

VÉKÁS JÁNOS
Utak 2.

■ ■ ■

VÉKÁS JÁNOS
Utak 2. ■

■ ■ ■

■

A kézirat elkészítését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

A kiadvány megjelenését
a Bethlen Gábor Alap és a Tartományi Művelődési,
Tömegtájékoztatási és Vallási Közösségi Titkárság
támogatta

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

...

VÉKÁS JÁNOS
Utak 2.
Interjúk
és társadalomtörténeti
portrék ■
CD-melléklettel

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet
Zenta, 2017

...

■

© *Vékás János, 2017*

© *Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2017*

■■■ TARTALOM ■

Előszó	7
Borbély János	11
Bori Imre	35
Bosnyák István	113
Burányi Nándor	157
Fehér Ferenc	189
Kohlmann Anna	235
Kongó Tivadar	265
Kovács Károly	305
Podolszki József	347
Tolnai Ottó	381
Tomán László	529
Utasi Csaba	551
Végel László	587
Mutató	637

■ ■ ■

■

■ ■ ■

■■■ ELŐSZÓ ■■■

Az életinterjúk előtörténetével kapcsolatos tényeket és a kötetbe szerkesztésük során alkalmazott elveket az interjúsorozat első kötetének¹ előszavában fejtettem ki. Ugyancsak vázoltam nézeteimet a vállalkozás központi fogalma, a „vajdasági magyar” meghatározás értelmezésével kapcsolatban az ikersorozat első kötetének² elején. Az ott leírtak vonatkoznak e könyvre is, itt röviden csak arra térek ki, amiben az előzőektől különbözik.

Az 1980 és 1990 között készült interjúk az akkori szemléletmódjáról tanúskodnak mind a kérdezettnek, mind a kérdezőnek. Csak kisebb, kimondottan stiláris jellegű módosításokat végeztem a törzsszövegen, helyel-közzel lábjegyzetben fűztem hozzá magyarázatot ott, ahol ma már ennek szükségét éreztem.

Az interjúkhoz mellékelt jegyzetek, portrék terjedelme viszont mind nagyobb, ahogy az illető által megélt – vagy pontosabban: a legintenzívebben megélt – időszak tekintetében haladunk előre az időben. Így van ez a kronológiakötetek esetében is: a pusztá tényhez mind több interpretációt kell társítani, ahhoz, hogy a folyamatokat mozgató körülményeket megértsük. Ezek az elmúlt két év alatt íródtak, és a mai szemléletmódot tükrözik.

Amikor az egyén, a személyiség oldaláról szemléljük a történeket, az azokat mozgató körülmények mellett még egy dolgot szem előtt kell tartani: az indítékokat. Ugyanis a tárgyalt periódus az előzőnél sokkal bonyolultabb.

E kötetbe azt a tizenhárom személyt soroltam, akiknek az életútjában nyomatékos szerepet játszottak a hatvanas évek. Érdemes pontosabban meghatározni ezt a időszakot, amelyet nevezhetnénk a „hosszú huszadik század” „hosszú hetedik évtizedének” is. Jelképesen 1955. január 1-jén, Tito hagyományos újévi üzenetével kezdődött, amelyben közölte, az addigi eredmények lehetővé teszik, hogy „minél jobban megkönnyítsük hazánk polgárainak további országépítő erőfeszítéseit, vagyis hogy életszínvonalunk mai lehetőségeinkhez képest fokozatosan emelkedjék.” Megkezdődött az ország demokratizálásának folyamata, amelynek jelképes vége ugyancsak Tito nevéhez fűződött: 1972. szeptember 29-én Tito és a Végrehajtó Iroda levéllel fordult a Kommunista Szövetség minden

■
¹ Vékás János: *Utak*. Zenta, 2010, VMMI.

² Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban 1944–1954*. Kronológia. Zenta, 2011, VMMI.

szervezetéhez és tagjához „a társadalmi visszásságok leküzdése érdekében”.

Az ország nemzetközi jogi státusának megszilárdítása, a háború utáni pusztítás következményeinek bizonyos fokú helyreállítása, a Szovjetunióval való viszony konszolidálása nyomán a jugoszláviai politikai elit az ország integrálásának új vezérlőelvét fogalmazta meg. Az első számú vezetők, Tito, és még inkább Kardelj, sohasem gondolták, hogy az ország jövője egy új, a korábbiakat felülíró egyetemes „jugoszláv” nemzettudat kialakítására építhető. A meggyőződéses marxisták azonban hitték, a pragmatikus politikusok pedig hirdették, hogy az osztályérdek dominál a nemzeti érdek fölött, s a jugoszláviai nemzetek munkásosztályai felismerik közös érdekeiket, ezzel együtt pedig az ország egységes fejlődésének letéteményesei is lesznek. Ez a megközelítés hozta létre azt az elképzelést, amely a termelési folyamat eredményeinek felhasználásáról szóló döntést igyekezett a javak előállítóinak hatáskörébe utalni először a munkástanácsok keretében, majd a bővített újratermelés területére is kiterjesztve, a „felépítmény” keretében is az „önigazgatási megegyezések” és „társadalmi megállapodások” rendszere által.

Ennek szellemében 1950-ben elfogadták a munkástanácsokról szóló törvényt, 1953-ban pedig az alkotmánytörvényt, amely az önigazgatás intézményét a politikai rendszer keretében is kodifikálta.

Ez a törekvés a fentebb vázolt elméleti megfontolás mellett két pragmatikus érdekléssel is összecsengett.

Egyrészt, a hatalmat birtokló pártelit igyekezett megakadályozni az alternatív döntési mechanizmusok és a jelentősebb hatalmat koncentráló központok kialakulását. Miközben a pártban a szigorú centralizmus érvényesült, addig a többi mechanizmusra az atomizáltság volt jellemző. A kommunális rendszer 1955. évi bevezetése „alapvető társadalmi-politikai közösségként” a kommunát, a községet jelölte meg, amely jelentős anyagi eszközökkel rendelkezett, képviselőtestülete döntött a legtöbb káderügyben, mi több, a községi képviselőtestületek választották meg a Jugoszláv Képviselőház tagjait. Valójában pedig mindössze annyi történt, hogy a községi képviselőtestületi jelöltlistákat a Kommunista Szövetség ellenőrzése alatt álló káderbizottságok állították össze.

Másrészt, az önigazgatás, a döntéshozatal diszlokációja a folyamatosan erősödő köztársasági (alapvetően nemzeti) elitek lehetőségeit növelte, és ezzel, a „munkásosztály érdekének” köntösébe bújtatva,

a policentrikus etatizmus kifejlődésének melegágya volt, miközben a decentralizálás nem jelentett egyben demokratizálódást is.

Úgy tűnt, hogy az öngazgatás modellje többféle társadalmi törekvés képviselőinek is megfelel. Valójában azonban megmutatkozott, hogy a demokratizálódást nem lehet megtartani a gazdasági folyamatok keretében: a gazdasági önállóság a politikai szabadság szférájára is ki akarja terjeszteni hatását.

Ez volt az a mozzanat, ami az akkori jugoszláv pártvezetésnek nem konveniált. Ekkor – 1968 és 1972 között – történt meg a leszámolás minden köztársaságban és tartományban a vélt vagy valós ellenséggel. A folyamat 1974-ben, az ország konföderatív berendezését kőbe véső új alkotmány kihirdetésével zárult, miközben leállt a hatvanas években megindult demokratizálódási folyamat és megkezdődtek a „hidegpróba” évei.

Ez azonban már a vajdasági magyar életutakat bemutató következő kötet témája lesz.

Újvidék–Budapest, 2017. április 4.

■ ■ ■

■

■ ■ ■

■■■ BORBÉLY JÁNOS ■

Borbély János (Újvidék, 1933. július 3. – Baja, 2014. június 5.) műfordító, szerkesztő, tanár. Az általános iskolát és a tanítóképzőt Újvidéken (1947–1949), a gimnáziumot Szabadkán (1949–1951) végezte. Az újvidéki Tanárképző Főiskolán szerzett magyar–szerbhorvát szakos általános iskolai tanári képesítést (1951–1953). Általános iskolai tanár Újvidéken (1953–1957), az Újvidéki Rádió bemondója (1957–1967), újságírója, a *Rádióiskola* szerkesztője (1967–1977), majd az irodalmi műsorok szerkesztője (1977–1991). 1991-ben nyugdíjba vonult. 2000 nyarán Bajára költözött. Műfordításaiért 1978-ban és 2008-ban Bazsalikom Műfordítói Díjat kapott.

Fontosabb műfordításai: Ranko Marinković *Kezek* (elbeszélések, 1961); Antonije Isaković *Páfrány és tűz* (elbeszélések, 1963); Mirko Božić *A kurlanok* (regény, 1964); Ivan Goran Kovačić *A harag napjai* (válogatott elbeszélések, 1965); Ivo Ćipiko *Pókhálóban* (regény, 1967); Antun Šoljan *Rövid kirándulás* (kisregény, 1969); Danilo Kiš *Fövenyóra* (regény, 1973); Milivoj Matošec *Kumroveci gyermekévek* (ifjúsági regény, 1976); Danilo Kiš *Borisz Davidovics síremléke* (elbeszélések, 1978); Hrvoje Hitrec *Füstlakók* (ifjúsági regény, 1979); Dusko Nanevszki *A táltos ló* (macedón népmesék, 1980); Aleksandar Tišma *Az ezerkettedik éjszaka* (válogatott elbeszélések, 1984); *Aranyhegyek birodalma* (válogatott műfordítások a mai jugoszláv prózából, 1985); Danilo Kiš *A holtak enciklopédiája* (elbeszélések, 1986); Mirko Kovač *Európai költésrothadás* (esszék, 1987), *Mesedoboz 1–6.* (1991); Danilo Kiš *Kételyek kora* (esszék, tanulmányok, 1994); Dragan Velikić *Az északi fal* (regény, 2000); Dragan Jovanović *Danilov Ikonosztáz a világ végén* (2002); Vida Ognjenović *Az öreg falióra* (elbeszélések, 2003).

Az interjú 1984 októberében készült, amelyből egy részlet november 5-én elhangzott az Újvidéki Rádió *Együtt* című műsorában.

Háromévi kényszerszünet után az utcánkban lakó Papp Imre, az Újvidéki Rádió ifjúsági műsorának szerkesztője azzal jött át hozzánk, hogy Vébel Lajos főszerkesztő beszélni akar velem. Amikor először mentem fel a szerkesztőségbe, úgy éreztem, kedvemre való helyre kerültem. Három évvel korábban, 1973-ban, a Rádiótól alig néhány száz méternyire, a város legszűkebb központjában, a katolikus templom tövében levő Ifjúsági Tribünön nyílt ki előttem a világ, s onnan ebrudaltak ki az egész társasággal együtt anarcholiberalizmus vádjával a nagy tisztogatás idején. Messziről jutottam oda, de még messzebbre kerültem a mozgalmas világtól, s most mintha pontosan oda jutottam volna vissza, ahonnan mindent folytatni lehet. Sőt. Ide futott be minden hír (gondoltam akkor), ami azt az illúziót kelti az emberben, hogy felülnézetből látja a világot.

Éltük az újságírók életét; a szerkesztőségi életritmus bennünket is felpörgetett, legtöbbször élvezte is ezt. Voltak azonban néhányan, akik szintén hozzánk tartoztak, de csak olyankor láttuk őket, amikor szerkesztőségi ülésre lejöttek a deszkbe, majd visszaszivárogtak az egy emelettel feljebb levő szobáikba. Ott volt a *Rádióiskola*.

A *Rádióiskolát* Borbély János szerkesztette. Udvarias, tartózkodó, csöndes ember, nálánál már csak a felesége, a deszk egyik gépírónöje látszott nyugodtabb vérmérsékletűnek. Aztán egy szerkesztőségi – talán nőnap alkalmából rendezett – duhajkodás után azt mesélték nekem, hogy Borbély János megvadult. Kidobott egy széket az ablakon. Mire Márta asszony, a felesége kimérten konstatálta: „Hát ez a János egész megbolondult.” A következő hetekben, hónapokban, években pedig Borbély János ugyanolyan csendesén járt-kelt közöttünk, mint azelőtt.

Közben folyamatosan jelentek meg a fordításkötetei, amelyekben szerb és horvát írók regényeit, elbeszéléseit tette hozzáférhetővé a magyar olvasók számára, általános szakmai elismerés közepette. Amikor arra készültem, hogy egy sorozat keretében hangos portrét készítek róla a Rádió *Együtt* című irodalmi folyóiratába, elolvastam versei, novellái közül azt, ami fellelhető volt. És természetesen néhány műfordítását. Mindenek előtt azokat, amelyeket *Aranyhegyek birodalma* című műfordítás-kötetébe beválogatott.

Arra a megállapításra jutottam, hogy a leghitelesebben megírt vagy lefordított szövegek mindegyike ugyanarról szól: az emberi

kiszolgáltatottságról, s arról, hogy azt hogyan lehet méltósággal elviselni.

Borbély János 1933-ban született Újvidék főként magyarok által lakott negyedében, a Telepen. Az interjúban többször is megjegyzi, hogy „szüleim rendkívül egyszerű emberek voltak és szegények”, és hogy „édesapám egyszerű szabómester volt, rendkívül jó eszű, természetes intelligenciával rendelkező ember, de négy elemije volt, nem volt különösen művelt, édesanyám szintén egyszerű, végtelenül egyszerű háztartásbeli, szintén minden szélesebb körű műveltség nélkül, úgyhogy mindaz, amit köszönhetek életfelfogásban, világszemléletben, izlésben, nevelésben, azt mind-mind az irodalomnak köszönhetem.”

De a legfontosabb, ami életének alakulását meghatározta, valami más volt. Az erkölcsi tartás. Önéletrajzi novellájában ezt így fogalmazta meg:

„A saroktól a negyedik házban, igen, ott lakott Kicsi Szabó: az Apám. Kicsi volt a ház is, földszintes, de szép, nekünk kedves. Zöld kapu tartozott hozzá, meg egy kis kert, telis-tele gyümölcsfával. Amikor eljött a tavasz, egyetlen nagy-nagy bokréta volt a kertünk, a zöld, a fehér, a lila meglehetősen harmóniája, illaterdő. [...] Abból éltünk, hogy Kicsi Szabó reggeltől késő estig ült a varrógépnél, és varrt mindenfélét, kabátot, nadrágot, mellényt, amit idegen emberek kívántak tőle. Meg abból talán, hogy én is ott ültem a gépen vagy a hosszú szabóasztalon az ernyős lámpa alatt, és énekeltünk. [...] Minden krajcár jól jött a háznál, mert az a gyerek is (ez én voltam) oly sokba kerül, a sok drága könyv, nem győzi az ember. A fő gond persze nem ez volt. Hanem az adósság. [...] Kicsi Szabó háza ugyanis, mint a környékbeli kis családi házak legtöbbször, beton alap helyett, a nincsenre épült. Volt egy kis pénze, igaz, hiszen még házbérben élt, addig is fogához verte a garast, mert akkor is házépítésre gondolt. Aztán örökölt is egy pár ezret, éppen annyit, hogy megvehette rajta a telket. [...] Futott Kicsi Szabó banktól bankig. [...] De azért adtak neki. Így lett a nagy adósság. [...] Tavasszal a kert végében kiverte Apám a vályogot, annyit, amennyi a fél házhoz elég volt. Nyárig megszáradt. Megvették a téglát a ház másik feléhez, és jöhetett a pallér. Kicsi Szabó állt be hozzá segédnek, mert így olcsóbb volt. [...] No és tető alá került végre. Bevakolták, beszórták a falát valami festékekkel elkevert csillogó

anyaggal, s olyan szemhizlaló, puccos kis jószág kerekedett belőle, hogy amikor elkészült és bele is költöztünk, Kicsi Szabó boldog sóhajjal ült le elébe a magaacsolta fapadra. Aztán pedig már számolni kellett. Anyám odahozta a kis kékfedelű füzetet, benne az összes kiadásokkal. – Ennyi kosztra, ennyi ruhára, ennyi az adósságba... [...] Évek teltek el. Háború volt a nagyvilágban és háború a mi kis világunkban is. Hadi jelentések, jegyrendszer, sorbanállás. És légitámadások. Kicsi Szabó csak kiszalasztott az udvar végébe, az esővizes hordóhoz. – Nézd meg, fiam, jönnek-e azok a darazsak – mondta. Lyukas lévén a hordó, üresen állt örökké, zsongott, kavargott abban mindenféle hang, sokszorosán felerősödve, a repülőgép moraja is. Zúgott az, ha behajoltál, jelezte: »Jönnek!« [...] Fedezékünk a kert legtávolabbi sarkában volt, Kicsi Szabó maga ásta, és befedte néhány gerendával, földdel, lombbal. Ide menekültünk mindannyian támadás idején. Ő szokott utoljára lejönni, kezében a varrógépféjjel, mert azt mentette mindig. De csak a fejet. [...] Légnymás emelgette házunk cserepeit, felpattantak és lecsapódtak, mint a zongorabillentő, ahogy végigsuhintott rajtuk a levegő korbács, a fák ágai közt repesznek surrantak. Megkérdeztem az Apámat: miért csak a gépféjet hozza magával ide. Szeme akkor furcsa lobot vetett. – Azért, fiam – mondta –, mert ha arra kerülne sor, én ezt a gépet akár kézzel is elhajtom... Soha olyan keménység nem volt a hangjában, mint akkor. És ahogy lehajtotta a fejét, fekete hajában ősz szálak csillogtak meg ezüstösen. Ma már tudom: Kicsi Szabó abban a pillanatban Nagy Szabó volt. Nagy ember.”¹

Borbély János 12 éves volt, amikor véget ért a háború. Az általános iskola elvégzése után 1947-ben az újvidéki tanítóképzőbe iratkozott, ahol többek között Gál László felesége is tanította, ő hívta fel tehetségére férje figyelmét:

„Ha ma visszagondolok a kezdetekre, újvidéki prepás koromra, tizenöt éves, rövidnadrágos süvölvénynek látom magam, amint megilletődve ácsorgok Gál László, a neves vajdasági költő és író Pap Pál utcai házának kapubejáratában, mert hát

¹ Borbély János: Kicsi Szabó. *Híd*, 1958. 12. 975–977.

a Mester, a jóságos Böske nénitől, a feleségétől, nekem tanárnőmtől, beüzent a képzőbe, hogy beszélni akar velem némi reményekre feljogosító első zöngeményeimről. Mit mondjak?! Azon szempillantásban kész, befutott írónak éreztem magam, csak éppen nem mertem bevallani, hogy a beküldött három vers az »összes művem«. A beszélgetésből meg az lett, hogy Laci bácsi beszélt Adyról nagy vehemenciával, én pedig mind mélyebben hallgattam, hiszen, ha makogtam is valamit kedvenc költőmről, beszéd társam csípőből rám cáfolt, hogy na, ezt is rosszul tudod. A »remekműveim« szóba sem kerültek, majd a »beszélgetés« vége az lett, hogy a Mester megkérdezte, tudok-e sakkozni. Tudtam, és mivel a Pelikán úrnak fenntartott csütörtöki kártyapartin kívül egy üres sakkdélutánja is volt, hetente-havonta szabad volt eljárnom hozzá sakkozni. Így »vonultam be« az irodalomba, ilyen dicstelenül, s csupán az hozott gyógyírt vélt sebeimre, hogy a *Híd* 1948. decemberi száma már közölte egyet újabb verseimből.”²

A vers *Fiatal költők verseiből* felcímmel jelent meg.³ Hüen tükrözte a kor szellemiségét és elvárásait.

1949-re

*Még üli a rettenet bénasága agyunkat...
még emlékszünk a vérre, pusztulásra,
a halálciklonokra, melyek fülünkbe zúgtak
s a pörkölődő emberhúsra, gázra. –
még apját sírja vissza mennyi árva.
s kopog a kövön irgalmatlan falába
a nyomoréknak.*

*Sohase többé a borzongó borzalom –
véreső könnyeső, halál-zivatar...
Sohase többé gyermeki szájról a jaj!
S legyen már végre igazságos béke,
dőljenek össze az óceáni válaszfalak*

² *Napút*, 2002. 10. http://www.naput.hu/naput_2002/2002_10/060.htm

³ *Híd*, 1948. 12. 591.

*s fehér, fekete, munkáskéz a kézbe,
s legyen már végre minden rab szabad!*

*Undorító pokol Nyugaton a világ!
Csak atom, üzlet piac és rombolás,
szabadságtiprás, korbács-csattogás...
Mégis lesz béke! Lesz, mert a zsarnokok
hétszer tátongó csúf hidrafejét,
egyetlen bátor csapással levágja
a dolgozók földmozgató, építő ereje!*

*Muzsikál a béke s a gyermekek álma
és élete kiszépül vele.*

És nem kevésbé hűen tükrözte a kor szellemét a vers alatti szerkesztőségi megjegyzés: „Borbély János a noviszádi magyar tanítóképző második osztályának növendéke, fiatal – tizenöt éves –, bátor és törekvő. Verseiben talán még sok az utánérzés, sok a végig nem gondolt gondolat – de ez természetes is. Talán sikerül neki – mi őszintén kívánjuk – »népét nem középiskolás fokon tanítani...«⁴

1949 őszén beiratkozott a szabadkai magyar tannyelvű főgimnáziumba, ahol magántanulóként egy év alatt két osztályt végezve, 1951-ben érettségizett, és még az év őszén az újvidéki Tanárképző Főiskola hallgatója lett. Az újvidéki tanítóképző befejezése után egy nyarat az *Ifjúság* hetilap szerkesztőségében töltött Thomka Gábor keze alatt, országos kiszállásokra ment, és címoldali nagyriportokat szállított hetente.⁵

Újvidéken ebben az időben zajlott a vita az „áprilisi *Híd*” fiatal nemzedéke (Fehér Ferenc, Major Nándor, Tomán László, Bori Imre) és az őket bíráló, sőt politikai inszINUÁCIÓKKAL is támadó „öregek” (Gál László, Bogdánfi Sándor, Rehák László, Löbl Árpád) között. A viaskodásba Borbély Jánost is igyekeztek bevonní az „öregek” oldalán a később is gyakran alkalmazott technikával, amelyet Bosnyák István így írt le: „az tekinthető e kétéves vita végének, hogy az *Ifjúság Szavában*, illetve nevet változtatott

⁴ *Híd*, 1948. 12. 591.

⁵ *Napút*, 2002. 10.

utódjában, az *Ifjúság*ban már affirmálódott fiatalokat – Fehért, Majort, Borit és bontakozni kezdő nemzedéküket – az induló kezdők oly módon szorítják ki addigi egyetlen, viszonylag önálló orgánumból, az *Ifjúság* irodalmi rovatából, hogy új szerkesztőtanácsot alakítanak (Bálint István, Borbély János, Burányi Nándor, Vörösbaranyi Zoltán), melyben az irodalompolitikai/ideológiai hangadó Bálint István⁶ lesz.⁷

Két hónappal később Újvidéken a Magyar Kultúrtaács önálló osztályaként megalakították a Magyar Irodalmi Társaságot, melybe a 41 tag mellé 30 jelöltet is felvettek, közöttük volt Borbély János is.⁸ Tehát mindenképpen helyzetbe akarták hozni. Ő azonban kivonta magát az ilyen ideológiai, politikai, de mindenek előtt hatalmi harcokból. Miután 1953 júliusában lediplomázott, őszre az újvidéki József Attila Általános Iskola magyar–szerb szakos tanára lett, a *Híd*ban pedig megjelent első műfordítása.⁹

„1953 nyári hónapjaiban, frissdiplomás tanárként a *Híd* szerkesztőségében dolgoztam mint technikai szerkesztő vagy valami ilyesmi, már nem is tudom. Csak azt, hogy Majtényi Mihály, a szeretett Mihály bácsi volt akkor a *Híd* főszerkesztője, és a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség Njegoš utcai székházában volt a szerkesztőség. Emlékszem, kéziratokkal, kefelenyomatokkal, korrektúrákkal, klisékkel futkároztam a szerzők, a redakció, a nyomda meg a cinkográfia között, alighanem afféle szerkesztőségi mindenesként. Egy délelőtt mindannyiunk Mihály bácsija, kékes füstkarikákat eregetve örökös szivarjából, borongós homlokkal üldögélt a hatalmas szerkesztőségi bőrfotelben (talán kéziratgondok gyötörték). »Akarsz fordítani?« – reccsent rám a nyomasztó csendben Mihály bátyánk minden rádióhallgató által jól ismert hangján. Jaj, hogyne akarnék, persze, hogy akarok, csak már valami hasznomat lássák, lelkendeztem, bár abban a pillanatban fogalmam sem volt, mi fán terem a fordítás. Na akkor, itt ez a regényrészlet. Bogdan Čiplić törökbecsei író *Branko Belgrádban* című kiadatlan könyvéből. Máig sem tudom, nyomdafestéket látott-e

⁶ b-t: Ifjú írók találkozója és Ács Károly szerzői estje. *Ifjúság*, 1951. november 10.

⁷ Bosnyák István: *Politikai symposion a Délvidéken. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége*. I. köt. Újvidék, 2003, JMMT, 283.

⁸ *Híd*, 1952. 1. 60–61.

⁹ Čiplić, Bogdan: Branko Belgrádban. Ford. Borbély János. *Híd*, 1953. 9–10. 640–650.

valaha is a költő Branko Radičevićről szóló életrajzi regénye, a részletet azonban lefordítottam, a végére még egy délszláv versidom szerint, deszeteracban, azaz tízszótagos sorokban megírt versike is sikeredett. Átültettem tehát anyanyelvemre, és könnyen ment, és örömet leltem benne, mint minden szövegben, ami azóta kikerült a kezem alól mind a mai napig.¹⁰

A műfordítás azonban még sokáig nem volt Borbély János elsődleges tevékenysége. Amikor 1954-ben az Újvidéki Rádió elindította a *Rádióiskolát*, a munkatársa lett, mi több, az 1956-tól megjelenő, ugyancsak *Rádióiskola* címet viselő szaklap szerkesztését is reá bízták. Emellett serényen tudósította a Rádiót „a küszöbönálló járási és községi népbizottsági választásokról”, és arról, hogy „a *Magyar Szó* lap- és könyvkiadóvállalat ifjúsági aktivája a választási hadjárat keretében élő újságot adott a topolyai Pobeda mezőgazdasági birtokon.”¹¹

Ha azonban verset vagy novellát közölt, annak egész másmin volt a hangneme. Versében például ezidőtájt ilyen sorokat találunk:

*Hogy magamat hiába töröm,
sehol sincs tiszta öröm,
zavartalan:
hiába építetek csigaházat,
eljön értem a buta bánat,
mindúntalan.*¹²

Novellája pedig a bácskai németek második világháború utáni sorsának első irodalmi ábrázolása. Arról szól, hogy „Krausz bácsit, a jámbor öreget”, aki akkortájt szabadult valamelyik munkatáborból, mindenszentek napján a temető előtt kéregető többi koldus elüldözi.

„A temetőkapu előtt, a téren [...] kétoldalt hosszán a cukrászok sátrakat vontak fel, a virágkereskedők ott üldögéltek ezrenyi kosár virág, koszorú és zörgő szalag társaságában. [...] Tétován

¹⁰ Nagy Magdolna: Nem elég hűnek lenni. *Magyar Szó*, 2008. augusztus 16.

¹¹ Borbély János: Egy példás látogatás. *Ifjúság Hangja [Újvidéki Rádió]*, 1957. szeptember 16.

¹² Borbély János: Levél. *Híd*, 1957. 6. 374.

megállt, levette elnyűtt kalapját, aztán lassú léptekkel behátrált a koldusok sorába, Bálint Mihály mellé. És várt. Baba Szóka megmozdult a székén, Sztrina Szófia egy pillanatra elhallgatott, az öreg katona meg hirtelen szólt volna egyet, ha nem lett volna hebegős, szegény. Az öreg Krausz aggodalmasan pillantott maga körül és amikor tekintete találkozott Mihályéval, valami olyasfélét motyogott, hogy csak egy kicsit ideáll, majd elmegy, hát mi van abban ...

– Há, há, hát azt látom, hogy ideállt, csak azt nem tudom, mi a fészkes fenének – szedte össze magát Mihály.

– Szegény ember – motyogta az öreg.

Közben megjött Baba Szóka hangja is.

– Elmész innen, te rusnya vén csavargó! – dörögte a maga nyelvén, csak ennél még ékebben. – Hát nem látod, mennyien vagyunk itt? Elvennéd a más ember kenyérét?

– Most jöföm... láger – tárta szét kezét tehetetlenül az öreg. – Nem lenni kenyír, nem lenni ház, föld, tehén, slussz.

Csend lett. A koldusok hallgattak. Baba Szóka láthatatlan pölyhököt szedegetett le a kötényéről, Mihály izgatottan, gamósbotját egyik karjáról a másikra vetette, Sztrina Szófia pedig mereven, égő szemmel nézte Krausz bácsit. [...] Mert neki is volt egy fia, a daliás Zsivkó, és ő is odaadta a hazának, egy másik hazának. Pilóta volt a Zsivkó, a háború első napjaiban lelőtték. Sírja nincs sehol és siratja azóta is. Naponta emlegeti, de ez mitsem segít. – Úgy kellett – sziszegte most felindultan Sztrina Szófia. – Úgy kellett. Hitler kellett nektek. Soha, míg csak élek, soha nem tudom ezt nektek megbocsátani, sváboknak. Ha ti nem vagytok, az én fiam, az én sólymocskám is meglenne még. Jaoj, tugo moja, neprezsalyena. Jaoj... – fojtotta tenyerébe zokogását. [...] »Nem ettem nadragulyát« – dünyögött magában Mihály, az ütött katona. Ép kezével felemelte botját és néhány bökéssel a kijárat irányába fordította a védekező Krausz bácsit. Erre, mintegy adott jelre, nagy kavarodás támadt. A szegény öreg csak azon vette észre magát, hogy erős kezek szorítják, markolják, fején, hátán ütések puffognak, és mire megszabadult a kíméletlenül ráakaszkodóktól, már messze túl volt a temetőkapun.¹³

■

¹³ Borbély János: Testvériség a temetőkapuban. *Híd*, 1957. 11. 911–915.

Huszonöt éves volt ekkor Borbély János. Ezután már csak műfordításokat publikált. De azoknak is ugyanez volt az üzenete. Például Vladan Desnica *Búcsú* című novellájának – a magára maradt, tehetetlen, halálára készülődő öregről:

„Egészen megrokkant már. A túl bő gallér mögül vékony nyak meredezett, torka alatt petyhüdtlen lógott a bőr, csontos kezében remegett a bot. [...] Házáséletükben, hallgatólagosan mindent arra alapoztak, hogy az ember hal meg előbb. Mégis az történt, hogy az asszony ment el hamarabb, méghozzá röpké három-négy nap alatt, valami heves jobboldali hasgörcsben. El sem kísérhette utolsó útjára, olyan tehetetlen és beteg volt ő is. Helyette Anna ballagott a koporsó után, régi szolgálójuk. [...] Lábadozása hónapokig elhúzódott. Anna ápolta. Elvégzett a ház körül, a menzáról elhozta az ebédet, egy kis levest mindig félretett egy láboskába vacsorára, aztán megállt egypár percre az ágy végében, kopott nyúlprémes kabátjában, fekete viaszosvászon táskával a kezében, útra készen. „Nahát, akkor megyek” – mondta mindennap változatlanul. – „Ha lesz időm, bekukkantok egy kicsit délután.” Hallotta még, ahogy becsapódott mögötte a kapu és csattant a retesz. Egyedül maradt. Egyedül mindennap, tengernyi magányával. [...] Ágyából az utca túloldalán lévő négyemeletes ház legfelső emeletének három ablakát láthatta és egy negyediknek a felét. A kép teljesen eltorzult, ahogy így ferde látószögéből, az egyenetlen, buborékos ablaküvegen keresztül nézte. [...] Antun jobban érzi magát. Egész délután öntudatánál van. [...] Valamit tennie kell, tudja, valami végsőt, ami nyugalmat hoz és megkönnyebbulést. [...] Egy bádoglavórt visz, meg egy kancsó vizet. [...] beleönti a vizet a mosdótálba, erőlködve lehajol és mossa a lábát, szertartásosan, a lélek alázatával. Befejezte. Lefekszik. Rendbehozta magát, most megnyugodva vár. Lenn az utcán felzakatol a fűrészgép – az idén megkésített a tüzelő, siet a szomszéd összevágatni és behordani. A körfűrész éles sikoltása úgy hasít bele szabályos időközökben az utca egyenletes zsongásába, mint a delfin ezüstös uszonya a tenger habjába. Elmúlt aztán ez is, elcsendesedett minden. Az ablak előtt az est kiteregette sötét vásznait, mind sötétebbek ereszkednek le, és süllyednek, mint a háló a tengerben. Alkonyat leng a szobában. Holnap pedig eljön Anna.”¹⁴

¹⁴ *Híd*, 1958. 12. 969–973.; ua in: *Aranyhegyek birodalma. Válogatott műfordítások a mai jugoszláv prózából*. Újvidék, 1985, Forum.

Testes kötetnyi regényt, novellagyűjteményeket fordított. Többször is hangoztatta, hogy a műfordítások, különösen a regények esetében, megrendelésre készülnek, de azt is meg lehet állapítani, hogy ezek közül melyek azok, amelyeket ő maga javasolt a megrendelőnek.

Danilo Kišről mondja az interjúban, hogy „műveiből egy magyar szellemiség árad”, és hogy „majdnem olyanok, mintha már magyarról lettek volna lefordítva.” Borbély János műfordításai is olyanok, mintha saját belvilágát íratta volna meg az általa fordított szerzőkkel. Kišsel kapcsolatban megjegyzi, hogy „amikor a *Fövenyóra* kiadása kapcsán a Forumban először találkoztunk, a beszélgetés során kiderült, hogy a múlt század harmincas éveiben, Újvidéken, mindketten a Bem utcában laktunk, és a sarki nyikorgó kerekés kutat, amely a *Fövenyórában* is megjelenik, mindketten nyikorgattuk.”¹⁵ De ugyanígy megtalálja az általa olyan szívesen és híven ábrázolt emberi léthelyzetet egy-egy horvát, egy szerb vagy egy boszniai szerb környezetbe helyezett cselekmény esetében is.

Emellett rádióműsorokat szerkesztett, folyamatosan beszámolt a jugoszláviai irodalmi élet eseményeiről a Rádióban és a *Híd*ban, a Vajdasági Írók Egyesületében a műfordítói szakosztály elnöke volt, akárcsak az 1997-ben alakult Csuka Zoltán Műfordító Műhely tanácsának, egészen addig, amíg át nem költözött Bajára, immár a magyarországi folyóiratokat is ellátva műfordításokkal.

Borbély János meglelte hát helyét a világban. Jó érzéssel dolgozott, és tökéletesen, a legjobb mestereket „alkalmazásába állítva” mondta el műfordításaiban mindazt, amit az emberről és a világról gondolt.

■

¹⁵ Farkas Zsuzsa: Délszláv írók magyar hangja. *Hét Nap*, 2008. október 29.

■■■ INTERJÚ ■

Milyen emlékei vannak a gyerekkoráról? Kapcsolatosak azok az irodalommal?

Mindenképpen. Az irodalom iránti korai érdeklődés egy intenzív olvasáskedvben nyilvánult meg. Faltam a könyveket, egész éjszakákat átolvastam. Azt hiszem, hogy ez minden érdeklődő fiatalra jellemző, tudniillik, ilyen barátaim is voltak. Azok is könyvszeretők voltak, azok is kedvelték az irodalmat, és gondolom, hogy a gyerekkor időszakából ez a legmeghatározóbb élmény, az irodalom és az irodalom megszeretése, amely kezdetben csak befogadó volt, majd pedig az évek múlásával kezdett kivetítő is lenni. A sok elolvasott mű: vers, regény után az a fiatalember úgy érezte, hogy most már őneki is van valami mondanivalója a világról, és megszülettek az első zsengek, az első versek, novellák. Tizenöt vagy tizenhat éves voltam, amikor már regénykezdeményről is álmodoztam, és idősebb barátaim, ismerőseim az utcán állítottak meg tréfásan: mi van a regényeddel? Hát azóta is megkérdezik, hogy mi van a regényemmel, de a regény persze várat magára továbbra is.

Emlékszik az első olvasmányaira?

Ezek ifjúsági regények voltak. A legelső könyv, ami a különben nagyon szegény házunkba került, Tutsek Annának egy ifjúsági regénye volt, *Cilike menyasszony lesz*, ez volt a címe. Házunk egy barátjától kaptam ajándékba, és ez alapította meg azt a kis könyvtárat is, amit a hetedik-nyolcadikos elemista gyerek kezdett gyűjteni. Miből állt ez a könyvtár? Verne-sorozatból, sorozatszerűen gyűjtöttük a barátaimmal a Verne-könyveket, a May Károly-könyveket, akkor jött Jókai, aztán az idősebb Dumas, de nem volt ebben semmi válogatás. Tolsztojnak a *Háború és békéjét* akkoriban olvastam, valamikor hetedik-nyolcadikos elemista koromban, 13-14 éves diákként, és kár, hogy akkor olvastam, illetve akkor tettem jól, amikor még egyszer elolvastam már felnőtt fejjel. Aztán persze a magyar ifjúsági irodalom gárdája, Gárdonyitól kezdve, Tamás István, persze Molnár Ferenc a *Pál utcai fiúkkal*, és még nagyon sokan. Én kezdettől fogva tisztáztam magamban azt, hogy gondolkodásmódom, neveltetésem, életfelfogásom kialakulásához mindenben az irodalom járult hozzá, mert nagyon egyszerű emberek voltak a szüleim, az édesapám egyszerű szabómester, rendkívül jóeszű, természetes intelligenciával rendelkező ember, de csak négy elemije volt, nem volt különösen művelt, édesanyám szintén végtelenül egyszerű háztartásbeli, szintén minden szélesebb körű műveltség nélkül, úgyhogy életfelfogásban, világszem-

léletben, ízlésben, nevelésben mindent az irodalomnak köszönhetek, és ezt én már nagyon régen tisztáztam.

Ön Újvidéken született. Hogyan határozta meg ez a sorsát, mit jelentett ez a város az életében?

Ezt két oldalról lehetne megközelíteni. Egyrészt ez a város nekem is valóban gyerekkorom kedvenc és épp oly szeretett városa, mint mindenki másnak a szülővárosa. Számomra is itt minden utca, minden ház, minden sarok, a Duna-part, a Fruška gora, a Duna-ágak, a csatornapart, mindez egy fontos színhelye volt az egész gyerekkornak. Tehát érzelmileg én is éppúgy kötődöm mindehhez, mint ahogy más mindenki a maga szülőföldjéhez, a maga szülővárosához. Érdekes azonban, hogy ez az irodalmi munkásságomba sohasem szüremlett be. Valahogy Újvidéknek szerintem nincs olyan poézise, mint például Szabadkának vagy Zentának. Vagy ezt a poézist még nem fedeztük föl. Én ugyanis fiatal koromban próbáltam is megragadni Újvidéknek a poézisét, és közelebbről a Telepnek a poézisét, ahol laktam, de csak néhány novelláig jutottam el. Volt egy novellaciklusom, aminek az volt a címe, hogy *Kisebb családi ház*. Hát ez jellemző volt a Telepre, mindenki épített a maga szükségleteire egy-egy kisebb családi házat, és az valahogy meg is határozta ezt az egész életstílust és életvitelt, amit mondjuk az újvidéki Telepen élnek az emberek. Irodalmilag ebben engem Maurits Ferenc, a költő és festő előzött meg, noha fiatalabb, mint én, ő megírta ezt a Telepet, nagy örömmel olvastam a kis versfüzetkáját, aztán annak folytatása is lett, grafikában is ábrázolta. Tehát a szülőföldnek, közelebbről a Telepnek ezt a poézisét én nem tudtam megragadni, voltak szerencsésebbek, akik ezt megragadták, és örülök, hogy ennek a költőietlen Újvidéknek, amelyik csak látszólag költőietlen ezek szerint, mégis van poézise.

Noha az irodalomban vannak példák erre is. Tudom, hogy Fekete Lajos költőnk megírta a telepi utcákat, Fehér Ferenc is megírta a telepi albréti szobákat annak idején, szóval, van ennek bizonyos irodalmi hagyománya a magyar irodalomban, illetve a vajdasági, jugoszláviai magyar irodalomban is.

A válasz másik része arra vonatkozhat, hogy Újvidéknek mégis sokat köszönhetek, tudniillik, már nagyon fiatalon itt voltam az események színhelyén. Már nagyon fiatalon nagyon közel tudtam kerülni a szerkesztőségekhez, az egyes kulturális intézményekhez, bejáratos voltam. Igen korán elkezdtem dolgozni is, 16 éves voltam, amikor 1949-ben mint második tanítóképzős az akkori *Ifjúság Szavának* a rendes munkatársa lettem. Tehát azzal, hogy Újvidéken azoknak az irodalmi, újságírói és

egyéb eseményeknek a közelében voltam, amelyek engem érdekeltek, Újvidéknek, a szülővárosomnak valóban nagyon sokat köszönhetek. Nekem nem kellett megtennem azt az utat az ismeretlenségből, amíg mondjuk egy szerkesztőség befogadott, vagy amíg az újságírói berkek, *Magyar Szó*, *Ifjúság Szava* és a *Híd*, fölkaroltak és befogadtak. Nálam ez nagyon könnyen ment, hogy milyen eredménnyel, hát nagyobb eredménnyel is mehetett volna, de azt hiszem, hogy valamiképpen mindezek a körülmények hozzájárultak ahhoz, ami van.

*Mit olvasott a jugoszláv irodalmakból fiatalabb korában?
Hogy ismerkedett meg ezzel az irodalommal?*

A jugoszláv irodalmakkal való megismerkedésem együtt haladt a fordítói tevékenységemmel. Voltak iskolai előzmények, mint középiskolás persze tanultam a jugoszláv irodalmat, mint főiskolás is, hiszen a diplomám szerint magyar és szerb szakos tanár vagyok, tehát ilyen iskolai előzményei voltak, de külön előzménye nem volt, hanem egyszerre, hogy úgy mondjam, egy fázisban történt ez.

Mi indította el a műfordítást?

Egyszer szabad időmben otthon megpróbáltam. Kezembe került egy szerb népdal-antológia. És nagyon emlékszem, hogy egy-két sort megpróbáltam abból tizesekben, tehát a szerb népdalra jellemző versidomban lefordítani, és láttam, hogy ez nekem megy. Aztán ennek sokáig nem volt folytatása. De bejáratos voltam a *Híd*ba, és a *Híd* is kezdett mind jobban érdeklődni a jugoszláv irodalom iránt, hogy úgy mondjam, beleépült a munkaprogramjába, a koncepciójába. Majtényi Mihály volt akkor a szerkesztő, megbízott velem, hogy nézd, Bogdan Čiplićnek van itt egy regényrészlete, az a címe, hogy *Branko Belgrádban*, Branko Radičević költőről írta, mint aféle életrajzi regényt, szeretnék a *Híd*ban leközölni, fordítsd le. És lefordítottam, ez volt 1954-ben, tehát pontosan harminc évvel ezelőtt; és így indult. De érdekes, hogy ezt sem követte mindjárt a további műfordítói tevékenység, még csak kezdeménye volt az egésznek. Hanem nagyon jelentős fordulatot hozott az, amikor Major Nándor vette át a *Híd* szerkesztését, 57-ben vagy 58-ban, nem emlékszem pontosan, és ő ugyancsak egyik alapvető programpontjának érezte a jugoszláviai nemzetek és nemzetiségek irodalmának figyelemmel kísérését, és akkor tőle is kaptam egy-két, három megbízatást, amellelt, hogy ő munkatársakat is toborzott akkor, és kellett mindenki, aki épkezláb módon tud írni és

közreműködni. Egyik megbízatás követte a másikat, és akkor ismerkedtem meg először például a Ranko Marinković írásaival, őt fordítottam legelőször, az azóta rendkívül nagy jelentőségre szert tett horvát író, és ennek a fordítássorozatnak köszönhetem azt, hogy aztán lassan-lassan horvát fordítónak fogtak föl. Rám bízták Ivan Goran Kovačić válogatott elbeszéléseit, aztán rám bízták Mirko Božić rendkívül nehéz horvát-zágorjei tárgyú *A kurlanokját*, egy regényt, és aztán már ment magától.

A lefordított könyvek közül melyeket választotta egyedül, és melyeket fordította megbízatásból? Hogyan történik ez a fordítók világában?

Tekintettel arra, hogy egy könyv lefordítása óriási munka, egy prózai kötet lefordítása mondjuk egyéves munka, tehát olyan idő- és erőbefektetést igényel, hogy azt az ember kockázatra nem teheti meg. Más szóval, mindezek a könyvek megrendelésre készültek. Emögött mindig egy kiadó kell hogy álljon, amely elhatározza, hogy ezt a könyvet kiadja magyarul, és fordítót keres hozzá. És akkor szerződést köt; nekiállok, megcsinálom. Ha könyvekről van szó, ott ritkább a kezdeményezés, különösen prózaköteteknél. Versesköteteknél gyakoribb. Ellenben önkezdeményezésről, saját választásról rövidebb írásoknál lehet beszélni. Az ami tetszik, ami szép, vagy pedig díjat nyert, és most frissiben az érdeklődés ráterelődött, mondjuk egy Andrić-díjas, akkor arra odafigyelünk, és hozzuk rövidesen magyarul is.

Mely szerzők azok, akiket önkezdeményezésből fordít?

A műfordítói tevékenységem ezeken a megrendeléseken kívül végül is oda csúcsosodott, hogy műfordítóként és irodalmi szerkesztőként is kezdtem rendszeresen figyelemmel kísérni a jelenkori szerb és horvát irodalmat (a macedón és szlovén olyan nyelvterület, amelyhez sajnos nem értek, azzal más foglalkozik), a prózai munkákat, amelyek megfelelő jelentőségre tettek szert, amelyek mondjuk országos díjakat kaptak, mondjuk NIN-díjat, akkor én azt megszereztem, elolvastam, egy részletet fordítottam belőle a *Híd*nak, a *Rádió*nak, és ez így ment éveken át, és így megy ma is. Tehát a szerb és a horvát irodalomban mindazt, ami értékes, ami figyelemre méltó, ami megérdemli azt, hogy áthágja a nyelvi börtön korlátait, hogy úgy mondjam, és élni kezdjen egy más nyelv közegében is, jelen esetben a magyar nyelv közegében. Ezek azok a kritériumok, amelyek alapján az ember szelektál, válogat, és hát persze emberek vagyunk, hozzájárul az is, hogy tetszik-e, meg tudom-e közelíteni, le tudom-e fordítani, lefordítható-e, mert nem minden

lefordítható például. A nyelvünkben vannak-e olyan eszközök, amelyekkel én azt visszaadhatom stb., szóval ezek a kritériumok érvényesülnek.

Kik azok a szerzők, akik közel állnak önhöz?

Fordításaim számát tekintve Danilo Kiš az egyike azoknak, akik a legmagasabb helyet foglalják el. Én fordítottam le a *Fövenyóra* című regényét, a *Borisz Davidovics síremléke* című elbeszélésgyűjteménye az én fordításomban jelent meg, és most van éppen megbízatásom a kiadótól, hogy fordítsam le ezt a legújabb, Andrić-díjas kötetét, a *Holtak enciklopédiáját*. De ezen kívül is nem egy apróbb írását, elbeszélését közöltem a *Híd*ban is, legutóbb például Danilo Kišnek a *Végtisztesség* című novelláját a budapesti *Égtáj*ak tavalyi száma közölte, amely elbeszélés egyébként szintén a *Holtak enciklopédiájából* való. Tehát ha keressük azt a néhány nevet, amelyek körében legszívesebben forgolódom, az elsősorban Danilo Kiš, nagyon kedvelt fordításom Ranko Marinković, ide tartozik Vidosav Stevanović, akit talán kevésbé ismer a magyar olvasóközönség, vagy Milisav Savić.

Nagyon fontos még megemlíteni Dragoslav Mihailovićot, aztán ne feledkezzünk meg Aleksandar Tišmáról, a jugoszláv irodalom egyik élvonalbeli alakjáról. Tišmának a legutóbbi hatkötetes válogatott műveiből a Forum egy egykötetes elbeszélésválogatást készített, és az *Ezerkettedik éjszaka* címmel rövidesen elhagyja a sajtót a Forum kiadásában Aleksandar Tišma válogatott elbeszéléseinek kötete az én fordításomban. Aztán itt van persze Boško Petrović is, aztán az utóbbi évek összes NIN-díjasai stb., akik mindegyikétől dolgoztam.

Kialakult valamilyen személyi kapcsolat a szerző és a fordító között? Segít ez a munkában?

Nagyon sokat. Az első ilyen kapcsolat, ha nem is a szerzővel közvetlenül, de a szerző, hogy úgy mondjam, szellemi örökösével volt. Amikor Ivan Goran Kovačić válogatott elbeszéléseit fordítottam, 1963-ban, elutaztam Zágrábba, hogy meglátogassam Dragutin Tadijanovićot, a horvát költőt, aki Ivan Goran Kovačić barátja volt, és nem véletlenül mondom, szellemi örököse is. Hagyatékának valójában sáfára volt ez a Tadijanović. Azért kellett hozzá mennem, mert Ivan Goran Kovačić elbeszéléseiben sajnos olyan sok volt az úgynevezett neologizmus, vagyis olyan szavak, amit ő képzett sajátos nyelvteremtő ösztönnel, hogy én azt semmiféle szótárban, lexikonban nem tudtam megtalálni, és sok helyütt nem értet-

tem a szöveget. És Tadijanović volt az, aki két vagy három napi kemény, többórás munkával segített énnekem ezt kibogozni. Többek között úgy is, hogy elvezetett a zágrábi Horvát Irodalomtörténeti Intézetbe, ahol elébem rakták Ivan Goran Kovačić egész hagyatékát. Életemben először találkoztam akkor egy nyers írói hagyatékkal, és bepillantottam Ivan Goran Kovačić alkotói munkásságának a technológiájába. Ennek az egyik nevezetessége volt az, hogy Goran fogta a Jugoszláv Tudományos Akadémia nagyszótárát, abból kutyanyelvekre kiírta a legritkább, legismeretlenebb szavakat egymás alá, azt a falra tűzte, odaült a papírlapok alá, és elkezdett írni. Van egy ilyen fényképfelvétel is róla, onnan tudom ezt. Odaült a géphez, elkezdett írni, és föl-föl pillantott ezekre a különös, ismeretlen szavakra, amelyeket aztán helyyel-közzel valamiképpen beleaplikált, belekombinált a szövegébe. No, szóval, ezeket a kutyanyelveket is láttam például, és ezek a szójegyzékek is segítettek, hogy az elbeszélések magyarul is megszólaljanak, hát remélhetőleg épp olyan ritka és érdekes és különös szavakkal, amilyeneket ő használt. Emlékszem, egyik legnagyobb problémám volt ettől függetlenül az, hogy egyik kisregényszerű terjedelmes elbeszélésében két oldalon hatvan gombanevet sorolt fel. Közöttük voltak közkeletű, ismert gombanevek, de erősen népi és helyi elnevezések is egy olyan jelenetben, amikor a nagypapa az unokájának mesél, és elmondja neki az általa ismert gombákat. Hát hatvanat tudott, és óriási problémát okozott a fordítónak.

Kikkel került még kapcsolatba?

Nincsen túlságosan sok ilyen kapcsolat, de legutóbb például Tišmával ültem össze, miután kész lett a fordítás, és miután átesett a szerkesztői megmunkáláson. Akkor Tišma, aki remekül tud magyarul, kérte a szöveget, hogy ő is mint szerző megnézhesse, és ha esetleg van valami hozzájárulása, megjegyzése, ezt elmondhassa. Persze ezt az alkalmat megadtuk neki, és én kész örömmel ültem le mellé. Valóban egyetlen megjegyzése sem volt alaptalan, látszik, hogy rendkívül ért hozzá, íróként és irodalmi szerkesztőként, könyvkiadói szerkesztőként egyaránt, tudjuk, sok évig az volt. Jól érzi a magyar nyelv finomságait is, és pótolhatatlan útbaigazításokat adott olyan kétegyeknél, amikor a fordító nem találta el valóban az író szándékát. És akkor azt nagy egyetértéssel azonnal kijavítottuk. A könyvnek ez bizonyára előnyére válik, amit mi sem bizonyít jobban, mint Tišma záró megjegyzése a háromórás beszélgetésünk után: ez az első könyv, amelynek minden szava az ő jóváhagyásával jelenik meg. Tehát vannak kapcsolataim az írókkal, az eredeti művek szerzőivel, bár

inkább csak a nagyobb vállalkozásoknál. A napokban kaptam levelet Danilo Kištől Párizsból, amelyikben a nemrégiben a *Híd*-ban megjelent *Varázstükör* című elbeszélése kapcsán tesz néhány javaslatot és megjegyzést, és egyúttal érdeklődik a legújabb vállalkozásom, a *Holtak enciklopédiája* elbeszéléskötet fordítása felől. Emlékszem, amikor a *Fövenyóra* lett kész, akkor is leültünk így Danilo Kišsel, ő is tud persze magyarul, hiszen tudjuk, hogy magyar nevelést kapott, magyar iskolába járt, magyar elemibe legalábbis, úgyhogy ő is rendkívül jól beszél magyarul. Tudjuk, hogy rendkívül jó műfordítója is a magyar irodalomnak, Adyt, Petőfit ő közvetítette a szerbhorvát olvasó felé. Szóval, két ilyen ember, aki tud magyarul, érti is a nyelvet, és mestere is és tudója is, rendkívül hasznos tanácsokat és észrevételeket tud adni a fordítónak bizonyos kételyekben, meg hát a fordítói invenció sem végtelen.

Mi az, ami közel hozza önhöz Danilo Kiš műveit?

Kiš műveiből egy magyar szellemiség árad. Ezt nem tudom, hogy mondta-e valaki, vagy észrevette-e valaki. Kiš művei majdnem olyanok, mintha már magyarról lettek volna lefordítva. Nem beszélve arról, hogy rengeteg magyar tárgyú, magyar hősöket mozgató írása van, de maga a műnek a szövete, a műveknek a szellemisége egy magyarosságot áraszt, egy magyar szellemet, ha van ilyen, úgy érzem, hogy van, mert sokszor szinte a frazeológiai egységeinket látom viszont, csak szerbhorvát köntösben. Ez az, ami rendkívül vonz, és ami könnyűvé is teszi ezeknek a szövegeknek a fordítását, és ami olyan élvezetessé is teszi számomra, mert roppant hamar találok meg a legadekvátabb kifejezésformát, fordulatot, valahogy mintha közös forrásból táplálkoztunk volna.

A hetvenes években a Vajdasági Íróegyesület műfordítói szakosztályának elnöke volt. Milyen feladatokkal járt ez a tisztség?

Rendkívül megtisztelő volt, azon kívül valamiképpen mindennek a kezdete. A Vajdasági Íróegyesület mellett azelőtt nem volt műfordítói szakosztály. Sava Babić műfordító kollegám elnökletével alakult az meg, és akkor én vettem át a stafétát – mint második elnök –, és vezettem tovább. Kezdetben nagyon sok szép vérmes tervünk volt. Egyik programpontunk szerint megpróbáltuk lajstromba venni a kölcsönös irodalmi adósságainkat. Mi az, amit sürgősen le kellene fordítani a Vajdaságban élő nemzetiségek nyelvéről minden irányban. Amikor ebbe belefoglunk, láttuk, hogy ez rendkívül szövevényes, különféle okok miatt. Társadalmi igény

és társadalmi érdeklődés, de még mennyire van, de sajnos nincs hozzá szellemi erőnk, tehát műfordítók, és talán anyagi erőnk sincsen, hiszen a gazdasági viszonyok, mint láttuk az utóbbi években, egyre inkább megszigorodtak. Egyre kevesebb anyagi eszköz állt rendelkezésünkre mindenféle kulturális tevékenység gyakorlására, így tehát erre is. Ezt nem sikerült valóra váltani, viszont létrehoztuk a *Műfordítói Kézfogások* című akciót, ami azt jelentette, hogy évente Újvidéken országos műfordítói tanácskozást és találkozót szervezünk. Ez ment is néhány évig, egészen tavalyig, a Vajdasági Íróegyesület szervezte *Dositej-napok* keretében, rendkívül szép eredményekkel járt, és ennek a hordozója éppen a vajdasági műfordítói szakosztály volt. A másik ilyen tevékenységi formánk a többi köztársaság és Kosovo tartomány műfordítói szakosztályaival, illetve egyesületeivel való kapcsolattartás. Nemzetközi kapcsolataink voltak; az íróegyesület egyenrangú tagjaiként mi is részt vettünk mint fordítók a külfölddel való csereakciókban, tehát fordító is mehetett Magyarországra, a Szovjetunióba, Csehszlovákiába, egyike-másika nyugati államokba is. Azt hiszem, hogy ez a műfordítói szakosztály szépen működött, igazolta a létjogosultságát, és azt hiszem, hogy ezután is szépen fog működni.

Annak idején, amíg a szakosztály elnöke volt, néhány interjúban említette, hogy a műfordítók társadalmi státusa nincsen rendezve. Mit is értett ezen, és azóta változott-e a véleménye ebben a kérdésben?

Igen, változott. Tudniillik, nem voltunk megelégedve a műfordítók társadalmi helyzetével, úgy éreztük, hogy intézményes társadalmi támogatásra szorul ez a szerintünk értékes és pótolhatatlan tevékenység. Szerettük volna, hogy ezzel egyesek, vagy legalább a legkiválóbbak hivatásszerűen foglalkozzanak. És ne foglalkozzon vele mindenki, ne legyen úgy, hogy fordítani mindenki tud, és fordítani mindenkinek szabad, és fordítással mindenkit megbíznak, mert voltak ilyen jelenségek is. Tehát szerettük volna, ha a műfordítói tevékenység mondjuk egy licenciához kötődik, a legkiválóbb műfordítók bizonyos licenciával kaphatnak megrendeléseket, megbízásokat a kiadóktól, amivel kizárnánk a műkedvelőket, a dilettánsokat. Másrészt rendkívül lebecsülték a műfordítói munkát, gondolom anyagilag, a tiszteletdíjat értve ezen. Szerettük volna kiharcolni a szabadúszó műfordítóknak a társadalombiztosítást, és ugyanazokat a jogokat, amelyeket a társult munkában dolgozók élveznek. Az anyagi viszonyok viszont, ahogy múlt az idő, egyre szigorodtak, és egyre kevésbé lehetett mindezt elérni. Szélmalomharc alakult ki, nem jutottunk előbbre, de az

íróegyesület tagjai sem, mert ezeket a dolgokat egyszerűen nem lehetett elintézni, és ma is függőben vannak jórészt. Szóval, ez az a bizonyos társadalmi státus, amelynek a rendezéséért küzdöttünk. A véleményem pedig annyiban változott, hogy bár mindez nincs megoldva a mai napig, a műfordító nem szenved hiányt nálunk társadalmi megbecsülésben. Ez lépten-nyomon megnyilvánul, többek között abban is, hogy én most egy interjúban itt beszélek. Ami ennek az anyagi vetületét illeti, ott még sok mindent lehetne tenni, de ez nincs rendezve például az írók között sem, az íróegyesület sem tudja évek óta kiharcolni azt a tiszteletdíjrendszert, amely megfelelné a társult munka törvényének és megfelelné a társadalom összes pozitív intencióinak, egyszerűen nem képesek keresztülvinni különféle ellenállások miatt, úgyhogy ha a derékhad sem tudja elintézni ezeket a fájó problémákat, a műfordítás ennek függvényeként csak osztozhat a sorsában.

A másik dolog, hogy a műfordítás vagy egyszerűen a fordítás területén nem tudunk lefedni minden vajdasági nemzetiségi és nemzeti nyelvet. Ez a legnagyobb probléma. Negyven év után ebben az országban, amelynek egyik sarkalatos gondja a testvériség és egység gondolatának ápolása, a népek közeledése és egymás megismerése, és ettől jottányit el nem térünk, mi még mindig nem tudtuk megoldani azt, hogy például valóban biztosítjuk az irodalmi művek fordítását mondjuk magyarról románra, románról magyarra, szlovákról román viszonylatban, román–ruszin viszonylatban, magyar–ruszin viszonylatban, ruszin–magyar viszonylatban, hogy ne soroljam az összes viszonylatokat. Sajnos, még mindig nem vagyunk ott, hogy magyar fiatalok beiratkozzanak mondjuk az egyetemen a szlovák tanszakra, szlovák fiatalok a magyarra vagy a románra, és folyjon egy fordítóképzés, és ezek valóban képzett és irodalmi érdeklődésű fordítók legyenek, akik majd a legszebb verseket, a legszebb írásokat egymás nyelvére közvetítik. Hallottam, hogy van egy-két eset, de sajnos azok sem fordítók, hanem tanárok, akik így kölcsönösen beiratkoztak, tehát itt hiányolok egy társadalmi gondoskodást, ösztöndíjpolitikával, megfelelő példákkal, propagandával, példamutatással, hogy fiatalembereket oda irányítsunk, és bizonyos tervszerűség is legyen ebben, hogy belátható időn belül ezt a sokféle irányt lefedezzük. Mi most pillanatnyilag úgy vagyunk, hogy ha románból akarunk valamit magyarra fordítani, noha van egy román fordítónk, tudok róla, úgyhogy ez nem is annyira tipikus eset, mint mondjuk magyar–ruszin viszonylatban, de mondjuk, ha románról akarunk valami komolyabb irodalmi művet lefordítani, akkor külföldre megyünk, illetve romániai románnal fordítatunk magyarra, vagy romániai magyarral. Vagy például, hogyha szlovákot akarunk fordíttatni, akkor nagyon jó fordítónk van, de nem Jugoszláviában,

hanem Pozsonyban, Koncsol László személyében, tehát megint külföldi segítséget kell kérnünk ahhoz, hogy mondjuk a bácsipetrőci íróbarátunk művét magyarul is olvashassuk, holott itt élünk egymás mellett háromszáz éve. Hogyha történelmileg nézzük a dolgokat, és itt élünk egymás mellett negyven éve, ebben az új hazában, ezekben az új körülményekben, és nem voltunk képesek ezt megszervezni. Akármelyiket megnézzük, minden relációban így van, egyedül a magyar–szerb és a szerb–magyar reláció működik, meg a magyar–szlovén, magyar–macedón, de már a magyar–albán, albán–magyar abszolút nem működik például. Ezek azok a nagy adósságok, amelyeket máig sem sikerült rendezni, minden pozitív ideológiai megfontolás ellenére sem, mintha itt valami falba ütköznénk, holott falról abszolút nincsen szó, csupán egy tehetetlenségi erőről, a meglévő viszonyokba való belenyugvásról.

Említette, hogy figyelemmel kíséri a korszerű szerb és horvát irodalmat. Milyen folyamatokat észlel ezekben az irodalmakban?

Ezek az irodalmak rendkívül nagy teljesítményeket mutattak fel a próza-irodalomban. Különösen a szerb, azt még jobban ismerem, mert mostanában inkább csak azzal foglalkozom, de a horvát szintúgy egy egész sereg olyan jelentős prózaszerzőt tud felmutatni, amelyhez foghatót én nem is látok a közelünkben itt. Évről évre egyre érdekesebb, jobb, eredetibb hangú regények, elbeszélések hagyják el a sajtót. Mint műfordító egy olyan fejlett irodalmi közegben érzem magam, amelyben a lehetőségek egy fordítói tevékenység kifejtésére végtelenek. Hogy csak néhány névre utaljak: itt van Danilo Kiš, akiről beszélünk, Mirko Kovač rendkívül érdekes világból hoz híreket, a hercegovinai karsztvidék világából, itt van a közismert Jovan Radulović, akkor itt van Dragoslav Mihailović, már-már szürrealizmusba menő dolgaival, a szerb irodalom kebelén belül is külön szigetet jelent Milorad Pavić munkássága, Milisav Savić, Vidosav Stevanović, Bora Ćosić, és végtelenségig lehetne sorolni az írókat.

Mit kap a magyar irodalom ezekkel a fordításokkal? Melyek azok a régiók, amelyekbe bepillanthatunk?

Közhely már, hogy amikor a műfordításról beszélünk, akkor rendszerint az egymás megismerését szoktuk emlegetni és a népek közötti hídverés jelentőségét, és ez valóban így is van. Mondhatom azonban, hogy legelőször is a fordító ismeri meg legalaposabban és legmélyebben azt az irodalmat,

illetve azt a népet, amely érdeklődésének tárgya. Társadalmilag ez a legkevésbé jelentős, de a fordító tesz meg valóban mindent, hogy minél többben megismerhessék, és hasonló fokon, mint ő maga. Ezt persze elég nehéz elérni, de a kvantitás itt végül is kvalitássá növi ki magát, vagyis ha sok tudósítás érkezik e felől a nép felől, ami a maga összességében mégiscsak egybehangzó, akkor abban a befogadó népben, jelen esetben a magyar olvasóközönségben kialakul egy olyan képzet, amelyben a megbecsülés, a szeretet, az értékek bámulata fog fölülkerekedni.

No most milyen értékek ezek, amiket hoz ez az irodalom? Először is olyan életformák, amelyek a magyar nép körében ismeretlenek. Ez a hegyvidéki életforma, vagy a szerbség – bár bomló, de még sokszor tapasztalható – patriarkális életformája. Délebről egy hercegovinai karsztvidék, vagy egy horvát–zagorjei életforma és szokások, mindezek valósággal, az egzotikum erejével hatnak egy magyar olvasó szemében, de ugyanakkor sokszor a rokonság és a hasonlóság erejével is, ami nem mond ellent, hanem szinte csak egymást erősíti, mert... Nem is kell magyaráznom, ugye, egyrészt rokonnak érezzük, másrészt érdekesnek és sajátosnak, és ílymódon ez a kettő együtt ad egy olyan képet ami, mondjuk, nálunk ritkább és ami érdekes.

A múlt század harmincas éveiben a páneurópa mozgalom hívei azt vallották, hogy a békét úgy lehetne megőrizni, ha a nagy nemzetek egy szisztematikus programot dolgoznának ki egymás műveinek, többek között történelmeinek fordítására, és ezeket nemzetközi összefogással eljuttatnák a másik nemzet iskolakönyvtáraiba...

Hát ez egy kicsit idealistának hangzik, az irodalomnak ekkora hatása mégsincs...

... de azért valószínűleg valamennyire hisz ebben a hatásban.

Hogyne, összességében és nagy történelmi léptékben mérve biztos, hogy hozzájárul ez a tevékenység is a dolgok lassú, fokozatos változásához, ami sosem egyértelmű és sosem egyenes irányú, vannak megtorpanások és visszaesések is. Tehát közvetíthetek szeretetet és megértést, de egy bizonyos ponton egy olyan történelmi helyzet következik be, amely megint visszaszorítja ezt, de már nem anyira. Akkor egy más történelmi helyzetben megint előrelépünk ezen a téren. Szóval, így valahogy képelem el.

■ ■ ■

■

■ ■ ■

■■■ BORI IMRE ■

Bori Imre (Bácsföldvár, 1929. december 28. – Újvidék, 2004. április 22.) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, egyetemi tanár. Gimnáziumba Nagybecskerekben, Óbecsén és Zentán járt, magyartanári oklevelet az újvidéki Pedagógiai Főiskolán szerzett 1951-ben. A katonai szolgálat letöltése után Csókán az általános iskolában (1952–1956), majd Szabadkán a tanítóképzőben tanított (1956–1960). Ebben az időszakban tagja volt a *Rukovet* folyóirat szerkesztőségének, és részt vett az *Életjel* irodalmi élőújság megalakításában. 1958-ban beiratkozott az újvidéki Bölcsészettudományi Karra. 1962-ben diplomázott, 1964-ben doktorált (*Radnóti Miklós költészete*) a Magyar Tanszéken, amelynek 1960 márciusától 1995-ig, a nyugdíjaztatásáig volt alkalmazottja kezdetben mint tanársegéd, majd docens (1964), egyetemi rendkívüli tanár (1969), egyetemi rendes tanár (1971). A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének igazgatója (1979–1981), a *Tanulmányok* (1970–1981) és a *Hungarológiai Közlemények* (1979–1981), majd 1984-től a 2004-ben bekövetkezett haláláig a *Híd* fő- és felelős szerkesztője volt.

1961-ben felvették a Szerbiai Írók Egyesületébe, 1984-ben megválasztották a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia levelező, 1990-ben pedig rendes tagjának. 1990-ben a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, 1992-ben a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia rendes tagja lett.

1968-ban megkapta Újvidék város Októberi díját, 1965-ben, 1969-ben és 1971-ben Híd Irodalmi Díjjal, 1973-ban Szenteleky Kornél Irodalmi Díjjal tüntették ki. 1999-ben a Vajdasági Íróegyesület Életműdíjjal jutalmazta. 1980-ban megkapta a Magyar Népköztársaság Munka Érdemrendjének arany fokozatát, 1995-ben a Pro Cultura Hungarica emléklapoktetet, 2003-ban pedig a Széchenyi-díjat.

Kötetei: *A gyermek és a könyv* (Sima Cucićtyal közösen, 1957); *Az ember keresése* (1960); *Vajdasági ég alatt. A jugoszláviai magyar költészet antológiája* (1960); *Irodalmunk kiskönyve* (1964, 1969, 1973); *Az irodalom könyve. A középiskolák II. osztálya számára* (B. Szabó Györggyel, Szelei Istvánnal együtt, 1964, 1970); *Az irodalom könyve. A középiskolák III. osztálya számára* (1964, 1970); *Az irodalom könyve. A középiskolák IV. osztálya számára* (Szelei Istvánnal közösen, 1964, 1968); *Eszmék és látomások* (1965); *Radnóti Miklós költészete* (1965); *Az irodalom élete. A középiskolák III. osztálya számára* (1965); *Két költő* (Juhász Ferenc, Nagy László, tanulmány, 1967); *Az irodalom élete. A középiskolák II. osztálya számára* (Szelei Istvánnal, 1967); *Az irodalom*

élete. A középiskolák IV. osztálya számára (Szeli Istvánnal, 1967); *Kassák Lajos irodalma és festészete* (Körner Évával, 1967, 1988); *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig* (1968); *A szecsesziótól a dadáig* (1969); *A szürrealizmus ideje* (1970); *Magyar–délsláv irodalmi kapcsolatok* (1970); *Az avantgarde apostolai* (1971); *Irodalmak – kölcsönhatások. Kapcsolattörténeti tanulmányok* (1971); *Föld és mag. Válogatás Móra István, Novoszel Andor, Kristály István, Cziráky Imre írásaiból* (1971); *Idő, idő, tavaszidő. A jugoszláviai magyarság népköltészetéből* (1971, 1975); *Irodalmi hagyományaink. Kilenc évszázad írásaiból* (1971, 1973); *Fejezetek irodalmunk természetrajzából* (1973); *Márciusi zsoltár. A jugoszláviai magyar avantgarde költészet* (1973); *Irodalmunk évszázadai. A jugoszláviai magyar irodalom rövid története* (1975, 1982); *Különös ajándék. Jugoszláviai magyar elbeszélők* (Juhász Gézával és Szeli Istvánnal, 1975); *Az irodalom könyve. A középiskolák I. osztálya számára* (Szeli Istvánnal, 1975); *Fridolin és testvérei* (1976); *Miroslav Krleža* (1976); *Gyökér és szárny. Jugoszláviai magyar költők* (Szeli Istvánnal és Tomán Lászlóval, 1976); *Szövegértelmezések. Írások versekről, prózáról* (1977); *Krúdy Gyula* (1978); *Fehér Ferenc* (1978); *Varázslók és mákvirágok* (1979); *Sinkó Ervin* (1981); *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története* (1982); *Móricz Zsigmond prózája* (1983); *Bori Imre huszonöt tanulmánya* (1984); *A magyar irodalom modern irányai I.* (1985); *Kosztolányi Dezső* (1986); *Tanulmányok a magyar–délsláv irodalmi kapcsolatokról* (1987); *A magyar irodalom modern irányai II.* (1989); *Ivo Andrić* (1992); *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története* (1993); *Prózatörténeti tanulmányok* (1993); *Szenteleky Kornél* (1994); *Szociográfiák nyomában* (1997); *Írók, események, események jelenségei. Tíz év tanulmányaiból, feljegyzéseiből* (1997); *Hétről hétre. Tíz év feljegyzéseiből* (1998); *A jugoszláviai magyar irodalom története* (1998); *Krónikák írókról, könyvekről* (1999); *Identitáskeresésben. Művelődéstörténeti tanulmányok – művelődéspolitikai cikkek* (2000); *Ember, táj, történelem* (2001); *Az élet és halál Ősfája alatt. Írások Juhász Ferenc költészetéről* (2003); *Ezredéve itt* (2004); *József Attila költészete* (2005).

Teljes bibliográfia: Csáky S. Piroska: *Bori Imre-bibliográfia, 1950–1992. Újvidék, 1994, Magyar Tanszék – Forum*; Csáky S. Piroska: *Adalékok Bori Imre bibliográfiájához 1993–2004. – Híd, 2004. 11–12. 1532–1548.*

Az interjú 1980 decemberében készült. Részlete az Újvidéki Rádió *Együtt* című műsorában hangzott el 1981. január 5-én.

■ ■ ■

■

■ ■ ■

Gimnazista koromban, 1970-ben odaszoktam az újvidéki Ifjúsági Tribünre. Végel László volt akkor a szerkesztő, és az volt a tervünk, hogy egy kísérleti színpadot hozunk létre ott abból a társulattól, amelynek alapját az általam szervezett gimnáziumi színjátszó csoport képezte volna.

Időközben felfordult a világ. Az Ifjúsági Tribünt, mint az anarcholiberalista szocializmusellenesség fertőjét politikai nyomás alá helyezték. A Tribün által kiadott *Új Symposion* két számát is gyors egymásutánban betiltották, szerkesztőjét, Tolnai Ottót félévi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték többek között egy Rózsa Sándor nevű vegyészhallgató írásának közléséért, amelynek egyik szereplője azt találta mondani, hogy a magyaroknak Jugoszláviában olyan a helyzetük, mint a négereknek Amerikában. Rózsa Sándor volt az Ifjúsági Tribün magyar nyelvű rendezvényeinek szervezője, őt is elítélték, de az útlevelet nem vették el tőle, így meg sem állt Németországig.

Az Ifjúsági Tribün magyar szerkesztősége szétrebbedt, ott maradtam egyszál magamban, rövidnadrágosan, és elkezdtem munkatársakat toborozni.

A belgrádi magyar nagykövetség is érdeklődött közben „a magyar nacionalizmus fészke” iránt, bejelentkezett Svraka István kultúrattasé, fogadtuk Darko Hohnjccel, a Tribün igazgatójával. Svraka megígérte, majd segít. Szerez Jancsó-filmeket, meg a Balázs Béla Stúdió filmjeit is bemutatathatjuk. Nyilván rámfért az istápolás, mert azzal küldött el első budapesti utamra, hogy „az embernek azért mondania kell, hogy mit akar”.

Később fellépett nálunk előadóestjével Vallai Péter, majd Bálint András, és az egyik fellépés után üzentek a Magyar Tanszékről – akkor elsőéves hallgató voltam –, hogy Bori Imre beszélni akar velem.

Amikor átmentem, Bori azzal fogadott, hogy helyteleníti azt az irányt, amelyen a Tribün magyar szerkesztősége elindult. Nem Magyarországra kell szaladgálni, és onnan hozni fellépőket. A Tribün magyar szerkesztősége a Magyar Tanszék önképzőköre kell hogy legyen.

– Én ezt nem így gondolom – válaszoltam neki.

Rázta a lábát, elvörösödött, elhallgatott. Majd nyugodt hangon közölte:

– Jól van, csak ezt akartam mondani.

Ezt követően évtizedeken át együttműködtünk, mindig nagyon korrekt volt, helyel-közzel talán még szívélyes is. Pedig

rém történetek terjengtek róla, amelyeknek bizonyára a fele sem igaz, de hogy a konfliktuskerülés nem volt rá jellemző, az kétségtelen. Nagy teljesítményre azok képesek, akikben erőteljes indulatok munkálnak, s azokat erőteljesen tudják ellenőrzés alatt tartani – mondják.

Lássuk, hogyan oldotta meg Bori Imre ezt a feladatot.

Az indulás

„A könyv gyűjtésének igénye irodalmi eszméléssel egyidős, s mi több, előbb volt a könyv, és csak azután az irodalmi érdeklődés az életemben” – mondta Bori Imre a Mák Ferencnek 1987-ben adott interjújában.

„Apám legénykorában levélhordó volt a faluban, később kiskereskedő. Tudom, hogy a levélhordó kezdte gyűjteni az újságok ajándékkiadványait az I. világháború alatt, később a forradalomból odasodródott Polácsi Jánossal csereberélhetett, mert annak névbejegyzésével is maradtak nálunk könyvek. De vásárolt is könyvet kiskereskedő korában. A *Révai kis lexikonát* mindenképpen, hiszen még ma is emlékszem sárgás-rajzos borítójára. Nos, ez a lexikon bizonyult döntő jelentőségűnek életemben, hiszen kis elemista koromban már olvasgattam. Az érdeklődés sokoldalúságára (pontosabban többoldalúságára) gyakorolt hatást már szerkezetéből, karakteréből eredően is. Tudjuk, benne mindenféle tudomány a betűrend szerint következik egymás után, és én minden címszót elolvastam, természetesen többször is, mert a lexikonokban böngészni lehet, de lexikont elolvasni már nem! Az én gyerekkorom bűvös szekrénye volt az, amelyikben apám könyvei álltak. Köztük volt a *100%* című baloldali folyóirat egy száma, azután Gábor Andor *Az én hazám* című bécsi verseskönyve (»*Tiszturak, tiszturak, tisztu csorda így mulat*« – hallok még az egyik vers sorait), és több más könyv mellett például Boccaccio *Dekameronjának* egy kötete is megvolt. A *Mi Irodalmunk* 1931-es almanachjának címlapját irodalmunk történetének illusztrálására is felhasználtam, apám neve látható is a könyvben!”¹

¹ Mák Ferenc: Jeles magánkönyvtárak. Ismereteimet egy lexikon nyitotta meg. A sokszínűség azóta is legfőbb vezérelvem. Az antikvárium mint élmény. A gondok azért maradnak. Interjú dr. Bori Imrével. *Magyar Szó*, 1987. december 19. 15.

Irodalmi irányultságának gyökerei is megmutatkoznak a már saját maga által vásárolt első könyveinek címéből:

„Akkoriban még bejegyeztem a könyvekbe a vásárlás időpontját is, így biztosan tudom, hogy Horváth János művét, *Az irodalmi műveltség megoszlása* című könyvét 1944 júliusában vettem, de körülbelül ekkor jutottam hozzá Féja Géza *A nagy vállalkozások kora*, Babits Mihály *Az európai irodalom története* című könyvéhez is, mi több, Németh László műveit is ekkor kezdtem olvasni, s ez utóbbi hatása későbbi irodalomtörténeti tevékenységemre legalább olyan jelentős, mint a korábban már említett *Révai kis lexikon* kifejtette hatás. Nevezetesen, a Németh László-i igényesség is azt sugallta, hogy a szellem igazi táplálékot csak a lehető legszerteágazóbb érdeklődéstől kaphat.”²

Majd egy későbbi interjúban hozzátette:

„Nem nehéz kitalálni, hogy kis gimnazistaként **tudtam**, hogy szeretem az irodalmat, tehát rendszeresen kezdtem gyűjteni a magyar irodalomra vonatkozó munkákat, hiszen 1944 októberéig megvásárolhattam a Magyar Tudományos Akadémia kiadványait Pintér Jenő kétkötetes, népszerű irodalomtörténeti bibliográfiái alapján. Így vásároltam meg az *Irodalomtörténeti Közlemények* első huszonöt évfolyamát. [...] De hogy magyartanár leszek, az már a háború után, a zentai gimnázium padjaiban határozott el, amikor megkezdte munkáját Újvidéken a Tanárképző Főiskola, ahol előadói diplomát lehetett szerezni magyar nyelvből és irodalomból. Nem volt szükség tehát valamilyen pályamódosításra, hiszen amikor 1948 őszén Szeli István tanár úr betegszabadságon volt, a magam osztályában én vezettem az irodalmi gyakorlatokat. Kézenfekvő volt tehát, hogy 1949. szeptember 1-jén beiratkoztam a Tanárképző Főiskolára és szereztem előadói diplomát 1951-ben. Ott Penavin Olga és B. Szabó György volt a tanárunk.”³

² Uo.

³ Kontra Ferenc: Irodalom a határzónák mögött. Interjú dr. Bori Imre akadémikussal. *Magyar Szó*, 1995. október 29. 13.

Valójában mindazok az elemek benne vannak e két visszaemlékezésben, amelyek meghatározták fejlődésének irányát.

A fellépés

Bori Imre eszmélés korában, Jugoszláviában egy nagy társadalmi átalakuláskíséret kezdődött. Miután Tito szakított Sztálinnal, a kemény represszió időszaka után át kellett alakítani a társadalmi intézményrendszert az új viszonyok szükségletei szerint. A hidegháború beálltával mind nagyobb volt az igény a belső erőforrások mozgósítására, s ezt a célt szolgálta a gazdasági életben a munkástanácsok rendszere, majd pedig, a gyárkapun kívülre is kiterjesztve, az öngazgatás. Ugyanígy szövetségeket kellett találni az értelmiségiek körében is, ami politikai alávetettségük addigi megalázásai után nem volt könnyű feladat. Ők voltak a „munkásosztály” legkevésbé megbízhatónak nyilvánított szövetségei, akikkel szemben – ellentétben a parasztsággal és a kispolgársággal – még taktikai engedményeket sem engedélyezett a párt.

Ebben a világban ocsúdott Bori Imre, és mindjárt a harcok közepébe került. Miután 1949-ben beiratkozott az újvidéki Tanárképző Főiskolára, B. Szabó Györgynek, a háború utáni első évtized legbefolyásosabb kultúrpolitikusának a tanítványa lett.

B. Szabó értesült arról a politikai törekvésről, amely a Sztálinnal való szakítás után nemcsak a szigorúan központosított tervgazdálkodással, hanem a szocialista realizmus zsdanovi változatának jugoszláviai formájával, a zogovicizmussal is szakítani akart.

Fegyelmezett kommunistaként igyekezett megfelelni ennek az elvárásnak, de lényegében mégis a régi felfogás neveltje volt, ami meghatározta habitusát, magatartását, és természetesen többé vagy kevésbé konzisztens eszmei-elméleti koncepcióját is, ezért amikor az ellentétek között „igazságot” kellett tennie – márpedig erre nemcsak a pozíciójából eredő kötelessége, hanem a kultúrpolitikai hegemon szerepére való vágyakozása is sarkallta –, mindig az integratori magasságokba való felülemelkedésre törekedett.

Így történt ez akkor is, amikor az írók fellázadtak a *Híd* akkori főszerkesztőjének, Olajos Mihálynak a gyakorlata ellen, aki hajlamos volt akár még egy-egy novella cselekményszövésebe is beleszólni annak érdekében, hogy mondanivalója az olvasók számára minél „tanulságosabb” legyen.

1949. december 17-én a Vajdasági Kultúregyesületek Szövetségének Magyar Osztályában az írók és kultúr munkások vitát szerveztek a Jugoszláv Írószövetség 1949. december 26–28-ai zágrábi kongresszusa előtt. A vita témája eredetileg Lenin irodalomfelfogása volt, amiről B. Szabó György tartott előadást, a résztvevők azonban elsősorban a *Híd* szerkesztéspolitikájának bírálatára összpontosították mondanivalójukat.⁴

Olajost nem sokkal később leváltották, helyébe a *Híd* élére Ernyes Györgyöt, a fiatal pártaktivistát nevezték ki, aki B. Szabó Györgyre támaszkodott, és felkérte a *Híd* 1950. áprilisi számának megszerkesztésére. B. Szabó elsősorban főiskolai hallgatóinak köréből toborozta a munkatársakat. Íme a lista: „B. Szabó György, a Tanárképző Főiskola tanára, Noviszád; Begovics Imre, műszaki középiskolai tanuló, Noviszád; Bori Imre, tanárképző főiskolai hallgató, Noviszád; Borus Erzsébet, a *Magyar Szó* munkatársa, Topolya; Bóna Júlia, a Magyar Gimnázium titkára, Noviszád; Fehér Ferenc, tanárképző főiskolai hallgató, Noviszád; Gellér Tibor, a Magyar Tanítóképző tanára, Noviszád; Hatala Zoltán, a Magyar Tanítóképző növendéke, Szubotica; Jámbor Mária, tanárképző főiskolai hallgató, Noviszád; Juhász Géza, a Magyar Tanítóképző tanára, Szubotica; Madarász András, tanárképző főiskolai hallgató, Noviszád; Major Nándor, földmérő középiskolai hallgató, Noviszád; Németh István, műszaki középiskolai hallgató, Máli Igyos; Petkovics Kálmán, a *Dolgozók* munkatársa, Noviszád; Poros Anna, a Magyar Tanítóképző növendéke, Noviszád; Sárosi Károly, tanügyi inspektor, Noviszád; Tomán László, tanárképző főiskolai hallgató, Noviszád.”⁵

Mi sem volt szerencsétlenebb megoldás, mint B. Szabó György bevezető szövegének *Az új nemzedék hangja* címet adni. Az öreg forradalmárok úgy érezték, le akarják cserélni őket, és a legdurvább inszINUÁCIÓKKAL támadták a sajtóban a *Híd* áprilisi számát, annak munkatársait és magát B. Szabó Györgyöt is. Pedig eredetileg az öregek voltak elégedetlenek Olajossal. A konfliktust azonban B. Szabó György a maga pozíciójának erősítésére akarta kihasználni, a fiatalokat tolvá előtérbe. Közülük is elsősorban a kritikusokat emelte ki, akiket majd az öregek ellen lehet fordítani. A támadások során azonban már nem kelt a fiatalok védelmére,

⁴ Széjjegyzetek vitaestünkről. *Híd*, 1950. 1–2. 81–85.

⁵ E számunk munkatársai. *Híd*, 1950. 4.

hanem Zomborban megszervezte a vajdasági magyar írók tanácskozását. Ott döntöttek a Magyar Irodalmi Társaság, mint „integráló” ernyőszervezet megalakításáról, amelyben a vezetőség választotta a tagságot, akárcsak az akkoriban létrehozott többi ilyen szervezetben is.

B. Szabó György „felülemelkedési” kísérletét azonban túlhaladta az idő, a szervezet pedig, ahogy megalakult, úgy meg is szűnt. A beavatottaknak – a zavaros viszonyok ellenére – látniuk kellett volna, milyen irányt vett az országos politikai akarat.

Volt-e akkor új nemzedék, és ha volt, milyen programcélokkal jött létre? Utólag maguk a résztvevők is úgy nyilatkoztak, hogy egymástól nagyon különböző affinitású fiatalok léptek színre, és programcéljaikat is csak igen kezdetlegesen tudták megfogalmazni. Bori Imre közölte őket a *Magyar Szóban*, mint írta, úgy, ahogy egykoron határozati javaslatként egy „soha meg nem tartott összejövetelükre” megfogalmazták.

„1. A Március-mozgalom a fiatal magyar írók társulása; 2. A Március-mozgalom célja a fiatal írók bevezetése az irodalomba; 3. Meg kell szüntetnünk az irodalom kívülről való irányítását. Bürokratáknak semmi keresnivalójuk az irodalomban; 4. A vajdasági magyar irodalom csak akkor válhat nagy irodalommá, ha a teljes valóságot tükrözi. A fiatal íróknak elsőrendű feladata, hogy ilyen irányban szolgálják az irodalmat; 5. A fiatal íróknak tanulmányozniuk kell népünk életét (a gyári munkásság megélhetési és munkaviszonyai, problémái; a falusi lakosság élete; „Vajdaság fölfedezése”); 6. Vajdaság magyarsága nemzetiségi problémáinak felvetése és megoldása; 7. Ahogy a lehetőségek megengedik (papírválság megszűnése), megindítjuk független folyóiratunkat, a „Márciust”, és kiadó-szövetkezetet alapítunk Március-könyvtár néven; 8. Tanulmányozunk és fordítanunk kell a klasszikus és modern nyugati irodalmat; 9. A délszláv irodalmat közelebb kell hoznunk közönségünkhöz.”⁶

Az igazi programot a tartományi kormány meghívására vajdasági körúton tartózkodó Sinkó Ervin fogalmazta meg, amikor 1950. június 20-án Újvidéken a Vajdasági Kultúregyesületek

■

⁶ Bori Imre: Húsz év után. *Magyar Szó*, 1971. február 20. 9.

Szövetsége Magyar Osztályának tanácstermében találkozott a vajdasági fiatal magyar írókkal.

„Magyarországon a Vörös hadsereg likvidálta a grófok és kapitalisták uralmát. De bármilyen óriási horderejű is ez az esemény, hogy a magyar nép odaát megszabadult a grófok és kapitalisták alól – az a hatalom, amely a népet felszabadította, ugyanakkor hódító is volt, hódító olyan értelemben, hogy Magyarország mindmáig megszállott ország, és szolgálilag alárendeli saját érdekeit a Szovjetunió érdekeinek. [...] S hogy ilyen körülmények között ott nem fejlődik, nem fejlődhetett ki igazi, szocialista irodalom sem, az természetes. A magyar irodalom, illetve azok a nyilvánosságra kerülő sajtótermékek, amelyek ott megjelennek, szolgálai másolatai, rossz fordításai a mai szovjet irodalom egyénietlen bizantinizmusának. A magyar irodalomban nehéz valami magyar forradalmiságnak még a nyomát is felfedezni.”⁷

Majd áttért a jugoszláviai helyzet értékelésére.

„A magyar tömegek ma politikai aktivitásban, szellemi érettségben, öntudatban elmaradnak hazánk többi népei mögött. [...] Mi más lehetne a vajdasági magyar író feladata, mint ezt a fejlődést szolgálni, meggyorsítani, azon lenni, hogy a lehető legrövidebb időn belül eltűnjék az a különbség, mely a társadalmi aktivitás és a politikai érettség tekintetében a magyarság és Jugoszlávia többi népei között még mindig fennáll. [...] A Tájékoztató Iroda béklyóitól felszabadult magyar nép azt kérdi majd tőletek, vajdasági magyar íróktól: ti, akik szabadon élhettek, alkothattatok, akiknek nem a nagy-orosz politika írta elő, mit és hogyan írhattok, ti, akiknek egyetlen cenzorotok a saját szocialista lelkiismeretek és felelősségérzetetek volt, ti, akik annyival kedvezőbb helyzetben voltatok, éltetek-e a szabadsággal, mit alkottatok, mit hoztok most nekünk? Vajon nem volna-e szép, ha akkor ti egy sereg magyar könyvre mutathatnátok, melyek az új szocialista magyar kultúrának törtek

⁷ A *Híd* áprilisi számáról. Sinkó Ervin beszélgetése Vajdaság fiatal íróival. *Ifjúság Szava*, 1950. június 24.; Idézi Major Nándor: Kényszerhelyzetben árnyalatokért. *Híd*, 2010. 11. 77–79.

utat, könyvekre, művekre, melyek majd példái és mintaképei lehetnek amazoknak odaát.”⁸

Valójában tehát két sarkalatos pontja volt ennek a programnak. Egyrészt a magyarok egyedül Jugoszláviában szabadok, itt alkothatnak szabadon, és a jugoszláviai magyarok feladatai közé tartozik értékeket felmutatni az egyetemes magyarságnak is, ha a többiek majd felszabadulnak, másrészt ezeket a felmutatandó értékeket még csak ezután kell létrehozni. Térben és időben is lehatárolta tehát ez a koncepció a jugoszláviai magyarság fejlődésének útját. Pontosabban: csak a magyarság vonatkozásában határolta le, miközben a Jugoszlávia felé való nyitottságot, integrációt szorgalmazta. Mi több, azt állította, hogy a jugoszláviai magyarságnak ahhoz kell felzárkóznia.

A pillanatra az ellentmondások egész sora nyomta rá bélyegét. Alapvetően meghatározta Sztálin Tájékoztató Irodájának Jugoszlávia elleni kirohanása, amit a hadiállapot kihirdetése követett, ugyanis egy fegyveres támadást sem lehetett kizárni. A gazdasági zárlat nagy megpróbáltatások elé állította az országot, ugyanakkor folyt a politikai leszámolás a keletről támogatott belső ellenzékkel. A JKP ötödik kongresszusa úgy állt ki „egyöntetűen” Tito mellett, hogy a küldöttek a nagy Szovjetuniót éltették. A pártvezetés, a szocialista eszme elárulásának vádját elkerülendő, nem szakított a „szovjet típusú” szocializmus gyakorlatának számos megnyilvánulásával. Ez a közties állapot sok embert megzavart, nem kis mértékben a pártstruktúrákban, ahol a háború előtt és alatt szigorú fegyelem és konspiráció alakult ki.

Az „áprilisi hidasok” fellépése éppen a szóban forgó átmeneti időszakra esett. Nem lehetett még tudni, mi a hivatalos álláspont. Csak a legtájékozottabbak értesültek arról, hogy Kardelj 1949. december 12-én Ljubljanában, a Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémiában megtartott beszédében kiállt a kultúra és tudomány terén uralkodó viszonyok demokratizálásáért, a Jugoszláv Írószövetség második kongresszusa még csak 1949. december 26–28-án következett, de annak határozatai sem foglaltak egyértelműen állást a szocialista realizmussal és a művészet

■

⁸ A *Híd* áprilisi számáról. Sinkó Ervin beszélgetése Vajdaság fiatal íróival. *Ifjúság Szava*, 1950. június 24. Idézi Major Nándort (Major Nándor: Kényszerhelyzetben árnyalatokért. *Híd*, 2010. 11. 77–79.).

„kézi vezérlésével” szemben. Ugyanakkor az országban egyre szaporodtak az „ifjúsági” lapok, folyóiratok, könyvsorozatok. A *Híd* 1950. áprilisi számában Bori Imre ezek egyikét, az *Izvor* című ifjúsági folyóiratot ismertette, azzal a nem leplezett céllal, hogy a példamutatás által saját nemzedékének folyóiratot, kiteljesedési teret követeljen. Kiemelte:

„Az *Izvor*, a horvát fiatalok Zágrábban megjelenő folyóirata, januári számával III. évfolyamába lépett. [...] A horvát ifjúság irodalmi törekvéseit eddig is figyelemmel kísérték, segítették őket és neves irodalmi folyóiratok közölték írásait. [...] Az *Izvor* megjelenése azonban megváltoztatta ezt a helyzetet. Új központ létesült, amely jellegénél és célkitűzéseinél fogva is alkalmasabb volt arra, hogy az ifjúságot megszólaltassa, maga köré gyűjtse. Ezzel magyarázhatjuk, hogy a két év alatt sok fiatal író tevékeny munkatársa volt a lapnak, és az egész Népköztársaság területén megtalálta olvasóit, új olvasókat nevelt és új munkatársakat szerzett. A kétezer irodalmi kör beszédes bizonyítéka annak, hogy egy folyóirat mit jelent és milyen szolgálatokat tehet. [...] Egy ifjúsági lapnak ez kell hogy legyen a célja: felkutatni az ifjú tehetségeket, megnyitni számukra a nyilvánvalóság, az emberek felé az utat, mert fejlődésük másképpen elképzelhetetlen. A kritika állandóan figyelheti működésüket, s így a fiatal író igényességre nevelik, rámutatnak hibáira. Felhívják figyelmét azokra a jelenségekre, melyeknek kiküszöbölésével művének minősége javul, értékben gyarapodik. Ennek segítségével valódi íróvá, alkotó művésszé, a szocialista társadalom munkájának hűséges ábrázolójává, a szocialista ember mérnökévé válhat.”⁹

A tagadás kora

Bori Imre gyakran még a napi politikai célokot is alig kielégítő konceptuális elemeknek a felhasználásával igyekezett koherens rendszert kialakítani. Mint elemzésünk végére kiderül, a „tökéletesítés” során szinte semmi sem maradt az eredeti elemekből. Húsz évesen lépett a nyilvánosság elé, és magabiztosan mondott ítéletet az élet és az irodalom dolgaiban. Úgy tűnt, a pillanat meg-

⁹ Bori Imre: *Izvor*. *Híd*, 1950. 4. 278.

felelt lázadó természetének. Hamarosan azonban szembesülnie kellett a közegellenállással is.

A Pedagógiai Főiskola befejezése után, 1951. szeptember 4–5-én még ott volt a zombori irodalmi találkozón, ahol határozat született a Magyar Irodalmi Társaság megalapításáról, és megállapították, hogy „az írónak tájszíneken keresztül kell érvényesítenie a valóságot”. Ezután bevonult katonának, és amikor 1952. január 5–6-án Újvidéken megalakították a Társaságot, távollétében, számos nemzedéktársával ellentétben, neki csak tagjelölti státusz jutott.

Miután leszerelt, Csókán megkezdte pedagógusi karrierjét az általános iskolában, amit egy interjúban úgy minősített, hogy félretették, mert nem szerették Újvidéken az olyan nagyszájú alakokat, mint ő. Bizonyára jól jellemezte akkori önmagát, mert például amikor még 1951. április 1-jén Majtényi Mihály, a *Híd* akkor kinevezett főszerkesztője értekezletet hívott össze a folyóirat előző évi számainak értékelésére, Bori így foglalta össze véleményét: „Bogdánfi, Weigand, Urbán csak vendégnek számítanak, Mácsay hanyatlófélben van, Lataktól, Csépetől már semmit sem várhatunk, s Fehér Ferenc lesz az egyedüli vajdasági költő, aki majd »betör« az egyetemes magyar irodalomba.”¹⁰

Különösen neuralgikus pontot érintett a Lőrinc Péter néven is publikáló Löbl Árpád egyik vitacikkére írt válaszában.

„A felszabadulás óta az írók, akik munkatársai voltak a régi *Híd*nek, nem tesznek mást, mint állandóan védik az újjászületett folyóirat »nemes és forradalmi« hagyományait és állandóan hangsúlyozzák a lap elévülhetetlen irodalmi érdemeit a múltban és természetesen a felszabadulás utáni időben is. Ennek a mítosz-teremtésnek utolsó láncszeme volt az említett Lőrinc-féle írás. [...] szükséges volt a Mának az igazolására a múltba menni vissza, mai hibák védelmére a múlt érdemeit sorakoztatni fel. [...] megcsontosodva és szellemileg kiürülve találta a lapot a 41-es év.[...] A megszállással megjelenése is lehetetlenné vált, csak a felszabadulás után jelent meg újra, tegyük hozzá rögtön, semmit sem változott. Mintha csak átludta volna azt a négy évet, mintha az alatt az idő alatt semmi

■

¹⁰ Major Nándor: Kényszerhelyzetben árnyalatokért. *Híd*, 2011. 1. 112.

sem történt volna. [...] Éppen azzal, hogy a felszabadulással maga a folyóirat nem kezdett új életet, hanem csak a régit igyekezett folytatni, már eleve anakronizmussá és az irodalmi fejlődés kerékkötőjévé vált. Agitált most is, ugyanazokkal az irodalmon kívüli eszközökkel, mint azelőtt, természetesen az új politikai helyzetnek megfelelően. Azonban az, ami a féllegalitásban jogos és egyedül lehetséges, célravezető forma volt, a felszabadulás után szinte semmi hatást nem ért el. [...] A lap a régi páncélt, a megcsontosodott szerkesztési elvet is változatlanul vette át és most már nem a reakció, hanem az újítás ellen használva, minden egészséges kezdeményezés halálát okozta.”¹¹

A sinkói elvek alapján tekintve a vajdasági magyar irodalom előzményeire *A vajdasági ég alatt* című, általa szerkesztett antológia előszavában sommásan fogalmazott.

„Az idő, amelyet ez a költészet magába olvaszt, nem több tizenöt esztendőnél. Együtt született a felszabadulással. [...] Ami ez előtt volt, az nem talajunkból szökkent, hanem idegen égtájak virága volt és ez nyíladozott a versírók szívében. Költészetünk igazi története, mint ahogy ennek a tájnak az igazi története is 1944-ben kezdődött. A felszabadulással hódíthattuk meg csak ezt a tájat, és az emberi élet itt is teremődő új körülményei között csak most nyílt először lehetőség évszázadok viharos történelme, harcai, lázadásai, forrongásai, süket évszázadai és lázas napjai után, hogy nemzedékek hagyományokat teremthessenek a maguk életével, vérével, érzéseivel a majdan utánuk felnövőeknek. [...] Először énekel a költő felszabadultan, először szólhat rólunk és beszélhet nekünk, nem magánosan, hanem állandóan megújuló hangon természet és élmény változataiban, a maguk hangján daloló költők társaságában. Rövid életű és hagyománytalan mégis. Múltja nincs, csak jelene és leginkább jövője van.”¹²

¹¹ Bori Imre: Tizenöt éves a „Híd”. Vita Lőrinc Péterrel. *Ifjúság*, 1951. augusztus 15. Idézi Major Nándort (Major Nándor: Kényszerhelyzetben árnyalatokért. *Híd*, 2011. 2. 84–87.).

¹² Bori Imre: A kötet elé. In Bori Imre (szerk.): *A vajdasági ég alatt. A jugoszláviai magyar költészet antológiája*. Novi Sad, 1960, Forum, 7–15.

A kor műveivel szemben sem volt kevésbé kritikus. Még az általa már akkor is becsült Herceg Jánosról is igencsak fölényeskedő hangnemben írt.

„Herceg nemes polgári humanizmusa lehetővé tette, hogy a kisemberek írója legyen, részvétellel, szeretettel, megértéssel foglalkozzék velük. [...] S meglátta, hogy a kisemberek világa is megváltozott, súlypont-csere ment végre, elég indító ok volt, hogy maga is ebbe az irányba induljon el. Az alapokig még nem jutott el, de küszöbén áll. S ha ebben az írásunkban sokat foglalkoztunk írói szemléletének szociológiai alapjaival, és azt kíséreltük megmutatni, hogy annak alapjai a háború előtti iparos-létben gyökereznek, az írónak is segítséget akarunk nyújtani. Herceg ellentmondásos író, s ellentmondásait megmutatva, alapjaira mutatva, bizonyos mértékben már a feloldás lehetőségét is az író asztalára tettük. Herceg János értékes alkotónk, s ezt külön hangsúlyoznunk sem kell. Csak becsületes írói szándékok és értékes megvalósulások válhatnak ki mélyebb hatásokat s támaszthatnak elemzőkedvet. Herceg könyve pedig ilyen.”¹³

Még szigorúbb mércével mérte az egyetemes magyar irodalomból a vajdasági magyar szellemi építkezés során felhasználható elemeket. Megállapítása szerint egyrészt: a magyar irodalomban nincs dráma; másrészt: az irodalomtörténet nem foglalkozik a szomszéd népek hatásaival; harmadrészt: az olvasókönyvek századfordulósak; negyedrészt: hatalmas fehér foltok vannak az irodalomtörténet-írásban.

„Tudjuk: magyar drámairodalom nincs, s ha van is, aligha mérhető a lírikusok hatalmas teljesítményéhez. A XIX. század még fellobbantott két nagy tehetségű drámaíró: Katona Józsefet és Madách Imrét, de a *Bánk bán*on és *Az ember tragédiáján* kívül és a népszínházi műveket leszámítva szinte semmilyen drámai alkotás nem él a köztudatban. S ha a XX. századot vesszük szemügyre, itt sem rózsásabb a kép. [...] A letargia, az ájulás, amely a XVII. században oly jellemző a magyar nyelvű drámai irodalomra, mákonyával máig is fogva tartja a drámaírókat. A

¹³ Bori Imre: A kispolgári világ csodája. *Híd*, 1960. 7–8. 624–630.

kezdeményeknek nem akadt folytatása. [...] Csak a népszínmű és az operett tört fel és uralta a színpadot, s tartja hatalmában még ma is az emberek ízlését. Nem vígasztaló a kép s ha arra gondolunk, hogy a vajdasági magyar irodalomból is szinte teljes egészében hiányzik a drámaírói törekvés, még inkább el kell szomorodnunk.”¹⁴

Négy évvel később azt is elpanaszolta, hogy „prózánk ma sem erőssége még irodalmunknak, s talán éppen ez az esztendő fogja majd affirmálni csak a jugoszláviai magyar prózairodalmat, drámairodalom egyszerűen nem is létezik.”¹⁵ Ekkoriban még nem részletezte, miért olyan lényeges ez. Csak akkor tette, amikor tagadóan fejtette ki azt a nézetet, hogy a nemzeti irodalom műfaji sajátosságai a magyar néplélek jellemzőire utalnak:

„Már-már hinni kezdtünk azoknak az irodalmi babonáknak, amelyek a magyar irodalom egészének természetéről alkotott képünket is behálózzák, ti. abban, hogy a magyar a líra népe, s olyan nagyobb lélegzetű, átfogó szemléletet igénylő műfajnak, mint amilyen a regény is, a magyar irodalomban nincsen talaja, mint ahogy nincsen a drámának sem, amely ugyancsak az egységes koncepciónak, az eszméknek és a szenvedélyeknek a műfaja.”¹⁶

Ugyanílyen hévvel észrevételezte, hogy

„A magyar irodalom története, bár nem egy érdemes művelője volt e tudományágnak, nem tud felmutatni olyan tanulmányt, amely behatóan foglalkozna a szomszéd népek hatásaival, és így kiderítené és rámutatna a jugoszláv irodalom nyomaira, hatásaira a magyar irodalom alakulásában. A jugoszláv irodalom kölcsönözte szín hiányzik a magyar irodalom történetéből, az a szín, amely koronként más-más mértékben és jellegben bukkan fel. [...] A magyar irodalom egészen a legutóbbi időig nem volt kíváncsi arra, hogy mi történik a jugoszláv szellemi életben [...] A vajdasági magyar műfordítás-irodalom 1953

¹⁴ *Panoráma* [Újvidéki Rádió], 1961. augusztus 18.

¹⁵ *Kultúrrevü* [Újvidéki Rádió], 1965. november 30.

¹⁶ Bori Imre: Tíz regény elé. *Magyar Szó*, 1970. január 25.

után fog az új jugoszláv költői jelenségek tolmácsolásához [...] A vajdasági magyar nyelvű műfordítás-irodalom törte meg azokat az évszázados hagyományokat, amelyek a jugoszláv irodalomból csak Karadžić népköltési gyűjteményeit volt hajlandó vállalni. Az *öreg Vujadin* és a *Koszovói lányka* kezdetleges népi életképei helyett azokat az irodalmi szövegeket tolmácsolja, amelyekben a szocialista gondolat magasfokú eszmeisége párosul mély művészettel.”¹⁷

Tanulmánya végén megjegyezte ugyan: „Írásom nyomdába kerülése után jutottam Szász István fordításkötetéhez [...] valamint Erődi Béla fordításában *A Balkán félszigeti népek költészetéből* című gyűjteményéhez”, de minderre csak legyintett, mondván, hogy e tények „lényegesen nem változtatják meg azt a képet, amit írásomban megrajzolni igyekeztem.”¹⁸

Sótér István *Nemzet és haladás* című könyvét méltatva Bori Imre rámutat

„arra a hiányosságra [...], amely könyve összehasonlító irodalomtörténeti fejezetében fedezhető fel. Akkor, amikor a »nemzeti irodalom kialakulásának« problémáiról szól, a magyar irodalom párhuzamaiként az orosz és a lengyelt említi, s a népiességgel kapcsolatban is Kelet-Európa irodalmaiból nem egyet említ [...] ám délszláv példái nincsenek, holott éppen a délszláv irodalmak analógiái kínálják a legtöbb párhuzamot, amelyekkel a magyar irodalomnak kétségtelenül kapcsolatai is voltak, sokkal nagyobb mértékben, mint az orosz és a lengyel, mi több, ezek az irodalmak ugyanabból a talajból táplálkoztak, mint a magyar is, s annál feltűnőbb ezek hiánya Sótér szemléjében. E hiányt pedig aligha lehet mással magyarázni, mint azzal az egyszerű ténnyel, hogy ilyen jellegű kutatások alig folytak, s a feltárt eredmények sem szívódtak fel az irodalomtörténeti köztudatban. Ez a hiány Sótér könyvében figyelmeztet a mi feladatainkra, s a kutatás fehér foltjaira is.”¹⁹

¹⁷ Bori Imre: Az élet szolgálatában. *Híd*, 1960. 11. 892–893.

¹⁸ Bori Imre: Az élet szolgálatában. *Híd*, 1960. 11. 892–893.

¹⁹ Bori Imre: *Nemzet vagy haladás – a magyar irodalom egy aspektusának vizsgálata*. *Híd*, 1965. 1. 128–135.

„Olvasókönyveink őstípusait a századvég Osztrák–Magyar Monarchiájának szellemében kell keresnünk, abban a szellemen, amely kitermelte Szabolcska Mihály költészetét, Göre Gábor figuráját, a pedagógiai célzatú tanítások tömkelegét [...] Az irodalom és a művészetek előtti őállapotoknak ez a szelleme, ma már ki tudja miért, befészkelte magát a felszabadulás után készült olvasókönyveinkbe is [...] Itt van azonban az ideje annak, hogy leszámoljunk a gyerekeknek szánt irodalom körüli balhiedelmekkel [...] hadd áramoljon egészséges, friss levegő beléjük.”²⁰

Amikor doktorátusa kapcsán Gion Nándor egy interjúban megkérdezte, hogy „Az eddigi Radnótiról szóló irodalomhoz viszonyítva, milyen új szempontból vizsgálta a költő életművét, és milyen új mozzanatokról számol be disszertációjában”, Bori Imre így válaszolt:

„Rögtön le kell szögezmem, hogy komoly Radnóti-irodalom ma sincs [...] Paradoxonnak látom, hogy a legjobb Radnótiról szóló tanulmányok filológiai vagy stilisztikai jellegűek [...] Ebből következik, hogy az új mozzanatokról feltett kérdésre meglehetősen nehéz felelni. Eltekintve ugyanis néhány vázlatos kísérlettől, ez a disszertáció kísérlete meg először Radnóti költészetének természetét fejtegetni egy nagyobb lélegzetű munkában, tehát új mozzanatok lépten-nyomon felbukkannak.”²¹

Sorolhatnánk még a példákat. Bori Imre szellemi fejlődésében ez a radikális tagadás időszaka. Az igenlésekkel ekkortájt kevesebb szerencséje volt. Így például a katonaságból hazatérve azon frissiben méltatta Mile Milatović *Andrija Hebrang esete* című könyvét. Mile Milatović államügyész volt, Andrija Hebrang pedig horvát politikus, aki ellen a tájékoztatóirodás időkben Tito koncepciót pert folytatott, amelyet éppen a nevezett államügyész vezetett, és ezt írta meg a hivatalos propaganda szemszögéből. A magyarul is kiadott könyvről így vélekedett Bori:

²⁰ *Kultúrrevü* [Újvidéki Rádió], 1961. október 17.

²¹ *Panoráma* [Újvidéki Rádió], 1963. december 13.

„Ahogy belemélyedtem az olvasásba, nem a hazaáruló Hebrang Andrija bírósági esete bontakozott ki előttem, és Milatovicot nem vizsgálóbírói ügyességéért dicsértem, hanem azért a méréségért, ahogyan meg merte írni és meg merte közelíteni a hazaárulás lélektani problémáját is. És ezt érzem döntőnek ebben a könyvben. Mert a hazaárulás nem új dolog, a világirodalomnak nem egy alkotása van, ahol ezzel a problémával matat az író, de még nem találtam egy könyvet sem, ahol a modern hazaárulás raffinált és kifinomult, szinte mesteri technikával véghezvitt tettét ilyen nagyszerű ábrázolásban olvashattam. [...] Így, ilyen gyalázatosan még nem árultak hazát, mint ahogyan Hebrang Andrija tette, és kevés könyvet ismerek, amelyben ennyire szépen kidomborították volna a jellemzően sajátos jugoszláv problémákat.”²²

Andrija Hebrangot 1992-ben Horvátországban rehabilitálták. Mile Milatovićból nem lett író, mi több, a könyvet biztosan nem ő, hanem valószínűleg Dobrica Ćosić írta Aleksandar Ranković belügyminiszter megrendelésére. Bori Imre a kérdés esztétikai vonatkozásában nem tévedett, Major Nándor pedig visszaemlékezésében szükségesnek tartotta megjegyezni: „Amikor Bori Imrével 1952-ben Szarajevóban élvezettel elolvastuk az Andrija Hebrang esetét, álmunkban sem gondoltunk arra, hogy a háttérben mennyi titokzatos összefüggés, bonyodalom, sőt aljasság rejlik. S abból az elkövetkező években mi minden kerül napvilágra. S mi marad titoknak évtizedek múltán, a mai napig is.”²³

Az építkezés

Bori Imre Újvidékre való visszatérését megelőzte szabadkai tartózkodása, 1956 szeptemberétől a tanítóképzőben tanított. Gyorsan bekapcsolódott a város szellemi életébe: tagja lett a *Rukovet* című folyóirat szerkesztőségének, és ő is ott volt azok között, akik 1958-ban kezdeményezték az Életjel Irodalmi Élőújság megalakítását. A tanítást is élvezte:

„Nem kellett dogmatikusan szocialistának lenni, a tanárember szabadsága pedig az interpretáció szabadságában nyilatkoz-

²² Bori Imre: Andrija Hebrang esete. *Híd*, 1952. 11. 694.

²³ Major Nándor: Bonyodalom egy szerzőség körül. *Híd*, 2012. 8. 88–106.

hatott meg. Hadd emlékeztessenek arra, hogy a tanítóképzőben én már szabadon beszélhettem például Baudelaire-ről, és egy ilyen Baudelaire-óra szabadította ki Domonkos Istvánból a költőt: utána három napig nem járt órákra, mert állandóan Baudelaire-t olvasta. [...] A magam meggyőződését képviseltem a katedrán is. Az elmúlt ötven évben nem voltam hajlandó kétlaki módon sem élni, sem gondolkodni.”²⁴

Közben minden hónapban tanulmányokat jelentetett meg a *Híd*ban, amelynek 1956 januárjától szerkesztőbizottsági tagja volt, gyakran írt az Újvidéki Rádiónak és többször szerepelt az újvidéki Ifjúsági Tribün műsoraiban.

Amikor 1960 táján eljutott a tagadás tetőfokára, olyan új helyzetbe került, amelyben a tagadás már nem volt elég, valamire igent is kellett mondani: az újvidéki Bölcsészkar Magyar Tanszékének a tanársegédje lett.

A Tanszék

Szerbia képviselőháza 1954-ben döntött arról, hogy a Belgrádi Egyetem keretében bölcsészettudományi és mezőgazdasági kart alapít Újvidéken. Az előkészítő bizottság a bölcsészkar keretében hat tanszak létrehozását irányozta elő, ezek között volt a magyar is.

A történelem, a jugoszláv irodalom és szerbhorvát nyelv, akárcsak az angol és a német tanszak már 1954 októberében megkezdte a munkát, a magyar tanszék megalakulásával kapcsolatban azonban számos nehézség merült fel. A lektorátus csak 1957-ben kezdett működni, addig tartott ugyanis a vita az oktatás nyelvről. Nem tudták eldönteni, a magyar tanszéken magyarul tartsák-e az előadásokat vagy szerbhorvát nyelven, hogy „a nem magyar anyanyelvűek is könnyebben bekapcsolódhassanak a munkába”.²⁵ Nagy gondot jelentett a káderhiány is, és mind a vajdasági magyar politikai elit, mind a szerb egyetemi értelmiség részéről ellenállás is mutatkozott. Az akkori viszonyokat jól szemlélteti Farkas Nándor 1953. augusztus 20-án kelt levele, amelyben tájékoztatta Sinkó Ervint, hogy

²⁴ Kontra Ferenc: Irodalom a határzónák mögött. Interjú dr. Bori Imre akadémikussal. *Magyar Szó*, 1995. október 29. 13.

²⁵ *Filozofski fakultet u Novom Sadu. 1954–1984*. Novi Sad, 1984, Filozofski fakultet, 91.; Szeli István közlése in Vékás János: *Utak*. Zenta, 2010, VMMI, 435.

„Ez a katedra valószínűleg nem oldódik gyorsan meg. [...] A legnagyobb kérdés a káder kérdés. A szerb elvtársak itt majd-majd nem akarják elhinni, hogy nincs egy becsületes ember se a katedrára. Akik vannak nem jöhetnek számításba és nem is nagyon vannak. Szabadkán van Balázs Piri (másik nevét nem tudom),²⁶ aki a magyar irodalom tanára a Magyar Tanítóképzőben, azonban képzettségénél fogva, valamint a magatartása is olyan, hogy nem jöhet számításba. És nincs is más senki. A fiatalok közül itt van Szabó György, azonban nagyon gondolkozunk és habár bizonyos erkölcsi kötelezettségünk van vele szemben, mégis jól meg kell gondolnunk a dolgot. Rajta kívül nincs is más senki. Éppen az a baj, hogy Szabó György körül, vagy mellette a főiskolán nem nevelkedett ki senki az alatt a néhány év alatt. A mi számunkra a magyar nyelv és irodalom katedrája nem csak a tanárok kiképzése a középiskolák felsőosztályai számára. Ez nem is olyan fontos kérdés, habár ez is égető, mivel nincsen egyetemi végzettséggel bíró magyar irodalom tanárunk, viszont a decentralizáció folyamata megindította a törekvést a mind újabb magyar nyelvű gimnáziumok megnyitására. [...] Véleményünk szerint sokkal fontosabb a társadalmi szerepe a katedrának Vajdasági magyarságunk és jugoszláviai közéletünkben. Hogy itt mennyire rosszul állunk és hogy a különféle ferdeségek, magyarkodó és izolációs törekvések mennyire felszínre kerülnek, azt hiszem az elvtársnak nem kell bizonygatnom. A két-három évvel ezelőtt lefolyt *Híd* ifjúsági száma körül kiobbant vita is, azonkívül azóta egész sor kérdésben jelentkező elhajlások, a jugoszláv egyetemesség negálása és helyette a különféle kisebbségi magatartás szinte állandóan az óvatosságra int bennünket a magyar katedra megnyitása körül. A most folyó 1848 körüli vita is ezt az óvatosságot húzza alá. Olajos álláspontjai majd-majd fölnyitották az összes sovíniszta szelepeket és a leghetetlenebb emberek, a kispolgárok védik tőlünk 1848-at, mintha mi ellene volnánk és mintha mi lebecsülnénk, csupán az ünneplés ellen foglaltunk állást, amelyet Olajos az előbbi években igen-igen szorgalmazott. Ilyen viszonyok között fölemelni az egyetemi katedra piadesztáljára Szabó Györgyöt, vagy hozzá hasonlót nagyon de nagyon félős dolog, olyan következményei is lehet-

■

²⁶ Aladár.

nek amit mi pillanatnyilag nem is látunk. Ezért vagyunk mi nagyjából a katedra megnyitása ellen pillanatnyilag. Később majd meglátjuk.”²⁷

Ugyanez a Farkas Nándor „Nagy Józseffel együtt ment Zág-rába Sinkó Ervinhez (Miroslav Krležához is), hogy hivatalosan megkérje: legyen az induló Magyar Tanszék ordináriusa.”²⁸ Sinkó Ervin Krležán át egészen Titoig terjedő politikai befolyására volt szükség ahhoz, hogy 1959 őszén, tehát öt évvel az újvidéki Bölcsészkar megalapítása után beiratkozhasanak az első hallgatók a Magyar Tanszékre és megkezdődhessenek az előadások. Sinkó Ervin írta 1959. szeptember 7-én Rehák Lászlónak:

„Levelet kaptam Penavin Olgától. Közli velem, hogy kik pályáztak és egyben a véleményét is, mely szerint Szabó György adná elő a régi irodalmat, asszisztens Bóna Júlia, Bori Imre, lektor Dávid András, könyvtáros pedig Sörös Piroska lehetne. Hangsúlyozza, hogy nem akar engem befolyásolni s kér hogy közöljem a döntésem – szükségük van rá a referátum megírása miatt. Én egyidőben ezzel a levéllel válaszolok neki, hogy mint-hogy a pályázók legnagyobb részt számomra ismeretlen, nem tudok dönteni, hanem lépjen Önnel érintkezésbe s majd Önnel egyetértésben írja meg a referátumot. Magamnak tartom fenn a feladatot, hogy személyes megismerkedés után a megválasztottak munkakörét kijelöljem. Egyébként mást se teszek, mint készülök a rámváró munkára. [...] A pályázók, akiket Penavin Olga felsorol: Szabó György, Bori Imre, Bóna Júlia, Jámbor László, Dávid András, Pénovácz Antal, Sörös Piroska, Katona Jozefine.”²⁹

Amikor Sinkó Ervin tanszékvezető mint meghívott professzor 1959. október 21-én elmondta székfoglaló beszédét, a Magyar Tanszéken rajta kívül egy docens (dr. Penavin Olga), egy szakmunkatárs (B. Szabó György), egy tanársegéd (Jámbor László) és két gyakorlatvezető (Bori Imre és Ágoston Mihály) volt al-

²⁷ Sinkó Ervin levelezése. 2. [köt.] 1945–1967. Budapest, 2006, Argumentum, 54–57.; Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1944–1954.* Zenta, 2011, VMMI, 295.

²⁸ Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból.* 1. [köt.], A–GY. Újvidék, Forum, 2002, 283.

²⁹ Sinkó Ervin levelezése. 2. [köt.] 1945–1967. Budapest, 2006, Argumentum, 121–122.

kalmazásban.³⁰ Innentől kezdve Bori Imre egész élete ehhez az intézményhez kötődött.

Munkáját egyrészt intenzív múltfeltárással kezdte, másrészt kiterjesztette érdeklődését az egyetemes magyar irodalom jelenségeinek újraértelmezésére, külön figyelmet fordítva az irodalmi avantgárd jelenségeire. Politikai értelemben mindkét cselekvés annak az állásfoglalásnak a gyakorlati alkalmazása volt, hogy a magyar szellemi örökség egyetemlegesen megillet minden nemzetrészt, s az abból való építkezéshez mindegyiknek joga van. Mi több: enélkül lehetetlen lenne bármelyiket nemhogy továbbfejleszteni, de akár életben tartani is. Paradoxon, de tény, ezzel az állásfoglalással Bori, aki később az „önálló jugoszláviai magyar nemzet” létrejöttének esélyeit fontolgatta, gyakorlati tevékenységében az egyetemes magyarság eszméjének egyik leghatékonyabb munkása volt, természetesen csak azoknak a szemében, akik a közös kulturális örökség összetartó erejét nem ideológiai vagy hatalompolitikai célokra akarták felhasználni.

Bori Imre törekvései számára a pillanat azért is alkalmas volt, mert a hatvanas években erősödtek föl a Vajdaság autonómiájának kiterjesztését szorgalmazó politikai erők. A tartomány nagyobb önállóságát követelők egyik érve a Vajdaság többnemzetiségű jellege volt, s különösen az 1966. évi brioni plénum, vagyis az ország föderalizálását ellenző Aleksandar Ranković belügyminiszter kiiktatása után polgárjogot nyert az olyan érvelés is, hogy a nemzetiségek jogait a nagyszerb unitarista nacionalizmussal szemben csak a tartományok autonómiájának megerősítésével lehet megvédeni.

Ilyen körülmények közepette szélesebb tér nyílt a múlt sajátos vajdasági emlékeinek feltárára és népszerűsítésére, beleértve a vajdasági kisebbségek örökségét is. Fellendült a kisebbségi önszerveződés, esetenként magára öltve akár a vertikális szerveződés jellegét, amelyet azonban hivatalosan továbbra is tiltott a pártpolitika.

A Vajdaság föderáción belüli pozíciójának erősödésével járó új helyzetben a magyar elit tagjai az alkotás lázában égtek, úgy érezték, most valóban elérkezett annak az ideje, amiről Sinkó úgy beszélt, hogy a jugoszláviai magyarság szellemi értékeit még csak ezután kell létrehozni. A fölülnézet illúziója hatott rájuk.

■

³⁰ *Filozofski fakultet u Novom Sadu. 1954–1984.* Novi Sad, 1984, Filozofski fakultet, 92.

Párbeszéd a múlttal

Tanszéki feladatairól Bori Imre így nyilatkozott:

„Magam a rendszeres feltáró munkát 1964-ben kezdtem meg, amikor az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékén a XX. századi magyar irodalom történetének oktatása mellett új tantárgyként tanítani kezdtem a Jugoszláviai magyar irodalom története és a Magyar-délszláv irodalmi kapcsolatok története című tárgyakat is.”³¹

Ez idő tájt értékelte át radikálisan a múlthoz való viszonyulását. *A vajdasági ég alatt* című antológiájának előszavában még azt állította, hogy „Költészetünk igazi története [...] 1944-ben kezdődött.”³² Mindössze három évvel később erről az álláspontjáról írta:

„A frissen indulás büszkesége, a tehermentes start sokunkat elringatott már: nincsen mivel számolni és leszámolni, miénk a világ, mi majd csinálunk irodalmat! És újra és újra »felfedezzük Amerikát« [...] Így továbbjutni persze, nem lehetett, csak elindulni.”³³

Majd néhány hónappal később kifejtette a revideált álláspontja mögött meghúzódó egykori megfontolásokat is:

„E sorok írója, évekkal ezelőtt, türelmetlenségében azt latolgatta, hogy teher-tétel-e a múlt, és örült annak a ténynek a felfedezésekor, hogy a jugoszláviai magyar irodalom mai élete nem hordozza a múlt teher-tételét, nem kell olyan örökséggel számolnia, amely különben sem volt valami fényes, hiszen még a nagy múlt is nehéz és nyomasztó lehet, hát még az olyan, amelyet követni sem lehet, amely nem ihlető. Legyünk önmagunk ősei – hirdette e sorok írója, menjünk csak előre, nem érdemes hátratekinteni! A múlt helyett ott a jövő, hódítsuk meg azt! De

³¹ Lábadi Károly: Látogatóban Bori Imrénél. *Magyar Képes Újság*, 1980. február 15. 28–29.

³² Bori Imre: A kötet elé. In Bori Imre: *A vajdasági ég alatt. A jugoszláviai magyar költészet antológiája*. Novi Sad, 1960, Forum, 7–15.

³³ *Panoráma [Újvidéki Rádió]*, 1963. február 15.

ma már, hogy a negyvenes évek hősi korszaka is végérvényesen történelemmé vált, mintha megnyíltak volna érzékeink a távolabbi múlt jelenségei iránt is. [...] Csak le kell számolnunk számtalan előítélettel, amely bennünk és környezetünkben él, kezdve attól, hogy lenézzük mint nem modernet, nem mait ezt a múltat, egészen addig, hogy szégyeljük múltunkat és nem őrizzük emlékeit, nem akarunk hivatkozni rájuk, nem élünk velük.”³⁴

Aztán pedig:

„Jelezhettük nem egyszer, hogy mindinkább előtérbe kerül ennek az irodalmi múltnak a kérdése, feltárásának szükségessége, megnézni, hogy tulajdonképpen mi az, amit az elmúlt majd fél évszázad folyamán ez az irodalom produkálni tudott, valójában milyen utat is tett meg. Jelezhettük azt is, hogy milyen nehézségek várnak a kutatóra. Az anyag nincs összegyűjtve, szinte még előmunkálatai sem indultak meg, más része pedig elveszett. Ebben a pillanatban például az *Út* című folyóirat egy teljes gyűjteménye szép álom csupán, pedig rendkívül érdekes és értékes anyagot tartalmaz, még ott, a húszas években a kezdeteknél szinte. Ám az, hogy nemcsak története van ennek az irodalomnak, hanem hogy sürgős is foglalkozni történetével, a *Szervezett Munkás* című lap forgatása győzött meg [...] Rejtett értékek kincsesbányája tehát irodalmi szempontból a *Szervezett Munkás*, mint ahogy az egykori lapok, kiadványok betűtengere is fel nem fedezett gazdagságunkat hirdeti.”³⁵

Az 1960-as évek első felében íródtak a fenti szövegek, amelyekben még csak „az elmúlt majd fél évszázad” időszakára merészkedik vissza, óvatosan, mindenek előtt munkásmozgalomtörténeti példákkal érvelve. Amikor viszont örömmel újságolja, hogy „éppen tegnap határozta el a Forum Könyvkiadó Tanácsa, hogy 1972-ben egy új könyvsorozatot indít *Kövek* címen, mely olyan szövegeket tenne hozzáférhetővé az elmúlt ezer esztendő hazai magyar művelődéstörténetéből, melyek alkalmasak lehetnek arra, hogy történelmi tudatunknak is alapjai lehessenek a

■

³⁴ Kultúrrevü [Újvidéki Rádió], 1963. július 31.

³⁵ Kultúrrevü [Újvidéki Rádió], 1965. december 14.

megújult történelemtanítással együtt”, akkor büszkén szögezi le: „Itt az ideje, hogy meglássuk és felfedezzük önmagunkat.”

Oktatás

A múltnak a megláttatása – „önmagunk felfedezése” céljából – a legnagyobb hatékonysággal az iskolában folyik. A Tartományi Oktatásfejlesztési Intézetnek a történelemtanárok számára rendezett szemináriumára kapcsán Bori kifejtette: „Ezen a szemináriumon derült ki a legegységesebb módon, hogy a történelem éppenúgy fontos, mondjuk így jobb kifejezés híján, „nemzeti” tárgy, mint az anyanyelv vagy az anyanyelvű irodalom, a zenei és a képzőművészeti anyanyelv mellett. [...] Csak akkor lehetnek tanulóink teljes értékű, hazánk más népei fiaival egyenrangú egyéniségei, ha népük történelme is mögöttük áll, minthogy minden nép mögött ott van a saját történelme.”³⁶

Szorgalmazta egy nemzetiségi oktatásfejlesztő intézet megalapítását, elégedetlenségét fejezve ki az akkor működő, egységes Tartományi Oktatásfejlesztő Intézetnek a nemzetiségi oktatáshoz való viszonyulásával:

„Elgondolkodtató például, hogy ennek az intézetnek a szemében a nemzetiségi iskolaügy még mindig a »speciális feladatok« között áll, gondosan elválasztva a szerbhorvát tagozatok problémáitól.”³⁷

Amikor a *Magyar Szóban* „lelkesebb hangú tudósítás” jelent meg az újvidéki Városi Pedagógiai Intézet kezdeményezéséről, amely a szerb nyelvű tagozatokon tanuló magyar nemzetiségű tanulók anyanyelvpolását vette célba, Bori egyértelműen kifejtette véleményét:

„A valódi, s el nem odázható feladat mind gyakorlati, mind politikai vonatkozásokban, az, hogy minden tanuló a maga anyanyelvű tagozatán tanuljon. A magyarok is.”³⁸

³⁶ Szempont [Újvidéki Rádió], 1971. szeptember 14.

³⁷ Bori Imre: Az iskolaügy intézményei. *Magyar Szó*, 1969. március 30.

³⁸ Szempont [Újvidéki Rádió], 1971. november 9.

Szóvá tette, hogy

„A szabadkai tanítóképző tájékán mind gyakrabban hallani, olyan tervekkel foglalkoznak iskolaügyi hatóságaink, hogy kultúránknak ezt a fontos intézményét Szabadkáról Zomborba kellene helyezni. Ahogy mondják, egyelőre feketekává mellett hangzanak el az ilyen vélemények, s éppen ezért talán nem is kellene reflektálni rájuk. [...] Ez az intézkedés semmiképpen sem szolgálná iskolaügyünket, és kulturális törekvéseinket is kompromittálná. A tanítóképzőnek Szabadkáról Zomborba való áthelyezése ugyanis nem a magyar nyelvű iskoláztatás belső szükségéből következő intézkedés lenne, hanem előttünk homályban maradó célokat szolgálna.”³⁹

Intézményesedés

1966 végén Bori egyik írásában feltette a kérdést:

„Az igények lanyhasága vagy a körülmények hozták-e, hogy nincsenek intézményeink, melyek a feltérképezésnek, a begyűjtésnek, az összegezésnek a munkáját, s ezen túl a tudatosításukat végeznék? A felelet sokkal bonyolultabb, minthogy igennel vagy nemmel felelhetünk, ám mind nyilvánvalóbb, hogy kultúránk konstituálódásának az igénye, aktív kulturális életünk intenzitása el sem képzelhető intézmények nélkül, mert azok a szervezeti formák, melyeket kialakítottunk, az ilyen feladatoknak csak egy kis hányadát vállalhatták vagy egyszerűen lemondtak feladataik teljesítéséről, így arról a szellemi áramkőről is, amely vonzásában tarthatta volna a szellemet, aktivizálta volna a kultúrának és az embernek a kapcsolatát szellemi életünk területén is.”⁴⁰

Néhány hét múlva arról számolt be, hogy

„Az utóbbi napokban többször is olvashattunk egy hungarológiai intézet felállításának a szükségességéről: a Tartományi Pártvezetőség kibővített plénumán is szó esett róla, a *Magyar*

■

³⁹ Bori Imre: Iskola, hagyomány, politika. *Magyar Szó*, 1969. április 6.

⁴⁰ *Kultúrrevü [Újvidéki Rádió]*, 1966. december 27.

Szó cikkírója pedig B. Szabó György kiállítása kapcsán emlegette: »Ezt a számunkra, a kisebbségi magyar művészet és művelődés szempontjából olyan fontos anyagot egy magyarság-kutató intézetnek kellene megvásárolnia, mert különben féltő, hogy még azt sem tudjuk megőrizni, amit már oly nehezen megszereztünk.« A kétnyelvű közigazgatás szükségleteit szolgáló jogi-terminológiai szótár készítését tehát éppenúgy egy hungarológiai intézet feladatának tudják, mint képzőművészeti alkotások begyűjtését, melyek »művészi valóságunk«, létünk hirdetői. [...] Paradoxonszerű ugyanis, hogy évszázadok óta élve e földön, a velünk együtt élő népektől eltérően, nálunk alig gondolt valaki is arra, hogy kulturális életünk, művelődésünk emlékeit számbavegye és azt elevenné téve a szerves élet teljességét hirdette volna meg.⁴¹

Fél évvel később a *Híd* közölte a Hungarológiai Intézet megalakítására vonatkozó kezdeményezés megszövegezésével megbízott munkacsoport (Bányai János tanársegéd, dr. Bori Imre docens, Major Nándor író, Olajos Mihály társadalmi-politikai munkás, dr. Szeli István docens) indítványát:

„A Hungarológiai Intézet megalakítását elsősorban a társadalmi élet által felvetett és sürgős megoldásra váró problémák, valamint a tudományos kutatástól mindeddig érintetlenül hagyott kérdések nagy száma teszi indokolttá. A jugoszláviai magyar szellemi élet jóval többre képes, mint amennyit eddig felmutatott, s kétségtelen, hogy megfelelő munkaformák között e téren a szakérők szervezett és céltudatos munkája jelentősebb eredményekhez vezetett volna. [...] Az intézet megalapítója Vajdaság Autonóm Tartomány Szakupstinája. Az intézet működését a tartományi költségvetés és a megfelelő alapok pénzelnék. Ezt a javaslatot a Tudományos Kutatómunkát Koordináló Tartományi Tanács felkérésére a Bölcsészkar Magyar Tanszékének keretében megalakított munkacsoport dolgozta ki. Az előzetes tervezet megvitatására a Tanszék saját tagjain kívül meghívta a kiemelkedő vajdasági magyar tudományos munkások és közéleti emberek egy nagyobb csoportját. A javaslat végleges kidolgozása e kb. 25 részvevővel megtartott tanácskozás alapján történt.⁴²

⁴¹ *Kultúrrevü* [Újvidéki Rádió], 1967. január 17.

⁴² Indítvány a Hungarológiai Intézet megalakítására. *Híd*, 1967. 5. 403–408.

1969 februárjában az Intézet már meg is kezdte működését.⁴³

Az intézményrendszer bővülésének időszakára esik Bori érdeklődésének kiszélesedése: az irodalom nem értelmezhető anélkül, hogy el ne helyeznénk a kulturális jelenségek egészének összefüggéseibe, s a kultúra sem értelmezhető a társadalmi szerkezet egészéből kiragadva. Így tágul szemhatára előbb a néprajz, a zene és a képzőművészet, majd a szociológia és a közgazdaság irányába. „Béna és benuult idegpályák késleltetik kulturális életünk akcióit, mindenütt a késlekedés, a tétovázás jeleivel találkozunk, amikor kulturális ügyeinkről van szó” – írja, siettetve a intézményesedést.

„Első helyen kétségtelenül az anyanyelvű iskoláztatás kérdése áll. Olyan válsággal állunk szemben, amely egészen nyilvánvalóan nem tűr immár semmiféle halogatást. [...] Hasonlóképpen fontos a művelődési életnek az újraszervezése is. Az ezzel kapcsolatos nézetek ugyanis nem tettek egyebet, mint »befagyasztották« a magyar művelődési életet, s megmerevedtek maguk a nézetek is, holott kétségtelenül szükséges, hogy végre társadalmi ügyé váljon a művelődési tevékenységnek a legtömegesebb formája. Nyilván nem lehet megelégedni azzal az előítélettel, amely az »elkülönülés« veszélyét hangoztatva, objektíven a kulturális munka fellendülését akadályozza, művelődésünk előrehaladását gátolja. A béna idegpályák meglétét bizonyítja azután az a késlekedés is, amely az újvidéki magyar színház megalapításának, a televízió újvidéki stúdiójának és a magyar nyelvű műsorok bővítésének munkája területén tapasztalható. [...] Vagy itt van a magyar nyelvű pedagógiai folyóirat megindításának az ügye [...] nincs is hírünk arról, hogy mikor realizálódik ez a terv. [...] Abszurdum lenne ugyanis, ha valamiféle türelemjátékká válnának létfontosságú kulturális kérdéseink, s nem kerülnének egymás látótávolságába igények és megvalósulások.⁴⁴

Egy héttel későbbi cikkében vitába száll az „elkülönülés” vádjával is, amelynek szellemében véleménye szerint a nemzetiségek kulturális fejlődését visszafogják.

■

⁴³ *Filozofski fakultet u Novom Sadu. 1954–1984.* Novi Sad, 1984, Filozofski fakultet, 92–93.; Tóth Pál Péter: Nyelv és lélek – vajdasági helyzetkép. Beszélgetés Szeli István akadémikussal. *Magyar Tudomány*, 1991. 4. 460–471.

⁴⁴ Bori Imre: Béna idegpályák. *Magyar Szó*, 1969. október 5.

„Legélesebben a tömeges kulturális tevékenységről, a művelődési egyesületek munkájáról, e munka tartományi szintű összefogásáról folytatott vitákban merül fel ez a gondolat, anélkül azonban, hogy egyszer is megvizsgáltuk volna, miben állhat az a bizonyos »elkülönülés«, másfelől pedig szemügyre vettük volna a kultúrának azt a modelljét, amelyet eszményinek tartunk, vizsgáltuk volna a nemzeti vagy nemzetiségi kultúrák természetét. S mert ezt nem tettük, s mindennek a kultúra-modellnek a leírását sem bírjuk, sokszor azzal a benyomással olvassuk a kulturális elkülönülés kapcsán hangoztatott aggodalmakat, hogy azok alapján véve előítéletek, s a valóságos életben nem sok fedezetük van, s nem eredményezhetnek mást, mint a kulturális akciók lelassítását, a kultúra báb-állapotának a fenntartását. Alapvető kérdés ezen a téren a kultúra fogalmának az értelmezése – mindenekelőtt nemzeti és nemzetiségi szinten, minthogy a kultúra, ha nemzeti vagy nemzetiségi kultúra értelmében használjuk, eleve a zártságot, a határok meglétét revelálja. Ezek azok a határok, amelyeket a múlt század polgárosodása húzott meg nemzeti öntudatra ébredésének idején, hogy kijelölhesse mindazt, amit magáénak tudhat, hogy azután az így keletkezett sáncok mögül nézzen a nagyvilágra. Következésképpen a nyíltságnak is olyan vonatkozásait helyezi előtérbe, amelyeknek semmi közük a feloldás, a határnélküliség, a definiálatlanság képzetéhez, mivel ha az ilyen jellegzetességek kerekednek felül, nemzeti kultúráról sem beszélhetünk már, hanem egyértelműen a kultúra anyanyelvűsége feladásának a tényét szemlélhetjük. Meglepőnek kell tehát tartanunk az elkülönülés kapcsán hangoztatott aggodalmakat, minthogy az elkülönülés egy adott köre a kultúra fogalmából egyenesen következik, hiszen másképpen nem is létezhetne. A folyónak meder kell, partok, amelyek nélkül folyása lelassul, és poshadt állóvizek keletkeznek friss és éltető áramlások helyett. [...] Vajon elkülönült lehet-e egy nemzetiségi kultúra, amelynek pl. nincs operája, filmgyártása, a tudományokat nem anyanyelvén sajátítja el, és nem azon műveli, nincs akadémiaja, sőt még vertikálisan kiképzett kulturális szervezete sem?»⁴⁵

⁴⁵ Bori Imre: Nyílt vagy zárt kultúra? *Magyar Szó*, 1969. október 12.

Azt már korábban szóvá tette, mennyire helyesli „azt az igényt, amelyet Ács József hirdet oly konzekvensen, újabb és újabb érveket szolgáltatva, hogy a jugoszláviai magyar képzőművészet galériájának a megalapítása elengedhetetlen szellemi kultúránk teljessé tétele érdekében, hogy végre a hazai magyar képzőművészeti törekvések konszolidálódhassanak és közönségükre találhassanak.”⁴⁶ Akárcsak azt, hogy „az elmúlt húsz esztendő során magyar nemzetiségű filmrendezők és színészek is jelentkeztek, az utóbbi időben a filmtechnikában is mind többször találkozunk, legalább is a nevük alapján, magyar nemzetiségű alkotókkal. Ugyanakkor Újvidéken a Neoplanta nevű filmvállalat évek óta létezik, s nyilván vállalhatta volna már eddig is az ilyen kezdeményezést. Ám, érdekes módon, még meg sem kíséreltük az eredeti filmgyártásunk megszervezését a Neoplantán belül.”⁴⁷

Látókörének bővülésével eljutott odáig, hogy a vajdasági magyarságnak mint entitásnak a meghatározását is szükségesnek érezte. A Vajdaság mint egyfajta új „nemzeti közösség” létalapját már a *Magyar Szónak* a „vajdasági irodalomtörténet” megírásával kapcsolatos ankétja során elvetette.

„Az irodalomtörténetek jellegzetesen »nemzeti« jellegűek, hiszen a nemzetté válási folyamat részeként, a múlt század első felében született meg ez a tudomány, hogy számot adjon arról, egy-egy nemzet mivel is büszkélkedhet a nemzetek nagy családjában [...] egyelőre egy ilyenfajta munkának elsősorban a szükségét érezzük, de kevésbé körvonalazódtak még szempontjai és módszerei [...] Látszólag mi sem egyszerűbb, mint sorra megírni Vajdaság népeinek irodalomtörténetét, azaz: egymás mellé állítani és egy kötetben prezentálni azokat az irodalmi teljesítményeket, amelyek tájunkon születtek. De ha arra gondolunk, hogy a munka az egyes irodalmakkal kapcsolatban tulajdonképpen ismét csak elhatárolásokkal kezdődhet, de most már nem más népek viszonylatában, hanem az egyes nemzeti irodalmakon belül, akkor látjuk csak, hogy kérdések bonyolult szövevényével állunk szemben, s mi több: olyan problémákkal, amelyek túlmutatnak az irodalom

■
⁴⁶ Bori Imre: Képzőművészetünkről. *Magyar Szó*, 1969. április 27.

⁴⁷ Bori Imre: Filmgyártásunkra várva. *Magyar Szó*, 1969. augusztus 10.

szűkebb körén is. Nem jóakarát, belátás és megértési szándék dolga ugyanis pusztán ez a vállalkozás, hanem a tudatállapoté – nem a többi nép, hanem mindegyiknek önnön léte viszonylatában. Hol vannak a határai például a vajdasági szerb vagy magyar irodalomnak térben és időben egyaránt, mi minősíthető vajdaságinak ezekben az irodalmakban, s kit nevezhetünk vajdaságinak – magyar viszonylatban 1918 előtt, a szerb viszonylatban 1918 után, azaz: hogyan viszonyulnak a vajdasági irodalmak a nemzeti irodalmakhoz, s milyen is ketjük között a viszony? Tiszta helyzetek éppen úgy adódnak, mint szövevényes jelenségek, ezért az érzékeny és körültekintő mérlegelés elengedhetetlen feltétele az ilyen vállalkozásnak. Kétségtelen azonban, hogy mind a területi, mind a nyelvi elvet érvényesíteni kell.⁴⁸

Autonómia – de csak az intézményeknek

Bori akkor szólalt meg először a nemzetiség mint szubjektum kérdésében, valamely gyakorlati probléma kapcsán, amikor a Vajdaságban napirendre került a kultúra pénzelésének decentralizációs terve. Ez annyit jelentett, hogy

„a tartományi kulturális alap, az úgynevezett Művelődési Közösség, élesen szeretné differenciálni tartományunk kulturális életét a »tartományinak« vagy »közösnek« nevezett érdekek tisztázása segítségével. Ez a Közösség természetesen, minthogy tartományi jellegű, csak a tartományi, tehát a közös érdekűnek bizonyuló kulturális intézményeket, rendezvényeket pénzelné, míg a [többi esetben a] községi művelődési közösségre bízna mind a pénzt, mind pedig a kulturális élet szervezésével járó gondokat. [...] Az elgondolás eszmei alapját ugyanakkor a terv abban a gondolatban jelöli meg, hogy lehetővé kell tenni a kultúrára szánt pénzek megteremtőinek, előállítóinak, tehát a közvetlen termelőknek, hogy maguk rendelkezzenek ezekkel az eddig központosított forrásokkal is. [...] Valójában szinte semmi sincs rendben ennek az elgondolásnak a kivitelezéséről készített tervben, hiszen a tervezők, a tartományi Művelődési

⁴⁸ Bori Imre: Vajdaság szellemi arculata. Vajdasági népek irodalma. A *Magyar Szó* ankétja (3). *Magyar Szó*, 1968. november 5. 8.

Közösség szakemberei, figyelmen kívül hagyták azt a nagyon is kézenfekvő tényre, hogy ha Vajdaságról beszélünk, akkor nem egy kultúrára gondolhatunk csupán, hanem szüntelenül legalább öt sajátos, a maga törvényei szerint élő kultúrának az igényeivel kell számolnunk. [...] ez a tervezet a nemzetiségi kultúrákat egyszerűen kivonja a tartományi érdek szférájából, ezek pénzelését nem vállalva, a községek gondjaira bízva, s mintegy a nemzetiségi községek magánügyévé teszi.⁴⁹

Bori úgy ítélte meg, hogy a terv „csak akkor ígérhet valóban újat és termékenyítő fordulatot, ha együtt jár tartományunk kulturális intézményeinek gyökeres megváltoztatásával is. Különbösen, s ezt nem hiszem hogy részletesebben kellene fejtegetnünk, az ígért intézkedések egyoldalúak lesznek, s a nemzetiségi kultúrák helyzetén nem javítani fognak, hanem hátrányos helyzetét még csak súlyosbítják.”⁵⁰ Ugyanis „nem adminisztratív kérdés az, hogy egy-egy nemzetiség milyen intézményét tartja egészében vagy részben tartományi érdekűnek, hanem többek között maguknak a nemzetiségeknek a kötelessége és joga is ezekről és az ilyenekről dönteni.”⁵¹ Ezért

„Alapvető feladatunk tehát nyilvánvalóan az, hogy javasoljuk: minden nép és nemzetiség a maga szellemi körében tárgyaljon ilyen jellegű intézményeinek feladatairól, differenciálja őket, s ha lehetséges, objektív kritériumok alapján tegyen javaslatot, melyek azok az intézményei, rendezvényei, kulturális vállalkozásai, amelyek tartományi érdekűeknek nyilváníthatók, s ennek következtében a tartomány megfelelő közösségei hatáskörébe is tartoznak. Ha valahol, akkor itt kell az általánosítás veszélyeit elkerülnünk, hiszen elsősorban olyan nemzetiségi kultúrákról van szó, amelyek vagy még nem intézményesedtek, vagy pedig csak részben hozták létre sajátos kulturális intézményeiket. Ha ugyanis ezt a fontos társadalmi megbeszélést elmulasztjuk, akkor valójában olyan fontos kérdéseket kerülünk meg, mint a centralizáció és a decentralizáció a kultúrában és általában a szellemi életben, minthogy a pénzelési reform

49 Szempont [Újvidéki Rádió], 1971. október 5.

50 Szempont [Újvidéki Rádió], 1971. október 12.

51 Szempont [Újvidéki Rádió], 1971. október 19.

megközelítőleg sem technikai kérdés csupán, hanem művelődéspolitikai, művelődéstudományi is.”⁵²

Ezzel azután elindította a legösszetettebb kérdések sokaságát. Egy ilyen javaslat elfogadása esetében mindenképp először azt kellene eldönteni, hogy mit értünk „szellemi körön”, s azt az adott „nép és nemzetiség” milyen módon határozza meg. De ahhoz, hogy a nép meg tudja mondani, mit akar, valakinek először meg kell mondania, ki a nép. Másrészt, ha a reform célkitűzése valóban arra irányult, hogy a kultúrára szánt pénzek előteremtői maguk rendelkezzenek az addig központosított pénzalapokkal is, akkor nemcsak a „szellemi kör”, hanem a pénzforrásokat is be kell vonni a döntésbe. A vitás kérdés, amit Bori felvetett, a társult munkáról szóló törvény 1976. évi elfogadásával⁵³ és az öngazgatási érdekközösség intézményének bevezetésével nyert országos szintű megoldást. Ebből a nemzetiségi érdekérvényesítés kimaradt, ami nem kár, mert az egész rendszer nem volt jó semmire, esetleg csak arra, hogy a valódi hatalmi erővonalakat és döntési mechanizmusokat palástolja. Viszont továbbra is érvényben maradt a kisebbségek vertikális szerveződésének tilalma, ami megnehezítette felkészülésüket az újabb megpróbáltatásokra.

A „jugoszláviai magyar nemzet”

Bori Imre először Sinkó Ervin programjának azon részét kezdte megvalósítani, amely a hiányokról szólt. Amikor viszont az „egyedül szabadságban élő” jugoszláviai magyarság kultúrájának „létrehozása” került sorra a sinkói programból, akkor gyorsan eljutott addig a felismerésig, hogy önálló kultúrát nem lehet sem létrehozni, sem fenntartani megfelelő demográfiai, gazdasági és politikai feltételek nélkül, hogy egy közösség irodalma nem magában létezik, a környezet és a körülmények hatásától függetlenül. Így kezdett mind intenzívebben foglalkozni a más művészeti ágak, a zene, a képzőművészet teljesítményét is túllépő társadalmi szerkezeti tényezőkkel, a szociográfiától indulva a szociológiai és gazdasági adottságokig. Vizsgálta, miként és mennyire

⁵² Bori Imre: A nemzetiségi kultúra – „tartományi” szinten. *Magyar Szó*, 1971. október 30.

⁵³ *Törvény a társult munkáról. Szövetségi jogszabályok gyűjteménye.* Belgrád–Újvidék, 1977, A JSZSZK Hivatalos Lapja – Forum.

hatnak a nemzetfejlődésben a múlt és a jövő, a tradicionalizmus és modernizmus összetevői. Érdeklődése az afrikai irodalmak felé fordult, és olyan folyamatokat vizsgált, amelyek az európai nemzetfejlődésben már nem rekonstruálhatók. Kutatta a nemzet mint társadalmi intézmény keletkezésének és fejlődésének dinamikáját. Foglalkoztatta, mennyiben alakult a nemzet Nyugaton „alulról”, s mennyiben hozták létre Keleten „felülről”.

„A kultúra történetesei szerint Nyugat-Európa és Délkelet-Európa kulturái között éles határ, egységes európai kultúráról éppen ezért beszélni nem lehet. Nem csak anyagi alapjai vagy nyelve más ennek a két világnak, s nem csak az különbözteti meg őket egymástól, hogy a nyugati a germán-román világ szellemét tükrözi, a délkeleteurópai pedig a zömében szláv népeket. Az alapvető különbség, a történészek szerint, abban van, hogy a nyugati világ kulturális élete spontán módon alakult ki, nemzetét is így lettek még a XV–XVI. században. A nyugatiaknak van kultúrája, a délkelet-európaiakról másfél évszázaddal ezelőtt azt mondták: kellene a kultúra, és hozzáfogtak megcsinálni: mesterségesen. Nyelvet újítottak, hagyományokat találtak ki, nemzeti eget húztak fejük fölé és isteneikkel ültették tele, s néha-néha szinte egymással versenyezve egymás elől szedték fel az építőköveket, melyből kulturális életük jelképes palotáját felépítették. Nos, a jugoszláviai magyar szellemi élet nemcsak vészesen délkelet-európai típusú, hanem ezekben az években, sőt, ha szabad ezt mondanom: ezekben a hónapokban jutott el érettségének abba a fázisába, amikor hangosan kimondja: kellene a kultúra s az abban meglévő egységes szellemiség, mert kinőtt a szellemi életnek abból a nomád módra űzött formájából, amely mindig csak a pillanatnak élt, és sem ideje, sem kedve nem volt, de alkalma sem, hogy szélzilálta sátra helyett jólépített házba költözzék. S erre a »kellenére« nyomban felhangozhatik a jellegzetesen délkelet-európai felelet is: meg kell csinálni. Kulturális életünk tehát abban a szakaszában él, amely kultúrájának megcsinálását, konstituálását sürgeti, mert a jelek szerint ma már annyi sajátos és csak rá jellemző vonása halmozódott fel, hogy autonómmá akar válni, a maga létét és életét akarja afirmálni, s így találni meg helyét a kultúrák világában.”⁵⁴

⁵⁴ Kultúrrevü [Újvidéki Rádió], 1966. november 29.

1968 közepén még csak azt mérlegelte, milyen következményekkel járt a nemzeti alapú szerveződéseknek a decentralizáció jelszavával való felszámolása.

„Az úgynevezett »kulturális autonómia« rossz hangzású szó, nyilvánvaló problematikusságát nemcsak a Vajdaság kulturális életét irányító politikusaink érzékelik, hanem mindenki, akinek szívügye a kulturális élet fellendítése, alakulása. Azok a formák, amelyek az ötvenes években még uralták az életnek ezt a területét, alkalmatlanoknak bizonyultak, mert a fellendülésnek inkább gátlói, mintsem elősegítői voltak. Kulturális életünkben és kultúrpolitikánkban ekkor hallhattunk először az integráció gondolatáról beszélni, ekkor kezdtük a területiség elvét is érvényesíteni – a decentralizáció általános irányvonalának szellemében és hatása alatt. Az ún. »kulturális autonómia« végórát élte. A közös igazgatású, területi iskolahálózat kiépülése, a nemzetiségi kulturális egyesületek fúziói, a nemzetiségi kultúratanácsok feloszlása s az a gondolat, hogy az egységes, nemzetiségre való tekintet nélküli kultúrunka és kultúrélet a perspektivikus – ez jellemezte ezt az időszakot, amelyben a klasszikus formák válsága (az ötvenes évek elején megfigyelt fellendülés után) már kétségtelen volt. Ma már azonban azt is meg kell állapítanunk, hogy azok az új szervezeti elképzelések, amelyek az ötvenes évek második felében érvényre jutottak, nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket: az integrálódott kultúregyesületi munka lassan elsorvadt, elhalt, a fellendülés helyett a kulturális élet igényéről való fokozatos lemondás folyamata zajlott le, a kultúr munkások elkedvetlenedtek, visszavonultak; szinte kapóra jött a televízió térhódítása a maga fővárosi szintű produkciójával, pótolva és helyettesítve az öntevékeny kultúr munka formáit falun és városban. Viszont elgondolkodtató az a tény, hogy elsősorban a nem integrált kulturális tevékenység élte túl az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején bekövetkezett krízist, míg az integrációt végrehajtott elnémultak; az ilyen kultúregyesületek megszűntek dolgozni”⁵⁵

⁵⁵ Bori Imre: Integráció és autonómia (I.). *Magyar Szó*, 1968. július 28.

Akkor mindezt azzal magyarázta, hogy „Valóban termékenyítő és perspektivikus integrációra, a jelek szerint, még nem értünk meg.”⁵⁶ És erről a pontról mindössze fél év alatt eljutott az önálló jugoszláviai magyar nemzet létrejötte lehetőségeinek mérlegeléséig és annak kimondásáig, hogy „felismertük, vagy sugallatait érezzük, azt a nagy jelentőségű folyamatot, amelyet egyelőre bátortalanul a jugoszláviai magyarság nemzetné válása folyamatának nevezhetünk, függetlenül attól, hogy politikai gyakorlatunk és hétköznapjaink tudnak-e róla vagy sem.”⁵⁷

E folyamatok és törekvések előzményeit az első világháború utáni években találta meg, amikor Szenteleky Kornél a *Napló*ban reflektált *Magyar gyarmatok*⁵⁸ címmel Barta Lajos azonos című, a *Nyugat*ban megjelent írására.⁵⁹ Bori Imre szerint

„Barta Lajos, aki ismerte a csehszlovákiai magyarság helyzetét, első pillanatra meghökkentő felfedezéseket kínál, hiszen nem kevesebbet, mint azt állítja, hogy »a magyarságnak most már vannak gyarmatai is«, méghozzá azért, mert »Magyarország a róla leválasztott magyarságokkal nincs hatalmi viszonylatban, de megvan az odamenő kizárólagos könyvexportja«, azaz: »Magyarország csak exportál, a leválasztott magyarságok csak importálnak könyvet« [...] cikke végén azonban egészen egyértelműen hirdette meg: »Mert bizonyos: a magyar népdaraboknak azért mégis önmagukon belül kell magukat szellemileg megoldaniok!«, azaz meg kell tenniük azt az utat »alulról fölfelé«, amit a nemzetné válás során általában a népek megtettek szerte Európában, kialakítva szellemi intézményeit azokkal a megállókkal, »a fölfelé vivő út egy-egy nász helyével« – mondja Barta, amelyeken a »pénz összeházasodhat a Szellemmel«. S ha szinte máig sem vont le senki Barta Lajos után a »nemzetné válás« szükségességének a konzekvenciáit, a cikk részlet-eredményei is elég tápot kínáltak az elmélkedéshez és a kérdések gyakorlati szempontú vizsgálatához. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a csehszlovákiai, romániai, jugoszláviai magyarság kisebbségi státusa

■
56 Bori Imre: Integráció és autonómia (I). *Magyar Szó*, 1968. július 28.

57 Bori Imre: A kritikáról nálunk – tézisszerűen. *Új Symposion*, 44. sz. 4–5.

58 Szenteleky Kornél: *Magyar gyarmatok. Napló*, 1927. augusztus 28.

59 Barta Lajos: *Magyar gyarmatok. Nyugat*, 1927. augusztus 16.

fel sem engedte vetni a »nemzetté válás« problematikáját, de a szellemiség intézményesítésének kérdése is elég gondot jelentett, s Barta igazságaira így is fel kellett figyelni. Nem véletlen, hogy irodalmunkban Szenteleky Kornél reagál erre a Barta-cikkre, ugyancsak *Magyar gyarmatok* cím alatt: »A magyarságnak eddig még sohasem voltak kisebbségi sorsban élő testvérei s talán ez az oka annak, hogy Magyarország annyi közönnyel, ügyetlenséggel és meg nem értéssel szemléli a magyar kisebbségek kulturális akarásait és elcsuklásait. Ma még mindig egy-két irredenta jelszó, néhány hiú, kótyagos, ostoba ábránd jelenti a törődést, a felfigyelést, az együttérzést a határontúliakkal [...] minden magyar népdarab önálló szellemi életre van utalva és ebben az életre kelésben nincs karonfogó szülője, segítőtársa vagy gyámolítója, csak önmaga.«⁶⁰

Bori tehát örömmel fedezte fel, hogy hasonló irányú gondolkodás tapasztalható az ugyancsak többnemzetiségű Csehszlovákiában is, ahol Kardos István feltette a kérdéseket:

„1. Miben rejlik a csehszlovákiai magyar nemzetiség szociológiai megismerésének a lényege? 7. Melyek a csehszlovákiai magyar nemzetiség sajátos etnikai jegyei?»⁶¹

Bori szerint

„Nyilván elsőrendűen fontos »a magyarság szociális jegyeinek vizsgálata állami relációkban«; hogy »milyen fokú a magyar nemzetiség mi-tudata, s az, hogy különböző konfliktus-szituációkban miben nyilvánul meg a nemzeti együvértartozás tudata«; hogy »melyik szociális csoport a magyar nemzeti tudat fő hordozója«; hogy »milyen jellegű személyi vagy csoport-érdekekhez kapcsolódik a manifesztált nemzeti tudat«; hogy »melyik szociális csoport van leginkább kitéve az asszimilációnak« és »hogyan viselkednek az egyes nemzeti tudati elemek az asszimiláció folyamatában«, vagy hogy »milyen fokú és milyen irányú a magyarság különböző rétegeinek

⁶⁰ Bori Imre: Prolegomena egy vajdasági irodalomtörténethez. *Híd*, 1968. 6. 643–669.

⁶¹ Kardos István: A csehszlovákiai magyar társadalom a szociológia tükrében. *Irodalmi Szemle*, 1969. 1.

reprezentációs igénye az állam társadalmi-politikai és gazdasági életében«. [...] Viszont legsajátosabb etnikai jegyként a kettős nemzeti mi-tudatot emlegeti: »Kettős nemzeti mi-tudat él bennünk. Nyelvünk, történelmi múltunk, nemzeti kulturális hagyományaink – stb. – az egységes magyar nemzethez kapcsolnak bennünket. Ugyanakkor hazai viszonyaink, kulturális, gazdasági, politikai problémáink – stb. – a hazai magyar nemzeti tudatot táplálják...« Végezetül érdekes, amit a »hazatudat« kapcsán mond, amely szerinte »Dél-Szlovákia és vegyes lakta területeire szűkül«, mondván, hogy »ezt tapasztalhattuk az elmúlt hónapok elkeseredett vitáiban is: nem az egész államra hivatkoztunk, de annál inkább a földre, ahol apáink és nagyapáink születtek, tehát a Csallóközre, Mátyusföldre, az Ipoly mentére, Gömörre, a Bodrogközre«⁶²

Bori mindehhez hozzáfűzte: mind jobban szükségét érezzük létünk egy ilyen irányú felmérésének is. Az 1969-ben megalakult Hungarológiai Intézet azonban az ilyen vizsgálatokra sem adott lehetőséget, a „kemény” társadalomtudományok kutatása kimaradt a feladatköréből, mint ahogy a nemzetiségi vertikális szerveződés tilalma is fennmaradt, mi több, egyre inkább beborult az ég a nemzetiségi kezdeményezések felett. Jugoszlávia belpolitikai folyamatai úgy alakultak, hogy a vajdasági magyar közösség autonomitásának kérdései, és az azokkal kapcsolatos dilemmák is hosszú időre tárgyaltalanok maradtak.⁶³

A töréspontok

A nemzetépítésbe belehevült Bori Imre mindenképpen érezte, hogy véget ért egy korszak, de – mint általában – akkor is nehezen törődött bele a vereségbe. Végel Lászlónak adott interjújában egyrészt felrótta az „írástudóknak” a múltbéli passzivitást, másrészt rámutatott a veszélyforrásokra.

„Kultúránk intézményesedésének örülnünk kell, mert a kultúra elképzelhetetlen intézmények nélkül, hiszen tudjuk, az

⁶² Bori Imre: Egy szociológiai esszé margójára. *Magyar Szó*, 1969. február 23.

⁶³ Erről bővebben lásd Vékás János: Nemzet születik? Vita a jugoszláviai magyarság nemzetiségváltásáról. In Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Egyén és közösség. Tanulmányok*. Zenta, 2012, VMMI, 349–361.

intézmények a szellem és a pénz nászágyai. Viszont [...] az institucionalizáció öncél képviseletét is jelentheti. Az igazi veszélyt azonban nem az intézmények létében látom, hanem a kulturális közélet hiányában. A kulturális közélet ugyanis az a közeg, amely az intézményesedés merevedő kereteit szüntelenül mossa, s magában egyesíti a különböző intézményeknek az eredményeit, majd új problémaként állítja az intézmények elé. [...] Fontos és alighanem a leggyakorlatibb kérdés éppen az »írástudók« és a jugoszláviai magyarság viszonyának a problémája. [...] Tapasztalhattuk az elmúlt években, hogy még azok is, akik »írástudóknak« vallják magukat, mennyire közömbösek, amikor nagy jelentőségű közös dolgainkról van szó. Vitáztunk a magyar nyelvű egyetemi oktatásról, heveskedtünk Újvidék általános és középiskolai helyzetével kapcsolatban, ám láthattuk, alig volt ott valaki »írástudóink« közül. Szó volt az újvidéki színházról – ismét az ott nem létük volt a feltűnő és az elgondolkodtató. Arra kell tehát gyanakodnunk, hogy nem létezik az írástudók intenzív együttgondolkodása közösségünkkel, vagy pedig arra, hogy ezeket a kérdéseket nem tartják fontosaknak, őket személy szerint is érintőknek, illetve hogy »semmit sem tehetünk«, tehát fölösleges is a nyílt közgondolkodás. Lehetséges azonban a szellem gyakorlati provincializmusának kérdését is felvetnünk, amely egyfelől abból a kisebbségi tudatból táplálkozik, hogy a jugoszláviai magyarság nem lehet cselekvő részese sorsának, másfelől abból a hitből, hogy elégséges a naiv vallomástevés a »közösség mellett«, s ezzel az írástudó megtette a magáét. Azaz: a már emlegetett három tényező közül valamelyik nem aktivizálódott. Abban a képletben ugyanis, hogy »jugoszláviai magyar értelmiségi«, a magatartásforma teljessége adva van. Ám egészen a közelmúltig nagyon kevés olyan lehetőségünk volt, hogy ez a magatartásforma érvényesülhessen, így a »közösség és alkotói sorsának egysége« vonatkozásában a múltból szinte nincs is tapasztalatunk. [...] Új minőségről van szó ugyanis, s ehhez több gyakorlati tapasztalatra van szükségünk – a múlt annyi negatív példája ellenében.”⁶⁴

⁶⁴ Végel László: Az írástudók felelőssége. Interjú Bori Imrével. *Magyar Szó*, 1971. december 11.

Mindemellett Bori Imréről igazán nem mondható el, hogy nem jó korban született. Sem előbb, sem később nem lettek volna meg számára azok a feltételek, amelyek közepette maga a megoldandó feladat provokálja ki a teljesítményt. Erről ő maga is nyilatkozott.

„Az avantgarde felfedezése, olvasása, tanulmányozása az 1960-as években valóságos szellemi szükségletekből következett, nem pedig megnevezhető egyesek elhatározásából származott. Akik az avantgarde jelenségeivel foglalkoztak, lényegében »korparancsnak« engedelmeskedtek, egy igényt elégítettek ki, tehát a korszellem adta a kezekbe az avantgarde szövegeket, nem pedig egyesek diktátumaként vált hangossá az irodalmi berek az avantgarde alkotók nevéből. Ilyen módon adta fel a leckét a kor a jugoszláviai magyar irodalom története összefoglalásával kapcsolatban is. Egy összefoglalást meg kellett írni, de már hogy ki is írja majd meg, azt a kor a véletlenre bízta.”⁶⁵

A „korparancs” viszont az 1970-es évek elején megváltozott. Majd húsz évvel később erről a fordulóponttól Bori így beszélt:

„Harcos időkre mindig jó érzéssel lehet emlékezni, hiszen akkor megtettük és magam is megtettem mindent, amit gondolatilag szükségesnek tudtunk. De nem szívesen emlékszem az erre következő időkre, amikor iskolareformok a nemzetiségi oktatás rendszerét kérdésessé tették, és nekünk nem volt erőnk és módunk, hogy a vitákban olyan álláspontokat képviseljünk, amelyek a nemzetiségi oktatás addig működő vívmányait megőrizhették volna, illetve hogy az új intézkedések a nemzetiségi nyelveken folyó oktatás javára válhattak volna.”⁶⁶

A politikai életben az 1960-as és 1970-es évek közötti átmenetnek három alapvető töréspontja volt. Egyrészt: a demokratizálást, vagy legalábbis decentralizálást szorgalmazók követeléseiket politikailag elsősorban az 1966. július 1-jei brioni plénumra hi-

■
⁶⁵ Szempont [Újvidéki Rádió], 1981. május 19.

⁶⁶ Bálint Sándor: Vajdasági ég alatt. Irodalmunk nem monokultúrájú irodalom, mert mindazokkal a szellemi javakkal is él, amelyek a délszláv népek irodalmában termelődnek napról napra. Interjú a hatvanéves dr. Bori Imre akadémikussal, egyetemi rendes tanárral. *Magyar Szó*, 1989. december 30. 15.; 17.

vatkozva igyekeztek alátámasztani, amely során, mint ismeretes, az Állambiztonsági Igazgatóság vezetőit nemcsak általában az állampolgári jogok megsértésével vádolták, hanem a kisebbségek, elsősorban az albánok elnyomásával is. Akkoriban minden kisebbségi igénybejelentés megfogalmazója odabiggyesztette a brioni plénumra való hivatkozást, mint a Tito iránti lojalitási megnyilatkozását, persze utalva arra is, hogy most már „új idők járnak”. A brioni plénum viszont a társadalmi modellek – elsősorban az Edvard Kardelj által képviselt fejlettebb, nyugatibb, föderalista irányultságú és az Aleksandar Ranković képviselte fejletlenebb, keletibb, unitarista kötődésű – közötti küzdelmekről szólt, és ennek keretében csak nagyon áttételesen, inkább a harcba bevonható eszközként érintette a kisebbségi kérdést. Másrészt: 1968 decemberében a Jugoszláv Képviselőház elfogadta az 1963. évi alkotmány VII–XIX. számú módosításait, amelyek Vajdaság és Kosovo tartományt a föderáció konstitutív elemeiként határozták meg. Nem kaptak tehát köztársasági státust, ahogy azt Kosovo vezetősége követelte, de jogkörükről többé Szerbia nem dönthetett önállóan, noha e köztársaság részét képezték. Ez az alkotmányjogi változás nyitotta meg az utat a Vajdaság intézményi önállósulásának folyamatai számára, és – miután a tartományok nagyobb önállósága melletti mind jogi, mind politikai érvelésben a területek nemzetiségi összetétele jelentős érvként szerepelt – ennek keretében a nemzetiségi igények kiterjesztése számára is. A tartomány új alkotmányjogi helyzetéért küzdő vajdasági politikusok akkoriban mintha összekacsintottak volna a kisebbségi elitekkel. Vagy csak egyszerűen a hatalmi eresztékek fellazulása miatt néztek el nekik többet, mint amennyit korábban toleráltak? A kérdés megválaszolása alaposabb elemzést követel. Tény viszont, hogy miután a tartományi politikai elit megszilárdította pozícióját, ismét radikálisan visszaszorított mindenfajta „nemzeti alapú” vertikális szerveződést. Nem csekély mértékben azért is, mert a tartományok Szerbián belüli kétértelmű helyzete magában hordta a tartós konfliktushelyzetet, amelyben a tartományok Belgrádot nagyszerb nacionalizmussal, az viszont a tartományokat szeparatizmussal vádolta. Alapvetően azonban a tartományban is az az igazság érvényesült, hogy a lovas addig símogatja a lovat, amíg fel nem nyergeli, da ha már biztosan érzi magát a nyeregben, akkor a korbácsot veszi kézbe. Harmadrészt: a retrográd fordulatra 1972 szeptemberében a JKSZ Elnökségének Végrehaj-

tó Irodája is ráütötte a hivatalos pecsétet, amikor a pártpolitika megvalósulásának elemzése során úgy határozott, hogy Tito és a Végrehajtó Iroda levéllel fordul a Kommunista Szövetség minden szervezetéhez és tagjához „a társadalmi visszasságok leküzdése érdekében”. A pártlevél minden alapszervezetben megvitatásra került és alapvető célja az „eszmei-politikai differenciáció” volt. A Szerbián belüli hidegháborús viszonyok a szellemi alkotómunka terén a „hidegpróba” éveinek bizonyultak, miközben az egész ország mind gyorsabb ütemben haladt a válság felé.

Érdekes megfigyelni, hogyan azonosította Bori Imre az irodalomban ezeket a töréspontokat. Két műalkotás, két vers kapcsán mondta ki explicit módon, hogy korszakhatárt megjelölő, jelképes vagy sorsversről van szó. Az egyik Domonkos István *Kormányeltörésben*,⁶⁷ a másik Fehér Kálmán *Kantáta a szabadságról*⁶⁸ című verse volt.

„Arra a kérdésre felelve, hogy valójában hol is kezdődik egy irodalom érettségének a szakasza, valószínűleg nemcsak az értékteremtő erejét kell szemünkre vennünk, hanem azt is vizsgálnunk kell, hogy meg tudja-e ragadni az önnön létét az értéknek egy egészen magas fokán; ki tudja-e fejezni egyetemes érvénnyel létezése egy olyan adott pillanatát, amelynek megvannak térben és időben a dimenziói. [...] Domonkos István az emigráció egyetemességének a helyzetét ragadta meg, nagy erudícióval és nagyon nagy poétikai indulattal – egyúttal átértelmezve a »lét dadog« József Attila-i gondolatot is, s látta meg ebben az emigráns helyzetben a jugoszláviai magyarság létezésének kifejezési lehetőségét – összeforrtan a maga privát létének a problémáival. Irány nélkül, cél nélkül szüntelenül úton az üzetés különböző stádiumaiban partok és vezérlő csillagok nélkül honját sehol sem lelve, valóban »kormányeltörésben« láttatja ez a vers sorsunkat, egészen a végső határokon nyelvi és létezési síkokon, hiszen lekoptak a ragok, jelek, képzők szavainkról, úgy beszélünk, ahogy idegenek törnek nyelvünket és úgy élünk, ahogy a szelek kénye-kedve diktálja. S nemcsak akkor, amikor átlépjük az ország határait, hanem

■
⁶⁷ Domonkos István: *Kormányeltörésben*. *Új Symposion*, 73. sz.

⁶⁸ Fehér Kálmán: *Kantáta a szabadságról*. *Híd*, 1981. 7–8.

itthon is, az életnek ebben a kis körében, ami még mindig a miénk.

Egyfelől tehát így énekel:

*én lenni
én nem tudni magyar
élni külföld élet
pénz nyelv zászló
himnusz bélyeg
elnökök, vezérek
előkotorni megfelelő
ott ahova érek
mi meghalni mindnyájan
úgyis téves csatatéren
koponyánkból a habverő
Nyele kiáll*

Másfelől viszont a hazai nem-élet kis képeit villantja fel:

*tata leesni bicikli
mentő elvinni
lenni piac szerda
pap jönni szedni adó
mosni ing, gatyá
kapálni sír
nem merni lehunyni szem
hallani egér kapar*

A devalválódás verse is tehát a *Kormányeltörésben* [...]”⁶⁹

A másik vers, amelyet Bori a kivételesség jelzőivel illetett, Fehér Kálmán *Kantáta a szabadságról* című verse volt. Nehéz megállapítani, van-e ironia abban az értetlenkedésben, ahogy írása elején azt firtatja, miért nem részesült még kellő elismerésben Fehér Kálmán műve:

⁶⁹ Szempont [Újvidéki Rádió], 1971. július 6.

„Szokás, hogy méltatás csak könyvről szólhat mintha a könyv lenne csupán olvasási-írási szokásaink valamiféle alapegysége. [...] Mi mással lehet magyarázni, hogy például Fehér Kálmánnak *Kantáta a szabadságról* című nagy verse még a *Híd* nyári, július-augusztusi kettős számában megjelent, mindeddig azonban figyelmet felhívó, a költemény értékeire mutató írással nem találkoztunk, holott az utóbbi évek legjelentősebb költői alkotásáról van szó. Nem csak műfajából következően polifónikus ez a költemény. Azzá teszi mondanivalója is, nem különben a költői szemlélet emelkedettsége, nézőpontjával egyetemben. [...] És a rímek erőteljes jelenlétével született sorokban gyönyörködhetünk a következő három sorban:

*Idomított vipera,
Divide et impera!
Osztrák–Magyar Monarchia...*

Így vonulnak el ebben a lírai panorámában a vajdasági történelem emberellenes szakaszai, hogy azután immár valóban „történelmi” eseményei következzenek, azok, amelyek közvetlenül a mához vezetik a figyelmet. Felemlegeti a költő a katori tengerészlázadást, leírja Csáki Lajos és Žarko Zrenjanin nevét, felcsendül a partizándal ritmusa és megszólalnak kifejezésbeli fordulatai. A kantáta utolsó sora a »Žagorjei Sasmadárról« beszél, Titóról, s az ő neve foglalja össze azt az eszmeiséget is, amely a vers történelemszemléletének mintegy az alapját képezi, megjelölve a nézőpontot, ahonnan a múltba tekint. A *Kantáta a szabadságról* Tito elnök halálának első évfordulójára íródott. A legnemesebb értelemben vett alkalmi költemény tehát, de benne nem alkalmiszülte érzések és eszmék fogalmazódtak meg. A költő szintézist teremtett, nézzük akár versét, akár eszméjét. Hirdeti, hogy a múlt valójában csak Tito korszakában vált beláthatóvá, s csak innen nézve látszanak valós arányai és jellegzetességei.⁷⁰

⁷⁰ Szempont [Újvidéki Rádió], 1981. október 27.

A hidegpróba ideje

Utólag visszatekintve a társadalmi folyamatokra, valóban Domonkos István és Fehér Kálmán műve volt az a két vers, amelyek születésének időpontja behatárolta „a hidegpróba idejének” nevezett 1972 és 1982 közötti időszakot.

A szellemi élet beszűkülésének jelei Bori Imre munkásságában is megmutatkoztak, inkább az elért eredmények konzerválására törekszik. A fejleményeket jó szívvvel dicsérni nem tudja ugyan, de annyi optimizmusra telik tőle, hogy kijelenti, „nincs ok aggodalomra”. Ugyanakkor a magáénak érzi az egész szellemi kreációt (igen nagy mértékben teljesen jogosan), s bár látja a válságjeleket, mind ingerültebben védi az általa megkonstruált világot. A „pártlevél”⁷¹ utáni „lecsendesedésnek” az előjelére utalt már egy 1972 májusi jegyzetében, amikor Podolszki József verse kapcsán írta:

„Költészetünk jelenségeit, apróbb-nagyobb »tekonikus« rezdüléseit jegyezgetve az a benyomása támadhat az olvasónak, hogy a készülődésnek egy szakaszát éljük: látszólag csendesek költészetünk vizei, »nem történik semmi« benne, hacsak nem nevezzük történésnek azokat a jeleket, amelyeknek láttán sokan hajlamosak válságot kiáltani nyomban vagy formalizmusra gyanakodni, mondván, hogy líránk tartalmait veszítve mindinkább formai inercióknak engedelmeskedik, üres vershüvelyekkel játszik. Valójában, jegyzeteink egyikében-másikában éppen erre szerettünk volna rámutatni, nem válságról, hanem új utakra való indulás előtti készülődésekről van szó.”⁷²

A Podolszki Józseftől, a *Képes Ifjúság* 1972. május 10-ei számából idézett verssorok:

*A szél pedig csak fúj csak jár
ablakodból ablakomba.*

⁷¹ A JK SZ Elnökének és a JK SZ Elnöksége Végrehajtó Irodájának 1972. szeptember 29-én keltezett, a párt szervezeteihez és tagjaihoz eljuttatott, majd a sajtóban is közzétett levele, amely országszerte számos politikai leszámolás ürügyéül szolgált.

⁷² Bori Imre: Az olvasó jegyzetei. *Magyar Szó*, 1972. május 13. 14.

Majd évi összefoglalójában újra és egyértelműen megfogalmazta:

„Irodalmunk az elmúlt esztendőben csendesebb periódusába érkezett. Kevésbé hangos, mint volt pár esztendővel ezelőtt, de megszólalásaiban mintha érezhetőbb lenne az érettség: az írók elsősorban műyükre figyeltek, hangjuk higgadtabb, szemléletük kiegyensúlyozottabb, a szélsőségek helyett a belső harmónia lehetőségeit felcsillantó, majdnem minden megnyilatkozásuk. Folyóirataink is ezt a megváltozott írói és szerkesztői viszonyulást tükrözik. Kevesebb hangos írást olvashattunk, de annál több kiegyensúlyozott, rangos művet, mintha az írók azt vallanák: helyettük végre beszéljenek a művek.”⁷³

És a Magyar Tanszék vezetőjeként egy évvel később is így nyilatkozott:

„Csendes munkáról referálhatok”.⁷⁴

A vezeklés

A lecsendesedésnek megvolt az oka. A Tito-levél után, az anarcho-liberalizmus elleni jegyében, minden pártalapszervezetben, de különösen a művelődési intézményekben, lezajlott a differenciáció. Ekkor már nem vitték a Goli otok internálótáborába az elhajlókat, de azért 1971-ben betiltották az *Új Symposion* 76. és 77. számát, a szerzőket és Tolnai Ottó felelős szerkesztőt pedig elítélték. Várady Tibor, aki annak idején jogászként az *Új Symposiont* képviselte a perben, visszaemlékezésében feljegyezte:

„Bori Imre mondta az egyik *Symposion*-tárgyalás szünetében, hogy őrizzem meg az iratokat, »mert ebből történelem lesz«. Akkoriban nem tudtuk még, merre fog kanyarodni a történelem. Mindenesetre eltettem a papírokat. Amúgy is ezt tettem volna.”⁷⁵

⁷³ Bori Imre: Mérleg. *Magyar Szó*, 1973. január 8. 11.

⁷⁴ Bori Imre: Csendes munkáról referálhatok. *Magyar Szó*, 1974. január 6. 9.

⁷⁵ Várady Tibor: Rózsától Rózsáig. *Híd*, 2011. 11. 25–47.

Borinak igaza lett. De erre még nagyon sokat kellett várni. Ezt csakhamar ő is belátta. Az 1975. évi köztársaságnapi ünnep előestéjén irodalmunk harminc esztendejét összegezve egyértelműen hitet tesz lojalitásáról.

„Most, amikor ünnepelve visszapillantunk irodalmunk harminc esztendő útjára, eredményeink, mai kilombosodott, sokhúrú és hangzású »szépírásunk« és tanulmányirodalmunk láttán, nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy irodalmunk élete mennyire összeforrt hazánk társadalmi-történelmi alakulásának szakaszaival, s hogy mennyire együtt haladt az újjáépítéssel és az élet normalizálódásának a történetével. [...] A felszabadulással nemcsak társadalmi körülményeink változtak meg gyökeresen, hanem az eszmeiek is, hogy hazánk nemzeti politikája tette lehetővé irodalmunk irodalomná szerveződését, végérvényesen kiiktatva például tudatunkból a »kisebbségi író« fogalmát – a népek és nemzetiségek testvériségével fonva össze az írott szó testvériségét is.”⁷⁶

Hasonló hangnemben íródott két évvel későbbi ünnepi cikke is.

„Egy hónappal ezelőtt jelent meg a *Híd* októberi számában *El nem taposható csillagok* cím alatt forradalmi költészetünk antológiája Ács Károly válogatásában. Jelentős vállalkozásról van szó, Tito jubileumi évében tárja elénk a szerkesztő és válogató az 1937 és 1977 között született hazai forradalmi verseket, negyven esztendő termését. Egy régóta időszerű vállalkozás realizálódott tehát Ács Károly munkája nyomán, hiszen a forradalmi gondolat örök időszerűségének mágneses terében mindig időszerű felmérni a megtett utat az érzelmi-költői területein is. Annál meglepőbb, hogy alig tudunk e kötetnyi vers megjelenésének sajtóvisszhangjáról, holott méltatni, ünnepelni kellene, mert éppen ezek, s a velük rokon, de a gyűjteménybe fel nem vett versek dokumentálják igen beszédes módon, hogy hazai magyar költészetünk az események sodrában létezett és alakult az elmúlt negyven esztendőben, minden időben született vers, amely a költői szó hitével hirdette a forradalmas ember küzdelmének nagyságát, győzelmének szépségét.”⁷⁷

⁷⁶ Szempont [Újvidéki Rádió], 1975. november 25.

⁷⁷ Szempont [Újvidéki Rádió], 1977. november 29.

A konzervatív fordulat

Az 1980-as évek elején még „erőltetett optimizmussal” tekint a jövőbe:

„Most lehet felmérni, oda jutottunk-e, ahova tíz esztendővel ezelőtt elindultunk, vagy pedig a gyorsan változó körülmények eltérítettek bennünket, késlekedtünk-e, vargabetűket tettünk-e ahelyett hogy nyílegyenesen haladtunk volna. [...] lehet-e másként gondolkodni korunkról, mint óvatos és megfontolt pesszimizmussal? [...] Nem reménytelen vállalkozás-e a magunk dolgai felé fordulni, számadást készíteni, [...] hogy a vers vagy a próza minősíti-e jobban egy irodalom karakterét, vagy hogy miért nem volt az 1980-as esztendőben izgalmat keltő, *meggyőző* könyv, több jó mű ellenére sem. Mert e sorok íróját például szokásos év végi töprengései során ennek kérdése foglalkoztatta. [...] Fájjon-e hát fejünk, hogy az 1980-as esztendő irodalmi szempontból tipikusan átlagos jellegű volt a jugoszláviai magyar irodalomban is? Okunk nincs aggodalomra, ha nem egy esztendőben, hanem egy évtizedben gondolkodunk, mert nem is egyszer volt már úgy, hogy amit az egyik esztendőben veszíteni véltünk, a másik bőségesen pótolta.”⁷⁸

Nem tudott sokkal több jót mondani az 1981. év összegezősekor sem.

„Említsük első helyen irodalmunk meddőségének a benyomását tehát. Feltűnőnek tartjuk ezt, főképpen, mert irodalmi életünk, az írói alkotókedv egy évtizeden át elkényeztetett bennünket. Nem volt év, hogy elégedetlenségünknek kellett volna hangot adni, mindig voltak művek, amelyeknek árnyékában a kevésbé sikeres alkotások mintegy eltűntek a szem elől, nem rájuk, hanem az értékes művekre kellett figyelniük. Minden évben történt valami jelentős, akadt beszédtema, s kínálkozott ok lelkesedni is íróért, alkotásért, volt szurkolásra ösztönző jelenség. Az 1981-es termésünk javának örülhetünk ugyan, de ha éppen ezek a művek esetleg nem jelennek meg, hiányrészletünknek sem

■

⁷⁸ Szempont [Újvidéki Rádió], 1980. december 30.

kellett volna hangot adnunk. Pedig jónevű írók műveiről van szó, és ezek a művek sem gyöngék tulajdonképpen, csak éppen a belső tűz melege nem sugárzik belőlük.”⁷⁹

Életerzését, világlátását ekkortájt nem is a jugoszláviai magyar alkotások révén szerzett élménye alapján fejezte ki a legszemléletesebben, amikor konstatálta, hogy az ember eltűnt a versből.

„A *Politika* című napilapban találtunk Borislav Radović *Fal* című költeményére [...] az ötvenes évek második felében felépő költő, aki végigélte és végigcsinálta a költészet elmúlt évtizedeinek igen sok termékenyítő és meddő kalandját, most az időmértéket kívánta meg, a vers fegyelmét [...] S amit Radović el akar mondani, az is tünetértékű. [...] az ember eltűnt a versből. Csendéletet látunk, amely azonban a tárgyi világ egy nagyon is sajátos felfogásáról árulkodik: az emberre egyszerűen nincs szükség, funkcióját átvette a repkény, a fal, a napfény. Szóra sem érdemesítettük volna ezt a különben érdekes verset, ha ugyanakkor a zágrábi *Danas* című hetilapnak ugyancsak ünnepi számában nem találunk egy képzőművészeti kritikát Zvonimir Mihanović fiatal művész nemrégiben megnyílt zágrábi tárlatáról, amelyen dalmáciai tájképeit állította ki. A szövegből megtudtuk, hogy szenzáció erejével hatott a tavaszi idényben ez a kiállítás, az emberek sorban álltak, hogy bejuthassanak a kiállításra. [...] Zvonimir Mihanović képeiről már nem csupán az ember tűnt el, s maradt meg a tenger, a csónakok, a házak, a reggel és az alkonyat, hanem eltűnt az egész XX. század is.”⁸⁰

Mentegeti azt, amit menthetőnek vél, elnéző a látszatirodalommal, látszatzselekvéssel szemben, néha nosztalgikusan felismeri az egykori élet pusztulásának jeleit. Az önkritika, a lecsendesülés, a lojalitás kinyilvánításai után Bori Imre fokozatosan összenőtt korával. Jól tükrözi ezt az az interjú, amelyet a *Híd* fő- és felelős szerkesztőjévé való kinevezése után adott. Amikor a riporter azt kérdezte tőle, milyen lehetőségeket lát maga előtt, így fogalmazott:

⁷⁹ Szempont [Újvidéki Rádió], 1982. január 5.

⁸⁰ Szempont [Újvidéki Rádió], 1982. május 11.

„Másképpen viszonyul feladataihoz a húszéves és lelkes, célok lázában égő fiatalember, aki nagy tervekkel hál, s csalódik, méghozzá nagyot, ha nem sikerül elképzeléseit megvalósítania, s másként gondolkodik munkájáról az ember immár az ötvenedik évén túl, amikor már megtanult határt szabni vágyai és lehetőségei között, minthogy az utóbbiak természetszerűen amúgy is korlátozottabbak. Ami pedig a »vágyakat« illeti, azok kimerülnek abban, amit irodalmunk, s így az irodalom szolgálatának lehet nevezni. [...] Mindenképpen a kontinuitás híve vagyok, amikor a *Híd* színvonala és modernsége a kérdés. [...] Az adott irodalmi jelenségekben kell ráismernem arra, ami aztán megrendelésre és közlésre érdemesnek látszik. Ebből a szempontból, ha jól meggondolom, a szerkesztői munka annak a szobrásznak a munkájához hasonlatos, aki a kőben és a fában felismeri, felfedezi a szoborformát, és nem tesz mást, mint azt kibontja, engedi megmutatkozni. S nézzük ilyen módon a szerkesztői tevékenységet, és akkor az olyan fogalmak is, mint amilyenek a »továbbfejleszteni« és »megváltoztatni«, feleslegessé válnak!»⁸¹

A végjáték

Érzi a csődöt, a kiürülést, az elembertelenedést. A 70-es években már jelezte ennek tüneteit a vajdasági magyar irodalomban is, még keresve ugyan a felmentést, illetve bizonygatva – nyilván már önmaga számára is –, hogy nincs minden veszve. Tito halála után a regresszió még erőteljesebb lett. A keményedő represszió közepette a „népek és nemzetiségek” jugoszláv Laokoón-csoportja nem tudott sem szétválni, sem összenőni, csak a kollektív frusztráció erősödött.

Mindezt Bori érezte, ami szövegeiben tükröződik is. A mélyben, a katakombákban azonban ekkor már a jövő is erjedt. De amikor végül ennek a jelei is eljutottak hozzá, vagy tévesen, vagy ellenségesen értelmezte őket. Legjobban mutatja ezt az 1978-ban a Sinkó-díjjal kitüntetett Sziveri Jánoshoz való viszonya, aki a díjat nem vehette át az addigi hagyomány szerint az

⁸¹ Bálint Sándor: Irodalmunk szolgálatában. Interjú dr. Bori Imrével, a *Híd* irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat fő- és felelős szerkesztőjével. *Magyar Szó*, 1984. szeptember 23. 13.

egyetemen, mert Bori kitiltotta a tanszékről a rendezvényt, sőt vissza is akarta vetetni Sziveritől a díjat, mert a *Magyar Szóban* egy alkalmi interjúban kedvezőtlenül nyilatkozott a Tanszékről. De mi volt ez ahhoz képest, hogy egykoron egy általa nem kegyelt költő kötetét letette dolgozósobája küszöbére, hogy rá kelljen lépnie annak, aki hozzá be akar jutni! Vagy ahogy Méliusz Józsefet lekiabálta!⁸² Aztán egyszerre összeomlott az egész konstrukció, maga alá temette a kelet-közép-európai földindulás. Hogyan kezelte világának, a jórészt éppen általa létrehozott világnak az összezuhanását?

Az 1990-es évek háborús borzalmai közepette a régi elit tagjainak egy része erkölcsi felmentést érzett a velük szemben elhangzó vádakkal szemben. Amikor már elvbarátai közül is sokan „tűnődtek” azon, hogy az új körülmények közepette nem kellene-e valamit változtatni magatartásukon, Bori a maga indulatos modorában kinyilatkoztatta: semmit se kell megváltoztatni. Még a *Híd* fedőlapjának kávébarna színét se kell megváltoztatni. És jegyezte hétről-hétre sötét látomásait, melyek révén a saját világának szertefoszlását a világ pusztulásának víziójába helyezte bele.

„Talán alkalmatlan pillanatban van [Laták István] halálának ez az évfordulója, mert sok a megértést akadályozó tényező: legalább olyan mély az emberben és a világban mutatkozó válság, mint volt hatvan esztendővel ezelőtt, amikor *Kolduslázak* című verseskönyve 1928-ban és *Düh* című elbeszéléskötete 1929-ben megjelent. Csakhogy a mai kríziseink nem vajadások

⁸² Méliusz József írta 1987. június 10-én Herceg Jánosnak: „Hogyha a *Hid*nak írnál a Napnyugatról, újabb sérelem érhet. Bori nem adja le. Vagy 2 éve egyszerre voltunk Bpsten. B. egy népes fogadáson ordítózva nekem esett, amiért arra kértem, hogy *Tranzit kház* c. könyvemet jutassa el Bosnyáknak, de neki nem küldtem dedikáltat, és a könyvben egyébkénti érdemeit kiemelve megkockáztattam valami konkrétummal kapcsolatban egy enyhe kritikai sort is. A skandalumnak Bányai közvetlen tanúja volt. Igyekeztem B.-t csendesíteni, lehetetlen volt. Másnap az az álhír terjedt el Bpsten, hogy én vontam őt felelősségre az Illyés halála előtti illegális támadásáért napilapokban. Persze, a történetek ellenére is változatlanul becsülöm B. jelentős irodalomtörténeti, esztéta munkásságát. A skandalumnak én vagyok az oka. Hiszen emlékezni volna, B. gyűlöli a különben szelíd Bosnyákot, talán, amiért Sinkóval merészel foglalkozni. De van még Führer-komplexusos magyar író. Itt is.” [Kézirat Herceg János hagyatékában.]

jelei immár, az az eszmerend látszik megrendülni, amelynek állandóságában és jövőjében Laták István dacaiban feltétlenül hitt, s érzelmeit ahhoz igazította.”⁸³

Ugyanez a hangulat tartotta fogva következő heti jegyzetében is.

„Zavaros, ideges, megosztottságokat mutató, ellenségeskedésekkel teli időket élünk, vitában állunk a világgal és hadakozunk önmagunkkal: az Egész összetörtét Ady Endre siratta szívhez szóló jai-versekben a század első évtizedeiben, most a XX. század utolsó két évtizedében még több okunk van merengni és borongni a lét cserepeinek látványán. Ady Endre éppen nyolcvan esztendővel ezelőtt írott verse (1909 augusztusában) okkal cseng fülünkben és a versbe foglalt gondolat joggal kopogtat tehát értelmünk ajtaján is:

*Minden Egész eltörött,
Minden láng csak részekben lobban,
Minden szerelem darabokban,
Minden Egész eltörött.*

(Kocsi-út az éjszakában)

Mert az Egész élménye talán soha ennyire nem volt vágyalom, mint mostanában, soha nem volt ennyire a szürrealitásba, a valóságon túli valóságba tartozó.”⁸⁴

Majd *Olvásónaplójában* Déry Tibor akkor kiadott börtönnaplójáról ír.

„Időszerű kiadvány – gondolhatjuk, s talán joggal is, ha az 1956-os események rehabilitációjára gondolunk, holott nem érzékelhető, hogy az író neve és műve ma »közszájon« forogna [...] Az »öregség, szívbjaj, börtön hármass pesszimizmusában« kezdi írni feljegyzéseit életéről [...] »egyszerűnek, közönségesnek, átlagembernek lenni, az az elképzelhető legnagyobb

⁸³ Bori Imre: Rapszodikus sorok. Laták István halálának évfordulóján. *Magyar Szó*, 1990. január 6. 16.

⁸⁴ Bori Imre: Az olvasó jegyzete. Egy Takács Gyula-versről. *Magyar Szó*, 1990. január 13. 18.

boldogság«. Persze, ez a gondolat az elgyávult, a börtönben megviselt idegzetű ember véleménye, aki szívesen lemondana a nagyság dicsőségéről!”⁸⁵

Utána táborok és tájak felett tünődik, Szolzsenyicint idézve:

„Igen, azt hiszem ez az a szabadság, az az egyetlen, de legdrágább szabadság, amelytől a börtön megfoszt bennünket: attól, hogy így lélegezzünk, s itt lélegezzünk. A föld semmiféle étele, semmilyen itala, de még az asszony csókja sem édesebb ennél a levegőnél, ennél a virágzásnál, nedvességgel és frissességgel átítatott levegőnél.”⁸⁶

Jászi Oszkár 1913-ban Zágrábból Ady Endrének írt levele következett:

„Ahoval az ember nyúl: csupa seb és csupa betyárság. Itt mindent megmérgeztek, megvettek és agyonpanamáztak. Itt alig van ország.”⁸⁷

Mészöly Miklósról írva, akinek „képzeletét tartósan a háború köti le”, idézi mondatát:

„Még fogolyként, negyvenötben, kisebb tömegsírt exhumáltunk Bortól északra egy völgykatlanban; bár inkább kocsonyás földet már, mint konkrét hullákat.”⁸⁸

Elpanaszolja:

„Üres szívvel, csalódottan érkeztünk haza vasárnap este Budapestről. Az ünnepinek mondott könyvhétre utaztunk fel most is, mint annyi év óta minden esztendőben. Pontosabban: amióta kiadónk, a Forum is ott szerepel a Váci utcában, majd a Vörösmarty téren. Jó érzés volt látni annak idején a Forum sátorpulja előtt az érdeklődők tolongását (igen, tolongását!), a könyveink

⁸⁵ Bori Imre: Olvasónapló (Déry Tibor feljegyzéseiről). *7 Nap*, 1990. február 23. 24.

⁸⁶ Bori Imre: Tünődések.Táborok és tájak felett. *Magyar Szó*, 1991. március 9. 13.

⁸⁷ Bori Imre: Tünődések egy Jászi Oszkár-levél fölött. *Magyar Szó*, 1991. április 13. 13.

⁸⁸ Bori Imre: Tények és emlékek (Mészöly Miklós). *7 Nap*, 1991. május 17. 23.

íránt megmutatkozó, kétségbevonhatatlan érdeklődést, a leplezetlen szimpátiákat [...] Ám ennyire kevés könyvünk nem volt tán még egy évben sem [...] Rideg volt a Vörösmarty tér.”⁸⁹

Eltűnődik azon, hogy „Ács Károly után nemrégiben Brasnyó István jelentette be, hogy immár nem ír több verset.”⁹⁰

Sinkó Ervinnel kapcsolatban megállapítja:

„Ma már eltűnt mindaz, ami távlatát adta Sinkó Ervin gondolkodásának és illúzióinak [...] még „szépírói teljesítményei és irodalomtörténeti elgondolásai talán a legkikezdhettebbek.”⁹¹

Megéli, hogy visszautasítják a kéziratát. Amikor egy interjúban a riportert megkérdezi: „Az utóbbi időben nem halljuk tanulmányait az Újvidéki Rádió *Szempont* című művelődési műsorában, noha évtizedeken át rendszeres munkatársa volt. Mi ennek az oka, egyfajta kifulladás?”, akkor elmondja:

„Úgy látszik a *Szempont* szerkesztője megsokallta közreműködésemet, s az is most derült ki, harmincévi munkásságom után, hogy nem tudok »rádiósan« írni. Azt is mondta, hogy a Nagy Lászlóról szóló sorozatom már minden mértéket meghaladott, legjobb lesz, ha abbahagyom. Részemről ennek az elhallgatásnak semmilyen más, szubjektív oka nincs. Ha az embernek a tudomására hozzák, hogy nem tudja csinálni azt, amit csinál, jobb, ha abbahagyja.”⁹²

Azzal is szembesül, hogy már a nevét sem tudják rendesen leírni:

⁸⁹ Bori Imre: Tűnődések arról, hogy az ünnep sem ünnep immár. *Magyar Szó*, 1991. június 8. 13.

⁹⁰ Bori Imre: Tűnődések a költő elhallgatásának esetei fölött. *Magyar Szó*, 1991. október 5. 11.

⁹¹ Bori Imre: Tűnődés Sinkó Ervinről 1992-ben. *Magyar Szó*, 1992. március 28. 12.

⁹² P. Keczei Klára: A történelem állkapcsai között. Egy három évtizeddel ezelőtt született alkotás mai üzenete – Beszélgetés dr. Bori Imrével a *Híd* tematikai számáról. *Magyar Szó*, 1993. július 1. 13.

„Ahogy hazaérek, a *Családi Körnek* április 2-án megjelent számában azt olvasom, hogy Sinkó Ervin »külön életéről és sokrétű munkásságáról« több kollégájával egyetemben Bori István is felolvasott. Pedig hetilapunk művelődési rovatának szerkesztőjével a Sinkó-ünnepségen Bori Imreként csevegtem!”⁹³

1993 márciusában körlevelet intézett a *Híd* munkatársaihoz, mellékelve hozzá Sáfrány Imre egy fotogramját, afféle Rorschachteszt gyanánt, azt kérve: „vedd szemügyre a mű enigmatikus »üzenetét«, és vállalkozz értelmezésére.” A beérkezett válaszokat a *Híd* 1993. évi 5–6. száma közölte. Megszületett a szerkesztő által várt eredmény: az 1960-ban Párizsban a Diadalkapuról készült fotogram rémlátomásokat váltott ki a szerzőkből. Bori mintha úgy érezte volna, hogy nem tudja a saját rossz közérzetét elég szemléletesen, érzékletesen kifejezni (dokumentálni?), ezért segítségül hívta szerzőtársait. Végül már bizonyára ő maga is megunt a sok siránkozást és önsajnálatást. Megakadt a szeme a Kolozsváron élő Balla Zsófia versén: „*Szedd össze / magad és a retyerutyád, ó, szívem. / Már elegünk van a szomorúságból, / az élettényekből és a helyzetből*”. Mint írta, „posztmodern újnépességgel próbálok barátkozni abban a hitben, hogy az apró megismerések is célhoz vezethetnek.”⁹⁴ Ekkoriban már dúlt a háború Horvátországban és Boszniában. Vajdaságban folyt a mozgósítás. Hozták haza a frontról a koporsókat. Herkócáról elüldözték a horvátokat, Bácskában, Bánátban is be-belóttek a házakba, egy-egy kézigránátot bedobtak az udvarba, fusson, de legalább hallgasson, aki nem lelkesedik. Borinak igaza volt: nem az irodalomtörténész dolga a gyilkosokkal szembeszállni. Így érvelt:

„Van történelmi példánk arra (nem is egy), hogy az alkotói munka a vérzivataros időkben sem szünetel. Erasmusnak, a rotterdáminak a korát idézem emlékezetünkbe, azokat a háborús időket, amikor a török hadak feltűntek a Duna vonalán, s át is lépték azt, hogy azután Mohács mezején diadalmaskodjanak, a többi Európát pedig a vallásháborúk lángjai perzseltek. Ott ült Erasmus Baselben és Frobenius oly nevezetes nyomdájában

⁹³ Bori Imre: Tűnődés nevünk írása-leírása kapcsán. *Magyar Szó*, 1992. április 11. 12.

⁹⁴ Bori Imre: Tűnődések érdeklődésünk holdfogyatkozása láttán. *Magyar Szó*, 1992. február 1.

egymás után jelentette meg az európai kultúra alapműveit: görög klasszikusokat, a Biblia megbízható és pontos szövegét, s barátja, Morus Tamás nevezete[s] Utópiáját, szelíd vitában is a neves angollal, az Ész ellenében a Balgaság példáit mutatva fel. Véletlen-e, hogy Erasmus időszerűségét a II. világháború éveiben egy Miroslav Krleža érzekelte Zágráb sötét ege alatt, Budapesten pedig egy irodalomtörténész (Trencsényi Waldapfel Imre) írja könyvét Erasmusról és magyar barátairól, azokról, akik Mohács árnyékában éltek, s mi több, még filologizáltak is! S minden bizonnyal békés hétköznapiokról álmodoztak, szép könyvekről, okos és bátor textusokról, csendes olvasói örömökről. Akárcsak mi is manapság!⁹⁵

Tovább folytatja Szenteleky Kornél életútjának tanulmányozását, mintha csak vissza akarna térni a kiindulóponthoz, hogy újragondolja a lehetséges alternatívákat. Vagy egyfajta regresz-szióként, mint ahogy a súlyos lelki megrázkódtatás után a beteg felveszi a „magzatpózt”, vagy visszatér gyerekkorába? Közben a *Híd* 1993. évi 5–6. számában leközli Gubás Jenő írását.

„A jugoszláviai magyar irodalomnak — mint minden más kelet-közép-európai irodalomnak — vannak meg nem jelentett, csak az asztalfióknak vagy esetleg egy-két megbízható jóbarátnak írt alkotásai, amelyek ismeretében irodalmunk megítélése esetleg módosulhat. De nemcsak az eddig közre nem adott művek változtathatnak a jugoszláviai magyar irodalom értékrendszerén, hanem azok a szemléleti változások is, amelyek a politikai, a társadalmi és a gazdasági átalakulások folytán e tájon az utóbbi két-három év folyamán kialakultak. Még akkor is indokolt ez az átértékelés, ha tudjuk, hogy Bori irodalmi kritikái és értékelései a lehetőségekhez mérten a napi politikától függetlenül, csak az esztétikumra épültek. Mégis, elképzelhetetlen, hogy egy 40-50 éves kommunista diktatúra legalább indirekt módon egyes alkotókat ünneplésre vagy elhallgatásra ítéltetve ki ne emeljen vagy agyon ne hallgasson. A jugoszláviai magyar irodalom rövid történetére utalva Bori maga is elismeri, hogy ez a harmadik, kibővített irodalomtör-

⁹⁵ Bori Imre: Tűnődések arról, hogy Erasmus korát éljük-e. *Magyar Szó*, 1991. szeptember 21. 13.

ténet csak az anyagában bővült, míg szemléletmódján és értékrendszerében semmi sem változott. Ennek következtében és a nálunk eddig uralkodott nacionál-kommunizmus befolyása folytán mindenképp történhetek és történtek olyan eltolódások, amelyek korrigálása most a megváltozott körülmények közt lehetővé és szükségessé vált.”⁹⁶

Folyóiratának 1993. decemberi számában pedig Huszár Zoltán kifejtette:

„A legújabb irodalom, melynek fiatalabb művelői máris ebben az irányban tapogatóznak, minden valószínűség szerint háromdimenziós irodalom lesz, azaz összefoglaló, szintetizáló, melyben az esztétikum, a morál meg a politikum is helyet kap, egyidejűleg és nem szétforgácsolva.”⁹⁷

Bori Imre főszerkesztő ezekről a közlésekről egy interjúban így nyilatkozott:

„Az, hogy ezek a vitairatok megjelennek, olyan tendencia, amelynek a *Híd* engedelmessé válik. Olyan szövegeket is közzéteszünk a következőkben is majd, amelyekkel természetesen nem tudunk egyetérteni. A szerkesztőség nem értett egyet ezzel az utóbbival sem, amely a május-júniusi számban jelent meg, Gubás Jenőnek a vitairatával, de a szerkesztésnek az a szempontja, hogy teret ad nekik, s az olvasóra bízta: alkossa meg saját ítéletét. Hozzáfűzhattünk volna egy szerkesztői megjegyzést is, de – tekintettel arra, hogy a *Híd* szerkesztőjéről van szó, nem tartottuk ildomosnak vitába bocsátkozni a vitacikk kitételeivel. Rólam van szó, s nem kívántam megmagyarázni azokat a balhiedelmeket, amelyek az írásban jelen vannak. Természetes, hogy felül kell vizsgálni a jugoszláviai magyar irodalmat, az irodalomtörténetet is, hiszen mióta megírtam (ez a harmadik kiadása), magam is szüntelenül felülvizsgálom önmagam. A kritikuskak, irodalomtörténésznek általában dolga, hogy felülvizsgálja az esztétikai ítéleteket. Én politikai

⁹⁶ Gubás Jenő: Szellemi megtorlásunk napjai. *Híd*, 1993. 5–6. 411–417.

⁹⁷ Huszár Zoltán: Alkalmi jegyzet. Vita Bori Imre *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története* című kötetéről. *Híd*, 1993. 12. 985–990.

minősítésekre nem is gondoltam, amikor irodalomtörténetet írtam, s általában sem helyeslem az effajta tevékenységet. Annak örültünk, amikor végre megszabadultunk attól a bizonyos pártellenőrzéstől, hogy többé ilyenfajta ügyre nem lesz szükségünk. Lehet, hogy vannak, akik igénylik, azok csinálják meg, de nem hiszem, hogy az irodalomnak ilyenfajta politikai átértékelése valamiféle célhoz vezet, értelmes dolognak tűnik. Én egészen biztosan nem fogok végrehajtani ilyen jellegű átértékelést.”⁹⁸

A rendszerváltás

Amikor Szerbiában lehetőség nyílt a többpárti szerveződésre, megalakult a Vajdasági Magyar Demokratikus Közössége, és meghirdette autonómia-konceptióját. Már 1990. március 31-én, a Doroszlón megtartott alakuló közgyűlésén több mint hat-ezer tagja volt. Decemberben az első többpárti választásokon a VMDK jelöltjei minden olyan választókörzetben győztek, ahol a magyarok többségben voltak – a 250 tagú szerbiai parlamentben 8 képviselőjük lett –, és megkapták a magyarok szavazatainak 80 százalékát. Az 1992. decemberi választásokon a Szövetségi Képviselőházba három képviselője került a VMDK-nak, a köztársaságiba 9, a tartományiba pedig 17. A helyi önkormányzati választásokon a VMDK megszerezte az abszolút többséget Kani-zsán, Adán, Zentán, Szabadkán, Topolyán és Becsén. Ugyanakkor hermetikusan el volt zárva a vajdasági magyarok szempontjából létfontosságú intézményektől, amelyek élén továbbra is a szerb hatalom által kinevezett vezetők álltak. Amikor a VMDK a magyar kisebbségi elit kettéosztottságát úgy akarta megszüntetni, hogy tárgyalásokat kezdeményezett Szerbia kormányával a személyes autonómia általa kidolgozott modelljének megvalósításáról, és a tárgyalásokhoz kérte a magyar intézmények vezetőinek támogatását is, ezek körében hatalmas volt a felzúdulás. Bori Imre is ingerülten válaszolt Ágoston Andrásnak:

⁹⁸ P. Keceli Klára: A történelem állkapcsai között. Egy három évtizeddel ezelőtt született alkotás mai üzenete – Beszélgetés dr. Bori Imrével a *Híd* tematikai számáról. *Magyar Szó*, 1993. július 1. 13.

„Tisztelt Elnök Úr, Temerinben 1993. április 13-án keltezett, elnök-igazgató-főszerkesztő uraknak címzett körlevelére azt válaszolhatom, hogy az abban foglalt szándék s kezdeményezés feltüntetett dátumának politikai indokai homályban maradtak, nem találtam meggyőző érveket sem, amelyek indokolnák, hogy a perszonális autonómia létrehozása céljából mostani kezdeményezéséhez aláírással csatlakozzam. Hadd jegyezzem meg, Elnök úr, hogy a körleveléhez mellékelt névsor fölé írt cím (*A perszonális autonómia létrehozását támogatják*) elfogadását előlegező megfogalmazásával megtévesztő, s örül-nék, ha címadásában nem lenne rejtett szándék!”⁹⁹

Pedig a VMDK autonómia-konceptiója nem mondott ellent Bori Imre azon elképzelésének, amely a jugoszláviai magyarság nemzetté válására vonatkozott: ugyanúgy a nemzeti önrendelkezés és az állami szuverenitás egyidejű érvényesítését lehetővé tevő kompromisszumot kereste. Bori javaslata idejében a jugoszláviai decentralizáció folyamatai, a VMDK kezdeményezése idejében pedig a Jugoszlávia-értekezletnek a horvátországi és boszniai szerbek számára kínált autonómiatervek lehettek biztató jelek. Valójában ez volt a második kísérlet arra, hogy Bori elvi-elméleti konstrukciója a gyakorlati megvalósítás formáját öltse, miután 1969-ben ugyancsak Ágoston András a vajdasági alkotmány-törvény előkészületei kapcsán megjegyezte: a statútumbizottság ülésén elhangzott egy javaslat a nemzetiségek kollektív jogainak biztosításáról is, és „Ha valóra válnak az ilyen elképzelések, alkotmányjogi szempontból keretet kapnak azok az utóbbi néhány hónapban egyre erősödő társadalmi áramlatok, amelyekről Bori Imre mint a vajdasági magyarság nemzetté válásának folyamatairól beszél.”¹⁰⁰

A VMDK kezdeményezésére az igazi választ Bori egy folyóiratszámval adta meg. 1993. november 19-én levéllel fordult a folyóirat munkatársaihoz:

„a *Híd* szerkesztősége úgy látja, hogy megérték azok a gondolkodásbeli föltételek, amelyek lehetővé teszik, hogy józan,

⁹⁹ Kézirat.

¹⁰⁰ Ágoston András: Az alkotmánymódosítás – a nemzetiségek új lehetőségei. *Új Symposion*, 1969. 45. sz.

tárgyilagos fölmérés segítségével megkíséreljük meghatározni a jugoszláviai magyarság jelenének s a szerzett tapasztalatok és fölismerések nyomán jövődjének kérdéseit. Ne vezéreljenek gondolkodásunkban szenvedélyeink, előítéleteink, közhelyszámba menő sztereotípiáink, ellenséges vagy rokonszenvező indulataink. Soha nagyobb szükségünk nem volt a tisztánlátásra, mint éppen most, 1993 végén és 1994 elején, itt, Jugoszláviában! Ezért fölkérlek, hogy fejtsd ki nézeteidet a jugoszláviai magyarság mai helyzetéről és jövőbeni lehetőségeiről, hogy a legcélravezetőbb utakat, az életet biztosító viselkedés- és gondolkodásmodellt segítsünk megtalálni. Az *Itt és Most* munkacím alá próbáljuk rendelni gondolkodásunkat, tehát szabadon, és ha lehetséges, sine ira et studio fejtsd ki álláspontodat akár a lehetséges komplexitás igényével, akár egy-egy részletkérdés ki- illetve felnagyításával az esszészerű értekezés műfajának keretei és lehetőségei között. Gondolkodjál lelkünk állapotáról, társadalmi, történelmi körülményeinkről, viszonyunkról a világhoz és önmagunkhoz!”¹⁰¹

A VMDK az említett támogatást kérő körlevéllel az addig érvényes autoritáris hatalmpolitikához szokottak szemével nézve hibát követett el: ha maga is elismeri, hogy a 80%-os választási támogatottság mellett is az ő együttműködésükre szorul, hogyan várhatná el tőle, hogy addigi pozícióikban való megmaradásukat szavatolja? – gondolhatták.¹⁰² A Bori Imre körlevelére beérkezett, a *Híd* 1994. évi 1–4. (összevont) számában megjelent válaszok megmutatták, hogy a „restaurációs ellenzék” nem lesz partner ebben a küzdelemben, de azt sem tudja, hogyan rendezhetné helyzetét. A „megoldást” ismét Bori Imre fogalmazta meg egy interjújában:

„A második világháború után az új politikai konstellációban, amely már valahol ’46 körül megkezdődött, a kisebbségi kultúrák is társadalmi tőkéhez jutottak. Ebből alakulhattak ki azok a meglevő intézmények, amelyeknek a veszélyeztetettségét most érezzük, tapasztalva, hogy a társadalmi tőke vonul ki belőle. [...] Nekünk most talán azon kellene gondolkodnunk,

¹⁰¹ Bori Imre: Felkérőlevél. *Híd*, 1994. 1–4. 1.

¹⁰² Ennek kifejtését lásd Vékás János: Értelmiség és autonómia. *Pro Minoritate*, 1996, 4. sz. 28–43.

hogyan tudnánk itt valamiféle tőkét összpontosítani kulturális életünk támogatására. Nem látok viszont egyelőre olyan mozgólódást, amely ebbe az irányba hatna. Azt hiszem, teljes a tanácstalanság. Nem tudni, hol van a tőke, amely a magyar kultúrával össze tudna fonódni. Ha megtaláljuk, megoldottuk minden kulturális és művelődési kérdésünket.”¹⁰³

A VMDK által akkor megszólítottak csak egy évtizeddel később tagosodtak be a perszonális autonómia embrionális formáját képező testületbe, miután a Vajdasági Magyar Szövetség pártközi alkuk útján megszerezte a Magyar Nemzeti Tanács számára a vajdasági magyarok identitásának megtartása szempontjából fontos intézmények egy részének alapítói jogát.

Ami nem változott: perlekedés a „metropolisszal”

Nincs még hozzá elég tényadat, hogy feltárjuk, mi volt annak az ambivalenciának a legmélyén, amelyet Bori Imre tanúsított a „budapesti központtal” szemben. A felszín jórészt áttekinthető. A magyar–jugoszláv államközi viszonyok alakulása leképződött a kulturális szférára és a magyar kisebbséghez való viszony más területeire is. Alapjában véve e körülmény folytán került Sinkó Ervin a Magyar Tanszék élére, és az is természetes, hogy Bori, mint asszisztense, az övéihez hasonló elveket vallott. „Társadalmi elvárás” volt tehát a Magyarországgal szembeni distancia. De voltak másfajta elvárások is, amelyekben Bori – ha aktualitásuk elmúlt – könnyen túltette magát. A magyar–magyar ügyel viszont egész életében viaskodott. Természetesen Bori Imre szellemi irányvétele is kiváltotta a magyarországi hivatalos politika ellen-szenvét. Már korábbi tevékenységét is a „kulturális hidegháború” azon stratégiájának a részeként értelmezték, amellyel Jugoszlávia tudatosan nyit teret a Magyarországon ellenzékinek számító alkotók számára, vagy ha nem is mindig a különleges hadviselés egyfajta eszközének, de a mérsékeltebb, esztétikai köntösbe bújtatott megnyilatkozások során is barátságtalan magatartásnak minősítették. Emlékezetes például, hogy miután Bori – ma sem

¹⁰³ P. Keceli Klára: Egységünk az értékek tiszteletében volt egység. Beszélgetés dr. Bori Imrével *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története* című könyve megjelenésének alkalmából. *Magyar Szó*, 1993. március 7. 12.

egészen tisztázott körülmények között¹⁰⁴ – lázas „nemzetépítő” időszakában, amikor azt hitte, nincs senki, aki útjába állhat, összekülönbözött az Újvidékre látogató Darvas Józseffel, s ennek nyomán kérdésessé váltak magyarországi publikálási lehetőségei. Szabolcsi Miklóshoz 1967. november 28-án írt levelében megpróbálta tisztázni a helyzetet.

„Nem tudom elfogadni, hogy persona non grata lettem Magyarországon, minek jelét a Kassák-könyv körüli »baj«-ban éppúgy felfedeztem, mint ahogy az kicsengett a Te szavaidból is, ki az Intézettel való együttműködés, a VII. kötet munkálataiban való részvétel lehetőségének a felbontását helyezted kilátásba. Abszurdnak érzem az egész helyzetet, s elképedve látom, hogy egy Újvidéken, fehér asztal mellett elhangzott részeg magán-beszélgetésnek ilyen következményei lehetnek Pesten, hogy »politikai« kérdéssé nőtt, elannyira, hogy a »magyar nép becsülete« védelmében minisztériumi és akadémiai szervek lépnek fel – ellenem. Nyilvánvaló ugyanis, hogy Darvas Józseffel folytatott eszmecserénk és véleménypárbajunk részeg reflexeire kaptam ezt az érthetetlenül heves reagálást, amelyben alighanem egyéb „bűneim” is vegyültek, mert az a bizonyos három pont, amelyeket vádpontokként hallottam – inkább nevetségesek és sajnálatra méltóak, mint olyanok, amelyeknek komolyabb figyelmet kellene szentelnie annak, aki egy kicsit is ismer, mert aljasságot revelálnak ezek a pontok, elsősorban azok, amelyek az irodalmi est szervezése körüli ügyködésemet, illetve a magyar költészet nagyjairól tett állítólagos kijelentéseimet illetik. Erélyesen kell tehát visszautasítanom azt, hogy valamilyen formában is szerepem volt az irodalmi est sikertelenségében, s ugyancsak azt, hogy egy Ady vagy egy József Attila senki és semmi [...] Csak arra

■

¹⁰⁴ „Nem volt jól megszerveve a dolog, de nem hiszem, hogy akarattal, inkább véletlenül. Kevesen voltak tehát, és ez Darvast szokatlanul fölidegesítette, úgy kezdte az eset, a maga pökhendi módján, hogy nem vagyunk megelégedve a közönséggel. Mi nem voltunk hozzászokva az ilyenfajta fellépéshez. Utána Bori leteremtette ezért a megjegyzéséért. Azt mondta neki, hogy »az oroszok seggéből jössz, itten pedig legénykedsz...« Borit ezután kitiltották Magyarországról, leállították Kassák könyvét. De én akkor igazán nem is hallottam ezt [...] A vita közben én egy másik asztalnál, Pilinszkyvel ültem.” Tolnai Ottó: *Költő disznósírból*. Pozsony, 2004, Kalligram, 372.

szeretném felhívni a figyelmed, hogy a megfogalmazás abban a formában, ahogy én Pesten hallottam («a magyar nép cigány és az oroszok seggében van») nem az enyém, s aki ilyen tömören fogalmazott, az alighanem a magyar történelemben tett majd egy óras kirándulásunk során elhangzottakat akarta összefoglalni [...] Csodálkoznom kell tehát, hogy ilyen balga és a szó legszorosabb értelmében részeg ürügy kellett a magyar szellemi életből való kiiktatásomhoz.¹⁰⁵

Szabolcsi Miklós 1968. február 16-ai válaszában – legalábbis a Külügyminisztérium levéltári anyagában található levéltervezet szerint – többek között ezt írta Bori Imrének:

„Nehéz lenne talán ma s talán nem is szükséges, pontosan tisztázni, mi történt azon a zúrzavaros estén Darvas Józseffel [...] Nekem, a *Híd* legújabb számainak olvastán is az a benyomásom, hogy Ti minket valamiféle sötét sztahanovista-dogmatikus, szűkagyú és hülye, irodalomhoz nem értő marháknak képzeltek, akikkel szemben nektek kell megvédeni az igazi irodalmat. Innen újabb írásaitoknak is támadó, agresszív, gúnyos lebecsmérlő hangja – olyan hang, amelyet mi sohasem engednénk meg magunknak veletek szemben.¹⁰⁶

S hogy mindezt komolyan vette a magyarországi politika, az 1968. február 21-én a Központból Marjai József belgrádi magyar nagykövethez intézett levélből is kiderül:

„Aczél György elvtárs – a febr. 26-ával kezdődő héten, de lehetőleg már 26-án – elsősorban a fenti levélváltásban is tükröződő problematikát kívánja veled átbeszélni. Ezért arra kér, hogy erre az eszmecsérére – a szóban forgó témakörben – megfelelően készülj fel. Elsősorban a »*Híd*«-dal kapcsolatos véleményedre kíváncsi. Kérlek, hogy érkezésed időpontjáról, amint erre vonatkozólag konkrétumot közölni tudsz, táviratilag értesíts.¹⁰⁷

■ Az 1969. júniusi budapesti könyvhéten az ellentmondásos

¹⁰⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) XIX-J-1-j-16b-001368/1968.

¹⁰⁶ MNL OL XIX-J-1-j-16b-001368/1968.

¹⁰⁷ MNL OL XIX-J-1-j-16b-001368/1968.

helyzet Siklósi Margitnak, a Művelődési Minisztérium Kiadói Főigazgatósága főigazgatóhelyettesének feljegyzése szerint így nyilvánult meg:

„A helyi rendőrszervek »jugoszláv« íróként mutatták be dr. Bori Imrét és Gál Lászlót, sőt a meghívón is így szerepeltek. Ennek eredményeként dr. Bori Imre megsértődött és az egyébként is gyengén sikerült rendezvényen nem is kívánt szerepelni. Ez a sértődöttség egész ittartózkodása alatt érződött magatartásán. Részünkről a fogadtatás barátságos és udvarias volt. Dr. Bori Imre részt vett a többi külföldi íróvendéggel együtt a Kiadói Főigazgatóság által adott vacsorán. Fogadta a könyvhétre érkezett delegációkat az Írószövetség külügyi osztálya is. Ezen a fogadáson a Kiadói Főigazgatóság nem vett részt, miután jugoszláviai írók és a Forum Kiadó szerkesztője (Tomán) részéről olyan megjegyzések hangzottak el, mintha ők állandó felügyelet alatt állnának. Gál László egyébként semmiféle rendezvényen nem vett részt, amiben közrejátszott gyakori ittas állapota.”¹⁰⁸

A konfliktusok legelhíresültebb példája az a cikk volt, amelyben Bori visszautasította Illyés Gyulának a jugoszláviai magyar értelmiségi elittel szembeni azon bírálatát, hogy „Erdélyben még adva van a jobb önvédelemre képes intakt magyar értelmiség, de Szlovákiában és Jugoszláviában a városi központok »elmagyar-talanodása« kihat a kisebbségekre.”¹⁰⁹

Borinak válaszában két olyan mondat is kicsúszott a tolla alól, amely egyértelműen „idegenkezűsége”¹¹⁰ utal: az egyik azt rója fel Illyés Gyulának, hogy „nemcsak a jugoszláviai magyarság és

108 MNL MOL XIX-J-1-j 55. doboz, 72–7. tétel. Iktatószám: 002179/2. Forum-delegáció a könyvnapok alkalmából, 1969. június 24.

109 Harry Schleicher: Ein Dichter sagt, was Politiker nicht dürfen. *Frankfurter Rundschau*, 1982. december 21.

110 Egy interpretáció a sok közül: „Muszáj volt? – kérdeztelek. – Ítéld meg! A Szeli kórházban, agyvérzéssel. Senki nem tudhatta biztonságosan, milyen állapotban kerül majd haza. A Hungarológiai Intézet teljes felelőssége rám maradt. Az Illyés-cikket hozta a belügy, magyarul, szerbül és németül. Kaptam rá tizenhét napot, hogy megválaszoljam... Az Intézetet választottam. – Most már megírhatnád! Mért nem írod meg? – Minek? – Megírom én? – Á! ... Többet nem esett róla szó.” Burány Béla: *Sirató. Híd*, 2004. 7. 876–877.

Jugoszlávia rossz hírét költi és terjeszti a nagyvilágban önkényes állításaival, hanem bele is avatkozik a jugoszláviai magyarság életébe és országunk bel-és külügyeibe”; a másik pedig így hangzik: „Kétségtelenül olyan ember beszélhet csak így, akinek nincsenek alapvető ismeretei a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának és együttélésének jugoszláviai gyakorlatáról.” De azt sem rejtette véka alá, hogy „Nem ez az első vitatkozó-elutasító megnyilatkozásunk Illyés Gyula nézeteivel kapcsolatban: annak idején az ő »ötágú síp« modelljét sem fogadtuk el.”¹¹¹

Pedig tízegynehány évvel ezelőtt még ő maga is ilyenképpen nyilatkozott Végel Lászlónak:

„Tapaszthalhattuk az elmúlt években, hogy még azok is, akik »írástudóknak« vallják magukat, mennyire közömbösek, amikor nagy jelentőségű közös dolgainkról van szó. Vitáztunk a magyar nyelvű egyetemi oktatásról, heveskedtünk Újvidék általános és középiskolai helyzetével kapcsolatban, ám láthattuk, alig volt ott valaki »írástudóink« közül. Szó volt az újvidéki színházról – ismét az ott nem létük volt a feltűnő és az elgondolkodtató. Arra kell tehát gyanakodnunk, hogy nem létezik az írástudók intenzív együttgondolkodása közösségünkkel, vagy pedig arra, hogy ezeket a kérdéseket nem tartják fontosaknak, őket személy szerint is érintőknek.”¹¹²

Végül mintha maga is szükségét érezte volna, hogy válaszoljon azokra a bizonyára ténylegesen is gyakran neki szegezett kérdésekre, hogy mire jó ez a csökönyös hadakozás, ezt írta:

„Joggal kérdezhetné valaki, miért ismételten beszélni az avantgárdról, miért perlekedni azokkal, akik tagadják ilyen vagy olyan okok miatt létezését, illetve értékeremtő voltát, amikor mindaz, ami a magyar avantgárd történetéhez tartozik, valójában már a múlté. Egyszerűen azt felelhetnénk az ilyen típusú kérdésekre, hogy éppen azért kell vissza-visszatérni a magyar avantgárdra, s védelmezni a nem lankadó támadások és tagadá-

¹¹¹ Bori Imre: Még Illyés Gyulától sem! *Magyar Szó*, 1983. február 20.

¹¹² Végel László: Az írástudók felelőssége. Interjú Bori Imrével. *Magyar Szó*, 1971. december 11.

sok ellenében, mert ezek a kontraoffenzívák sem lankadnak, s a tudatzavarok sem csökkennek, ha ezekről az esztétikai-eszmei kérdésekről van szó. [...] Alapvetően a valósághoz való ragaszkodásunk a fő ösztönző, és az irodalom érdeke diktálja perbeszédeinket. [...] nincs XX. századi magyar író, akinek pályája nem metszette volna az avantgárd »köreit« valamilyen módon, beleértve a Nyugat nagyjait is, akiknek impozáns műveit különben oly szívesen játszotta ki mindmáig az irodalomtörténeti tagadás az avantgárd ellenében. Ha más ok nem is lenne, ezeknek az életműveknek a magyarázata, megbízható interpretációja is elégséges indoka lehetne az avantgárd megbecsülő és értékelő vizsgálatának. [...] Egy nép irodalmának története – említsünk újabb okot is – csak akkor gazdag valójában, ha minden iránya és művészi tendenciája jelentőségéhez mérten megbecsülésnek örvend. A valóság teljességének a szemlélete tehát az elsődrendű irodalmi érdek. A magyar irodalom fejlődés- és alakulástörténetét ellenben a meghibbant értékrend és történeti tudat jellemzi, éppen ezért kerül a legszorosabb kapcsolatba valóságigény és avantgárdkutatás és a mindenfajta modernista jelenségek védelmének szükségessége.”¹¹³

Meghibbant értékrend és történeti tudat... A magyarországi hivatalos kultúrpolitikával folytatott – időnként kétségtelenül jogos – perlekedés mögött tehát mintha valamilyen nagyon mély sértődöttség húzódott volna meg. Idővel talán majd az okokra és a körülményekre utaló levéltári dokumentumok is előkerülnek.

Utoljára 2002. október 22-én egy budapesti kéttagú „küldöttség” tagjaként találkoztam Bori Imrével. Ekkor már megkapta a legrangosabb elismeréseket, kitüntetések: 1990-ben a magyar, 1992-ben a szerb akadémia választotta tagjai közé. 1995-ben, nyugdíjba vonulásakor megkapta a Pro Cultura Hungarica emlékplakettet, 1999-ben a Vajdasági Íróegyesület életműdíját. Fél évvel korábban már megtartotta a székfoglaló előadását a Magyar Tudományos Akadémián, és a látogatáskor már tudni lehetett, hogy fél évvel később átveheti majd a Széchenyi-díjat is. Amikor ez utóbbi szóba került, valami ilyesmit mondott: rendben van, csak azt nem értem, miért kell mindent támadni Pestről, ami itt

¹¹³ Bori Imre: Miért újfent az avantgárd? *7 Nap*, 1985. december 6. 38.

van. Nézett rám, és én annyit tudtam mondani: azt hiszem, 1990 után ez mind kevésbé lesz így.

Bori Imre 2004. április 22-én, hetvenöt éves korában hunyt el Újvidéken. Utolsó szövegét kórházi ágyán írta a *Híd* májusi számába, amelyben a folyóirat fennállásának hetven évéről emlékezett meg. A szöveg befejezetlen maradt.

„Az irodalmunk életét évszázadokkal, s mi több: évezredekkel mérjük — egyik létezési formája, a folyóirat kérészetletű ahhoz képest, amit reprezentál, amit az irodalmi értékekből képvisel. Tudományos folyóiratok még megélik az évszázadot, a szépirodalmiak (a legjelentősebbek is) tündöklenek, azután eltűnnek az olvasók szeme elől — a pénztelenség éppúgy oka lehet ennek, mint az írói meghasonulás, emberi és politikai vonatkozásaiban, de elég a folyóirat megjelenését nevével garantáló író halála, hogy elveszzen joga a megjelenéshez. Máskor a háborúzás zárja utolsó évfolyamát, úgy[vagy]írói csoportérdek (az átkos klikkérdek), amely a nemes szándékú szerkesztőket is elgáncsolja, hogy[?] a folyóirat, mint az irodalmi élet kreálója és közlönye azonban nem hagyja magát. Gombamódra ismételten felütik fejüket és esetleg új cím mögé rejtve fennen lobogtatják programuk zászlaját. A magyar folyóiratok története a rövid élet története [...] a legnagyobb hatású folyóirat, a Nyugat is mindössze 33 évet élt! [...] ezért említem most e rövid életű nagyok mellett az előbb Szabadkán majd Újvidéken máig megjelenő *Hídat*, amely ez év május elején töltötte be megjelenésének hetvenedik évfordulóját, s nagy idő ez, ha levonjuk számadásunkat készítve a háborús éveket. Magyarítani nincs szándékomban most a hosszú folyóirat életének titkát, s talán csak megújulni képes természetére hivatkozom. A *Híd* hetvenéves történetének vezérfonalát, úgy látom, ez a meg-megújuló továbbélés adja. S amikor ezt itt vallom, a *Hídról* alkotott eddigi kép revízióját is hirdetem. Nincs módomban természetesen nyomról nyomra kísérni megújulásait, legtöbbször pozitív vonásokat, mutató jellegét. De a legmarkánsabbak mellett elidőzve előítéleteink revízióját szükségesnek tartom.”¹¹⁴

¹¹⁴ Bori Imre: A *Híd* hetven éve. *Híd*, 2004. 5–6. 587–588.

Ha most végigtekintünk Bori Imre pályáján, ez a kulcsszó: a revízió. Vagy mások, vagy a maga álláspontját vonta revízió alá, értékelte át. És hogy miért dolgozott olyan sokat? Azt hiszem, ő maga is folyamatosan kereste az állításával kapcsolatos érveket, de az ellenérveket is. Ki tudta volna nála jobban, hogy az időről időre harsányan hirdetett igazságnak hány vetülete van? Hiú ember volt, és ő akart lenni önmaga legjobb kritikusa. Maga is folyamatosan finomította, vagy éppen radikálisan módosította nézeteit. Szellemi fejlődésének íve: az eredendő álláspont folyamatos korrekciója a megismert tények és összefüggések nyomása alatt, amely során a preconcepcióból szinte semmi sem maradt, de létrejött egy páratlanul gazdag és a jövő számára sokrétűen hasznosítható, hatalmas életmű. Nagy érdeme, hogy az egész „peranyagot” dokumentálta, az utókor számára hozzáférhetővé tette, így továbbgondolhatjuk érveit, s néhány – általa már megjárta – zsákutcát a segítségével kikerülhetünk.

■■■ INTERJÚ ■

Dr. Bori Imrével az Újvidéki Rádió tíz évvel ezelőtt készített interjút. Akkor elmondta, hogyan lett a csókai általános iskolai tanárból a Magyar Tanszék docense, de nemzedéke indulásának körülményeit éppen csak megemlítette. Harminc év után általában nyilvánosságra hozzák a diplomácia titkos iratait is. Vegyünk most elő egy 30 éves dokumentumot, amely azonban nem diplomáciai, még csak nem is diplomatikus. 1951-ben a magukat jelképesen „márciusi nemzedéknek” valló fiatal írók fogalmazták meg benne nemzedékük elveit. Köztük volt dr. Bori Imre is. Arra kérnénk, mondja el, hogyan tekint ma erre a dokumentumra?

Ennek a dokumentumnak, azt hiszem, most már valóban irodalomtörténeti értéke van, és kortörténeti értéke is természetesen, és azt hiszem, hogy ha nem is haszonnal lehet tanulmányozni azt a nem tudom hány pontot, amiben annak idején a nézeteinket megpróbáltuk összefoglalni, de minden esetre bizonyos fajta érdeklődésre tarthat számot, mert azoknak a nézeteit tükrözi, akik ott 49-ben, 48-ban iratkoztak be a Tanárképző Főiskolára, és azután a tantermekben, a szünetekben igen sokat vitatkoztak az akkori jugoszláviai magyar irodalomról, amely természetszerűen egészen más struktúrájú volt, mint most, harminc év után. Mi lehet ebben az érdekes? Az, hogy annak idején mi fiatalok, éppen érettségizett fiatalok, megpróbáltuk fölmérni azt, hogy tulajdonképpen hol is vagyunk, és mik is lennének a teendőink, természetesen irodalmiak, és – hogy így mondjuk – társadalmi teendőink. Az értéke ennek a dokumentumnak azt hiszem az, hogy akkor a jugoszláv szellemi élettel intenzíven együtt élve, szüntelenül kísérve a belgrádi, a zágrábi irodalmi élet eseményeit, egy kicsit a mi vajdasági viszonyaink között, hát előtte jártunk a hazai, itthoni eseményeknek, és nyilván ebből következtek azok a bizonyos konfliktusok is, amelyek az akkor idősebbnek nevezhető pályatársakkal támadtak. Mi akkor úgy hittük és tudtuk, hogy változnia kell az életnek, mert láttuk, hogy a társadalmi és a politikai élet már változásban van, az irodalomban pedig még nem történt semmi. És mi megtanultuk a magyar irodalomból is, hogy az író mindig ott van az első sorban, sőt talán abban az illúzióban ringattuk magunkat, hogy az írónak élenjáró szerepe van. Azóta természetesen tudjuk és rájöttünk arra, hogy az írónak más feladatai is vannak, és hogy azokat a bizonyos alapvető társadalmi, művelődési kérdéseket nem az írók oldják meg, hanem mindig a társadalom szokta megoldani így vagy úgy, de nem a vers, vagy nem egy elbeszélés. Mondjuk azok a tételek, amelyeket ott

megfogalmaztunk, de nyilvánosságra nem hoztunk, csak húsz év után hoztuk őket nyilvánosságra, ezek az akkori lehetőségeinket és vágyainkat is tükrözték. És azt hiszem, nagyjából a nemzedék minden tagjának valahogy megmaradtak az agysejtjeiben akkor is, amikor egyáltalán nem is gondol ezekre. Valószínűleg hogyha figyelmesen tanulmányoznánk a pályaképeket, a gondolatokat és a gesztusokat vagy viselkedésformákat, akkor megtalálnánk a nyomát ezeknek is.

Mai szemmel nézve, akkor ez a program a lehető legjobb program volt?

Nem ringattuk magunkat, azt hiszem, abban a hitben, hogy ez a lehető legjobb program, amit el lehet képzelni, hanem ez a program kifejezte, megfogalmazta talán tízünknek-tizenötünknek az akkori nézetét, és ezek a nézetek természetesen fölöttébb esetlegesek voltak, mert fiatalok voltunk, éppen érettségizettek. Tehát a világismeretünk sem volt akkora, hogy igényt tarthattunk volna arra, hogy most aztán egy ilyen program esetében kimondjuk a végső szót. Talán inkább dadogás is az, és nyersfogalmazás, nincsenek árnyalatok ott azokban a mondatokban, hanem inkább tételszerűen, sőt, merném azt állítani, hogy inkább egy kicsit dogmatikusan is fogalmaztuk meg a véleményünket.

Emlékszik, hogyan született konkrétan ez a program? Ki állította össze?

Azt hiszem, mint minden ilyen program, és minden ilyen nemzedéki megnyilatkozás, ez nem egyik napról a másikra keletkezik, hanem ellenőrizhetetlen és reprodukálhatatlan számú beszélgetés, olvasás, vita, találkozás következménye. Hogy most konkrétan, pontosan ki volt az, aki egy adott pillanatban, hogy így mondjuk, megfogalmazta, azt inkább csak technikailag kell elképzelni. Ha jól emlékszem, éppen Tomán László volt az, de ezek mind, hogy úgy mondjuk, a levegőben lévő kérdések voltak, és egyszerűen csak papírra kerültek.

Lássuk most a program néhány pontját. Az egyik nyomán kérdezzük, hogy mi a véleménye: megmaradt-e ez a nemzedék fiatalnak, természetesen tagjainak elveit, szemléletmódját tekintve?

Most persze arra a kérdésre kellene felelnünk, hogy mit is jelent fiatalnak lenni? Ha 50 vagy 51 évesen az ember fiatalnak érzi magát, akkor a Sinkó Ervin-i állásponton van, ő azt vallotta tudvalevőleg, hogy hatvanon alul mindenki fiatal még. Szóval, így generálisan nem lehetne azt mondani, hogy az akkor indult nemzedék ma is fiatal még. De talán azt megjegyezhetnénk, hogy addig vagyunk... nem fiatalok, de hogy úgy mondjuk: erőnk teljében, amíg együtt tudunk élni a korunkkal. Amikor ezek a kapcsolatok a korral és a korszakkal lazulni kezdenek, akkor már elmondhatjuk, hogy kezdünk öregedni. Az én benyomásom az, a nemzedék legjobbait tekintve, hogy még fiatalok vagyunk, ami nem jelenti, hogy ragaszkodunk biológiai értelemben a fiatalságunkhoz, hanem azt, ma is még együtt élünk ezzel a világgal, és nem mögötte kullogunk, két lábon állunk azon a talajon, amit ez a világ jelent.

A második pont így hangzik: „A Március-mozgalom célja a fiatal írók bevezetése az irodalomba”. Az új nemzedék után azonban felnőtt egy még újabb, és annak beérkezését megnyílni látja fájdalmatlanabbnak, mint a magukét?

Tény az, hogy volt egy nemzedéki összeütközés is, ami valószínűleg abból következett, hogy az akkor vezető, hangadó, nem tudom hány író nem értette, vagy nem igyekezett megérteni azokat a törekvéseket, amelyeket mi képviseltünk, ugyanakkor azt is meg kell mondani, és ez dicséretére válik annak az akkor már idősebb nemzedéknek, hogy tulajdonképpen lényegesebb akadályokat azért nem is gördített a mi fölléptünk elé, legalábbis ami a közszereplést illeti, mert a *Híd*-ban azután már állandóan jelen voltunk, a lapokban is megjelentünk, de volt egy ellenállás is. Természetesen amikor csoportosan jelentkeznek az írók, és ott pontosan az történt, hogy egyszerre több tehetséges író adott jelt magáról, a már szereplőkben volt egy ellenállás. Ez a csoport úgy nézett ki, hogy véd- és dacszövetséget alapított – mint ahogy írták –, ki akarjuk golyózni az öregeket az irodalomból. Persze nem őket akartuk kigolyózni, hanem azokat az eszméket, amelyek még akkor, nálunk itt, Újvidéken – Belgrádban és Zágrádban már nem – csökönyösen és makacsul tartották magukat. Lassabb volt a változás üteme nálunk, mint Belgrádban, ez magyarázza azt is, hogy a *Híd* csak évekkel később vette át Majtényi Mihály, tehát akkor került az írók kezébe a szerkesztés.

Ami a kérdés második részét illeti, az utánunk föllépőknek már könnyebb volt, mert mi, talán okulva a fölléptünk körüli tapasztalatokon, ilyenfajta ellen véd- és dacszövetséget nem alapítottunk. Úgyhogy

jellemző lehet, hogy az első *Symposion Könyveket* Tomán László szerkesztette. És hogy az utánunk jövő nemzedéknek könnyebb volt a föllépte, azt hiszem, hogy kicsit ennek is köszönhető, ennek a mi nézetünknek és álláspontunknak.

A „Március-mozgalom” egyik célkitűzése az volt, hogy: „Meg kell szüntetnünk az irodalom kívülről való irányítását”. Ahogy papírra vetették: „bürokratáknak semmi keresnivalójuk az irodalomban”. Mennyivel lett kevesebb azóta a bürokrata? Mert hogy még maradt belőlük, az azt hiszem, nem vitás.

Igazán nehéz lenne megmondani, mert meg kellene határozni, mi a bürokrata az irodalomban. El lehet képzelni író-bürokratákat is, nem csak bürokrata bürokratákat. Az tény, hogy abban az időben egyáltalán a kulturális élet és az eszmei élet megszervezettsége más volt, mint manapság. Akkor volt az Agitprop, amely az irodalom ügyeivel közvetlenül törődött. Azóta a jugoszláv társadalom, hogy úgy mondjuk, gyökeresen ebből a szempontból is megváltozott, az egész eszmerendszere, és egyáltalán az irodalomhoz való viszonyulása is megváltozott, úgyhogy ha van bürokratizmus, annak nyilván egész más formái vannak, mint 30 évvel ezelőtt voltak. Hogy most az milyen formában mutatkozik meg, azt talán azok tudnák megmondani, akik lapokat szerkesztenek, folyóiratokat szerkesztenek. Én, aki egyiket sem csinálom, közvetlen formában nem is találkozok velük, tehát nem is tudok erre válaszolni.

A negyedik programpont így hangzik: „A vajdasági magyar irodalom csak akkor válhat nagy irodalommá, ha a teljes valóságot tükrözi. A fiatal íróknak elsődrendű feladata, hogy ilyen irányban szolgálják az irodalmat.”

Itt azt hiszem, hogy az írói alapállás kérdéséről volt szó, és talán vita és polémia is a szocialista realizmus esztétikai nézeteivel, amely a valósághoz való viszonyának egy másik formáját tette kívánatossá. Mi azt tapasztaltuk annak idején, hogy a társadalmi élet nagy változás kezdetén áll, ami most már kiderült, hogy valóban úgy is volt, például az öngazgatás akkor kezdődött, a réginek és az újnak a küzdelme indult meg tulajdonképpen. Az ötvenes évek elején kezdődött meg a hagyományos falusi életnek a fölszámolódása is. Nos mi szerettük volna, hogy mindennek nyoma legyen az irodalomban, a publicisztikában, még hozzá egy kicsit magasabb szinten, nem a közvetlen propaganda szintjén, és

azt hiszem, hogy ez a követelmény pontosan erre vonatkozott. Tehát a valóság felé való fordulás azt jelenti, hogy az élet mind pozitív, mind negatív oldalainak a feltárása, de nem holmiféle bíráló és elégedetlenkedő szemléletmódból kiindulva. Szerettük volna, hogy a mi világunk ne maradjon le a társadalmi élet fejlődésében, alakulásában, hanem kövesse és együtt változzon az ország életével, a világgal. Ha volt bennünk elégedetlenség, akkor inkább a változások lassú üteme miatt volt, nem pedig a jellegéből következően. Például, ne feledjük el, mi valamennyien tapasztalt országépítők voltunk abban az időben, valamennyien megjártuk a nagy ifjúsági építőtáborokat, én magam kettőben is voltam, a Šamac-Sarajevo vasútvonalon, meg az autótút építésén, de valamennyien a nemzedékből ott voltak, és azt a világot valóban születőben láttuk, és mi magunk fiatalabbak is voltunk még. Tehát türelmetlenebbek, mint amilyen türelmesek vagyunk manapság...

Ezzel kapcsolatos a programjuk ötödik pontja is: „A fiatal íróknak tanulmányozniuk kell népünk életét (a gyári munkásság megélhetési és munkaviszonyi problémái, a falusi lakosság élete, »Vajdaság fölfedezése«).”

Az elmúlt harminc esztendőben örvendetesen – hogy így mondjuk – fölfejlődött éppen a szociográfiai vonatkozású irodalom, jeles képviselői is vannak. Tudjuk, hogy Németh István éppen az ilyen szociografikus írásaival futott föl, és teremtette meg a maga sajátos műfaját. Éppen 1980-ban jelent meg a *Kertmozi*, ennek a műfajnak a negyedik kötete Németh István változatában, de hadd mondjam, nagy figyelemmel olvastam és gyűjtöttem össze a *Magyar Szó*ból az utóbbi hetekben Keresztényi József Bogarasról szóló írássorozatát, amelyik igen jelentős, mert pontosan egy olyan falunak az életéről beszél, amely ugyancsak 30 esztendő, mint ahogy most mi is egy harminc esztendőről beszélünk, ugyanarról a 30 esztendőről.

Hogy a Vajdaság fölfedezése valóban elv volt, emlékeztetnék arra, hogy még a *Híd* programjában is, ott az ötvenes évek második felében benne volt ez a tétel, mert úgy hittük, és azt hiszem, hogy jól érzékeljük, a valóságos életet a mi íróink nem ismerik, és ezt az életet meg kell ismerni, tanulmányozni kell. Megint mondom, abból kiindulva, ami vezéreszménk volt, hogy ne maradjunk le, hanem haladjunk a világgal és az ország életével.

Úgy tűnik azonban, hogy valamikor a szerkesztőségekben sokkal több író működött: Majtényi, Gál, Debreczeni... Németh

Istvánon kívül nem sok olyan nevet említhetünk, aki az irodalomban is jeleskedik és az újságokat, rádió- és tévéműsorokat is színesebbé, tartalmasabbá teszi. Nem ért egyet ezzel?

Én nem tudok egyetérteni teljesen, bár érdekes lenne megszámlálni, hogy kik vannak és hol vannak írók. Én azt hiszem, az írók most is ott vannak a szerkesztőségekben, jelen vannak a rádióban is meg a televízióban is, lehet, nem mindig munkatársként, de főnökként például, szervezőként, vezetőként. És nyilván ennek így is kell lennie, mert közben az élet differenciálódott, a feladatok nemcsak megsokasodtak, de meg is oszlottak; ma már nem szükséges, hogy az író mindenestül legyen, hanem az írótól azt szokták elvárni, szoktuk elvárni, hogy a maga dolgát csinálja, irodalmat csináljon. Ne felejtjük el, a *Nyugat* is nem azért lett nagy, többek között, mert nem író szerkesztette, hanem egy irodalomszerető ember, Osvát Ernő. Én nem tudom elképzelni, például, hogy Ady szerkesztésében hogy nézett volna ki a *Nyugat*, pedig azt hiszem, hogy Ady nagyobb író volt, mint Osvát Ernő. Úgyhogy én nem félek a nemíró szerkesztőktől, csak a rossz szerkesztőtől kell félni, rossz szerkesztő pedig írók között is akad, jó szerkesztőt pedig találunk a nemírók között is.

Az egykori program hetedik pontja így szól: „Ahogy a lehetőségek megengedik (papírválság megszűnése), megindítjuk folyóiratunkat, a »Márciust«, és kiadó-szövetkezetet alapítunk Március-könyvtár néven.” Nos ezt a célt már a következő nemedék valósította meg. Megindult az Új Symposion és a Symposion Könyvek. Így képzelték el annak idején?

Nem így képzeltük el, egy gyakorlati kérdésként vetődött fel annak idején a mi kis szellemi közösségünkben. Hogy ez mennyire égető volt abban az időben, az is bizonyítja, hogy utána a magyar nyelvű könyvkiadás valóban válságba került, éveken át vajúdott mindaddig, amíg a Forum meg nem alakult, és nem vált rendszeressé a könyvkiadás. Az, hogy nehezen ment a könyvkiadás, és éppen a mi írásainkkal szemben volt egy bizonyos fajta bizalmatlanság, ahhoz vezetett, hogy akartunk egy új folyóiratot és egy kiadói szövetkezetet. De hát egyikből sem lett semmi. Nem is volt aztán nagyon szükség rá, mert Majtényi Mihály átvette a *Híd* szerkesztését, és nagyobb teret kapott az irodalom a *Híd*-ban. A könyvkiadás pedig, amint említettem, válságba került, volt olyan esztendő – ha megnézzük a könyvkiadásunknak a bibliográfiáját, amit Csáky Piroska állított össze – az ötvenes évek derekán, amikor egy vagy két könyv jelent meg.

Természetesen a hatvanas években már más volt a helyzet, akkor már szinte kézenfekvő és természetes dolog volt, hogy megindult egy *Symposium Könyvtár* is, ami tíz évvel korábban még csak álom volt, és azon a szinten is maradt, megfogalmazva ezekben a pontokban.

Végül a program kilencedik pontja: „A délszláv irodalmat közelebb kell hozni közönségünkhöz.” Ma már azt is hozzá kellene tenni, hogy a jugoszláviai magyar irodalmat is közelebb kellene vinni Jugoszlávia másnyelvű olvasóihoz, mert van mit felkínálni. Mennyire ismerjük egymás irodalmát?

A kérdésnek csak az egyik felére tudok válaszolni. Az biztos, hogy 1950–51-ben is, amikor mi a modern jugoszláv irodalomnak a szenvedélyes olvasói voltunk, meggyőződésünk volt, hogy nem lehetünk meg a szerb, horvát, szlovén, macedón irodalom ismerete nélkül. Az akkori nézetünk be is igazolódott, mert tulajdonképpen ez az elv, amit ma is vallanunk kell, és gyakorolnunk kell, hogy ismerjük meg Jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek az irodalmát, ezzel csak gazdagabbak leszünk, és jobban jelen tudunk lenni az életben. Hogy mennyire ismernek bennünket, erre viszont nem tudok felelni, erről másokat kellene kérdezni, ez szubjektív ítélet lehet. Talán nem ismernek bennünket olyan mértékben. Ez önmagában már egy problematikus határvonal, de hogy létezik egyfajta kíváncsiság, és érdeklődés, az bizonyos, mert tudom, hogy ez az én kis jugoszláviai magyar irodalomtörténetem két kiadásban jelent meg, tehát ebből ítélve is, hogy így mondjuk, biztos, hogy van érdeklődés. Persze itt nem pusztán csak erről van szó, hanem a fordítók kérdéséről is. És azt hiszem, elsősorban a fordítók kérdéséről, de hát ne felejtjük el, hogy nem csak mi vagyunk a világon, és nem ismernek bennünket, amennyire mi érdeklődünk. Ez megint nem a mi kérdésünk és problémánk, hanem a szerb, a szlovén, vagy a macedón irodalom problémája. De hadd nyugtázzam örömmel, hogy nemrég kaptam meg Muraszombatból Gion Nándor *Latroknak is játszott* című könyvének a szlovén fordítását, ami mégiscsak mutatja, hogy hírünk eljutott az ország másik felébe is.

■ ■ ■

■

■ ■ ■

■■■ BOSNYÁK ISTVÁN ■

Bosnyák István *Úvardi János; Baranyai B. István* (Darázs, Baranya, 1940. október 8. – Budapest, 2009. március 22.) kritikus, szerkesztő, publicista, egyetemi tanár. A vörösmarti algimnázium és a szabadkai tanítóképző befejezése után (1960) az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszékén diplomázott 1964-ben, 1974-ben doktorált (*Forradalom és etika Sinkó Ervin életművében*). Tanársegéd ugyanott, 1967-től, rendkívüli majd rendes tanár, 1981-től 1983-ig a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének igazgatója. 1962-től az *Ifjúság Symposion* című mellékletének szerkesztője, 1965-ben az *Új Symposion* 1–3. számának fő- és felelős szerkesztője. Az 1990. évi megalakulásától 2000-ig a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság elnöke, kiadványainak szerkesztője volt. Nyugdíjba vonulása után 2001-től többnyire Budapesten élt.

Fontosabb kötetei: *Laskói esték. Vallomások* (1968); *Theatrum Mundi á la Jozsif Visszarionovics Sztálin* (1970); *Forradalom és etika Sinkó Ervin életművében* (1974); *Vázlatok egy portréhoz. Sinkó-variációk '63–73* (1975); *Ember a forradalomban, ember a soron kívül. Vázlatok egy portréhoz II.* (1977); *Ellenversek, ethoszok* (1977); *Sinkó Ervin a horvát irodalomban. Bibliográfiai tájékoztató, 1945–1959* (1979); *Szóakció I. Adalékok irodalmunk szellemrajzához* (1980); *Szóakció II. Adalékok egy nemzedéki szellemiség rajzához* (1982); *Pisma sa panonskog asfalta. Eseji* (1982); *Hétezer nap Szibériában, avagy egy történelmi paranoia jugoszláv kritikája* (1986); *Mű és magatartás. Eszék, kommentárok* (1987); *Jugoszláviai magyar népköltészeti kalauz. Tanulmány és bibliográfia* (1991); „Lehetetlen” kapcsolatok „lehetetlen” időben. *Komparatistikai tanulmányok* (1992); *Kis éji Ady-breviárium Anno Domini 1989* (1993); *Pörök, táborok, emberek. I. Kor- és kőrtörténeti variációk az ezredvégről* (1994); *Sinkóék. Sinkó Ervin és Rothbart Irma életútja, hang-, szín- és tévéjátékban elbeszélve* (1995); *Becskereki Szabó György* (1996); *Pörök, táborok, emberek II. Kor- és kőrtörténeti variációk az ezredvégről* (1997); *Kis magyar balkáni krónika 1962–1997. I–II.* (1998); *Politikai symposion a Délvidéken. I. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége* (2003); *XX. század, ó! Pokolbéli tudósítások a Jelmezes és Jelmeztelen Gonoszság birodalmából* (2005); *Etika és forradalom –(un)etikus forradalom? Egy XX. századi epochális kérdés körbejárása, 1905–1965. I.* (2005); *Politikai symposion a Délvidéken. II. Egy ellenzéki magyar nemzedék világ-képe 1961–1965* (2006).

Baranyai B. István néven: *Ellenversek 1959–2004* (2007); *Vallani mindent? Konfessziók és interjúk 1961–2001* (2008); *Polémiák, hiábavaló polémiák. Vitairatokok 1962–1999* (2009); *Levelek a pannon aszfaltról. Esszék, kommentárok, publicisztikák 1978* (2010); *Délvidéki magyar művelődési krónika. Kiadatlan írások 1961–2001* (2011); *Sokágú síp. Kiadatlan tanulmányok, cikkek, kritikák a magyar irodalom tárgyköréből* (2012).

Teljes biobibliográfia: Baranyai B. István: *Egy kisebbségi kismagyar kísérletmű. Bosnyák István munkássága a kritika és bibliográfia tükrében 1954–2004* (2006).

Díjai: Zsáki József-díj (1987), Szenteleky-díj (1994) és a Szerbiai Közművelődési Közösség aranyjelvénye (2001).

Az interjú Újvidéken készült 1982. szeptember 16-án. Elhangzott az Újvidéki Rádió *Együtt* című műsorában 1982. október 4-én. Megjelent az *Új Symposionban Interjú Bosnyák Istvánnal* címmel (*Új Symposion*, 1982. 211. sz. 415–424.); ua. in Baranyai B. István: *Vallani mindent?* (Budapest, 2008, Dotnet Kft., 185–202.)

■ ■ ■

■

■ ■ ■

A karrier

Egyetlen vajdasági magyar közéleti személyiség sem dolgozta fel és tette közzé életének és munkásságának tényeit olyan rendezetten, mint Bosnyák István.

Ha a kötetekbe sorolt, s jórészt már halála után megjelentetett dokumentáción végigtekintünk, azt mondhatjuk, hogy életének útja valóban csupa jószándékkal volt kikövezeve. Mégis egész életében hadakozott, vitatkozott, viaskodott. Ellenzéki sorsra predestinálnak érezhette magát, és státusait is az ellenzéki szerep hatékonyabb betöltésére igyekezett felhasználni, ami ritkán hoz eredményt, boldogsággal pedig csak a csodával határos esetekben szokott járni.

Még be sem fejezte az általános iskolát, már megelőlegezték számára az ösztöndíjat a szabadkai tanítóképzőben. Ott rögtön az iskola ifjúsági vezetőségének tagja lett, tizenkilenc évesen pedig felvették a Jugoszláv Kommunista Szövetségbe.

A tanítóképző elvégzése után Herceg János és B. Szabó György járt közben ösztöndíjának ügyében, hogy Újvidéken beiratkozhasson a Magyar Tanszékre.

Tanulmányaival egyidőben megkezdí közéleti szereplését is: interjút készítenek vele, publikál az *Ifjúság* című hetilapban és *Symposion* című irodalmi mellékletében, akár csak a *Magyar Szóban* és a *Híd*ban, szerb nyelven is ír a *Polja* című újvidéki folyóiratnak.

Megbízatainak se szeri, se száma: az Egyetemista Szövetség tanszéki szervezetének elnöke, a hallgatók képviselője a Bölcsészkar oktatási és tudományos tanácsában; az egész Újvidéki Egyetem hallgatói szervezetének alelnöke és „ideológiai bizottságának” elnöke. Emellett tagja az Egyetemista Szövetség országos vezetőségének, az Ifjúsági Szövetség Tartományi Bizottságának, az újvidéki Ifjúsági Tribün szerkesztőségének és az *Indeks* című egyetemista hetilap kiadói tanácsának is.

Még elsőévesen a háború előtti *Hídról* írt tanulmányát az Újvidéki Egyetem köztársaság napi pályadíjjával, a következő évben egy pályázatra készült könyvkritikáját Tribün-díjjal jutalmazták. Ugyanebben az évben (1962) a Vajdasági Ifjúsági Szövetség Magyarországra látogató küldöttségének tagja. Ez év végén vette át a *Symposion* melléklet szerkesztését is a Zágrábba távozó Tolnai Ottótól, és 1965 januárjában ő lett az *Új Symposion* első fő- és felelős szerkesztője.

A katonai szolgálat letöltése után 1967 januárjától az újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék irodalomtörténész asszisztense, az *Új Symposion* társszerkesztője.

Tovább szaporodnak szervezeti megbízásai (az Egyetemi Oktatók Vajdasági Egyesülete bölcsészkarai vezetőségének, majd az egyetemi pártbizottság nemzetek közötti viszonyokkal foglalkozó bizottságának, a Tartományi Művelődési Közösség káderügyi bizottságának és a Szocialista Szövetség újvidéki Városi Választmánya tanügyi szakosztályának tagja), közéleti (Stražilovói Találkozók) és szakmai fellépései (az MTA Irodalomtudományi Intézetének konferenciái, 1969; 1970). Ekkor már másodállása is van, az akkor alakult Hungarológiai Intézet tudományos titkára és a *Hungarológiai Közlemények* olvasószerkesztője.

A Szerbiai Írószövetség is felvette tagjai közé, meghozzá ugyanazon a napon, 1970. március 21-én, amikor kizárták a pártból, de csakhamar oda is visszavették.

Mindeközben töretlenül haladt szakmai pályáján, rendszeresen részt vett a vajdasági és magyarországi tudományos tanácskozásokon, vendégkutató Szegeden (1971), Pécsen (1972), majd Budapesten 1974-ben, s ez év végén védte meg doktori értekezését *Etika és forradalom Sinkó Ervin életművében* címmel.

A Tanszék docense (1976), rendkívüli (1982), majd rendes tanára (1987).

1981-től 1983-ig, Szeli István és Bori Imre után, Bosnyák István volt az Újvidéki Egyetem Bölcsészkarának keretében működő Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének harmadik igazgatója, ezzel együtt a *Hungarológiai Közlemények* fő- és felelős szerkesztője.

Kinevezése után társadalmi megbízásai tovább szaporodtak. 1982 és 1987 között saját feljegyzése szerint a következő testületek tagja volt: „a BTK ún. kis-Tanácsa, az Újvidéki Egyetem Közgyűlése és Oktatási-tudományos Tanácsa, az Egyetemi Oktatók Egyesülete, Vajdaság Művelődési Önigazgató Közössége kapitális művek kiadásával foglalkozó bizottsága, a Vajdasági Íróegyesület Elnöksége, ill. akciókkal és manifesztációkkal foglalkozó bizottsága, a BTK pártalapszervezete Állandó akció-értekezlete elnöksége, a Vajdasági Íróegyesület pártaktívája stb.”¹

■

¹ Baranyai B. István: *Egy kisebbségi kismagyar kíséletmű. Bosnyák István munkássága a kritika és bibliográfia tükrében, 1954–2004*. Budapest, 2006, Dotnet Kft., 414–415.

A felemás rendszerváltás után Bosnyák István addigi feladataihoz újabbak is társultak: 1990-től egy teljes évtizeden át a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság elnöke, kiadványainak gondozója, utána pedig tiszteletbeli elnöke. Magyarországon is elismerték: a Magyar Írószövetség külhoni (1990), majd rendes (1993) tagja, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság kongresszusainak rendszeres résztvevője, 2000-ben pedig az MTA külhoni köztestületi tagjává választották.

Eközben többször volt a *Híd*-díj, a Sinkó-díj, a Szenteleky-díj bírálóbizottságának megkülönbéztető pályázati bizottságoknak a tagja, őt magát is 1987-ben Zsáki József-díjjal, 1994-ben Szenteleky-díjjal jutalmazták, nyugdíjazásának évében, 2001-ben pedig megkapta a Szerbiai Közművelődési Közösség aranyjelvényét.

Ha valaki csak az imént felsorolt tényeket ismerné Bosnyák István életéből, azt mondaná, egy ifjú kommunistából pozicionált csúcserőtelmeséggé lett karrieristáról van szó. De ugyanilyen hosszú listát állíthatunk össze konfliktusairól is, amelyekből kiderül, hogy előbb-utóbb minden feladatban, megbízatásban szembetalálta magát egy olyan aspektussal, amely miatt számára már az egész ügy nem volt vállalható. Ezek a konfliktusok sokkal többet mondanak róla, mint a sikerek.

A *Symposion*-mozgalom

Bosnyák István számára a legnagyobb, legmeghatározóbb élmény a Sinkó Ervinnel való találkozás volt. Egész életében gyermeki módon kötődött hozzá. A hit iránti vágya általa nyert kielégülést. Szervezeti tekintetben pedig a hit, a hovatartozás igényét a *Symposion*-mozgalom elégítette ki. Olyan kötődések voltak ezek, amelyek erőssége felülírta a világ kritikai szemmel való szemléletének benne élő erős készítését. Úgy érezte, a *Symposion* az ő műve, teljesítménye, amelyhez a legnagyobb segítséget Sinkó nyújtotta neki.

Az *Ifjúság* című újidéki hetilapban 1961. december 21-én jelent meg a *Symposion* című irodalmi rovat első száma Tolnai Ottó szerkesztésében, Bányai János, Domonkos István, Fehér Kálmán és Koncz István közreműködésével. Közülük a legidősebb, az 1937-ben született Koncz István ekkor már okleveles jogász volt, abban az évben diplomázott és Kanizsán gyakornokoskodott. Az 1939-ben született Bányai János 1958-ban érettségizett

a szabadkai gimnáziumban, a másik három munkatárs pedig 1940-es születésű volt: Fehér Kálmán és Tolnai Ottó 1959-ben érettségizett a zentai gimnáziumban, de Fehér Belgrádban a jogi karra iratkozott, Tolnai pedig a Magyar Tanszékre, akárcsak az 1960-ban a szabadkai tanítóképzőben végzett Domonkos István. Így alakult ki az a szerkesztőség, amelyhez néhány hónappal később csatlakozott Bosnyák István. Ő Domonkossal együtt érkezett a szabadkai tanítóképzőből a Magyar Tanszékre, és miután Tolnai Ottó szorongásában és elkeseredettségében Zágrábba ment filozófiát tanulni, 1962 szeptemberében átvette tőle a rovat szerkesztését. Már novemberben beadvánnyal fordult a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat tanácsához a *Symposion*-rovat kéthetenként megjelenő művészeti-kritikai mellékleté formálása ügyében. És – csodák csodájára – az új évet már mellékletként köszöntötte a *Symposion*, vagy amint Kolarik Vilmos 1962. november 26-án írt levelében újságolta Tolnainak Zágrábba: „Bosnyákék kiharcolták és hat lapot kaptak az *Ifjénél* így külön melléklet lesz ki lehet majd venni az újságból.”²

Bosnyák mindeközben meg volt győződve ellenzéki voltáról, s ezt élete végéig fontosnak tartotta dokumentálni. Büszkén jegyezte meg életművét összegezõ biobibliográfiai kötetében, micsoda „fifikás polémiát” folytatott Titóval a *Symposion*ban, amikor annak az ifjúsági kongresszuson elhangzott, a modern művészeti tendenciákat bíráló beszédével kapcsolatban ezt írta:

„Tito elvtárs szavai elhangzottak. Szavainak értelmezésétől függ elsősorban, hogy ez a szerda délután, 1963. január 23-a délutánja, milyen hatással lesz a jugoszláv művészetre: az elhangzottak arra serkentenek-e, hogy természetes szelektálással megtisztítsuk művészetünket az álművészettől, a nem művészettől, vagy pedig arra, hogy a Társadalom és a Szocializmus nevében pragmatikus irányelvek követésére kényszerítsük a művészetet, realista-optimista utat szabva ki neki, melyről letérni tilos. Ez utóbbira csak akkor kerülhet sor, ha elferdítjük, meghamisítjuk Tito elvtárs szavait, amelyek bizonyára nem véletlenül hangzottak el az ifjúság kongresszusán.”³

■

² Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1960–1964*. Zenta, 2013, VMMI, 232.

³ Quo vadis jugoszláv művészet? *Symposion*, 1963. február 7., 14.; Ua. in Baranyai B. István: *Polémiák, hiábavaló polémiák. Vitairatok, 1962–1999*. Budapest, 2009, Dotnet Kft., 45.

Nem hiszem, hogy ezeket a mondatokat Tito elvtárs bírálatként értelmezhetné volna, mint ahogy azt a „szordinós fricskát” sem, amikor Bosnyák az Ifjúsági Szövetség X. tartományi értekezletén megjegyezte: „Egyik absztrakt festőnk Tito elvtárs beszéde után hirtelen realistává lett...”⁴ Különösen azért nem, mert felszólalása ezzel a címmel jelent meg a sajtóban: „Az Ifjúsági Szövetség képes mindenkor szembeszegülni azzal, ami a művelődéspolitikában túlhaladott”. Hasonlóképp „beszédes taktikai konklúzióknak” minősítette a *Symposion* 1963. évi tevékenységéről szóló szerkesztői beszámolójának azon mondatát, amely szerint „A mellékletnek jelenleg az a legnagyobb fogyatékosága, hogy bizonyos értelemben felemás: az időszerűség (informatív jelleg) és tartósabb értékek felmutatásának egyidejű szorgalmazásával az újságmelléklet és a folyóirat között ingadozik.”⁵

Sem a „fifikás polémia”, sem a „szordinós fricska” nem ártott neki és a *Symposion* ügyének, de az is kérdés, hogy mennyit használt a dolgok ilyen csűrés-csavarása:

„Úgy gondolom, a *Symposion*nak a jövőben is ugyanazt az irányelvet kell követnie, amelyet eddig követett; az adott körülmények között a lehető legkritikusabban kell viszonyulnia mindahhoz, ami a világban történik, beleértve az önmagunk iránti viszonyulást is. [...] Abban a pillanatban, amikor a *Symposion* elveszti kritikai élet, rugalmas kritikai álláspontját mindennel szemben – létezése értelmét is elveszti.”⁶

Tény viszont, hogy 1964. szeptember 29-én Bosnyák István beadvánnyal fordult a Forum kiadótanácsához a *Symposion* önálló sajtószervvé, havonta megjelenő művészeti-kritikai lappá válása ügyében, december 22-én pedig ugyanebben az ügyben a Szocialista Szövetség Tartományi Vezetősége Végrehajtott Bizottsága eszmepolitikai és kiadói bizottságához, amely mindössze hat nappal később, december 28-án „Zora Krstonošić elnökletével megtartott ülésén Bosnyák István szerkesztő írásos és szóbeli indoklása megvitatása után indokoltnak nyilvánította a folyóirat

⁴ Az Ifjúsági Szövetség X. tartományi értekezlete. *Ifjúság*, 1963. május 1. 2–3. ; 8.

⁵ Baranyai B. István: *Egy kisebbségi kismagyar kísérletmű. Bosnyák István munkássága a kritika és bibliográfia tükrében, 1954–2004*. Budapest, 2006, Dotnet Kft., 406.

⁶ Forgácsok a [*Symposion*ról tartott] vitából. *Symposion*, 1963. március, 21. sz. 3. [13.]

elindítását”⁷ Három hét múlva megjelent az *Új Symposion* első száma, amelynek fő- és felelős szerkesztője Bosnyák István. Minek volt köszönhető e gyors siker? Végel László a Bosnyák által említett körülmények mellett másokról is beszél. A *NIN* újságírójának adott interjújában emlékezett vissza az akkori eseményekre:

„Tolnai Ottó és én elmentünk segítségért Krležához. [...] Archaikus magyar nyelven beszélt velünk, érdeklődött, mit és hogyan csinálunk. Nagyon zavarban voltunk, nem sikerült megmagyaráznunk a probléma lényegét. »Tudja, bennünket a rendőrség betilt!« – mondtuk neki. »Ezután nem fog« – válaszolta. Nem sokkal Krležánál tett látogatásunk után megkerestek az Ifjúsági Szövetségből: »Estére el kell jönnötök a Horgász-szigetre, Doronjski bankettet rendez.« Mindjárt elkezdenek méricskélgni: »Rendesen fel kell öltöznöd!« De hol van Domonkos, a szobatársam? Életemben először ülök limuzinba, keressük Domonkost a kocsmákban. Nagyon megijedt, amikor fölfogta, hogy mi történik, lehet hogy börtönbe csuknak bennünket? Nagy gond volt fehér inget találni; ünnepélyesen beszállunk a ránk várakozó limuzinba és elindulunk az ismeretlenbe. Megelőz bennünket egy másik autó, benne Bosnyák István, a szerkesztőnk! Elvezetnek bennünket egy teraszra, ott ül Doronjski, kérdezi, hogy vagyunk. Mondjuk neki, hogy a belügy jár hozzánk. »Nincs ilyesmi, nincs« – csóválja a fejét. Azt hallotta – mondja –, hogy jelentős irodalmárok vagyunk, hogy tisztelnek bennünket Budapesten, és esélyt kell nekünk adni. Felszolgálják a bort és a halpaprikást, egy pillanatban Doronjski megkérdezi: »Mit akartok?« Domonkos egyből rávágja: »Folyóiratot!« Mindannyian komolyan bólogatunk, igen, ez a mi legnagyobb kívánságunk, hogy legyen folyóiratunk. Doronjski kinyújtja a kezét az ifjúsági elnök felé, mondja neki: »Biztosítani a folyóiratot!« Ez 1965 nyarán⁸ volt, már őszre megkaptuk a folyóiratot – az *Új Symposiont*.⁹»

■

⁷ Magyar Szó, 1964. december 29. 7.; idézi Baranyai B. István: *Egy kisebbségi kismagyar kiséletmű. Bosnyák István munkássága a kritika és bibliográfia tükrében, 1954–2004.* Budapest, 2006, Dotnet Kft., 130.

⁸ Az *Új Symposion* első száma 1965 januárjában jelent meg.

⁹ Ljubiša Stavrić: *Nemam pravo na gorčinu. NIN*, 2001. november 1., 2653. sz.

Nem Végel László dolga emlékezni ama halvacSORA dátumára, az ilyesmit Bosnyák István sokkal pontosabban feljegyezte. De ő sem utalt arra a leglényegesebb, 1961. november 9-én lezajlott eseményre, amelyen

„A Forum Kiadói Tanácsa (Nagy József elnök, Zsáki József, dr. Gyetvai Károly, Kelemen Mátyás, Argyelán István, B. Szabó György, Dévics Imre, Olajos Mihály, Nenad Savić, Farkas Nándor, Vébel Lajos) a Forum irodalompolitikájáról tárgyalva megállapította, hogy »elavult keretek kötik gúzsba új utakra kívánczó irodalmi életünket«, és támogatta azt a törekvést, hogy »az egyes publikációk köré tömörülő, hasonló irodalmi nézeteket valló írók teljes mértékben élvezhessék a közvetlen demokráciával együtt járó autonómiát irodalmi ügyeik intézésében«. Az ott kialakított álláspontok eredményeként már a következő hónapban, 1961. XII. 3-án elindult a *Magyar Szó* melléklete, a *Kilátó*, amely eleinte az akkor 58.000 példányban megjelenő vasárnapi lapban jelent meg, és az *Ifjúság* művészeti és kritikai melléklete, a *Symposion*, amely hamarosan átalakult folyóirattá.”¹⁰

Bosnyák István öröme azonban nem tartott soká. A folyóirat 3. számában már megjelent lemondó levele:

„AZ »ÚJ SYMPOSION« SZERKESZTŐSÉGÉNEK
Novi Sad

Barátaim, a felelősség teljes tudatában kérlek benneteket, töröljétek a szerkesztőségi névsorból. Az a létezőmód, amelyet magaménak szerettem volna tudni, alapján és végképp deklasszálttá vált; elég a »vajdasági literatúrából«. Rajtatok áll, hogy megítéljétek, gesztusommal ártottam-e ügyünknek. Hálás lennék azonban, ha egy dolgot nem tévesztenétek szem elől: nem az eddigiek negációjáról, hanem affirmációjáról, nem hirtelen és gyáva »metamorfózisról«, hanem a leglogikusabb következményről van szó; nem megfutamodás, hanem következetes kitartás: az embernek nyilván kínosabb önmaga leg-

¹⁰ Kalapis Zoltán: A *Magyar Szó* évei, évtizedei. In *A Magyar Szó 1989. évi naptára*. Újvidék, 1988, 120.

elementárisabb szükséglete ellen, inkognitóba vonulva Don Quijote-ozni, mint az ún. objektív valóság ellen. Ne engedjétek, hogy az ilyesmi és ehhez hasonló befolyásolja a folyóiratot; az tőlünk, dekoratív(nak tűnő) motyóinktól független. Ölel benneteket Bosnyák István.

Novi Sad, 1965. II. 5–6.
P. S.

Méltányolva figyelmeztetéseket, hogy február 6-i levelem a maga kurtságában félreértésekre adhatna okot, néhány dolgot megkísérlek most utólag precízebben meghatározni, vállalva a banalitás kockázatát is. Gesztusom okának lényege – a hónapok óta tartó csendes bojkottáláson, a gyanús személyek iránt szokásos viszonyuláson, s minden betetőzéseként egy, a reagálásomat közvetlenül kiváltó inszINUÁCIÓN TÚL – az, hogy egzisztenciámat alapjában vélem elhibázottnak, emberileg, morálisan alapjában vagyok diszkvalifikálva – s az tökéletesen lényegtelen, hogy »igazságosan« vagy »igazságtalanul«-e. Lényeges az, hogy fölöslegessé váltam önmagam előtt. Mindig mindent egy kártyára igyekeztem játszani, s most ez az egy-kártyára-föltett létezőmód vált számomra irreálissá. (Ha csak groteszkségről vagy abszurditásról volna szó, azt könnyen túl lehetne haladni, hisz mást se teszünk, mint pillanatról pillanatra túl tesszük magunkat a magunk és mások abszurditásán.) Ti, akik ismertek, talán megegyeztek velem abban, hogy szó sincs részemről megfutamodásról, az árral szembeni úszás feladásáról; az, amit teszek, egy minden »objektív nehézségtől« nehezebb, ha akarjátok, kínosabb út vállalását jelenti: önsanyargatást, ti. annak az életmódnak a nemfolytatását, melyet legelementárisabb szükségletemnek tudtam és tudok továbbra is. Meggyőződésem, hogy ember-voltamat (nem minősítve azt »jónak« vagy »rossznak«, csak pusztán mint olyannak véve) egyedül a választott módon tudom revelálni. Gesztusom moralitása csak egy nem kizárólag személyes, egy általánosabb nézőpontról lehetne kérdéses, hisz igaz az, hogy a legtisztább egyéni etikai tett is árthat egy általános, az egyénitől nem kevésbé tiszta célnak. Hiszem azonban, hogy tettemmel legalább annyit használok ügyünknek, mint nélküle használhattam volna: vannak helyzetek, melyekben egyetlen gesztus többet érhet megannyi vitacikknél, esszénél, pamfletnél. Ezek után már

fölösleges is hangsúlyozni, hogy a 6-i levelemben említett »vajdasági literatúra« alatt nem értem a *Symposion*-mozgalmat is; a szkeptikusok ne dörzsöljék a markukat, a *Symposion*ban nincs »torzsalkodás«, »belső ellentét«, a történetek eredete a *Symposionon* kívüli. Az »objektív valóságba« vezethetők vissza, természetesen nem általánosságban véve e fogalmat, hanem nagyon is konkrétan: a »vajdasági« objektív valóságba, a legvajdaságiasabb valóságba. De az is lehet, hogy csak önmagamba.

BOSNYÁK István. Novi Sad, 1965. február 18.¹¹

Az utókor nemigen tudná ebből a körülményes magyarázkodásból kibogozni, hogy mi is történt, miért kellett immár a „győzelem” után sebeinek nyalogatása céljából visszavonulni szülőföldjére, Baranyába. Közérthető módon csak majdnem négy évtizeddel később tette közzé az eseményeket:

„Az *Új Symposion*, megjelenésének előestéjén a folyóirat alapítója, a Tartományi Ifjúsági Szövetség Elnöksége Varga László helyett Varga Józsefet (1939–1985), az elnökség tagját nevezte ki az »anyalap«, az *Ifjúság* fő- és felelős szerkesztőjévé, s ilyen minőségben tette őt meg a készülő és megjelenés előtt álló folyóirat afféle ideológiai felelőségé és az elnökség magyarul nem tudó elnökének – az időközben szintén elhunyt Milan Kneževićnek, a későbbi tartományi belügyminiszternek – bizalmas referensévé. Az első szám megjelenése előtt és után a két fő- és felelős szerkesztőnek ily módon »késhegyre menő« vitája támadt a *Centrifugális sarok* »túlzottnak« minősült politikai kritizizmusa miatt, s ez a rovat a harmadik – a lemondó nyílt levelet közlő – számban már meg sem jelenhetett. A lemondás gesztusát »közvetlenül kiváltó inszINUÁCIÓ« pedig az értendő, hogy V. J. megbotráncozott az első szám honorárium-listáján s rajta a »túl sokat publikált« fő- és felelős szerkesztő tiszteletdíján. [...] Megbotráncozását V. J. nyomban továbbította is felettesének, M. K-nek, aki egy ominózus »tetemre hívást«, heves ideológiai fejmosást rendezett elnöki hivatalában, mire a fő- és felelős alapító szerkesztő »bedobta a törülközőt«.”¹²

¹¹ Bosnyák István: Az »*Új Symposion*» szerkesztőségének. *Új Symposion*, 3. sz. [1965 márciusa] 27.

¹² Bosnyák István: *Politikai symposion a Délvidéken*. Újvidék, 2003, JMMT, 290–291.

Ennyi történt – tehetnék hozzá sokan – mindössze. Különben a szóban forgó Varga József fordította Bosnyák István 1982-ben megjelent szerb nyelvű kötetét.¹³

Egyetemista tüntetések 1968

Barátai végül visszacsalogatták Bosnyák Istvánt Újvidékre, és Sinkó Ervin is ilyeneket írt neki 1965. március 25-ei levelében:

„Változatlan meggyőződésem, hogy rosszul tette, amit tett – s azon kívül is Novi Sad, ahol nincs Bosnyák, valami egész más nekem, mint volt Bosnyákkal. De hát ez most így van s én remélem, hogy nem jóvátehetetlenül így. [...] Se M., se én nem vagyunk legkevésbé se hajlandók magukat kettőjüket, bármennyire is eltemetkeztek Lugon, a magunk részéről eltemetni. Szeretettel, barátsággal Sinkóék”¹⁴

Ő azonban visszatérése után sem találta helyét az *Új Symposion*ban, sem a Tanszéken, sem a politikai életben. Hogy az *Új Symposion* szerkesztőségében milyen helyzet alakult ki, azt szemléletesen mutatja Bosnyák István vitája (vagy inkább nézetkülönbsége?) Bányai Jánossal az 1968. évi diáktüntetések értelmezése kapcsán. Az *Új Symposion* 1968. évi 37–38. száma közölte Bányai János fő- és felelős szerkesztő vezércikkét,¹⁵ valamint Bosnyák István felszólalásának szövegét, amelyet az újvidéki Bölcsészkaron 1968. június 6-án megtartott tiltakozó nagygyűlésen mondott el. A két szöveg közötti különbséget 35 évvel később Bosnyák így értelmezte:

„Bányai János fő- és felelős szerkesztőnek a júniusi forró napokban írt vezércikke a jugoszláviai egyetemista ifjúság zendülésének elsősorban ifjúságszociológiai és ifjúságpolitikai okaira mutat rá. [...] A belgrádi tüntetések akcióbizottságának 4 pontból álló alapkövetelését kommentálva – a szociális aránytalanságok, a munkanélküliség s a bürokratizmus fel-

¹³ *Pisma sa panonskog asfalta*. Novi Sad, 1982, Srpska čitaonica i knjižnica Irig.

¹⁴ *Sinkó Ervin levelezése II*, 331. sz., 392.

¹⁵ Bányai János: Mit is akarunk? A jugoszláv egyetemi hallgatók akciói. *Új Symposion*, 1968, 37–38. sz. 7.

számolása, valamint az egyetem helyzetének gyökeres megváltoztatása – szerzőnk a kirobbant spontán zendülést ezekre az általános-társadalmi problémákra is visszavezeti [...] Végül, az *Új Symposion* vezércikkírója fontos értelmiségszociológiai kiváltó okokat is számbavesz [...] E három okrendszer felvázolása alapján főszerkesztőnk egyértelmű, köntőrfalazás nélküli nyílt támogatásban részesíti az egyetemi megmozdulást, s elítéli a hatalmi repressziót: »Nyilvánvaló tehát, hogy a tüntető diákoknak nem volt és nincs is társadalmunk globális intencióitól eltérő, attól idegen, felforgató tendenciája; [...] nyilvánvaló, hogy szó sem lehet anarchizmusról, hiszen ennek a megmozdulásnak céljai vannak, mégpedig olyan céljai, amelyek azonosak a szocialista társadalom céljaival; nyilvánvaló, hogy a rendőrségi gumibotok fölöslegesen működtek, ha voltak kihágások, azokkal szemben az egyetemisták is eljárak volna. Ennyi bizalmat megérdemelnek. Még a rendőrségtől is.« Tiszta, vegytiszta beszéd; egyértelmű, a hatvannyolcas nemzetközi ifjúsági és értelmiségi etika szintjén álló támogatás... És mégis, mindezt követően – jól felfogott szerkesztéspolitikai/taktikai okokból? a jugoszláviai megmozdulások végső kimenetelének még nyitott, bizonytalan volta miatt? – folyóiratunk főszerkesztője itt megtorpan [...]: »Mindez azonban nem teszi jogossá a zavargásokat. A tüntetések által kinyilvánított véleménynek kivételes súlya van, de mindig lehetőséget ad az ellenséges elemek gyülekezésére«.

Nem ismerve, nem is ismerhetve még főszerkesztője vezércikk-kéziratának e több mint sajnálatos kibicsaklását, az *Új Symposion* egyik akkori társszerkesztője maga is tevékenyen részt vesz az egyik újvidéki nagygyűlés megszervezésében, s június 6-i bölcsészkar felszólásában épp a szóban forgó, gazdag »reálszocialista« hagyománnyal rendelkező, s most »önigazgató« formát öltő politikai demagógiára összpontosítja kritikáját.¹⁶ Szerkesztőségi szónokunk [...] a »cinikus politikai taktikának« azt a kísérletét veszi célba, hogy amennyiben a hatalmi szervek helyenként immel-ámmal méltányolják is az egyetemi megmozdulások célját, társadalmi-politikai tartalmát, a leghevesebb anatómát szórják annak formájára,

¹⁶ Bosnyák István: Értelmiségi sztrájk és politikai demagógia. *Új Symposion*, 1968, 37–38. sz. 6.

szervezeteken kívüli spontaneitására: »Hivatalos szerveink [...] a legerőteljesebben tagadják, kérdésessé teszik [az egyetemi megmozdulások] spontán jellegét, társadalmi gyakorlatunkban mindeddig példátlan formáját. Miért? – Nyilván azért, mert az institucionalizmus azon kisszámú fétiseink közül való, melyeket gyakorlatunk még nem rombolt le, de már – az üzemi sztrájkokkal – komolyan kikezdett.« Semmi »ellenség malmára hajtható víz«, semmi »ellenforradalmi veszély«, semmi »restaurációs kockázat« tehát a spontán, szervezeteken kívüli formák és demonstratív eszközök tekintetében, hanem csupán és csakis – permanens forradalom.¹⁷

Mindebből Bosnyák István azt a mélyreható következtetést vonja le az *Új Symposion* szellemi orientációjának változásával kapcsolatban, hogy

„a szerkesztőségi szóakció meglehetősen nagy evolúciós utat tett meg a hatvannyolcas »előszelektől« a nemzetközi »vihar« kitöréséig, s végül is elérkezett a politikai akció, sőt némiképp a politikai lázadás tevékeny vállalásáig.¹⁸

Bosnyáknak teljes mértékben igaza van abban, ahogyan leleplezi azt az olcsó demagógiát, amely minden kezdeményezést, követelést azzal hárít el, hogy arra most nem alkalmas az idő, nem megfelelőek a körülmények. Azt azonban nem tudom, hogy halála előtt volt-e még alkalma olvasni az egyre gyarapodó szakirodalmat, amely az 1968-as események mögött álló politikai erők ténykedését részletezi, de amely alapján még ma sem lehet eldönteni, hogy a háttérorók munkálkodásában hol és mikor, milyen mértékben volt jelen a nacionalizmus vagy a jugoszlávság, a társadalmi-gazdasági reform megakadályozásának vagy előmozdításának szándéka, és hogy minden mástól függetlenül a gyakorlat terén segítette-e, segíthette-e az ország demokratikus átalakulását. Mintha az egyetemista mozgalom egyik kései kritikusa Bosnyákhhoz intézné szavait:

■

¹⁷ Bosnyák István: *Politikai symposion a Délvidéken. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége. I. köt. Újvidék, 2003, JMMT, 175–178.*

¹⁸ Bosnyák István: *Politikai symposion a Délvidéken. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége. I. köt. Újvidék, 2003, JMMT, 178.*

„Valakinek az őszinte meggyőződése még nem elégséges ok a társadalomnak az ilyen meggyőződéssel összhangban való át-szervezésére. Éppen elég történelmi példa mutatja, hogy a legnagyobb eszmék hozták létre a legnagyobb zsarnokságokat.”¹⁹

Jób, a hit és a hatalom

Bosnyák István szükségletként élte meg az ellenzékiiséget, ez az említett néhány példából is látható. Valóban csak néhány példát ragadtunk ki, mert szinte alig volt a vajdasági magyar közéletben valaki, akivel ne keveredett volna polémiába, ha az illető érintette az ő tevékenységét vagy állásfoglalását. Sokszor a maga értékrendje szempontjából sem érintett esszenciális kérdéseket a vita tárgya, mint például Domonkos István publicisztikakötete, amelyben lényegében csak kevesellte a szerkesztő, Utasi Csaba által beválogatott írások számát.²⁰ Más vitahelyzetek azért alakultak ki, mert ahova odalépett, rögtön a gyökeres átalakítást szorgalmazta, mintha csak annak a veszélyét akarta volna kiküszöbölni, hogy olyasminek a része legyen, ami nem tökéletesen az ő általa is átlátott és ellenőrzött módon működik. Mihelyt megválasztották a Szenteleky-napok tanácsába, rögtön teljes átszervezési javaslattal állt elő. Amikor a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság elnöke lett, a villámgyorsan zajló események közepette több évtizedre szóló, a vajdasági magyarság intézményrendszerének egészét érintő terveket kovácsolt, holott Bori Imre világosan látta és ki is mondta: „Nem tudni, hol van a tőke, amely a magyar kultúrával össze tudna fonódni. Ha megtaláljuk, megoldottuk minden kulturális és művelődési kérdésünket.”²¹

Gyorsan belekormányozta magát az ilyen vitahelyzetekbe Magyarországon is, kacifántos körmondataival szintén ki tudta hozni az embereket a béketűrésből. Amikor például a Magyar Írószövetség közgyűlésén „az új Alapszabály tervezetéről szóló vitában javasolta, kerüljön be a kitétel, hogy a Magyar Írószövetségtől egyaránt idegen a bal- és jobboldali totalitarizmus

¹⁹ Branko Milanović: O burnim šezdesetim – opet. *Politika*, 2010. február 12.

²⁰ Bosnyák István: Nyílt levél Utasi Csabához. *Új Symposion*, 1975, 120. sz. 139–140.

²¹ P. Keczei Klára: Egységünk az értékek tisztelésében volt egység. Beszélgetés dr. Bori Imrével *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története* című könyve megjelenésének alkalmából. *Magyar Szó*, 1993. március 7, 12.

támogatása, és az ilyen irányultság kizárja a tagfelvételt, illetve a Szövetségben maradást”,²² akkor „javaslatáról úgy szavaztak nemmel a küldöttek, hogy az ülésen jelen levő Gál András ügyvéd kijelentette, ő maga nem tudta megjegyezni a módosító javaslatot, a küldötteknek bizonyára sikerült”.²³

Az ember általában igyekszik azokkal összefogva megvalósítani a céljait, akik ezeket a célokat ugyancsak magukénak vallják, vagyis mind a vita, mind az együttműködés esetében nem árt, ha tisztázzuk: hova is tartozunk. De hova is tartozott Bosnyák István? Egy interjúban, amely többek között Sinkó Ervinnek a horvát irodalomban elfoglalt helyét firtatta, Bosnyák István így válaszolt:

„Marijan Matković állapította meg húsz évvel ezelőtt, hogy a horvát irodalom modern fél századában voltaképpen mindazt, ami nem versfaragás, nem irodalmi tettetés és poetizált frázis, azt a tudatosan vagy ösztönösen baloldali irányultságú szerzők írták meg; hogy tehát az újabb kori horvát irodalom története tulajdonképpen egybeesik a horvát irodalmi baloldal történetével. Sinkó Ervin zágrábi alkotótévékenysége is nyilván azért válhatott szerves tartozékává a korszerű horvát irodalomnak is, mert a Kassák-, majd Szabó Ervin-, Internationale- és Lukács-körben kibontakozott leninizmusa 1945 után, különösen pedig 1948-at követően töretlenül érvényesülhetett irodalmi, közírói és kritikusi tevékenységében.”²⁴

Bosnyák István e válaszában mind a kategorizációs elv, mind az azon belüli értékválasztás keretében a maga elsődleges hovartartozását is egyértelműen megvallotta. De tette ezt már akkor is legalább ilyen egyértelműen, amikor a pártból való kizárása után, 1970-ben a *Dolgozók* főszerkesztője azt bírálta, hogy az újvidéki Ifjúsági Tribün vitaestjén a bevezető előadást „Bosnyák István, az újvidéki magyar tanszék asszisztense tartotta”, holott

■

²² Baranyai B. István: *Egy kisebbségi kismagyar kiselemtű. Bosnyák István munkássága a kritika és bibliográfia tükrében, 1954–2004*. Budapest, 2006, Dotnet Kft., 147.

²³ Zsidai Péter: „Nem vesszük komolyan magunkat”. *Élet és Irodalom*, XLVIII. évf., 41. sz. 2004. október 8. 6.

²⁴ Bálint Sándor: Európeér szellemi tájékozottság. Sinkó Ervin a horvát irodalomban – Bosnyák István újabb kutatásairól. *Magyar Szó*, 1980. április 5. 13.; ua. in Baranyai Bosnyák István: *Vallani mindent? Konfessziók és interjúk, 1961–2001*. Budapest, 2008, Dotnet Kft., 115.

öt „március 20-án kizárták a KSZ-ből”.²⁵ Vagdalkozó hangnemű válaszában kijelentette:

„Nem általában a párt, nem általában a kommunista eszme s nem is a Jugoszláv Kommunista Szövetség programja és gyakorlata meg egy mindevel állítólag egyet nem értő személy összeütközéséről van szó – de ezt, természetesen, nem tanácsstagunknak szándékozom bizonygatni, hanem pártomnak, a kommunisták pártjának, a JKSZ-nek. [...] Marxizmust, kommunistaságot, kommunista-értelmiségi gerincességet én nem holmi provinciális ponyvakirályoktól tanultam, hanem Kun Béla katonájától, s ahhoz, hogy a kommunista ideáloktól adminisztratív intézkedésekkel ténylegesen is elszakíthassanak, ehhez az kellene, hogy ennek az embernek az életművétől is elszakítsanak, amire viszont – ezt ponyvakirályunk nem tudhatja, de így van – természetesen sem most, sem a jövőben nincs semmi kilátás.”²⁶

Ugyanakkor sokszor mentegeti magát utólagosan egy-egy olyan deklaráció kapcsán, amely az adott rendszer iránti lojalitás kinyilvánításaként értelmezhető, mondván, hogy az csak „alibi-védőpajzs” volt. Például:

„Első szerkesztőnk azon nyomban hátrálni kényszerül, mihelyt a kriticismust, a symposionista »minden ellen« fordulást az ideológiai ellentábor a társadalmi valóságra irányulónak is minősíti és akként is inkriminálni próbálja; ezért fanyalodik [...] a taktikai »apage Satanas!« kénytelen-kelletlen vállalására: Nem, dehogy, mi a valóságunkat nem bántjuk, az már túl van a forradalmon, mi mindig csak az irodalmunkról beszélünk, s ha minden ellen foglalunk állást, az csak eddigi irodalmunkra vonatkozik, amely még innen van a forradalmon...”²⁷

Vagy:

²⁵ Az Ifjúsági Tribün sem lehet mindenki Tribünje! *Dolgozók*, 1970. április 3.

²⁶ Bosnyák István: „Az Ifjúsági Tribün sem lehet mindenki tribünje!” *Új Symposion*, 1970. 60. 10.

²⁷ Bosnyák István: *Politikai symposion a Délvidéken. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége. I. köt.* Újvidék, 2003, JMMT, 108.

„A Tribün magyar alosztálya egyéves munkájáról szóló, a fiatalok intézményének nyilvános vitaestjén beterveztett – s aztán a *Symposion*-ban is nyomban leközölt – beszámolójában ugyanis Végel László az addig is jól bevált symposionista taktikához, a jugoszláviai művelődési központoktól kölcsönzött »alibi-védőpajzshoz« folyamodik, beszámolója mottójául az akkoriban íróként és irodalompolitikusként egyaránt szabadelvű országos tekintélynek számító Dobrica Ćosić egyik művelődéspolitikai tételét választja.”²⁸

Illetve:

„Szerbia Ifjúsági Szövetsége vezetőségi tanácskozásán a *Symposion* új szerkesztője az alapító szerkesztő egykori taktikájára emlékeztető módon maga is abból indul ki beszámolójában, hogy mi, symposionisták »abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy épp a győztes forradalom alapvető vívmányaitól rajtolhatunk« ... Ám ehhez az apologetikus-taktikus kiinduló tételhez nyomban hozzáfűzi a kevésbé apologetikusot, sőt – ama *Symposion*-turnét letiltó »poros lelkekre«, »ismeretlen erőkre« asszociáltatva – némiképp eretnekinek is mondhatót: »Amiből például az is következik, hogy számunkra az alkotószabadság felszabadulás előtti, kisebbségi válfaja immár nemcsak értéktelenné, de értelmetlenné is vált.«”²⁹

Mai szemmel tekintve ezekre a mondatokra, még azt sem állíthatjuk, hogy palackpostába rejtett üzenetek a jövőnek. Az adott pillanatban ható, mozgósító közéleti deklarációknak pedig végképp nem tekinthetjük őket, megmaradtak a vajdasági magyar kisebbségi elit hatalmi átrendeződése dokumentumainak. Néhány éven belül a Doronjskinál halpaprikásosozók közül kerültek ki a vajdasági magyar kultúra legfontosabb intézményeinek vezetői.

Mi vezérelte tehát Bosnyák Istvánt mindebben? Lehetséges, hogy alig értett valamit mindabból, ami körülötte zajlott? Gon-

²⁸ Bosnyák István: *Politikai symposion a Délvidéken. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége. I. köt. Újvidék, 2003. JMMT, 109.*

²⁹ Bosnyák István: *Politikai symposion a Délvidéken. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége. I. köt. Újvidék, 2003. JMMT, 110.*

dolhatnánk akár ezt is, ha nem írta volna meg esszéjét³⁰ Tóth Ferenc *Jób* című színművéről,³¹ amelyben a leginkább tettenérhetőek a mozgatórugók.

A bibliai Jób becsületes, istenfélő ember, aki boldogságban és gazdagságban él. A Sátán azonban rábeszéli Istent, tegye próbára: kitart-e mellette a bajban is? Jób beteg lesz, meghalnak gyerekei, elveszti vagyonát, és megjelenik három barátja, akik arról győzködik, hogy bűnei miatt szenved. Jób ezt nem fogadja el, és Istenhez fordul igazságtételért. Ekkor megjelenik Elihu, azt állítja, hogy Isten a szenvedéssel az embert nevelni akarja, hogy megmentse az elbizakodottságtól. Isten azonban félbeszakítja, és megmutatja neki a természet tökéletességét, mondván, ha az ember ezeket sem képes felfogni, hogyan tudná magával hordani az emberi lét nagy titkait? Jób megérti ezt, és meghajol Isten előtt, az pedig visszaadja neki egészségét, gyerekeit és vagyonát, barátait pedig megszégyeníti. Erről szól Tóth Ferenc drámája, de ennek végén Jób mégis elbukik, a Sátán győzedelmeskedik. Az első dolog, ami Bosnyák Istvánnak a művel kapcsolatban eszébe jut, az eleve elrendelt hit.

„Jób az az ember, aki ha akarna se tudna hit nélkül élni; ha nem ismerné hitének meglévő objektumát, maga keresne egy istenséget, isteni ügyet, melyben hinni lehet. [...] Erőm, tartásom gyökere a hit – vallja Jób. [...] nem az Úr dicsérete, áldása vagy jutalma reményében, de nem is a lesújtó büntetéstől tartva vállalja a hitet s az érte való szenvedést is, hanem mindenekelőtt önmagáért, saját »tartása« érdekében [...] Ezzel szemben az igazán korszerű, igazán mai – »realista«! – hitvallás épp az, amely a mindenható, hatalmi kegyekre lesve hirdeti az ígét, az éppen időszerűt... [...] Az egyes gerinccel járó Jób megtörésének, kénytelen-kelletlen meghunyászkodásának nem isteni, hanem sátáni hatalom a külső előidézője. Milyen könnyen kiegyezik a Mindenható a Sátánnal! [...] Bölcs mosolya, mellyel Jób nincstelenné tevésének és családjától való megfosztásának, majd animális testi megkínzásának sátáni sugallatát is szentesíti,

³⁰ Jób etikája és bukása. Etikai változatok Tóth Ferenc színművére. *Új Symposium*, 1972. 92. sz. 562–568. Ua. in Bosnyák István: *Mű és magatartás*. Újvidék, 1987, Forum, 56–72.

³¹ Tóth Ferenc: *Jób*. In *Színművek*. Újvidék, 1971, Forum.

már nem is cinkos mosoly csupán; csakis: magának a Sátánnak a röheje, alakoskodó, »szelíd« formában megnyilvánulva. S ezzel a kétszeresen is sátáni monstrumhatalommal kellene Jóbnak tartósan dacolnia! [...] Ezt a hitet szolgálni, melynek ilyen Mindenható és ilyen szolgák a megtestesítői? Ez a végső, szkeptikus kérdés azonban fel sem merül Jóbban – s nem véletlenül. Az ő igazhívői hitének ugyanis olyan szigorúan meghatározott a tárgya – a hivatalos, egyetlenegy Mindenható –, hogy nélküle maga a hite sem létezhetne. [...] Jób veresége! Nemcsak végkövetkezményében, de bekövetkezése módjában is keserves, megalázó, szánalmas vereség, melynek sem tragikus pátosza, sem abszurd »felhangja« nincs. [...] Mi marad hát számára más, mint a vérlázító középkori szánom-bánom és huszadik századi önkritika, a hamuszórás, az oly jól ismert történelmi hamu szórása: »Megvallom: / nem értettem tetteim okát, / vétettem ellened, hibáztattalak. / Ezért hát / láss most porban, hamuban; / szavaim, melyekkel téged támadtalak, / most engem üssenek!« [...] Micsoda abnormis, emberfeletti heroizmus kellene hát ahhoz, hogy Jób mindezek ellenére mégis kitartson! Nem is tart ki. Cudarul, szánalmasan elbukik, de vajon joga, erkölcsi alapja van-e életközegének, a megalkuvó, vele csöppet sem szolidáris, sőt ellene szajkózó sokaságnak arra, hogy emiatt az önmagában véve, amúgy in abstracto csakugyan amorális bukáson – »morálisan revoltáljon«?³²

Bosnyák István előtt tehát egyértelmű az alapvető kérdés: el kell-e, el szabad-e fogadni a Mindenhatót a maga mindenható szerepében, ha erkölcsével nem értünk egyet? Hűeknek kell-e lennünk a kommunizmus eszméjéhez, ha folyamatosan tárjuk fel annak borzalmait? És mégis, amikor hat évvel a *Jóbról* írt esszéjének közreadása után megjelent a fiatal Lukács Györgyről írt tanulmánya,³³ azt a következőképp fejezte be:

■

³² Jób etikája és bukása. Etikai változatok Tóth Ferenc színművére. *Új Symposium*, 1972. 92. sz. 562–568. Ua. in Bosnyák István: *Mű és magatartás. Esszék, kommentárok*. Újvidék, 1987, Forum, 56–72.

³³ Lukács György tanácsköztársasági messianizmusa. Laikus hipotézisek szakmaiak számára. *Valóság*, 1978. 8. Ua. in Bosnyák István: *Mű és magatartás. Esszék, kommentárok*. Újvidék, 1987, Forum, 143–153.

„Köztudott, hogy az idős Lukács maga is radikális – túlságosan is »radikális«! – kriticizmussal viszonyult saját gondolati fejlődésének 1917–19-es időszakához, mondván: *Október* az egész világ haladó értelmiségére mély benyomást gyakorolt, ám létrehozott egy »sajátos fajtájú szektásságot« is, melynek alapját »az a szenvedélyes hit alkotta, hogy a világ szocialista átalakulása néhány rövid, persze válságokkal telített év dolga lesz csupán, hogy tehát hamarosan bekövetkezik a gyökeresen jóra forduló világ, az igazi élet lehetősége«. [...] De akkor a minden mítoszok demitizálását szorgalmazó marxizmus szellemében tegyük ehhez nyomban hozzá azt is, hogy ezek szerint, vulgo, Lenin korabeli közírása, *Október* és az éppen hogy megalakult új, lenini Internacionálé nemzetközi forradalmi stratégiája szintén e »sajátságos fajtájú szektásság« tárgykörébe sorolandó már akkor is, és nem csak a húszas évek végén és a harmincas években, amikor a forradalmi apály és a fasiszta dagály csakhogyan fatális szektariánizmusba sodorta az egyféléképp immár »Godotra váró« világforradalmi illúziókat. Ám az, hogy már Lenin idejében is ezt képviselték ezek az elvárások: ez még ma is pusztán gondolati és politikai nonszenszként hangzik, s nyilván az áll közelebb a kortörténeti igazsághoz, hogy sem ama haladó értelmiség világszerte, sem a fiatal Lukács György, sem *Október* és a Kommunista Internacionálé forradalmi stratégiája nem szédült bele holmiféle délibáb-messianizmusba; világmegváltó, emberiségfelszabadító forradalmi reményeknek igenis volt nagyon is reális történelmi létalapjuk. [...] Csakhogy utólag miért kellene szégyelleni, gyermekdedé tenni, együgyűen naivnak nyilvánítani e reményeket? Hisz tehetnek róla azok, ha potenciális e századi megvalósítói olykor maguk bizonyulnak gyermekdednek önnön lehetőségeikhez képest?»³⁴

Tehát az eszme helyes, csak a megvalósítás hibás. Bosnyák nem a szocializmus helyett keresett valami mást, hanem azt akarta megjavítani mindazon mérhetetlen cinizmus ismerete mellett, amellyel a megvalósítók részéről találkozott.

³⁴ Lukács György tanácsköztársasági messianizmusa. Laikus hipotézisek szakmaiak számára. *Valóság*, 1978. 8. Ua. in Bosnyák István: *Mű és magatartás. Esszék, kommentárok*. Újvidék, 1987, Forum, 143–153.

A titkok kulcsa

Mi volt az a súlyos teher, a titkok kulcsa, amit magával hurcolt, s amelynek elhagyásával – úgy érezhette – önmagát tagadta volna meg? Az egyetlen nagyon súlyos adottság, amelyre Bosnyák István maga nem lehetett ráhatással, a származása volt. Ennek terhet egész életén át cipelte, és a súlyával is tisztában volt. A félelem és bizonytalanság gyerekkorában beivódott a lelkébe. Ennek okát, vagy mondjuk így: általa vélt okát el is mondta verseiben. A *titkok kulcsa* című kis versciklusa egyik versének ezt a címet adta: *Titkom, melyről pedig nekem beszélni kell*. Ebben olvashatjuk:

*Ha sikolytalanul harapta
Apám fűrésze a koporsódeszkát,
ha tovacsúsztak fáradtan
a perzselő délutánok szurkos felhői,
ha békésen böfögött az ezüst-boci,
míg Nagymama
ajnározó kezét nyugtatta rajta,
ha Anyám kék-bársony szeméből
nem görgötek elém a réműlet-éj
kövér igazgyöngyei, a csillagok –
olybá tűnt mindig, hogy széles e világon
mindennél többet ér
e csönd, e nyugalom a szurdokparti házban,
s hogy ezért az áldásért bizony
sokat-sokat kell imádkozni
ott lent a faluszélen, a Jézus szíve templomban,
a vasárnapi ministrálásaim idején.³⁵*

De mi volt az idill mögött?

„Talpát rojtoltják a szurdok indái, bokor-emberek húznak el mellette a sötétben, göndör hajtincsei halottas zászló foszlányaiként lobognak a réműletében: egyfuttában rohan le a hegyről a falusi kiskocsmához.

³⁵ Baranyai B. István: *Ellenversek, 1959–2004*. Budapest, 2007, Dotnet Kft., 18–19.

Az ismerős – nagyon is ismerős! – ajtónál megtorpan, fölbontja a nedves irkalap-gombócot: ÉDES FI-JAM HA MÉG-ECCER LÁTNI AKARSZ...

Űzött kecskegida-teste ittas apja ölébe omlik. Az szipogva betúzi a kockás kocmaabroszon Nagymama üzenetét, miközben két kis üveggolyó koppan az ölébe simult gyerekarcon.

Aztán kidülöngélnek lassan a szurdoksötét éjszakába.

*

Hát mindig engem rágtok, mint rozsa a vasat? Mindig én vagyok a soros? Hogy szakadna le az a magasságos-magasságos, szentséges-szentséges... Nem, nem fogtok tovább!

Lerántotta az asztalosműhely szerszám-fogasáról az új kézi-fűrész, a legújabbat (a többi meg, mint amikor szögre harapnak a régi deszkákban, sikongva vágják agyarukat egymás agyarába s nyomban a forgács-halomra huppantak), halottsárga cigarettás fogaival letépte róla a sokszálú sodrott zsinórt, iszonyút csavart Anya marasztaló kezén s a kötélnyi zsinór-köteget lóbálva a magasban, tovarohant a szőlőnkbe vezető szurdok felé.

Később aztán visszasomfordált, mint máskor is mindig, és megint csak jól lehurrogott bennünket: mit ordibálunk, mért kell a fél világnak megtudni, mi történik a házunkban, ki akar kárt tenni magában.”³⁶

És a keret, amelybe ezeket a vallomásokat Péterváradon 1961. március 21-én papírra vetve belehelyezte:

*Szivárványszín kócos kakas
szemétdombon boronál.
Fáj néki a lába nagyon:
csengő-pengő sarkantyúja,
súlyos zengő vasbéklyója
sajgó rést vájt rajta.
Kipir-kapar, nem hiába:
éleskőrmű boronája
iciny-piciny csilló kulcsot*

³⁶ Titkok, melyekről nem szívesen beszél a család. In Baranyai B. István: *Ellenversek, 1959 – 2004*. Budapest, 2007, Dotnet Kft., 18.

fésül ki az emlék-szemét
zila-kuszált hajából.
[...]
... S most e hamispénzt
(úgy ám, a hamispénzt!)
mint otromba béklyót
vonszolja maga után
ama szemétdombi
fura, nagyon fura
megtépázott kakas.³⁷

A saját életében Bosnyák István – aki szemlátomást nem akart vagyont szerezni, hedonista sem volt, a hatalmat sem élvezte különösképpen, hanem inkább megszenvedte, a tagadásaiban is inkább biztos volt, mint az igazában – mit tartott fontosnak? Írt egyáltalán ilyesmiről? A számára legfontosabb dolgokat csak versben tudta megfogalmazni. Bizonyára ezért ragaszkodott annyira a közlésükhöz, hiába igyekezett erről még Ács Károly is, akinek sem a formaérzékéhez, sem a jóindulatához nem fér kétség, lebeszélni erről,³⁸ megjelentette őket magánkiadásban. A vágyait számomra a legközérthetőbben két versében fogalmazta meg. Az egyik vers:

ÁLOM

álmában kiadták
posztumusz könyvei első sorozatának
legelső
vaskos kötetét

Braille-technikával³⁹

És a másik:

³⁷ A titkok kulcsa. In Baranyai B. István: *Ellenversek, 1959–2004*. Budapest, 2007, Dotnet Kft., 16–19.

³⁸ Baranyai B. István: *Egy kisebbségi kismagyar kíséletmű. Bosnyák István munkássága a kritika és bibliográfia tükrében, 1954–2004*. Budapest, 2006, Dotnet Kft., 413.

³⁹ Baranyai B. István: *Ellenversek, 1959–2004*. Budapest, 2007, Dotnet Kft., 39.

FILOSZ-OPTIMIZMUS II.

*gyűlik lassan
gyülemlik
vontaképpen máris
megvan
egy nekrológnyi
élet⁴⁰*

Végtére is ez a két kívánsága teljesült. Ha tudni akarjuk, hogy hányban jelent meg a legendás *Új Symposion* első száma, akkor mégsem Domonkos István verseit, Tolnai Ottó novelláit vagy Végel László esszéit fogjuk fellapozni, hanem Baranyai Bosnyák István bibliográfiáját. Az a legbiztosabb.

⁴⁰ Baranyai B. István: *Ellenversek, 1959–2004*. Budapest, 2007, Dotnet Kft., 53.

■ ■ ■

■

■ ■ ■

■■■ INTERJÚ ■

Baranyában született, és egy ideig Schneider Júlia tanítványa is volt. Készítettem egy interjút Schneider Júliával, amelyben azt mondta, hogy a baranyai ember másmilyen, mint a bácskai. A baranyai ember szívósabb és egyben romantikusabb is. Valahogy úgy érzem, hogy hozott valamit Bácskába ebből a baranyai jellegből. Milyennek látja Ön a baranyai embert?

A táj általi determináltságát az emberi alkatoknak, emberi magartásoknak kissé mindig kétellyel nézem, noha nyilván vannak bizonyos táj általi determináltsági is egy-egy kisebb vagy nagyobb népközösségnek; ilyen értelemben megboldogult, nagyon kedves tanárnőmnek a tézisé is, feltételesen bár, de el tudom fogadni. Ami pedig a szívósságot illeti, én úgy gondolom, azok az évtizedek, amelyek hovatovább mögöttünk vannak, nemzedékem mögött, azok nemcsak a baranyai vagy bármely más tájegységből induló értelmiségiek tették szívóssá, hanem egyáltalán mindenkit, aki az értelmiségi pályán kötelezte el magát. Mert úgynevezett „békés évtizedeket” éltünk (békesség alatt a háborúmentességet értem), ám voltaképpen olyan dinamikus évek-évtizedek voltak ezek, hogy bizonyos belső szigorúság, belső szívósság nélkül nemigen lehetett talpon maradni ezeken a nyílt, pannon térségeken. Ami viszont a romantizmust illeti, talán inkább azt mondanám – megint csak áttérve szerénytelenségemről egész nemzedékemre –, hogy egyféle társadalmi és történelmi utópizmust hoztunk magunkkal. Korosztályom, a negyvenesek korosztálya, a főlzabadulás utáni évtizedekben érett értelmiségivé, alkotóvá, márpedig ezek voltak azok az évek, amikor még olyan ragyogó távlatokban gondolkodtunk, mint „világszocializmus”, „egyetemes megemberiesülés”, „viszonylagos anyagi jólét” és így tovább. Viszont íme, látjuk, halljuk nap mint nap, a századforduló, az ezredvég más távlatokat hozott, másokat – sajnos. Úgyhogy mai távlatból a mi egykori sárgacsőrű nemzedéki elvárásaink is utópisztikusnak bizonyultak. Természetesen nagy kérdés, hogy ez az utópizmus kinek a „hibája”, a nemzedéké-e, vagy az úgynevezett történelmi és társadalmi valóságé.

Azért a szíve mélyén – úgy érzem – még mindig dédelgeti ezeket az utópisztikus elvárásokat.

Igen, mert ezek nélkül valahogy nehezen lenne meg az ember, és nehezen is tudna dolgozni. Pár ízben már írásban is tisztáztam magamnak, hogy nézetem szerint, századunk történelmi „szekere” valahol 1917/19 táján ragadt bele a sárba. Ahonnan egy-egy pillanatban, úgy látszott, ki-ki húzza magát,

ám tartósan mind a mai napig nem sikerült e századnak kimozdulni onnan, ahol a történelmi-társadalmi alakulások 1919-ben, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom idején megakadtak-elakadtak, megragadtak. Úgyhogy ha van még az embernek némi maradék optimizmusa – vagy mondjam így: maradék-idealizmusa, maradék-utópizmusa –, akkor ez részemről épp erre az időre irányul. Valahogyan, valamiképpen nagyon jó lenne, ha a századvég, immár az ezredvég is egyúttal, meg tudná találni a visszacsatolás módját 1917-hez, 1919-hez, mert anélkül marad a darabokra hullott világ, az antagonisztikus nagy- és kishatalmak – sokféle hatalmak! – darabokra hullott világa, amelyben egyetemes-emberi perspektívákról nehéz beszélni, nehéz gondolkodni, nehéz még álmodni is.

Ön az egyetemen régi magyar irodalmat és népköltészetet ad elő. Sinkóval foglalkozik, de ír a jelenről is. Ezek az érdeklődési körök között szeretnék egy közös pontot meghatározni, amely mindebben mozgatja. Kezdjük talán a Sinkó-életmű kutatásával. Mi tette ilyen érdekessé a sinkói életművet az Ön számára és az egész nemzedék számára is?

Voltaképpen azoknak az ígéreteknek az ígérete, amelyekről az imént szóltam. Nevezetesen az októberi remények, az októberi emberiségvágyak azok, amelyek a sinkói életmű mélyrétegeiben afféle bűvópatakként átvonulnak, s ismét elő- és előbukkannak, mindig és újból szembesítvén a néhai, az egykori, az októberi, a 19-es, a tanácsköztársasági történelmi elvárásokat az adott sinkói jelennel: a húszas, a harmincas, vagy éppen a negyvenes, ötvenes, hatvanas évekkel. S ez természetes is. Mert magyar irodalmi viszonylatok között Sinkó Ervin nemzedéke volt az, amely azt az *Október*-élményt a legintenzívebben és igen tartósan és produktívan fölszívta, magába szívta. Így például egy Lukács György-életművet sem lehet, nézetem szerint, adekvát módon szemlélni anélkül, hogy erre az eredeti-eredendő egzisztenciális alapélményre, *Október*-élményére ismét vissza ne térne a Lukács-életmű kutatója. De Mannheimtól Hauser Arnoldig és Lengyel Józsefig voltaképpen az egész Sinkó-nemzedéket sorsdöntően, egzisztenciálisan határozta meg *Október* ígérete, *Október* világtörténelmi perspektívája.

Az Ön nemzedékének Sinkó-tanítványnak lenni egyben bizonyos erkölcsi magatartást is jelent. Így tekintettek erre?

Pontosan fogalmazott a kérdésében, hisz nemzedékemnek, az első *Symposion*-korszakának afféle értelmiségi vezérmotívumává vált az a szépséges sinkói aforizma, miszerint marxi értelemben marxistának lenni egy emberi és intellektuális erkölcsiséget is jelent, olyan erkölcsiséget, amely képessé teszi az embert a mindenkori és mindennemű – vagy ahogy Sinkó Ervin fogalmazott: ó- és új – bálványokkal való produktív és produktívá tevő leszámolásra. Amikor nemzedékem társadalmi, művelődéspolitikai, irodalmi, esztétikai kriticismusára gondolok, én e kritizmus mögött valahogy mindig látni vélem ezt a sinkói értelemben vett marxistaságot is, amely nem egyetlen egy társadalmi doktrína alapos vagy kevésbé alapos eltanulását, megtanulását feltételezi, hanem föltételez egy olyan immanens, egyéni programokban akár meg sem nyilatkozó erkölcsiséget, etikát is, amely – legalábbis Sinkó szerint – éppen marxi szellemben kérdez rá ismételtelen a múltra és a jelenre, meg egy kicsit a jövő távlataira is... Ilyen értelemben ugyancsak tartósnak, eleminek és produktívnak vélem a sinkói szellemi hatást egész nemzedékem publicisztikai, irodalmi, kritikai/kritikusai, sőt akár belletrisztikai gyakorlatára is.

A '60-as évek végén legintenzívebben működő nemzedék egyik vesszőparipája a hatalom iránti viszony. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy miért elsősorban az írók érezték ezt a problémát. Igaz, hogy a szociológusoknak kellene vele foglalkozni, az is igaz, hogy nálunk nincsenek magyar szociológusok, de emellett is valami kiváltotta azt, hogy az irodalom nagyobb mértékben foglalkozott a politikával, mint más közegekben. Mivel lehetne ezt magyarázni?

A '60-as évek elején, amikor nemzedékünk konstituálódott, talán nem is voltunk tudatában annak, amit ma már igen könnyű meglátni. Nevezetesen azt, hogy a hatvanas években, miután európai és nemzetközi viszonylatban is kezdett feloldódni – ideig-óráig legalábbis – az a hidegháborús dermedtség, amely a negyvenes, ötvenes éveket jellemezte, egyre inkább előtérbe került Nyugaton is, Keleten is, voltaképpen mindenütt, az emberi személyiség, a termelő és az alkotó ember személyiségének történelmi felszabadulása. Ha a hatvanas évek társadalomtudományi folyóiratait lapozgatjuk ma, tucatszámra bukkannak elő azok az értekezések, tanulmányok, amelyek ezt az akkor talán legizgatóbb és legaktuálisabb történelmi kérdést feszegetik. Hisz akkor, a hatvanas évek elején, úgy látszott, hogy egyfelől az úgynevezett jóléti társadalom Nyugaton és az anyagilag viszonylag stabilizálódó szocialista vagy szocialisztikus

társadalom Keleten, és természetesen a mai öngazgatói szocializmusunk is, megoldja az alapvető e századi materiális létkérdést. S épp ezért kerülhetett előtérbe az emberi egyed társadalomontológiája, mindazokkal a rész- és globális kérdésekkel egyetemben, amelyek – ebben igaza van – voltaképpen az egyénnek a hatalom iránti viszonyára redukálhatók. Hatalmon, természetesen, nemcsak a politikai-represszív hatalmat értve, hanem az emberi egyedet, egyediséget megnyomorító anyagi, kulturális és egyéb hatalmakat is.

Esetleg az irodalom és a politika viszonyáról...

Ez az utóbbi kérdés döbrent rá, hogy voltaképpen félbemaradt a válaszom arra a részkérdésre, miért éppen az irodalom reagált olyan érzékenyen az emberi egyed, emberi szabadság, emberi felszabadulás és a hatalom viszonyára. Van egy eléggé elcsévelt, eléggé banális tétel, tézis, axióma, miszerint az íróember afféle „szeizmográf” a maga korában, amely jó előre ráérez a készülö kisebb-nagyobb „földrengésekre”, azokra a belső, felszín alatti „tektonikus mozgásokra”, amelyek az adott korban, adott társadalomban zajlanak, olykor úgy is, hogy a közvélemény a folyó élet dinamizmusában ezekről a mozgásokról még nem is vesz tudomást... Ez a tézis, persze, könnyen vulgarizálható és sematizálható, könnyen minősíthető afféle írói-alkotói exkluzivitásnak, arisztokratizmusnak és egyébnek: lám-lám, korunk írói azt képzelik magukról, hogy ök az egyetlen érzékeny fülek és szemek, amelyek jó előre és időben rálátanak és ráhallanak arra is, ami még csak a társadalmi élet kérge alatt zajlik... Én mindennemű szakmai szektásságtól mentesen is merném hinni, hogy az íróembernek igenis van efféle természetszerű képessége is. Ami természetesen nem valami „istenáldása”, hanem abból következik, hogy a társadalmi munkamegosztás során az íróember és általában az úgynevezett humán értelmiségi épp a napi munkája, a több évtizedes napi munkája folytán – amely mégiscsak, még mindig és mindennek ellenére is privilegizált munka és anyagi termelés szféráihoz viszonyítva – könnyebben ki tudja művelni azokat a bizonyos belső érzékszerveket, amelyekről Marx is beszél, és nemcsak úgynevezett esztétikai szenzibilitást tud kifinomítani magában; hanem társadalmi, etikait, politikait, ontológiait, filozófiat is.

A hatalomról beszélünk, doktor Bosnyák István pedig az Intézet igazgatója, így tehát most már neki is némi hatalma van. Kérdezzem meg, hogyan ízlik a hatalom ?

A kérdésre semleges választ kell alapfokon adnom, ugyanis nem érzek az Intézetben semmiféle hatalmat és ellenhatalmat sem. Az, hogy az Intézet soros ügyintézője vagyok, véletlen körülményekre is visszavezethető; mindenesetre ezt a napi, jobbára praktikus munkát, amellyel most két éven át foglalkozom, megerőltetés nélkül, nagy szeretettel végzem, mert úgy érzem, a 32 munkatársat számláló Intézetünk nagy többségével azonos nézetet, azonos elképzeléseket, hasonló tudomány- és oktatáspolitikai koncepciókat vallunk, és ilyen körülmények között aztán nem nehéz az ügyintézés egy olyan speciális intézményben sem, mint amilyen a miénk is. Tehát a hatalom az Intézetben nem ízlik sehogy sem, mert egyszerűen nem érzem, nem érzékelem, és ugyanakkor nem érzékelek „ellenhatalmat” sem, amellyel afféle technokrata napi csatákat kellene vívni.

Mik lennének az Intézet legégetőbb feladatai?

A tavaly októberben kezdődött, új munkaévünk elején analitikus közösségi hozzáállással meghoztuk az intézeti munkatervet, amelynek természetesen számos praktikus-pragmatikus eleme van. Egészében véve viszont, úgy gondolom, a következő szükségletet artikulálta ez a sok elemében praktikus/prakticisztikus munkaterv: szervezesebbé, koherensebbé tenni az intézeti napi tevékenységet, még jobban kifejezésre juttatni azt, hogy az Intézet hármas alaptevékenysége – oktatás, kutatás, kiadótevékenység –, nem 32 értelmiségi nomád ember napi-practicista ügye, teendője csupán, hanem van valami szerves, belső kohéziós ereje, koherenssége is ennek a munkának. Ami azt is jelenti, hogy a jelen szükségleteit – társadalmi, művelődési, oktatási, tudományos szükségleteit – ez a program legalább valamelyest társítani tudja a távlatibb célokkal, igényekkel, lehetőségekkel. Más szóval, hogy ez az intézeti program épp a belső szervezőképességénél fogva igényt tarthat arra az intézményes dialektikára is, amelyről Intézetünk első, legagilisabb, legtevékenyebb és legnagyobb formátumú álmodozója/gondolkodója, B. Szabó György szólt annak idején, az '50-es évek derekán. Másrészt, időszerű teendőnek tartom Intézetünkben azt is, hogy szellemi hatékonyságunkat még kifejezettebbé tegyük, még jobban fölszámoljuk azt a belső önizolálásnak is mondható szakmai elszigeteltséget, amely meghatározott számú tantárgyra, projektumi, alprojektumi és egyéb teendőkre korlátozná az intézeti oktatók és kutatók munkáját. Nem azt mondom, hogy programatikusan elzárkózva szellemi életünkötől, ám talán egy kissé nem eléggé tevékenyen viszonyulva a vajdasági, köztársasági és jugoszláviai szellemi/művelődési valóságunkhoz. Az olyan látszólag apró-cseprő kis intézkedésben például, mint az,

hogy a tavasz folyamán bevezettük az intézeti kiadványok nyilvános, közvélemény előtti ismertetését: én azt az intenciót is látni vélem, látni szeretném, hogy még az ilyen apró-cseprő intézkedésekkel is még jobban kimozduljunk viszonylagos szellemi önizoláltságunkból, és mindazt, ami az Intézetben történik, valahogyan közösségivé, pontosabban: közösségibbé tegyük. Ugyanakkor időszerű teendőnek látom azt is, hogy a szervezettebb, programatikusabb, koncepciózusabb intézeti munkának az intenzitását és extenzitását is fokozzuk. Arra gondolok, hogy a 32 jelenlegi alkalmazottnak az alkotói lehetősége, kreatív képessége jóval nagyobb annál, mint hogy – például – csupán évi két-három könyvet tegyünk le intézeti kiadásban a közösség asztalára... Már idei kiadói tervünk is megsokszorozza ezt a lehetőséget, épp a lehetőség realitása révén; nem 2-3, hanem 12-13 kiadványunk, tanulmánykötetünk, kollektív és egyéni monográfiánk jelenik meg az idén, természetesen folyóiratunk négy száma és állandó intézeti évkönyvünk, a *Tanulmányok* idei száma mellett. Erre azért van lehetőség, mert adva van Intézetünkben egy nagyon produktív – ha szabad így fogalmaznom – közszellem, amely a maga dinamizmusát arra is irányítja, hogy mintegy önmagunknak is bebizonyítsuk: többre, hatékonyabbra, dinamikusabb alkotói-szellemi munkára képes e mikro-közösségünk, mint ahogy sokszor önmagunk is tudni véljük.

Mi a véleménye, az oktatási reform hogyan hatott ki az Intézet munkájára, megmutatkoznak-e valamilyen következményei?

Hallgatóink, mármint a rádió hallgatói, a napokban egy nagyobb interjút olvashattak a *Magyar Szóban*, amelyben intézeti kollégáink, pontosabban a felvételi vizsgákat irányító intézeti munkatársaink beszámolnak jelen tapasztalatukról, amely nagyon is összefügg iskolareformunk mai praktikus következményeivel. Ugyanis az iskolareform (most csak a középiskolákról beszélek) örvendetesen kiszélesítette az anyanyelven tanulás lehetőségét egészen a tizedik osztályig. Számos községben, iskolaközpontban hozta meg a reform azt az igen pozitív lehetőséget, hogy a nyolcosztályos iskola befejezése után a nemzetiségi hallgatók is, éppúgy mint a nemzetek sorába tartozó hallgatók, saját anyanyelvükön folytassák tanulmányaikat még két évig. Úgy vélem viszont – erről sokat cikkeztek újságaink is –, hogy e csakugyan üdvös két év után egyfajta törést is magával hozott iskolareformunk, s épp ez a törés az, amely a mi munkánkban, az Intézet, illetve a Tanszék munkájában máris érződik. Tudniillik, megcsappant azoknak az iskolaközpontoknak a száma Vajdaságban,

amelyekben a szakirányú oktatás is anyanyelven folyik a középiskolai fokozat utolsó két évében. Így aztán a mi tanszéki tanítási programunk által előírt megfelelő szakirányú végzettség afféle hiánycikk ma Vajdaságban, minek folytán rendkívül növekedett a különbözeti vizsgát tenni akaró, potenciális hallgatóink száma. 1967 óta vagyok a Tanszéken, miközben soha még nem tapasztaltuk azt, hogy egy felvételi vizsgaidényben ennyi jelentkezőnk legyen. Ez természetesen nem annak a következménye, hogy valami különleges okok folytán most megnövekedett volna a Tanszéken való tanulás varázsa... Ellenkezőleg. Arról van szó, hogy a tizedik osztály elvégzése után az anyanyelvű továbbtanulás lehetőségei Vajdaság-szerte leszűkültek, és így aztán sok hallgatónk voltaképpen csak azért válik hallgatónká – amennyiben leteszi a megfelelő különbözeti vizsgákat –, mert a 11. és 12. osztályban máshova, más egyetemi karra nem szerzett, nem szerezhetett anyanyelvén megfelelő képesítést. Úgyhogy amikor iskolareformunk továbbvitelére gondolunk, akkor mi itt a Tanszéken és általában az Intézetben nap mint nap arra is gondolunk, hogy megtartva reformunk kétségtelen és joggal üdvösnek mondott vívmányát – nevezetesen az anyanyelvű továbbtanulás lehetőségének demokratizálódását a 10. osztállyal bezárólag – iskolarendszerünknek valahogyan módot kellene találnia arra is, hogy a 11-12. osztályban se következzen be a szóban forgó törés. Az esetben aztán a mi Tanszékünkön is – kicsit a régi gyakorlatra is emlékeztetően – ismét természetesebb és spontánabb lenne a leendő hallgatók felvétele, hisz nem kellene például közgazdasági, természettudományi és egyéb szakokról jövő hallgatókat külön tanulásra és különbözeti vizsgák letetésére készíteni.

A jugoszláviai magyar szellemi életet tekintve, mi a véleménye, miben nagyobb a potenciálunk, vajon nagyobb-e a szellemi alkotó potenciálunk, vagy pedig az intézmények potenciálja?

Nem tudom, jól értettem-e e kérdését, de mintha benne lenne az a nagyon is valós helyzetfelismerés, hogy a jugoszláviai magyar kultúra, tudomány, irodalom és művészet intézményei, fórumai egyfelől örvendetesen gazdagítják szellemi produkciónkat, másfelől azonban olykor-olykor – ahogy ezzel a szép kis eufémiával mondani szokjuk – bizonyos gátakat is állítanak e produkció további föllendülése, növekedése elé. Talán nem szerénytelenség azt feltételezni, hogy nemcsak a mi Intézetünknek, de voltaképpen minden más rokonintézménynek is állandó napi problémája kell vagy kellene hogy legyen a belső alkotóerők öntevékenységének, gúzsba nem kötött, szabad kreációjának a kibontakoztatása, egyszóval a

merev, intézményes keretek állandó lazítása. Mint ahogy nyilván állandó és valóságos az az igény is, hogy az intézmények ugyancsak folyamatos napi erőfeszítéseket tegyenek az intézményen kívüli szellemi, tehát művelődési, tudományos, művészeti hatékonyságuk fokozása érdekében. Bizonyos objektív adottságok – például az országos méretű gazdasági problémáink – olykor ösztönösen is arra készítetik az intézményeket, hogy befelé forduljanak, hogy bezárkózzanak, hogy vegetáljanak. Nos ez csakugyan egy objektív adottság, és ez ellen, természetesen, nem lehet pusztá verbalizmussal küzdeni. De lehet küzdeni ellene, épp az intézmények belső produkciójának állandó dinamizálásával, másrészt pedig – minden anyagi megkötöttség ellenére is – az állandó nyíltság biztosításával. Arra gondolok, hogy egész szellemi életünk alkotóképessége nyilván akkor jutna még inkább kifejezésre, ha az intézményeink tevékenységének sokat emlegetett demokratizálódása gyorsabb ütemben folyna.

Arra gondolok, tény, hogy az intézmények képezik az alapját egy kultúra egzisztenciájának, egy biztos alapját, ahogy Szeli tanár úr többször is leírta és hangoztatta. Viszont néha úgy érzi az ember, hogy nem csak anyagi és gazdasági megkötöttségek idézik elő, hogy ezek az intézmények és ennyi intézmény nem nyújt esetleg többet, mint amennyit a keret lehetővé tenne. Azt hiszem, hogy itt a provincializmus is közrejátszik. Mennyire vagyunk provinciálisak?

Nem tudom, hogyan vélekednek erről a kultúrológusok, de én úgy vélem, az intézmények természetrajzához immanens módon hozzátartozik a megkövülés, a megmerevedés, a passzivizálódás lehetősége is. Voltaképpen a provinciálissá válás lehetősége... Olyan állandó latens veszély ez, amely ellen az intézmények nyilván csak úgy küzdhetnek, ha tudatában vannak e veszélynek és saját „immanens sorsukkal” tevékenyen próbálnak szembeszegülni. Szellemi életünk provincializmusa utoljára a maga teljes drasztikusságában a hatvanas években került tartományunkban terítékre, persze, az ötvenes éveknek, B. Szabó György nemzedékének is nagy és komoly témája volt ez. A hatvanas évek folyamán talán éppen az akkori örömdetes intézményesedésben rejlett az a lehetőség, amely révén az akkori, igen erőteljesen artikulált provincializmusunkat fel kellett, fel lehetett volna számolni. Azóta elmúlt egy évtized, elmúltak immár a hetvenes évek is, és bizony azt tapasztalja a művelődési életünkben, kultúránkban, tudományunkban, művészetünkben és irodalmunkban nyitott szemmel és illúziók nélkül tájékozódó ember, hogy a neoprovincializmus

ma sem mondvascinált, kitalált valóság-eleme szellemi életünknek; nagyon is valós valóság-elem ez, amellyel nap mint nap találkozunk sajtóban, folyóirat-produkciókban, oktatásban, tudományban, művészetben, mindenütt. S ez alighanem ismét csak afféle immanens fejlődéstörténeti tartozéka szellemi életünknek, olyan tartozéka, amelyet, egyszer és mindenkorra, valami „radikális varázspálcával” kettétörni, végérvényesen fölszámolni nem lehet: évek, esetleg fél- vagy egy évtized múltán a provincializmus ismét artikulálja, megint időszertűvé teszi önmagát... Jugoszláviai magyar viszonylatban, nézetem szerint, ez a provincializmus úgy is megnyilatkozik, hogy mi voltaképpen nem élünk azokkal az általános lehetőségekkel, amelyekkel országunk, társadalmunk kultúrközpontjai élnek. Mire akarok utalni? Arra, hogy mi sokszor nem tudunk mit kezdeni sem a szellemi dinamizmusnak és ezzel kapcsolatban a szellemi hatékonyságnak, sem a korszerűségnek, sem az eleven, nyílt problémalátásnak, illetve a társadalmi, művelődési, művészeti távlatok kritikai feszegetésének azon lehetőségeivel, amelyekkel pedig Belgrádban, Zágrádban, Ljubljánában, vagy Szarajevóban egészen természetesen élnek kollégáink, a szellemi munkások. Mert annak például milyen más magyarázata lehet, hogy egy *Új Symposion*-szám – amely igen civilizált tematikus szám volt, az erotika korszerű filozófiai, társadalmi és kulturológiai megvilágítását tartalmazta – egy álló évig „bunkerben” állt, mégpedig ugyanakkor, ugyanazokban a hetekben, hónapokban, amikor országos viszonylatban hasonló tanulmányok, cikkek százai láttak napvilágot? Vagy hogy még egy hasonlóan drasztikus példát említsek a mi sajátos, fenti értelemben vett provincializmusunkra: mi mással magyarázható, mint sajátos provincializmussal az a körülmény, hogy ugyanennek a folyóiratunknak ama nevezetes Lukács-interjúja, interjú-sorozata olyan kínkeservesen jelent meg – kihagyásokkal, ki-pontozásokkal, szerkesztőségi magyarázatokkal –, holott ugyanennek a városunknak egy másik irodalmi orgánuma – amelynek szerkesztősége mindössze pár száz méterrel van odébb a miénkétől – már régen-régen és simán, problémamentesen lehozta ezt az interjút? Arra akarok utalni, hogy a mi szellemi életünkben sokszor nem tudunk, nem merünk élni ugyanazokkal az objektív társadalmi és művelődéspolitikai lehetőségekkel, amelyekkel kollégáink nemcsak az egyébként sem távoli Belgrádban, Zágrádban vagy Ljubljánában élnek, hanem itt, Újvidéken is. Csak éppen más intézményekben, más művelődési fórumokon. Mintha lenne tehát valamiféle sajátos nemzeti színezete is ennek a mi szóban forgó provincializmusunknak.

Mi a véleménye a szellemi élet vezéreinek szerepéről?

Ha arra gondolok, hogy szellemi életünknek a távolabbi évtizedekben volt olyan, önmagát vezérnek nem képzelő, de a szó jó értelmében és objektíve mégis csak vezéregyénisége, mint B. Szabó György vagy Sinkó Ervin, akkor a vezérelt hiányáról én is mint valóságos hiányról tudok csak meditálni. Ellenben ha a vezérszerepre úgy gondolok, mint a provinciális Gyulai Pál-oskodás megalomán diktatórikus és vidékiesen önszerelmes tendenciájára, akkor az efféle vezérést ma, 1982 szeptemberében igazán nem hiányolom szellemi életünkől. Van azonban valami más, amit a vezéregyéniség-kérdésnél jóval égetőbbnek látok. Feltételezzük, hogy a jó értelemben vett vezéregyéniségek összefogják, koherensebbé tehetik a szellemi élet parciális törekvéseit, maguk is dinamizmust kölcsönözhetnek a szellemi életnek, hatékonyabbá tehetik stb. Nos én úgy vélem, hogy a bármilyen – jó vagy rossz – értelemben vett vezéregyéniségek nélkül is megvalósíthatna szellemi, irodalmi és művészeti életünk egy jóval nagyobb belső szervességet, s föltörhetné azt az izoláltságát, amelyben ma létezik. Arra gondolok, hogy a jugoszláviai magyar szellemi életben pillanatnyilag nagyon hiányzik az alkotói párbeszéd, amely nyílt, demokratikus nézetkonfrontálódást is föltételez természetesen; nagyon hiányzik a közös gondolkozás, a közös tervezés, a közös kritikai szembesülés azzal, ami szellemi életünkben – beleértve az intézményeket is bizonyos megmerevedő tendenciájukkal egyetemben – ma adva van. Olykor az a meggyőződése az embernek, hogy berkeinkben süketnémák hangos monológja folyik napjainkban, s hogy a kérdésfelvetés, problémafeszégetés, távlatkeresés valahány – sok vagy kevés, ez lényegtelen – ember magánszólamra csupán, olyan magánszólamra, amelyre nincs rezonancia, nincs visszajelzés, nincs visszhang. Tehát hiányzik az a közös fluidum, ami igazi életet: szervességet és dinamizmust biztosíthatna a jugoszláviai magyar nemzetiségi kultúrának. Föltörni ezt a rövidzárlat-sort, ezt a monológ-állapotot, a párbeszédnek ezt a rendkívüli bénító, nyomasztó hiányát, elképzelhetőnek tartom különösebben agilis vezéregyéniségek nélkül is. Csupán egyéniségek szükségeltetnek, alkotó egyéniségek a különböző szellemi posztokon.

A túlérzékenység, azt hiszem, szintén a provincializmusnak a jellemzője. Például a viták, ha vannak is, bár nagyon ritkák, rögtön személyeskedéssé fajulnak.

Egyezem az állításával, ez is egyféle provincializmus. Csak hozzátenném talán, hogy ez esetben nemzetiségi színezet nélküli provincializmus, amely, sajnos, egyaránt jellemző Újvidékre, Belgrádra, Ljubljanára, valamennyi kisebb vagy nagyobb kultúrközpontunkra. Hisz a nem magyar nyelvű sajtónkat, publicisztikánkat, periodikánkat is efféle érzékenykedő, narciszoid viták uralják. Pillanatnyilag alighanem a vita erkölcsével és módszertanával van baj nálunk, országos viszonylatban is; vitatársak olykor a legnevetésesebb kis kritikai reflexiók ellen is olyan vehemenciával ágálnak, olyan intranzigens hevésséggel védik a maguk állítólagos abszolút igazát, mintha csakugyan valami nagyon-nagyon lényeges dolgokról, s nem lábjegyzetnyi apróságokról lenne szó... Ez pedig provinciális (ál)értelmiségi magatartás akkor is, ha a fővárosban, s akkor is, ha Kikutyinban találkozunk vele.

Szeretném, ha kultúránk integráltságát megvizsgálnánk két szempontból: térben és időben. Először nézzük a térbeli dimenziókat. Úgy érzem, viszonylag keveset foglalkozunk a világirodalommal, keveset fordítunk, nincsenek jelen a világban lezajló szellemi törekvések nyomai a folyóiratainkban. Így tekint erre Ön is?

Igen. Hozzátenném azonban, hogy a fordításiirodalomnak, pontosabban: a világirodalom élő jelenébe való honi bekapcsolódásunknak ma már mások a lehetőségei és módozatai, mint voltak, mondjuk, az ötvenes években. Akkor ugyanis – a magyarországi könyvbehozatal teljes szünetelése idején – a világirodalomnak, azaz az európai és Európán kívüli nemzetek irodalmainak a honi fordítása csakugyan létszükséglet volt a mi, akkor a mainál is kisebb kultúránkban, irodalmi és szellemi életünkben. Bár akkor is megvolt a kitekintésnek egy lehetséges ablaka, a délszláv nyelvek által biztosított. Időközben azonban olyan nemzedékek, korosztályok nőttek föl, s váltak alkotóvá és a legjobb értelemben vett befogadóvá, amelyeknek tagjai a szóban forgó kitekintést immár az eredeti nyelvek egyikén-másikán is megtehetik. Ugyanakkor a Magyar Népköztársaságból való könyvbehozatal fellendülése a világirodalmak magyarrá fordításának honi, vajdasági szükségletét is lecsökkentette.

A könyvek jelen lehetnek, viszont a szellemiség attól még távol maradhat. Én például hónapokon át nem olvasok a Magyar Szóban egy világirodalmi vonatkozású könyvismertetőt vagy kritikát vagy tanulmányt. Erre gondolok.

Egyezek az észrevételével. Ilyen értelemben ma csakugyan beszélhetünk bizonyos hiányról, bizonyos pótlendő mulasztásról. A hatvanas években és a hetvenes évek elején valahogy intenzívebb törekvése volt folyóirat-irodalmunknak, de napilapunk, hetilapjaink művelődési és irodalmi rovatainak is, hogy aktív, tevékeny nyíltságot, nyitottságot tanúsítsanak nemcsak az európai, de a jugoszláv irodalmak irányába is. Épp a kritikairodalmunkra gondolok, amely – ez bibliográfiailag, és ha akarjuk, statisztikailag is kimutatható – jóval többet foglalkozott a délszláv, az európai és az Európán kívüli élő irodalmakkal. Ma, érzésem szerint is, háttérbe szorult ez a nagyon fontos kritikai tevékenység. Hisz csakugyan úgy van, hogy nem elég, ha könyvesboltjainkban megtalálható egyik vagy másik nagyon izgalmas mai irodalmi mű a nemzetközi produkcióból magyar vagy szerbhorvát nyelven, amennyiben annak nincs kritikai megközelítése is. Mert köztudott, hogy a kritika az az eszköz, amely mintegy feltöri, feltörheti egy adott mű burkát és ily módon elősegítheti, hogy az adott könyv ne csak dísz tárgy legyen a szellemi élet vitrinjeiben, hanem esetleg aktív hatótényező is.

Úgy tűnik, hogy hagyományainkhoz kétféleképpen viszonyulunk: akik foglalkoznak szellemi örökségünkkel, azok nem találják meg a közös nyelvet azokkal, akik behozzák szellemi életünkbe a legújabb törekvéseket, de viszont ez utóbbiak gyakran megfeledkeznek ezekről a gyökerekről.

Nyilván arra gondol, hogy a hagyományápolásnak és a korszerűség érvényesítésének a dialektikájával némi bajok vannak szellemi életünkben. Én is így vélem, csakugyan gyakran tapasztalható, hogy egyfelől létezik intenzív odafigyelés és rákapcsolás a mai korszerű nemzetközi szellemi áramlatokra, másfelől pedig, ettől elszigetelve, folyik a művelődéstörténeti, folklorisztikai és egyéb hagyományok begyűjtése, gondozása. E kétféle tevékenység természetesen önmagában is egyaránt fontos és hasznos egy nemzetiségi kultúrában, a baj viszont nyilván ott kezdődik, amikor e két tevékenység között is ugyanaz a rövidzárlat mutatkozik, amelyről az imént beszéltünk: amennyiben a hagyományápolást nem hatja át egy olyan nyíltság, amely föltételez bizonyos korszerűségigényt is, akkor az a hagyományápolás csupán konzerválás, mumifikálás, raktározás és leltározás. Viszont az a szellem, irodalmi, művészeti avantgardizmus is, amely nem találja meg a jó értelemben vett gyökereit – társadalmi és művelődési gyökereit – az adott szellemi közegben, az előbb-utóbb kérészéletűvé válhat. Itt természetesen nem a vaskos talajszintiségre,

talajszinthez tapadásra, földbegyökerezésre gondolok, csupán arra a szükségletre, hogy a korszerűség is közegre találjon, médiumra, hisz e nélkül nem létezhet és hathat elevenen.

József Attila még ezt írta: „harminckét évem elszelelt”. Ön mondhatja, hogy „negyvenkét évem elszelelt.” Mire nem telt eddig még sosem e negyvenkét év alatt?

Igazából mondom, e kérdésen még sosem tűnődtem el: az életem valahogy mindig olyan dinamikus volt, hogy nem is érkeztem firtatni, mi is az, amit jó lett volna tenni... Talán korai is még az ilyen összegező kérdés önmagunk előtti feltevése. S a válasz csak ellentmondásos lehet. Mert például, ha azt mondanám, még sohasem tellett arra, hogy eszményi, vagy legalábbis igen jó feltételek mellett folytassak rendszeres higgadt irodalomtörténeti kutatómunkát, akkor csak féligazságot mondanék. Hisz az efféle „titkos” elvárás föl-fölmerül ugyan bennem, ám ugyanakkor ellenpontozza is a felismerés, hogy a szobatudósi életforma szerénytelenségemnek csak ballaszt lehetne. Tehát az, ami hiány, egyúttal és más szempontból valamiféle többlet is a számomra. Se nem érkezek, s nehezen is tudnék higgadt, szaktudományos életformát erőszakolni magamra.

Egyik versében, amelynek azt hiszem, Fejfájás a címe, ezt írja: „Jobb lenne e szemgödörnek üresen”. Megtalált valamilyen nyugalmat vagy belenyugvást? Megbékélt önmagával?

Ritka az olyan pillanat, amikor megbékélési állapotról adhatnék számot magamnak. Megbékélés helyett talán azokról a szintén ritka, szerencsés pillanatokról szólnék, amikor ráismerek, „ráhibázok” az életigény és a megvalósulás metszéspontjára. Vagy úgy is fogalmazhatnék, megnyugvás helyett azok a legtartalmasabb pillanataim, amikor szinkronban érzem magamat – magammal. Persze, az efféle szerencsés pillanatok is igen ritkák, hiszen az élet egyébként általam is igényelt dinamizmusa „gondolkodik róla”, hogy így legyen.

Mi nyugtalanítja leginkább?

Nehéz úgy válaszolnom, hogy ne legyek banális, mégis megpróbálom, visszakanyarodva a beszélgetésünk eleji témára: nemcsak nyugtalanít, hanem rémiszt s naponta kétségbe ejt az ezredvégnek az az irányultsága, amelynek közönséges újságolvasó polgárként is naponta szemtanúi va-

gyunk. Korosztályom nem ilyen lovat várt a huszadik század végi történelemtől. Ha az ötvenes években ama szépséges munkaakciós időszakban valaki azt mondta volna korosztályom bármely tagjának – s itt nem csak irodalmi korosztályomra gondolok –, hogy negyed század múltán majd az alapvető történelmi probléma megint az éhínség, a munkanélküliség és a háború lesz, akkor a válasz, a válaszunk csupán az lehetett volna, hogy az illető megrögzött pesszimista, akit megfertőzött a nyugati ideológia... Holott ma ez az akkor pesszimistának mondott lehetőség, sajnos, „tökéletesen” megvalósult: ma megint nem a szellem, nem a szubtilisebb értelemben vett humánus, nem a termelő és alkotó individuum történelmi felszabadulása az aktuális kérdés, hanem ismét a gyomor, a puszta fiziológiai lét és dicső nemünk puszta fizikai fennmaradása...

Szerintem az egyike a legnyugtalanítóbb dolgoknak az, hogy ezzel nagyon kevés ember foglalkozik, nagyon kevés embert bántja ez. Úgy érzem, hogy szakadék tátong azok az emberek között, akik ezt mélységesen erkölcsi problémájuknak tartják és azok között, akik pusztán csak vegetálnak.

Meglehet, hogy ez csak külső látszat. Én azt feltételezem, hogy a kortársak ma „odabent”, amúgy inkognitóban tömegesen dideregnek. Viszont ha az ember a sajtót olvassa, vagy más kommunikációs eszközökkel próbál kontaktálni „korával és nemével”, akkor azt tapasztalja, hogy valamiféle beszélni-nem-merés uralja ezeket a hírközlő eszközöket. Nem merünk még tömegesen és nyilvánosan botránkozni afölött, ami zsigereinkben már adva van: az újabb világháború fölött. Olyan „téma” ez, amiről még nem akar a mi közvéleményünk sem hangosan gondolkodni. Például nem tartom egészen érhetőnek, hogy a forradalmi-pacifista mozgalom csak Amerikában és Nyugat-Európában támadt életre ismét a közelmúltban, viszont a szocialista vagy szocialisztikus államok és a mi közvéleményünk is egy kissé mintha még távol tartaná magát a forradalmi pacifizmus történelmi aktualitásának gondolatától. Holott azt hiszem, mindenféle mai mozgalmak, világpolitikai stratégiák és taktikák között az egyik legfontosabb, leelőremutatóbb, legforradalmibb program az egyetemes pacifizmus programja lehetne.

Amikor a neutronbombát felfedezték, korszakalkotó találmánynak tartották, hogy lám, megőrzi az anyagi javakat, és csak az embert pusztítja el. Nekem akkor eszembe jutott, hogy már sokkal előbb feltaláltak egy még korszerűbb fegyvert, amely

az ember anyagi potenciáját is megőrzi. Ez a manipuláció. A hatvanas évek végén sokat foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Ma valahogy erről hallgatunk. Mi a véleménye, mennyire vagyunk immúnisak és mennyire válhatunk immúnisakká az effajta „bomba” ellen?

Pozitív példaként a mai fiatalok zenéjét említeném. Nem vagyok szakértője ennek, de laikusként is hiszem, hogy talán épp e tömegzenében nyilatkozik meg legjobban a mai fiatal nemzedékeknek, tehát komoly társadalmi rétegeknek az immúnissága a tudatmanipulációval szemben. Amikor minálunk is egy-egy rock (vagy micsoda) szám hatalmas ideológiai port ver föl, az biztos tanúsága annak, hogy a szóban forgó fiatalok az esztétikailag akár silány ellendalocskájukkal is épp a manipuláltság egyetemes „átkával” szállnak szembe: „ideológiátlanítják” – megfosztják ideologikus mázától, külszínétől – azt az életvalóságot, amelyet saját hátukon, saját bőrükön is éreznek. Egyszerűen nem hajlandók a manipulatív ideológia formanyelvén szólni, és ez természetesen a tudatmanipulálás egyik igen hathatós, pozitív ellenszere is lehet. Azt akarom tehát mondani, megeshet, hogy létezik egy nagyfokú apátia a tudatmanipulálással szemben, lehet, hogy mi, század végi tömegek túl könnyen eltűnjük, elviseljük a tudatipar sajtósági napi terrorját, ezt a gondolatot, emberi elégedetlenséget, emberi érzékenységet naponta agyba-főbe manipuláló terrort, ám vannak, főleg a fiatalok körében, igen erőteljes rétegek, tömegek, amelyek, ha olykor ilyen látszólag csip-csup kis ártatlan formában is, mint a tömegzene, mégis és máris radikálisan szembeszegülnek ezzel a hatalmas, egyetemes kor- és kórjelenséggel, a tudatmanipulációval.

Élvezettel olvastam egykor a leveleit a Magyar Szóban. Gyönyörű dolog így néhány ezer emberrel levelezni. Milyen érzés maradt a lelkében azután, hogy ezt abbahagyta?

Olyan érzés maradt, hogy a szó, a közéleti szó, a nyilvánosság előtt kimondott szó ismét csak szó maradt, esztétizálódott, elirodalmiasodott. Mit akarok ezzel mondani? Azt, hogy amikor ama megtisztelő baráti feladatot kaptam Végel László szerkesztő barátomtól, hogy hétről hétre szóljak hozzá szellemi életünk, művelődési-művészeti gyakorlatunk azon kérdéseihöz, amelyek számomra is intim kérdések: akkor ehhez a kedves munkához azzal a titkolt szándékkal láttam hozzá, hogy ezáltal, a lehetőségeimhez mérten, magam is részt vehetek szellemi életünk akkori

állóvizeinek legalább viszonylagos megmozgatásában... Pontosabban azt hittem, titkon azt reméltem, hogy néminemű göröngyöket dobhatok magam is szellemi életünk lavórnyi vizébe. Nos miután a sorozat kényszerű-keletlen lezárult, s miután a *Levelek az aszfaltról* tematikusan komponált gyűjteménye évek múltán is kiadónknál áll és várja az újabb, ezúttal negatív recenzióját (hogy tudniillik, mégse jelenhessen meg, mert a leadást követően pozitív recenzió íródott róla), és miután ennek a sorozatnak egy kisebb válogatása *Pisma sa panonskog asfalta* címmel megjelent szerbhorvát nyelven: most úgy érzem magam, mint hal a szárazon. A kis elégikus, ironikus, indítványokkal teletűzdelt, párbeszédet sürgető glosszák megíródtak, a göröngy viszont nem vált görönggyé; a lavór felszínén továbbra is minden olyan tükörsima, mint amilyen 1978-ban volt, amikor e glosszák íródtak.

■■■ BURÁNYI NÁNDOR ■

Burányi (írói nevén *Burány*) **Nándor** (Zenta, 1932. december 6.) író, újságíró. Az újvidéki Tanárképző Főiskolán 1955-ben magyar–szerb szakos tanári oklevelet szerzett, 1963-ban a Jogi Karon diplomázott. 1955–56-ban a zentai gimnáziumban tanított, 1956–57-ben újságíró az Újvidéki Rádióban, 1957–1960-ig az *Ifjúságban*, 1960-tól 1992. évi nyugdíjaztatásáig a *Magyar Szó* munkatársa, szerkesztője volt. 2012-ben *Híd*-díjat kapott.

Munkái: *Homok az aszfalton* (1962); *Magunk próbaköve* (1964); *Ősz-szeroppanás* (1968); *Csőd* (1970); *Különszoba* (1972); *Hadjárat* (1975); *Sós Péter boldogsága* (1976); *Kamanci Balázs* (1977); *Keselyülegelő* (1979); *Guzsaly* (1980); *Megtorlás* (1984); *Cserbenhagyott* (1985); *Gyümölcsös kert házzal eladó* (1987); *Margit-híd* (1991); *A vezérezredes utolsó levele* (2002); *Articsóka* (2011).

Az interjú 1978 februárjában készült. Elhangzott az Újvidéki Rádió *Együtt* című műsorában 1978. március 6-án.

Félelmek, szorongások

Sokan megírták már, hogy az ember személyiségének alakulására a legkorábbi élmények meghatározó befolyással vannak. De ki tudná megmondani, hogy közülük melyik lesz a legfontosabb? Sokszor csak egy kacskaringós életút végigkövetése után lehet – ha lehet – eldönteni, hogy mi volt abban az alapvető vezérlőelv, a személyiség mozgatórugója.

Burányi Nándor kilencéves volt, amikor szülővárosában is megkezdődött a második világháború. Visszaemlékezésében írta egyik korai meghatározó élményéről:

„1941. április. Másodikos elemista voltam, apám katona. Napok óta bizonytalanság, ijedtség. Anyámmal nem mertünk otthon aludni. A második szomszédban háltunk, így emlékszem rá, nekem egy összecsukható vaságyat adtak éjszakára. Hajnalban fölriadtunk. Hány óra lehetett? Hatalmas robbanás után kinn álltunk a folyosón: találgatások, mi volt ez, mit robbanthatnak föl? Igaz volt, amit az idősebbek sejtettek és latolgattak, a hidat röpítették a levegőbe. Megkezdődött a háború? Nem bombázták a várost, de többször is átmentünk abba a sarki házba, s a hűvös pincéjében töltött órák ott sorakoznak többi gyerekkori emlékeim között.”¹

A szorongás, a bizonytalanság beférkőzött a szívébe, és végigkísérte egész életén át. Tükrözik ezt versei is, ezekkel lépett először a nyilvánosság elé. Ilyen sorokat olvashatunk:

*Végig megyek néha az Aljon,
Az akácok még oly ismerősek.
A kapukban csak az emberek őszek,
Akik engem már hiába
Várnak évek óta dinnyecsősznek.*

*Olyan édes itt most minden.
A gyerekek előrehajoltan,
Gond nélkül szaladgálnak a porban.*

¹ Burányi Nándor: Dilemmák. *Híd*, 1964. 5. 588–589.

*Ilyenkor visszasír bennem
Minden, amit innen elraboltam.*

*Keresem a helyem köztük,
De betöltötték már sokan, régen.
Egy öreg paraszt ül kint a széken:
Csak hangja az övé, s arcát
Ráncaiból hiába idézem.*

*Beszél a vályogvetőről,
Kinek lova beledőlt a sárba,
Mikor Kúnságtól elcsalta Bácska.
Mert az volt a vágya, hogy egy
Rongyos házba folyjon izzadsága.*

*A szívembe mar a hangja,
Ahogy fáradtan előtte álllok.
Hangosan biztatnak az akácok,
S én is, szívemből, az ő
Bátor, érces hangjukkal kiáltok.²*

A publikálást könyvismertetőikkel folytatta, ezekben az „ott kívül a magyarázat” mibenlétére kereste a választ. Friedrich Dürrenmatt *A baleset* című novelláskötetének előző évi megjelenése kapcsán így írt:

„A problémákhoz, amiket a színműben feldolgozott, Dürrenmatt novelláiban is hű maradt. Az emberi élet alapvető problémái ezek korszerű köntösbe öltöztetve: Az igazságszolgáltatás elől senki sem menekülhet meg; hiába a sok öncsalás, önámítás, egyszer úgyis felelnünk kell tetteinkért önmagunk előtt is. A színműben vesznie kell tisztességes, öreg családapának, mert fiatal korában anyagi érdekeiből ringyósorsra juttatott egy lányt. Az akkori lány, most mint milliomos öreg nő tér vissza a kisvárosba, s hajlandó a falu elszegényedett polgárait megváltani pénzével, ha megölik valamikori udvarlóját. Persze hogy megölik, s noha hangoztatják, váltig erősítgetik, hogy nem a pénzért, hanem a becsületért teszik, öngazolásuk nevéstésesen

² Az Aljon. *Híd*, 1951. 8. 515.

hat. Azzal, hogy ölnek, embertelen dolgot követnek el, tehát számukra is lesz egy „öreg nő”, aki majd egyszer eljön, hogy bosszút álljon rajtuk. Mindenki számára van egy ilyen „öreg nő”, érezzük a *Baleset* novelláit olvasva is. [...] Az *Alagút* című novellában egy fiatal ember felül a vonatra. Sűrűn utazik ezen a vonalon, ismer minden állomást, minden alagutat. De most mi történik? Az alagútnak sehogy sem akar vége szakadni. Kérdezi a kalauzt, útítársát, a vonatvezetőt, de senki sem tud felelni. A vonat helyes vágányon halad, a jegyével semmi baj, legyen nyugodt. De az alagútnak nincs vége. Máskor egy-kettő kifutottak belőle, most mi történt? [...] A *Kutyának* is éppoly kettős a tartalma, mint a többinek. Az emberi igazságokat szavaló prédikátort folyton követte a fekete kutya, sohasem tudott menekülni tőle. Egyszer aztán halálra marta, még mielőtt elvégezte volna hivatását. Dürrenmatt többször kiemelte, hogy életet ír, nem eszméket; hangsúlyozza, hogy írásait úgy kell értelmezni, ahogy ő megírta őket, de a *Kutyát* olvasva, ki ne érezné, hogy mindannyiunkat kísér egy fekete kutya, hogy előbb-utóbb halálra mar bennünket. Mert az öreg halála után hiába vette át apja szerepét a lánya, mellette is ott termett, őt is kísérte. A fekete kutya elől, az alagutaktól, a balesetektől nem lehet megmenekülni. Valami más kiutat kell találnunk. Dürrenmatt írói mondanivalója mintha erre ösztönözne bennünket. A műveiből tárolul sötét kép mintha valami új kiútnak türelmetlen keresésére akarná indítani az emberiséget.”³

A megtalált hit

Valamivel ki kellett tölteni a szorongást kiváltó űrt. Hívó lett, s abban a korban az ő társadalmi helyzetében lévők számára a hit legkézzelfoghatóbb tárgya a kommunizmus jövőjébe vetett hit volt.

A náciizmus elől emigrált Leonhard Frank könyvét ismertette írta, akinek a műveit Németországban elégették: „Ekkor sem tört meg az emberekbe, az emberiség jövőjébe, az ember jóságába vetett hite, mint már oly sokszor, most is áthidalta vele a két-ségbeesést.”⁴

³ Burányi Nándor: Nincs menekülés. Friedrich Dürrenmatt: A baleset. *Híd*, 1959. 1. 73.

⁴ Burányi Nándor: Az emberbe vetett hit győzelme. Leonhard Frank: Baloldalt dobog a szívem. *Híd*, 1959. 4. 343.

A hogyanra is ad választ Stefan Zweig könyveit ismertetve.

„Zweig tulajdonképpen nem csak azt akarja mondani, hogy a háború megöli – és nem csupán fizikailag – az embert, a *Verdun iskolája* és a *Grisa őrmester* is több, mint egyszerű pacifista regény. A háború leírása, a borzalmak és szenvedések ábrázolása nem célja a regénynek, inkább csak keret, helyzet, lehetőség, alkalom az írónak arra, hogy az élet nagy tragikus pillanatai előtt megrettenő embereket mutassa be a maga valójában. Mint korának többi nagy írója, ő is becsületesen vág neki az emberi értelem keresésének. Nem a könnyebb utat választotta, ott kutatott értelem után, ahol abból a legkevesebbet lehetett találni, de ahol éppen a legjobban szomjaztak utána. Vajon megtalálta az értelmet, hiszen Grisát kivégzik és a kis Kroysing is megbosszultatlan marad? Az író úgy próbál felelni, hogy a regényben előforduló konfliktusok nagy részének osztály jelleget ad, mértékkel persze, hogy előtérben mindig az ember maradjon.”⁵

Burányi Nándor jó néhány évtizede ennek a „fából vaskarika” módszernek a gyakorlati alkalmazásával telt el.

Paul Sweezy könyvét ismertetve a fanatikus hívő magabiztosságával nyilatkozott a „szocializmus mint világfolyamat” gazdasági alapjairól, „rámutatva” a szerző „tévedéseire” is.

„Társadalmi fejlődésünk megkívánja vagy ha úgy akarjuk, lehetővé teszi, hogy az ember, a munkás, az alkotó és irányító bizonyos közgazdasági ismeretekkel rendelkezzen. Végeredményben, ez a jelenség is a termelőerők fejlettségi fokára vezethető vissza. A termelőeszközök fejlődésükben rendkívül magas színvonalra emelkedtek. A szocializmus világfolyamat, világjelenség. Az ember egyre önállóbb, teljesebb, sokoldalúbb, emberibb életet élhet. Legalábbis ezek az évezredek törekvései ma közel állnak a megvalósításhoz. Sweezynek ez a könyve – az utóbbi időben nálunk fordításban megjelent közgazdasági könyvek között egyike a legjobbaknak –, más tudományos értéke mellett, és tévedései ellenére is, sikeresen kapcsolódik bele a teljesebbé válásnak ebbe a folyamatába.”⁶

⁵ Burányi Nándor: Emberek a háborúban. *Híd*, 1959. 5. 440.

⁶ Burányi Nándor: A kapitalista társadalom gazdasági fejlődése. *Híd*, 1961. 2. 182.

Edvard Kardelj könyvét⁷ ismertette bőven idézte annak tau-
tológiáit és demagóg frázisait.

„A demokratizálódási folyamat egy újabb problémát vetett fel
nálunk az egyén és a társadalom viszonyában. A szovjet állás-
pont: az egyéni érdeket teljesen a közérdek alá kell rendelni
– teljesen tarthatatlan; az individualista polgári álláspont: az
egyén érdeke mindenekfelett – szintén összeegyeztethetetlen
a szocializmussal. E helyett: »A dolgozó ember egyéni érdeke
és a társadalmi közösség kollektív érdeke tehát közvetlenül
és szemelláthatóan kölcsönösen megegyezik. Munkásunk
előtt mind világosabb lesz, hogy életszínvonala közössége
eredményeitől és annak a kommunának az életszínvonalától
függ, melyben él, ez az életszínvonal pedig elsősorban a ter-
melőeszközök fejlettségétől függ a kommunában és az egész
országban...« Persze mindannyian tudjuk, hogy jó néhány
évrnek kell még elmúlnia, amíg minden dolgozó megérti és
magáévá teszi ezeket az elveket. Nagy erőfeszítések állnak még
a társadalom leghaladóbb elemei előtt, amíg elérjük azt, hogy
ezek a törekvések teljesen megvalósulnak.»⁸

És még ahhoz is volt bátorsága, hogy megállapítsa, Kardelj könyve
„feleletet ad a mindennapi gyakorlatban felmerülő, nem kis fejtörést
okozó kérdésre”.⁹

Elvek és valóság

Érdekes lenne tudni, hogy ki adta a kezébe a további olvasniva-
lókat, mert szinte hihetetlen, hogy a maga életkorával és mű-
veltségével egyedül rátalálhatott volna azokra, amelyek által
szemléletmódjának az eszmei alapjait igyekezett lerakni. Érez-
hető, hogyan igyekszik, vagy úgy is mondhatnánk, erőlködik
bizonygatni „hívó” voltát, a politikai korifeusok kinyilatkoz-
tatásainak elfogadását, mi több, már magyarázni, terjeszteni is
kezdi őket. Amikor azonban újságírói pályára lép, riportjaiban
megmutatkozik „eretnek” volta. Ezek mindegyikében felüti fejét
a proklamációk és a valóság közötti ellentmondás, de ezt egyelőre

⁷ Kardelj, Edvard: *Problemi naše socijalističke izgradnje*. Beograd, 1960, Kultura.

⁸ Burányi Nándor: *Könyv a mi szocializmusunkról. Hid*, 1961. 4. 378.

⁹ Uo. 379.

még a rendszer tökéletlenségével igyekszik a saját maga és mások számára is bizonygatni:

„Tizenöt éve a földreform végrehajtásának. Igazi forradalmi időszak volt ez az elmúlt másfél évtized. [...] Van, aki könnyebben formálódik, van, aki nehezebben. Ki tehet róla, hogy némelyik ember nem tud lemondani a két hold földről, noha állásban van, és a föld miatt nem kapja a gyerekpótlékot, meg maga is azt vallja, hogy jobb lenne neki nélküle. Köti valami, húzza, nem engedi, hogy beilleszkedjen az élet új viszonyaiba. Paraszt is, meg hivatalnok is. Meg egyik sem. Nem érdeklí őt a modern mezőgazdasági termelés, neki fontos, hogy a családnak meglegyen a kenyérnek való, a hízőnak a kukorica. De mi értelme a türelmetlenkedésnek? Folyamatról van szó, a gyerekek majd másképp csinálják.”¹⁰

Vagy pedig így fejezi be bogarasi riportját:

„Emberekről szoltam, jövőjükről, távlatokról. A birtoktól fügnek, és az is tőlük. Ez az egymásra utaltság. Vagy így: övék a birtok? Vagy: ök a birtok? Változnak a viszonyok, az új jelenségekre, fogalmakra új szavakat kell találni. Bevallom, mikor mesélni kezdtek, elkeseredtem, aztán mintha rájöttem volna: ez a legkönnyebb és a leghaszontalanabb. Dolgozni kell, küzdeni, harcolni. Ésszerűen és keményen, követelően is. Persze, hogy valaki mástól megkövetelhesse kötelessége pontos teljesítését, neki sem szabad adósnak maradnia a lelkiismeretes és becsületes munkával. Számomra ez is tanulság.”¹¹

Naplójegyzeteiből:

„1961. szept. 24. Megint kint vagyok a birtokon. [...] A volt gépállomás udvarán rengeteg gép hevert elhagyottan, rozsdásan, használatlanul. Jó néhányat közülük sosem használtak, csak fizetik értük a milliókat. Hozzá nem értő emberek vásárolták őket, akik nem tudták előre megállapítani, hogy ezen a tájon használhatók lesznek-e, vagy az itteni viszonyok, a munkások

■

¹⁰ Burány Nándor: Tizenöt év után. Agrárparasztok beszélnek önmagukról. *Híd*, 1961. 6. 555.

¹¹ Burány Nándor: Tanyai távlatok. *Híd*, 1961. 11. 967.

hiányos szaktudása, alacsony kultúrája miatt rozsdásodnak így. [...] Beszélgettünk a tehenészekkel, fejőkkel. A tej szerint kapják a fizetést. Egy tehén átlagban három liter tejet ad naponta, ha géppel fejik, és ötöt, ha kézzel fejik. Természetes, hogy ők többet akarnak keresni, és ha már a tej szerint alakul a keresetük, akkor inkább a kézi fejés mellett vannak. Pedig gyönyörűen berendezett, fejőgépekkel ellátott, patikatisztaságú helyisége van a birtoknak.

[...]

1962. jan. 4. A helyi bútorgyárat a múlt évben korszerű gépekkel szerelték fel. Jól is megy a munka, szakemberek is vannak, és rendelésben sem lenne hiány. Főleg kivitelre dolgoznak, az angoloktól és magyaroktól jön a legtöbb rendelés.

A minőséggel bizony néha baj van. Egyesek szerint a viszonyokban kell az okokat keresni.

Mert mi történt egy alkalommal? Az ellenőrök csomagolás előtt átnézték a külföldre szánt szekrényeket, mielőtt azonban becsomagolták volna őket, néhány munkás titokban belülről összezarkolta a szekrények ajtaját. A szekrényeket gyönyörűen becsomagolták, nagy elővigyázatossággal berakták az autóba, aztán a hajóba, útnak indították Angliába, ott persze átnézték őket, mielőtt átvették volna, és jött a jelentés: a minőség nem megfelelő.

Azt mondják, a munkások mindezt bosszúból tették. Néhány nappal előbb ugyanis valamilyen ügyben lehívták az igazgatót az üzembe, hogy megbeszéljenek vele valamit, az meg azt válaszolta, hogy nem ér rá; jó, jó, mondogatták az emberek, és aztán cselekedtek is. Rettentő nagy kárt okoztak. De tudják-e, hogy nem az igazgatónak, hanem önmaguknak?¹²

„1962. II. 18. Ma délután megint beszélgettem a Niva igazgatójával [...] Mesélte még, hogy most akarnak egy használt gépet vásárolni. Nyugat-Németországban ajánlották föl nekik, talán kétmillióba kerülne, a vattacsomagokat csinálnák vele, és két hónap alatt teljesen kifizetődne, olyan olcsón termelne a mostani, itteni árakhoz képest. Persze, akkor 30–40 asszony munkáját

¹² Burány Nándor: Szélgjegyzetek. *Híd*, 1962. 2. 158–164.

végezné. Sokat jelentene ez a gép a gyárnak; a németek már ott vannak, hogy kidobják az ilyen gépeket, mi meg még ott volnánk, hogy meg sem tudjuk őket szerezni!”¹³

Teljesen komolyan vette saját magát és küldetését. És szemmel láthatólag élvezte is ezt a fontos szerepet. Egy gyors raport az elvtársnak az utcasarkon:

„1963. V. 2. Ma a déli órákban a Makszim Gorkij utcában találkoztam a NIVA igazgatójával. Megint az alapokba jutott milliók hírével üdvözölt. Úgy látszik, nem felejtette el, hogy talán egy évvel ezelőtt igen rosszállóan vélekedtem gazdálkodását illetően. Mindjárt elmondta azt is, hogy az első negyedévben talán negyvenmillióval többet termeltek, mint tavaly ilyenkor.”¹⁴

Jelezte, tudatában van fontos szerepének, amelyet megfelelő elméleti felkészültséggel végezhet csak eredményesen:

„Nem néztem még utána, de azt hiszem, úgy van, hogy a textilipar – mert aránylag kis és gyorsan megtérülő beruházásokat igényel – az eredeti tőkefelhalmozás korszakára jellemző, a történelemben is úgy tanultuk valahogy, hogy az angoloknál így kezdődött az iparosítás.”¹⁵

Vagy:

„Azt mondják, a disznóhiánynak két oka van [...] Forrásműveket kell szerezniem arra vonatkozólag, mi a helyzet a kapitalista országokban. Nálunk ugyanis több üzemben találkoztam hasonló leállásokkal. Az ok: vagy nincs nyersanyag, vagy nem megy az áru, teli a raktár, nincs kinek termelni. Az első eset talán jobb, biztatóbb, de mindkettőből óriási károk, veszteségek, ráfizetések származhatnak. Azt szeretném megnézni, vannak-e hasonló esetek a tőkés országokban. Ugyanis, ha a kapitalistának állnak a gépei, ha fizeti a munkásokat, noha

¹³ Burány Nándor: A meglátástól a felismerésig. *Híd*, 1962. 7–8. 672–686.

¹⁴ Burány Nándor: Tudni kell élni és dolgozni (napló). *Híd*, 1963. 10. 1039.

¹⁵ Burány Nándor: Tudni kell élni és dolgozni (napló). *Híd*, 1963. 10. 1040.

azok nem termelnek, akkor ő alaposan ráfizet, az állam viszont bajosan téríti meg neki a ráfizetést. Most viszont eszembe jut, még régebben beszélgettünk arról, hogy az elmaradott országok éppen diszproporciókon keresztül fejlődnek.¹⁶

Egymás után jelennek meg a *Híd*ban könyvismertetései,¹⁷ és amikor a társadalmi igazgatással foglalkozó politikai beszédek kötetét ismerteti, arra is kitér, hogy „Tito az említett beszédében feltette a kérdést: »Vajon eszerint ezek a dolgozók, akik ilyen erőfeszítéseket tesznek, akik ekkora lendülettel és áldozatkészséggel igyekeznek minél többféle árucikket előállítani, akik ekkora tetterővel építik az új gyárakat, új létesítményeket, új vasutakat és más egyebet, akik hozzájárultak a gyárhoz – ez abból is kitűnik, hogy újításokkal tökéletesítik a munkaeszközöket –, hát ezek a dolgozók nem képesek arra, hogy saját maguk igazgassák gyáraikat?« A válasz rövid és határozott: »Természetesen képesek. Alkalmasak az igazgatásra. Az új munkások pedig, akik ezután jönnek a gyárakba, bányákba és más vállalatukba, majd megtanulják elvtársaiktól.« Akkor csak így vetődhetett fel a kérdés, és csak ez lehetett a helyes válasz. Azóta már újabb problémák merültek fel az öngazgatással kapcsolatban. Nap nap után felelnünk kell valóságunk újabb kérdéseire. De mert a mai helyzet, a mai körülmények és viszonyok fejlődésünk szerves részét, egy szakaszát alkotják, megérteni csak úgy tudjuk, ha az előzményekkel, az előbbi szakasz problematikájával is megismerkedünk. [...] Hogy az általános elképzelésből konkrétan mi valósul meg ma és mi holnapután, mennyire jutnak kifejezésre a gátló vagy a folyamatot meggyorsító erők – az sok-sok tényezőtől és mozzanattól függ».¹⁸ – fejezi ki fenntartásait Burányi.

Időnként továbbra is közölt verseiben e tépelődéseiről így ír:

*Szülő anyák fájdalma semmi ehhez,
s a mozdony elé került gyermek riadalma
mellette meg sem állhat.*

¹⁶ Burányi Nándor: A meglátástól a felismerésig. *Híd*, 1962. 7–8. 674.

¹⁷ A munka egyszerűsítése. Drago Taboršek: Studijrada. *Híd*, 1963. 5. 1594.; Ritka könyvgyakorlati témákról. A munkás és munkakörülményei. *Híd*, 1963. 9. 1948–1949.

¹⁸ (bn) [Burányi Nándor]: A társadalmi igazgatás Jugoszláviában. Cikkék és beszédek gyűjteménye 1950–1960. Novi Sad, 1963, Forum. *Híd*, 1963. 11. 1148–1150.

nincs is vihar
néha havazik csak
villám csapott az ereimbe
s kiégtek a vezetékek

Tudom, hogy veszélyes,
nagyon veszélyes, amit most csinállok.

a Sorbonne előtti téren
a C. szobor alapzatán
múlt júniusban eredeti
bezdáni hangyát engedett el egy fiú

A folyó megjíedt, nem mer tovább
előre folyni.
De most mit csinálhat?
A folyó meg sosem állhat.

és mit jelent visszafelé folyni

Emlékszem az öregapám sírján
– az ördögcérnával körülött temetőben
a lilium levelén alvó csigákra.

lengő füst a tető fölött
öreg nyárfa vihartörött
szemem vizében halak
csuklóim zöldet hajtanak
egy napra csak ha lehettem volna
folyó bár és ne csak a partja
ne csibét gázoló traktorkerék
de szerelmet nyíló vadgesztenyék
egy napra még egy napra bár
fészekből nyújtott fecskeszáj

Szülő anyák fájdalma semmi ehhez,
s hogy lehet veszélyes
a levegőben megálló repülő helyzete
az enyémhez képest?

Azt hittem, csobogó patak-erkölcs
szivárványa színezi naponta az arcom,
és a völgyben döcögő vonatról
a több-mint-remény vörös villanyait
látom ragyogni a rengeteg erdők
sötét magasáról.

Az öreg körtefa aszalódott gyümölcsei
hintáznak a téli szélben.

Nem okolok senkit.
Így döntöttem mégis:
inkább hallgatok,
ha már nem tudom szavaim
és lépteim között az összhangot megtalálni.

Jó lenne tudni, jobb-e annak,
aki nem gondol erre.

mondják rám inkább:
villám csapott az ereimbe.

Mindez olyan egyszerű lenne,
s kedvemnek ki sem merne szegni szárnyat
csak ne tudnám:
a folyó meg sosem állhat.

Egy kisgyerek madzagon
húzza az udvaron
a kékpettyes mosogatótálat.

Aki egyszer elindult,
hogyan állhatna útjába önmagának?

Ablakomból látom a hidat
– ez is két partot fog át –,
ki írta ezt a verset,
higgyek a szavainak?¹⁹

¹⁹ Burányi Nándor: Merész félénkség (vagy fordítva). *Híd*, 1962. 1. 46–47.

Múlt és jövő, hagyomány és korszerűség

Személyes és családi múltjára visszatekintve úgy érezhette ekkor, hogy csak terheket, és nem kincseket hurcolt magával.

A könyvvel sokáig csak az iskolában találkozott. Utólag úgy értékelte, hogy amikor egyik barátjánál „igazi” könyv került a kezébe, ez döntő esemény volt az életében.

„Egy nálam erősebb, magasabb osztálytársam manapság is elég gyakran eszembe jut. Két utcával közelebb laktak a központhoz és az iskolához. Párhuzamos utca ez a mienkkel, de köves, a házukat nádtető fedte, s ez nekem valahogy érthetetlen volt, már akkor is csodálkoztam ezen, mert úgy tudtam vagy sejtettem, hogy gazdagabbak nálunk. A fiú apja tagja volt valamilyen gazdakörnek, s az ottani könyvtárból elemista fiának már könyvet hozott. Nekem gimnazista koromig csak tankönyvem volt, s úgy emlékszem rá, az első »igazi« könyv náluk került a kezembe. Kemény fedelű, vastag papírra nyomtatott, rajzokkal díszített könyv volt, a *Dugó Dani*. Nem tudom, mostanában olvas-e még könyvet ez a régi barátom. Nekem, bár ezt nem tudnám megmagyarázni, olvasatlanul is élményem lett a náluk látott könyv, s ha valaki számon kérné az életemet, akkor állomásként kellene megjelölnöm azt a napot is, amikor a *Dugó Dani* kezembe került.”²⁰

Az olvasásélmények helyett:

„Emlékszem a szalonnás reggelikre vagy ebédre kinn, a kánpálásban. Földes volt a kezünk, nem volt víz, hogy megmossuk, úgy fogtuk az olvadó szalonnát, s a zsír szétmaszatozódtott a földes ujjaink között. Leírhatatlan? Kukoricaszedés. Meleg. A kukoricalevél összehasogatja a bőrünket, s az izzadság meg a por kimarja. Évek múltak el azóta, s nincs az az idő, amely meg tudná szépíteni az ilyen munkában töltött napokat.”²¹

Személyes sorsa tehát megalapozta azt az álláspontját, amely a jövő meghódításában látta célját, és amelynek szellemében szinte

²⁰ Burány Nándor: Dilemmák. Zentai jegyzet. *Híd*, 1964. 5. 589.

²¹ Burány Nándor: Dilemmák. Zentai jegyzet. *Híd*, 1964. 5. 590.

lojalitási deklarációként írta meg véleményét Szenteleky Kornél szemléletváltásával kapcsolatban.

„Az író születésének 70. és halálának 30. évfordulójára Herceg János válogatásában adta ki a Forum Szenteleky Kornél válogatott írásait. [...] Az aláírás nélkül közölt előszóban többek között az alábbiakat olvashatjuk: »A *Kalangya* elindulásával tartósabb hajlékot kaptak a vajdasági magyar írók, s Szenteleky elképzelése egy sajátos ismertető jelekkel bíró irodalom megteremtéséről, Vajdaság szellemi egységéről, különleges táji színeiről annyira tudatossá válik, hogy most már verseiben és novelláiban is a helytállást, a szülőföldhöz való ragaszkodást és a helyi színek művészi transzpozícióját sürgeti türelmetlen hévvel, megalkuvást nem ismerő hittel.« [...] Vajon jellemezhetjük-e Szentelekyt egyszerűen azzal, hogy »a helyi színek művészi transzpozícióját« sürgette? [...] A D. J.-nek írt leveléből idézünk: »Joggal kérдем tehát, érdemes-e kínlódni, keresni hit, cél és a szükségesség meggyőződése nélkül? Miért kinnal és kedvetlenül, helyi színek és zamatok céltalan kutatásával eltölteni az időt és elfecsérelni sovány erőnket, mikor erre semmilyen belső szükség nem úzi az író, mikor ennek hiányát sohasem érzi az olvasó? [...] Elbukunk vagy célhoz érünk, de nem húzunk olyan igát, amelyet magunknak kellene megformálnunk szürke művésziatlenséggel. S éppen ezért talán ki szabad mondanom a kívánságom: ne legyen vajdasági irodalom. Legyenek írók a Vajdaságban, de hagyjuk a couleur locale-t, meg a sajátos vajdasági lelket. Próbáljunk írni, ha tudunk, ha merünk, de ne törekedjünk olyan jelzők kiérdeklésére, amely számunkra csak kötelességet, kötöttséget, nyugós alkalmazkodást jelent, de amely nem fejezi ki művészi munkánk becsét, hitét és törekvését« – írja 1927-ben. [...] Egy évvel később íródott *A vers Vajdaságban* című írása. Íme, hogy vélekedik Szenteleky a couleur locale-ról: »A tradíció és emlék nélküli emberek progresszívek, frissen és messzire menetelnek. Tekintetük a messzeséget keresi és könnyen átsiklik nyelvi, nemzeti elkülönődéseken. Az általános emberit látják, érzik, hirdetik. Látókörük széles, de persze nem olyan széles, mintha szűk szögbe szorítanák, egy pontra szegeznék tekintetüket. A messzi horizont mindig elmosódottabb, mint a falu végi erdő távlata.« [...] Az 1932-ben született *Szétforgácsolódás felé?* című írása

fényt derít arra, mi készítette Szentelekyt korábban vallott elvei cserbenhagyására. »Tíz év előtt még lehetetlennek tartottuk, hogy önálló életet is élhetünk, egy regionális csoportosulás önálló életét, nemsokára azonban be kellett látnunk, hogy ha élni és fejlődni akarunk, akkor csakis ezekben a regionális keretekben élhetünk, mert más életlehetőség nem kínálkozik. Be kellett látnunk, hogy önmagunkra vagyunk utalva és hagyatva, hogy csakis saját erőnkre, hitünkre számíthatunk [...] Nem panaszképpen mondom, csupán egyszerű tényként említem fel, hogy senki sem törődött velünk, kulturális tekintetben teljesen magunkra voltunk hagyatva.« A külső és belső közöny, a Szenteleky korában uralkodó viszonyok kizártak minden más lehetőséget: ki kellett alakítani az emberekben a »kisebbségi öntudatot«. Hiszen: »A városok nem jelentenek komoly kulturális központokat, a magyar tanítók egyre fogynak, iskoláink mind államiak. Jóformán egyedül elég fejlett sajtónk vállán nyugszik általános kultúránk ügye.« A ma Vajdasága elől éppen azok a tényezők tűntek el, amelyek a háború előtt Szenteleky Kornél nézeteit a fentebb vázolt irányba fordították. Ezért a *couleur locale* elvesztette létjogosultságát: nincs ok, nincs szükség a bezárkózásra. 1932-ben a teljes elszigetelődést követelték meg az itt élő magyarok érdekei; Szenteleky Kornél ezeket az érdekeket akarta szolgálni. De aki a megváltozott körülmények között is ragaszkodna ezekhez az elvekhez, az új társadalmi viszonyok figyelembevétele nélkül, az nem vallhatná magát Szenteleky szellemi örökösének. Ez a könyv is azt a meggyőződésünket mélyítette el, hogy belső ellentmondásai ellenére, »amelyek fejlődésére, egész irodalmi munkásságára oly jellemzőek voltak«, hozzánk mégis »a fiatalabb« Szenteleky áll közelebb.²²

Ekkortájt „ízlelgette” Tolnai Ottó verseit is.

„Millió példa bizonyíthatja, hogy a fiatal költők könyveinek bemutatásakor az új hang, az új mondanivaló, egyszóval az új költői módszerek elemzésekor téves értékelések születtek. (Elég, ha csak Németh Lászlónak a József Attila *Nincsen anyám, se apám* című könyvéről írt ismertetését említjük.) [...]

■
²² (bn): A „fiatalabb” Szenteleky. *Híd*, 1964. 1. 89–91.

Elszakadni a hagyomány mankóitól, örökbe hagyott elemeitől, de úgy, hogy mégis versbe forrjanak a szavak – erre nem képes minden kezdő költő, s nem is biztos, hogy mindegyikből költő válik. [...] De Tolnai indulása biztató. A *Homorú versek* megteremtették azt a várakozással teli, türelmetlen feszültséget, amely olvasót, költőt egyaránt elkötelez. [...] naiv, elemi, hatalmas élni akarás, minőségileg új és teljességre törekvő élet- és élvezetigény jelentkezik itt spontánul, robban és lobban, hogy aztán millió korlátról visszaverődve zuhanjon sokszor az értelmetlenségbe.”²³

A kisebbségi lét

Ahogy mélyült a szakadék a deklarált elvek és a valóság között, a csőd, a vereség, az összeroppanás szélén álló hőseit szerepeltetve regényeiben és novelláiban, mi másról is beszélt volna, mint saját kételyeiről.

Ugyanakkor folyamatosan erősödött érdeklődése a kisebbségi lét kérdéseiről. Szellemi fejlődésében határkőnek tekinthetjük *Összeroppanás* című regényét, amely először a *Híd*-ben jelent meg folytatásokban,²⁴ majd könyv alakban is kiadták.²⁵ Ez az első olyan, a Vajdaságban megjelent szépirodalmi mű, amely a második világháború utáni magyarellenes vérengzéseket is tárgyalta. Ez a kérdés addig tiltott témának számított, s a zablák meglazulásának rövid időszaka után is az maradt egészen az egypártrendszer és vele együtt Jugoszlávia felbomlásáig.

Burányi Nándor az *Összeroppanás*-ban arra mutat példákat, hogy a szocializmus jelszavai mögött hogyan húzódnak meg a személyes érdekek, a vezetők hogyan manipulálnak a szocialista hittételekkel saját hatalmi céljaik szerint. Nem mondja ki, de sugallja azt a következtetést, hogy a nemzeti érdek is ugyanúgy ott munkál a szocializmus paravánjaival elfödött viszonyok mögött.

A könyvnek mind a Vajdaságban, mind Magyarországon jelentős visszhangja volt. Bori Imre az Újvidéki Rádióban írt róla,²⁶

²³ Burányi Nándor: „A mogorva emberek csodálkoztak...” Tolnai Ottó: *Homorú versek*. *Híd*, 1963. 11. 1279–1282.

²⁴ 1967. 6. sz.; 1967. 9. sz.; 1967. 11. sz.; 1967. 12. sz.

²⁵ Újvidék, 1968, Forum.

²⁶ *Szempon* [Újvidéki Rádió], 1968. január 9.

Olajos Mihály a *Magyar Szóban* három folytatásban reflektált rá.²⁷ Magyarországon az *Alföldben* jelent meg róla kritika,²⁸ amit a *Híd* büszkén adminisztrált.²⁹

Burányi Nándor elvi, elméleti sikon először Rehák László könyvének³⁰ ismertetése során tér ki a nemzeti kérdéssel kapcsolatos nézeteire.

„Nem lehet eléggé hangsúlyozni ennek a könyvnek az értékét, fontosságát, nem lehet eléggé kiemelni, hogy az itteni kisebbség számára mennyire életbevágóan fontos lenne, hogy a kisebbségi élet megannyi kérdésével tudományosan foglalkozzunk. Ennek ellenére, ezen a téren eddig úgyszólván semmilyen tudományos tevékenység sem folyt, maga a szerző, dr. Rehák több időszerű, nemzetiségek helyzetére vonatkozó cikket írt, azok azonban nem tudományos igénnyel íródtak, inkább a napi politika – egyébként rendkívül égető – szükségleteit igyekeztek kielégíteni. Mondanunk sem kell, melyek azok a kérdések, amelyek tanulmányozásának a további elhanyagolása nagyon súlyos következményekkel járna, de azt sem kell mondani, hogy egészen bizonyos: ezután is el fogjuk hanyagolni a tanulmányozásukat. Gondoljunk például csak a szaporulat, az öngyilkosságok kérdésére, nemzetiségi kulturális szükségletek felmérésére, a szerb tagozatokra járó magyar gyerekek kérdésére, a kétnyelvű oktatásra, magyar diákok lemaradására... Hol van az a szociológus, aki tudományos felmérések alapján, igaz hitelességgel kimutatná a problémákat, s akinek a munkája szolid alapul szolgálhatna a soron következő feladatok meghatározásához. Nem hiányolnánk, hogy nincs – noha lehetne – ha tudnánk, hogy tudatos ösztöndíj-politikával máris hatékonyan hozzáláttunk a hiány pótlásához. De nem a nemzetiségi problémáinkról akarunk írni, csak dr. Rehák könyvét ismertetni. A könyv harmadik részében a szerző Kardelj-t idézve azt mondja, hogy kisebbségi politikájának kitűzésében a jugoszláv gyakorlat és elmélet abból

²⁷ Olajos Mihály: Kocsis Mihálynak, Tiszacsók. *Magyar Szó*, 1969. december 21.; 1969. december 28.; 1970. január 4.

²⁸ Varga Imre: Burányi Nándor és Varga Zoltán új könyveiről. *Alföld*, 1968. 12.

²⁹ Tomán László: Tények és nézetek. *Híd*, 1969. 1. 153.

³⁰ Rehák László: *A kisebbségek Jugoszláviában*. Novi Sad, 1967, Forum.

indul ki, hogy »a kisebbségek számára a legszélesebb körű jogokat kell nyújtani, amelyeket a szocialista közösség nyújthat, és amelyek szükségesek ahhoz, hogy a kisebbségek normális nemzeti életüket éljék a jugoszláv népközösség keretében. Más szóval, hogy hazánkban ne érezzék magukat kisebbségnek, hanem egyenjogú nemzetiségnek«. Kardelj itt ezt a szót használja: kell, s ezt elsősorban azért tartjuk fontosnak megjegyezni, mert Rehák egy másik helyen hangsúlyozottan kiemeli, hogy a szocialista Jugoszláviában különösen jelentős szerepe volt a politikai tényezőnek a nemzetek közötti egyenjogú viszonyok létrehozásában, s különösképpen a nemzetiségek helyzetének a szabályozásában. Jogszabályok és előírások híján a politikai vezetőségek álláspontjai jelentették a támaszt bizonyos részletek szabályozásánál. Rehák szerint ez jó volt így, noha »Ha elvontan szemléljük a problémát, önkényességnek és az alkotmányos elvek... megszegésének veszélye fennállt«. Látjuk tehát, hogy ... csak ha elvontan szemléljük a problémát. Viszont »ha a konkrétan megtett utat szemléljük, akkor nyilvánvaló, hogy ez volt az egyedül reális és lehetséges út«. A mondat utolsó része nagyon fontos megállapítás. A szerző minden bizonnyal tisztában volt súlyával, s igen részletesen próbálja is bizonyítani állítása helyességét. Sajnos, a tudományos bizonyítékok meggyőző ereje nélkül. Emiatt az olvasó jóakaratótól függ, hogy elhiszi neki az állítását vagy nem. Ha nem hiszi vagy nem akarja elhinni, ugyanolyan meggyőző erővel az ellenkezőjét is állíthatja. Mi nem akarjuk ezt tenni, nem is akarunk magának a kérdésnek a taglalásába bocsátkozni, noha ennek letisztázása, éppen a mindenképpen nemzetközi jelentőségű, számtalan nemzetközi elismerést kiváltó jugoszláv nemzetiségi politika szempontjából elsőrendű fontosságú. Bármennyire fontos ugyanis, hogy milyen egy-egy kérdésben a politikai vezetőségek álláspontja, nem lehet mellékes az sem, milyen mértékben valósulnak meg a gyakorlatban az általános elvek. Az óhajokat nem lehet azonosítani a valósággal, s ezt maga a szerző is érzi, ki is tér néhány ezzel kapcsolatos kérdésre. De hát ez csak egy megjegyzés, észrevétel, inkább módszerbeli, semmiképpen sem akar kritika lenni, mégpedig egyszerűen azért, mert annak itt nem lenne helye. Nem győzzük hangsúlyozni, s nem lesz fölösleges újra elismételni, ez a könyv any-

nyira kellett, s még újabbak is annyira kellenek, hogy nem bírálni, de hibáival együtt is végtelenül becsülni kell őket.”³¹

Ettől kezdve erre a szempontra összpontosít. Rögtön elkezd osztogatni a feladatokat is.

„A népcsoportoknak és érdekeiknek ez a sajátos keveréke, elkerülhetetlen és kölcsönös egymásra hatása törvényszerűleg létre kell hogy hozza a sajátos vajdasági életformát és gondolkodásmódot is. [...] Azt hiszem, nagyon sürgős, halaszthatatlan feladat, hogy megírjuk és kiadjuk a Vajdaságban élő népek irodalmának történetét, vagy ha így jobb: a vajdasági irodalom életének könyvét. Szerbek, magyarok, románok, ruszinok és szlovákok irodalma lenne ez, egy könyvben, s megjelenne mind az öt nyelven. Előre meghatározott elvek és szempontok szerint minden nemzetiség irodalmárai írják meg a maguk részét. Az itt, ezen a tájon, ez égbolt alatt termett irodalmukat, érintve persze a kölcsönhatásokat, s megfelelő mértékben az anyaország irodalmát is, azt a talajt, amelybe nemzetiségeink irodalmának gyökerei visszanyúlnak. De hogy ez a könyv milyen lenne, hogy festene, az már tulajdonképpen – ha nem is mellékes – technikai kérdés. Megbeszélés, kölcsönös megállapodás dolga. A lehetőségeink és a szükségleteink eredjeként jön majd létre. Fontosabb most az, hogy mindannyian érezzük: erre a könyvre szükségünk van, ezt a munkát el kell végeznünk, ezt a feladatot teljesítenünk kell. A napokban beszélgettem emberekkel, azokkal, akiknek a véleménye erről a kérdésről nyomhat valamit a latban. Mindannyian azt mondták: egy ilyen irodalomtörténetre szükség van, mégis fájnak a gondolattól, mert ennek az elkészítése beláthatatlan nehézségekkel járna. Főleg a megfelelő arányok megállapítása, az ilyenkor rendszerint jelentkező féltékenység, s az ebből fakadó torzszalkodás jelenti, jelentené a veszélyt. Jellemző, de azt hiszem, elfogadhatatlan egy olyan alapállás, amely az elképzelés megvalósítását szükségesnek tartja, mégis eleve megtorpan az esetleges nehézségek előtt. Az ilyen állásfoglalásnak alighanem egyik oka a más népek irodalma, művészete iránti

■

³¹ Burány Nándor: Mi – magunkról. Rehák László: A kisebbségek Jugoszláviában. *Híd*, 1968. 5. 613–617.

előítéleteink helytelensége. Nem csak nálunk van így, s nem csak manapság, egy-egy nép tagjai rendszerint többre becsülik a saját művészetüket, történelmüket stb., mint a más népekét, s ez sokszor éppen azért van, mert a sajátjukat ismerik legjobban, míg más népek eredményeit csak hiányosan vagy tévesen ismerték meg. A szóban forgó könyv egyik feladata lenne, hogy hozzájáruljon ezeknek a káros, s az emberek, a nemzetiségek fokozottabb egymáshoz való közeledését gátló előítéleteknek a felszámolásához. Igaz, tudom, egy ilyen könyv, ha nem jól készítik el, éppen az ellenkező hatást válthatja ki.”³²

Bírálta azokat a megnyilvánulásokat, amelyek a szerbség államalkotói elsőbbségét igyekeztek bizonygatni a Vajdaság területén,³³ mind gyakrabban és mind erélyesebben szót emelt a magyarság érdekeinek ügyében, különösen azután, hogy a *Híd* 1969. évi 2. számától átvette Tomán Lászlótól a napi aktualitásokra reflektáló, addig *Tények és nézetek* címmel megjelent rovatot, amelyet *Krónika* címmel folytatott.³⁴

Visszatérés a múltba

Amikor viszont beállt a „hidegpróba” korszaka, a közéleti témákkal ő is jó időre elhallgatott. Évente megjelentetett egy-két novellát, szociográfiát,³⁵ de érdeklődéséből kitűnt, merre orientálódik.

Interjú készített a két háború közötti vajdasági magyar szellemi élettel kapcsolatos emlékeit kötetben megjelentető Majtényi Mihállal,³⁶ közreadta a szerémségi huszitizmussal kapcsolatos kutatásainak eredményeit,³⁷ kifaggatta Nagy Sándort, a régészt dombói ásatásairól.³⁸ Mind több novellájában, regényében már

³² Burány Nándor: Pap Pál elvtársnak, riport helyett. *Híd*, 1968. 9. 913–918.

³³ Burány Nándor: Történelmi igazságok és előítéletek. *Híd*, 1968. 11.

³⁴ A rovat Burányi Nándor szerkesztésében összesen kilenc alkalommal jelent meg az 1969. évi 11–12. számig.

³⁵ A budisavai magyarok művelődési élete. *Híd*, 1972. 7–8.

³⁶ Burány Nándor: Szikra és hamu. Beszélgetés a hetvenéves Majtényi Mihállal. *Híd*, 1971. 9. sz. 905–912.

³⁷ Burány Nándor: Husziták Szerémségben. *Híd*, 1972. 3.

³⁸ Burány Nándor: Évszázados dombói titkok. Nagy Sándor régésszel közös ügyeinkről. *Híd*, 1974. 4. 481–494.

évszázadokkal korábbi időkről és eseményekről beszélt. Nándorfehérvár ostromáról, a kamonci huszita szerzetesekről írt, de ugyanúgy visszajutott azokhoz az emberi, erkölcsi kérdésekhez, amelyekkel pályája kezdetén szembetalálta magát.

„Megértem a szenvedélyt, amivel a testvérek megmentéséért síkraszálltál, nem szabadna kételkednem szándékod őszinteségében. Az emberek, akiknek megmentését célul tűzted magad elé, hosszú évek küzdelmei során nőttek a szívedhez. [...] S ők is úgy fogadtak maguk közé, mint testvérüket. Akadtak ugyan ellenségeid, irigyeid is, a legtöbben azonban, szegények és gazdagok egyaránt, gyorsan szívükbe zártak. Hamar megértették, hogy érdekeiket képviseled, boldogulásukat akarod elősegíteni. Megbízta benned. Ha anyagi segítséget kértél tőlük, elhitték, hogy ezt maradéktalanul valamilyen, elsősorban az ő számukra hasznos ügyre akarod fordítani, nem tartasz meg magadnak egy dénárt se belőle. Voltak már papjaik, akik csak a harácsolásra gondoltak, ismerték az ilyeneket, könnyen különbséget tudtak tenni. Megértelek, mondom, de nem különös-e, hogy amíg Andrásnál izgatottan és türelmetlenül vártad a visszaindulás pillanatát, egyre arra gondoltál, attól tartottál, hogy a testvérek, miután hiába vártak, bizonyosan árulással vádolnak. Nem gondolkoztál róla, mi lehet ennek az oka, miért nem tételezted fel például Bácsban, hogy azok, akik a rejtkehelyükön szorongással várták érkezésed, esetleg arra is gondolhattak, hogy nem sikerült a szökésed, hogy az inkvizítor embereinek vagy a katonáknak a kezébe kerültél? [...] Pedig te magyaráztad nekik, te neveltél beléjük a prédikációk, a szentírás-magyarázatok során s már a gyerekekbe is az iskolában, hogy ti vagytok Krisztus kiválasztott népe, hogy tisztán, büntetlenül kell élnetek – s az árulás gondolata mindezzel összeférhetetlen –, mert csak úgy menthetitek meg a szörnyű pusztulástól a világot, magatokat, hazátokat.”³⁹

Miért fordult Burányi Nándor a múlt felé?
Utasi Csaba szerint

„A realista írásművészet »klasszikus« követelményeitől idegenkedő, azokat elégtelennek tartó írók általában akkor fordulnak

³⁹ Szemrehányások. Részlet a Kamanci Balázs című regényből. *Híd*, 1975. 7–8. 624.

a történelem felé, ha »szituációba jutottságuk« tapasztalatait rajtuk kívül álló okokból nem tehetik közzé szabadon. A történelmi idő csak ürügy, a rég letűnt események csak kulisszák tehát számukra, amelyekre jelenük gondjait vetítik vissza [...] Velük szemben az alkotók egy másik típusa a történelemben fedez fel olyan periódusokat, amelyeknek társadalmi törekvései, eszmei áramlatai önmagukban is tanulságosak lehetnek a jelen számára, s éppen ezért gondosan ügyel arra, hogy saját eszmevilágából minél kevesebbet ruházzon át közvetlenül a múltra. A nemrég megjelent *Hadjáratban* Burány Nándor ez utóbbi úton próbált haladni. II. Rákóczi Ferenc bácskai hadjáratában többszörösen vonzó témára bukkant. Az »édes hazáért« folyó háború eseményei ugyanis nem pusztán arra adnak alkalmat, hogy illúziómentesen számba vegyük a magyar történelem e szabadságmozgalmának pozitív és negatív tanulságait, hanem arra is, hogy újfent eltöprengjünk az itt élő, egymásra utalt, de idegen hatalmi érdekekből oly sokszor összevezesített népek sorsa felett.⁴⁰

Több bizonyíték is szól Utasi megállapítása mellett, vagyis amellett, hogy Burányi történelmi regényeivel nem prekonceptiójához ácsolt támpontokat, hanem maga is kereste az őt szorongató kérdésekre a választ. Megmutatkozik ez abban is, ahogy az ezredforduló táján a múltból mindinkább visszatér a jelen kérdései felé.

A visszacsatolás

A visszacsatolás első állomása *Margit-híd* című regénye volt, amely 1988 őszén játszódik Budapesten. Főhőse, egy történelemtanár, a Margit híd közelében bezárkózik hotelszobájába, hogy megírja búcsúlevelét egyes házasságból származó fiának, mielőtt öngyilkos lenne, a Margit hídról belevetné magát a Dunába.

A regényből nem derül ki, mi az a „gyakorlati szempont”, a döntő mozzanat, az utolsó csepp a pohárban, ami a hőst ezen elhatározására vezeti. A rossz közérzete, a szorongása mutatkozik meg egyértelműen, de annak elemei folyamatosan rakódtak le szervezetében. Mint Varga Zoltán fogalmaz:

⁴⁰ Utasi Csaba: Történelmi lecke fiúknak. *Híd*, 1976. 6. 791-792.

„Múltja formálta alkatából adódóan, illetve múltjától elválaszthatatlanul, ideértve orvul lelőtt csendőr apját is (akiről végül is nem tudhatja, nem volt-e tevékeny résztvevője a gyászos emlékü újvidéki razzianak) és anyja bestiális megölését a fordulat után. De ide tartozik nevelőapja bátyjának eleste is a Don-kanyarban, szemben a harmadik fiútestvér inkább szégyellt, semmint büszkélkedésre készítő kommunista mártír voltával – mindazzal együtt tehát, ami talán kissé túlsűrítetten is nehezedik Burányi hőisére. Legfőképpen kisebbségi magyar mivoltára. Sors meghatározta helyzetére tehát, amire egyébként tantestületi perpatvarok éppúgy emlékeztetik, mint a kultúrmunkáját nyomon kísérő árgus pillantások, együtt a »falak fülei«-vel is, akarata ellenére kényszerítve felismerni az előbb-utóbb fel nem ismerni lehetetlent: hogy ti. hovatarozás tudatunk kérdése enyhén szólva is bonyolult, nem lehet a történelem önkénye megszabta országhatárok pusztá függvénye.”⁴¹

De „Amikor meg mégsem veti vízbe magát a Margit híd korlátján át, végképp nem tudjuk komolyan venni. S nyilván nem tudnánk akkor sem, ha történetesen nem az 1988-as őszi újvidéki joghurtforradalmának hírére áll el végül is szándékától, s nemcsak azért, mert ami ott történt, a maga nemében és a maga idején sem volt éppen túl biztató, eltekintve az azóta végbementektől, mindattól tehát, amit persze mégsem lehetett előre látni, és hát az ember ugyebár többnyire mégiscsak remél, vagy legalább megpróbál kivárni: nézzük csak, mi is lesz ebből... Hanem mert más aktuálisnak érezni egy regényt, netán igaznak is, egyetérteni mondanivalójával, esetleg „hasznosnak” látni, s más élvezni is. Vagy inkább megrendülni tőle, ahogyan azt a tárgy kíváná.”⁴²

Mint ahogy hőse nem tud sem meghalni, sem élni, úgy Burányi Nándor sem akar a múlthoz, de nem is tud a jövőhöz tartozni.

Mint mondtuk, írásaival nemcsak „eligazítani” akart (bár arra kétségtelenül törekedett), hanem eligazodni is, vagy ahogy regényhősének szájába adta, hozzásegíteni ahhoz, hogy „saját érdekei és a közösség szempontjából is helyes álláspontot alakít-

⁴¹ Varga Zoltán: Újra összeroppanva. *Híd*, 1991. 6. 618–619.

⁴² Uo. 620.

hasson ki a különféle társadalmi jelenségekkel és folyamatokkal kapcsolatban”. De szinte semmiben sem változott, miközben az ezredfordulóra teljesen megfordult körülötte a világ.

„Húsz-harminc éve ennek a látogatásnak, azóta nem hagy békén, nyugtalanít, nem tudok beletörődni (pedig kénytelen vagyok) abba, hogy nem tudok, nem tudunk tenni semmi olyat, ami lehetőséget nyújtana (nyújtott volna) azoknak a magyaroknak, magyar gyermekeknek, hogy európai emberhez méltó módon élhessenek. Az emlékeimben mint elhanyagolt, nagyon szegény falu él Óléc, az iskolaudvarban a magyar gyerekek, akikkel beszélgettem, arra a szegényparaszti, napszámos-, béresnyomorra, annak a szívszorító kilátástalanságára emlékezett, amivel Illyés Gyula, Kovács Imre vagy Fėja Géza munkáiban találkoztam, s amelyekről, arról a háború előtti szellemi és anyagi szegénységről, azt hittem, hogy – mondjam a bürokrata szójárással – sikerült felszámolni. Azt kellett látnom, hogy mégsem, hogy azoknak az embereknek, gyerekeknek, hogy annak a kisebbségi közösségnek az állapota siralmasabb, reménytelenebb, mint volt a második világháború előtt. [...] Egyszerűen nem tudtam felfogni, hogy ha van vajdasági magyar értelmiség, akkor hogyan tudhat éveken, évtizedeken át közömbösen elmenni a Bánátban, Szerémségben (és Bácskában is) folyó etnikai tisztogatás mellett. [...] A mulasztás végzetes volt, nem lehet többé jóvátenni, de ha csak ezen kesergünk, akkor reánk is az a sors vár, mint az óléciekre; a fontos most, hogy a tanulságok birtokában megragadjuk a kínálkozó esélyeket – tudom, ez lenne most az ésszerű magatartás. És mégis...”⁴³

És mégis, amikor – már a miloševići korszak után – szembe találja magát a Szerb Radikális Párt előretörésével, akkor a magyarokat okítja: „a jövőben a választási előkészületek során és az egyéb tevékenységekben is, éppen a nemzetiségi igények hatékonyabb kielégítése végett jóval többet kell gondolni arra, hogy gyakorlatunkkal, követeléseinkkel hogyan, milyen irányban befolyásoljuk a nem magyar választópolgárok politikai állásfoglalását. Talán nem áll messze az igazságtól a feltevés, hogy

⁴³ Burányi Nándor: *Humanista és/vagy nemzeties. Magyar Szó, Kilitó, 1999. VIII. 7.*

a politikai harc hevében eltűzött nemzeti követelések hatására a szerb választók jelentős része a radikális pártra szavaz, mert úgy érzi – indokoltan vagy sem, most nem számít –, csak az a szerb nacionalista párt tudja őt megvédeni a magyar nyomástól, elnyomástól. Ezért lesz aztán nem a Demokrata Párt, hanem a Szerb Radikális Párt a legerősebb szerb párt a helységben. S ezért következett be a helyzet, amikor a Magyar Koalíció is úgy látta, nincs más lehetőség, tárgyalni kell velük a községi koalícióról. Ha a helyzet stabilizálódik, s az új koalíciónak sikerül eredményesen vezetni a községet, az talán jó alkalmat kínál majd arra is, hogy megteremtődjenek annak a politikának a körvonalai, amely talán nem segítené elő a szerb nacionalista párt további erősödését⁴⁴ – osztja ki ismét a feladatot, akárcsak pontosan negyven évvel azelőtt, amikor a „vajdasági irodalom életének könyvét” akarta megírtni.

Ugyanígy járt Burányi Nándor *A vezérezreides utolsó levele* című regényével is, amelyet a háborús bűnösként kivégzett Szombathelyi Ferencről írt.

Mint ismeretes, Szombathelyi Ferenc vezérezredest, a Honvéd Vezérkar főnökét 1946-ban Magyarországon életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték, de az igazságügyminiszter kiadta Jugoszláviának, ahol egy kirakatper után kivégezték. A regény cselekménye mindössze annyi, hogy Szombathelyi az újvidéki börtönben levelet ír feleségének, amelyben ilyen részek szerepelnek:

„Nem akarom azt elhinni, semmiképpen sem szabad abba bele-törődnöm, hogy a hazám, a magyar állam éppenséggel a kis-ujját sem hajlandó megmozdítani értem, pedig az itt eltöltött hónapok után arra kell gondolnom – egyre inkább gyötör a balsejtelem –, hogy az otthoni illetékes hivatalokban senkit sem érdekel, mit tesznek velem ezek itt az újvidéki börtönben. Téged fölösleges arra kérnem, hogy próbálj megmozgatni mindent, amit csak lehet, hogyha innen nem is tudnak kiszabadítani, de legalább ne feledkezzenek meg rólam; biztosra veszem, hogy az én figyelmeztetésem nélkül sem múlik el napod úgy – noha sejtem, egyébként is milyen nehéz most ott a sorsotok –, hogy ne fordulnál valakihez segítségért vagy tanácsért szerencsétlenségem enyhítése érdekében.

■

⁴⁴ Burányi Nándor: Körültekintően. *Hét Nap*, 2008. augusztus 20.

Tegnap délután kezdődött a tárgyalás, ma engem hallgattak ki, mert ugye én vagyok az első számú vádlott, hát eltartott egész nap. Ez az ügyész mi mindent össze nem hordott ellenem! Ennyi szemenszedett hazugságot elképzelni sem tudtam! Igaz, nagyobb részét hallottam én már Pesten is. Nahát, az ügyész magyar – képzeld, még ez is! –, hát amit lehetett, átírt a pesti vádiratból, meg aztán ezek hozzácsaptak még egy nagy adag magyarellenességet, mert attól szikráznak itt a szavak is, a tekintetek is, ahogy a nagyterembe lépve végignézek a tömött széksorokból felénk forduló arcokon.”⁴⁵

Vagy:

„Ez a borzasztó, ez az igazságtalanság. Nagyobb csalódás embert talán nem is érhet. Hogy azt, akit a német megszállás után tesznek meg vezérkari főnöknek (ismétlem már harmadszor, mintha így hihetőbb lenne a hihetetlen), hogy azt, akinek határtalan németimádata mindenki előtt ismert volt, hát lehetséges, hogy a fordulat után az oroszok őt bízzák meg az új honvédség első miniszterének, engem meg, aki a nyilasok fogságából hazatérve joggal remélhettem a Vörös iránt tanúsítottnál nagyobb megbecsülést, engem bezárnak és elítélnak. Most mondd meg, hogy lehet ez. Mivel magyarázom ezt a szerencsétlenséget? Mit vétettem én, hogy végül erre a sorsra jutottam? Nem az fáj, hogy helyette nem én lettem a miniszter, eszembe se jutott ilyesmi, de hogy éppen semmit se méltányoljanak abból, amit a háború idején a nemzet érdekében tettem...”⁴⁶

Az 1994-ben Magyarországon rehabilitált Szombathelyi Ferenc bizonyára kevésbé volt naiv, mint az alakját regénybe öntő szerző. Azóta már tisztázódott, hogy a szocializmus – propagátorainak jelszavaival ellentétben – nem valami teljesen új korszak kezdetét jelentette az emberiség történetében, hanem történelmi perspektívából csak az erőszakos elitcsere egyik sikertelen kísérlete volt.

⁴⁵ Burány Nándor: A vezérezredes utolsó levele. Regényrészlet. *Napút*, 2000. 4.

⁴⁶ Burány Nándor: A vezérezredes utolsó levele (kisregény) (I. rész). *Aracs*, II. évf. 4. sz. 2002. október 23. 65–76.

A fekete-fehér tablón nem maradhatott erkölcsileg hiteles ember a régi rendszerből. Csak hiteltelenek maradhattak, példázatul. De sikertelen volt a kísérlet, mert az etatista totalitarizmus nem felelt meg az ember természetének, és a csőd, a kudarc, az összeroppadás teremtette tektonikus repedéseken a múltból feltüremkedtek az emberek tudatában felhalmozódott nemzeti identitáskészletek maradványai. Ezek azonban már nem voltak szinkronban az új körülményekkel a több évtizedes kiesés, a szerves fejlődés elmaradása miatt.

Burányi Nándor mint ember és Burány Nándor mint író műve ezért marad a kor egyik jellemző értelmiségi magatartásának dokumentuma.

■■■ INTERJÚ ■

*1964-ben megjelent naplójegyzetét ezzel a mondattal zárja:
„Már csak azért is ideírom, hogy tíz év múlva lássam, és ők is ott Zen-
tán, és itt is Noviszádon, mekkora, milyen nehéz út áll mögöttünk.”
Maga mögött, mint író mögött, ennek a 14 évnek a távlatából
milyen út áll?*

Azt hiszem, azt mondhatom, amit akkor – más jobb szót nem találok –, megjósoltam, valóban nehéz út áll mögöttünk, ott is, itt is, ahogy akkor mondtam, énmögöttem is. Azt hiszem, hogy nekem is sok küzdelmet hozott ez az évtized, majdnem másfél évtized, de biztos, hogy a sok küzdelem ellenére, vagy éppen azért, nem volt teljesen eredménytelen. Arra gondolok, hogy ha megnézzük a könyveim számát, mindegyik nagy küzdelemmel – elsősorban az önmagammal folytatott küzdelemmel – készült. Jónéhány könyvem, regényem megjelent, igaz, erre akkor valószínűleg nem gondoltam. Ezek a regények akkor még témaként nem éltek bennem, viszont ma mégiscsak azt kell mondanom, hogy ez volt az a másfél évtized, ami a legtermékenyebb és hát a legküzdelmesebb is volt az írói pályafutásomban.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a problémák magvát akkor, 15 évvel ezelőtt hol látta, miben látta, és hol látja azokat ma, akkor észlelhető egy eltolódás. Arra gondolok, hogy a naplójegyzeteiben még napipolitikai síkon merültek fel az emberek erkölcsi problémái. Későbbi regényeiben már történelmi perspektívából szemléljük talán épp ugyanazokat az erkölcsi problémákat.

Engem valóban elsősorban ezek az emberi, erkölcsi problémák érdekelnék, akkor is ezek érdekelték, amikor pártszervezetekbe jártam, nekem ez feladatomból is volt, és figyeltem azt, hogy az emberek hogy teljesítik ott is a feladataikat. Nagyon sok minden azon múlt, az embereken múlt, az emberek erkölcsi magatartásán, általában a munkához, feladatokhoz, a többi emberhez való viszonyulásuktól függött az, hogy sikerült valamit elérni vagy nem sikerült. Ez így van most is, évezredekkel ezelőtt is így volt, az embernek a másik emberhez, illetve az emberi közösséghez való viszonya, az áldozatvállalásra való készsége és képessége mindig nagyon fontos volt, ez nem egyforma az embereknél, még akkor sem, ha hasonló vagy azonos társadalmi-gazdasági körülmények között élnek, az embereken megvan ez a különbség. Akkor ezt mint aktivista néztem, és mint egy aktivista naplójában próbáltam leírni inkább a napi politika szemszögéből, ma viszont ezt sokkal áttételesebb formában, az emberi

élményeken keresztül próbálom kivetíteni, megírni. Ez egy más szint, legalábbis én egy más szintre törekszek, a művészi megformálásnak egy újabb formáját próbálom megtalálni. Hogy mennyire sikerül, azt mindig más mondja meg.

Akkor ezek a mai problémáink, nevezzük úgy őket, hogy erkölcsi problémák, nem mai keletűek. Tehát a megoldásukra sem található rá az, aki csak a mai keretek között gondolkodik.

Ez biztos, szóval, azt hiszem, hogy minden dilemma nélkül állíthatom, legalábbis azoknak az ismereteknek a tudatában, amiket én szereztem, az utóbbi években, már jónéhány éve ennek, hogy foglalkozok a történelem, a mi történelmünknek a tanulmányozásával, és megint elsősorban nem a történelem végett, hanem az irodalmi ambícióim vittek rá erre. Valóban az emberek régen is, ezer vagy kétezer évvel ezelőtt is éppúgy sírtak, nevettek, örültek, vagy épp olyan érzések vezették őket és kínozták őket, mint ma. A társadalmi és gazdasági viszonyok biztos sok tekintetben, nagy mértékben befolyásolják az emberek életét, életkörülményeit, de ennek ellenére is az emberi, ami lényeges bennünk, az nem sokat változik. Ennek a megjelenési formája változik, de a lényege marad a régi. Úgyhogy ezt a lényegét tulajdonképpen megtaláljuk akkor is, ha ezer évvel ezelőtti vagy ötszáz évvel ezelőtti történelmünket nézzük, éppen úgy, mint ha a mai valóságot vizsgáljuk.

Talán éppen ezért ragadt meg a figyelme annyira a 15. századon, a huszita és reformációs mozgalmakon, akár épp itt Szerémségben is, mert úgy érezte, hogy akkor is fölmerültek ugyanazok a kételyek és erkölcsi problémák, amelyek ma. Erről lenne szó?

Ez pontosan így van. Az egy olyan korszak volt, amikor az embereknek egy jó része elvesztette az egyházba, a római katolikus egyházba vetett hitét, de nem találta még a polgárság azt az új erkölcsi támaszt, ami aztán egy szilárd alapot nyújtott volna neki. Emiatt súlyos megrázkódtatásokon estek át az emberek, és azt hiszem, hogy ez hasonlít jócskán a mi korunkra, a mai társadalomra, nemcsak a mienkre, hanem általános értelemben. A polgári társadalomnak az erkölcsi eszméi szintén válságba jutottak, az emberek nem hisznek már úgy azoknak az eszméknek, mint hittek annak idején, amíg ez a polgári társadalom fejlődésben volt. Viszont tudjuk, hogy milyen súlyos harcok és meghasonulások árán vezet

az út most is, akadozva, láthatjuk a nyugat-európai országokat vagy a világ más országait is, míg megtalálják ezeket az új eszméket és elég erőseknek is bizonyulnak ahhoz, hogy harcoljanak értük, hogy támaszt jelentsenek számukra. A két kor között valóban van egy ilyen egészen közvetlen hasonlóság, ami kifejezésre jut az embereknek a magatartásában is. A magatartások közötti hasonlóságban például a forradalom iránti viszony akkor is éppen úgy felmerült, mint ahogy fölmerül ma is, hogy az ember mennyire képes feláldozni a saját egyéni érdekeit a forradalmi, illetve a közös célokért, és mennyire várják ezt el tőle, illetve mennyire lehet elvárni, ez éppen annyira időszerű téma vagy probléma volt akkor, mint ma is.

Regényei hőseire emlékezve vissza, megfigyelhetjük, hogy azok mind azért „buktak el”, ha ezt a kifejezést lehet használni, mert nem illettek be, mondjuk így, környezetük profijába.

Igen.

Tehát akkor lényegében a bukásért ők a felelősek, nem pedig a környezetük.

Persze ez egy eléggé összetett kérdés, lehet, hogy nem így van. A regényhős azért hős, mert nem illeszkedik be, mert szembezáll valamivel, szembezáll az átlaggal, a közepszerűséggel, a maradisággal, szóval, változtatni akar a világon, meg akarja változtatni, úgy, ahogy ő elképzeleli, ahogy ő azt jobbnak hiszi. Persze sosem elég pusztán az akarás. Ezt tapasztalhatjuk a mindennapi gyakorlatunkban is, a munkahelyünkön is, nem elég akarni valamit, és hangoztatni is azt, hanem tudni is kell, ami nagyon nehéz, talán nehezebb még, mint az akarás. Persze mind a kettő nagyon fontos, mert az egyik nélkül a másik nem megy. Azt hiszem, hogy ez egy nagyon fontos tanulság, amit sokszor nem veszünk figyelembe, a saját tapasztalatomra is hivatkozhatok, és másutt is, azt hiszem, hogy ha így visszatekintünk a saját életünkre, gyakorlatunkra, akkor láthatjuk, hogy többször éppen ez volt a hibánk, éppen ezért buktunk el egyik vagy másik akarásunkkal, mert nem készültünk föl rá, és nem készítettük föl rá azokat, akiknek a segítségével esetleg eredményesebben tevékenykedhettünk volna. Hogy visszatérjek az első kérdésre, ez volt az elmúlt 10–15 évnek az egyik számomra nagyon fontos tanulsága. A nehéz 15 évből le lehet szűrni egy ilyet, amit azt hiszem, nem egészen fölösleges hangsúlyozni.

■ ■ ■

■

■ ■ ■

■■■ FEHÉR FERENC ■

Fehér Ferenc (Nagyfény, 1928. augusztus 3. – Újvidék, 1989. július 31.) író, költő, műfordító, szerkesztő. A szabadkai gimnázium befejezése után Újvidéken a *Iffjúság* hetilap irodalmi rovatának szerkesztője (1949–1952), a Testvériség–Egység Könyvkiadó (1952–1953), majd az Újvidéki Rádió munkatársa lett (1953–1959). 1960-tól nyugdíjba vonulásáig (1988) a *Magyar Szó* irodalmi rovatát szerkesztette. Szerb, horvát, macedón, albán, szlovén szerzők verseit, novelláit, regényeit és hangjátékait fordította.

Elismerései: *Híd* Irodalmi Díj (1966); Jovan Jovanović Zmaj-díj (1972); Bazsalikom Műfordítói Díj (1975); Senteleky Kornél Irodalmi Díj (1985); *Üzenet*-díj (1984); a Magyar Népköztársaság Csillagrendje (1989).

Legfontosabb kötetei: *Jobbágyok unokái. Versek* (1953); *Álom a dűlőutak szélén. Versek* (1956); *Ővig a földbe ásva* (1959); *Bizó szerelemmel* (1962); *Felhőjáték. Jugoszláv költők verseiből* (1963); *Esővárók* (1964); *Delelő. Válogatott versek* (1966); *Szeptemberi útravaló. Gyermekversek* (1968); *Hazavezérlő csillagok. Naplójegyzetek* (1970); *Egy kiskirály kunyhójából* (1972); *Szabadkai diákéveim. Emlékezések* (1972); *A kőkecske titka. Regény* (1972); *Vasfű* (1973); *Ispovesti saputnika* (1977); *Madarak folyója. Harminc év verseiből* (1978); *A madár árnyéka. Harminc év versfordításaiból* (1978); *Do pasu v zemlji* (1981); *Egyazon ég alatt. Esszék és jegyzetek* (1984); *Vándorfelhők. Versfordítások* (1985); *Vállalt világ. Esszék és jegyzetek* (1988); *Akác és márvány. Válogatott versek* (1989); *Erdőtlen erdő. Válogatott versek és kommentárok* (1995); *Krumpli Karcsi és társai. Zsengék* (2001).

Az interjú 1984 májusában készült. Részlete elhangzott az Újvidéki Rádió *Együtt* című műsorában 1984. június 4-én.

■■■ PORTRÉ ■

Övig a földbe ásva. Ez volt az első meghatározás, amit Fehér Ferenc jellemzésére egy olyan embertől hallottam, akinek megbíztam az értékítéletében. Maga a szerző is rendkívül találonak érezhette, mert egy verse, egy versciklusa és egy verseskötete címének is adta, a verset minden gyűjteményes kötetébe beválogatta. Mások is így lehettek vele, hiszen a vers számtalan antológiában szerepel, és sok nyelvre lefordították.

Magát az eseményt, amely a gondolat kiindulópontját jelentette, *Bölcső* című 1975. november 13-án keltezett versében Fehér Ferenc így írta le:

*Apám készült hogy beásson
Anyám elfordult ne lásson
Két éve még a méhében
Most meg feles föld mélyében*

*Engem már nem is akartak
Most mégis gonddal takartak
Felhőhantokon hátráltak
Nagy fényességgé átváltak*

*Bölcsőmben két sukknnyi vermemben
Göngyölegükbe dermedten
Táltos szelekkel lebbentem
Földönfutóvá nem lettem¹*

A földön dolgozó szülők a gyereket a mezsgyén beássák, hogy ne kóboroljon el: ez védelem és kiszolgáltatottság is egyben. E kettősség tudatára már a nevezett vers is utal a következő sorokkal:

*Kik itthagytatok e mezsgyeszélén,
már titeket átkozzon, dicsérjen
földből vett, földszín szavam.²*

De mire Fehér Ferencben megerősödött helyzetének ilyen önértékelése, a belőle eredő kettősség, amelynek hol az egyik, hol a másik összetevője kerül előtérbe, már szinte pályájának felére

¹ *Bölcső*. In Fehér Ferenc: *Madarak folyója*. Újvidék, 1978, Forum, 354.

² *Övig a földbe ásva*. In Fehér Ferenc: *Madarak folyója*. Újvidék, 1978, Forum, 146.

érkezett. A tudatosodásnak ezt a pillanatát *Emlékek, sejtelmek* című jegyzetében ragadta meg.

„Amikor 1958 decemberében elindultam arra az első külföldi utamra, Steinitz Tibor szerkesztő a kiadóban lelkemre kötötte: vissza ne jöjjek anélkül, hogy rögtön asztalára nem teszem készülő verseskötetem címét. A könyv már régen elkereszteletlenül állt ott a nyomdában. A Rue de Chabrol 10. alatt, egy igénytelen kis szállodai szobában, az első este, abból a távolságból az jutott eszembe, hogy apám rám terítette kurta télikabátját a föld végén, s én összekuporodtam abban a gödörben, mert hideg koratavaszi szél fújt. Övig a földbe ásva. Tudtam már, hogy ezzel a címmel megyek haza Párizsból... S most ljubljanoi szlovén kötetem fedőlapjáról néz rám: *Do pasu v zemlji. Övig a földben*. Vili Vrhovec szlovén grafikus nem a kisgyerekkori szántóföldi gödröt rajzolta oda ljubljanoi könyvem fedőlapjára; nem azokat a szegényparaszti leleményből ásott, gyerekőrző fedezékeket látta maga előtt, amelyekbe beleültettek bennünket jó szüleink, nehogy elkészüljünk, mint a boci vagy a bárány; csak a föld melegítsen, a széltől óvjon, míg ők hajtják a sort az idegen szántóföldön. A szlovén grafikus képzeletében céllövő-táblák emberalakjai merevednek bele ebbe a földbe könyvem fedelén. Az árnyalakok várják a golyót. Lőtéren vagyunk. Sistakon – ahogyan a napnyugati ugarokban mondták gimnazista koromban. Ez a golyóváró kiszolgáltatottság a szlovén művész látomásában nem pontos ugyan, de jó. Egyfajta telitalálat. Mert aki arra vetemedik, hogy kiáll az irodalmi megfogalmazás és a nyomtatott betűs feltárulkozás irodalmi szérújére, az számítson a röpködő lövedékekre is.”³

Két évvel későbbi jegyzetében viszont az emlék másik aspektusa került előtérbe.

„A Forum egyik első kiadványaként készült az *Övig a földbe ásva*. B. Szabó György Golnikról írt, márciusi levele is arra emlékeztetett, hogy csakugyan minden más elkészült már.

■

³ Emlékek, sejtelmek. *Magyar Szó*, 1982. január 16. 13. ua. in Fehér Ferenc: *Egyazon ég alatt*. Újvidék, 1984, Forum, 9.

»Körülbelül 20 nappal ezelőtt eljuttattam Steinitznek a borító- és fedőlaptervet. Tibi már megkapta, sőt ki is fizette – és feleségemen át azt üzentte, hogy igen meg van elégedve. Nagyon érdekelne a véleménye, és ezért arra kérem, hogy keresse fel Tibit, nézze meg a tervemet és írja meg mielőbb a véleményét. Ha esetleg valamivel nincs megelégedve, ha javaslata lenne – írja meg azt is, és ha Tibi is hajlandó egy kicsit várni – megpróbálok ennek is eleget tenni. Én egy szép, dekoratív, nyugodt grafikai megoldást választottam – színben is – egy vajdasági tájjal a borítólapon és napraforgókkal a fedőlapon. Érdekel véleménye, levelét várom...« Első párizsi éjszakámon kivert kutyának éreztem magamat abban az idegenségben, s a rideg, csúnya kis szállodai szoba elől az édesapám ásta, kisgyerekkori gödörbe bújtam, a topolyai határban, a Juhászok hídjának tájékán. Apám rossz télikabátját is rám terítette, fölöttem fújhatott már a hideg szél, de most már csak derékig fogadott be a föld. Övig voltam a földbe ásva... Így született meg a Forum egyik első kiadványának a címe. Mert erről van szó, s nem a személyes emlékekről.»⁴

Hogyan jutott el Fehér Ferenc eddig a pontig? 1928-ban született egy Nagyfény környéki nagygazda birtokán lévő cselédlakásban. Szülei nagy nincstelenségben éltek, de mégis össze tudtak kuporgatni annyit, hogy telket vehettek, és felépítették rá saját házukat.

*Éjjel szakajtót font, nádat vágott nappal,
Kis ceruzával noteszlapon számolt,
És mondta anyámnak: „Nézd, itt lesz az ablak,
S benne muskátli, ha lesz még egy lányod...”
Ilyenkor szűk volt a kis cselédszoba,
Mert csorduló szerelmük nem fért oda.*

*Nem is volt egyebük – tán csak ez az álom,
Hogy kölcsönpénzen kapnak majd egy portát,
Amin építenek, még az évben, nyáron,
Bár a gerendát szálanként is hordják.*

⁴ Író – könyvvel a hóna alatt... *Magyar Szó*, 1984. január 7. 16. ; Ua. in Fehér Ferenc: *Egy-azon ég alatt*. Újvidék, 1984, Forum, 160–161.

*S minden szentgyörgynapkor ház elé ülnek,
Máskor, ha nem is – akkor oda ülnek...*

*Míg így játszott velük a könnyű képzelet,
Izmos suhancként ott termett a tavasz;
Pipaccsal lázított, fecskével sürgetett,
csak apám értette, hogy mit is akar.
Szegényes motyónkat szekérra rakta,
S mentünk, míg utánunk lesett a gazda.*

*Tornyos lett a kocsi, elfért rajta minden,
Kontyába tűzve még a meszelő is –
Vállán két kis bátyám kurtaaljú ingben.
„Le ne essetek, jaj, isten őrizz!”
Kialtott anyám, fejem eltakarva
És kocogott, hogy apám el ne hagyja...*

*Baljában kisedény kukoricát rázott,
Csalta kocsink után kis malackánkat.
Ahogy tünedeztek a cselédlakások,
Egyre pirosabb lett arca anyámnak.
S hogy a falunál elértük a dombot,
Apámmal együtt hálaistent mondott...*

[...]

*Anyám mind eladta pehelyszép vánkösát,
S lányujjon csipkézett, lengyolcs ingeit...
Apám szakállal járt, akár egy ős kozák,
S egy pálinka-pénzt hat hétig zsebbe' vitt.
Mégis, hogy végtére kész lett házuk,
Az adósok gondja vetette ágyuk.⁵*

A háború után annyival javult a helyzetük, hogy ők is kaptak valamennyi földet, de még mindig jórészt napszámból éltek.

„Apánk még mindkét lábát szilárdan megvetette a földön, de az legtöbbször fősvény, kegyetlen maradt hozzá; szárazság,

5 Fehér Ferenc: Jobbágyok unokái. *Híd*, 1951. 9. 555–556.

jégverés pusztította keservesen megmunkált árendás földjeit; az az egy-két hold agrárföld pedig, amit többgyerekes, nincstelen napszámosként a háború után kapott, olyan messze esett a falutól, hogy az ember a lelkét kigyalogolta, mire oda kijutott. A szántatás, a fuvaroztatások (honnan is lett volna egy újdonsült agrárosnak kocsija, lova, ekéje, szerszáma) olyan adósságokba sodorták, hogy a soványka föld soványka terméséből nem győzte aztán visszafizetgetni. Csak a legszigorúbb, legbeosztásosabb életmód menthette meg a családot az eladósodástól, s apánk e tekintetben nem ismert kíméletet.”⁶

Törekvők voltak tehát, és a betű sem volt számukra ismeretlen. Fehér többször is leírta első találkozását a könyvvel versben...

*Titkot hozott egyszer, késő téli estén
Édesanyám szegény ócska karkosárban –
Három szelíd könyvet kendőjébe rejtván.
(Náluk’ izgatóbbat, szebbet sohse láttam.)
Apámat csodáltam, mert a sorok furcsa,
Pici zárainak tudta, mi a kulcsa.⁷*

... és prózában is:

„Kálmán bácsiék sarkán egy meleg emlék tódult fel bennem: tőlük hozta anyám a gályarabról szóló csodálatos, izgalmas olvasmányt, amit apám hosszú téli esteken fennhangon olvasott a bandázó jószomszédoknak, s amit nagybetegen, makacsul követeltem később, hogy negyven fokos lázban próbáljak újra átélni egy vissza nem idézhető olvasmányélményt. Kilencéves voltam, s anyám aggódó szívvel tette ágyamra a karkosárban, letakarva hozott három vaskos kötetet, de már talán a harmadik oldalnál lángra lobbantak betűi szemem száraz tüzetől... A *Kis lord* című második jutalomkönyvet, Bakay Pál gyöngybetűs tanítói dedikálásával, unottan toltam félre, s csak az forrósított át, az a tudat, hogy külön az én kedvemért, énmiattam írta be a tanító úr azokat a szép sorokat...”⁸

⁶ Fehér Ferenc: Négy nap és egy élet. *Híd*, 1961. 10. 839–840.

⁷ Fehér Ferenc: Jobbágyok unokái (részlet a 2. részből). *Híd*, 1953. 3. 177.

⁸ Fehér Ferenc: Négy nap és egy élet. *Híd*, 1961. 10. 840.

Tanították a fiukat, aki 1944 őszén iratkozott be a verbászi gimnáziumba, majd a következő év elején átiratkozott Szabadkára. Szülei ezért minden áldozatot meghoztak.

„Egy szó nélkül adták oda élösködő, a falusi szülőkből csak a »zsíros, bűdös parasztot« látó városi gazdasszonyaimnak egész évi munkájuk gyümölcsét, csakhogy folytathassam tanulmányaimat.”⁹

Egész helyzete markánsan meghatározta „osztálybesorolását”, és rögtön felfedezték tehetségét is. Amikor 1947. május 28-án a szabadkai Nép kör népegyetemi alosztálya megszervezte a fiatal írók és költők szerzői estjét, Pap József, Zvetyel Antal (későbbi művésznéven Zákány Antal, a korabeli újságokban Felcser), Gellér Tibor és Dévavári Zoltán társaságában lépett fel.¹⁰ A *Híd* 1947 augusztusában közölte *Józsi* című novelláját, és Fehér Ferenc visszaemlékezése szerint ezt követően hívták meg egy kultúrpolitikai tanácskozásra a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség szabadkai székházába. Ott találkozott először Gál Lászlóval.

„1947. november 2-án láttam őt először, a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség szabadkai, Dobanovačka utcai előkelő székházában, azon az írói értekezleten, ahova a gimnazista írósvölvényt az az évi augusztusi *Híd*ben közölt *Józsi* című novellája jóvoltából hívták meg...”¹¹

Maga a *Józsi* című elbeszélés már tartalmazta annak az életérzésnek, élethelyzet érzékelésnek a nyomát, ami aztán majd az „övig a földbe ásva” képletben bontakozik ki. *Józsi*, az árva cseléd sóvárogva tekint a város felé. Egy öreg zsidó szokott időnként onnan odavetődni.

„Hosszan nézett egy irányba, túl a kukoricásokon, arra, amerre a vándorzsidó szokott eltűnni, amikor ment a városba. Tőle hallott meg egyet s mást a városról és szomszédosan itta be lelke a vén ember minden szavát. Most megérezte, hogy ezen a dél-

⁹ Fehér Ferenc: Négy nap és egy élet. *Híd*, 1961. 10. 840.

¹⁰ *Magyar Szó*, 1947. május 27. 4.

¹¹ Fehér Ferenc: Egy nyolcsoros vers és egy tartozás. *Híd*, 1976. 7–8. 828.

utánon is találkozni fog az öreggel. Az öreg ócskásnak tetszett a kis kanászygyerek roppant érdeklődése és arra vezetvén útja, nem sajnált egy-egy negyedórát a fiútól. [...] Nyugatról langyos szél közeledett s megropogtatta a sárguló kukoricaleveleket. A malacok beleszaglásztak a füledt levegőbe s elröfentették magukat. Aztán gyerekes csintalansággal szaladgálni kezdtek össze-vissza a kazalok közül. – Ne malac, ne! – kiáltotta Józsi csak úgy szokásképpen és felemelkedve, megropogtatta gyenge csontjait. Vékony gyerekhangja elfulladt a sűrű levegőben s talán a harmadik kukoricáig sem hatolt.

A hosszan kígyózó dülő-út messzeségében meglátta az ócskás csacsiját, azután a kis kordét és legvégül már a vén ember szakállas arcát is tisztán kivette a messzeségből. Az olajozatlan kerekék csikorgása bántóan sírt a süket csendben. Józsi kint állt a dülő-út szélén. A kis igavonó szinte felszólítás nélkül torpant meg előtte. Mintha tudta volna, hogy a kis kanászygyerekkel való találkozás is egy eperfát, vagyis egy rövidke pihenőt jelent a hosszú úton.

Az ócskás nagyon fáradtnak, levertnek látszott. [...] – Utoljára találkozunk kisöreg! ... Messzire megyek, nagyon messzire... Nincs már mit keresnie a vén Izsáknak ezen a tájon... [...] Már a gyepelőt fogta keze, amikor elnézve Józsi feje felett ismét megszólalt: – Ne kívánozz, fiam a városba!... Hazudtam neked mindig... Hazudtam neked mindig... Ne menj a városba, rossz emberek laknak ottan...”¹²

Józsi az öreg zsidó távozása után ezen töprengve elszundított, és eközben az őrzésére bízott malacok elkóboroltak. Amikor felébredvén ezt észrevette, rémülten ment haza.

„Elkészült a legrosszabbra. Talán elzavarja a gazdája, talán a bérét veszi el, de az is lehet, hogy kitöri a derekát. Önkénytelenül is odanyúlt derekához és megtapogatta. Sötét lett, mire nagy szívszorongva a tanya elé ért. Gazdája hangját hallotta az istálló felől. Őt kereste káromkodva. A kutyák boldog csohogással, viháncolással fogadták. A gazda odanézett s dühösen rontott neki: Az anyád istenibe’ mászkáltá’! ... A malacok rég’ hazagyüttek, te meg csavarogsz ebbe’ a dologidőbe’?!... Úgy vágta nyakon Józsit,

¹² Józsi. *Híd*, 1947. 8. 639–640.

hogy felhentergett. Úgy maradt elnyúlva a porban és remegve várta az ütlegeket. Azok késtek. Persze, hiszen a malacok megvannak, hazajöttek az édes kis jószágok! Csakha hazajöttek... Feküdt a porban. Arcát könnyek szántották végig. Messziről cséplőgép muzsikált, zümmögött feléje fájdalmasan, búsan és mégis mindent megbocsátó édesanyás babusgatással. Föülte és egy szó szakadt fel melléből: Édesanyám!¹³

Lám, a városnak már a gondolatától is milyen nagy baja származott! A verés leírásának Fehérnél több, és az itteninél sokkal kegyetlenebb változata is van.

„Valahol vertek egy gyereket és az úgy vonított éppen, mint a Bobi, amikor apja egyszer (épp akkor verte el a jég a termést) beszorította a gang sarkába és addig verte a vaslapáttal, míg ők négyen, gyerekek, szűkölni nem kezdtek, emlékszik még, Bobi egyé vált az ő szűkölésükkel és tört lábakkal hasoncsúszott apja lábához s aztán nem látták többé.”¹⁴

Magát a megélt eseményt pedig így rögzítette:

„Volt egy kis fehér, selymesszőrű kutyusunk otthon, a háznál. Én hoztam, diáksapkámba ültetve, a csösztől. Velem járt ki a dinnyeföldre a vastag nyári porban, leste kapunyitó mozdulatomat, ha indultam vagy megtértem, s velem jött volna a világ végére is. Velem szenvedett a dinnyeföldi kunyhó tányérrózsás, afrikai izzású magányában, és kivájt görögdynyehéj volt közös ivóserlegünk. Egyszer aztán rágyújtottam a katlant. Ott szundikált észrevétlen a kihűlt pernyében, s befojtottam a katlanba tömött szalmával meg szárízikkal. Pörköltén, égett szemekkel, vinnogva ugrott elő a lángokból s ment neki mindennek. Hagytam, hogy apám addig verjen, míg csak vonaglani tudok a folyosó mázolt földpadlóján... S amikor már apám is otthagytott, tehetetlenül, egyszer csak arra eszméltem föl, hogy az én hályogos tekintetű kutyám nyaldossa a kezemfejét. Sohasem írtam meg, mert nem hasonlíthattam

¹³ Uo. 641.

¹⁴ Fehér Ferenc: *Első szerelem. Híd*, 1957. 6. 360.

össze az apámból kirobbanó ösztönös dühöt, tehetetlenséget annak az állatnak az irgalmasságával és »megbocsátásával«.¹⁵

Amikor 1949 júniusában érettségizett a szabadkai gimnáziumban és ősszel Újvidéken beiratkozott a Pedagógiai Főiskolára, már kultúrpolitikai tekintély és perspektivikus költő volt. 1949. december 17-én a *Híd* szerkesztősége által szervezett irodalmi vitaesten magabiztosan „azt hangoztatta, hogy irodalmunknak a valóságot kell ábrázolnia”. De melyik valóságot?

„A mai írásoknak a mai valóságot. A mi realitásunkba pedig még beletartoznak a különböző reakciós alakok, a szocialista építés ellenségei is. Lehetetlen követelmény tehát az, hogy akik ma írnak azok csak traktoristákról, diadalmasan pőfékelő traktorokról és élmunkásokról írjanak.”¹⁶

Mint feljegyezte, „1949. augusztus 15-én, a Belgrád–zágrábi Autóút építéséről úgyszólván egyenesen Újvidékre kerültem”.¹⁷ Az *Ifjúság Szava* munkatársa, Tomka Gábor főszerkesztő jobbkeze lett, és csakhamar a *Híd* szerkesztőbizottságába is bekerült. Amikor 1950 elején Olajos Mihály után a folyóirat felelős szerkesztőjének Ernyes Györgyöt nevezték ki, ő pedig az áprilisi szám összeállítására B. Szabó Györgyöt kérte fel, Fehér Ferenc már ott volt a főmunkatársak között.¹⁸

Tudjuk, a fiatal szerzők munkáiból összeállított szám mekkora ellenállást váltott ki az öreg „forradalmárok” körében, akikben

¹⁵ Fehér Ferenc: Írói adósságaim. *Híd*, 1959. 11. 896.

¹⁶ (Szerk.): Széjgyezetek vita-estünkről. *Híd*, 1950. 1–2. 83.

¹⁷ Fehér Ferenc: Egy nyolcsoros vers és egy tartozás. *Híd*, 1976. 7–8. 828.

¹⁸ Major Nándor így emlékszik a körülményekre: „A fiatal magyar irónemzedék akkor már kialakulófélben volt, de még nem volt kikristályosodott, tudatosan vállalt elképzelése. Később is csak tessék-lássék hangolódott össze; törekvésében túltengett az ösztönösség. Az *Ifjúság Szava* című hetilap szerkesztősége köré tömörült. Több tagja – Fehér Ferenc, Bori Imre, Tomán László – magyar szakos főiskolásként B. Szabó György tanítványa volt. Egyikük-másikuk már szerepelt a *Híd*-ban. Nem tudom, hogy tanítványai közül B. Szabó kit s miként vont be a szerkesztésbe. [...] Akárhogy volt, a fiatalok állítólagos alkalmi szerkesztőségének összetételét s munkájának mikéntjét soha senki sem fedte fel. Tölem Fehér Ferenc kért kéziratot.” (Major Nándor: Kényszerhelyzetben árnyalatokért – Az áprilisi *Híd* és a körülmények. *Híd*, 2010. 10. 35.)

B. Szabó György bevezetőjének már a címe (*Az új nemzedék hangja*) is felerősítette a félelmet, hogy az ő idejük múltófélben van. A legdurvább politikai inszINUÁCIÓKKAL hozakodtak elő, nem kímélve Fehér Ferencet sem, akinek e számban két verse jelent meg. A *Bocsássatok meg* címűben ezt írta:

*Ülök egy mesgyekarón. Arcom már barnára
nem cserzik nyilazó kánikulai fények, –
s lám, a kaszások már meg sem ismernének.*

*Piros kendők hívogató foltja hajlong tört tarlók
könnyező, aranyszín tálján, –
Fordulj napnyugatnak, öcskös,
fuss, és sírjad el árva csöszkunyhók hűvösében
terhes nincstelenséged esti imáját...¹⁹*

Gál László, aki a leghevesebben támadta az akkor fellépő fiatal nemzedéket, e vers pesszimizmusát vetette Fehér Ferenc szemére:

„Hogy minek örülni? Ezt Fehér Ferenc ne kérdezze tőlem – én úgy tudom, hogy ő szegény, földtelen paraszti szülők gyermeke, akinek apja az új Jugoszláviától kapott földet, s aki maga az új Jugoszláviában végezte el a gimnázium felső osztályait és itt lett főiskolai hallgató. Talán ez is igazság, talán nem is »rész igazság« és talán olyan igazság is, aminek még egy fiatal költő is örülhetne.”²⁰

Különösen alkalmasnak mutatkoztak az ideológiai megbélyegzésre Fehér Ferenc másik versének azok a sorai, amelyek szerint:

*S ha lehullok egy lányra,
örökre sebzem meg,
[...]
Az arcom, az arcom mindig rezzenéstelen,
hogyha megtöröm barbár közönnyel
szerelme tükrének símaságát...*

¹⁹ Fehér Ferenc: *Bocsássatok meg*. *Híd*, 1950. 4. 201. Ua. in Fehér Ferenc: *Madarak folyója*. Újvidék, 1978, Forum, 24.

²⁰ Gál László: *Eltévedt fiatalok*. *Dolgozók*, 1950. május 19.

*És kínjában mindig ott ég az
én beteges barna bénaságom.*²¹

Erre az utolsó sorra több bíráló is kitért. Végül Gál az egész fiatal írónemzedékről alkotott véleményét így összegezte:

„Különben pedig az én hitem szerint nagy baj van az olyan ifjúsággal, amely a forradalom éveiben is menekül a forradalomtól. Láttam már húsz évest, aki akkor forradalmár volt, később kispolgár, még később ellenforradalmár [...] De aki már húszéves korában az (irodalmi) ellenforradalomnál kezd, az minden valószínűség szerint megmarad – és nem csupán az irodalmi ellenforradalomnál. Az összefüggések logikája kérlelhetetlen. Az ifjúsági *Híd* megjelenése után rendezett vitaesten, mentségként, az is szóba került, hogy ez az ifjúság még Németh Lászlótól és Féja Gézától tanult. Aki pedig tőlük tanult, nagyon vigyázzon, mert: »Németh László a Kodolányi kezét fogja, Kodolányi az Erdélyi Józsefét, Erdélyi József a Rajniss Ferencét, Rajniss Ferenc az Imrédy Béláét, Imrédy Béla a...«²²

Major Nándor visszaemlékezésében ezzel kapcsolatban megjegyezte:

„Gál nem jelezte, hogy kitől vette az idézetet. Elárulom: Kállai Gyulától, a háború utáni magyar külügyminisztertől. Az idézet végére, a három pont helyére természetesen Szálasi Ferenc neve kívánczolt. Így az egész fiatal írónemzedéket a háborús bűnös Szálasi Ferencsel hozta kapcsolatba. Elképzelhetetlen, hogy ne tudta volna: ilyen súlyos váddal teljes politikai diszkvalifikálásukat szorgalmazza.²³

De az öregeknek sejtteniük kellett volna, hogy nem áll nyereségre ügyük, ha az ilyen durva vádaskodásnak sem lett fogantatója. Néhány évvel korábban az ennél enyhébb nyilvános bírálat is a közéletből, mi több, a munkahelyről való eltávolítás biztos előjele

²¹ Fehér Ferenc: Panaszos dal. *Híd*, 1950. 4. 211–212.

²² Gál László: Eltévedt fiatalok. *Dolgozók*, 1950. május 19.

²³ Major Nándor: Kényszerhelyzetben árnyalatokért. Az áprilisi *Híd* és a körülmények. *Híd*, 2010. 10.

volt. Most viszont megjelent Újvidéken Sinkó Ervin, a zágrábi székhelyű Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia tagja, Miroslav Krleža támogattja, aki védelmébe vette az áprilisi *Híd* szerzőit, köztük Fehér Ferencet is. A „beteges barna bénaóság” kifejezéssel kapcsolatban neki is volt annyi kifogása, hogy Ady-utánzatnak minősítette.

Amikor egy évvel később a *Híd* tanácsa értekezletet tartott a folyóirat előző évfolyamának elemzésére, a szintén az áprilisi *Híd*-ban debütáló Bori Imre kijelentette: Fehér Ferenc lesz az egyedüli vajdasági költő, aki majd „betör” az egyetemes magyar irodalomba.²⁴

Az öregek tettek még egy kísérletet domináns pozíciójuk megőrzésére aképpen, hogy az „egységre” hivatkozva Zomborban 1951. szeptember 4–5-én irodalmi találkozót szerveztek, amelyen a 15 résztvevő egyrészt megállapodott abban, hogy „íróink sajátos vajdasági öntudat kialakítására törekedjenek a magyar emberekben”,²⁵ másrészt eldöntötték, hogy megalakítják a Magyar Irodalmi Társaságot. Erre már Újvidéken került sor 1952. január 5–6-án, a néhány nappal később megtartott vezetőségi ülésen pedig elnöknek Majtényi Mihályt, alelnöknek Gál Lászlót, titkárnak Kovács [Ács] Károlyt, pénztárnak Sulhóf Józsefet választották meg.

Fehér Ferenc ott volt a zombori irodalmi találkozón, Újvidéken őt is megválasztották a Magyar Irodalmi Társaság 41 tagjának egyikévé,²⁶ majd amikor 1953. április 25-én a társaság évi közgyűlésén új vezetőséget választott, abba Fehér Ferenc is bekerült.²⁷

De nem ez vitte előre az érvényesülés útján. A társaság még tartott néhány összejevetelt, amelyen elsősorban az ideológiai elhajlások felett éberkedett,²⁸ majd lassan elhalt.

Fehér Ferenc *Jobbágyok unokái* című, 1953-ban megjelent könyve viszont még ugyanabban az évben bekerült az általános iskolai tantervbe kötelező olvasmányként, őt pedig 1955 végén felvették a Jugoszláv Írószövetségbe. Mégpedig a következőképpen:

²⁴ [Sulhóf József]: Egy év irodalmi termése a *Híd* irodalmi vitájának tükrében. *Magyar Szó*, 1951. április 2.; Fehér Ferenc: Ószinte irodalmat – jobb szerkesztést. *Ifjúság*, 1951. április 7.

²⁵ [Fehér Ferenc]: Mit eredményezett az első vajdasági magyar irodalmi találkozó? *Ifjúság*, 1951. szeptember 8.

²⁶ *Híd*, 1952. 1. 60–61.

²⁷ *Híd*, 1953. 5. 358–359.

„Számomra egy megőrzött, régi írótagsági könyvecske jelenti a Miroslav Krleža írói és emberi alakjához fűződő egyéni emléket. A barna vászon kötésű, négyszázhuszonnyolcas számú igazolvány, Milan Bogdanović és Josip Vidmar aláírásával, arról tanúskodik ma is, hogy tulajdonosát 1955 utolsó napjaiban föl-vették a Jugoszláv Írószövetségbe. Akkori fiatal nemzedéktársaimmal együtt ugyanannak az évnek tavaszán, május 15-én, már részt vehettünk az íróegyesület becsei közgyűlésén, noha még nem voltunk tagjai az írószövetségnek. Akkor, ott, Becsén tette szóvá Sinkó Ervin felvételünk ügyét, s értetlenkedve kérdezte, miért nem járnak közben az idősebb vajdasági írótársak a mi érdekünkben... Fél évvel később, pontosabban 1955. december 23-án ellátogattunk zágrábi lakására, a Plemićeva 2. alá. A *Polja* c. ifjúsági folyóirat küldöttségeként jártunk a horvát fővárosban, és Sinkó Ervin szívélyesen fogadott bennünket. Munkánk, sorsunk iránt érdeklődött; feleségével együtt eljött irodalmi estünkre, a Munkásotthon Irodalmi Péntek elnevezésű rendezvényére; az írók klubjában sorra bemutatott bennünket, s aztán másnap – az újonnan megismert fiatal horvát költőkkel – már a Mirogojra mentünk, hogy körülálljuk Tin Ujević akkor még frissen hantolt sírját.

A horvát írók klubjában kérdezte meg ismét Sinkó Ervin: rendeződött-e már írói felvételünk ügye. Válaszunkra elmondta, hogy tudomása szerint Miroslav Krleža épp azon az éjjelen utazik Belgrádba, majd ő szól neki, hogy intézkedjék ügyünkben... Azzal felkelt asztalunktól, a klubterem telefonjához ment, és felhívta Krležát. Visszajöve annyit mondott: No látják, kérem, Krleža elvtárs vállalta, hogy szól az írószövetségben, de azt kéri, hogy az éjféli gyorshoz vigyék ki a felvételhez szükséges rövid életrajzfélét, hogy ő azt magával vihesse Belgrádba. Azt pedig itt meg is írhatják addig...

Megírtuk s szívesen is vittük a zágrábi pályaudvarra, annál inkább, mert ugyanazzal a gyorssal tértünk haza mi is. A háló-

28 „Szerbia Kommunista Pártja Központi Vezetőségének legutóbbi teljes ülésén [...] Bora Drenovac beszámolójában rámutatott arra, hogy irodalmunkban és művészetünkben bizonyos kedvezőtlen jelenségek ütötték fel a fejüket és a vajdasági Magyar Irodalmi Társaság megvitatta, vajon fellelhetők-e a dekadens irányzat jelenségei a vajdasági magyar irodalomban és művészetben is. [...] Többen azt a nézetüket juttatták kifejezésre, hogy nem elégedhetünk meg irodalmi bírálatokkal és nem korlátozódhat a bírálat kizárólag esztétákra, mert hogy a kritika ma már nem irodalmi, hanem úgyszólván politikai probléma.” *Híd*, 1952. 4. 252.

kocsi kalauza azonban semmiféle bizonygatásunkra nem volt hajlandó elárulni, hogy az utasok között van-e a nagy író. Nem haladhattunk fülkéről fülkére. Csalódottan tértünk haza.

Néhány nap múlva, ajánlott küldeményként, levél érkezett Zágrábból a címemre: »Kedves Fehér elvtárs, boldog új évet kívánok – s kérem, közölje Florikával is: Krleža visszaérkezett Belgrádból s közölte velem, hogy a maguk felvételét az írószövetségben elintézte. [...] Mindnyájukat szívélyesen üdvözli Sinkó Ervin. 1955. december 31.« A tagsági könyvecske is megérkezett – Belgrádból.»²⁹

Úgy tűnt, hogy Fehér Ferenc ekkorra költőként és kultúrpolitikusként is mélyen és tartósan beágyazódott domináns pozíciójába. Járt a irodalmi esteket Vajdaságszerte, meg az országot is különféle költői delegációk tagjaként, irodalmi tanácskozások résztvevőjeként. De mindenek előtt rábízták a vajdasági magyar írók új nemzedékének felnevelését, gondozását. Ezt tette már az *Ifjúság* szerkesztőjeként, majd 1953-tól az Újvidéki Rádió munkatársaként is. Az Újvidéki Rádió irodalmi klubjában 1957 márciusa végén büszkén mondott bevezetőt a fiatal költők bemutatkozása előtt.

„Mintegy százhusz állandó munkatársa van az *Ifjúság* irodalmi rovatának, akik rendszeresen küldenek be írásaikból, s akikkel állandó levelezéses kapcsolatban vagyunk. Ezeknek körülbelül a fele diák, a többiek ipari tanulók, munkásifjak, katonai szolgálaton levő fiatalok, néhány fiatal tanító és tisztviselő. Ebből a hatalmas csoportból kiválik lassanként egy élgárda, mintegy 40–45 fiatal költő és prózaíró, s ezeknek mindegyike jelentetett már meg több írást, de úgyszólván kizárólag az *Ifjúságban*. Talán hatan vagy heten jelentek meg írásaikkal, s mindössze egy vagy két ízben – más lapban is. A *Híd* egyesegyedül Koncz István verseiből közölt egy alkalommal. E 45 fiatal közül, kiket én igen tehetségeseknek tartok, 22 diák, 32 pedig munkásifjú vagy egyéb foglalkozású. Huszonhatan csak verset írnak, tizenhatan csak prózával foglalkoznak, míg hárman mind a két műfajban alkotnak. Legtöbbjüket személy szerint ismerem

■

²⁹ Fehér Ferenc: Egy írótagsági könyvecske. *Magyar Szó*, 1982. január 9. 13. Ua. in Fehér Ferenc: *Egyazon ég alatt*. Újvidék, 1984, Forum, 71.

és elmondhatom, hogy kivétel nélkül komoly, lelkiismeretes fiatalok, akik nem könnyű kirándulásnak tekintik jelentkezésüket az irodalmi színtéren. A velük fenntartott kapcsolat még átfogóbb, hasznosabb és teljesértékűbb lehetne, hogyha megfelelő hely és elég tér jutna nekik, mert bizony az ifjúság egyetlen oldalon ennek a hatalmas gárdának nem elegendő. Ezért fontosnak tartom, hogy más lapjaink s maga a *Híd* is több figyelemmel és megbecsüléssel forduljon feléjük. A jövőben rendszeresen nyújtok át válogatást a beérkezett kéziratokból az egyes irodalmi rovatok szerkesztőinek, jóindulatú értékelésükre bízva e kéziratok további sorsát.”³⁰

Majd 1958. május 24-én fiatal íróknak a *Híd* által Topolyán szervezett „első nagyobbszabású” találkozóján már részletesen kifejtette a vállalt „szerkesztési és irodalompolitikát”.

„Mindig hittem, hogy vajdasági magyar irodalmunk sorsa nemcsak annak a pár íróembernek az ügye, aki itt ír, hanem azoké is, akikhez szólunk, vagy szólunk kellene. Elsősorban a vajdasági magyar olvasóké. Hittem, s hiszem ezt akkor is, ha engem is elfogott vagy elfog ma is a pusztába kiáltott szó, a kilátástalanság, a reménytelenség érzete. Hitemben, abban a hitemben, hogy új erővel és fiatal küzdőtársakkal gazdagodunk, méltán erősítgetett az utóbbi években a fiatal írók majdnem seregesnek mondható jelentkezése. Bevallom, mindig másodlagosnak éreztem azt a kérdést, hogy milyen írói törekvéseknek vagyok a szálláscsinálója, amikor nyomtatásban megjelentetek egy-egy új nevet. A tehetséget néztem elsősorban, azt mértem fel, hogy egyáltalán várhatunk-e valamit ettől vagy attól az újonnan jelentkező fiattól, s ha írásában megéreztem az írói tehetségnek akár a szikráját is, közöltem, szerzőjét biztattam és buzdítottam a további írásra. Ma is úgy érzem, hogy nem cselekedtem helytelenül, legalábbis nem érzem végzetes könnyelműségnek, hogy vállaltam ezt az előlegezett bizalmon alapuló szerkesztési és irodalompolitikát.”³¹

³⁰ Fehér Ferenc: A fiatalok költészetéről. *Híd*, 1957. 3–4. 231.

³¹ Fehér Ferenc: Beszámoló helyett. Gondolatok a vajdasági fiatal írók találkozója alkalmából. *Híd*, 1958. 6. 491.

A folytatásban arról beszélt, hogy „az írói tudatosság a legsebezhetőbb pontja majd minden fiatal írónak”. Külön kategóriaként tartotta számon és sorolta fel azokat a szerzőket, akik „mondanivalóságok”. Kitért arra is, hogy

„A háborús veszély, az atombombakísérletek, a rádióaktivitástól való rettegés és az úrhajózás, a tudomány erejébe vetett emberi bizodalom valamint a korunk és napjaink valóságából fakadó zaklatott életérzés jelentősen változtatott a ma világirodalmának arculatán. Egyrészt a valóság, az élet iránti közömbösség, másrészt az egyén kozmikus magasságokba röppent életérzése tereli el a legnagyobbak és a legtehetségesebbek figyelmét is olykor az emberi élet konkrét valóságának nagy összefüggéseitől. Ez az életérzés hozzánk jobbra irodalmi-szellemi importként, ismeretlen áruként jutott el, s olykor felveszik fiataljaink is, mint idegen ruhát, kényelmetlenül mozognak benne, vagy mint egzotikus csecsebecsét forgatják kezeik közt, arcukon mulatságos fintorral. Veszélyes divatoskodás és póz ütötte fel a fejét a fiatalok írásaiban; a modern ember életérzésével való tetszelgés. Én azt szeretném, ha elsősorban a vajdasági életérzésüknek adnának hangot, s ha eléggé teljes ahhoz az életük, akkor a jugoszláv életérzésnek. [...] Őszintén szólva, a mélyenszántó irodalmi újításokat és formai, kifejezésbeli felfedezéseket akárhány fiatal írónk erején felüli vállalkozásnak érzem ezidőszert. Az irodalomfejlődés folytonosságának valónkká vált ismerete és bírása nélkül donquihote-i erőfeszítések maradhatnak csupán ezek a fiatalos buzgóságok. Nem rombolhatunk stílust, ha nem alakítottunk még ki stílust, és csak annyi hangszerezen játszhatunk, ahányat ismerünk. A hangszereken meg kell tanulni játszani. Érdemes megtanulni előbb, ahelyett, hogy csak rapszódikusan és a magunk kedvtelésére pötyögtetjük a húrokat vagy a billentyűket. Ennyit a fiatalok modern irodalmi törekvéseiről.”³²

Végül azt kifogásolta, hogy „Fiatal íróink munkálkodását nem kísérte gondos és intenzív irodalomkritika”, holott az rávezethetőket arra az útra, „amelyen szívós munkával és okos tájékozottsággal pótolhatják írói felkészültségük hiányait és kiegészíthetik

■

³² Uo. 492–493.

látóköriüket”. A túl magabiztos, helyenként fölényeskedő hang itt is szorongást palástolt. A gyors érvényesülés ellenére Fehér Ferenc közérzete Újvidéken tovább romlott, szorongása erősödött. *Újvidéki képeslap* című, 1955. március 24-én keltezett versében ez így nyilvánult meg:

*Nyirkos, szűk utcamederben elsüllyedt világ.
Rozsdás pléhdoboz: régi villamos.
Vesztegel lyukasan.
Az üveg mögött meredt szardéniák –
rég halott utasok.
A part: szurtos bérházfalak.
Lengő plakát.
Lemondott koncert.
Bánat,
melyet a bácskai ég vizének
lusta hulláma mos.³³*

Lázadó, ellenzéki attitűdjét kifejezésre juttatta napi eseményekkel kapcsolatban is. Novellájának egyik szereplője, „aki a bolmáni harcokban hagyta ott a félszemét”,³⁴ folyton a kocsmában züllik. A piacon Terus panaszkodik, hogy a férje még mindig nem dolgozik:

„– Má hogy dolgozna, mikor nem dolgozhat. Ilyet még az isten se látott. Leszerelik a malmot, hát most képzelje, oszt elviszik le Szerbiába, hát most menjen le oda az ember, én meg bolonduljak meg itt ezzel a három gyerekkel. – Hát mé nem mész le te is, az uraddal? – kiáltotta utána Etus...”³⁵

Az utcasöprő lánya úgy igyekszik boldogulni, hogy el akarja vetetni magát egy montenegrói tiszttel.

„A templom felé eső piaci résznek már nekiállította a vesszőseprőjét a Kis Péter Antal felesége. Szidja a népeket az eldobált dinnyehéjjak miatt. Hogy mennyire nem tudnak rendet. A haja kusza fonatban csapkolódik a kendője alatt, mintha nem is az

³³ Fehér Ferenc: *Madarak folyója*. Újvidék, 1978, Forum, 137.

³⁴ Fehér Ferenc: Egy kocsi dinnye. *Híd*, 1952. 11. 651.

³⁵ Fehér Ferenc: Egy kocsi dinnye. *Híd*, 1952. 11. 654.

övé volna. Cipőfűző darabkával van átkötve. A lányának tiszt udvarol. Csak vele táncol a tiszt otthonban. Göndörhajú, szép szálas fekete legény. Antal bácsi szerint montenegrói, ott vannak olyanok. Nem is néz másra a Juca. Várja, hogy megkérje a kezét. Kis Péter Antal felesége is azt várja. Csak a göndörhajú fekete legénynek nem sietős, úgylátszik. A Juca épp most jön valahonnan. Csinosan van öltözve. Táská a kezében. Látszólag haragos. Beharapja az alsó szájaszélét: – Megmondtam már, hogy apa söpörjön. Mit szól a Gyorgye, ha megtudja?”³⁶

Az idézett verset és novellát Fehér Ferenc már annak idején közölte, viszont csak fél évszázaddal megírása után jelent meg a *Vajdasági kesergő 1949-ben* című verse, amelyet keltezése szerint 1949. november 2-án vetett papírra, másfél hónappal azelőtt, hogy a *Híd* tanácskozásán éppen ő kérte számon az irodalmi művekben a valóság ábrázolását.

*Házunk ereszéről elszöktek a fecskék,
házunk elejéről lepereg a festék
s nem meszeljük újra.*

*Gyerekiünk, ha látjuk, gyerekiünk csak éhes,
asszonyunk csitítja, s kedviünk semmivé lesz –
káromkodunk újra.*

*Aki ma még ember, holnap rossz gazember,
apa a fiával nyíltan szólni nem mer,
mert hogy az besúgja.*

*Lányunk asszonyöle, lányunk foltos inge
mosatlan bánattal telis-teli hintve, –
vágjik tiszta újra.*

*Rongyos kedvvel áll be rongyos asszonysorba,
s rongyos ura mellett rongyait, ha unja,
lehet tisztí kurva.*

³⁶ Fehér Ferenc: Egy kocsi dinnye. *Híd*, 1952. 11. 655.

*Búzánk búval vetjük, búzánk learatjuk,
aztán lerabolják véres kezű fattyúk,
s nem várunk már újra.*

*Házunk ereszéről elszöktek a fecskék,
házunk elejéről leperreg a festék
s nem meszeljük újra.*

*Gyom veri fel kertünk, gyom veri fel lelkünk.
Meggújt jó erőnkkel bé gyávák is lettünk –
gyávák újra s újra.³⁷*

Persze nem csak ő volt ezzel így. 1998-ban Bori Imre a *Híd*ban három folytatásban közölte Fehér Ferenc Borús Erzsébethez 1949 és 1951 között írt 29 levelét. Az 1951. március 6-ai keltezésű levélben Fehér megírja, hogy Gál László, aki tőle kérte számon a haza és a szocializmus iránti hűséget meg hálát, most árulja a könyveit, mert kitelepülni készül Izraelbe.

„A napokban jócsomó könyvet vettem, köztük Sértő Kálmán összes versét, Reményik (Végyvári) összes versét, Sinka Istvántól a *Hontalanok útján* c. verseskötetet, Mécs Lászlótól a »*Rabszolgák énekelnek*« c. kötetet stb. (Most félhónapig nem megyek miattuk a menzára!) Ezek Gál Laci bácsi könyvei – eladja őket, mert hamarosan indul Izraelbe.»³⁸

1951. május 15-én elpanaszolja, hogy kevesen vannak a szerkesztőségben.

„A szerkesztőségben ketten maradunk maholnap. Gabi [Tomka Gábor] és én. A többieknek máshol kell állást keresniök. Nincs pénz, nincs papír – szegény az állam. A kötetem ügye is megfeneklett, de ez érzéketlenül hagy. Alig hiszem, hogy én írtam azokat a verseket, amelyek képeznék a könyvem: régiek, kopottak; próbálkozások – akár az életem. Kopeczky Párisba készül a feleségével; egyelőre a szabadkai bábszínháznál dolgozik – éhbérért. Nagyon mennék velük – akár podgyásként... Itt

³⁷ Fehér Ferenc: *Krumpli Karcsi és társai. Zsengék*. Szabadka, 2001, Életjel, 37.

³⁸ Fehér Ferenc levelei Borús Erzsébetnek, 1949–1951. 3. *Híd*, 1998. 9. 769–770.

nem lesz belőlünk semmi. Vicinális ez az élet, hiába. És ez kicsit beteggé teszi a vasveretűeket is. Hát még engem! Fojtogató a falu, szűkkeblű a város – s mindkettő egyformán: rideg, szenvtelen. Magyar szót (magyar beszédet) se hallok, a magyarok asszimilálódnak, elkorcsosodnak magyarnak is. A falusiak egy része örülődik a konzervatív életkeretek közt, a többieket elhagyja a könnyű, de beteg lehetőségek árja: a pozícióhajhászás, a mának való becstelen, eszeveszett áldozás – a vonalbeliség. Senki be nem fogad: otthon vörös vagyok, itt túlon túl fehér. Hát érdemes kínlódni? De hogyan meneküljek önmagamtól? Még majd csak ugyan dekadens parnasszista leszek. Űsse kő, már undorodom a nyálás filiszterek dogmáitól. Várom az őszet, mint egy megunt, nemkívánt szeretőt – mert ez a pirosarcú május még csak el sem űz, csak dobál virágeseővel nevet, csúfosan nevet rajtam”³⁹

1951. május 27-én kelt leveléből pedig kiderül, hogy

„Kopoczky sincs még Párisban, s ez vigasz is meg elkedvetlenedés is számomra: hátha sosem jutok el magam sem oda. Bár ők mehetnének mégis. Gálnak nem adta meg Izrael a beutazási engedélyt s így ittmarad. Hogy ő hogyan fogadta a hírt, azt nem tudom. Az én véleményem az itthonmaradásáról elképzelheted. Ugy elfog a kicsinyes szorongás: lám, akik indulnak, azok is visszamaradnak, mintha ide volnánk szegezve a posztunkhoz, amelyik nem is poszt, csak tespedt nyugalmi állapot, megvalósítások, cselekvések nélkül. Ezért írok pl. én ódát az éjszakához s nem a néphez. Az éjszaka, az én éjszakám felfogja a hangom, de más senki, semmi.”⁴⁰

Néhány évvel később a nagy jugoszláv összeborulásokban sem találta örömét. A II. Jugoszláv Költészeti Fesztiválról jegyzetet készített.

„Ott voltunk – mi, a titokzatos hármás – majd minden rendezvényen, megbeszélésen, csendes, észrevétlen megfigyelőként, s készen arra, hogy bármily jelére a baráti közeledésnek, elmondjuk azt is, kik vagyunk, s mi járatban vagyunk. Úgy érez-

³⁹ Fehér Ferenc levelei Borús Erzsébetnek, 1949–1951. 3. *Híd*, 1998. 9. 775–776.

⁴⁰ Fehér Ferenc levelei Borús Erzsébetnek, 1949–1951.3. *Híd*, 1998. 9. 778.

tük, hogy részünkről több volt mint baráti közeledés már az is, hogy így, hivatalanul is eljöttünk, életjelt adtunk magunkról. „Beleolvadni” társalgásokba: – ehhez nem volt sem kedvünk, sem pofánk. Florika [Florica Štefan], noviszádi ismerősünk azonban, ki otthonosan mozgott itt éppúgy, mint a számára második anyanyelvet jelentő szerb nyelv kifejezési területén, nyilván úgy gondolta, hogy elég volt már ebből a mi inkognitónkból, mert azzal az ötlettel jött elő, hogy bemutat bennünket az ismert és szőke belgrádi költőnőnek, sőt megkéri, vacsorázzék társaságunkban. Mindig ilyen agilis volt ez a Florika (most is ott szerepel a könyve majd minden kiadási tervben), s emlékszem, a legutóbbi íróegyesületi közgyűlésen, közmegrökönyödésre, közülünk, vajdasági magyarok közül javasolt valakit az egyesület vezetőségébe, hogy csak úgy kapkodták a fejüket az elvtársak: »ko je to?«, – mintha legalábbis a Tudományos Akadémia közgyűlésén valami egyetemi gólyát javasoltak volna az elnöki tisztségre. Elég az hozzá, hogy a szőke és elegáns fővárosi költőnő nemsokára ott ült egy asztalnál a kisebbségiekkel, és látható türelmetlenséggel dobolt csipkekesztyűs ujjával az asztalon, miközben segélykérően odaodapislantott a távolabbi asztalnál tivornyázó bohém társaság felé. Végül nem állhatta, megkért bennünket, mentsük fel asztaltársaságunktól, s azzal ellibegett, mint ama földiekkel játszó égi tünemény. Talán várta még, hogy valami köszörületlen csantavéri bugyli bicskát menesztünk utána. Mindenesetre szép volt tőle ez a leplezetlen hangulat- és véleménynyilvánítás. Szébb, mintha a testvériség-egység elvének tiszteletben tartásával ott ásítózott volna velünk éjfélig, hallgatván sikertelen szórakoztatási kísérleteinket.⁴¹

És mire megérte, hogy az egykori ellenségek, az öregek is elfogadják, és a *Híd* tanácsának ülésén maga Gál László javasolja, hogy „Fehér Ferencet be kellene vonni a *Híd* Tanácsába, ha már a szerkesztőségből kivált”,⁴² addigra lassan státusa, vezérszerepe és költészete is megkérdőjeleződött. Legalábbis ő úgy érezhette akkor, habár mind Magyarországon, mind a nyugati magyarság

⁴¹ Fehér Ferenc: Az ismeretlen útítárs vallomásai. *Híd*, 1958. 7–8. 613. Ua. in Fehér Ferenc: *Hazavezérlő csillagok*. Újvidék, 1970, Forum, 1516.

⁴² Vébel Lajos: Tanácsülés a *HID*-ban. *Híd*, 1958. 6. 489.

körében nagy tekintélynek örvendett. 1961 őszén a magyarországi titkosszolgálat „Juhász Lajos” révén arról értesült, hogy

„Tornai József kalauzolta Budapesten a Nyugat felé átutazó Fehér Ferencet, s a fiatal újvidéki költőtől hallottakról beszámolt a belvárosi kávéházi társaság (Csoóri, Orbán, Horgas, Levendel Júlia és mások) előtt. Eszerint a »jugoszláviai magyar irodalom teljes szabadságot, sőt állami támogatást élvez«, de a magyarság alacsony lélekszáma miatt nem tud igazán jelentékeny teljesítményeket felmutatni. A szellemi életet viszont élénkség jellemzi, a »művészeti és irodalmi irányzatok teljes szabadságot élveznek, de éles hangú és nyílt vitákban vitatják meg elveiket, eszményeiket és művészi eredményeiket.« Tornai a legjobb vajdasági lírikusként emlegette Fehért, aki elküldte neki a *Híd* egyes számait Sinkó Ervin műve, az *Egy regény regénye* részleteivel, melyekben »franciaországi, majd szovjetunióbeli emigrációjának keserves emlékeit írja le, különös tekintettel az akkor kibontakozott személyi kultusz káros következményeire és politikusok és írók üldöztetésére«. Elképzelhető, mekkora hatása lehetett 1961-ben annak, hogy Jugoszláviában simán kiadnak ilyesmit.⁴³

Fehér Ferenc először a stílus tekintetében érezte a diszharmóniát a vajdasági magyar irodalompolitikában zajló folyamatokkal. 1960. augusztusi feljegyzésében írta:

„Seregnyi „érthetetlen” vers fekszik asztalomon. Ha közlöm őket a lapban, seregnyi értelmes olvasót elriaszthatok, felbőszíthetek velük. A szerzőt bátoríthatom, önbizalmat önthetek bele, de önteltté is tehetem. [...] Volt idő, amikor azt mondták felénk az irodalmi élet vezérei, hogy csak akkor írhat jó művet a vajdasági író, hogyha abban benne lesz a vajdasági levegő, valami jellegzetes ebből a tájból, embereiből és életmegnyilvánulásaikból. Ez a szűk regionális szempont a maga kategorikuságával egy meghatározott, regionális, kisebbségi vajdasági életérzésből fakadt, s érthetőnek tűntek az olvasó számára azok a versek, amelyek ennek az életérzésnek adtak hangot. [...] A vajdasági magyar irodalomnak mindig csak egy maroknyi ol-

■

⁴³ Szőnyi Tamás: *Titkos írás*. 1–2. Budapest, 2012, Noran, 168.

vasótábora volt. Az is a két háború közti polgári, kispolgári rétegből került ki ... Könyvtáraink csak a felszabadulás után alakultak azzá, aminek szánták őket: új olvasó tömegek kis kútforrásaivá. Soha annyi könyv, újság nem fogyott ezen a tájon, mint az utóbbi másfél évtizedben. Én megértem az értetlenkedő olvasót.”⁴⁴

Aztán 1961. november 9-én ezen „érthetetlen versek” státusa intézményesült.

„A Forum Kiadói Tanácsa (Nagy József elnök, Zsáki József, dr. Gyetvai Károly, Kelemen Mátyás, Argyelán István, B. Szabó György, Dévics Imre, Olajos Mihály, Nenad Savić, Farkas Nándor, Vébel Lajos) a Forum irodalompolitikájáról tárgyalva megállapította, hogy »elavult keretek kötik gúzsba új utakra kíváncsozó irodalmi életünket«, és támogatta azt a törekvést, hogy »az egyes publikációk köré tömörülő, hasonló irodalmi nézeteket valló írók teljes mértékben élvezhessék a közvetlen demokráciával együtt járó autonómiát irodalmi ügyeik intézésében«. Az ott kialakított álláspontok eredményeként már a következő hónapban, 1961. XII. 3-án elindult a *Magyar Szó* melléklete, a *Kilátó*, amely eleinte az akkor 58.000 példányban megjelenő vasárnapi lapban jelent meg, és az *Ifjúság* művészeti és kritikai melléklete, a *Symposion*, amely hamarosan átalakult folyóirattá.”⁴⁵

A *Symposion* első szerkesztője Tolnai Ottó volt. Bányai Jánossal együtt sorra vették az általuk „zöldnek” minősített köteteket. A sort Tolnai Ottó kezdte Gál László kötetének bírálatával, Bányai János folytatta Zákány Antal ledorongolásával, majd Fehér Ferenc is sorra került.⁴⁶

A radikális kritikával érintettek között voltak az áprilisi *Híd* némely szerzői is, akik közül egyesek ugyanolyan durva politikai címkézéssel éltek, mint amilyent ellenük alkalmaztak az öreg forradalmárok annak idején. A symposionisták elleni támadások

⁴⁴ Fehér Ferenc: *Hazavezérlő csillagok*. Újvidék, 1970, Forum, 40–43.

⁴⁵ Kalapis Zoltán: *A Magyar Szó évei, évtizedei*. In *A Magyar Szó 1989. évi naptára*. Újvidék, 1988, 120.

⁴⁶ Utasi Csaba: Fehér Ferenc: Bízó szerelemmel. *Symposion*, 1962. IV. 15.; Végel László: Gondolatok Fehér Ferenc legújabb kötetéről. *Symposion*, 1962. V. 1.

különösen azután éleződtek ki, hogy Tito 1963. január 23-án a Népi Ifjúság kongresszusán kirohant a „meddő értelmiségiek” ellen, mondván:

„Vannak, akik idegen nézeteket csempésznek társadalmi fejlődésünkbe, illetőleg eszmei és tényleges dezintegráció csíráival fertőzik szocialista közösségünket. Mindezeket a káros jelenségeket gyakran a demokrácia nevében próbálják elhinteni, illetőleg a demokrácia leplével és a szabadságjogokkal lepleznek egyes antiszocialista jelenségeket. Ilyen irányzatok főleg egy kisebb csoport író és művész részéről tapasztalhatók, de nemcsak náluk nyilvánul meg ez, hanem némely vezetőben is. [...] Nemrégiben, železniki beszédemben, elmarasztalóan használtam az intellektualizmus szót [...] Csupán arra az egy-néhány meddő értelmiségire céloztam, akik – elsősorban az irodalomban, a festőművészetben, a filmművészetben, de másutt is – valahol szocialista valóságunkon kívül lebegnek, és akik jórészt káros külföldi hatások csírahordozói [...] Többnyire olyan emberek ezek, akik magukba zárkoznak, mindent túlságosan mindennapinak és banálisnak érznek, felülről néznek mindenre, és mindinkább társadalomellenes lényekké válnak. Saját gondolataikon kívül semmi más nem érdekli őket [...] A külföldi dekadens művészetért és irodalomért lelkesednek. Ráadásul soha annyi ponyvairodalom nem jelent meg fordításban hazánkban, mint ma. Pedig az efféle iromány igen ártalmasan hat az ifjúságra, főleg az ifjúságnak arra a részére, amely arra készül, hogy irodalmi munkássággal foglalkozzon vagy máris azzal foglalkozik. Nézhetjük-e tétlenül, hogy ezek a gyermeknyomorítók éppúgy megcsonkítják a fiatal emberi lelkeket, mint ahogyan a középkorban Angliában és másutt kisgyermekeket loptak, összekaszabolták arcukat, tragikomikus nyomorékokká tették őket, hogy segítségükkel kolduljanak? [...] Minderről már több ízben szóltam, s úgy vélem, elég is a beszédből, most már a tettekre kell áttérni [...] De szó sem lehet holmiféle kampányról, hanem csakis szüntelen politikai és ideológiai tevékenységről. Néhol másféle intézkedésekre is szükség lesz majd. De bármiféle »boszorkányüldözés« csak árthat az ügynek, ezt már tudjuk tavalyi tapasztalatainkból.”⁴⁷

⁴⁷ Tito, Josip Broz: *A nemzeti kérdés és a forradalom*. Újvidék, 1980, Forum, 158–163.

A *Symposion* bírálói ha nem is jeladásnak, de mindenképpen jó ürügynek érezték ezt a beszédet. Fehér Ferenc három héttel elhangzása után közölte versét:

„Maradék / hallásom is / elveszik – / hallom itt is, ott is, / ha dühöngő suhancainkat / olvasom csupán: / nos, kit vágtak megint kupán / a »népi« ifjak, / kiket Simokovics⁴⁸ / aligha álmodott / ilyennek... / S maradt-e még / soronkövetkező? / Vagy jön a nagy / tetemrehívás? / Gorant⁴⁹ szabdalja majd e sáskahad / mint nem modernet? / S Nazort⁵⁰ / az agg partizánt / esetleg, / vagy Karel⁵¹ [...] tagadnak, / tagadnak, / csak tagadnak, / de álomtalanul semmit / kínálnak cserébe; / a táj miatt, mely bölcső volt és sír lesz / nekik is, / dühbe gurulnak, / leszegzik / zsenge kos-fejük, / s már öklelnék / azt is – / kötényes anyjukat [...] házadat, / házadat / eladhatod, / de magadat / meg sosem / tagadhatod! / Hiába fürdik a rigó - / hattyú / nem lesz belőle. / Idegen tollal sem érhetsz többet - / mondj valami mást is / mint a könyvek... / A líra egy haza! / nem Kelet / és nem Nyugat, / barátaim! s elveszett, / erőtlen senki / Anteusz, mihelyt nem éri lába / ezt a drága földet, / hol hiába / gyártjátok az ember / elvont képletét: / Nem vagyunk egyazon palik / se fájdalomban, se halálban!”⁵²

De mint ahogy Fehér Ferencnek nem ártottak Gál László politikai inszINUÁCIÓI, úgy a symposionisták is tovább törték maguk előtt az utat, és mind kevesebb ellenállással kellett megküzdeniük. A rovatból lett mellékletük 1965-től önálló folyóiratként folytatta megjelenését, nemzedékük tagjai elfoglalták a vajdasági magyar kultúra minden fontosabb intézményében a vezető pozíciókat. Fehér Ferenc pedig 1960-tól nyugdíjas koráig a *Magyar Szó* alkalmazottja maradt. Gobby Fehér Gyula feljegyezte az 1974-es találkozásukat.

⁴⁸ Simokovics Rókus 1936/1937-ben a *Híd* főszerkesztője, 1941-ben 36 évesen kivégezték.

⁴⁹ Ivan Goran Kovačić horvát író, költő, publicista, partizán harcos, 1943-ban 30 évesen a csetnikek végezték ki.

⁵⁰ Vladimir Nazor horvát író, 66 évesen csatlakozott a partizánokhoz, Horvátország Antifasiszta Népfelzabardító Tanácsának elnöke, majd a Horvát Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke volt.

⁵¹ Karel Destovnik-Kajuh költő, partizán, 22 évesen esett el.

⁵² Fehér Ferenc: Adalék egy helyzetképhez. *Magyar Szó*, 1963. február 17.

„Egyszer a központi bank előtt találkoztam Fehér Ferencel. Arról beszélt, hogy szeretne nyugdíjba menni, mert akkor minden idejét az írásnak szentelhetné. Azt bizonygattam, hogy még nagyon fiatal (akkor volt negyvenhat éves), meg azt is mondtam, hogy a szerkesztőség szereti és tiszteli, nincs miért keseregnie, ő meg azt bizonygatta, hogy ugyanúgy teljesíti a normát, mint akármelyik másik szerkesztő, és emellett még költőnek is kell lennie. Volt egy témánk, amit előhúztam, ha kellett, tudtam, ráharap. Ezt még akkor fedeztem föl, mikor gyerekejjel járnizni kezdtem az Újvidéki Rádióba, ahol a költő akkor dolgozott. Többször játszottuk, kerestük a legszebb szót. *A legszebb szót kerestem én is: legyen láng! Kenyér is, fény is!* Végül is megírta az erről szóló versét. Ott hallgattam meg a bank előtt. *A szó világtalan, ha színarany.* Barna bőrtáskájából rángatta elő a verset. Ízesen szavalt. Szerette visszahallani saját szavait. *Legyen utamnak határozója, ha nem tenger, hát lenge bója!* Azért nem lettem költő, mert túl gyerekesnek tartottam ezt az őszinte izgalmat. Az élet, amelyet megtapasztaltam, a környezet, amelyben nőttem, nem ismerte el, túl könnyednek, ne mondjam, hazugnak tartotta, ha valaki csak beszélt. A tett volt a mérce. *Egy szó, mely sokkal több, mint a nyelvem: a kínzó helyettesíthetetlen.* Még kétszer szavalta el nekem ugyanezt a verset azon az őszön. Türelmesen hallgattam, tudtam, sokat keresi, mégse találja saját igazát. *Ha volt életem, legyen halálom, s hogyha soha meg nem találok, követ rám senki se vessen, kudarcoméért szeressen.* Azt is tudtam, mindnyájan ezt szeretnénk elérni. Hogy valaki kudarcunkért is szeressen minket.⁵³

Dakos Szabó Szilvia mutatott rá a Fehér Ferenc öneszmélésében tapasztalható megtorpanásra: „Már az 1953–1954-es évek blokkjába tartozik a *Szeressetek jobban*⁵⁴ című vers, mely szintén egy önértelmezési kísérletként, én-kereső versként interpretálható. A természetes teoretikusság szintjén egzisztáló én már az elemi reflexión túlmutató, újfajta reflexiót – az önreflexiót alkalmazza:

■

⁵³ Gobby Fehér Gyula: *Meddig kiáltok még.* In Gobby Fehér Gyula: *Meglepnek más arcok. Újvidéki dekamerón IV.* Újvidék, 2004, Forum, 204–205. Fehér Ferenc idézett verse: *Egyetlen szó.* In Fehér Ferenc: *Madarak folyója.* Újvidék, 1978, Forum, 344–346.

⁵⁴ Fehér Ferenc: *Madarak folyója.* Újvidék, 1978, Forum, 99.

*Lassan több leszek, mint az emlék, mint a múltam,
már nem bánt, hogy nem vagyok az, ki sosem voltam.*⁵⁵

Majd az *Elégia*⁵⁶ című vers példáján így folytatja az elemzést:

„»Halott világban élek« – mondja ki az én, azaz egy olyan világban, ami már a múlté, egy olyan világban, mely a távozás idején volt jelenvaló, s azt archiválta, annak valósággelemeit kéri számon a jelenen, persze hiába. Halott világban él/próbál élni a lírai szubjektum – az emlékezet által rekonstruált imaginárius világban:

*Hazug emlékezés, én egyetlen örököm,
tágas nagy pusztám, záratlan börtönöm,
szamártövisek közt bimbózó álmom!*

Az én képtelen az új tapasztalatok integrálására. [...] Egy meg nem élt élet utáni (hon)vágy szövegesül az *Elégia* negyedik strófájában:

*Ahová vágytam, oda föl nem értem,
mi örökre elveszett, azt soha nem éltem,
s most lengek, bús lélek, ezen a tájon.*⁵⁷

Végül az *Éjjel a Vágóhíd-soron*⁵⁸ című verset idézve levonja a következtetést:

„Ebben a vallomás jellegű monológban is a halott szülőket említi, kivüliségében, magányában csak ők, az ő jelenben is élő emlékük jelenthet fogódzót az én számára. A lírai énnak az anyához intézett mondataiba már beépülnek a jelen tapasztalatai, a korábitól (el)különböző perspektívából szólal meg a szubjektum:

⁵⁵ Dakos Szabó Szilvia: Az öneszmélés módozatai Fehér Ferenc 1946 és 1954 közötti lírájában. *Híd*, 2012. 4. 103.

⁵⁶ Fehér Ferenc: *Madarak folyója*. Újvidék, 1978, Forum, 103–105.

⁵⁷ Dakos Szabó Szilvia: Az öneszmélés módozatai Fehér Ferenc 1946 és 1954 közötti lírájában. *Híd*, 2012. 4. 106.

⁵⁸ Fehér Ferenc: *Madarak folyója*. Újvidék, 1978, Forum, 114–115.

*Én nem tudtam, anyám,
 hogy ilyen csöppök a házak mifelénk,
 hogy olyan odvas a régi szalma
 deszkaólunk tetején...*

A feledésre való ráeszméléssel dekonstruálódik a szubjektum nosztalgiától sem mentes egykori otthonképe, s a vers nem tudja tovább működtetni a »hazug« emlékezés mechanizmusát.

Az *Éjjel a Vágóhíd-soron* lehetne a fordulat verse a Fehéropusban, lehetőséget teremt a váltásra, az otthontalanság perspektívájából megszólaltatott otthon-versek sorozatának lezárására, a »hazug emlékezés« végleges felszámolására. De az 1955–1956-os év versei nem ezt az alakulástörténeti ívet igazolják, szakítás helyett az imaginárius szülőföldképpel való teljes azonosulás következik be.⁵⁹

Görömbei András továbbhalad az időben és emellett Fehér Ferenc költői sorsa alakulásának okait is kutatja. Általános értékelése így hangzik:

„A szonettekbe sűrített fényképek, helyzetképek sora sem hoz semmi vigaszt, semmi életet ebbe a zárt és mozdulatlan világba. A szigorú forma élesebben rajzolja ki a kilátástalanság képeit. Valóban a Pannon nirvána ez. Ezt a világot Fehér Ferenc rajzolta rá a magyar költészet és a magyar nemzeti önismeret térképére. Ha Fehér Ferenc költészetére gondolunk, bizonyos, hogy először ez a különös bácskai univerzum jut eszünkbe. Olyan tulajdona ez neki, mint Tamási Áronnak a székely világ, Veres Péternek a Gyepsor, Márainak a kassai polgárság.⁶⁰»

Majd felteszi a kérdést: „miért fogyatkoztak meg annyira Fehér Ferenc versei életének utolsó két évtizedében. Kételyeket támaszthatott benne poétikai modelljének megkérdőjelezése az *Új Symposium* gárdájának költői gyakorlata révén. Lehetséges, hogy az a költői pálya, amelyik a tárgyi világ gazdag leltárával

■

⁵⁹ Dakos Szabó Szilvia: Az öneszmélés módozatai Fehér Ferenc 1946 és 1954 közötti lírájában. *Híd*, 2012. 4. 106.

⁶⁰ Görömbei András: Fehér Ferenc verseinek újraolvasása. *Hungarológiai Közlemények*, 2001, 4. sz. 18.

indul, s az elvonatkoztatató jellegű belső szemlélet felé mozdul el, szükségképpen a költői elhallgatáshoz vezet? Ezt látszik igazolni az is, hogy utolsó éveiben csupán egy-egy alkalmi ihlet mozdította ki költői hallgatásából.”⁶¹

Túlzás azt feltételezni, hogy „az *Új Symposion* gárdájának költői gyakorlata” ilyen mélyreható következményekkel járó kételyeket támasztott benne. Görömbei is utal arra, hogy Fehér Ferenc művészi alkotómunkája révén tárul fel előttünk „a jobbágyi létstátusból az értelmiségi pálya szellemi magasságába emelkedő költői személyiség önazonosság-keresése, identitás-teremtése”, és hogy „Mai olvasatban már sokkal izgalmasabb, fontosabb ez a modell-érvényű személyiségalkotó folyamat, ez az önelemző öntanúsítás, mint a szociográfiai irodalomba kívánczoló tényvilág. A kettő azonban elválaszthatatlan egymástól. Egymást világítják meg.”⁶²

Fehér Ferenc egész életében szorongott. Idegenségérzetétől gyermekkori emlékeibe görcsösen kapaszkodva igyekezett menekülni. De épp ezek a szeretni vágyott gyermekkori emlékei voltak tele sérelemmel. Büntudatot érzett azért, hogy elhagyta ezt a világot, miközben nem tudta megtalálni a kontinuitást a jelennel, amely viszont, egyéni érvényesülését tekintve, a lehetőségek gazdag tárházát kínálta neki. Szorongásának oka tehát az volt, amihez menekült. Ezért mindig megtorpant az úton. Mire eldöntötte, hogy csatlakozik a „modernizációnak” nevezett folyamathoz, addigra az ő modernizmusa már nem volt eléggé modern. Mire eldöntötte, hogy belép az „integrációnak” nevezett folyamatba a jugoszláv szintéren, addigra már nem volt sem Jugoszlávia, sem integráció, nem akartak többé egyazon ég alatt élni azok, akiknek a testvériségét és egységét hirdette.

Fehér Ferenc pályája azt mutatja, hogy az értelmiségiek politika által irányított gyorsérlelésének következményei nemcsak a háború után, az erőszakos elitcsere időszakában éreztették káros mellékhatásukat, hanem mind több példa enged arra következtetni, hogy a későbbiekben, Jugoszlávia fennállásának egész ideje alatt is alapvetően meghatározták a közösség, esetünkben a vajdasági magyarság alakulásának egész folyamatát:

⁶¹ Görömbei András: Fehér Ferenc verseinek újraolvasása. *Hungarológiai Közlemények*, 2001, 4. sz. 20–21.

⁶² Görömbei András: Fehér Ferenc verseinek újraolvasása. *Hungarológiai Közlemények*, 2001, 4. sz. 19.

*Tarlók közt szikrázó betonút,
beleszalad a nyárba.
Kétoldalt elhagyott asszonyok:
egy-egy hó-karú nyárfa.*

*Úton kislány mendegél.
Meztelen a lába.
Fönről az égből éppolyan,
mintha egy helyben állna.⁶³*

Onnan, ahova feljutott, mind tisztábban látszik, hogy a meztel láb kislány a magasban meglelte hazáját. Számunkra itt lent pedig pályaképe hasznos lesz egy kisebbségi értelmiségszociológiai elemzéshez is.

⁶³ *Bácskai tájkép.* In Fehér Ferenc: *Madarak folyója.* Újvidék, 1978, Forum.

■■■ INTERJÚ ■

Szerb Antal írja egy helyen Goethéről, hogy ha valamikor a marslakók véleményt akarnak alkotni az emberről, az emberi fajról, akkor Goethét kell olvasniuk, mert így tisztábban megkapják, mint bármilyen antropológiai vagy biológiai könyvben. Azt hiszem, hogy a vajdasági emberrel, a vajdasági léttel is így vagyunk: Fehér Ferencet kell majd olvasni annak, aki meg akarja tudni, hogy mi itt hogyan éreztük magunkat és hogyan éltünk, nemcsak a verseit, hanem a publicisztikáját, sőt a kimondottan újságírói produktumokat is, mert Fehér Ferenc elképesztően sokat írt, a napi újságírásban is. Meghaladja a riporter képességét, hogy Fehér Ferencről portrét adjon húsz percben, inkább ragadjunk ki egy mozzanatot. Azt szeretném, ha arról beszélne, hogy érzi magát itt, ebben a Vajdaságban, mi is tulajdonképpen ez a Vajdaság, ez a tájegység, ez a történelmi tájegység, amiről ott a század elején Eötvös Károly azt mondta, hogy a nagy úri korhelyeket mindig Bács-Bodrog adta...

Ez a közérzet valójában egyfajta életérzéssé mélyült az én esetemben. Azzá vált azért is, mert egész fiatalon már elkezdtem ezt az írásos vallomásfélét, elszámolásfélét, és mert mindez végül is nyomtatásban is megjelent, tőlem majdnem függetlenül éli tovább az életét, és meglepett engem is most ez a kitétel, hogy esetleg ebből a közérzetből lemérhető lenne valami, amit nevezhetünk akár szociológiai, akár életbölcseleti fikciónak. Többsikű ez az én vajdasági közérzetem, még akkor is így mondom, hogyha ez a megjelölés nyilvánvalóan kiegészítésre szorul, nem ilyen egyértelmű ez, hiszen ezt a vajdasági közérzetet mégis elsősorban egy magyar anyanyelvi művelődés, az egyetemes magyarságésményhez fűződő ifjúkori neveltetés kezdte el, ha szabad ilyen nagy szót mondanom. Ez helyezte le az alapjait, ehhez szövődtek hozzá aztán ezek a – valóban, ahogy Sinkó Ervin mondaná – borzalmasan érdekes vonatkozások, az, hogy valaki magyar, Jugoszláviában született, tíz évvel az első világháború után, tíz évvel a második világháború előtt, átélt egy négy esztendő Horthy-korszakot, ami valójában másra nem volt jó, csak arra, hogy még elemzőbben vizsgálja magyarságélményét, egyúttal az emberi szereplésének a kérdését is, és utána következett valójában az élet döntő korszaka, a második világháborút követő diákkortól máig.

Én képekben szeretném érzékeltetni, mert ha a riporter úgy érzi, hogy ez az idő kevés a vállalt feladathoz, akkor a riporter-alany még inkább így érezheti, képekben érzékeltetném azt,

kissé talán rapszodikusan, hogy mi minden alakította bennem ezt a közérzetet.

Az első világháború katonája volt édesapám, megjárta Doberdót, az orosz frontot, harcolt a Szávánál, és a gyerekkoromban hallott háborús történeteiből csodálatos módon soha, de soha a szembenállás, a szuronnyal, fegyverrel való szembenállás pusztá, megdideregtető ténye nem volt ott, ez mindig hiányzott az ő háborús meséiből. Anekdotászerű, valószínűleg gyerekeket megnevettető történetek voltak ezek inkább, legalábbis amelyeket mi hallottunk, márpedig öt gyereke volt, és idővel, amikor mindezt ellenőriztem magamban, azt állapítottam meg, hogy született pedagógus volt ez az ember, azonkívül azt állapítottam meg, hogy a háborút megjártak egyikeként csakugyan nem a borzalmakat őrizte meg, mert ha azokat őrizte volna, akkor talán ép elmével haza se tért volna ebből az öldöklésből. Az emberi fogódzkodók voltak a lényegesek az ő meséiben. Az például, ahogyan mesélte, hogy a tenyerével hogyan porciózta ki a morzsát a lövészárokból lévő 8–10 emberének, amikor már talán két hete az ellenfél golyózápora miatt moccanni sem tudtak azokból a sziklafedezékekből. Ilyeneket mesélt, és azt hiszem, hogy döntő módon alakította ki bennem, vagy legalábbis hintette el igen korán a közösségi élményt, a közösségi érzést, annak egy ilyen lepárolt – apai szóval –, tehát igazmondással, lelkemben megfészkelő szublimátumát, és ezt nagyon döntőnek tartom, ezért is foglalkoztam vele ilyen hosszán. Megdöbbenem később akkor is, amikor pajtásaim – hasonló Vágóhid-sori mezítlábas szegénygyerekek – apjuktól hallott igazságokat mondtak gyerekes vitáinkban, mondjuk ilyeneket, hogy az újság az csak hazudik. Ezt otthon hallották az apjuktól természetesen, és tekintve, hogy akkor mondjuk 1936-ot vagy 1938-at írtak, tulajdonképpen meglehet, hogy igazuk volt. Abban nem volt igazuk, hogy az akkori *Új Hírek* vagy *Reggeli Újság* lehet hogy hazudott, de az újság, a nagybetűs *ÚJSÁG* – ami énnekem valójában a nyomtatott szót jelentette –, az nem hazudhatott. Így fogtam fel, mert én azt otthon soha nem hallottam, hogy a nyomtatott szó hazudik, ennek az ellenkezőjét láttam és tapasztaltam. Bizonyos Kálmán bácsiéktól, a falu túlsó végéről, pontosabban a Széles utca legvégéről anyám, ahogy azt megírtam később a *Jobbágyok unokáiban*, csakugyan egy este kendővel letakart három vaskos könyvet hozott a karkosarában, és ezt a három kötetet apánk egy télen végigolvasta, méghozzá fennhangon, úgy, ahogy más vallásos családokban talán a *Bibliát* olvassák áhítattal, és kellő odafigyeléssel hallgatják. Hát nálunk *Biblia* nem volt, viszont a szép, az érdekes, a képzeletet foglalkoztató úgy látszik, hogy nagyon

elevenen foglalkoztatta azokat a szegény Vágóhíd sori parasztszülőket, és akaratlanul éltem át ismét egyfajta olyan életre szóló élményt, ami valójában a könyv tiszteletét, és az olvasás szenvedélyét jelenti talán ma is nekem. A könyv különben bizonyos gályarabról szólt, megható, szenvedélyes és néha szenvedő történet volt, füzetes regényekre emlékeztető fordulatokkal, és ami a legárulkodóbb volt, hogy mit jelent egy ilyen élmény 4-5 éves korban. Amikor később, nyolc éves koromban, talán másodszer, tüdő- és mellhártya-gyulladással úgyszólván eszméletlenül feküdtem a láztól, kétségbeesett anyám megkérdezte, hogy hát kisfiam, mit kívánsz, amit kívánsz, azt megkapod. Én nem emlékszem rá, de a mindenre emlékező édesanya elmesélte, hogy akkor azt mondtam, azokat a könyveket kívánom, amelyeket nem volt szabad kézbe vennem, csak hallgatnom, azokat szeretném kezembe venni.

Ezek nem kikerekített és legkevésbé lírai hatásra törekvő emlékképek, tele van ilyen emlékekkel a gyerekkorom, és azt hiszem, hogy azt a beszélgetésünk kezdetén említett életérzést, annak a magvát, itt, ezekben kell keresnünk. No meg a foglalkoztatásban. Abban, hogy gyerekként soha nem unatkoztunk. Ez most látszólag nem filozófiai téma, hogy járul hozzá egy későbbi életérzésfélehez, hogy egy gyerek úgy nő-e fel, hogy állandóan van valami értelme minden percének, vagy pedig teljes a passzivitás, a gyerekszoba négy falának a kényszerítő passzivitása. Legkisebb voltam a családban, 4-5 éves, apánk-anyánk még hajnalban elment otthonról a munkájuk után, és mi, fiúgyerekek valamennyien feladatot kaptunk. Az én konkrét feladatom is megvolt, hogy a takarításban mit fogok 4-5 éves létemre csinálni. Ezt anyánk így tanította meg velünk, és ezért a feladatért mindnyájan feleltünk. Nem idegszorogató, borzasztó nagy félelemmel, korántsem, hanem magam se tudnám megmagyarázni, miféle szolidaritás, miféle közösségi érzés alapján feleltünk ezért is, és azért is, hogy iskola után, ha lerúgtuk a cipőt, akkor nem okvetlenül játszani mentünk azonnal, hanem mentünk a szüleink után, és amit tudtunk, kint az árendás földön segítettünk nekik. Ezt is meg kellett említenem, mert ezek után szabad csak rátérnem arra, hogy olvasó voltam kisgyerek korom óta, az idősebb testvéreimtől 4-5 éves koromban megtanultam írni és olvasni, ezt követte egy 2-3 éves óvodáskor, és csak azután az elemi első osztálya.

Nyolcéves koromban – pontosan emlékszem rá – beiratkoztam a topolyai Római Katolikus Kőr könyvtárába, akkor ezt így hívták, mert akkor az egyház irányítása alatt állt az a könyvtár, és kezdetben engedelmesen és szófogadóan vittem haza mindazt a *Dugó Dani*-féle elképesztően unalmas, rossz gyerekkönyvet, amit a jóindulatú és boldog emlékezetű

Bencsik bácsi a kezembe adott, de aztán úgy másodikos-harmadikos koromban kérésemre valamelyik Móricz Zsigmond-regényt kaptam kézhez, és emlékszem, hogy 9-10 éves koromban mindazt a Móricz-könyvet elolvastam, ami található volt abban a könyvtárban. Természetesen az igazi az volt, amikor csaponghatott az olvasói kíváncsiskodás, és amikor útirajzokat is, sőt, nagy, albumszerű, képekkel teli könyveket is vihettem haza, mert ezek a képek nekem sosem az olvasás megkönnyítését, leszűkítését jelentették, mint annak a szerencsétlen gyereknek, akivel megutáltatták az olvasást, hanem inkább a képzelet szabad csapongását toldotta meg bennem, hiszen képzeletben nem volt hiány a Vágóhíd sori kis szegény parasztgyerekekben. Ezt így azért kerekítettem le, mert 12-13 éves voltam talán, amikor sorra kerülhetett egy hosszabb utazás is, mert az utazás volt a kiszabadulás, az eljutás, ez volt a nagy belső mozgóereje minden képzelődésünknek, és eljutottam egy ingyenes nyaraltatás során Budapestre. Emlékszem, hogy a vezető tanárunk elvitt bennünket még a Kerepesi temetőbe is. Jó helyre vitt, a magyar történelem és irodalom nagyjainak földi lakóhelyéhez, és én emlékszem, milyen megdöbbenés volt az nekem, hogy Ady Endrének, akkor legalábbis, aránylag szerény sírhelye volt, különösen Kossuth Lajoséhoz mérten, noha az én akkori kis olvasói tudatomban semmivel sem jelentett külön nagyságot Kossuth Lajos Ady Endrénél. Az én mérlegelésem szerint a költőket és írókat, vagyis akik könyveket írtak, azokat politikai nagyságokkal, sőt akár fejedelmekkel is lehetett mérni. Emlékszem arra is például, hogy Bonaparte Napoleon életregénye kihullott a kezemből, háromszor próbáltam elolvasni, és nem lelkesített az, hogy Bonaparte Napoleon hogyan élte le az életét.

Visszatérhetünk majd még beszélgetésünk során ehhez a közérzet kérdéshez, ami nálam, mondom, inkább egyfajta életérzés, de korántsem annak egy a fiatal korban kialakult változata, amit Weltschmerznek, világfájdalomnak is neveznek közhelyszerűen. Inkább egyfajta szegény-paraszti realitás, a szegényparaszti életélmény alakította ki bennem, és ha rapszodikusán elcsapongtam is a körülírással, azért tettem, mert a szegényparaszti világ most már egy olyan távoli fogalom, hogy ha a fiatalok hallgatják véletlenül az embert, akkor mindig kell hozzá egy pár óvatos körülírásféle, hogy mi is volt az valójában. A szegénységről nekem valóságos emlékeim vannak, a szegénység nem csak az, hogy jóllaktunk-e, vagy nem. Sokkal több. Elsősorban érzékenység dolga. Sérelmek. Jellemet edző, alakító próbatételek, és így tovább. De maga a szegénység, az is lehet emberformáló tényező, és életérzést is alakító tényező, hiszen ha arra gondolok például, hogy mit jelentett nekem igen fiatalon már,

hogy édesanyánk állandóan ócska szalmával vagy pedig kint a földeken összeszedett kukoricacsumával tüzelget a sparheltjában, és hogy soha nincs neki rendes tüzelője, fája, akkor ez valójában egy megírhatatlan elégia, egy életre szóló elégia, hogy egy asszony, aki abban az időben mégiscsak a legtöbbet jelentette, később más asszonyok beleszólnak ugyan az életünkbe, de ha anyánkra gondolunk vissza, hogy valamikor egyszer egy nagy ünnepi ebédhez három kiló fát vehettünk a Blahó-féle boltban, mert akkor még felaprított tüzelőfát is árultak a szegényeknek a Vágóhíd sori boltban, és egy ilyen nagy ünnepi készülődéskor, amikor nagyon akarta, hogy minden jól sikerüljön, akkor a kezembe számolta annak a három kiló, nem tudom, talán gyertyánfának az árát, hogy menjek és vegyek. És én emlékszem, hogy kosarat vagy ilyesmit nem vittem, kicsi voltam, és az a fa minduntalan kihullott a kezemből, pedig átkaroltam, magamhoz szorítottam és úgy vittem haza nagy diadallal. Amíg hazáig értem a föl-fölszedett gyertyánfa darabokkal, mind összeszurkáltam a mellemet, annyira szorítottam magamhoz, mert hát nyár volt és ing nélkül, mezítelen felsőtesttel mentem haza. Ez megint nem gyerekklapba kívánckozó szépelgés, vagy lírizmus, hanem egyszerűen egy konkrét emlék, hogy ez is alakíthatja az embert, a szegénység ilyenfajta átélése. De természetesen az is, hogy ugyanakkor serkentő erővel hatott rám mindez, és az elemitől egészen az emberiséget megrontó 18-19 évig, amikor elkezdünk tagadni és csalatkozni, és kételkedni, egészen addig valójában eminens diák voltam, színikitűnő, és erről, akik kérdeznek is író-olvasó találkozáson, szinte nem merek beszélni, nem is szabályos dolog, hogy valaki később író lesz, költő lesz, és ilyen bizonyítványai voltak. Mindennek az volt az oka, ismét tréfásan mondom, „oka”, hogy helyt kellett állnom és meg kellett mutatnom, hogy tudok annyit, vagy vagyok képes annyira, mint mondjuk az úgynevezett falusi vagy kisvárosi úri gyerekek.

Charlotte Brontë írta a Shirley című regényében, hogy a nyomor gyűlöletet szül. De magánál a nyomor nem gyűlöletet szült, legkevésbé, hanem szeretetet. Mivel lehetne ezt magyarázni?

Azt hiszem, hogy az arisztokratáknak is egyfajta fényességben jelenhett meg a gyerekkoruk, ami több volt az általam elképzelt arisztokrata életmód fényénél. Én nem tehetek róla, ha idealizálok, eszményítem a gyerekkort, akkor csakugyan nem csupán a sajátomat idealizálok, hanem egy kicsit úgy nézek minden életkezdesére. Tehát azt hiszem, hogy nemcsak a külső világban, hanem bennem magamban, alkatomban is

kell az okot keresnünk. Az, amit úgy mondanának, hogy erőteljesen élni az életet, én azt hiszem, hogy az elsősorban a gyerekre jellemző. Talán szerencsés körülmény volt az, hogy egy roppant érzékeny lelkületű és fogékony, a lélek minden rezdülésére érzékenyen reagáló parasztasszony volt az édesanyám. Ezek a meghatározások ismét nem az eszményítés jogán tódulnak most föl bennem, hanem tudatosan is fel tudom mérni, hogy mit jelentett életemnek egy ilyen tanúja, ha szabad az édesanyát tanúnak nevezni. Én például sok mindenre nem emlékeznék, hogyha az ő meséi nem léteztek volna. Amikor mesélt, hogy mondjuk mi történt, vagy mit mondtam valamikor hároméves koromban, én esetleg öt éves lehettem. És mindez úgy rögződött meg bennem az ilyen családi, vasárnap délutáni hangulatokban eleredő mesélgetések közben, mint hogyha csakugyan emlékeznék rá. Egybefolyik a konkrét emlék az anyám meséjében hallott élménnyel vagy emlékkal. Így mertem elindítani magamban pontosabb megfogalmazásban is például a *Jobbágyok unokái* című hosszabb, ön-életrajzi jellegű elbeszélő költeményemet, és joggal kérdezték meg egy író-olvasó találkozóon, hogy honnan vannak azok a korai emlékek bennem, hiszen az ember emlékező kora csak később kezdődik, én viszont annyira meggyőzően beszélek minderről, a képek úgy sorjáznak, hogy az olvasó csak később hökken meg, később kezdi kérdezgetni, hogy hát hogyan is emlékszik erre a költő ilyen hitelesen és meggyőzően. Ezek voltak az édesanyai mesék. Róla különben még csak annyit, mert ez is rámutathat az én alakulásomra, hogy valahol Topolya és Nagyfény között egy szálláson uradalmi cseléd volt apámmal. Nagyon nótás és nagyon szép beszédű lány volt, olvasott és harmonikázott, és maga varrta a ruháit. Tizenhat éves lányként élte meg a világháború kitörését, és hét határból jártak hozzá a cseléd lányok, mert megtudták, hogy szép leveleket tud írni. Csak annyit mondtak, hogy állnak a párjukkal, aki kiment a frontra, és anyámnak nem is kellett több, már írta is a csodálatos leveleket. Hát azt hiszem, hogy nem mindennapi cseléd lány volt, és nyilvánvaló, hogy a gének által az ember örökölhét egyfajta alkatot, egyfajta érzékenységet, amit persze később az életnek meg a munkának meg a körülményeknek kell kiművelniük, kialakítaniuk az emberben.

Ezért mondom, nem hiszem, hogy csak a környezetben, nem abban a Topolyában, nem is abban a későbbi diákvárosban, Kosztolányi városában volt a titok, hanem abban, hogy nekem előbb jelentette a napnyugati ugarok budárházát az a Szabadka, mint a Kosztolányira emlékeztető Palicsi út menti házat, amit később lebontottak, és ezt a megkülönböztetést azért mondom, hogy ott sem irodalmi vagy valami szublimált élményekről volt szó elsősorban, hanem a valóságos, konkrét napokról,

és konkrét napnyugati ugarokbeli szőlőmunkásokról, ahonnan minden reggel én csináltam az első csapást a hóban, és körülbelül egy óra kellett, hogy bejussak a gimnáziumba, gyalog természetesen. Én azt hiszem, hogy ezek voltak a szerencsés fogódzók az én életemben, hogy sosem sikerült az életemnek elvonatkozódnia a valóságtól, a konkrét környezettől, és így vált bennem élménnyé az is, amikor szomszédok beszélgettek kis szoba-konyhás, Vágóhid sori otthonunkban, életről, halálról, háborúról, gyerekszülésről, boldogságról vagy boldogtalanságról a kemence padkáján üldögélve. Ez telített élménnyel, és állítom most már életre szóló értékekkel akkor is, hogyha egy szabadkai váróteremben kellett nyolcadikos gimnazistaként várakoznom egy hazafelé induló vonatra, és hiába volt a hónom alatt mondjuk Lukács György valamelyik kötete, a hiába azt úgy kell érteni, hogy nem elsősorban abból táplálkoztam, hanem megvolt hozzá már az alap, és mindaz, ami erre – most nagyon iskolásan fogalmazok – ráakódott, az csakugyan felépítmény volt.

Fehér Ferenc neve először nyomtatásban az Ifjúság Szavában jelent meg, rögtön a háború után, egy szerkesztői üzenet keretében. Nem tudom, emlékszik-e rá, fordításokat küldött a szerkesztőségnek, jónak tartották, továbbiakat kértek. Azért kérdezem ezt, mert ha ilyen intenzíven élnek ezek a korai élmények, akkor valószínűleg elég korai élmények lehetnek azok is, amelyek meghatározták az itt élő különböző nemzetek és nemzetiségek együttélésével kapcsolatos álláspontjait is. Rengeteget fordított, nem tudom pontosan, harmincegynéhány kötetet. Mikor döb-bent arra rá, hogy „itt élned, halnod kell”, ezekkel együtt, de úgy mégis, hogy a személyi integritását is megőrizze?

A második világháború itteni életünket érintő első eseményei után, pontosabban azután, hogy 1941 kora tavaszán gyorsan befejeztük a polgári iskolai tanulmányainkat, nálam maradt az akkori szerb polgári iskolai diákkönyvtárból egy olvasmány, Ivan Cankar novelláskötete, zágrábi, horvát kiadásban. Ezen a nyáron – amikor már Magyarország is csatlakozott a fasiszta hadakhoz, és Magyarország is hadat viselt a szovjet szövetség ellen, tehát amikor már mélyen benne voltunk a háborús eseményekben, én kis dinnyeföldi csösszé vedlettem át, apám árendás dinnyeföldjének a nádkunyhójánál teljesítettem nagyon komoly szolgálatot, a kutyámmal együtt – ezt a könyvet vittem magammal és ezt olvastam. Ezt az olvasgatást idézőjelbe is tehetném, mert valójában, azon kívül, hogy latin betűkkel szedték a szöveget, édeskeveset értettem meg belőle, de azért

valamennyit mégis, hiszen már az elemi öt osztályában is tanultunk valamiképp szerbül, csak hát a homogén magyar nyelvi környezet, a to-polyai nyelvi élmény elsősorban és természetesen magyar nyelvi élmény volt. Nekem mégis az írott, a nyomtatott szó megfajtása olyan élményt jelentett – természetesen hozzájárult ehhez Cankar íráskészsége is –, hogy izgalomban lejegyezgettem a megfajtott vonatkozásokat, hogy miről is szól Cankar ebben, illetve nem a Cankar, hanem az írás, mert talán meg sem néztem, hogy ki is az író. Lejegyezgettem, és így vittem este haza, hogy elmondjam, miket olvastam. Nem tudtam, hogy ez a kezdet, pedig az volt. Véletlen rátalálás, ösztönös rátalálás, és valójában mindennek mélyén – ismét nem az esztétikai teljesség kedvéért fogalmazok így – egyfajta társkeresés. És annak a jelképes nádkunyhói magánynak az elűzése, megfelezése lényegében valakivel, valamivel, ha mással nem, hát azzal a munkával. Emlékszem rá, mint kisgyerek este lehajoltam, és míg segítettem anyámnak a beteg, visszeres lábát megmosni – mert ő nehezen hajolt –, fél szemmel olvastam neki a szétvagdosott papírzacskóról a Cankar-novellát, hogy egy gyerek valamikor hogyan bántotta meg az édesanyját. Mi elég sokan voltunk gyerekek, és gyakran megbánhattuk őt, azért is volt olyan ellágyuló, mert emlékszem, hogy csakugyan a kezemre pottyant a könnye, annyira meghatódott. A helyzetem is, meg azon is, amit meséltem neki. Hát így kezdődött, és valójában a későbbi fordításaimban is egy kicsit – idézőjelesen – meg akartam hatni azokat, akiknek fordítok. Nagyon fontos volt számomra, hogy ne csak mutatóvány, attrakció legyen az, amit csinállok, hanem valahogy célba találjon. Ez is megmaradt, ez is végigkísért egy kicsit az életemben, és valószínűleg nem sokban fog módosulni ezután sem a fordítói alapállásom, sem pedig életfelfogásom és ars poeticám.

Később a diákszobák magánya váltotta ki belőlem azt, hogy ha már megírtam a magam versét, ha már megírtam azt, amit meg kellett írni, tovább keresgéltem, tovább kerestem önmagamot, meg a semmittevést kerülő, cselekvő állapotot, amiről már szóltam a beszélgetésünk elején. Tulajdonképpen ott a napnyugati ugarok budárházában, abban a diákszobában kezdtem népmeséket fordítani magyarra, és ezeket beküldtem a korabeli *Pionírújságnak*. Ezekkel párhuzamosan zajlott le az, amiről említés hangzott el, hogy az *Ifjúság Szavának* küldtem hasonlóképpen munkát, de verset, és a korabeli szerkesztő, Gellér Lajos válaszolt is nekem. Jó érzékkel mutatott rá, hogy az egyik versemben Arany János *Ágnes asz-szonyának* a hatása érezhető, de biztatás is volt az észrevételében. A *Munkánk* című szabadkai középiskolásoknak készülő lapban már megjelent egy versem akkor, vagy legalábbis ebben az időben, és azt hiszem, nem

tartunk még ott, hogy hónapokat meg pontos dátumokat keresgéljünk, azt majd valamikor egy vajdasági irodalomtörténész remélhetőleg elvégzi, megtalálja. Fontos az, hogy azok a szabadkai gimnáziumi évek voltak munkásságom kiindulópontjai, és a fordítás csakugyan kezdettől kísér. Arra is emlékszem, hogy egyszer, amikor teljes két napra hazamehettünk a november 29-ei köztársaságnapi ünnepen, akkor természetesen nem a dátum, nem az ünnep és a stílus kedvéért, de akkor szerb népdalokat kezdtem olvasgatni, és az olvasgatás közben azonnal fordítani is. Rendkívül boldog voltam, amikor rátaláltam a *Boldogtalan* – vagy szerencsétlen, de inkább boldogtalan – lány, a *Nesrečna devojka* című szerb népdalra. Azért voltam boldog, mert épp azt a népdalt ízlelgettem negyvennégy őszén az óverbázi gimnázium ötödik osztályosaként – mert egyfajta iróniával mondhatom –, még szerb óránk is volt hetente egyszer a megszállás éveiben. Csakhogy az nekem nem unalom volt, hanem nagy izgalom, és épp ezt a *Boldogtalan, szerencsétlen lány* című népdalt ízlelgettem, amikor odarohant mindenki az ablakhoz, az óverbázi főutcán egy csont-bőr emberekből álló menet vonult el, október első napjairól volt szó, nem sokkal utána egy éjjel felköltött bennünket Lotz Jakab, az igazgató az óverbázi internátusban, hogy meneküljünk, ki merre tud, mert itt vannak az oroszok. Csakugyan dörögtek már az ágyúk. Tehát október eleje volt, és ma is hiszem, hogy Radnóti is ott ment közöttük, és egész biztosra veszem, hogy az volt az a halálmenet, amelyik elvánszorgott később Cservenkáig is, sőt néhányan azon is túl... Mondom, egybefolynak az emlékek. Ez a közelség, az együttélés nekem csak ilyen emlékekre és emlékképekre épül. Hasonlóképpen etikai fogantatású emlék most már bennem, de korábban is az volt lényegében, hogy mondjuk vittem ki az ebédet apámnak valahova a szántóföldre, és a Bajsára vezető kövesúton szerencsétlen foglyokat tereltek a tábor szuronyos őrei, és kinyúlt egy kéz – a hangot nem hallottam, csak a kezét láttam, vagy az illetőnek a szemét –, a tejeskannám felé nyúl, amelyikben víz volt. És adtam is inni, vagy vittem is oda. Ha az őrszerevette, akkor elzavart. Amikor nem nézett oda, akkor megint vittem vizet annak a szerencsétlennek. És ezek zömmel szerbek voltak, szlávok legalábbis, akiket persze nemcsak a szlávságuk miatt, hanem nyilván kommunista meggyőződésük miatt is üldöztek, de ez akkor nekem nem volt fontos. Az volt a fontos, hogy szomjazó, szerencsétlen ember legyen mellettem, és vizet adhatok neki. És egyáltalán nem éreztem úgy, hogy valami olyasmit cselekedtem, olyasmit tettem, amit nem volna szabad. Csak növekedett bennem az igazságtalansággal szembeni ellenállás. Különben jajdulások is hallatszottak, meg panaszos kiáltások is néha, mert vagy beleütött a hátukba egy-egy űr, vagy megbotlottak, és a fölsebzett

talpuk miatt jaidultak föl az emberek. Később írtam meg – nem akkor természetesen, kisdíakként –, hogy itt tanultam meg, hogy a szerb, vagyis a szláv jaoj és a magyar jaj mennyire hasonlít egymásra. Persze, ezt nem tréfásan folytatom tovább, nem tudhatom, hogy egyáltalán van-e másfajta jaj is a földön, az emberiség nem tudom hány ezer nyelvén, de ez a közeli párhuzam, ez azért fontos számomra, a szimbolikus fölfedezéseket mindig szerettem, érzékeny is voltam velük szemben.

Folytathatnám természetesen azzal is, hogy a későbbi íróvá válással, vagy íróvá ütéssel, tehát az írószövetségi tagsággal együtt járó országjárások, találkozások, barátkozások, amelyeket hiábavaló is volna felvázolnom, hány barátot szereztem. Ez természetesen azt a kényszert is magával hozta, hogy ha hazatértem, akkor foglalkoztam azzal az emberrel, akit megszerettem, akit megismertem, egyszerűen az ismerkedésnek a folytatását jelentette, hogy ha addig talán nem ismertem meg kellőképp. Ez viszont ahhoz segített hozzá, hogy rátaláltam egy vagy két olyan versre, amelyiket le kellett fordítanom kényszerből, azzal, hogy soha az illető talán meg sem tudta, hiszen az egyfajta hivalkodás lett volna, hogyha a jelentkező levelemhez csatoltam volna a *Magyar Szóban* vagy a *7 Napban* megjelent versének a magyar fordítását. Ezt most tréfásan teszem hozzá, később ez azért is veszélyes lett volna, mert lapjaink – egyszer ámulva tudtam meg –, ilyen esetben nem is mindig küldik el a tiszteletdíjat a szerzőnek, és hát valójában egyfajta följelentő lett volna belőlem, hogyha minden esetben világgá kürtölöm és bizonyosságát is adom annak, hogy valaki megjelent nálunk magyarul. Gyakran haza se kellett jönnöm, előfordult – különösképpen akkor, hogyha magyar hallgatókkal ültünk szemközt, például a kanizsai író-olvasó találkozók, vagy pedig a vajdasági körutakon –, hogy ott a helyszínen rögtönözte az ember, és rögtönzi még ma is a fordításokat, mert hát sajnos irodalomszervező képességeink végesek. Igen ritkán fordul elő, hogy eleve lefordítjuk egy hozzánk érkező vendégnek a műveit, és esetleg azzal várjuk. Ezt szerettem volna még hozzáfűzni, hogy valójában mindig az élet diktálta a tevékenységemet, és nem egyfajta kizárólagos cél vagy kizárólagos elméleti alapállás.

Nem sok író utazott annyit az országban, mint Fehér Ferenc. Ennek ellenére is ragaszkodott a Vajdasághoz. Egy könyvben olvastam Fehér Ferencről a megállapítást, hogy Illyés Gyula tanítását fogadta meg: akkor érzi magát otthon a világban, ha otthon lehet azon a földön, ahol született. Otthon érzi magát egyáltalán a világban? Azt hiszem, hogy az íróember végső soron mindig egyedül van, amikor ír.

Előbb talán azt mondanám el, hogy céltalanul, az utazás kedvéért soha nem utaztam. Mindig meghatározott oka, célja, rendeltetése volt útjaimnak, ezért van az, hogy elsősorban író-olvasó találkozók ürügyén szálltam vonatra, vagy ültem kocsiba, íróegyesületi tanácskozások, úgynevezett irodalmi szemináriumok, megbeszélések szólítottak vagy Macedóniába, vagy Szlovéniába. Már jócskán túl voltam a mozgékony huszoneves koron, amikor mondjuk örömmel vállaltam egy szlovéniai meghívást szlovén nyelvi szemináriumra, amikor mások, ki-ki tehetsége és meggyőződése szerint nyaralni megy. Ljubljanába nyelvi szemináriumra mentem el két hétre, és ma is úgy érzem, hogy az egyik legszebb útirajz-sorozatokat írtam Szlovéniáról és Szlovénia földjéről, történetéről, embereiről annak az utazásnak az eredményeképpen. Ezt soha nem tettem volna meg, hogyha nem vállaltam volna a nyelvi szemináriumot. Tudniillik, elvittek bennünket Kočevski rogra, a régi szlovéniai partizán bázisokba, és ma is megborzongva gondolok vissza mindarra a sok szépségre, és egyúttal megrázó élményre, amit akkor éltem át. Nem biztos, hogy minden más résztvevő ugyanúgy élte át azokat a dolgokat, de én egyfajta szlovén előélményekkel indultam útra, és így érzékenyen érintettek a bekövetkező események. Az volna a leglényegesebb, hogy valójában hasznos utazásaim voltak, szerencsés vagyok e tekintetben. Másrészt soha nem úgy fogtam fel egy-egy utat, hogy valójában mit tudok abból azonnal megírni, hittem abban, hogy elraktározódnak az emberben ezek az élmények. És például a *Hazavezérlő csillagok* című naplójegyzetkötetetről sokszorozottan érzem úgy, mint a verseskönyveimről, hogy nem készült el véglegesen, nem zárult le vele semmi sem, folytatása kell hogy legyen, és a folytatás már készül is ebben az *Egyazon ég alatt* című, kiadás előtt álló könyvemben.

Hogy otthon érzem-e magamat a világban, ez az én számomra kissé elvonatkoztatott kérdés. Könnyed eleganciával kellene erről beszélni, mint ahogyan az életfilozófiával foglalkozó emberek tudnak zsurnalisztikai színvonalon beszélni. Ahogy múlik az idő, márpedig jócskán múlik, 56 éves vagyok, egyre inkább úgy érzem, hogy ott a helye az embernek, ahol használhat, ahol a legtöbb értelme van a létezésének. És ha ezt a helyet legalább megközelítheti, akkor otthon kell érezze magát a világban. Én abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy nem szakadtam el semmiféle vonatkozásban, sem földrajzilag, sem szellemileg, érzékenységben sem, emlékezésben sem, sőt reménykedésben sem ettől a bácskai, bánáti, vajdasági, vagy leszűkítve, topolyai világomtól, és azért tartom szerencsésnek ezt az állapotot, mert úgy érzem, hogy egyes-egyedül és kizárólag itt adhatom a legtöbbet. Ha például engedtem volna egyszer egy

alkalomnak, és elmentem volna Zágrábba, és elmentem volna újságírónak, fiatalon, lehet, hogy ma elfogadható cikkeket írnék a *Vjesnik* című zágrábi napilapnak, de föltételezhetően azt várnák tőlem ott az olvasók is meg a szerkesztők is, hogy a magyar–jugoszláv, illetve a jugoszláv–magyar művelődési vonatkozásokat keressem. Miért végeznék közepes erővel valamit, hogyha itt, az én világomban mindezt teljes kapacitással végezhetem, amíg az egészségem engedi? Magyarán szólva, ezt úgy is mondhatnám, hogy semmiféle karrier kedvéért, semmiféle érvényesülés kedvéért az író, a költő, a magamfajta ember nem változtathat környezetet, akkor sem, ha ez nem jelenti okvetlenül a haza felcserélését. Noha nem kimondottan irodalmi téma, én hozzáfűzném azt, hogy két ízben jártam Nyugat-Európában dolgozó munkásainknál, és meggyőződtem róla, hogy elsősorban az a veszély fenyegeti őket, hogy elvesztik majd a gyerekeiket. Nem úgy, hogy ellopják őket gengszterek, bár még az is előfordulhat ott, hanem sokkal végzetesebben, reménytelenül fogják elveszteni őket. Úgy, hogy az érvényesülés kedvéért már a szülők maguk svédül, németül, vagy angolul beszélnek a gyerekükkel, még ha makogják is azt a nyelvet, mert hiszik, hogy a gyerek majd így lesz a legboldogabb, hogyha nem lesznek már neki ilyen nemzetiségi „púpjai”, ahogy én azt tréfásan szoktam mondani. Hogy milyen, hány nyelvű, milyen érzelmű, hova tartozik, milyen nemzetiségű. A kispolgárokat idegesíthetik ezek a fogalmak, én pedig mindig őszintén vallottam, hogy természetesen elsősorban magyar vagyok, apám-anyám az volt, neveltetésem az volt. A magyar irodalom, a magyar történelem, a magyar életérzés helyre rakta bennem a szónak a legigényesebb értelmében mindazt, amit később tanultam, amit átéltem, és amit tapasztaltam az életben. Most már tudom, hogy nem elég magyarnak lenni, mint ahogy nem elég szerbnek lenni, vagy töröknek vagy amerikainak, és ezt nemcsak egyfajta modern életérzés vagy a kor parancsa nyomán mondom így, hanem azt hiszem, nagyon magányos és nagyon szerencsétlen az az ember, aki kizárólagosan magyar, vagy kizárólagosan szláv, vagy német, vagy román. Nem azért, mert leszűkült a világ, ahogy azt közhelyszerűen mondjuk, nem azért, mert egy gombnyomásra értesülhetünk minden embertársunk életéről újszólván, de ezért is. Meg azért is, mert kiderült, ahogy az eszperantó nyelv nem helyettesítheti Shakespeare nyelvét vagy Vörösmartyét, csupán azért jó, hogy elősegíti az alapvető megértést, ugyanígy az is kiderült, nem az a nagy valami, hogy sokat fordítunk. A nagy valami az volna, hogyha annyira ismernénk egymás nyelvét, hogy még fordítjuk is egymást. Ezt még egyszer elmondom, mert ezt soha még senki nem értette meg. Én úgy fogom fel ugyanis, hogy a fordítás kényszer. Nem

erény vagy érdem, hanem egy tragikus kényszer. A fordítás ma azt jelenti, hogy fordítanunk kell, mert különben semmit nem fognak tudni rólunk, illetve azokról, akiket fordítunk. Semmit. De milyen gyönyörű volna olvasni egymást eredetiben, olyan jól ismerni egymást, hogy még azt a fényűzést is megengedhetnénk magunknak, hogy meglátjuk, milyen ez, hogyha azt lefordítjuk. Tehát ha ünnep lenne a fordítás, és nem egy hétköznapi, sorkatonai menetelés közben végzett munka. Aki így fordít ma, akinek ennyit jelent a fordítás, az maga is fényűző, az nem fogja fel és nem tudja átélni a szerepvállalás fontosságát. Ezt a szót: szerepvállalás először mondom, mondhattam volna a legelején is. Nemzetiségi író vagyok. Művelődések, irodalmak, nyelvek határőrvidéki – történelmi a kifejezés – vonalán, hát nem engedhetem meg magamnak azt a luxust, hogy csak egy nyelven olvasok. Nem engedhetem meg magamnak azt a fényűzést, hogy bezárkózom egyfajta kizárólagos nemzeti közérzetbe, még kevésbé engedhetem meg, mert ez nem példamutatás, és még mindig szükséges a példamutatás. Gyereknek is. Nem mindegy, hogy mit hagyunk a gyerekeinkre. Én nem csak az anyanyelvet fogom rájuk hagyni, talán a magatartásomat is, a szerepvállalásomat. Azt, hogy egy meglehetősen összetett korszakban kerestem a helyemet, és ott álltam meg, ahol úgy gondoltam, hogy a leghasznosabb lehetek.

Az ön magatartása Szentelekyére hasonlít, aki Párizsban járt, végigjárta Olaszországot, Egyiptomot, állandóan elkíváncozott, aztán visszajött, és itt megcsinálta a couleur locale-t. Nála ez jórészt taktika is volt. Önnél nem tudom, néha úgy tűnik, hogy kálvinista predesztináció.

A megállapítás lehet, nem pontos, de helytálló. Helytálló akkor, ha a szolgálatteljesítés komolyságáról, komolyan vevéséről van szó, de nem pontos talán akkor, hogyha alapvető életélménybeli magatartásformákról van szó, de ezek a különbözőségek nem döntőek. Én nem hiszem, hogy a Szentelekyről írt versemben elszámoltam mindazzal, amit ő nekem jelentett és jelent ma is, minden esetre jelentős számadásnak tartom azt a verset. A versben néha pontosabban és döntőbben fogalmaz az ember, mint egy ilyen rádiós beszélgetésben, de azért hadd tegyem hozzá, hogy az a vers soha nem született volna meg abban a drámai sűrítettségben, ha nem egy meghatározott időpontban, nem egy szíváci kocsmaasztalnál írtam volna. S ettől a kocsmaasztaltól nem kell megijedni, mert remélem nincs ilyen hírem, hogy iszom, másrészt nem is szokásom kocsmaasztalnál írni, általában szükséges az íróasztal és az otthoni munkahangulat.

De várakoznom kellett egyszer Ószivácon, talán arra, hogy megjönnek a társaim is, és kizarándokolunk Szenteleky sírjához. Korán érkeztem, és nem a kocsmában töltöttem én az időmet, hanem ellátogattam a helybeli iskolába. Ha jól emlékszem, március 23-a volt, valahogy a tavasz kezdete, és a sziváci iskola összes magyar kisdíákjának a létszáma is 23 volt. Ami önmagában gyönyörű szám, életkornak is nagyon szép, a megdöbbenő csak az volt, hogy a tanítónő sorolta, hogy tavaly még mennyi volt, tíz éve mennyi volt, ötven éve mennyi és száz évvel azelőtt mennyi volt. Ez volt a megdöbbenő, ez volt a fájdalmas ott, Szenteleky omladozó lakóháza, lakhelye, egykori háza szomszédságában. Még mindig nem inni mentem be a kocsmába, különben minek védekezzem, ihattam is volna, de ilyen elszántsággal, ilyen drámai zaklatottsággal írtam én azt a Szenteleky-verset, és így került bele az a sor, ha pontosan nem idézem magamat, akkor majd utánaéz: „szól majd a költő, ha lesz még kinek”. Hát azt hiszem, hogy ez a sor, ez az önidéző egy sor megbocsátható egy ilyen hosszú beszélgetésben. Segítségként, mankóként veszem elő, mert egyfajta kulcsa is az én igyekezetemnek, hogy helytálljak. Kulcsa olyan értelemben, hogy nemzetiségi ügyet is szeretnék szolgálni – sosem rejtettem véka alá –, és ez egy kicsit a megmaradás témája is. A lassú, észrevétlen asszimilálódás témája is. Amit úgy látszik senki sem akar, én mindig hittem, hogy senki nem akarja, de azért hadd érintsük egy ilyen fináléban ezt is, a Szenteleky-vers ürügyén legalább, azzal a komolysággal, ahogy eddig is beszéltünk róla, hogy nem tragédia biológiai, nem tragédia egyáltalán államalkotás dolgában, jogilag, az ENSZ szabályai szerint sem tragédia, hogyha észrevétlenül asszimilálódik egy nemzetiségi egység, mert úgy hozták a körülmények, a történelem és sok minden más tényező. De azért engedjék meg a költőnek, aki ezt az ügyet szolgálja, hogy hidat épít. Ez egy nagyon közismert fogalom, és nagyon szomorú lenne, ha egyszer csak a híd egyik felére kerülne, és kiderülne, hogy nincs kinek átbeszélni, és nincs honnan átbeszélni.

■■■ KOHLMANN ANNA ■

Kohlmann Anna (Zombor, 1909. – Újvidék, 1992.) korrektor, lektor,
publicista.

Az interjú 1983 márciusában készült. Részlete elhangzott az Újvidéki
Rádió *Együtt* című műsorában 1983. április 4-én.

■■■ PORTRÉ ■

Kohlmann Anna útját nem mutathatjuk be úgy, hogy ne beszéljünk arról a szerepről, amellyel mint egy kapocs, összeköti a vajdasági magyar szellemi élet két időszakát, és azokban fontos szerepet játszó két személyt: apját, dr. Kohlmann Dezső zombori középiskolai magyartanárt és férjét, Majtényi Mihály író.

Kohlmann Dezső talán 1877-ben született Sopron környékén,¹ ahol a középiskolát befejezte, majd a pesti egyetemen szerzett magyar-, latin- és némettanári diplomát. 1904-ben lett a gimnázium tanára Zomborban, ahol a közélet tevékeny szereplője is volt. A helyi Szabad Líceumban Jókairól, Petőfiről, Széchenyiről tartott előadást,² a szabadkai *Napló*ba, a zombori *Új Hírek*be írt, a Szenteleky Kornél által szerkesztett *Vajdasági Írás* szerkesztőbizottsági tagja volt, majd a *Kalangyában* jelentette meg tanulmányait, amelyek jelentős része a magyar–szerb kulturális kapcsolatok témájával foglalkozott.³ Élete végét Kalapis Zoltán írta le.

„Kohlmann Dezső a holokauszt áldozata lett. 1944-ben a topolyai táborba zárták a 67 éves magyartanárt, ahonnan veje, Majtényi Mihály valamilyen úton-módon kimentette, s a zombori kórházba rejtette, ott azonban valaki felismerte, s feljelentette, így aztán sorsát nem tudta elkerülni. Auschwitzbe deportálták. Egyik diákja, Debreczeni (Brunner) József még látta, hogy abba a csoportba került, amely elsőként jutott a gázkamrába. »Akik hazakerültek, tudták, mit jelent, ha balra ment valaki... – írja auschwitzi regényében, az 1950-ben megjelent *Hideg krematórium*ban. – Ősz hajúak, vékonydongájúak, rövidlátók, sánták nagyrészt balra mentek... Lebiggyesztett ajakkal, hervadtan... itt van a magyar és német nyelv és irodalom professzora lakó-

¹ Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból*. 2. [köt.], H-Ö. Újvidék, Forum, 2003, 154–155.

² Káich Katalin: A liceumi előadások repertórium. *Hungarológiai Közlemények*, 1980. 42–43. 167–187.

³ Például: Kisebbségi kultúrelet. Szerb–magyar irodalmi kapcsolatok. Dučić és Szenteleky. (Dr. Kohlmann Dezső 1933. december hó 26-i sombori felolvasásának kivonatos ismertetése.) *Kalangya*, 1934. 1. 71–73.; Ady első szerb méltatói. (Todor Manojlovic és Markó Maletin.) *Napló*. (Szabadka) 1937. aug. 1.; Szerb Madách-fordítások. *Kalangya*, VIII. évf. (1939. február) 2. sz. 84–86.

helyem ’magyar királyi’ állami főgimnáziumából... Őket, a bal oldaliakat pedig sohasem látta többé senki...«⁴

A fentebb említett Majtényi Mihályt szerezte meg magának Kohlmann Anna. Elszerette a feleségétől, amire, mint az interjúból kiderül, igencsak büszke volt. Ki is tartott mellette jóbanrosszban egy életen át.

Majtényi Mihály (eredetileg Markovics) 1901-ben született Nagybecskerekén. A gimnázium elvégzése után előbb kereskedelmi tisztviselő, könyvelő volt, majd 27 éves korától élete végéig újságíró, író, szerkesztő a zentai *Frisz Újságnál*, a zombori *Új Hírek*nél, a szabadkai *Naplónál*, 1944-től pedig a *Szabad Vajdaság*, a későbbi *Magyar Szó* első munkatársainak egyike. Széltében-hosszában ismert már a történet arról, hogyan rendelték le Újvidékre 1944 decemberében a négy „alapítót”, Keck Zsigmondot, Gál Lászlót, Lévy Endrét és Majtényi-Markovics Mihályt, hogy a *Slobodna Vojvodina* fordításaként december 24-én meginduljon a magyar napilap.

Egy évvel később, 1945 novemberében újraindult a *Híd* is. Majtényi Mihály a folyóiratban először 1946 júliusában jelentkezett, akkor is csak egy fordítással, illetve átdolgozással. Az új szövetkezeti törvény meghozatala előtt bizonygatta, hogy mindaz, ami addig volt, természetesen rossz, de most „megszülethet az igazi, népi szövetkezeti rendszer”, amely „egyik legfontosabb feladata a tömegek mozgósítása, hogy azok, alulról jövő kezdeményezéssel, bekapcsolódjanak hazánk újjáépítési munkájába”, és amelyben a szövetkezetek „szilárd támaszai a népuralom gazdasági politikájának”.⁵ Gál László, az élenjáró számonkérő, a Jugoszláv Írószövetség kongresszusáról beszámolva akkoriban megjegyezte, hogy „Ha számba vesszük Vajdaság ma dolgozó magyar íróit, az eredmény látszólag elkedvetlenítő. Szerbia Íróinak Egyesülete mindössze hat vajdasági magyar író telt fel soraiba: Herceg Jánost, Majtényi Mihályt, Laták Istvánt, Lőrinc Pétert, Dudás Kálmánt s e sorok íróját. Maga a felvétel ténye természetesen nem jelent értékelést. Számon tartjuk s egyenlőnek érezzük Thurzó Lajost, Lévy End-

■

⁴ Kalapis Zoltán: Kohlmann Dezső. *Magyar Szó*, 1994. október 8. 12. Ua. in Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz. Ezer magyar bibliográfia a délszláv országokból*. 2. [köt.], H-Ő. Újvidék, 2003, Forum, 154–155.

⁵ Majtényi Mihály: A régi és az új Jugoszlávia szövetkezetei. *Híd*, 1946. 7. 432–437.

rét és a többieket. Azt sem hallgathatjuk el, hogy a »tagok« közül Herceg János mindössze egy novellával jelentkezett a felszabadulás óta. S nem sokkal többel Majtényi Mihály.⁶

Nem volt köszönet abban a „szépirodalomban”, amit akkortájt az agitációs feladatok teljesítésére Majtényi írt. Tömény demagógiából van összerakva *Farkast a szóréről* című írása. A hajnali vonaton utazó munkásemberek közé felszáll egy „kulák”, „ravasz ember ez nagyon”, „a bónok árnyékában és a telt kaptár mögül alattomos fügét jött mutatni a többinek”, „kicsit suttogni jött, hogy így meg úgy, a szegény ember nem érdemli a földet, bár én író jó ember vagyok, dehát tudják, kérem...” De a nép nem vevő az ilyen propagandára, mondja Majtényi: „Benne vagyunk a tisztulásban...”⁷

Viszonylag gyorsan kezdett visszatérni a régi hangja. *Múzeumőr* című írásának főszereplője úgy szerez pójtjvedelmet, hogy a hivatalos belépőjegyek közé kever saját beszerzésű elismervényeket, de miután egy éjjel pityókás állapotában egy szellem megfenyegeti, tűzbe veti a hamisítványokat. Majtényi itt már ismét szabadjára engedi humorérzékét, elnézően mosolyog az italozáshoz szokott múzeumőr gyarlóságán, aki a gondatlansága miatt elpusztult leletet a többi kiállítási tárgy kárára pótolja be.⁸

A konferencia című humoreszket pedig írhatta volna akár a hatvanas évek végének szabados légkörében is. Telefonon konferenciára berendelnek egy buzgó hivatalnokot, aki azt sem tudja pontosan, hogy hol tartják az értekezletet és miről. Keresgél az éjszakában, miközben a kalocsnija is átázik, mert: „ha mesterhez viszi, az fejcsóválva csavar egyet a lábtyűn és bedobja a bolt sötét zugába. Aztán ostromolhatja – mármint ő, a kuncsaft –, hetekig a boltajtót. Vagy a záróra változik folyton, és a lehúzott redőny reménytelenül elválasztja sárcipőjétől, vagy ha ott is éri a cipésziparost, az kimutatja neki, hogy a foltforrasztáshoz szükséges raganyag mérsékelt kiutalása miatt december második feléig szó sem lehet róla, hogy a szóban forgó kalocsni meglelje foltját...”⁹

Ez már a későbbi Majtényi, a mindenkori Majtényi. 1947 decemberében persze ez a hang nem maradt visszhangtalanul.

⁶ Gál László: Vajdaság és az írókongresszus. *Híd*, 1946. 11–12. 725.

⁷ Majtényi Mihály: *Farkast a szóréről*. *Híd*, 1947. 3. 151–153.

⁸ Majtényi Mihály: *Múzeumőr*. *Híd*, 1947. 8. 631–635.

⁹ Majtényi Mihály: *A konferencia*. *Híd*, 1947. 12. 913–917.

Amikor Majtényi Mihály írásai *Májusfa* címmel könyvben is megjelentek, Hock Rezső többek között azt kifogásolta, hogy

„Jó emberismerő, jó pszichológus, de csak a kisembert ismeri, helyesebben a kispolgárt. Ez egyben a gyöngéje is. Majtényinál alapjában véve mindenki kispolgár, még korunk hősei: a rohammunkások, traktoristák, a parasztság úttörői, a népbizottság titkára, az újtó és mai életünk többi élharcosai is. Ezzel természetesen korántsem akarjuk azt mondani, hogy ezek között nincsen kispolgári lelkületű ember. Van, talán több a kelletnél. Az írónak azonban, amikor a valósághoz nyúl, nem lehet az a feladata, hogy a kivételt rajzolja meg hősében. Vagy ha igen, akkor ezt úgy kell megtennie, hogy a kivételből egyúttal ráismerjünk ennek pozitív ellentétére: a tipikusra. A valóságot hamisítjuk meg, ha a kivétel csak egy pillanatra is típusként hat. Sajnos Majtényi úgynevezett pozitív alakjai típusként hatnak, amikor kispolgároknak rajzolja őket. Az az érzésünk, hogy a szerzőnek kevés az élményanyaga az új emberről, legalább is kevés volt, amikor a szóban forgó írásokat írta. Tollforgató ember ma nem ülhet és élhet szobában, amikor odakint a munka hadszínterén egészen valószínűtlen csodák történnek, és az emberek mentalitása, gondolkodása egyik napról a másikra megváltozik.”¹⁰

A „hősöket” hiányolta tehát a kritikus, a tekintélyeket, akikre a nép felnéz. Úgy tűnik azonban, hogy ezek megmintázásához Majtényi nem talált elég markáns példát. Másrészt egész életműve arról szólt, hogy „az emberek mentalitása, gondolkodása” sokkal lassabban változik, mint ahogy azt az új hatalom birtokosai szerették volna. Ez jelentette a legnagyobb konfliktust Majtényi Mihály életében, amikor egyszer rászánta magát arra, hogy aktív kultúrpolitikai szerepet vállal, és a *Híd* folyóirat szerkesztője lesz.

1950 márciusától a *Híd* felelős szerkesztői posztján az akkori elvárásokhoz képest túl vaskalapos Olajos Mihályt Ernyes György váltotta fel. Az újdonsült szerkesztő a folyóirat áprilisi számának összeállítására B. Szabó Györgyöt kérte fel, az általa közlési lehetőséghez juttatott „új nemzedék hangja” pedig nagy felhorkanást váltott ki az öregekből. A legdurvább inszINUÁCIÓKKAL ILLETTÉK AZ

■

¹⁰ Hock Rezső: Majtényi Mihály novellái. *Híd*, 1948. 6–7, 369–372.

akkor jelentkező szerzőket, különösen Fehér Ferencet, Tomán Lászlót, Bori Imrét. Csak Sinkó Ervinnek a fiatalok oldalán való fellépése csendesítette le a parázs hangulatot.

Az országos kultúrpolitikai igény a szovjet mintával, a zsdanovista (Jugoszláviában ezt zogovícizmusnak nevezték) tendenciákkal való szakítást követelte, de a „megtartva megújítás” módján, vagyis úgy, hogy azt a háború után színre lépett „forradalmi” káderek vezényeljék le. A közvetítői szerepe a szelíd Majtényi Mihályt szemelte ki a politika. Előbb Ernyes György mellé „osztották be” társszerkesztőnek a *Híd* 1951. januári számától, majd amikor Ernyest hazaküldték párttitkárnak Topolyára, az 1951. évi 4. számtól Majtényi lett a felelős szerkesztő. Amikor azonban értekezletet hívott össze a *Híd* elemzésére, világossá vált, hogy az egy évvel korábban fellépett nemzedék nem akar megállni félúton.

Bori Imre volt a legszókimondóbb, akinek a koncepciója lényegében azon a tézisen alapult, hogy az öreg forradalmárok, a háború előtti *Híd*ba kapaszkodva, múltbéli érdemeikből akarnak megélni. De ott állnak ma is, ahol a háború előtt, a *Híd* betiltásakor álltak, és nem tudnak haladni a korrallal.

Majtényi hallgatott.

B. Szabó György ekkor az írókat úgy akarta egy karámba telerlni, hogy Herceg János közreműködésével 1951. szeptember 4–5-én Zomborban tanácskozást rendeztek, amelyen elhatározták a Magyar Irodalmi Társaság megalakítását. Erre már Újvidéken került sor 1952. január 5–6-án.¹¹ A néhány nappal később megtartott vezetőségi ülésen elnöknek Majtényi Mihályt, alelnöknek Gál Lászlót, titkárnak Kovács [Ács] Károlyt, pénztárosnak Sulhóf Józsefet választották meg, majd egy újabb ülésen a tagfelvétel kérdését tűzték napirendre, és 41 tagot meg 30 tagjelöltet vettek fel.

Azt képzelték tehát, hogy megszületett az az adminisztratív forma, amely által az arra hivatottak megmondhatják, hogy ki az író, és ki nem. Az akció azonban nem hozta meg a várt eredményt. A Magyar Irodalmi Társaság ülésén „Majtényi Mihály, az Irodalmi Társaság elnöke és a *Híd* főszerkesztője, beszámolójában megállapította, hogy a *Híd* példányszáma ijesztően megcsappant, de keservesebb ennél, hogy néhány írónk is elfordult a *Híd*-től. Fejtegetését a lap kiadójának, a Testvériség-Egység Vállalatnak

¹¹ A második irodalmi találkozó. *Híd*, 1952. 1. 60–61.

velős megítélésével fejezte be, hogy: úgy látszik, a *Híd* sem az íróknak, sem az olvasóknak nem kell.

Az elnök széttáruuló keze segítséget, konstruktív vita megindítását kérte. Itt nyomban leszögezhetjük, hogy ez meg is történt, ha a bíráló nem egyszer élesebb hangfokra csusszant is, vagy, ami helytelenebb, néhányak begombolkozásában jutott kifejezésre. A riasztó zárzó hatását Olajos Mihály felszólalása enyhítette, aki a Testvériség-Egység Vállalat nevében megállapította, hogy a lap jelenlegi helyzete súlyosan terheli a kiadó költségvetését, a szükséges anyagi eszközöket azonban továbbra is folyósítani fogják. Tehát nem a lét és a nemlét nyomasztó légkörében kellett a *Híd* problémáit megvitatni, meghatározni, hogy mi a teendő, hogy a magyar írók írjanak a *Híd*-ba, hogy a magyar olvasó megvegye és olvassa is a *Hídat*.¹²

A konfliktusok azonban tovább éleződtek, és Majtényi nem bírta a nyomást. A Magyar Irodalmi Társaság 1953. április 25-én megtartott tisztújító közgyűlésén így beszélt:

„Már napok óta, ahogy elhatároztam ennek a beszámolóknak a papírra vetését, Arany János egy versének néhány sora bújkál bennem. Talán a felelősség súlya, talán a számadás gondja mondatja velem, velem és mindannyiunkkal: »S adatott valaha tinéktek / Teremteni új nemzedéket...« Ezt mondjuk és ezt kell mondanunk, akik a háború és forradalom határkövén innen immár új forradalmunkat is megéltük! S akik sáfárkodunk a betű és az irodalom körül. Igen, az új nemzedék teremtésében a betű is benne van. Benne van mindaz, amit betűvel hirdünk, és ahogy hirdetjük. Jól-rosszul, mennyiségben talán kiadósan s mégis úgy, hogy minőségben kevés. De vannak más kétségeink is. Aki alkot, az jól tudja, hogy egy korszak határkövénel felragadhatjuk a zászlót, amely immáron »nem bot és vászón«, hanem valóban: zászló. Felvehetjük a jelszót, sőt magát az ütemet, de nehezen tesszük le a korszak határkövénel a régi életterhet. A tudásnak, átélésnek és tapasztalásnak azt a ballasztját vagy kincsét – mert lehet ez is, az is –, amelyet az egyén magával cipelt a régi nemzedékből. De tovább megyek: nem csak hogy mi nem tehetjük le, még a fiaink is nehezen,

■

¹² Steinitz Tibor: Tanácskozott a Magyar Irodalmi Társaság. *Híd*, 1952. 5. 314–315.

hiszen az a szellemtár, amelyet a múlt századai összehordtak, eleven életet él régi könyvek és könyvtárak garmadának lapjain; az mindig sugároz, jót-rosszat. Az ember azt hinné, hogy a jó és a rossz között könnyű a válogatás. Könnyű, ha a rossz és a hibás egységes egészben, egészként jelentkezik, de nehéz, ha bele van szőve a sorok közé, a betűk közé és – a lelkekbe.”¹³

Ez már egy összezavarodott ember sikertelen kiútkeresési kísérlete volt. Néhány nappal később az új vezetőség első ülésén Majtényi helyébe elnöknek Herceg Jánost, alelnöknek Gál Lászlót, titkárnak Major Nándort választották meg. A *Híd* 1955. évi 11–12. számától a folyóirat szerkesztését is Herceg János vette át tőle Farkas Nándor szelíd rábeszelésére.¹⁴ De 1957. február 4-én már ő is azt írta Sinkó Ervinnek: „Csak egyet tudok: meg kell szabadulnom ettől a rettenetes szereptől, még mielőtt ideggyógyintézetbe szállítanának engem is, mint Majtényit.”¹⁵

A *Híd* körüli helyzet akkor került nyugvópontra, amikor Major Nándor lett a felelős szerkesztő. Majtényi ezt követően többet nem vállalt politikai feladatot. Hogy miért, annak mélyebb okait írásából tudhatjuk meg. A *Törtlábú tigris* címűben az identitás szövevényes kérdésével foglalkozott: az íróasztalán immár húsz éve álló porcelánfiguráról, egy tigrisről írt, amelynek, miután

„átélt két világháborút, bombázást, forradalmakat, vigyáztunk rá és vigyáztatok rá és ... mégsem tudtunk rá vigyázni! – nem tudni, hogyan – eltört a lába [...] Ott áll a tigris ... néha leválik a lába megint de mit tegyünk? A dextrin mindig segít. Ott áll a végtelenből jövet és útban a végtelen felé ... és bámul, bámul rám. Bámulja ezt a törekvésemet és igyekezetemet is, ahogy őróla írok éppen [...] Ha nem törik össze, átveszi majd – minden jel szerint – a következő nemzedék. Ugyanis minap – éppen

¹³ *Híd*, 1953. 5. 309.

¹⁴ Herceg János ezt így mondta el: „Egy éjszaka Farkas Nándor felhívott, azt mondja: »Tudod, csak arról van szó, hogy hát ugye majd mondhassák, hogy te az okkupátornak bírtad szerkeszteni a Kalangya újságot, és most a szocialista társadalomnak nem bírod.« Mondom, bírom. Bírom.” In Vékás János: *Utak*. Zenta, 2010, VMMI, 102.

¹⁵ Kovács József (sajtó alá rend. és a jegyz. írta): *Sinkó Ervin levelezése*. 2. [köt.], 1945–1967. Budapest, 2006, Argumentum, 90–91.

levált megint a lába – legénnyé cseperedett fiam kezében láttam a tigrist. Szakértő tekintetével vizslatta, kezében a dextrines üveggel, aztán a pemzlivel kenegetni kezdte a sebeit.¹⁶

A *Különös ajándék* című novellában pedig

„Árva gyermekekről szól a történet, akik telefirkálják a falat kedvenc mesealakjaikkal. Ezért aztán kikapnak apjuktól, majd jön a szobafestő, aki mielőtt bemázolja a pipás oroslánt meg a többi mesehőst, a falra festi szépen a mesefigurákat, s otthagya, míg a szoba másik három falát festi. Akkor aztán átfesti azt is, és azt mondja a gyerekeknek, hogy lehúzta a függönyt, de az alakok továbbra is ott maradnak, s ha jók lesznek, ő ismét eljön és félrehúzza a függönyt. A gyermekek öröme igen nagy, féltve őrzik titkukat, majd csak anyukájuknak mondják el, ha hazajön a – temetőből. Ennyi az egész történet, s az első pillanatban nem is tudnánk megmondani, hogy mi kapott meg bennünket annyira ebben az írásban...”¹⁷

Nem tudta tehát a kontinuitást fenntartani, pontosabban fogalmazva, csak a legalapvetőbb emberi dolgokban érezte igazán a kontinuitást, miközben folyton arról beszélt, hogy

„az általános emberit keresi”, és mindinkább a különböző időszakok összekapcsolása foglalkoztatta, amelyek emlékképei ott voltak a függöny mögött. A hatvanas években jelentek meg visszaemlékezései, *A magunk nyomában* (1961) és a *Szikra és hamu* (1963), amelyekben elfeledett, vagy értékelése szerint oktalanul megbélyegzett emberek emlékét elevenítette fel, mintha csak visszament volna egyes dolgokért a múltba, amelyeket önmagából otffejejtett. A hetvenedik születésnapja alkalmából készült interjúban arról beszélt, hogy visszaemlékezéseinek harmadik kötetén dolgozik.¹⁸ Ekkor mondta el azt

■

¹⁶ Majtényi Mihály: Törtlábú tigris. *Híd*, 1957. 3–4. 157–161.

¹⁷ Juhász Géza: Ajándék. Majtényi Mihály: *Lássuk a medvét*. Noviszád, 1959, Forum. *Híd*, 1959. 11. 949–952.

¹⁸ Burány Nándor: Szikra és hamu. Beszélgetés a hetvenéves Majtényi Mihállyal. *Híd*, 1971. 9. 905–912.

is, hogy régóta foglalkoztatja *A száműzött*¹⁹ című drámájának témája, Ovidius, az udvari költő Tomiba való száműzetésének története: „Harminc éve hordom magamban, s egyszercsak jött, hogy most elmondom, megírom. Elkezdtem, aztán közbejött a betegség, azért sikerült megírnom, régóta érlelődött bennem ez a téma...”²⁰

A drámával Majtényi Mihály megnyerte a Forum Könyvkiadó színműpályázatát. Ezzel az előadással vett részt az újvidéki *Rádiószínház* a Vajdasági Színházak Találkozóján. Hetvenedik születésnapján ünnepi előadást tartottak az újvidéki M Stúdióban, majd Szabadkán a Népszínházban. Kiadták válogatott novelláinak gyűjteményét, és ebben az évben megkapta Vajdaság Felszabadulási Díját, miután korábban már Újvidék város Októberi Díjával meg Vörös Zászlós Munka Érdemrenddel tüntették ki. Ekkor mondta el, hogy harminc éve száműzöttnek érezte magát. Három év maradt még az életéből.

Kohlmann Anna 1909-ben született Zomborban. A gimnáziumban Herceg János osztálytársa volt, általa ismerte meg Majtényi Mihályt is. A többről az interjúból már részletesen tájékozódhatunk. A háború után Kohlmann Anna a *7 Nap*ban dolgozott. Egykori főnöke, Steinitz Tibor így emlékezett rá:

„Akkor köztudó voltam Újvidéken, amikor egy telefonutásra egyik napról a másikra átvedlettem újságíróvá, illetve a *7 Nap* főszerkesztőjévé. Hock Rezsőt, a *7 Nap* elindítóját máról holnapra áthelyezték Szabadkára színházigazgatónak, és a helyét gyorsan be kellett tölteni. A lap akkor mindössze három emberből állt: a főszerkesztőből, egy műszaki szerkesztőből és egy korrektorból. A műszaki szerkesztő akkor a bájos Buba volt, most Mišićné, és jelenleg egy belgrádi női hetilap főszerkesztője, Majtényi Panni volt a korrektor, intelligens asszony, akitől a fiatal főszerkesztő sok mindent tanulhatott.”²¹

¹⁹ Majtényi Mihály: *A száműzött*. In *Színművek*. Újvidék, 1971, Forum.

²⁰ Burány Nándor: Szikra és hamu. Beszélgetés a hetvenéves Majtényi Mihállyal. *Híd*, 1971. 9. 911.

²¹ Vékás János: *Utak*. Zenta, 2010, VMMI, 382–383.

A *7 Nap* Szabadkára költözése után a *Dolgozóknál* volt lektor. Akkor, és a későbbiekben is írt apróbb jegyzeteket²² a lapokba, rádióba, de mindenekelőtt Majtényi Mihály társa volt.

„Az életem minden nagy értékét a férjemnek, Mihálynak köszönhetem. Tőle kaptam a fiamat, az ő közelsége buzdított írogatásra is, alighanem az ő neve sugárzásának az érdeme, ha ki is nyomtatják a körmölgetéseimet.”²³

Kohlmann Anna 83 éves korában halt meg Újvidéken.²⁴

²² A névtelen. *Magyar Szó*, 1979. december. 23. 12.; Rózsafa kisszekrény. Adalék a Majtényi-irodalomhoz. *Képes Ifjúság*, 1981. december 23. 16.; Könyvek országútján. *Magyar Szó*, 1982. október 28. 10.; Majtényi Mihály palicsi napjai. *Magyar Szó*, 1983. augusztus 27. 15.; Vacsora nyolckor. *Magyar Szó*, 1985. február 21. 12. M. Szemerédi Magda: Hagyaték. Látogatás Majtényi Mihály özvegyénél. *Dolgozók*, 1975. augusztus 22. 8.; Németh István: A rejtélyes ember. Beszélgetés Majtényi Mihály özvegyével. *Magyar Szó*, 1981. november 14. 11.

²³ Kohlmann Anna: Józsi. Komáromi József Sándor, az ember. *Üzenet*, 1981. 9. 430.

²⁴ --: Elindult Zombor városából. Markovics (Majtényi) Mihályné emlékére. *Magyar Szó*, 1992. augusztus 24. 5.; Herceg János: Búcsú. *Dunatáj*, 1992. augusztus 30.

■■■ INTERJÚ ■

Mihály pályáját nagyon hathatósan befolyásolta az a tény, hogy 13 éves korában eltörte a jobb vállát, de nem mert szólni. Ez este történt, és úgy maradt egész éjjel, és aztán másnap hát mégiscsak meg kellett mondani, elvesztette a sapkáját, és nem merete megmondani. Akkor bevitték a kórházba és ott kezelgették, de semmire sem mentek vele. Akkor eltörték a már összeforrnt vállát, és elvitték Budapestre, ha jól tudom, a Szent János kórházba, ott volt egy teljes évig. Gyakran mondogatta, hogy ennek nagyon nagy szerepe volt az ő későbbi íróvá levésében, mert egy évig feküdt egyedül egy kórházi szobában, és gondolkodott. Tizenhárom évesen, és az logikus, hogy ilyen állapotban komolyabban, korához illőnél komolyabban gondolkodott a sorson. És innen is származtak a *Kokain* egyes darabjainak az alapötletei, mert ahhoz még egy kicsit fölött. Ő a piarista gimnáziumba járt, és nem merték oda visszairatni, mert féltek, hogy nehéz lesz neki az az egy évnyi kiesés. No most, ezzel nem volt semmi baj... de azért beiratták a kereskedelmibe. Elvégezte a kereskedelmit, leérettségizett, és akkor pótlólag leérettségizett gimnáziumból, úgyhogy két érettségije volt, és ez megint csak beleszólt az életfonalába. Gabonás lett az első állása, amihez kellett a kereskedelmi, ugye. No aztán a *Napló* néhány évvel később kiírt egy regénypályázatot, és akkor a *Mocsár* című regénye megnyerte az első díjat, ami később folytatásokban megjelent a *szabadkai* – nem tudom, hogy hívták akkor – *Bácsmegyei Naplóban* vagy *Naplóban*. Általában a pályázatok sorsdöntőek voltak. Megnyerte ezt a pályázatot, akkor nyert a *Tomiban most ősz van* címmel regénypályázatot, de volt neki, majd még eszembe jut, legalább két-három ilyen díjnyertes műve, mind jeligés pályázatok voltak. Azt tudom, hogy Vukovics Géza telefonált, épp az ebédnél ültünk. Mint mondta, „elájultak”, mert a mű gerince egy nagyon szép szerelmi jelenet, és hát ők úgy gondolták, jó okkal feltételezték, hogy ezt csak egy fiatalember írhatta, de kiderült, Majtényi Mihály a szerzője.

Rengeteget lehet róla és ökörlötte mesélni. Ja, és még egy anekdotát elmesélek. Egy este jövök haza... Hát Szabadkán az egész város a korzón volt estefelé, és Ellával találkoztam, hazaérve mesélem, hogy evvel meg evvel ezt meg ezt beszéltem, és ő némán ül és szivarozik. Mondom, szívesem, hát nem hallod, hogy hozzád beszélek? Erre azt mondja: szívem, hát nem látod, hogy dolgozom? Ül abban a fotelban és szivarozik, hát nekem látnom kellett volna, hogy ő dolgozik. Ezt még hozzá kell tennem, mert szintén egy bődületes csalódásom volt, amikor hazajöttünk a nászútról és végre beköltöztünk Szabadkán a saját főbérleti lakásunkba, megebédeltünk szépen – volt háztartási alkalmazottam, polgári élet volt egy rövid kis ideig, hogy azt is megkóstoljam –, és ebéd után a Mihály

fogja magát, bevonul ebbe a szobába, magára kulcsolja az ajtót, három ajtót, három kulccsal háromszor bezárja. Hát én ájuldoztam. És egész délután ott maradt, majd végre kijött. Mondtam neki, hogy életem legnagyobb csalódása, amikor végre a fiatal feleségével egyedül maradt a saját lakásában, ő ahelyett, hogy valamiféle kötelességét teljesítené, magára gombolja az összes ajtót. És akkor ő nekem szépen szelíden megmagyarázta, hogy éppen azért, mert huszonhány évesen ott voltam neki egyedül, olyan izgatólag hat rá, hogy nem tud dolgozni, és miután hát nem lehet csak szerelemből élni, hanem dolgozni is kell, ehhez a megoldáshoz folyamodott.

Szóval, melleleg szólva, apám nagyon szerette a Mihályt, és főleg szerette és becsülte a tehetségét. Zomborban volt egy Zombori Olvasókör nevű lokál, és ott apám rendezett. Apám [Kohlmann Dezső] magyar irodalomtanár volt, és rendezett egy Ady-estet a Mihály közreműködésével. Egyedül ő szerepelt, a Mihály, Ady-verseket olvasott, főleg a szerelmi költészetet, és magyarázta az ő Adyját, elképzelése szerint. No de hát hallani sem akart a házasságunkról. A Mihálynak két nagy hibája volt a szemében, az egyik, hogy újságíró volt, ezen nem lehetett segíteni, és a másik, hogy elvált. És hát mondom, „de hát Papa, én miattam vált el!” Azt mondja, most temiattad vált el, de majd elválik más miatt is. Azt mondta, hogy hat hetet nem ad az én házasságomnak. Hát ebben tévedett. Az is nagyon ügyes kis dolog volt, hogy mikor Mihály jött, Zomborban volt az esküvő, természetesen szigorúan csak két tanú jelent meg, és a Mihály olyan reggel kilenc órakor megérkezett a szállodából, ahol az éjszakát töltötte, 11-kor volt az esküvő és 1-kor volt nálunk a lakáson az ebéd. És nagyon hideg volt március 15-én. Nagyon hideg volt, és reggel hat óta fűtöttük azt a nagy ebédlőt, és 9 órakor még mindig kutya hideg volt. És Mihály bejön az ajtón, szervusz, szervusz, azt mondja apám, mit szólsz, ez a bűdös kályha, reggel hat óta tömöm, és még mindig nincs meleg. Szóval, így fogadta, mintha a legjobb lett volna minden, közben fél évig egyáltalában nem is jelent meg apám, kétszer egy héten, csak este 11 óra körül, amikor már a Mihály elutazott. Mert a Mihály akkor már Szabadkán volt a *Naplónál*, és minden csütörtökön és vasárnap jött a jegyesét, ugye, meglátogatni. Apám addig nem tette be a lábát, amíg nem gondolta, hogy a Mihály már elment.

Hogy ismerkedtünk meg? Hát anyám nagyon fiatalon meghalt, és én egy nyáron elmentem a nagyanyámmal Rabra. Mihálynak volt egy két személyre szóló ingyen nyaralása, a rabi Hotel Prahában. A nyomatulajdonostól kapta. Én meg ugyanakkor elmentem nagyanyámmal ugyanoda, Rabra, és délután gondoltam, minek ülök itt fölöltözve, inkább

leszaladok a tengerre, és megfürdök. Kár minden napért. Megmagyaráztattam magamnak, hogy kell a tengerre menni, és tényleg levetkőztem trikóra és elindultam a strand felé vezető úton, és ott ült a Mihály, akit látásból ismertem mint az „embert a bokrok között”. Tudniillik, Mihály a zombori *Új Hírek*nél tíz éven keresztül éjszakás volt, ami azt jelenti, hogy reggel 8 és 9 között ért haza. Én mint zombori hajadon, akkor mentem az első sétautaimra, délelőtt. És láttam egy idegen pofát fehér selyemhabos sállal, meg sétatobbal, ahogy azt a Herceg János barátunk százszor már megírta, ahogyan bolyong a bokrok partján, megy haza. És mindig lassan ment, hogy a bűdös szerkesztőségszagot egy kicsit kiszellőztesse a fejéből. Hát szóval, ők ott ültek, és akkor a Mihály felesége, Terézke, fölállt és azt mondta, hogy Pannika, ne menjen így tovább, hát mindannyian zomboriak vagyunk. Valószínűleg tudja, hogy mi ezek és ezek vagyunk, tudjuk, hogy maga ez és ez, és ezzel már... És még panaszkodott, hogy a Mihály nem hajlandó délben fölkelni, mondván, hogy a munkája miatt eleget kel fel korán meg lehetetlenül, és hogy ő lecsúszik a strandról. Akkor azt mondtam neki, hogy nyugodtan jöjjön velem, különben nem hiszem, hogy a rabi férfiak leharapnának belőle egy darabot, de ha esetleg szándékukban volna, akkor majd én megvédem. Erre föl együtt jártunk minden este táncolni, nagyanyám nagyon meg volt elégedve, hogy gardírozva vagyok, de sosem tudta, hogy hánykor értem haza. Lábujjhegyen jöttem, ő aludt mindig olyankor, és így telt el a nem tudom mennyi idő. Utolsó este még a Mihály meg én megnyertünk egy tangóversenyt ott, Rabon. Első dolga volt – miféle dolgok voltak akkor a világban! –, hazatérve Zomborba, hogy leült és írt egy cikket, vastagbetűs címmel jelent meg: *Zombori úrilány sikere Rabon*. Szóval, megírta, hogy én nyertem az első tangódíjat, de azt diszkréten elhallgatta, hogy ki volt a táncos.

Így ismerkedtünk meg, és a felesége mindig panaszkodott nekem, hogy elég undok a Mihály. Ők előbb hazamentek, mert lejárt a három hetük, aztán hazamentem én is, és valahogy megtudta az asszony, és eljött vizitbe. Kérdeztem, hogy van a férjed. Ő, azt mondja, hagyd, még undokabb, mint amilyen volt. Én már felismertem a jeleket, tudtam, hogy ő tulajdonképp miért undok. És akkor el is váltak énniattam. Két évvel ezelőtt voltam Pesten – ott van egy osztálytársnőm, akivel 12 évig jártunk iskolába –, és ott elmentem a Dudás Kálmánhoz – valószínűleg ismeri a nevét, Szabadkán volt gyógyszerész –, és meséli, hogy találkozott a Terikével, illetve a Terike főnn volt nála, és melegen érdeklődött irántam. Egyáltalán nem haragszik rám, és férjhez ment egy pilótához, akiről kiderült, hogy civilben gépészmérnök, és jól megvannak, összeférnek mindenféleképpen, de gyereke nincs. A Mihálynak mániája volt a gyerek.

Tehát így ismerkedtek meg. Akkor már láthatta, hogyan született a Császár csatornája...

Hogyne, sőt... Itt volt egy Mirkov nevű mérnök, aki a csatorna őrültje volt, részben a megálmodója és kivitelezője is. És volt egy akkora térkép, mint ott az a kredenc a falon, és az alatt ültek, mint a szerelmesek, a Mihály és a Mirkov, és beszéltek erről a csatornáról. Mirkov is mániákusa volt ennek a csatornának. A *Császár csatornájának* két változata van, az *Élő víz* és a *Császár csatornája*. Azt hiszem, a *Császár csatornája* az első.

Igen, az 1943-ban jelent meg...

Az az első vari. No most, sokkal, sokkal később a Sava Babić lefordította szerbre, és rá akarta beszélni a Mihályt, hogy járják be a csatorna egy nagyobb szakaszát ők ketten. Akkor láttam nagyon jókedvűnek a Mihályt, nem is tudom, hogy volt-e azután olyan jókedvű. De hát ebből nem lett semmi, mert a Mihály beteg volt, és nem mertte az orvos elengedni egy ilyen útra.

Van a Mihálynak egy kis könyvgyűjteménye a csatornáról, hát ezt gyűjtötte éveken keresztül. Ez tulajdonképpen úgy kezdődött, hogy a Komáromi József Sándor, nem tudom, ismeri-e?

Persze.

No... Józsi örökölt az apjától valami komoly vagyont. És akkor fölment Pestre, és betársult a Zilahy Lajos *Híd* című folyóiratába, és az egész pénzt ott el is verték ketten szépen. Amikor a Józsi ott volt, állandóan heccelte a Mihályt, hogy a Zilahy kér tőle írást. És a Zilahynak az a gondolata, hogy itt fog élni Jugoszláviában, tulajdonképpen onnan származik. Szóval, Zilahy nagyon szerette Újvidéket. Mihály pedig írt két-három helyi vonatkozású novellát. Egyáltalán nem az élő vízről, csak már csatornaközelből. És ez adta neki aztán azt az ötletet, hogy megírja az autentikus történetet, fölkatatva mindenféle történelmi, valós anyagot, és tulajdonképpen a Józsi meg a Zilahy is benne voltak ebben a mesében, ők indították meg, hogy megírja...

Hogyan gyűjtötte az anyagot?

A csatorna mentén utazott, még persze abban az időben, amikor egészséges volt. Volt Bács várában, bejárt egy-egy szakaszt, hogy úgy mondjam,

■■■

tapogatta a helyszínt. Odament, és emberekkel ismerkedett, és szigorúan a tárgyhoz tartva magát mindenféle emlékeket keresett, kutatott, ez volt a de facto anyaggyűjtés. A fiam a fő megmondhatója ezeknek a kvázi hivatalos könyveknek, amit a Mihály a megírandó dolgaival kapcsolatban szerzett be, és ott van egy polc, ahol léteznek ilyen könyvek, amik szigorúan kapcsolódnak a csatornához.

No ez megjelent Budapesten. Magyarul persze, és utána a Mihály egy kicsit átrázta, és megjelent Újvidéken is.

Mi vezérelte arra, hogy megírja a második változatát is?

Nem érett meg eléggé benne. Ezt ő úgy hívta, hogy kiérlelni az anyagot. Nem ez volt az egyetlen eset, hogy megjelent az írása, sikere is volt és eladták, az neki nem volt elég. Akár éjjel fél háromkor is felkelt, hogy itt és itt, és ott és ott nem pontosan hajszállra azt írta, amit kellett volna, és azt helyesbiteni kell, és akkor így lett két változata egy-egy könyvének.

Emlékszik esetleg egy-egy konkrét részletre, hogy mit kifogásolt?

Nem. Nem, mert őszintén szólva a szerelmi regényeket szeretem. Nem is nagyon érdekelt a próza. Csak sokkal később, amikor lektor lettem a Magyar Szónál, illetve a Szabad Vajdaságnál, akkor kezdtem ezek a kvázi prózai regények iránt érdeklődni.

A Szabad Vajdaság hőskoráról az egyik legmegragadóbb cikket Majtényi Mihály közölte a Magyar Szóban '69 októberében, az volt a címe, hogy Muskétások hátizsákja. Ebben leírja, hogyan jöttek ide, Újvidékre...

Ja, ez a drámai utazás a marhavagonban...

Igen. És benne van, hogy benne volt-e már mindez, vagyis az újságpalota, Rádió, könyvkiadás, egyetem, benne volt-e már mindez abban a hátizsákban, a megpörkölt takaró közvetlen szomszédságában...

... éppen akartam mondani a megpörkölt...

Milyen volt az indulás, amikor ide kerültek?

■■■

Az borzalmas, az borzalmas volt. Lakás nem lévén, fizetés nem lévén, koszt nem lévén, semmi sem lévén, csak munka... Nyomdász sem volt. A Mihály tanította a nyomdászokat nyomtatni, és volt neki egy-két bravúrja, amikor például időszükében egyenesen a szedőgépbe diktálta a cikket, azt mondták az öreg nyomdászok, hogy ilyen még nem volt a nyomdászat történetében, hogy egy kvalifikált újságíró a szájából a gépbe mondja az anyagot. A parádé ott kezdődik, hogy engem Szabadkán borzasztóan becsaptak. Nekem volt ott egy gyönyörű négyszobás lakásom, és ott éltem a fiammal, az anyósommal és a férjemmel. No most a férjem idejött ezzel a muskétás zsákkal, és ez egy lehetetlen helyzet volt, de így volt. És az egyik szobában volt a Mihálynak egy biedermeier mellett elszaladt kis félkör alakú díványkája, ilyen keskeny, és olyan rövid, hogy magának körülbelül térdig ér, és azon aludt ő. Nagy kinnal egyszer átjöttem és hoztam legalább egy tisztességes párnát neki. Aludt, összekuporodva, mint egy kutya, nem tudom meddig, és reggel fél ötkor, érti, fél ötkor jött a takarítónő és neki akkor fel kellett kelnie és dolgoznia este tízig. Abban a bűdös, rendesen soha ki nem szellőztetett helyiségben... És együtt volt a *Szabad Vajdaság* és a *Slobodna Vojvodina*. Az egyik szobát elneveztük Fricnek,²⁵ a másik volt a Zsig,²⁶ a harmadiknak nem jut eszembe a neve, de a fiam – aki akkor kisgyerek volt – adta ezeket a neveket a szobáknak. Szóval, itt élt a Mihály. Am egy éjjel rámtört egy részeg orosz. Kiderült, hogy a Mihály nem lakik otthon, hanem bejelentett munkahelye van, és egy részeg orosz rámtört volna, hogyha ez a nagyon masszív asztal nem létezett volna. Én éjjel fél háromkor kirántottam a fiacskámat a meleg ágyból, felöltöttem, éppen amennyire bírtam, és úgy álmosan, gyalog kimentem vele az állomásra. Ahogy lesz, úgy lesz. Felköltöttem a szomszédasszonyt, mondtam, hogy megyek Újvidékre gyerekestül, ne értesítsen semmiről, csak akkor értesíthet, ha felgyújtja az orosz a házat. No és akkor itt a Stražilovska utca nem tudom hányas, talán ötös számú házában, az első emeleten kivettünk egy pici lányszobát, ahol volt egy ágy és két nagyon sovány matracka. A két férfi aludt a földön, a matracon, én pedig az ágyban. Itt laktunk hónapokig.

Egyszer végre szörnyű szerencse ért bennünket, mert kiköltözött a *Szabad Vajdaság* és a *Slobodna Vojvodina*, és mi kaptuk el az ötszobás lakást, de minden nélkül. Öt parkettás szoba cserépkályhával, de se fürdőszoba, se konyha, se spájz, se pince, se padlás, semmi. És ettől úgy szabadultunk nyolc és fél év után, hogy az akkori igazgatónak, Farkas

■

²⁵ Miroslav Štajnernak, a *Slobodna Vojvodina* főszerkesztőjének beceneve.

²⁶ Keck Zsigmond, a *Szabad Vajdaság* főszerkesztője.

Nandinak a felesége feljött hozzám, mert kijött a Futaki úti piacra tejföler, és elfelejtett tejfölos bögrét hozni. Elájult, amikor látta, micsoda disznóólban lakunk. Azt mondta, hogy ez nem igaz. Hiába sopánkods – mondtam –, ez igaz. Nyáron Rogaška Slatinán voltunk – 23 évig minden nyáron –, és amikor hazaértünk, csöngött a telefon, szöltk, hogy a Mihály azonnal rohanjon a lakáshivatalba, mert kiállítva ott áll a lakása, a Duna parknál. Ott laktunk körülbelül húsz évig. A Mihálynak a legtermékenyebb alkotó idöszaka volt, kitűnően érezte magát abban a lakásban, a vadgalambok jártak az ablakpárkányra, az udvarból a Dunára lehetett látni. A parkban nagyon jó levegő volt, kellemes hely volt, minden volt, és hát akkor éltünk először emberi körülmények között, teljes kényelemben a háború után. Úgyhogy a Mihály alkotói kiteljesedése erre az időre esik. Elmesélem például a *Mi történt az utcasarkon* című novella történetét. Egy vasárnap délután kinézek az ablakon, ömlik az eső, és pont ahogy lenézek a harmadik emeletről, látom, hogy egy fiatalember, minden nélkül, áll ott a sarkon, az én ablakommal szemben. Odahívom a Mihályt, mondom, nézd, mi a fenét csinál ez a fiú itt ebben az ömlő esőben. Ő is ezt konstataálta, és abban a pillanatban jött egy másik, kezét fogtak és elkezdtek vitatkozni, rettenetesen gesztikulálva. Hogy mit, ugye, azt mi nem hallhattuk. No ebből aztán Mihály írt egy novellát. Vázolta a lehetőségeket, hogy főnyereményt nyert-e; megkérte-e egy lány kezét, és az nem ment hozzá; megkérte-e ugyanazt a lányt, de az hozzáment. Ebből lett egy rádiódrama, majd egy sokkal sikeresebb változat, amibe egy nem reális elem is van. Egy öregasszony – talán Ilka néni – szerepelt a történetben, egy fátyolos hang formájában. Ahányszor csöngött a telefon, jelentkezett egy fátyolos női hang, és nem lehetett tudni, hogy annak az Ilka néninek a szelleme-e, vagy valaki valóban pöcögteti a telefont. Nagyon sokszor sugározták ezt a rádiódramát. Az az alacsony meg kövér – most már nem is kövér –, a Lőrincze... [Lőrincz Lajos] nevű színész, meg a Jordi [Jordán Erzsébet]. Ők játszották ezt a házaspárt, akik kinéztek az ablakon, mint mi valójában. Akkor már volt televízió, és felvételezték őket kettőjüket az én ablakomban, ezt a Lőrincet meg a Jordit. Szóval, ez egy igaz történet.

A háború utáni első könyve a Májusfa volt, 1948-ban.

Igen, kis írások.

Hogyan állt össze ez a könyv, milyen volt a fogadtatása...

Kellett a könyv. Egyszerűen azért állt össze, mert nem volt. Újságírók voltak, írók nem voltak. Ugye volt az a... Isten bocsássa meg, volt az érzelmileg és mindenben skót Zsiga [Keck Zsigmond], aki nem volt író, volt a Léway Bandi, akit nem tartok írónak, noha minden tisztelem övé, egy nagyon szimpatikus, kedves ember volt, de nem író. Ki volt még? Volt a Laták, az megint egy félrecsúszott sínen volt, önmagával sem volt egészen tisztában. Nem volt író. Viszont igény volt. És akkor jött haza, nem tudom honnan leszerelve a Bodrits Pista, és mindjárt kinevezték főszerkesztőnek a... Bratstvo – ugye, az volt? –, a Bratstvo-jedinstvo Könyvkiadóba, és első dolga volt, hogy ráesett a Mihályra, hogy írjon nekik valamit, mert kellett a könyv. Ők jó barátságba kerültek már Rogaškán, mert a Bodrits is odajárt, meg mi is. Utána is találkoztunk Rogaškán minden évben. No és akkor megírta a Mihály a *Májusfát*. Nagyon örültek neki, mert könyv volt, és sztorik voltak. Például ma is emlékszem – bár nem tudom, mikor volt a kezemben az a könyv utoljára –, úgy kezdődik, hogy „eredj, szívem, nézz körül a határban”. Nem akarom a [Herceg] János szavát használni, hogy kitekintő, de valami ilyen, így kezdődik, hogy „eredj, szívem, nézz körül a határban”. Nagyon jól fogadták, mert nem volt könyv. Abban az időben, ha nem is pontosan, jelent meg a *Csillagszámoló* is. A gyerekkönyvre is borzasztó szükség volt. Megjelent az *Óz varázslója*, amit szétkapkodtak, úgyhogy nekem sincs ebből példányom...

Láttam egyet a Csillagszámolóból itt...

A *Csillagszámoló* igen, de az *Óz varázslójából* nincs, és akkor a Mihály nagy hirtelen megírta, visszaemlékezve a saját gyerekkorára, percek alatt. Hát ha dolgozni kellett, akkor a Mihály sem embert, sem istent nem ismert. Örült munkabírása volt, mint hat ökör, úgy tudott... Ha egyszer leült és elhatározta, hogy valamit megír, akkor azt már úgy vehette, hogy a fiókban van. Addig föl nem kelt, amíg be nem fejezte. Volt az az öreg Stoewer gép, most csináltak egy kis vitrint a *Magyar Szóban*, egy Majtényi Mihály-vitrin, és én visszaadtam azt a Stoewer gépet. Nekem itt van ez az új kis Portable. Különben sajnos nem tudok gépelni, két regényt megírtam tavaly, de gépen írni nem tudok. És hát ott bent van a Stoewer, és az Andris [Majtényi Markovics András] fiának első dolga volt, hogy lefényképezte azt a fachtot. Azt mondja, hát ez az öreg szivar itt mit akar? Hát tényleg az öreg Szirmainak egy fényképét bedugták ebbe a Stoewer gépbe. És az Andris is dühöngött, nem irigységből vagy féltékenységből, hanem, ha csinálnak egy Majtényi-vitrin, akkor ott mit keres a Szirmai. Itt van valahol az a kép...

Hogy viszonyult a gyermekirodalomhoz? Általában hogy viszonyult a gyerekekhez?

Gál László megírta, hogy Majtényi Mihály egy született nagypapa volt. Egész fiatal korában már az volt, imádta a gyerekeket. Házasságunkban az első karácsony Szabadkán ért bennünket, az Antunović utca nem tudom hányas szám alatt, és hát volt egy kis pénzünk, csináltam egy finom vacsorát. Az Andris még nem volt, és nem is lehetett kommunista. Amióta az Andris, nem tudom hat éves vagy hány éves korában, átvette a politikai irányvonal igazgatását, nem lehetett karácsonyfát csinálni, csak újévfát, ugye... Szóval, csináltam egy jó vacsorát, és bort és mindent, és egyszer csak a Mihály becsapja a levesbe a kanalat, és leszalad a földszintre. Fölhozta a házmester öt-hat szurtos gyerekét – az egyik szebb volt, mint a másik – meg a szülőket is, és kaptak bort, meg szaloncukrot, narancsot, meg mindent, és akkor elmentek. Azt mondta a Mihály, hogy gyerek nélkül nem ér semmit a karácsony. Nem volt neki nyugta, és a következő karácsonykor már a fia nézte a karácsonyfát, igaz, hogy még vízszintesen... Szóval, hát nagyon szerette a gyerekeket. És a gyerekek egy nem tudom hanyadik érzékkel melléhúzódtak, szerették meséltetni, nem volt az a marhaság, amit egy gyerek mondott, és a Mihály azt komolyan ne fogta volna föl, és elszórakozott azzal a gyerekekkel. Szóval, nagyon szerette a gyerekeket, és a gyerekek úgy hívták, hogy az Andriskának az apukája, úgy hívták a Mihályt, nagyon jó viszonyban volt a gyerekekkel.

Ötvenegyben jelent meg az Élő víz, két évre rá, 1953-ban pedig a Garabonciás.

Az első kiadás.

Igen. A Garabonciással kapcsolatban...

Hát a *Garabonciást* a Mihály mindig írta. Nekem az olyan, hogy az nem is született, hogy az mindig megvolt a Mihályban, mindig jelen volt a figura, amit ő éveken keresztül formált és építgetett a lelkében, hogy minél meggyőzőbb legyen, és azon gondolkodom, van egy francia író, és nem jut eszembe a neve, akinek van egy ilyen garabonciás formájú férfialakja. Majdnem elbőgtem magamat, amikor írtam ezt a könyvet,²⁷ és benne van, hogy halt meg a Bige Jóska, a garabonciás. Hogyha igaz,

²⁷ A kéziratot nem találtam.

de ha nem igaz, akkor is, garabonciás mindig van és él, és ha meglátogat benneteket nehéz időkben, akkor ültessétek le az asztalhoz, és adjatok neki egy pohár bort, és ilyen stílusban. De, nem jut eszembe, hogy a fenébe hívják azt a francia író.

Az az érzésem, hogy Majtényiban volt egy nagy adag prousti... Nem mondhatnám szentimentalizmusnak, de... múltba vágyódás...

Volt, volt...

És ő tudatosan küzdött ez ellen... Tudatosan igyekezett...

... modernizálódni...

... a tényeket...

... reálisan bemutatni...

... és olyan keretek közé...

... szorítani...

Úgyhogy például, amikor megírta azt a két irodalomtörténetileg is fontos könyvet...

No ez is szerepel ebben az én könyvemben.

Emlékszik-e, hogy mikor erősödött föl benne ez az érdeklődés a vajdasági múlttal kapcsolatban? Én a cikkei között számtalan olyant találok, amelyekben eléggé elfelejtett nevekkel foglalkozik.

Hogyne.

Talán az is bántotta, hogy az emberek...

Mellőzik, nem teszik a helyére. Szóval, nem tudom, ő valóban szeretete a múltat, és ez az egyik oka, hogy a *Császár csatornáját* egyáltalán megírta, és kétszer megírta, és ha már valamit csinált, akkor szeretete

■■■

mindjárt a hozzá illő ambientst, hangulatot, háttérret, színtért, mindent megadni, ami...

Milyen körülmények vezérelték, amikor elkezdett foglalkozni ezekkel az irodalomtörténeti kutatásokkal?

Az is kellett. Azt sem csinálta senki. Itt volt már dr. Bori Imre, aki igazán egy kiváló ismerője az irodalomnak, a Juhász Géza, aki ezzel foglalkozott szintén, nem tudom hány, legalább 12 ilyen írói arckép, ezek a kis sárgák, de nekem például... ezt most nem szabad fölvenni, amit most mondok...

Nem megy ez műsorba...

Szóval, hogy ne olyan legyen a Mihályról szóló kvázi életrajzom, mint amilyen volt a Juhász Gézáé. Hogy azt nem tekintették eléggé, mit tudom én, autentikusnak. Hogy én, mint a Mihállal élő és egész életét éber szemekkel figyelő asszony, hogy nekem őszintén és igazabban kell a Mihály személyéhez és a munkájához hozzányúlnom, mint ahogy azt a Géza tette.

Milyen észrevételei vannak ezzel a monográfiával kapcsolatban? Mi az, ami ön szerint nem helytálló?

Én ezt nagyon régen olvastam. Az egész nem őszinte, nem a Majtényi Mihály köszön vissza. Amit én kvázi reprodukálok, az az érzésem szerint olyan, hogy Mihály sem írhatta volna őszintébben. Géza pedig egy idegen valaki, az mégse a Mihály lelkéből lelkedzett. Kis distancia van, nem elég közeli.

A Mihály különben, ugye tudja, hétről-hétre írt, a szegény szerencsés úgy hívta, hogy szombati színes madzagot.²⁸ Sokszor vidékről jött, vagy oda ment, amikor ezeket az anyagokat írta, és x-szer a vidékjárás közben felszedett valamilyen történetet, amit reprodukált az írásaiban. Szóval, ez nem kisujjból kiszopott belletrisztika, hanem mindig igaz történet volt. Például az már anekdotaszámba megy, hogy elment egyszer egy faluba, ahol áramszünet volt. Igen gyakran előfordult ez a háború után. És Mihály mindig magánál tartotta a zseblámpát. Ott van, az az ő Krisztus előtti zseblámpája és nem akarom kicserélni, mert ez így kedves, ahogy

■

²⁸ Jegyzetek az Újvidéki Rádió szombati esti híradójában.

■■■

van. Mihály pedig, amikor elaludt a villany, anélkül, hogy megállt volna, tovább mondta a mondatot, mintha villanyfényözönben ülne, mert ott volt a lámpája, ami a sötétségtől megmentette. És egyszer mentek a Fehér Ferencsel például... Ők, a Mihály meg a Fehér mentek a dűlőutakon, és beszélgettek. Mentek az írótalálkozóra Kanizsára, és megy egy paraszt, látja ezt a két városi öltözötű embert, és a barátja vagy ismerőse erre a két íróra bök, hogy ezek mifélék. És akkor ez, aki kérdezett, azt mondja, valami írók. Azt mondja a parasztember, ezeknek nincs jobb dolga, mint hogy rendes lakásuk van, és itt táboroznak... Hogy hívják ezt a festőt? Sáfrány. Zentán voltunk, Zentán is volt írótábor néhányszor. Ha Mihály ment terepre, akkor mehettem vele, csak arra kellett vigyáznom, hogy reggel nyolckor – az már a *Dolgozóknál* volt – a Bogdánfi mellett üljek. Ő hét órakor már bent volt a szerkesztőségben, és tőlem elvárta, hogy nyolc órakor ott legyek, és a jobb kezem mellett legyen a telefon. És ha csöngött, azt nekem föl kellett emelni, és a jobb kezemből áttenni a bal kezembe és neki átnyújtani. Neki fontos volt, hogy én ott jelen legyek, és kezébe adjam 25 centiméter távolságból a kagylót. A fizetésem gyalázatos volt... Jaj, hát azt sosem felejttem el – bár most nem rólam van szó –, először korrektor voltam csak, és egy reggel bejött a Sándor és azt mondta, most azonnal menjen át a korrektor fülkébe, és hozza át a kék ceruzáját meg az idegen szavak szótárát, mert maga többet nem korrektor, hanem lektor. És ide tartozik, ehhez az asztalhoz. Majd megőrültem a boldogságtól. Első elemista koromban olvastam – bár ez a név magának nyilván semmit sem mond: Gaál Mózes – *Az élet muzsikája* című gyermekregényt, és akkor elhatároztam, hogy író leszek, és ez bizony egészen mostanáig húzódott. A [Herceg] Jánost éppen kérdeztem, 24 éves volt, mikor az első regénye megjelent. Az én első regényem pedig tavaly jelent meg, ez a *Selyemtéglás ház*. A nagyszüleim háza, ahol születtem és éltem.

Mint mondtam, tegnap jelentettem Jánosnak telefonon, hogy Tomán átvette a kéziratomat, és hogy vannak bizonyos Jánosok, akiknek már 24 éves korukban megjelent a könyvük. Csak én nem tartozok közéjük, de azért boldog vagyok, hogy most majd megjelenik. Különben ez szintén nem érdekes a közönség számára, hogy első gimnáziumban a Jánossal jártam, egy Kovács Antal nevű tanár volt az osztályfőnökünk, és minden szerdán íratott velünk magyar nyelvből házi dolgozatot. És akkor szerdán a magyarórán az ötös dolgozatok szerzői fölolvasták a dolgozatokat. Mindig mi kerültünk ki győztesen, vagy a János vagy én, közben a János nem is volt kitűnő tanuló. De véletlenül sem egy harmadik, állandóan, állandóan, szünet nélkül. És hát ez a mi kvázi irodalmi barátkozásunk még most is tart. Különben az apám gimnáziumi tanár volt, és a Jánosnak

nagyon jó barátja. Apám haláláig jóban voltak, különben a János inas volt az *Új Hírek*nél, újságíróinas, mikor a Mihály ott már segédszerkesztő volt. Ezt a képet, amit itt lát lógni, ez a zombori képtárban lógott 18 hónapig. Egy szép délelőtt, már a háború után persze, Mihály jön haza nagy lihegve, hogy Herceg János telefonált, fölfedezte a képemet, és már el is intézte a Konjovic Milánnal, aki apámnak szintén tanítványa volt, hogy megkapom a képet, és kedden rohanva menjek érte, mielőtt megmondolja magát.

Ki készítette a képet?

Ezt Budapesten készítette egy Wolf Elza nevű, akadémiaát végzett festőnő rólam, az pedig a nagyanyám. Érdekes, hogy két más-más korú nő, én 14 éves voltam, ő meg, nem tudom, hatvan fölött... Szóval, nagyanyám meghalt, és széthurcolták a holmiját. Mi nem voltunk egyáltalán Újvidéken, de hogy hogyan került ez a két kép a képtárba, nem tudjuk. A lényeg az, hogy János fölfedezte, és kötelességének tekintette Mihályt erről értesíteni. Én mentem az Andris fiammal – aki akkor hatéves volt és nagy világotzó – Zomborba a képekért, és amikor ki akarok fordulni a házból, felfedeztem két Herman Lipót-képet. Ezeknek milliókat ér darabja, a nagyapám egy nagyon gazdag ember volt, és pénzért vette. De hogy került a múzeumba? Azóta ismételten beszéltem a Konjovic Milánnal, de ezt nem tisztáztuk. Hogy ő miért nem firtatta, hogy két ilyen értékes kép hogyan került egyáltalán be abba a zombori képtárba, nem tudom. Azt valaki behozta és átvette. A lényeg az, hogy én akkor azt mondtam, jó, pardon, akkor nem két képpel, hanem négy képpel fogok távozni, és tizennégy tanút hozok, ha kell, mert fél Zombor ismerte a nagyszüleim lakását, és tudta, hogy ezek de facto családi képek.

A *Selyemtéglás házban* benne van, hogy életemben 18 hónapot lógtam a képtárban.

Mondja, Majtényit hosszabb időn át foglalkoztatta ez a Bige Jóska, ez a furcsa figura?

Igen, egész életében, haláláig.

Voltak modelljei, voltak az életben ilyen figurák?

Hát például egyszer utaztunk Mihállyal Eszéken keresztül. Hogy miért épp ott, nem tudom, de le is szálltunk, megittunk valami frissítőt vagy

mit, és állt egy koldusszerű férfi, középkorúnál kicsit idősebb egy rém elegáns kutyával. És akkor én még megjegyeztem, hogy egy nagyon sikkos zöld kalapja van, mármint ennek a koldusszerűségnek. És akkor azt mondta, hogy látod, ez egy kicsit túl rongyos, de azon kívül tisztára egy Bige Jóska. Ennek a szép kutyának a tulajdonosa. És ez egy nagyon jól betanított, dresszírozott kutya volt, még ott néztük a kutyát meg a gazdáját, de semmi több nem lett belőle.

Valószínűleg a művészeket általában érdeklik az úgynevezett „szabad emberek”.

Persze.

Azok, akiket a társadalmi rend vagy szigorú hierarchia nem tud...

... annyira magába fogni.

Hogyan tekintett ő ezekre a dolgokra?

Nem akarta, hogy elvigye ez a garabonciás szellem, elég volt neki ez útmutatónak az írásaiban. Például most is szaladgál Noviszádon egy jó kö-zépkorú, elég... Nem épp kövér, de molett férfi, magas, aki a Forum táján lakhat évek óta, mert ott szaladgál folyton, úgy hívtuk, hogy Harmadik Ablak. Mert a Mihálynak van egy rádiódramája, a *Harmadik ablak*, olyan kicsit móríczos, vidéki alakokkal, és ez a pasas, akiről beszélek, pontosan olyan. És mi elneveztük – a Mihály nevezte el, miközben én voltam a fő névadó –, elnevezte Harmadik Ablaknak. Ha jött az utcán, akkor azt mondta, nézd, itt jön a Harmadik Ablak. És még most is találkozom vele, kicsit megöregedett már, de még mindig ő a Harmadik Ablak.

Különben hajlamos volt a bohém életmódra?

Csakis arra.

Hogyan nyilvánult ez meg?

Egyrészt, sose volt pénzünk. Akármennyit kerestem, pénzünk nem volt. Például a nászutunk. Egy örült nagy családi ellen... Családi? Apámnak volt két hibapontlelőhelye a Mihályban, egyrészt újságíró, másrészt elvált

ember volt, és mint ilyen, nem alkalmas arra, hogy az én férjem legyen. Aztán szerencsére volt egy nagyanyám – anyám már régen nem élt –, és annak a Mihály szépen kezet csókolt, és a nagyanyám minden reggel kiment a piacra, hogy mi a fenének, nem tudom, mert nagy gyümölcsös, meg zöldséges, meg baromfiól, minden volt, szóval, kiment a piacra, hazajött, kalappal, leült és megitta a teáját, és miközben a teát itta, mint egy angol lady, olvasta az *Új Híreket*, aminek a Mihály akkor már segédszerkesztője volt. Úgyhogy neki a Mihály rokonszenves volt abban a pillanatban, ahogy meglátta, és ahogy a Mihály kezet csókolt neki, és hát illedelmesen elcsevegett vele. Egyszer a nagyanyám annyira elragadtatta magát, hogy azt mondta, meg sem érdemled, mármint én a Mihályt.

Amikor volt az a híres dolgozatolvasás, mindenki tudta, hogy a szerda nekünk egy rendkívüli nap, és szerdán már kora reggel ideges voltam. A nagyanyám házában laktam, és akkor a nagyanyám azt mondta: Panni, hát már megint ideges vagy, mire jó ez. Mit izgatod magad amiatt a János miatt? Az csak a kárpitos fia. Evvel a János el volt intézve. Nagyon sok év után, ugye, a Mihály már mint vőlegényjelölt került a családba, és akkor a nagyanyám odavolt, hogy milyen finom, és milyen jó modorú, és milyen úri gyerek, nem fogyott ki a dicséretből. És akkor én kajánul azt mondtam, látod, nagymama, pedig ő is csak a kárpitos fia. Mert mind a kettőnek az apja kárpitos volt. És erre a nagyanyám fönt a negyedik emeletről, már úgy értem, hogy hangszínen, azt mondja: az valami egészen más. Szegény nagyanyám 83 éves korában halt meg, és soha életemben nem tudtam meg, hogy miért más az, hogy a Mihály a kárpitos fia, és a János is a kárpitos fia, és ez mégis más.

Mihály meg János a zombori Bajai úton – egy gyönyörű szép hosszú utca, fehér virágos bokrokkal – sétáltak, mikor ezek a szép fehér virágok nyíltak. Mihály meg a János éveken keresztül az irodalomról vitatkoztak. Nem lányokról és nem ivásról, hanem éppen az irodalomról. És akkor kértem a Jánost, hogy írjon ezekről a sétáikról a Bajai úton. Megígérte, és nem írta meg. Sem ő, sem a Fehér, sem Papp Gabi, senki, aki megígérte. De hát nem baj. Ez a könyv mégis a Mihály meg az én ügyem, aminek különben az a címe, nem tudom, hogy tudja-e: *Örök Garabonciás*. Ez lenne a fedőlapja. Azt hiszem, hogy nagyon is odailő. Nekem nagyon tetszik a János könyvének, az *Árnyaknak* a fedőlapja, amit a Konjović Milan csinált, de most ez tényleg a Mihályról szól.

Hogyan nézett Majtényi a társadalmi igazságtalanságokra, lecsúszott emberekre?

Nagyon sajnálta őket, nem akarta megsérteni őket, inkább jóindulattal viszonyult hozzájuk, és ahol tudott, segített. Például, mindjárt egy élő példát mesélnék. Szabadkára mentem én férjhez, a *Napló*hoz, és akkoriban dívott a kvázi urak körében, hogy vasárnap délelőttöként sörözni jártak Vas Ádám vendéglőjébe. Én is jártam a Mihállyal rendszeresen minden vasárnap délelőtt, templom helyett oda mentünk, de a sört ő itta, én pedig a fröccsöt, mert a sört nem szerettem. A pincér konzekvensen neki odatette a spriccert, nekem a sört. Akkor szépen megcseréltük, és legközelebb megint. Aztán észrevettem, hogy nagyon vonakodva megy el otthonról a Mihály. Olyan szép napsütéses vasárnap, most mi a fene baja van, gondoltam. És megkérdeztem. Rámnézett ilyen ferdén, és azt mondta, hogy okos asszony létemre ki is találhattam volna. A fekete télikabátja nagyon finom, de olyan ócska, hogy röstell benne kimenni. Ezt csak egyszer mondta, mert még aznap elrohantam egy Krámer nevű szabóhoz, és az részletre csinált egy gyönyörű krombi anyagból készült télikabátot a nagymamám plédjéből. Két-három hét alatt elkészült az a gyönyörű krombi kabát, és akkor a Mihály abban hegyeskedett. És egy szép délelőtt egyedül vagyok otthon, beállít a Hangya Bandi. Hogy a szerkesztő úr küldte, adjam oda neki, már mint a Bandinak, a Mihály régi fekete télikabátját. Én szó nélkül odaadtam, és a Bandi elment. Téli víz ideje volt, irgalmatlanul hideg, és a Bandi körülbelül így volt fölöltözve, mint maga, még zakó sem volt rajta, de valami sokkal ócskább, mint ez a maga pulóverje. Szóval, sehogy sem volt fölöltözve. És amikor jön haza a Mihály, mondom, ez milyen „figura”, hogy a Hangya Bandi viszi a tisztítóba a kabátodat. Azt mondja, nem látod, hogy szegény gyerekek nincs kabátja, nekem van kettő, neki meg egy se, logikus, hogy neki adtam. Hát ilyen dolgai voltak. Aztán volt egy nagyon szép török mintás pongyolám, le akart engem abban festeni. Nem akartam neki bevallani, hogy állapotos vagyok, és nem akarok modellt ülni, és akkor ehelyett kaptam egy gyönyörű szép képet Hangyától, a *Cigányokat*. Az ő jellegzetes cinóber és sárga-barna színeivel, egy akkora képet [a falra mutat], az is Hangya-kép különben... Így voltunk mi a Bandival. Azt a képet később odaadtam a fiamnak meg a feleségének, mert hát kiszámították, hogy nekem tizennyolc festményem van, nekik három. Nekem két szobám van, nekik öt, ugye. És így...

Sorrendben a következő könyv a Lássuk a medvét.

A *Lássuk a medvét* egy olyan itt-ott készült könyv. Szóval, a Mihály állandóan késésben volt, voltak neki rendelései novellákra, mert novellát sem

írt senki. És akkor így állt össze a kötet. Elsőnek persze volt a cím, ami egy jó cím volt, és hát aztán ahogy gyűltek be a novellák, úgy telt a mappa, és amikor gondolta a Mihály, hogy most ez elég vastag, akkor odaadta, azt hiszem a Bodritsnak, és így lett meg. Ezek olyan jóízű történetek.

*Milyen volt, amikor egy könyve készült? Hogyan viselkedett?
A régi írásait újraolvasta...*

Azt nézte, hogy az pedáns legyen...

Sokat javított?

Nem túl sokat. Mire azok megjelenésre kerültek, azok ki voltak glancolva. Nagyon szerette az írásait, és úgy nevelkedett az én fiam, hogy ma is becsben tartja az írott szót, a betűt, nem csak a könyvet, az újságot is. A könyv tiszteletében nőtt fel, és a nagyobbik unokám szintén egy nagy olvasó, olyannyira, hogy imádja a tiszta irodalmat, a történelmi regényeket, meg ilyen dolgokat.

Örült, amikor egy-egy új könyve megjelent?

Hogyne, nagyon boldog volt. Van egy olyan mondása, volt, ugye, hogyha az ember egymás mellé tesz két könyvet, azok könyvek, de ha körösztbe fektet egy harmadikat, az már könyvtár. Tulajdonképpen melankólikus volt időről időre, de egy jó kedélyű ember volt, aki nagyon szeretett, ha nem is nevetni, de legalább mosolyogni. Szerette a kellemes ambient magá körül, utált veszekedni. Közölte velem, hogy az első házasságában egy „elrohanó” férj volt. A felesége szeretett veszekedni, ő pedig gyűlölte a veszekedést. És ahogy az első ilyen stílusú hangok felhangzottak, ő rögtön kirohant a házból és 10–12 órát nem ment haza. Nekem egyenesen megtiltotta, hogy bármikor is veszekedésre gondoljak, mert ezt ő nem bírja, és nem is akarja. Azért vált el, hogy ettől megszabaduljon, és hát ez így is maradt. Egyszer például mi volt?! Kávézás után voltunk, és idegesek mind a ketten, nem tudom miért, összeszólalkoztunk. Én kimentem az előszobába, vittem a piszkos csészeket, ő pedig az előszobán át a városba indult. És akkor fogta a csészét a csészealjjal együtt, és a kezembe adta. Azt mondta, no, vágd oda. Most rögtön vágd oda, meglátod, milyen jó lesz! Egyenesen kényszerített engem, hogy odavágjam azt a csészét, meg bepizkítsam az előszobát. Akkor tényleg fölszabadultam, és odavágtam a csészét.

A társaságot szerette?

Nagyon. Szeretett egy kicsit inni, például nem tudott rendesen ebédelni, kiderült, hogy ennek orvosi háttere is volt, savhiánya volt. Ha két deci spriccer állt az asztalon, akkor neki jó étvágya és jó kedve volt, és én néztem, emlékszem, sokáig jártam még a színház klubba, itt a parknál, és vittem a litereket, amikor elfogyott. Szóda mindig volt otthon és az asztalon, ő készítette a spriccert.

■■■ KONGÓ TIVADAR ■

Kongó Tivadar (Szabadka, 1915. – Szabadka, 2000. február 23.) jogász, bíró. Egyetemi hallgató korában az 1930-as évek elején csatlakozott a Népkör keretében működő ifjúsági mozgalomhoz. Egy időben a *Híd* munkatársa, 1940–1941-ben a polgári baloldalhoz közeledő *Vojvodinai Szemle* felelős szerkesztője. A magyar hadsereg bevonulása után az akkor megalakult szabadkai polgárőrség tagja.¹ A háború alatt a községházán hivatalnok. 1944 októberében a Szabadkán átvonuló szovjet csapatok a szabadkai munkaszázadból létrehozott csoport tagjaként Kongó Tivadart is magukkal vitték. Apatinnál átkeltek a Dunán, és csatlakozott a XII. Szlovéniai Proletár Brigád harcosaihoz. Čakovec elfoglalásáig részt vett a harcokban, ahol megsebesült. Miután leszerelt, és 1945 februárjában hadirokkantként visszatért Szabadkára, a Népfront elnökségi tagja, az újjáalakult Népkör főtitkára, a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség szervező titkára lett. 1948-tól a Tartományi Népfront kiadói és lapterjesztői részlegében jogi referens, a topolyai Járásbíróság elnöke, a szabadkai Felsőbíróság bírója, majd helyettes elnöke. Az 1964-ben alakult Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület szabadkai szervezetének elnöke, a jogi terminológiai szakosztály elnöke. Részt vett a vajdasági nyelvi egyenrangúsági törvénytervezet kidolgozásában. A nyelvművelő egyesületet 1972-ben ért vádak után eltávolították a Felsőbíróságon betöltött munkahelyéről, majd rokkantnyugdíjba került. 1990-ben a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének alapító tagja, 1992-ben részt vett a szervezet autonómiatervének kidolgozásában.

Az interjú 1989. július 14-én és 25-én készült Szabadkán.

¹ *Napló*, 1941. április 11.

A vajdasági magyarság második világháború utáni történelmének elemzésekor nem kell sokat töprengeni azon, hogy a magyarirtás hónapjait követő vertikális szerveződésről megállapítsuk: felülről irányították, és a kisebbség tagjainak ellenőrzése, szemmel tartása volt a célja. Másmilyen nem is lehetett, mert a „proletárdiktatúra” az élet egyetlen más területén sem tűrte meg a pluralista önszerveződést. Az akkori események résztvevői közül azonban sokan nem így látták ezt a folyamatot. Nemcsak azt gondolták, hogy a háború nehéz évei, majd a partizánterror véres hónapjai után a szervezeti keretben való részvétel a legkisebb rossz, hanem valóban hittek abban, hogy elérkezett az idő, amikor az új társadalmi viszonyok felülírják a nemzeti ellentéteket.

Ezek közé tartozott Kongó Tivadar is.

Szabadkán született 1915-ben, jogi diplomát szerzett és egy-egy újvidéki megtopolyai kitérőtől eltekintve egész élete ehhez a városhoz kötődik, itt is halt meg 85 éves korában. A számtalan fordulattal és változással terhes korban sokféle mozgalomban megfordult, de nem volt szélsőséges. A Népkörben, a nagy hagyományú szabadkai magyar művelődési egyesületben az 1930-as években, egyetemi hallgató korában ismerkedett meg a baloldali Ifjúsági Mozgalommal,² írásai megjelentek a *Híd*ban is, amikor azonban a folyóirat a kommunista párt szócsöve lett, inkább a *Vojvodinai Szemle* felé orientálódott. Ő maga ezt úgy magyarázta nekem, hogy a mozgalomnak két „taktikai” iránya alakult ki. Az egyik csoport – Mayer Ottmár, Simókovics Rókus, Keck Zsigmond, Laták István – a *Híd* folyóirattal az élen ráállt a munkásmozgalom irányításának vonalára, a másik csoport – Léway Endre, Kun Szabó György, Kongó Tivadar, Toldi Ferenc – meg kellett hogy nyerve a Népkör polgári tagjait. E célból megindították – a népi írók Szabad Szó című hetilapját megelőzve – a *Vojvodinai Szemlét*. Így is történhetett, de az kétségtelen, hogy az utóbbi feladatkör jobban illett Kongó Tivadar alkatához.

Az említett folyóirat 1936-ban indult *Szemle* címmel, rendszeresen, 1939. január 6-ától havonta, Jandek Ferenc szerkesztésében és kiadásában, 1939. február 25-étől pedig Léway Endre szerkesztésében, 1939. április 16-ától megváltozott címmel – *Vojvodinai Szemle* – jelent meg. Ekkortájt jelentkezett benne Kongó Tivadar. Legtöbbet a kisebbségi sors és a jugoszláv–magyar

² Omladinski kulturno-privredni pokret (OMPOK), 1936-ban alakult meg Újvidéken.

barátság foglalkoztatta: *Igazi jugoszláv–magyar megbékélésre akkor kerülhet sor, ha a nemzetiségek sorsa rendeződik;*³ *Egység vagy bomlás? Riport a zágrábi magyar egyetemisták elnökével a délvidéki magyarság egységét szorgalmazókról és az ezt akadályozókról;*⁴ *Miért nem művelődhet a nép? Csökkent a délvidéki magyar parasztság műveltségi színvonala.*⁵

A 1940. évi 5–6. kettős számtól a lap megszűnéséig, vagyis 1941 elejéig Kongó Tivadar volt a felelős szerkesztő. Miután a magyar hadsereg bevonult Szabadkára, ő pedig a város közigazgatásában nyert elhelyezést, 1941. július 25-én kérelmet nyújtott be a *Szemle* további megjelentetésére, elutasították.

Amit Kongó 1939-ben megírt a *Vojvodinai Szemlében*, lényegében ugyanazt jelentette meg a *Híd*-ban is 1946-ban, persze jelentős hangsúlyeltolódásokkal.

„Március az új élet kezdete, március a szabadság hava, a múlt temetője. Március népeink legszentebb vágyainak kinyilatkoztatása és népmozgalmainak jelentőségét ily rövid írás formájában kimeríteni nem lehet. De új, szabad hazánkban, az egyenjogú népek demokratikus Jugoszláv Népköztársaságában a márciusi népmozgalmakról megemlékezni, nekünk magyaroknak nemcsak történelmi hagyományunk parancsa, de időszerű eleven program. [...] Kis nép volt a magyar 1848-ban és 1919-ben, de a nagy népek demokratikus harcainak élén állt. [...] Kis nép volt a jugoszláv nép is 1941-ben, de március 27-én, mikor szembeszállt az európai népeket sorba leigázó náci-fasizmus hétfejű sárkányával, nagy, hatalmas és a világot bámulatba ejtő néppé nőtte ki magát. [...] Büszkék vagyunk tehát márciusra, melynek forradalmi népmozgalmaiban a két testvérnép a világszabadságért küzdött és végre egymásra talált. Kötelességünk tehát őrizni és ápolni, fejleszteni március emlékét. Harcolnunk kell, hogy az ezeréves elnyomatás által kitermelt ellentéteket örök időkre eloszlassuk. Harcolnunk kell, hogy most, amikor megvalósul a nép vágya, az örök március életrekeltekt vívmányait mindkét nép háboríthatatlanul élvezni tudja.”⁶

³ *Vojvodinai Szemle*, 1939. 1. 1–2.

⁴ *Vojvodinai Szemle*, 1939. 4–5. 13.

⁵ *Vojvodinai Szemle*, 1940. 5–6.; 8–9.

⁶ Kongó Tibor: Márciusi népmozgalmak. *Híd*, 1946. 5. sz. 286–293.

A magyarság büszkeségére, öntudatára apellált tehát ekkor Kongó Tivadar, akárcsak akkor, amikor a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség főtítkáráként mozgósítani akarta a vajdasági magyarságot, például az írástudási versenybe való nagyobb arányú bekapcsolódásra.

„Mi dolgozó magyarok ne áltassuk magunkat hazug mesékkel, hanem nézzünk szemébe az igazságnak, lássuk meg éppen ennek az úri társadalomnak ránk hagyott örökségét, az írástudatlan magyarok ezreit, és tegyük közügyggyé, magyar ügyggyé, mindnyájunk ügyggyé ennek felszámolását. Nézzük tehát, hogy hogyan és milyen értelemben kell közügyggyé tennünk az írástudási harcot. Az analfabetizmus elleni küzdelem nem egyes kultúraktivisták, egy-egy tanító, lelkesült kulturmunkás, a kultúrkör néhány tagjának munkája, nem is a választmány, az írástudási bizottság, sőt nem is egyes kultúregyesületek ügye, hanem az egész magyarságot érintő, az egész magyarságra nehezedő feladat. A szó legszélesebb értelmében közügyggy, amiről mindenkinek nemcsak tudnia kell, hanem amiért mindenkinek tennie is kell valamit. Csak úgy érhetünk el igazán eredményt, ha minden magyarban felébresztjük a felelősséget e föladat iránt és ha számbavesszük, megszervezzük, tervszerűvé és céltudatossá tesszük mindenkinek hozzájárulását ehhez az üggyhöz. [...] A Szövetség adjon mind több irányítást és támogatást az egyesületek munkájához, közvetítse tapasztalataikat, és nemzetiségi verseny formájában is szervezze a magyarság harcát az írástudatlanság ellen. Mert csak úgy érjük el azt, hogy 1949. év május 1-re ne legyen egyetlen magyar írástudatlan sem Vajdaságban, ha a harcot közügyggyé, minden magyar becsületügyggyé tesszük.”⁷

Kongó Tivadar nagy lelkesedéssel látott hozzá a szervezőmunkához, mindenek előtt a „kultúrgócok” tömegesítéséhez, intézményhálózatának kibővítéséhez. Életének erről a szakaszáról ilyen lelkesen nyilatkozott Dudás Károlynak még az 1990-es évek elején is.

⁷ Kongó Tibor: Írástudó legyen minden jugoszláviai magyar. *Híd*, 1947. 10. sz. 756–761.

„Abban az időben a jugoszláv nemzetiségi politika még azt a nézetet vallotta, hogy az anyanemzettől elszakított kisebbségek új hazájukhoz csak akkor kötődnek, ha ott biztosítják számukra az egyenlőséget és az akadálytalan fejlődést. Ezt a lehetőséget kihasználva egy öntudatos magyar értelmiségi csoport nekifogott a széthullott jugoszláviai magyar kultúrélet újjászervezéséhez. Ennek eredményeként még 1945 nyarán egy széles fronton kialakuló kulturális önszerveződési mozgalom elindítása érdekében alakult meg a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség. A munka jó irányba indult: az elnökség felhívására sorra jelentkeztek Vajdaságból és az ország szórvány vidékeiről is a segíteni vágyó kultúrmunkások. A Szövetség 1947 januárjában összehívott, a jugoszláviai magyarság egészét megmozgató népes közgyűlésén megválasztotta Kultúrtaácsát és szakbizottságait, megjelölte kultúregyesületeinek gócpontjait. Rövid idő alatt hatvankét egyesületet sikerült beszerveznünk, s a szakbizottságok is eredményesen működtek.”⁸

Az első években, a zavaros időkben, a pártelit is igényelte azt az átlátható szervezeti keretet, amely által ellenőrizhette a kisebbségi közösségben zajló folyamatokat, de hatalmának megszilárdítása után már elegendő volt számára a tagság nélküli vezetőség. Mint Dudás Károly írta az 1952. június 26–29-éig Palicscon megtartott Magyar Ünnepi Játékok kapcsán:

„ekkor már megkezdődött az első korszak eredményeinek leépítése, s épp ezt volt hivatva leplezni és cáfolni a színpompás palicsi seregszemle, másrészt pedig az elért eredmények felvonultatásával meg kellett mutatni országnak-világnak, elsősorban »a romlottságukban tobzódó budapesti csatlósoknak« és a többi szovjetbarát kominformistának, hogy lám, Tito Jugoszláviájában ilyen szabadon és boldogan él a magyarság, ilyen magas színvonalon ápolhatja kultúráját. A szemle alkalmából *Magyar Ünnepi Játékok* címmel gazdagon illusztrált kiadvány jelent meg, amely ha tagadhatatlanul a fenti célt szolgálta is,

■

⁸ Dudás Károly: Nehéz idők. In Szilágyi Károly (szerk.): *Eltévedt mezsgyekövek. Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez. 1918-1993.* Budapest, 1994, Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum, 196–197.

a háborút követő évek vajdasági magyar kultúrájának megkerülhetetlen dokumentumgyűjteménye. Egy-egy terület eredményeit jeles alkotók, kiemelkedő művelődési dolgozók, közéleti személyiségek foglalják össze, egyebek között Herceg János, Majtényi Mihály, Sulhóf József, Latak István, B. Szabó György, Olajos Mihály, Bodrits István, Kolozsi Tibor. Szembetűnő viszont, hogy azok, akik a Kultúrszövetséget útjára bocsájtották és megszűnéséig irányították, már nincsenek sehol. Dr. Hock Rezső, dr. Kovács Kálmán, Kongó Tivadar, dr. Várady Imre, Strelitzky Dénes és a többiek nevét még csak nem is említi a kiadvány.”⁹

Kongó Tivadar hallgatott a kor parancsára, és nagy lelkesedéssel folytatta a munkát szakmájában, a bírói székben. Amikor azonban 1964-ben megalakult a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület, ismét ott volt az első sorokban.

Tekintsük át röviden ennek a korszaknak az országos politikai hátterét.

Jugoszlávia fejlődésében az eredendő „hiba” – legalábbis Tito nyilatkozata¹⁰ szerint – a Jugoszláv Kommunista Párt VI. kongresszusa¹¹ után beállt „demokratizálódási eufória” volt, amikor lemondtak arról, hogy a párt közvetlenül gyakorolja a hatalmat. Gyorsan megmutatkozott, hogy a szocializmust nem lehet „proletárdiktatúra”, vagyis az állampárti elit diktatúrája nélkül építeni. Felszínre jutottak az országban addig lefojtott ellentétek, és megindult a harc a párteliten belül is az unitarista és a föderalista törekvések képviselői között. Természetesen az unitarizmus hívei a fejletlenebb köztársaságok képviselői voltak, akik az adminisztratív újraelosztás révén kívánták köztársaságukat kedvezőbb helyzetbe juttatni. Ugyanígy a fejlettebb köztársaságok képviselői a föderalista megoldások révén látták lehetségesnek a saját forásaik feletti önállóbb rendelkezést. Utóbbiak – tehát Szlovénia és Horvátország – „osztályszempontba” csomagolva, vagyis az

⁹ Dudás Károly: Nehéz idők. In Szilágyi Károly (szerk.): *Eltévedt mezsgyékövek. Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez. 1918-1993.* Budapest, 1994, Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum, 196.

¹⁰ Tito interjúja a *Vjesnik* című zágrábi napilapnak 1972. október 8-án.

¹¹ 1952. november 2-7-éig tartották meg Zágrábban. Ekkor változtatta meg nevét Jugoszláv Kommunista Szövetségre.

önigazgatás kiterjesztésének örve alatt igyekeztek céljukat elérni, mondván, hogy ez az a modell, amely által „a munkásosztály rendelkezik a bővített újratermelés egészével”. Ők láttak potenciális szövetségest a Szerbián belüli két tartományban, Koszovóban és a Vajdaságban, ha sikerül őket nagyobb önállósághoz juttatni, vagyis közvetlenül Jugoszlávia alkotóelemévé tenni, hogy az országos szintű politikai küzdelmekben a föderalisták oldalán az unitarista megoldások mellett legerőteljesebben kardoskodó Szerbia ellen lehessen őket fordítani.

A nemzeti kisebbségek, történelmi tapasztalatuk szerint, a többnemzetiségű, sokszínű államok keretében könnyebben megtalálják helyüket, mint a nemzetállamok konstituálódásának homogenizálódási törekvései során. Márpedig a jugoszláv tagköztársaságok önállóságának növeléséért harcoló helyi párteltek nem kis mértékben játszottak rá az adott köztársaság többségi nemzetének érzelmeire. Természetes lett volna tehát, hogy a kisebbség ilyen helyzetben az integráns Jugoszlávia híve legyen. Ezt volt célszerű ellensúlyozni a tartományok önállóságának kilátásba helyezésével, amely önállóságot hangsúlyozottan a tartományok sajátos nemzeti összetételével, és a kisebbségi (ekkor már nemzetiségi) jogok hatékonyabb érvényesítésének lehetőségével is indokoltak.

A föderalisták első győzelme az 1965. július 25-én bevezetett gazdasági reform volt, amely nagyobb teret engedett a piaci törvények érvényesülésének, ezzel együtt pedig csökkentette a központi adminisztráció gazdasági befolyását. Ezt követte az 1966. július 1–3. között megtartott brioni plénum (a Jugoszláv Kommunista Szövetség Központi Bizottságának a Brioni-szigeteken megtartott 4. plenáris ülése), amelyen határozatot hoztak az Állambiztonsági Szolgálat átszervezéséről, illetve lemondásra kényszerítették a szolgálat által elkövetett visszaélések miatt a szerb Aleksandar Rankovićot, akit a reformok első számú kerékkötőjének tartottak. Az ezt követő, három csomagban elfogadott, összesen 42 alkotmánymódosítás¹² után már nem Jugoszláviának voltak köztársaságai és tartományai, hanem a köztársaságnak volt szövetségi állama, olyan mértékben és módon, ahogyan abban az együtdöntés elve alapján megállapodtak.

■
¹² I-VI. módosítás: 1967. április 18.; VII-XIX. módosítás: 1968. december 26.; XX-XLII. módosítás: 1971. június 30.

Ebben az időszakban rohamosan bővült a vajdasági magyarság intézményrendszere; az 1958-ban megépült Forum kiadóház magába tömörítette az addigi teljes magyar nyelvű kiadói tevékenységet, emellett a kiadói tanácsa már a következő évben határozatot hozott a *Híd*-díj megalapításáról, 1961-ben pedig a *Kilátó* és a *Symposion* megindításáról. 1959-ben megkezdte működését a Magyar Tanszék, 1968 végén megjelent az 1954 óta készülő *Szerbhorvát–magyar szótár* első kötete. 1968-ban határoztak a Hungarológiai Intézet megalapításáról, a következő évben újtárra indították folyóiratukat is, a *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeit* (később *Hungarológiai Közlemények*). 1968. január 1-jén megkezdte munkáját a Belgrádi Televízió Magyar Szerkesztősége, 1971. február 1-jén pedig megszületett a határozat az Újvidéki Televízió megalapításáról. Az Újvidéki Rádió keretében 1965-ben megépült az M Stúdió, amely valamelyest pótolta Újvidéken a magyar színház hiányát. Ugyanebben az évben jött létre a Tartományi Tankönyvkiadó Intézet.

Felélénkült az élet Újvidéken kívül is. 1958-ban Szabadkán megindult az Életjel Irodalmi Élőújság, 1967-ben létrejött a Csurgói Művésztelep, 1969-ben Hertelendyfalván első alkalommal tartották meg a Dél-bánáti Magyar Művelődési Egyesületek Szemléjét, 1970-ben pedig Adán a Sarvas Gábor Napokat. Mi több, 1971-től Szabadka adott otthont a két új magyar folyóiratnak, a *Létünknek* és az *Üzenetnek*.

Az intézmények alapítása két szempontból is fontos volt a szellemi életben. Egyrészt az egymást követő regény-, dráma-, hangjátékpályázatok jelentős ösztönzést adtak az alkotómunkának, másrészt elindult a magyarság önazonosság-keresése, a közösséggé válás és a vertikális szerveződés 1959 óta érvényes tilalmával való szembefordulás igénye. Az önálló jugoszláviai magyar nemzet konstituálódásának lehetősége is felmerült, ami végső soron a jugoszláviai nemzetiségek teljes kiegyenlítését jelenthette volna az „államalkotó” nemzetekkel.¹³

A folyamat része volt a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület megalakítása is. Az 1964. január 29-én az anyanyelv szakosok vajdasági szakcsoportjának alosztályaként megalakult

¹³ Bővebben lásd Vékás János: Nemzet születik? Vita a jugoszláviai magyarság nemzetette válásáról. In *Egyén és közösség*. Zenta, 2012, VMMI, 349–361.

Újvidéki Nyelvművelő Egyesületből fejlődött ki,¹⁴ de valójában 1968. évi közgyűlése után gyorsult fel a szakbizottságok létrehozása és a helyi szervezetek megalakulása, tehát kezdett mozgalommá válni.¹⁵

Nagy volt a lelkesedés, a bizakodás. Tomán László így írt:

„Az általános bíróságokról szóló kerettörvény 43. szakaszának első pontja alapján ... az Újvidéki Községi Szkupstina meghirdeti, hogy két bírót választ az újvidéki Községi Bíróságra. Külön feltétel: a magyar vagy a szlovák nyelv ismerete...» Nem egy ilyen vagy ehhez hasonló szövegű hirdetményt olvashattunk a közelmúltban a lapokban. »Kötelező a magyar nyelv ismerete...«, »Ajánlatos a magyar, román vagy szlovák nyelv ismerete...«, »Kötelező a szerbhorvát és a magyar nyelv ismerete...» S nem akármilyen állásokról van szó, ahol megkövetelik a szerbhorvát mellett a magyar vagy egy másik nemzetiségi nyelv ismeretét. S ekkor eszébe jut az embernek, hogy miért csökkent évekig a létszám az iskolák magyar tagozataiban. »Nincs jövője a magyar nyelvnek...«, »A magyarral sehol sem lehet érvényesülni...» Így vélekedtek azok a magyar szülők, akik gyermekeiket nem anyanyelvükön taníttatták. S most egyszerre ajánlatos, külön feltétel, sőt kötelező lett a magyar nyelv ismerete. Most majd talán mi magunk is másképp vélekedünk anyanyelvünkéről.»¹⁶

Nagyok voltak a Nyelvművelő Egyesülettel szembeni elvárások is, aminek Kongó Tivadar ugyancsak igyekezett megfelelni, sőt az élen járni. Amikor a Nyelvművelő Egyesületet bízták meg a vajdasági nyelvtörvény tervezetének elkészítésével, de a vajdasági kormány az elkészült tervezet helyett annak lebutított változatát bocsátotta nyilvános vitára, Kongó Tivadar egy interjúban többek között azt kifogásolta, hogy

„a törvény nem szól a többség által beszélt nyelvről. Holott a törvény annak a nyelvhasználatnak is a törvénye kellene hogy

¹⁴ Kek Zsigmond: Nyelvművelésünk fő kérdései. A Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület alakuló közgyűlésén (1964. január 29-én) elhangzott előadás. *Híd*, 1964. 2. 206–212.

¹⁵ Kongó Tibor: Mozgalomra van szükség. *7 Nap*, 1969. április 4. 10.

¹⁶ Tomán László: Tények és nézetek. *Híd*, 1968. 11. 1249.

legyen. [...] ... súlyos hiba lenne többek között, ha az új törvény nem kötelezné a jogi személyeket: a vállalatokat, intézményeket stb. a nyelvi egyenrangúság érvényesítésére. E tekintetben is még mindig csak az egyén nyelvhasználati joga az, amit az általunk kifogásolt törvénytervezet javasol, szavatol, nem pedig egy általános társadalmi követelmény, aminek nemzetiségi-jogi jelentőségét fölösleges hangsúlyozni. [...] Egy bizottság megalakítását javasoljuk, amelyik alaposan összevetheti majd a két törvénytervezetet. Ha a törvényhozó nem is fogadja el minden sorunkat, mindenképpen méltányolnia kell a követelményt: nyelvi egyenrangúsági és nem kisebbségi nyelvhasználati törvény kiharcolásával maradhatunk hivatásunk magaslatán, nemzetiségi politikánk vonalán.¹⁷

Meg volt győződve arról, hogy:

„Vajdaságban csak akkor maradunk nemzetiségi politikánk vonalán, ha tartományunk soknemzetiségű jellegéhez hűen autonómiánk alapjaiba beépítjük minden népünk és nemzetiségünk nyelvének egyenrangúságát. [...] Ilyen értelemben a javasolt törvénytervezet a hivatalos tervezettel ellentétben új elnevezést is kapott: »Törvénytervezet a népek és nemzetiségek nyelvének egyenrangú használatáról Vajdaság SZAT területén«. [...] Véleményünk szerint téves a vitatott tervezet kiinduló álláspontja, amely szerint a jogok viselői a nemzetiségi csoportok és azok tagjai. [...] E felfogással ellentétben a mi véleményünk az, hogy a nyelvek egyenrangúságának alkotmányos jogával minden polgár élhet azon a területen, amelyen annak a nyelvnek egyenrangúsága biztosítva van. Így teljesen érthető, hogy ezekkel a jogokkal élhetnek a fent említett szervek és szervezetek, valamint a munkaszervezetek is, mert mindezeknek alapítója a polgárok összessége, s bennük maguk a polgárok, a dolgozók és az öngazgatók is. Ellenkező esetben csak államnyelvnek, vagy hivatalos nyelvnek lehetne minősíteni azt a kiváltságos nyelvet, amelyen e szervek és szervezetek öngazgatási ténykedésüket és belső ügyvitelüket vezetnék. [...] A hivatalos tervezet pedig a rendszerváltozást

¹⁷ Vlaovics József: Nyelvi egyenjogúság vagy nyelvi egyenrangúság? *Dolgozók*, 1971. november 19. 9.

nem szavatolja, mert semmilyen szankciót nem irányoz elő azokkal szemben, akik elhanyagolják vagy akadályozzák a törvény rendelkezéseinek végrehajtását. [...] Mivel még eddig egyetlen elv és egyetlen forradalmi vívmány sem valósult meg magától, így a nyelvi egyenrangúság rendszere is csak úgy valósul meg, ha e törvény hatékonyságát olyan szankciók biztosítják, mint amilyeneket a szabadkai tervezet tartalmaz.”¹⁸

Pedig ekkor már gyülekeztek a viharfelhők. Tito 1971. december 1-jére Karadževićre hívta össze a JKSZ Elnökségének 21. ülését, amelyen leszámolt a horvát vezetőséggel. Amikor néhány nappal később a Vajdaság politikai aktívájának ülésén megtárgyalták az országos pártelnökség ülése utáni feladatokat, Mirko Čanadanović, a VKSZ Tartományi Bizottságának elnöke így fogalmazott:

„Nincs szükség arra, hogy a horvátországi jelenségekről, amelyeket az Elnökségen bíráltak, úgy beszéljünk, hogy nálunk és egész Jugoszláviában is ugyanolyan formában és mértékben léteznek. Ezt tőlünk senki sem kéri, és ez hamis szolidaritás volna, mert nem így gondoljuk.” Čanadanović csakhamar eltűnt a politikai süllyesztőben. Stevan Doronjski viszont, aki még sokáig hatalmon maradt, így nyilatkozott: „Aki a horvát elvtársak nehéz helyzetén akar segíteni, annak elsősorban a saját portáján kell felmérnie és tisztázni a dolgokat.”¹⁹

És meg is kezdődött a tisztázás és a tisztogatás. A fő söprögező, Stipan Kopilović színre lépését a bennfentes újságírók már hónapokkal korábban beharangozták:

„Stipan Kopilović a közéleti munkások fiatalabb nemzedékéhez tartozik. Harminchétben született Szabadkán, s – ezt mindig hozzát teszi – az ötödik körben. Aki ebben a városban megkülönbözteti a fertályokat, az biztos szabadkai. Mérget lehet rá venni.”²⁰

■

¹⁸ Kongó Tivadar: Egy törvény két tervezete. *7 Nap*, 1971. december 10. 12–13.

¹⁹ Sz.: Karadževićói tanácskozás után. *Dolgozók*, 1971. 12. 10. 2.

²⁰ Petkovics Kálmán: Egy ember, aki jön. *7 Nap*, 1971. 10. 29. 1.; 7.

„Új hangvétel, eszmei tisztaság, Szabadka soknemzetiségű környezetének beható ismerete és merész hozzáállása jellemzi tehát Stipan Kopilović egyéniségét, s ezek a tulajdonságai teszik értethetővé gyors előmenetelét a politikai életben.”²¹ Ő volt az, aki annak idején hajnalban berendelte Szeli István akadémikust és fiának elmondása szerint „... a fakezével verte az asztalt, és ordította: »Jesi li me razumeo profesore? Đavola, k..rac si me razumeo!« (Megértettél, tanár úr? Az ördögöt, a f..szomat sem értettél meg!) A »bűne« az volt, hogy egy magyarországi egyetemi (hatványozott bűn: hungarológusokból álló) küldöttség érkezett, és az apám ezt elmulasztotta idejében jelenteni.”²²

A Kommunista Szövetség Szabadka községi politikai atvájának ülésén Kopilović így foglalta össze a teendőket:

„Az elmúlt idők folyamán életteret kapott a nacionalizmus.[...] Példa a Horvát matica rohama Szabadka ellen, a Magyar Nyelv-művelő Egyesületben megnyilvánuló »nemzetiségi jogokat és érdekeket« védő törekvések, a kilengések egyes művelődési és sportrendezvényeken stb. Nem tűrhető meg tovább, hogy ezekben az egyesületekben tovább tevékenykedjenek a nacionalizmustól megfertőzött párttagok (kizárásuk halaszthatatlan) és a nacionalizmusokról, sovinizmusokról régtől fogva közismert személyek. [...] A népellenesség jelenlétét az utóbbi időben jelmondatok és falragaszok éjszakai kiírásával, kifüggesztésével jelzi. Ezeken sérti és mocskolja öngazgatói rendszerünket, Kommunista Szövetségünket és Tito elvtársat. Nem apró csínytevések, hanem igen komoly politikai cselekedetek ezek. [...] A népellenesség és a nacionalisták számára nincs demokrácia, »demokratikus« vita, ellenük egyszerűen alkalmazni kell azokat az intézkedéseket, amelyeket demokratikus alkotmányunk és törvényünk megfékezésükre előír.”²³

²¹ Nagy József: Az idő nekünk dolgozik. *Dolgozók*, 1971. 11. 19. 3.

²² Sáfrány Attila: A vadvezér az én művem volt. Szeli Miklós: Nekem van a legnagyobb deszkfőnöki aláírás-gyűjteményem. *Magyar Szó*, 2014. július 20.

²³ Döntések többé nem születhetnek szűk körökben. Jegyzetek a KSZ községi politikai aktívájának üléséről. *7 Nap*, 1971. 12. 17. 7.

Miközben a legkülönbélebb intézmények Vajdaság-szerte körmölték meakulpázó „bíráló elemzéseiket”, addig a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület szabadkai szervezete – a tartományi szervezet hasonló hangnemű határozata után – 1972. március 15-én kimondta:

„Fiókszervezetünk elnökének, Kongó Tivadarnak tevékenységét vizsgálva, az egyesület vezetősége megállapítja, hogy nevezett munkája nem volt nacionalista jellegű tevékenység. Működésében – egyes esetekben – csak annyiban követett el hibát, hogy bizonyos negatív tendenciájú jelenségre a vezetőséggel együtt nem reagált kellő határozottsággal és gyorsasággal. E kérdésben egyesületünk központi vezetősége is – foglalkozva Kongó Tivadar vajdasági jelentőségű munkájával – megállapította, hogy nevezett az egyesület központi szerveiben hasznos társadalmi tevékenységet végzett. Mindezt mérlegelve – a megejtett szavazás után – a vezetőség Kongó Tivadarnak egyhangúlag bizalmat szavaz.”

1973. március 28-án Vajdaság Képviselőháza elfogadta *A nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenjogú használata az állami szervek és a közhatalmi jogosítvánnyal rendelkező szervezetek előtt* című törvényt.²⁴ Kongó Tivadar, mint mindig, most is komolyan fogta fel a dolgát, de ez alkalommal nem volt hajlandó elfogadni annak a pillanatnak az elérkeztét, amikor a tartományi bársonyszékeket elfoglaló új szereplők úgy ítélték meg, hogy a mór nemcsak elvégezte kötelességét, hanem már túl is teljesíti. Meghurcolásának részleteit az interjúban mondja el. Amikor pedig 1990-ben megalakult a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége, harmadszor sem tudott ellenállni a kísértésnek; ott volt a VMDK alapító tagjai között és a szervezet autonómia-tervezetét megszövegező bizottságban is. Az ő tapasztalatainak birtokában 1994-ben már igazán nem kellett volna meglepődnie, hogy az új feladatokhoz ismét új emberek kellettek. Íme, egy konok, következetes ember.

■

²⁴ *Magyar Nemzet*, 1973. március. 30.; Anyanyelv-államnyelv, 180.

■■■ INTERJÚ ■

Kongó Tivadar vagyok, nyugalmazott törvényszéki elnök. Tekintettel arra, hogy a kétnyelvű jogi terminológiával elég jól fel voltam készülve, a Nyelvművelő Egyesület szabadkai fiókszervezetének az elnöke lettem. Akkoriban jött egy rendelet, illetve törvény²⁵ és alkotmány-kiegészítés²⁶, mely szerint Vajdaságban is meg kell hozni a nemzetiségek, nemzetek nyelvének egyenrangúságáról szóló törvényt. Akkor a Legfelsőbb Bíróság elnöke Ivan Vuković volt, szintén szabadkai, az igazságügyi titkár pedig Horváth Árpád. Tekintettel arra, hogy a törvénytervezetnek elkészítéséhez az ő adminisztrációjukban nem volt megfelelő káder, felhívtak engem és megkértek, hogy a magyar jogászokkal, akik ehhez a témához értenek, kíséreljünk meg egy törvénytervezetet készíteni, tudván azt, hogy mi ezzel a témával már foglalkoztunk. Amikor ugyanis a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesületet megszerveztük, akkor nemcsak 15 fiókszervezetet létesítettünk Vajdaság területén a nyelvi egyenrangúság gyakorlati megvalósítása érdekében, hanem a központi szerveinkben is létesítettünk jogi terminológia szakcsoportot, amelyben benne volt 30–35 magyar jogász, bíró stb., létesítettünk egy pedagógiai szakcsoportot, ahol 60 pedagógus volt, egy közgazdasági szakcsoportot, amelyet Szecsei Mihály vezetett, és ott is volt 20–25 ember, ugyanígy egészségügyi szakcsoportot, hogy azok segítségével kíséreljük meg előmozdítani a magyar nyelv egyenrangú alkalmazását az egészségügyi szerveknél és a bíróságon, a közigazgatásban és a közélet minden területén.

Tehát engem kértek meg, hogy a jogi terminológiai szakcsoport csináljon egy vajdasági törvénytervezetet a népek és nemzetiségek nyelvének egyenrangú használatáról. Mi egy tervezetet elő is készítettünk és egy úgynevezett venaci találkozón²⁷ megtárgyaltuk a vajdasági legfelsőbb bíróság elnökével és két bírójával, Horváth Árpáddal, a tartományi igazságügyi titkárral, és még néhány ottani, tartományi, e tekintetben járatos személlyel.

Két napig tanácskoztunk Venacon, és amikor már tisztázódtak a problémák, akkor megbíztak azzal, hogy a tervezetet adjuk át az igazságügyi titkárságnak, hogy kodifikálják a törvényt.

Időközben a Legfelsőbb Bíróság elnökének a javaslatára összehívtunk egy nemzetközi szimpoziumot a törökkanizsai kastélyba. Kifejezetten azt mondták, hogy hívjuk meg az összes környező állam jogi szervezeteit, ügyvédi kamaráit, bírósági képviselőit, és vitassuk meg nemzetközi viszonylatban is ezt a törvénytervezetet, mert mi úgy láttuk, hogy ez egy olyan haladó szellemű törvény, amilyen még Közép-Európában nincs.

■
²⁵ Vajdaság Alkotmánytörvényét 1969. február 21-én fogadták el.

²⁶ A JSZSZK 1963. évi Alkotmányának XIX. kiegészítését 1968. december 26-án hirdették ki.

²⁷ Iriški Venac a Fruška gorán a vajdasági politikai elit egyik kedvenc üdülőhelye volt.

Eljött a magyarországi delegáció, élén a kecskeméti törvényszék elnökével, eljöttek Szlovákiából a szlovák ügyvédi kamara képviselőiben, Romániából az aradi vezető államügyész vezetésével, aztán Horvátországból, Szlovéniából. Én voltam a törvénytervezet referense, dr. Hock Rezső a koreferens.

A tervezet referálása és a koreferens kiegészítése után nagy vita folyt, amely óriási sikerrel zárult, mert mindenki a legnagyobb dicsérettel mondta, hogy valóban sem Magyarországon, sem Szlovákiában nincs ilyen. Egyedül a romániai ügyész mondta, hogy náluk ez már nem probléma, mert náluk meg van oldva a nemzetiségi nyelvhasználati kérdés. Nagyon nagy publicitása volt a környező országok sajtójában ennek a törvénytervezetnek.

Beadtuk az igazságügyi szerveknek kodifikálásra. A Vajdasági Végrehajtó Tanács elfogadta, és két hónapos általános vitára bocsátotta. Amikor elolvastuk a tervezetet, a legnagyobb meglepetésünkre megállapítottuk, hogy a tervezet nem teljesen az, mint amit mi készítettünk. Nagyon sok helyen változtatott rajta az a szakbizottság, amely ott az adminisztrációban dolgozott. Sok olyan beszúrást is találtunk, amelyben úgy éreztük, hogy a kiskapun szeretnék visszahozni a szerbhorvát nyelvnek mint hivatali nyelvnek az alkalmazását, mert ezt, amit mi terveztünk, esetleg majd Bánátban nem fogják tudni végrehajtani. Nagy vita folyt arról, hogy legyenek-e ennek a törvénynek szankciói. Tudniillik, nekem már voltak tapasztalataim. Mi egy fél évvel a törvénytervezet készítése előtt kezdtük ezt a szabadkai törvényszéknél és a környező bíróságoknál alkalmazni. Én voltam, mint alelnök, megbízva azzal, hogy ezt ellenőrizsem. A Szabadkához tartozó községi bíróságok 50, 60, 80, 90 százalékban magyarul tervezték az eljárást, mert Ada, Kanizsa, Zenta, Topolya és a többi községeknek komolyan fel kellett készülniük, a bírónak, a gépíróknak és az összes alkalmazottnak. A tervezet első mondata az volt, ha az ügyfél megjelenik a bíróságon, a hivatalos szerv első kötelessége azt kérdezni, milyen nyelven óhajtja az eljárást lefolytatni. Ha azt mondta, hogy szerbhorvát nyelven, akkor szerbhorvát nyelven ment, ha azt mondta, hogy magyar nyelven, akkor ki kellett cserélni a már esetleg összeállított bírói tanácsot meg a gépírót is. Mi harcoltunk azért, hogy ennek a törvénynek legyenek szankciói, mert úgy vettük észre, hogy a bíróságokon a tervezet szerinti rendelkezéseket kijátsszák azok a bírók, akik nem tudtak magyarul. A tervezetben azt láttuk elő, hogy azoknak, akik nem tudnak magyarul két, három, öt évi időt kell biztosítani a nyelvnek az elsajátítására, ha olyan község területén kívánnak működni, ahol erre szükség van.

Például itt a törvényszéken is és a községi bíróságon is éreztem azt, hogy a bírók azt mondták, amikor megjelent az ügyfél és azt mondta, hogy magyarul akar beszélni, „pa zna on toliko srpski. Ako ne zna, daćemo tumača”.²⁸ Úgy vettem észre, hogy nem a törvénytervezet szerint mennek a dolgok, hanem a bíróknak a kényelme, nyelvtudása és terminológiai tudása szerint, ami viszont hátrányos volt a felekre nézve, mert ha nekem volt a büntetőtanácsban három vagy négy magyar vádlottam és két horvát vagy szerb, és én szerbül vezettem az eljárást, akkor a magyar vádlottak hátrányban voltak a szerb vádlottakkal szemben, mert a szerb vádlottak a védelmükben elmondtak mindent, amit csak el tudtak mondani, ami csak eszükbe jutott, a magyar vádlottak viszont csak azt tudták elmondani, amit ki tudtak fejezni. Szóval, nem tudtak úgy védekezni. Ezért mondtuk, hogy szankciókat kell bevezetni, hogy ne játszhassák ki a törvényt nemcsak a bíróságon, hanem a közigazgatásban, a gazdasági szervezetekben, ahol azt mondják, „znaju oni dosta, ičiće sve to na srpskohrvatskom”.²⁹ Ezt is törölték a javaslatunkból.

Tekintettel arra, hogy nem egyeztünk a vitára kiadott törvénytervezettel, a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület jogi terminológiai szakosztálya összehívott egy értekezletet Szabadkán a Népkörben, ahol körülbelül 80 jogász jelent meg, és kijelentettük, hogy mi nem értünk egyet a vajdasági kormány által kiadott tervezettel, mert az nem ugyanaz, mint amit mi letárgyaltunk, és a nemzetközi szimpóziumon olyan nagy lelkesedéssel elfogadtunk, és ezért mi készítettünk egy másik, komplett tervezetet. Persze eljött mindenki a tartományból is, a legfelsőbb bíróságtól is, a tartományi komitétától is a Popin Vládó meg még jópáran, dr. Várady, az idősebb³⁰, aki annak idején az ügyvédi kamara elnöke volt, és bizonygatták, hogy ez egy átmeneti törvény lesz, mert ők úgy érzik, hogy az eredeti törvényt, úgy, ahogy az meg van írva, nem tudjuk majd keresztülvinni, illetve évek kellene, amíg keresztülvisszük. Akkor mi beleegyeztünk abba, hogy jól van, évek kellene, és minden község szkupstinájától függ az, hogy a szkupstinának a statútumába mikor iktatja be majd a törvény bizonyos szakaszait, de a törvény legyen csak így meghozva, ahogy van, amit persze ők nem akceptáltak, és amikor szavazásra került sor, akkor a 83 jelenlevőből 64-en szavaztak a mi ellentörvénytervezetünkre, és csak huszonvalahányan a vajdasági kormány által kiadott tervezetre. Erre az újvidékiek nagy sértődéssel visszamentek Újvidékre, de három nap múlva – azt hiszem Nagy Ferenc volt az elnök – a Végrehajtó Tanács visszavonta

²⁸ „Tud ő annyit szerbül. Ha nem tud, adunk tolmácsot.”

²⁹ „Tudnak ők eleget, szerbhorvátul fog menni mindez.”

³⁰ Dr. Várady József.

a vitára kiadott törvénytervezetet, és hozott egy olyan határozatot, hogy üljön le a mi bizottságunk meg a tartományi bizottság, és egyeztesse a két törvényt. És hozzon egy olyan törvényt, amely elfogadható lesz mindkettőnk számára. Akkor mi leültünk, egyeztettük. Beleegyeztünk abba, hogy a szankciók kimaradjanak. Én mondtam, hogy szankció nélkül a törvény nem törvény, az csak egy deklaráció, de azt mondták, nem lehet arra kényszeríteni most a bírónak nem tudom hány százalékát, hogy tanulják a nyelvet, és még büntetéssel is fenyegezzük őket.

Beleegyeztünk bizonyos kompromisszumokba, de az eredeti törvénytervezetünknek kilencven százaléka megmaradt, és meg voltunk elégedve.

A községekben viszont nem ment a kétnyelvűség, habár a tartomány is jelentős összegeket utalt át azokba a községekbe, ahol be kell vezetni a kétnyelvűséget, hogy anyagilag tegye lehetővé a kádereknek a magyar terminológia elsajátítását, hogy a gépíróknak tanfolyamra járjanak, hogy a magyar helyesírást megtanulják, hogy magyar nyelvű gépeket vegyünk. Szabadka is kapott jelentős összegeket. Elmúlt két év talán, de a bíróságon kívül, ahol én forszíroztam a dolgot, sem a községi közigazgatásban, sem a vasúton, sem a postán, sem az ügyészségen nem úgy mentek a dolgok, ahogy mehetek volna. Mivel én Szabadkán a belügyi tanács tagja voltam, kértem, hogy tűzzék napirendre ezt a kérdést. Akkor Bagi Károly volt az elnök, és ő is egyetértett ezzel.

Amikor megpróbáltam adatokat gyűjteni, rájöttem, hogy azért nem megy, mert a pénzeket, amelyeket a tartomány a kétnyelvűség bevezetésére kiutalt a községnek, másra költik.

Amikor ezekhez az adatokhoz hozzájutottam, a községi képviselő-testület legközelebbi ülésén ezt a témát napirendre tűztük. Elmondtam, hogy nem megy a többnyelvűség bevezetése, azért, mert az eszközöket, amelyeket a tartomány is, meg a községek is erre a célra látták elő, nem erre a célra költik. És elmondtam, hogy a községi szkupstina nem tudom mennyi pénzt fizetési többletként kiosztott az alkalmazottaknak, hogy a közvádólság modern bútort vett az egész összesen, hogy a belügyi hatóságok – ha jól emlékszem – fehér Mercedest vettek, és erre föl a beszédemet félbeszakították, és a legérdekesebb az, hogy a fordító, aki fordította a beszédemet, mert én magyarul beszéltem, belekiabálta, hogy „ali drug koji govori laže, jer to nije istina u odnosu na skupštinu”.³¹

■

³¹ „... de az elvtárs hazudik, mert ez nem igaz a képviselő-testületre vonatkozóan”. Ezek voltak az utolsó pillanatok, amikor az ilyesminek még a sajtóban is maradhatott nyoma: „A szkupstinában az egyik felszólaló fejtegetésébe a fordító állítólag beleszólt, és azt mondta: »Hazudik«. Ha ez így van, akkor bizonyára azt hitte, hogy amikor alkalmazták, valakit le kell fordítania a székéről.” (Kopeczky László: A 8. napon. 7 Nap, 1971. december 17. 8.)

Leültem, ezt levettük a napirendről, más témával folytattuk.

Az ülés után Kopilović és Bagi behívatott az irodába és azt mondták, hogy képzelem, hogy a szkupstina nyilvános ülésén ilyen kritikákat mondjak a községi népbizottságról, a közvádloságról, kritizálom a párttagok viselkedését stb. Azt mondtam, hangszalagon van a beszédem, közöljék le a sajtóban, majd miután megjelent, én bizonyítékokkal válaszolok. Persze arról szó se volt, hogy ezt megjelentessék a sajtóban, sőt azt hiszem még a szalagot is megsemmisítették. Később viszont, amikor jöttek a MASPOK-kal kapcsolatos dolgok,³² és Kopilović elkezdett csapkodni a horvátok felé, mert azok a Maticán³³ keresztül valóban komolyan szervezkedtek, akkor a magyarok felé is akart csapni, mert Szabadkán évszázadok óta az volt a szokás, hogy ha egyik nemzetiségre csapunk, akkor a másikat sem szabad kihagyni, mert hol van akkor itt az egyenlőség? Úgy éreztem, hogy Kopilović kifejezetten keresett a magyarok részéről egy ellenséget, ellenségképre volt szüksége, hogy arra is csaphasson, és ezáltal ő a MASPOK alatt nemcsak azokat nyírta ki, akik nacionalisták voltak, hanem azokat is, akik egy kicsit liberálisabban gondolkodtak, vagy másként gondolkodtak, vagy nem egyeztek pontosan Kopilović minden szavával. Szóval, az egy olyan korszak volt, ahol alkalom volt arra, hogy mindenkit kinyírjanak. Egyik reggel arra ébredtem, hogy a sajtóban közölte a tartományi komitét titkára,³⁴ hogy ezek és ezek a szabadkai vezetők ellenségek, nacionalisták, és köztük az Uzont is említette, engem is említett, azonkívül említette még a község előző időszakából hatalmon lévő többi vezetőket is, többek között a városelnököt, Bagi Károlyt, a szakszervezet elnökét, Vass Bélát, a Szocialista Szövetség elnökét is, Stipić Đurót. Javasolta, hogy a Nyelvművelő Egyesület vezetősége üljön össze, mondja ki azt, hogy a Nyelvművelő Egyesületben a tevékenység nacionalista irányba tolódott, váltson le az elnöki tisztségről, és zárjon ki a tagok sorából.

³² A MASPOK (a masovni pokret, vagyis tömegmozgalom rövidítése), illetve Hrvatsko proljeće (horvát tavasz) néven ismert politikai mozgalom az 1960-as évek végén és az 1970-es évek legelején Horvátországnak nagyobb jogokat és több önállóságot követelt Jugoszlávián belül.

³³ A zágrábi székhelyű Matica hrvatska a „horvát tavasz” egyik legfontosabb intézménye volt. A hatóságok megakadályozták, hogy 1969 tavaszán a jelentős számban horvátok által is lakott Szabadkán tagozatot hozzon létre.

³⁴ Nyilván tévedés, a szabadkai községi pártbizottság titkáráról, Stipan Kopilovićról lehet szó.

A községi pártbizottságtól megérkezett javaslat alapján a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület 1971. december 23-ára összehívta a vezetőségi ülését, amelyre a vezetőségi tagokon kívül meghívta Bagi Károly városelnököt, Stipić Đurót, a Szocialista Szövetség elnökét és Király Imrét, a helyettesét, Kristovác Lászlót, a város kerületi főügyészét, az ügyvédi kar részéről Korhecz Zoltánt, dr. Varga Istvánt, dr. Sallai Lászlót, azonkívül a sajtó, a rádió, a *Magyar Szó*, a *Borba*, a *Večernje novosti*, a *Subotičke novine* képviselőit. Újvidékről, a *Magyar Szó* részéről Sztáncsics András jelentkezett.

Jelentést tettem a Nyelvművelő Egyesület működéséről, és kitértem azokra a kifogásokra, amelyek azóta már a sajtóban megjelentek, hogy a Nyelvművelő Egyesület túllépte a hatáskörét, mert a nyelv területéről politikai területre terelte működését, jogtalanul beleavatkozott olyan kérdésekbe, amelyek nem tartoznak a hatáskörébe. Azonkívül fölhoztak egy levelet, amelyet a Magyar Nyelvművelő Egyesület részéről én írtam alá, és elküldtem az általános iskolák tantestületeihez, szorgalmazva, hogy a küszöbönálló beiratkozás alkalmával a tantestület tagjai hívják fel a szülők figyelmét az anyanyelven folyó oktatás vitán felüli előnyeire, mind nyelvi, mind általános műveltség kialakítása terén, ugyanakkor hangsúlyozva azt, hogy a magyar nyelvű iskolákban a magyar diákok úgylis meg fogják tanulni a szerbhorvát nyelvet mint környezetnyelvet, mert ez kötelező tantárgy lesz, és javasoltam azt, hogy ezt a tantestületi ülésen beszéljék meg, és világosítsák fel a szülőket, hogy sokkal előnyösebb, ha az első osztálytól kezdve tanulja meg anyanyelvén azt, ami a legszükségesebb. Azt mondták, hogy ennek a levélnek a tartalma nacionalizmus, mert én hatást akartam gyakorolni a szülőkre, hogy fontolják meg, hogy talán ez a magyar nyelvű iskoláztatása a magyar anyanyelvű gyermekeknek alkalmasabb, és ez is egy vádpont volt.

A második vádpont az volt, hogy a Szkupstina ülésén fölszólalásomban kioktattam a párttagokat, a vezetőket és a többi községi intézményt. Ezzel kapcsolatban csak idézem Szecsei Mihály hozzászólását:

„Amikor valaki a Nyelvművelő Egyesület tagjai közül beszél, úgy látszik, akarva, nem akarva, akkor a Nyelvművelő Egyesület egészét látjuk benne, azonosítjuk a Nyelvművelő Egyesülettel még akkor is, ha nem mint a Nyelvművelő Egyesület elnöke beszél. Hát ez így aztán nem megy, ilyen játékszabályokat nem fogadhatunk el, én magamat ettől teljesen elhatárolom. Mert amikor a községi képviselőtestületben Kongó mellett én is bíraltam a kétnyelvűségről szóló kiegészítő jelentést, mert az

csapnivaló tákolmány volt, akkor nem mint a Nyelvművelő Egyesület tagja beszéltem, hanem mint a képviselőtestület választott tagja, egyéni véleményemet mondtam el. S meg vagyok győződve róla, hogy ott haladó szellemű véleményt képviseltem. Furcsa, tényleg furcsa, és nagyon furcsa, ha Kongónak abban a beszédében valaki a Nyelvművelő Egyesület véleményét, álláspontját vélte felfedezni, és nem úgy tartja, mint a belügyi tanács tagjának a beszédét. De az még furcsább volt, hogy Kongónak a személyét már akkor is annyira elmarasztalták, hogy a fordítószolgálat vezetője például nem átallotta belekiabálni a mikrofonba, hogy a szószéken magánszámát mondó ember hazudik, nem mond igazat. A fordítószolgálat képviselője mondta, mondta a magáét és egyáltalán nem azt mondta, amit Kongó beszélt, Kongó beszédét egyáltalán nem fordította, tehát a csak szerbül tudók nem tudtak tájékozódni. Ez olyan furcsa dolog, hogy én úgy gondolom, a tisztviselői kar már akkor megpróbálta a Nyelvművelő Egyesületet diszkreditálni. De miért? Azért, mert nemcsak az anyagi eszközök elosztásában, hanem a munkák elvégzése miatt is bírálata érte a tisztviselői kart.”

Ezek a dolgok hangzottak el. Ennek az egész estnek a teljes lefolyását, illetve vitáját felvettük hangszalagra, azoknak a beszédeit is, akik támadtak, és azokét is, akik védelmünkre keltek, és szó szerint ki akartuk nyomtatni. Levettük a hangszalagról, persze egy nyomda sem vállalta el, akkor mi megsokszorosítottuk, azt hiszem 300 vagy 400 példányban, és szétküldtük a 15 fiókszervezet tagjainak; az egyesületnek volt körülbelül 600 tagja.

A vezetőség minden egyes tagja, aztán a jelenlévők, Sztáncsics András, meg még mások, Ágoston Mihály, jó páran a fiókszervezeteink vezetőségéből is mellettünk szálltak síkra. Végül akik legjobban támadtak, azok is úgy látták, hogy visszavonulást kell fújniuk. Tudniillik, Bagi Károly, Vass és Stipić Đuro érdeke volt, hogy támadjanak, mert őket is vádolták. Szóval, amikor a sajtó kezdte közölni a Nyelvművelő Egyesülettel kapcsolatos kritikákat, mi hoztunk egy határozatot az Uzon-ügyben – azt hiszem, elfogadták a lemondását –, velem kapcsolatban pedig – tekintettel arra, hogy nem volt elég bizonyíték ahhoz, hogy valamilyen határozat szülessen – elhatározták, hogy Újvidéken összehívják mind a 15 fiókszervezet képviselőit, elnökségét, és a Szocialista Szövetségben a tartományi politikai szervek és kulturális szervek jelenlétében még egyszer megtárgyalják az ügyet. Az én tevékenységem a vajdasági tör-

vénytervezet megszövegezése terén vajdasági jellegű tevékenység volt, tehát nem lehet Szabadkán intézni. Ezt bizony kihasználta a sajtó is, mert az ottani vitán, ahol körülbelül 70 fő volt jelen, megállapították, hogy „az egyesület tevékenységében nem volt nacionalista jelleg, Kongó Tivadar alkalmas az egyesület elnöki tisztségének betöltésére, a szabadkai fiókkintézet elnökének, Kongó Tivadarnak a tevékenységét vizsgálva a vajdasági egyesület összvezetősége megállapítja, hogy nevezett munkája nem volt nacionalista jellegű tevékenység. Működésében egyes esetekben esetleg csak annyiban követett el hibát, hogy bizonyos negatív tendenciájú jelenségekre a vezetőséggel együtt nem reagált kellő határozottsággal és gyorsasággal. E kérdésben egyesületünk központi vezetősége is, foglalkozva Kongó Tivadar vajdasági jelentőségű munkájával, megállapította, hogy nevezett az egyesület központi szerveiben hasznos társadalmi tevékenységet végzett. Mindezt mérlegelve a megejtett szavazás után a vezetőség Kongó Tivadarnak egyhangú bizalmat szavaz.”

Amikor ez a határozat megjött Szabadkára, összehívtuk a szabadkai vezetőséget, elmondtuk, hogy mi történt, itt is egyhangú bizalmat szavaztak, se nem nyilvánítottak nacionalistává, se nem váltottak le az elnöki posztról, se nem zártak ki az egyesület soraiból. Erre Kopilovićnak megjelent egy cikke a *Politikában*, amelyben ezt írja: „Komunisti Subotice ne mogu biti u defanzivi”,³⁵ és nem értünk egyet azzal, hogy „oni, koji su grešili, i na koje je u osnovnom materijalu ukazano kao nosioce nacionalističkih pojava, a bili su od strane komiteta i prozvani, njihovo insistiranje na tome da SK sada njima dokazuje da su nacionalisti nije prihvatljivo, niti je prihvatljivo, da pokrajinski komitet eventualno rešava o ovim problemima, koji su već odlučeni u Subotici.”³⁶

Ezt 1972. január 4-én hozta a *Politika*, és ugyanakkor azt is, hogy „predloženo je, da se Karolj Bagi, predsednik Skupštine opštine, Bela Vaš, predsednik opštinskog sindikata, Đuro Stipić, predsednik opštinske konferencije SSRN pozovu na političku odgovornost pre svega zbog nesamoupravnog ponašanja u nekim slučajevima [...] pri tome treba poći od toga, da su oni politički grešili, i da to smeta radu organa i organizacija, čiji

■

³⁵ „Nem lehetnek védekezők a szabadkai kommunisták.”

³⁶ „elfogadhatatlan, hogy azok, akik hibáztak, és akik az adatok alapján nacionalista jelenségek hordozói, akiket a pártbizottság felelősségre vont, most azt szorgalmazták, hogy a KSZ bizonyítsa be nekik nacionalizmusukat, ugyancsak elfogadhatatlan, hogy esetleg a tartományi pártbizottság döntsön ezekről a problémákról, amelyekről Szabadkán már döntés született.”

su funkcioneri. O njihovim greškama i o njihovom radu pre svega treba da raspravljaju prvo organizacije na čijem se čelu nalaze.”³⁷

Most ezeknek, hogy kimáásszanak a buliból, természetesen valakit benne kellett hagyniuk a buliban. Bagi meg Stipić szerint ez igenis nacionalizmus, vagy talán nem is egészen nacionalizmus, végül Bagi, a komitét fő szóvivője (Kopilović nem jött el), a jegyzőkönyv szerint ezt mondta: „A tikári jelentést több kommunista elolvasta, a Kopilović, Matkovics³⁸, Kongó találkozáson ismertették a kifogásokat, nem értem azonban, hol és miben érte az egyesület tevékenységét bíráló, az egyesület elnökét viszont most végül megállapíthatjuk, hogy két helyen, két munkaterületen érte bíráló. Kifogás érte Kongó aktivitását a sajtóban és a felszólalását a községi szkupstinában.”

A sajtóban én a nyelvi törvénytervezetről írtam és vitáztam, másról semmiről. A községi szkupstinában viszont vitáztam. De itt mondtam Bagi Károly után: „Ami a sajtóban megjelent, könnyen megvitatható, mert le van írva, ott van papíron, előszedhetjük. Kérem azonban Bagi Károlyt, mit kifogásol a szkupstinai felszólalásomban?” Bagi Károly folytatja: „A szkupstinában elhangzott felszólalást lényegében helyeslem, ismételten mondom, helyeslem, hogy felvetette a problémát. Csak talán más tálalásban jobban előre lehetett volna vinni az ügyet.” Szóval, ezt is helyeselte. A törvénytervezeti vitám után pedig maga a Tartományi Végrehajtó Tanács korrigálta a saját törvénytervezetét, megváltoztatta és elfogadta azt a törvénytervezetet, amit mi később prezentáltunk.

Ennek ellenére azt mondták nekem: „Te itt, a párt határozata alapján, Szabadkán munkát sehol nem kaphatsz. Itt a magyarok téged nagyon jól ismernek, tevékenységed folytán is, meg az írásaid folytán is, meg a Nyelvművelő Egyesületből is, és nagyon rossz hatással van rájuk, hogy itt lézengsz munka nélkül. Mi fölajánljuk, hogy menj el akár Belgrádba, akár Újvidékre, és még azt a három és fél évet valahogy töltsd ott le, és utána megkapod a nyugdíjat.” Kérdeztem, és kapok ott Belgrádban valami lakást, vagy Újvidéken? Azt mondták, Belgrádban nem tudják, Újvidé-

³⁷ „Javasolták, hogy Bagi Károlyt, Szabadka Község Képviselő-testületének elnökét, Vass Bélát, a Községi Szakszervezeti Tanács elnökét, Đuro Stipićet, a DNSZSZ Községi Választmányának elnökét vonják politikai felelősségre elsősorban azért, mert egyes helyzetekben nem öngazgatóhoz méltó módon viselkedtek [...] Eközben abból kell kiindulni, hogy ők politikailag tévedtek, és hogy ez árt azon szervek és szervezetek munkájának, amelyeknek a tisztségviselői. Hibáikról és munkájukról először azoknak a szervezeteknek kell tárgyalniuk, amelyeknek az élén állnak.”

³⁸ Dr. Matkovics József.

ken sem biztos, de „Újvidéken a Rádió és Televízió fordítószolgálatának esetleg a vezetője lehetnél, vagy valami hasonló helyen dolgoznál, de utaznod kellene minden nap.” Mondom, én nem vagyok olyan kondícióban, hogy hajnalban rohanjak hat órakor vonatra és délután haza, és másnap megint, én ezt nem vállalhatom. Hát ha nem vállalhatod, akkor vess magadra, mi rólad levesszük a kezünket, és helyezkedj el, ahogy tudsz. Szabadkán nem fogsz állást kapni sehol. Kérdezem, munkaszervezetben sem, mint jogász? Sehol.

Engem ez az egész tortúra annyira megviselt, hogy szívkoronaér-bántalmaim lettek, már nagyon erős szúrásokat éreztem a karomban, sztenokardiát állapított meg dr. Rehm³⁹. Tekintettel arra, hogy én nem voltam párttag, engem nem zártak ki, és nem is vették el az útlevelemet, és nem is indítottak ellenem semmilyen eljárást, az orvosok azt tanácsolták, hogy menjek föl az Országos Kardiológiai Intézetbe Budapestre és ott vizsgáljanak ki alaposan, és a szakvélemény alapján megpróbálnak valamit intézkedni. Elmentem, ott voltam egy hétig, megkaptam a diagnózist: sztenokardia, amely végződhet infarktussal is, de a szerencse az, hogy nem szervi szívbjaj alapján, hanem idegalapon van. Azt mondták, hogy nem vagyok munkára alkalmas, bizottság elé vittek, és akkor megkaptam a rokkantsági nyugdíjat. A fejem a nyakamon maradt, és mégis volt miből tovább éldeglennem meg a lányaimat kitaníttatnom.

Miért volt szükség arra, hogy Pesten vizsgálják ki?

Nekem ezt javasolták az itteni orvosok, hogy legyen meg még egy mérvadó intézmény véleménye.

Azt például a belgrádi katonakórház nem tudta volna kiadni?

De biztos tudta volna, mert a katonakórház igazgatója a gimnáziumban osztálytársam volt.

Mert nekem ez egy újabb kompromittálási kísérletre hasonlít, hogy meghagyták az útlevelét, és oda küldték.

Igen, meghagyták az útlevelem, és én mondtam is, hogy oda megyek. Egyedüli komplikációm a belüggyel az 1981-es kosovói eseményekkor volt, amikor egy délelőtti telefonon behívtak a belügybe, és ketten-hárman

■

³⁹ Dr. Rehm Alfréd.

kezdték kihallgatni. Az albánok után a magyar a legnagyobb nemzetiség, ha ott van nacionalista mozgalom, akkor bizonyára itt is van, mondták, és arról faggattak, kikkel vannak kapcsolataim, tudok-e valamilyen adatokat adni. Mondtam, nekem semmilyen kapcsolatom nincs, én akkor is tagadtam, hogy nacionalista lettem volna, amikor még bizonyígtatták, hogy nacionalista vagyok, de bizonyítani nem tudták, most is tagadom, hogy nacionalista volnék. „De maga volt egy delegáció élén Kosovón, a Nyelvművelő Egyesületnek egy jogi delegációját vezette, ha el tudná nekünk mondani, hogy akkor kikkel beszélgettek, kikkel érintkeztek?” Pontosan megmondták, milyen dátumon.

Mondom, mi kaptunk egy meghívót a kosovói nyelvművelő egyesülettől, tekintettel arra, hogy ők a nyelvi egyenrangúsági törvényt két vagy három évvel korábban meghozták, és már alkalmazták is, hogy látogassuk meg őket és nézzünk szét, mondjuk el, hogy mit csinálunk mi, nézzük meg, hogy vezetik be ők a nyelvet a bíróságokon, az egyetemen, a többi intézményekben. Mi tizenvalahányan el is mentünk, fogadott bennünket a jogi fakultás dékánja, de én nem tudom a nevét, később fogadott Prishtina város elnöke, annak sem tudom a nevét, este egy díszelőadáson vettünk részt a színházban, és másnap hazautaztunk. Hogy kik voltak azok, maguk pontosan tudhatják, mert tudják, hogy dátum szerint mikor voltunk ott, tehát azt is tudhatják majd, hogy ki volt akkor a dékánja a jogi fakultásnak, ki volt a városelnök, de mi tisztán a nyelv használatáról, a nyelvi egyenrangúság gyakorlati megvalósításáról, nyelvi-technikai kérdésekről tanácskoztunk. No, de ezt nem nagyon hitték el. Még néhány kapcsolatomról kérdezek odaátról. Az Országos Széchényi Könyvtár helyettes igazgatójával volt kapcsolatom, aki lejárt ide, mert a Matica srpskával együttműködött, tudniillik, szlavista, és ő dolgozta fel a Matica srpskának a történetét a megalakulástól egészen addig, amíg Szentendrén voltak meg Budán, és arról jött előadásokat tartani ide a Maticába. Amikor odautazott, akkor leszállt nálam egy napra, és visszafelé is, és beszélgettünk. Aztán párszor írtunk is egymásnak, küldtem neki sajtót, ő is küldött nekem. Még egy-két emberről érdeklődtek, hogy ezzel is tartok kapcsolatot, azzal is, és akkor kérték, hogy adjam át az útlevelemet. Mondtam, majd holnap behozom és átadom. Átadtam az útlevelem, próbáltak még valamire kapacitálni. Hogyha én ennek az országnak jó polgára vagyok és becsületes, és az öngazgatású szocializmus híve, akkor én tudnék nekik segíteni ezt-azt, amire én azt mondtam, hogy sajnos én koromnál fogva sem vagyok képes arra, hogy ilyesmit vállaljak, én ezt nem tudom csinálni és nem is vagyok hajlandó. Huszonkét évi bíraskodás alatt mindig azt néztem, hogy olyan ítéletet hozzak, amelyik megállja a helyét még a legfelsőbb bíróság előtt is,

soha nem voltam elfogult senkivel szemben sem, próbáltam – amennyire lehetett – az igazságot alkalmazni, én nem vagyok erre hajlandó. Akkor azt mondták, jól van, akkor itt marad az útlevel.

Körülbelül egy fél évre rá meguntam, hogy nincs útlevelem. Fölmentem és azt mondtam, vagy adják ide az útlevelem, ami ott van a fiókban, mert nem hoztak semmi határozatot, vagy pedig hozzanak határozatot arról, hogy elvették, akkor én majd fölbebezek, és elmegyek a tartományhoz, a kapcsolataimon keresztül megpróbálok intézkedni, hozzanak tartományi határozatot arról, hogy jogosan vették-e el, vagy nem. Akkor azt mondták, meg kell beszélni a biztonsági főnökkel, jöjjenek másnap. Másnap nagyon kedvesen és szimpatikusan fogadtak, kávéval, és azt mondták, hogy ők téves úton jártak, amikor engem ilyen kapcsolatokkal gyanúsítottak, állandóan azt bizonygatták nekem, hogy minden kémkedés kulturális vonalon folyik, és hát ne haragudjak, téves információkat kaptak, itt van, visszaadják az útlevelet, azért ne nagyon szaladgáljak Magyarországra, ha nem muszáj. Én nem is nagyon szaladgáltam.

Kopilovićnak ez az újságcikke és a községi pártbizottság ülésén való felszólalása mellett van-e tudomása arról, hogy ő személy szerint miben vett részt a Nyelvművelő Egyesület ügyével kapcsolatban?

Ő a Nyelvművelő Egyesület munkájáról nem tudott, nem volt informálva. Nem is nagyon érdeklődött a munkája iránt. Tudniillik, nálunk volt 9-10 párttag, a vezetőségben is és a különböző bizottságokban is, akiken keresztül valószínűleg információkat kaptak, hogy a Nyelvművelő Egyesület milyen tevékenységet folytat. Én nem tudok arról, hogy ő közvetlenül érdeklődött volna a Nyelvművelő Egyesület munkájáról, mielőtt ez az egész dolog megtörtént. A párttagjaink körében is nagy volt a zűrzavar és a méltatlankodás amiatt is, hogy ő az egyik beszámolójában egyszerűen csak a községi pártbizottság ülésén egy referátumában egy ilyen beszámolót mondott, hogy a Kongó meg az Uzon,⁴⁰ meg ez, meg az nacionalista tevékenységet folytat, mert a párttagjaink azt mondták, ha neki ilyen szándéka volt, hogy ezt kiviszi a nyilvánosság elé, akkor illetett volna összehívni a Nyelvművelő Egyesület párttagjait, és velük megbeszélni, hogy nézzétek, nekünk ilyen kifogásunk van a Nyelvművelő Egyesület működése vagy a Kongónak vagy az Uzonnak a főlshóalása ellen, de nem hívták őket konzultációra, hanem mint égből a villámcsapás, jött a beszámoló.

■

⁴⁰ Dr. Uzon Miklós.

Ha Kopilovićnak nem voltak pontos értesülései a Nyelvművelő Egyesület munkájáról, akkor nyilván ő is feladatként kapta ezt...

Azt, hogy ő kapta-e feladatként a tartomány azon embereitől, akikkel mi ellentétbe kerültünk a törvénytervezet készítésénél, és hogy vissza kellett a kormánynak vonnia a törvénytervezetet, ki kellett egészíteni az általunk készített törvénytervezettel, ott bizonyára voltak megsértett emberek, lehet hogy Popin Vlado is, úgy tudom Szabadka Sándor is, Kovács László, aki szintén ellenünk beszélt a tartományi komitétban, lehet hogy ezeknek volt egy ilyen sugallata Szabadka felé, de ezt én nem tudom.

A Vajdasági Képviselőháznak azt a döntését, hogy menesszék a bíróságról, ki terjesztette be a képviselőházhoz?

Valószínűleg pártvonalon ment.

Abban az esetben a szabadkai községi pártbizottság?

Én azt hiszem – tekintettel arra, hogy ez járási bíróság (okružni sud) volt, és felölelte egész Zentát, Szabadkát, Adát, Topolyát, Kanizsát –, először is a szabadkai pártbizottságnak kellett javasolnia a tartományinak, és akkor a tartományi adta tovább a tartományi szkupstinának, tekintettel arra, hogy engem a tartományi szkupstina nevezett ki, mert az összes felsőbb bíróságok bíráit és funkcionáriusait a tartományi szkupstina választotta, tehát az is kellett hogy leváltsa.

A maga munkáját a bíróság nem véleményezte, mielőtt a Képviselőház döntött?

Nem, nem is kértek semmilyen véleményt, mert ha onnan véleményezést kérnek, akkor nekem már megvolt az a reputációm is, hogy én Újvidéken négy évig a pokrajinski frontnál⁴¹ voltam jogi referens. Onnan hívtak Topolyára, mert ott kellett egy magyar bírósági elnök. Volt ott egy telepes elnök, aki nem is volt jogász, és aki nem tudta vezetni a bíróságot; 24 ezer ügydarabbal volt már elmaradva és képtelen volt tovább ott megmaradni. Újházi volt akkor a járási elnök, jöttek a tartományhoz, ahol engem ajánlottak. Úgy mentem el, hogy maximum három évig vállalom, de Szabadkára tendálok vissza, mert szabadkai vagyok. De

⁴¹ Szerbiai Népfront Vajdasági Tartományi Bizottsága.

sajnos Topolyán nem három, hanem kilenc évig voltam bírósági elnök. A régi bírósági épületbe mentem, de a 24 ezer ügydarabot ötödik évben már teljesen likvidáltuk, az összes vajdasági községi bíróságok közül az ügydarabok számát tekintve mi voltunk a legjobbak. Erre Topolya megkapta az új bíróság építésére az összköltségek 70 százalékát a tartományi alapból, azzal, hogy 30 százalékát adja hozzá; mi kaptunk először ebből az alapból. Fölépíttettem egy emeletes gyönyörűszép bíróságot, amikor megnyitottuk, ott voltak Vajdaságból az igazságügyi szervekből, a tartományi szkupstinából. Akkor kaptam a munkaérendet, és azután hívtak be Szabadkára a törvényszékre.

Tehát lényegében mi most nem tudjuk megmondani, név szerint ki állt az a kezdeményezés mögött, hogy a képviselőház menessze a bírósági funkcióról.

Ez az összes dokumentáció, amit én őrzök. De nemcsak ezt a dokumentációt őrzöm, hanem a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület teljes archívumát. Mert ahogy megszűnt a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület működni, mert papíron most is létezik, pár ember oda ki van rendelve, akik semmit nem dolgoznak, soha nem kérték a dokumentumokat, úgyhogy én egy teljes archívummal rendelkezek. Ebből az összes dokumentációból az derül ki, hogy Kopilović Stipan minden párthatározat és minden községi pártbizottsági vita nélkül, önkényes beszámolójával nacionalistának nyilvánított. Mert Szabó Ida volt itt, aztán voltak még egy páran, akik azt mondták, ha a Kongót rehabilitálni kell, vagy ha a Kongónak azt kell mondani, hogy tévedtünk, akkor én lemondok, nem csak én mondok le, le fog mondani az egész községi választmány.

Ez volt tehát Kongó Tivadar meghurcoltatásának története. Most azt javasolom, hogy térjünk vissza az előzményekre. Először tekintsük át azt az időszakot, amikor, mint írta az egyik rövid életrajzi összefoglalójában, hadirokkantként visszakerült Szabadkára, miután részt vett a záró hadműveletekben. Akkor hogyan találta fel magát Szabadkán, és hogy kapcsolódott be az itteni kulturális életbe, hogyan került sor a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség létrehozására? Ha nem is tudunk pontosan minden adatot, majd utána kiegészítjük.

Miután leszereltem, azt hiszem 1946 februárjában,⁴² a Népkört szerveztük újjá. És a felszabadulás utáni Népkör főtitkárává engem választottak meg, de hogy elnöknek kit választottak, az nem jut eszembe. Ugyanakkor azokkal az aktivistákkal, akik itthon voltak, vagy visszajöttek, vagy el sem mentek, de kultúrvonalon tevékenykedtek, a Szabadkán megjelenő sajtószervek mellett, amelyeket később Újvidékre telepítettek át, mi beszélgettünk az országos magyar kultúrszövetség megszervezéséről is, de körülbelül egy fél évig, vagy talán tovább is, nem kaptunk pozitív választ. Később mégis megalakítottuk a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetséget, Országos Magyar Kultúrszövetségnek hívtuk. Azt hiszem, 1946 őszén, nem tudom biztosan. Azzal a feladattal, hogy a Kultúrszövetség mint a jugoszláviai magyarok kulturális csúcsszervezete megpróbál segíteni a vidéki kultúregyesületek újjászervezésében, és tanácsokkal segíti azokat kulturális tevékenységük felvirágoztatása végett, küldünk ki szakembereket, írókat, színélőadásokat, és ez a tevékenység folyt lényegében kezdetben is és később is, mind nagyobb sikerrel.

Emlékszik-e, hogy kitől származik maga az ötlet, hogy egy ilyen szövetséget létre kell hozni? Hogy alakult ki ez a gondolat?

Úgy emlékszem rá, hogy... Meg kell nézmem... Van itt egy névsor... Keck Zsigmond, Lévy Endre, Gál László, dr. Hock Rezső, dr. Gyetvai Károly, dr. Kovács Kálmán, Kizúr Eta, Kongó Tivadar, Laták István, Löbl Árpád, Nagy Sándor, dr. Steinfeld Sándor, Marócsik György, Csikós István, Lukó András, dr. Várady József, Balla László, és Végh Sándor Pancsováról, azt hiszem... Hát körülbelül ezek voltak az első vezetőségi tagjaink, most hogy pont mindnyájan bekerültek-e a vezetőségbe, vagy nem, azt pontosan nem tudom, de ezek voltak az alapító tagjai a Kultúrszövetségnek.

Volt valamilyen alapító értekezlet, emlékszik arra, hogy történt ez, esetleg a Népkörben?

Igen, a Népkörben ültünk össze, egyébként felújítottuk a Népkör régi ifjúsági szervezetének már nem ifjú, de régen aktív tagjainak a munkáját, talán a legaktívabb tagunk dr. Kun Szabó György volt, aztán Lévy Endre, aztán dr. Uzon Miklós és még, most hirtelen nem tudnám

⁴² 1945 februárjában lehetett. A *Szabad Vajdaság* 1945. június 28-ai száma szerint 1945. június 24-én „Az 1871-ben alakult szabadkai Népkör megtartotta újralakuló közgyűlését. Elnök Berkes Péter, elnökhelyettes dr. Strelitzky Dénes, főtitkár Kongó Tivadar lett.”

megmondani, de körülbelül egy harminc tagú csoport indította meg a munkát. Később, nem tudom pontosan, mennyi időre, kaptunk egy külön helyiséget az Engels utcában, ahol az egész nagy reprezentatív helyiség a Kultúrszövetségé volt, annak különböző szakosztályai értekezleteinek a helyszíne ott volt az Engels utcai helyiségekben.

A Kultúrszövetségnek milyen szervezeti formája volt? Voltak tagozatok, al csoportok, volt valamiféle munkamegosztás azon belül?

Úgy emlékszem, hogy csak vezetőségünk volt munkaprogrammal és egy szervező csoport, amely a vidéket kellett hogy járja.

Mik voltak a legfontosabb feladatok? Akkor például sok volt az írástudatlan, ezzel kapcsolatban voltak nagy akciók...

Igen, voltak nagy akciók az írástudatlanság megszüntetésére, és főleg a Népkör szervezésében. A Kultúrszövetségnek a Népkör csak egyik tagja volt, mint ahogy később Bácska, Bánát, sőt Baranya területén is a megalakult egyesületek. Akkor a mi munkánk ezeknek a fiókszervezeteinknek a talpra állítására és a kultúrtevékenységére irányult, mert úgy gondoltuk, hogy akkor öleljük fel az egész nemzetiségi kultúrproblémát, hogyha ezek megindulnak, jelzik nekünk a problémákat, és tőlünk segítséget várva mindig szélesebb területre terjesztik ki munkájukat.

A Népkör tagsága hogy toborzódott, mennyi tagja volt, milyen profilú emberek? Mi volt jellemző a munkájára közvetlenül a háború után?

A háború után kevesebb tagja jelentkezett a Népkörnek, mint a régi Jugoszláviában, amikor az egyetlen hely volt, ahol magyar kultúr munka folyt, és akkor három ezer tagunk is volt. És fiókszervezeteink a város egész külterületén: Hajdújáráson, Bácsszőlősen, Ludaspusztán, Csantavéren, mindenhol, ahol magyarok éltek, Kelebián, fiókszervezeteket létesítettünk, hogy megteremtünk a Népkör kultúr munkájához egy bázist, és kijártunk hozzájuk kultúr munkával, irodalmi estekkel, előadássorozatokkal. Közben voltak olyan akcióink, hogy csecsemővédő akció, amit a nők rendeztek, akkor tanfolyamok az írástudatlanság megszüntetésére. Ezt a programot vettünk mi át, csak részben ugyan, mert az újjászervezéskor a magyar színháznak már megvolt a lehetősége, hogy a Magyar Népszín-

■■■

házban működjön, más területeken is folyt magyar kultúrtevékenység, de mi azért csak a Népkört tartottuk mint legrégebb, talán a Vajdaságban a legrégebb kultúregyesület, hogy ezt a tevékenységet mégis a Népkör folytassa és irányítsa a munkát.

Nem szerveztünk már fiókszervezeteket, mert akkor a Népfrent ke-retein belül szerveződtek a magyar, bunyevác, horvát, szerb részlegek, és akkor csak a város központi kultúrtevékenységét folytatta a Népkör.

Ön ugyanakkor a Népfrent elnökségében is benne volt, ugye?

Igen, tagja voltam, és a Népkör elnökségében is, dr. Strelitzky Dénessel, Kun Szabó Györggyel, nem tudom... Igen, a Népfrent elnökségének is tagja voltam.

Érdekes, hogy a háború után, nem közvetlenül utána, mert 1944 októberétől 1946 februárjáig volt egy másik időszak, de már 1946-ban kétségtelenül ösztönözték és teret adtak az ilyesfajta nemzetiségi szerveződésnek itt a Vajdaságban.

Igen.

Nem találtak semmiféle ellenállásra, sőt...

Semmiféle, sőt segítséget kaptunk minden irányból. Akkor a tevékenység kultúrvonalon teljesen szabad volt, és a szervezkedés is szabad volt, megalakult a Magyar Népszínház Szabadkán, és minden, a Szocialista Szövetség⁴³ kultúr csoportjaiban voltak magyar és szláv tagozatok, ahol szabadon folyt a kultúrtevékenység. Mi ettől függetlenül úgy gondoltuk, hogy szükség van mégis egy csúcsszervezetre, amely részben felismeri a hiányosságokat, felkutatja a lehetőségeket, és tanácsokkal irányt ad a munka megszervezésére, folytatására, és úgy gondoltuk, hogy erre a tevékenységre szüksége van a jugoszláviai magyar nemzetiségnek.

Különösen érdekes, hogy a Tájékoztató Iroda időszakában is igen fejlett volt ez a nemzetiségi szerveződés.

Igen.

■

⁴³ A Népfrontra gondol, amely 1953-ban vette fel a Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége nevet.

■■■

Akkor ennek politikai színezete is volt, egyfajta manifesztálás. Ennek során került aztán sor 1952-ben Palicson az Űnnepi Játékok megszervezésére. Volt abban része, vannak emlékei azzal kapcsolatban?

Nincsenek emlékeim.

Nem is vett részt rajta?

Részt vettem, de nem a szervezésében. Én főleg a vidéki egyesületek szervezésével voltam megbízva, és elég sokat jártam a vidéket. Bánátot is, Dél-Bácskát is, úgyhogy ezzel kapcsolatban tudom, hogy a Kultúrszövetségnek komplikációi keletkeztek az Inforbűróval kapcsolatban, mert a párttagoknak, akik vezetőségi tagok is voltak, nyilatkozniuk kellett, és voltak olyanok, akik nem nyilatkoztak pozitívan.

Például Keck Zsigmond...

Igen, Keck Zsigmond, Hock Rudolf esete, akkor Csorba... azt hiszem, Istvánnak hívják, egyik titkárunknak az esete, akkor Lévay Bandi, aki szintén... és még jónéhány tagunk, most pontosan nem tudom, később a Goli otokra kerültek és ott voltak jó ideig. Azután került sor a Kultúrszövetség munkájának a felszámolására.

Igen, ez már az ötvenes évek közepe táján volt. Mik voltak az indokok, mi volt a magyarázat? Először átszervezték a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetséget, utána pedig leépítették.

Én azt hiszem, a magyarázat az volt, hogy a vajdasági Szocialista Szövetségnek megvannak a kulturális szervezetei, amelyeknek feladata nemcsak a nemzetek, hanem a nemzetiségek kultúrájának ápolása, fejlesztése is, és hogy nincs szükség külön nemzetiségi csúcsszervezetre, mert a Szocialista Szövetségben megtalálja a helyét minden nemzet és minden nemzetiség kultúrtevékenysége és kulturális problémáinak megoldása is. Úgy emlékszem, hogy ilyen indokolással. És ugyanakkor, amikor a központi kultúregyesületünk munkáját megszüntették, ugyanakkor mindazokat a kultúrszövetségi fiókszervezeteket, amelyek vidéken a Magyar Közművelődési Közösség címén, vagy Magyar Kultúrszövetség fiókszervezete címén működött, azoknak mind megváltoztatták a nevét, és lett belőlük Petőfi Sándor kultúrkör, vagy skorenováci Magyar Nép-

■■■

kör, vagy pancsevói Petófi Sándor, és megszűnt akkor a kapcsolat is a kultúregyesületek között, és minden kultúregyesület a helyi Szocialista Szövetség kultúrtevékenységének a keretében működött mint nemzetiségi csoport, amely aztán a központtal a kapcsolatot megszüntette. Pontosan nem tudom, hogy melyik évben volt ez...

Igen, 1953-ban először létrehozták a Kultúregyesületek Szövetségét, és annak keretében csináltak magyar osztályt, román osztályt, lényegében ott már egy egységes szövetséget többnemzeti alapon és azon belül csak osztályokat. Tehát lényegében ez volt az első fázis a vertikalizmus leépítésében, a következő pedig az volt, amikor az osztályokat is megszüntették a Kultúregyesületek Szövetségén belül, és így jött létre ez az úgynevezett Közművelődési Közösség, ami most van, a Kulturno-prosvetna zajednica. Az érdekelne, hogy akkor, amikor megtörtént ez az átszervezés, illetve leépítés, a szervezetben magában nem volt tapasztalható ellenállás, nem voltak ekörül viták?

Nem lehetett akkor semmilyen vitát szervezni. Az alapító tagjaink jó része már nem volt a szövetségben, akik pedig maradtak, azok nem tartották lehetségesnek, hogy valamit is evvel kapcsolatban, a Kultúrsvövetség szervezeti felépítésének megmentésére valamilyen tevékenységet is kifejthessenek.

Elsősorban bizonyára itt is pártirányítók alapján történtek a dolgok, és az egyes emberek bizonyos pártutasítások alapján kezdeményezték és irányították ezt a folyamatot a szervezeten belül is, ugye?

Igen, a szervezeten belül is kizárólag a párt irányításával folytak a dolgok.

Nem emlékszik, hogy név szerint ki volt az, aki magán a szervezeten belül fölvetette ezt a kérdést, az átszervezés kérdését?

Erre nem emlékszem. Azt tudom, hogy az Informbűró következményei után én, aki nem voltam párttag, nekem is voltak kellemetlenségeim, és úgy láttam jónak, ha elhagyom Szabadkát, és elmentem Újvidékre a tartományi Népfront propagandaosztályára jogi referensnek. Az igazgatója akkor... Zágrábban él most, nem tudom a nevét... Ő javasolta, mondván, Tibor, gyere Újvidékre, nagyobb biztonságban leszel, és hasz-

■■■

nodat vehetjük. Úgyhogy akkor én jó három-négy évig Újvidéken tevékenykedtem.

Akkor ennek az osztálynak a hatáskörébe tartoztak az egyes lapok és folyóiratok. Vannak emlékei mint jogásznak, hogy hogyan zajlott ezeknek az élete, a Testvériség-Egység Könyvkiadó...?

Nincsenek ezzel kapcsolatban...

Nem ilyen jellegű volt a munkája?

Nem ilyen jellegű. Tisztán jogi természetű volt.

Akkor ennek a szervezetnek a keretében kezdeményezték a Forum megalakítását. Ezzel kapcsolatban nem tud részleteket?

Nem tudok részleteket.

Az ötvenes évek második felében, a hatvanas évek első felében ilyen vertikális szerveződés nem létezett. A hatvanas évek végén született a kezdeményezés a nyelvművelő egyesület megalakítására. Ott már volt valamilyen aktív szerepe, hogy létrejött maga az egyesület?

A Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület megalakult azt hiszem... egy évvel előbb, mint ahogy a magyar nyelvművelő egyesületet átszerveztük. Tudniillik, akkor az egyesületbe csak nyelvszakos tanárok és nyelvvel foglalkozó aktivisták működtek, kizárólag a nyelv problémáinak a megbeszélésére, föltárására, megoldására. Később már, ha jól emlékszem... 1969 tavaszán újjászerveztük a Nyelvművelő Egyesületet olyan programmal, hogy a nyelvművelő egyesületnek minden nyelvvel kapcsolatos kérdést számon kell tartani, és egy olyan programot készíteni, amely főlemeli nemcsak a nyelvészeket és a nyelvvel foglalkozó specialistákat, nyelvszakosokat, hanem mindazokat a főleg értelmiségieket, magyar értelmiségieket, akik úgy gondolják, hogy valamit tehetnek a nyelv problémáinak a megoldása érdekében. Így szerveztük be elsősorban a pedagógusokat, és körülbelül 70 pedagógusból alakult meg a pedagógiai szakosztályunk, akkor beszerveztünk kb. 35–40 jogászt, bírót, ügyvédet, gazdasági szervezetekben működő jogászokat, ebből lett a nyelvművelő egyesület jogi-terminológiai szakbizottsága, akkor beszerveztük azokat, akik a gaz-

dasági szervezetekben működnek, ezekből lett a gazdasági szakcsoport Szecsei Miskának az elnökleivel, akkor beszerveztük az egészségügyi dolgozókat, orvosokat főleg, gyógyszereszeket, orvosi segédmunkásokat, hogy azokon a helyeken, ahol ők működnek, ott kíséreljék meg a nyelv használatának a gyakorlati megvalósítását, szóval, a társadalmi élet minden területére kiszélesítettük a Nyelvművelő Egyesület munkáját. Erre később kaptunk is megjegyzést, hogy a nyelvművelő egyesület, úgy veszik észre, csúcsszervezetté alakul át, de mi azt mondtuk, mi nem foglalkozunk semmi mással, csak a nyelv kérdéseivel. Hogy aztán jött a megbízásunk arra, hogy a nyelvi egyenrangúság vajdasági törvénytervezetét is mi készítsük el, azt a Legfelsőbb Bíróságnak, a Végrehajtó Bizottság jogi titkárának és a többi tartományi szerveknek a fölkérésére végeztük, és velük együtt tanácskoztuk meg aztán, amikor elkészült a törvénytervezet Venacon, egy háromnapos tanácskozáson, hogy így helyes-e, vagy nekik mi a javaslatuk. A javaslatokat jegyzőkönyvbe vettük, és így került ki részünkről a törvénynek egy előzetes tervezete, amelyet aztán a tartományban a törvényhozó szakcsoportnak küldtük el, hogy formába öntse, esetleg adjon hozzá még egyes...

Igen, ezt az időszakot körülbelül el is mondtuk a múltkor, azt szeretném még kérdezni, hogy a Nyelvművelő Egyesületnek az ilyen megszervezése föltételezte azt, hogy a politika támogatta ezt.

Igen.

Ezzel kapcsolatban mit tud, mire emlékszik, kik voltak azok, a fontos emberek, akiknek szavuk volt akkor Vajdaságban, a hatvanas évek második felében, akik serkentették, vagy álltak ezek a dolgok mögött és támogatták. Hogy nézett erre a politika, a párt, milyen volt a hangulat a párszervekben, Végrehajtó Tanácsban. Például úgy tudom, hogy Sóti Pál volt az az ember, akinek a legnagyobb szava volt ezekben a dolgokban, ugye?

Igen a Sóti. Aztán később a Soltész⁴⁴ is, sőt... ki is volt az a nagy hatalmas fekete képviselőnk... a Kelemen Mátyás...

■
⁴⁴ Soltész József.

Sótival érintkeztek ilyen kérdésekben? Mi volt a véleménye Sótinak erről az egyesületről?

Szóval, határozottan mellette voltak. De nemcsak a nemzetiségiakat képviselő tartományi vezetők voltak mellette, hanem mellette volt az egész tartományi Szocialista Szövetség vezetősége és a Végrehajtó Tanács is, a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság elnökétől kezdve mindenki támogatta a munkánkat. És itt helyben is, a vezetőség párttagjai bejártak a községi pártbizottságba, referáltak az ügyről, azt hiszem, a községi pártbizottság részéről Savanya István volt beválasztva a vezetőink közül, aki a kapcsolatot tartotta, de a Kopilović előtti korszakban... hogy hívják azt a Delát, aki előtte párttitkár volt, vele állandóan érintkeztünk és referáltunk a működésünkről, ugyanúgy a Szocialista Szövetségnek a helyi és tartományi vezetőivel is tartottunk kapcsolatot. Az átiratainkat, amelyeket intéztünk, minden egyes esetben megküldtük mind a tartományi Szocialista Szövetség elnökségének, mind a községi pártvezetőségnek, hogy ellenőrizhessék, hogy milyen körleveleket intézünk, milyen munkát végzünk, milyen tevékenység, milyen szakbizottságunknak milyen értekezletei voltak. Amikor hívtuk a külföldi előadókat, Grétsy Lászlót, Lőrincze Lajost meg a többi előadót, azokról mindig értesítettük a Szocialista Szövetséget és a pártszervezeteket is, hogy ekkor és ekkor jönnek előadók, meg is van nekem a jelentésemben, egy 10–12 oldalon beszélek a működésről.

Az első elnöke a helyi szervezetnek Varga Zoltán, a Pedagógiai Főiskola tanára volt, és utána azt hiszem március huszonvalahányadikán tartott közgyűlésünkön választottak meg engem elnöknek, és megválasztottuk ezeknek a szakcsoportoknak egy-egy tagját, hogy szervezd be most a pedagógusokat, a jogászokat, a közigazdászokat, az orvosokat és egészségügyi dolgozókat. Kifogásolták, hogy kizárólag értelmiségi embereket szervezünk, hogy mért nem szervezünk egyszerű más tagokat is. Mi azt mondtuk, hogy olyan az egyesület tevékenysége, hogy ide csak értelmiségieket akarunk szervezni. Lehetnek tagjaink, mint ahogy voltak is, különösen a terepen, a fiókszervezeteinkben nagyon sok párttag jelentkezett, nyelvművelő egyesületi párttag, mert akkor az volt a vélemény, hogy mindenkire olyan hatást kell gyakorolni, hogy használja a nyelvét, ne szégyelljen felszólalni magyar nyelven a munkaszervezetében vagy a községi szkupstinában vagy a Szocialista Szövetségben, akkor rengeteg párttagunk jelentkezett, úgy tudom, hogy 600-on fölül volt párttagunk, akik nem végeztek aktív tevékenységet, de párttagként eljárta a nyelvművelő egyesület rendezvényeire és aktivitást is fejtettek ki a környezetükben, ahol éltek és dolgoztak.

■■■

Gondolkoztak-e azon, hogy voltak-e olyan politikai körülmények, amelyek ezt a változást előidézték, hogy a Nyelvművelő Egyesület ellen fordult a politika. Változott-e valami a politikában, ami oda vezetett, hogy a Kopilovićot maguk ellen ugratták?

Annyiból változott, hogy akkor jelentkezett a MASPOK korszaka, és a leváltások, amelyek a maspokkal kapcsolatban történtek, úgy hatottak a nemzetiségiekre is, hogy a nemzeti, magyar nemzeti szervezetekben is keresték, és ha kellett, meg is találták azt, akit ellenségként kellett bemutatni.

Igen, említette, hogy egy ilyen párhuzamosságra törekedtek, de például ugyanakkor Szabadkán szerb nacionalizmusra nem kerestek példát?

Nem. Nem kerestek példát, pedig volt.

Mondjuk, Kopilovićnak nem volt esete, hogy szerb nacionalistákkal számoljon le?

Egyáltalán nem volt.

Egyet sem tud?

Egyet sem tudok, és nem is kereste a szerbek között a nacionalizmust. Nem is kereste.

Mert ha a parallelizmus volt a logikája, akkor az lett volna a természetes...

Igen, az lett volna a természetes, de hát akkor a szerbség nem... Tudtommal, ha nacionalista tevékenység volt is közöttük, de nem volt szervezett, míg a horvátoknál szervezett volt, és a szabadkai bunyevácoknál is, nem olyan mértékben, mint amilyen mértékben tisztogattak.

Stipan Kopilović bunyevác, horvát nemzetiségű...

Igen, tavankúti tanító volt...

■■■

Mivel lehetne ezt emberileg magyarázni, hogy ennyire érelyesen lépett fel a horvát, a bunyevác nacionalizmus ellen?

Azt hiszem, hogy a körülmények hatottak oda, hogy olyan mellékvágányon futott, és most olyan pozícióba került, ahol meg kellett mutatni, hogy a központi pártirányításokat végrehajtja, és ha kell...

... áldozatot mutat fel akár a saját nemzetiségéből is...

Én már a múltkor akartam elmondani, van itt egy jegyzetem... Hogy az akkor ellenem kimondott megbélyegzés és a JMNYE ellen indított kampány jellemzően koncepciók vádakon alapult, mert bizonyíték rá nem volt. Egyszerűen úgy alakult a helyzet, hogy kitalálták és kimondták a nacionalista tevékenység vádját. És a legerélyesebb követelésemre, amit nemcsak én, hanem a nyelvművelő egyesület vezetőségének több tagja, köztük dr. Matkovic is, meg a kerületi főügyész is, akit emiatt később le is váltottak, mentünk a Kopilovichhoz a községi pártbizottságba, és kértük a bizonyítékokat, az indítékokat, kértük, hogy honnan veszik az egyesületnek és elnöknek a tevékenységét. A válasz az volt, hogy a párt nem köteles bizonyítani. Én már akkor mondtam, hogy ez tiszta sztálinista módszer. A vádakat a vádlónak nem kellett bizonyítani, hanem a vádlottnak volt a kötelessége bizonyítani a vád alaptalanságát és a váddal szembeni ártatlanságát. De a vádak elleni bizonyítékok nyilvánosságot sosem kaptak, csak a vádak kaptak nyilvánosságot. A védekezés és az egyesület megvédésének indokai nem kerülhettek nyilvánosságra a sajtóban, sőt azóta is, ha egy cikket írtam a nevemen, az mind a papírkosárba került. Mert nem volt tisztázva a szerepem ebben az egész dologban. Tehát a diktatórikus rendszernek ellenségre van szüksége. A fenyegetettség indokolására szükségük van ellenségképre. Hogy elrettentsék azokat, akik másként gondolkodnak, vagy másként szeretnék a kérdéseket megoldani.

Említette, hogy ebben a tisztogatásban olyan kritérium is érvényesült, hogy azokat is igyekeztek megvádolni, akik nem rendelték alá magukat feltétel nélkül a párt akaratának. Ezeket úgy nevezték, hogy anarcholiberalisták. Ezzel kapcsolatban lehetne példákat mondani, hogy ez a gondolatmenet is jelen volt itt akkor? Nemcsak a magyarok, hanem a bunyevácok körében is, hogy nacionalizmussal vádoltak embereket csak azért, mert nem voltak eléggé dogmatikusak.

Hát volt példa. Én nem tudnám most fölsorolni...A nyelvűvelő egyesület nacionalista tevékenységével kapcsolatban a helyzet az volt, hogy 1945-ben bekövetkezett felszabadulásunk után 25 éven keresztül, tehát nálunk 1970-ig használatban csak egy nyelv volt, a szerbhorvát nyelv. Ennek volt egyeduralma, és az egyeduralom fenyegetettségének érzését éreztem a bíróságon is, a közigazgatásban is, mindenhol, és ez volt az oka az ellenségkép keresésének is, az ellenségkép szükségességének is, hogy a 25 éves egyeduralmat valamilyen módon megőrizzék, esetleg úgy is, hogy hivatali nyelvként bevigyék a törvénytervezetbe. Azt hiszem, ez volt az indítéka a kiagyalt nacionalista vádaknak és az Egyesület 15 fiókszervezete fölszámolásának, a munkaprogram nacionalizmussal való megvádolásának, mert ennek a munkaprogramnak a megvalósításához egy kisebbségi anyanyelvi készség megtartására és fejlesztésére van szükség, és ehhez nemcsak nyelvészek kellettek, hanem jogászok, közgazdászok, orvosok, egészségügyi munkások, pedagógusok, és azok a pártfogó tagok, akik szívükön viselték a nyelvünk sorsát, a nemzetiségünk sorsát, jövőjét. Mert ha megszűnik a nyelv, megszűnik a nemzetiség is.

■ ■ ■

■

■ ■ ■

■■■ KOVÁCS KÁROLY ■

Kovács Károly Ács Károly (Szabadka, 1928. szeptember 8. – Köln, 2007. július 3.) költő, műfordító, szerkesztő. A gimnázium után 1947-től Belgrádban jogot hallgatott, közben a Jugoszlávia Rádió lektora és fordítója lett. 1950–1964-ig a *Magyar Szó* külpolitikai szerkesztője, 1965–1975-ig a *Híd* fő- és felelős szerkesztője, 1976–1990-ig a Forum Könyvkiadó szerkesztője volt. 1995-ben Németországba költözött. Kötött formájú verseket írt, délszláv költők és prózairók műveit fordította, több antológiát szerkesztett.

Fontosabb kötetei: *Csönd helyett vers* (1959); *A közbülső világban* (1982); *Ács Károly összes versei* (1988); *Kiásott kard. Válogatott versfordítások* (1985); *Ráklépcsben. Ötven év születésnap versei* (1995); *Az anyag panaszai* (1999).

Díjak: *Híd*-díj (1960, 1983); Újvidék város Októberi Díja (1965); Jugoszláviai Műfordítók Szövetségének díja (1973); Bazsalikom-díj (1974); *Üzenet*-díj (1979); Vajdaság Felszabadulási Díja (1985); Szenteleky Kornél-díj (1990); A Vajdasági Íróegyesület Életműdíja (1991); A Vajdasági Íróegyesület Fordítói díja (1994).

Az interjú 1985. december 10-én és 11-én készült Újvidéken. Részlete elhangzott az Újvidéki Rádió *Együtt* című műsorában 1986. január 6-án.

Lehet-e büntetlenül kettős életet élni? Kovács Károly élete alakulásának „polgári” vonatkozásait tekintve nem látható, mi tette volna elégedetlenné, boldogtalaná. Úgy is mondhatnánk, jó időben volt jó helyen, és bölcsen tudott élni e lehetőségekkel. Persze, e három tényező szoros egybenállására volt szükség, hiszen számos súlyos emberi tragédiához vezetett, ha a három közül csak az egyik is hiányzott.

Kovács Károly jogi pályára készült, 1947-től Belgrádban a jogi kar hallgatója volt. A Belgrádi Rádiónak azonban ekkoriban nagy szüksége volt fordítókra. Első versfordításai már megjelentek a *Híd*-ben, a Rádióban azonban nem verseket kellett fordítani. 1948-ban kiéleződött a konfliktus Jugoszlávia és a szovjet tömb országai között, és a háború peremére sodródott viszonyban a magyar nyelvű jugoszláviai rádiópropagandának is nagy szerepe volt. Így lett Kovács Károly a Belgrádi Rádió magyar adásainak fordítója. De nemcsak fordította a híreket, hanem értette is őket, ezért 1951-től a *Magyar Szóban* a külpolitikai rovat munkatársaként, majd szerkesztőjeként folytatta pályáját.

Újvidékre érkezésekor már nagyban dúlt a harc a vajdasági magyar értelmiség körében a „fiatalok” és az „öregek” között. 1950 áprilisában lépett a nyilvánosság elé az „új nemzedék” (Bori Imre, Fehér Ferenc, Tomán László), amelynek tagjait támadva az „öregek” (Gál László, Rehák László, Löbl Árpád) a politikai denúnciaciótól sem riadtak vissza.

A tartományi politikai vezetés (Stevan Doronjski és a magyar szárny: Sóti Pál, Farkas Nándor) akkor e téren „csendet, rendet, fegyelmet” akart, és igyekezett olyan „egységfrontot” kialakítani, amely során nem hagyja érvényesülési lehetőség nélkül a fiatalokat, mint az „integráns jugoszlávizmus” jövőbeni letéteményeseit, de mégis az öregek ellenőrzése alá tereli őket.

Ebből a célból szervezte meg B. Szabó György 1951. szeptember 4–5-én a zombori irodalmi találkozót, amelyen határoztak a Magyar Irodalmi Társaság megalakításáról. A találkozón már Kovács Károly is részt vett, az 1952. január 5–6-án Újvidéken megalakított Irodalmi Társaság pedig nemcsak felvette tagjai közé, hanem megtette titkáranak is.

Kovács Károly életkorát tekintve a fiatalok közé tartozott, de – mint Major Nándor írta visszaemlékezésében – ekkor „még nem úgy viselkedett, mint aki közéjük tartozik”.¹

¹ Major Nándor: Kényszerhelyzetben árnyalatokért. Az áprilisi *Híd* és a körülmények 9. *Híd*, 2011. 6. 89.

Éppen ez tette őt alkalmassá arra a szerepre, amelyet szántak neki. Ha már kellene fiatalok, akkor legalább mi mondjuk meg, kicsodák – gondolhatták egyrészt, másrészt a többi fiatalból hiányzott az a kompromisszumkészség, amelynek megléte Kovács Károlyt alkalmassá tette erre a feladatra. Így került be az új nemzedék tagjai közül elsőként a *Híd* szerkesztőbizottságába, mintegy előörsként, szálláscsinálóként, még mielőtt Majorék a folyóiratot birtokba vették volna.

Kovács Károlyt, az embert ekkor még hűen követte költői alteregója, Ács Károly is. *Tollamhoz* című versében írta a kor szellemében:

*Tintával kezdek
rohamunkát,
a cél: a sors előtt befutni,
s meglengetni a vándorzászló életet.
Gyere toll, ósdi szerszám,
ritkán, de folyton ömlessz sorokat,
ródd meg a tiszta papírt,
nem érünk rá most mosakodni.*

- - - - -

*Kehes jószág, építsd át magad újjá,
erőstüdőssé, biztos szívűvé,
lelkesíts át sok olajos kezét,
vezess villanyt sok bozontos koponyába.
S tanulj te is.
Tanuld leírni szebben
a két szót: ember és igazság.*

- - - - -

*Toll,
kedves elvtárs,
kapaszkodj jól a kezemhez,
vörös vérem és fekete véred
öleléséből
szülessen diadalnak
a vers.²*

² Ács Károly: *Tollamhoz*. *Híd*, 1950. 6. 418–419.

Játék című versét pedig így fejezte be:

*Hagyd, hogy a fény a szemedben hintázzék,
Kacaj kavicsként szétgurul, súlyt vesz a kő.
Legyen a ma nekünk is néha játék,
Hadd lássuk kicsit, milyen is lesz a jövő.³*

Költői pályájának egyengetését az is nagyban szolgálta, hogy fordításait Sinkó Ervinhez küldte véleményezésre, mi több, éppen Miroslav Krleža verseit. Sinkó 1950. december 28-án így válaszolt:

„Téved, ha azt hiszi, hogy számomra teljesen ismeretlen. Már egy idő óta felfigyeltem a nevére, hála a *Híd*ban időnként megjelenő írásainak. És köszönöm, hogy bizalommal fordult hozzám. Nagyon figyelmesen olvastam beküldött fordításait és csak azt mondhatom, hogy nem mindennapi szenzibilitásról tanúskodnak nuanceok és általában a szavak és a ritmus érzéke iránt. Az én véleményem az, hogy feltétlenül folytassa a munkát. Krležának is megmutattam az ő verseinek ezeket a magyar változatait és ő teljesen úgy reagált rájuk, mint én. Persze egy-egy szó itt és ott is akad, amit másképp szeretnék, de ezt levélben nem igen lehet megvitatni. Jövő hónap második felében pár napra Vajdaságba fogok utazni s azután Beogradban lesz előadásom a Kolarčev-univerziteton – tehát vagy Novisadon vagy Beogradban személyesen beszélhetjük majd meg ezeket az apróbb változtatási indítványaimat, amelyek, ismétlem, nem lényegesek.”⁴

Ács Károlyt, a költőt mindenképpen a magyarok közül az elsők között vették volna fel Jugoszlávia íróinak szövetségébe, de Krleža is rajta tartotta a szemét. Ez Sinkó Ervin Fehér Ferencnek 1955. december 31-én keltezett leveléből is látható.

„Kedves Fehér elvtárs, boldog új évet kívánok s kérem, közölje Florikával⁵ is: Krleža visszaérkezett Beogradból s közölte velem, hogy a maguk felvételét az írószövetségbe elintézte. Ács Károlynak azonban semmiféle kérvényét ott nem találták

³ Ács Károly: *Játék*. *Híd*, 1951. 9. 566–567.

⁴ *Sinkó Ervin levelezése*. 2. [köt.] 1945–1967. Budapest, 2006, Argumentum, 31–32.

⁵ Florika Štefan.

meg, tehát legyen szíves őt értesíteni, hogy sürgősen küldje el a kérvényét s a kérvényhez mellékelt levélben hivatkozzék Krležára s én rám. Krleža már közölte velük, hogy ajánlja Ácsot, formai okokból legyen ott azonban második név is, mint ajánló. Mindnyájukat szívélyesen üdvözli Sinkó Ervin.”⁶

A *Híd* 1957. évi 3–4. számában jelent meg Ács Károly *Vitatkozom* című verse.

*Vitatkozom már hetek óta
egy idegennel, ki azt mondja,
hogy ő nem más, mint én, és már rég
eltűnnék, kósza, beteg árnyék,*

*ha elfelejtené, hogy voltam
a gondolata, s csalódottan
letenne, fáradt kímélettel,
mint kontármunkát mesterember.*

*Neki még az álma is börtön,
ha nem róla szól, és vitázik,
mikor az álmontúli másik*

*a szavába vág tréfálkozva.
Neki csak azért vannak csonka
igazak, bús okok és érvek,
hogy védje magát, míg föléd.*

Ettől kezdve mindinkább szétágazik Kovács Károly és Ács Károly pályáivé: a tiszta, koherens világ terepének megmaradnak a versek.

Közéleti szereplésében Kovács Károly később is kompromisszumkereső közéletű volt. Az 1965. évi 1. számtól ő lett a *Híd* fő- és felelős szerkesztője, miután Major Nándor nem tudott szót érteni az öregekkel,⁷ az őt követő Pap József pedig a fiatalokkal.⁸

■

⁶ Sinkó Ervin levelezése. 2. [köt.] 1945–1967. Budapest, 2006, Argumentum, 71. Ua. Fehér Ferenc: *Egyazon ég alatt. Esszék és jegyzetek.* Újvidék, 1984, Forum, 71.

Ács Károly tizenegy évig szerkesztette a folyóiratot, az 1975. évi 12. számig, majd a Forum Könyvkiadó szerkesztője lett, amikor pedig 1976. január 14-én a kommunista írók aktívájának kezdeményezésére a Forum Könyvkiadóban megalakult az Alkotók Gyűlése,⁹ már ő volt az „integrátor”: őt választották meg a testület elnökévé. Tizenhárom alkalommal volt a *Híd*-díj bírálóbizottságának tagja, maga is kapott *Híd*-díjat kétszer,¹⁰ de nem kerültek el más kitüntetések sem.

Kovács Károly nem lázadt. Ács Károly a lényegét *Menetrend dicsérete* című, 1968-ban megjelent kötetének címadó versében írta le.

*Láttam a mozdonyt. Fegyelmezett kény.
Dühödt engedelmesség.
Látszólag minden kar, szelep, dugattyú
simán végzi kiszabott dolgát,
simán, azaz aggály nélkül, még pontosabban:
szenvtelenül.
Dús olajban közönyösen siklik tova
a vas-test,
s egyenletes zakatolássá állnak össze
a rejtett kis remegések.
Aki ért hozzá, mosolyogjon most rajtam;
hideg szakértelemmel vizsgálja fölül,
mi nincs itt rendjén,
s előre tudom, nem vesz majd észre
semmit.*

⁷ Sinkó Ervin Gömöri Györgyöt 1963. február 15-ei levelében úgy tájékoztatta, hogy „Majornak azért kellett visszavonulnia, mert állítólag goromba modorban utasított vissza tehetségtelen irodalmi veteránokat.” (*Sinkó Ervin levelezése*. 2. [köt.]. 214. sz. 254–255. Eredetije a PIM Kézirattárában.)

⁸ Bosnyák István írta 1964. február 3-án keltezett levelében Tolnai Ottónak: „Pap Jóskát egy kellő pillanatban (Bori I. disszertálása után, Sinkóék jelenlétében), kissé gőzös állapotban, sikerült Jancsival közrefognunk. Jancsi néhány privát ügyet tisztázott velem, én pedig vallomásra kényszerítettem a »rotációval« kapcsolatban. Igyekezett meggyőzni, hogy egyetlen oka, mely közrejátzott abban, hogy Jancsi helyett Kálmánnal dolgozzon, az volt, hogy ők ketten az utóbbi időben nem tudtak normálisan közlekedni.”

⁹ *Híd*, 1976. 1. 127.

¹⁰ Az 1960. évit *Csönd helyett vers*, az 1983. évit *A közbülső világban* című kötetéért.

Ne vessen ki oktalan borzongásomért;
fojtsa belém a szót;
öljön meg, könyörületes gúnnyal, mint
szerencsétlen háborodottat.
Euthanasia. Igen, csak ez segít: én
ezt a szörnyeteget ölni láttam!

Fiatal lány volt, azt mondták, én
nem láttam,
én emezt láttam, a gyilkost,
s tehetetlen dühömben az öklöm
ráztam utána,
de már messze járt, a hídon dübörgött,
nemsokára a következő állomás váltóin
kattognak kerekei.
Ahá, a déli gyors, mondják majd ott is,
órájukra nézve.
Pontos, teszik hozzá, akik ismerik
a menetrendet.

Magamnak is csak arra kellett
ez a kusza kis emlék,
hogy elmondhassam a menetrend
dicséretét,
s hogy – sokkal bátortalanabbul –
mintegy vigasztalásul
följegyezhessem: olykor néhány kiló
hús, csont és velő is kell,
hogy dús olajban sikolják tova
a vas-test,
és egyenletes zakatolássá álljanak össze
a rejtett kis remegések.

Amikor a mozdony kisiklott, majd még jó ideig csapkodva, erőlködve már saját magát törte darabokra, amikor Jugoszlávia már fizikai értelemben is megszűnt, Kovács Károly az elsők között lépett be a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségébe.

„Mindössze az történt, hogy elhívtak a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége újvidéki szervezetének alakuló köz-

gyűlésére, és bevontak a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság megalakítása körüli teendőkhöz.

Megengedem, hogy ez a két kis adat a nagy hazai és külföldi (elsősorban kelet-európai) változások közepette túlságosan helyi érdekű és jelentőségű, majdhogynem jelentéktelen, és én végtelenül naiv vagyok, hogy ekkora feneket kerítetek neki, de számomra magyarjaink föleszmelésének, jogos kollektív igényeik megfogalmazásának és kifejezésének, az önrendelkezés alapvetően demokratikus jogának megnyilatkozásai ezek (a VMDK esetében), illetve értelmiségünk önszerveződésének, sajátos lét- és feladatvállalásának gesztusa, természetes – és eddig természetellenesen elfedett, elmaszatolt – kulturális autonómiánk egyik építőelemének létrehozása (a JMMT esetében).

És szubjektív élményként: öröm- és erőforrás, anteusi találkozás a „táptalajjal”, de féltő aggodalom is, hisz a legjobb ügyet is kutya nehéz összehozni, de százféleképpen lehet elrontani, hisz mennyi félelmet, bizonytalanságot, meg nem értést, félreértést kellett leküzdeni már eddig is, hogy idáig – a kezdetig! – eljussunk, hány okos, politikus főre és tiszta, áldozatos szívre lesz még szükség, hogy az elértet megtartsuk s az elkezdettet továbbvigyük...

Nem akarom az ördögöt a falra festeni, de máris látszik némi fanyalgás, húzódozás, sőt széthúzás, rivalizálás (féltékenység? személyes ellenszenv?) már e két újdonság, s de még mennyire egymásra utalt önszervezési forma vonatkozásában is. Tömegbázisra számító, politikai érdekvédelem az egyik, és az alkotó értelmiség főként szakmai, de mindenképpen művelődési érdekű csoportosulása a másik – miért ne létezhetnének együtt és egymás mellett, sőt: miért ne egészíthetnék ki egymás tevékenységét komplementárisan, anélkül, hogy a fölaprózódás, az erők szétforgácsolásának veszélyét kellene emlegetni?¹¹

Kezdetben még a háború közeledte által kiváltott „külső” sokk határozta meg létélményét, tette szolidárisá azzal a vajdasági magyar intézményrendszerrel, amelyben egész életét eltöltötte, ugyanakkor pedig az ezen intézményrendszer demokratikus megalapozását ígérő politikai mozgalommal. Úgy gondolta, hogy

¹¹ Ács Károly: Kezdet és végzet. *Napló*, 1990. június 27.

a vajdasági magyarság kollektív érdekei felülírják az addigi ideológiai monopóliumot biztosító hatalmi törésvonalakat.

„Ilyen végletes, élére állított helyzetekben, mint a mai, nem csoda, ha alkotó értelmiségünk is megzavarodott, iránytűjét vesztette, támpontjaitól megfosztva bolyong a bizonytalanságban. Persze, hogy nem állhat fátkyaként a népe elé, mint a romantika korában, talán még politikai szereplésre sem alkalmas mindegyikünk, kivált ha még elszámolni valója is van önmagával és a múltjával (jómagam ezt szavá is tettem ritka »közéleti« fellépéseim egyikén, azért is vezekelve, amit nem tettem hosszú pályafutásom alatt, az öntetszelgő mazochizmus vádját is vállalva), utóvégre az elmúlt »szocialista« időszak bűnös mulasztásait, sok-sok rossz megalkuvását, és főleg azok következményeit is vállalnia kell valakinek, de azt az öncsalásnak is beillő attitűdöt semmiképpen sem választhatja, hogy az író csak műve minősíti és igazolja, tehát csak írnia kell, ez a dolga és semmi más. Tudom, ezzel az állítással hangyabolyba nyúlok, sok írónk eleven sebét tépem fel, de mégis ki kell mondanom, nem csalhatom se magamat, se íróársaimat egy tetszetős, de hamis konvencióval. [...] Tény, hogy a Művészet és a Morál két autonóm világ, szuverének, ám tudomásul kell venni, hogy mindkettő az ember világa, azaz az ember, mint szellemi alkotó és mind erkölcsi lény, a saját sorsát meghatározó tettek alkotója, mindkét világnak részese. Míután azonban az ember elsődlegesen ember, semmint író vagy művész, az ember szempontjából az Erkölc autonóm világa, a belőle fakadó követelményrendszer magasabb rendű, mint a Művészet autonóm világa. [...] Hát akkor mégis mit tehet, mit tegyen a vajdasági magyar író itt és most? Íróként tegye a dolgát, írjon, ahogyan tud, és ameddig hagyják; emberként, polgárként, erkölcsi lényként, magyarként tegyen meg minden tőle telhető emberi, polgári, erkölcsi, magyar integritásáért; álljon ki népe, nemzetisége és minden más nép jogaiért, érdekeiért; szóljon, kiáltson, sikoltson akár (a sikoly is több, mint a néma elfordulás, a dolgok tudomásul nem vétele); tiltakozzon, tüntessen, nyilvánítson polgári engedetlenséget az önkény, a háború, a gyűlölet, a rinocérosz-hatalom és -szoldateszka ellen. Soknak nem sok ez, talán elégnek sem elég, de nem is kevés.”¹²

¹² Ács Károly: Mit tehetünk? *Napló*, 1991. november 27.

És amikor szellemi életének valódi közege, a vajdasági magyarság közösségi ügyeinek, jövőjének kérdései kerültek napirendre, az 1994. február 24-én Tóthfalun *A magyar kisebbségi értelmiség ma* címmel megtartott tanácskozáson kikívánkozott belőle a diagnózis nyílt és nyers megfogalmazása.

„A nyomor nem csak szűkölködés, nincstelenség [...] Nem, most a nyomor »magasabb« fokáról akarok szólni, a szellemi nyomorról, ami már-már kérdésessé teszi, hogy egyáltalán értelmiségieknek nevezhetjük-e magunkat: a könyvek, folyóiratok, információk, kapcsolatok, utazások hiányáról, lehetetlenségéről, arról a mérhetetlen nyomorúságról, amely bénává tesz, megbéklyóz, szólás- és cselekvésképtelenné változtat, a sivár hétköznapi megélhetési gondjai közé sulykol le bennünket.

És, ami szerintem a legsúlyosabb intellektuális nyomor jele: helyzetünk föl nem ismerése, az a hamis tudat, hogy mi igenis végezzük a dolgunkat, lám, ma is megírtunk egy magasröptű értekezést, egy magas verset, megtartottunk egy előadást, kiállítást nyitunk, színházat ünneplünk, díjat osztunk – csupa-csupa pótcselekvés, elhallgatás, másról szólás, melyben az egyedüli indulat a kicsinyes, önző személyeskedés, a más-ként szólók, mást mondók, helyettünk beszélők és cselekvők ócsárlása, szapulása... Tipikus gyerekszoba-szindróma, hogy kedvenc bibliai metaforával éljek: homokra épített ház, épp hogy még nem dőlt a fejünkre. [...] Tehát cselekednünk kell, mentenünk a menthetőt, tennünk a végromlás ellen... Ehhez pedig tiszta elmékre, nagy elszánásra és közös akaratra van szükség; szellemi erőink és népünk szívének együtt-dobbanására. [...] A magam »receptjét« tudom csak fölkínálni: a magamba szállást, az önvizsgálatot, valódi mivoltom, helyzetem, lehetőségeim őszinte, intellektuális gőg és hiúság nélküli számbavételét, és mindenek fölött: leszámolást – igenis leszámolást! – a múltammal, mindazzal, amit tettem, és amit talán tettem volna, de nem tettem azért, hogy ne következzen be, ami bekövetkezett. [...] Szó nélkül elfogadtam a nagyobb darab kenyeret, amit a kezembe adott, a »pozíciókat«, amiket fölkínált, a száználmas kis »privilegiumokat«, amik a rezsim »kegyeltjeinek« kijártak és amik lehetővé tették, hogy időről időre a »világpolgár« szerepében is tetszeleghessek. Közben írtam és fordítottam a verseket (az egyetlen dolgot, amihez

talán mégis értettem), és abban a tévhitben ringattam magam, hogy maradandó az, amit alkotok. Közben évről évre kevesebb kisiskolás iratkozott a magyar tannyelvű tagozatokra; évről évre fogyatkozott »maradandó műveim« potenciális olvasóinak száma... Fövenyre épített ház volt ez is, ahogy az Írás mondja. Csodálatos kegyelemnek tartom, hogy azért mégsem vesztettem el egészen a hitemet a költészet megtartó erejében. Csak egy életem van, annak is a vége felé járok, nem kezdhetek hát semmit újra, nem építhetem kősziklára házamat, de segíteni az újrakezdőknek, az építőknek talán még tudok: tanáccsal legalább, tapasztalattal [...]»¹³

Sokan elfordultak tőle ezek után. És azok kezdték el számonkérni az erkölcsöt meg a következetességet, akik éppen a megalkuvásra kényszerítő körülmények kialakítói voltak. Ennek lenyomata az egyik epigrammája.

„NYÖGDÍJ (1994. IV. 22.)

A szokottnál hosszabbra sikerült epigramma magyarázata nagyjából benne van magában a versben: legutóbbi íróegyesületi díjazásom után, amikor egy baráti beszélgetés során szóvá tettem régi magyar betegsüğünk, az »uralkodó nemzetnek« gazsuláló, anyanemzetünket »beáruoló« szervilizmus egyik nemrégii esetét, barátom azt vágta a fejemhez, hogy csak hallgassak, hiszen én is elfogadtam az »állami« díjat... Első felindulásomban csak annyit tudtam kinyögni, hogy azért mégse volna szabad kiegyenlíteni egy tisztségviselő mameluk eljárását az én esetemmel, mármint hogy kartársaimtól elfogadtam a díjat, amellyel egy fordításomat tüntették ki, hiszen már a helyszínen, a díj átvételekor világosan kimondtam, hogy mit méltányolok e díjnál, és mit rovak fel azoknak, akiktől egészen másféle, »egyelvű« és »egynyelvű« gesztusokat szoktunk meg... Hamar rájöttem azonban, hogy ez esetben is hiába a magyarázkodás, hiába a hivatkozás az együttélés hagyományaira, a civilizált érintkezés normáira stb. stb.; még azt is hiába mondanám, hogy hiszen a díj pénzbeli részét (200 dinárt) nem is az állam, hanem egy számomra ismeretlen magáncég

¹³ Ács Károly: Értelmiségii nyomor. *Napló*, 1994. március 2. Ua. *Új Magyarország*, 1994. március 11. A tanácskozás teljes anyaga: Papp György (szerk.): *Tóthfalusi kerekasztal. A kisebbségi értelmiségii ma*. Kanizsa, 1995. Cnesa.

biztosította, nem is volna tehát kinek és miért »visszaadni«; a póre tény az, hogy a díjat átvettem, a pénzt zsebre vágtam, illetve önhibáján kívül szükölködő családom megélhetési feltételeit javítottam vele – mintegy nyugdíjpótlékként. Marad a lelkiismereti dilemma, és marad a vers, mint földszinti, kisebbségi és »értelmiségi« nyomorúságom dokumentuma.

*»Tégedet is lefizettek, hisz díjjal tömi szádat
állami íróként állami céhed; igaz?
Mert ha valóban így van, vissza kelletik adnod;
addig csak ne papolj! egy szavadat se hiszem!«
– így a jóakaró bíráló; biz nem esik jól...
Nincs is védekezés ellene: néma vagyok
Ámde magamban csak füstölgök: mégse igazság
más csúfsága miatt arcomon égjen a bőr?
Égjen, igen! S nyugdíjként - bár nem is állami pénzből -
(két nyugdíjra való) nyögjem el ezt a »babért«!¹⁴*

A következő évben, 1995-ben Németországba költözött. Könyveit az Újvidéki Magyar Olvasókörre hagyományozta. Utolsó versének többszöri megírása után a fantomfájdalom kikényszerített belőle még néhány kötetet. Kölnben halt meg 2007. július 3-án.

Nem lehet büntetlenül kettős életet élni. De lett volna értelme élni másképp bárhogyan?

¹⁴ Ács Károly: Huszonöt epigramma, kommentárral. Nyögdi. *Híd*, 1994. 5–6. 324.

■ ■ ■

■

■ ■ ■

■■■ INTERJÚ ■

A keresztlevelében, ha jól tudom, a Kovács név áll. Mikor döntötte el, hogy ez a polgári vagy családi név mellé költői nevet is választ? És ha már választott, hogyhogy nem valami költőibbet, fellengzősebbet választott?

Hát gratulálok, mindjárt a közepébe vágott, ez az egyik központi kérdés, hogyha rólam, mint költőről, vagy rólam, mint emberről akarnak kérdezni. Tudniillik, már valamikor diákkoromban, mondhatnám, már annak az úgynevezett írói pályának a legelején fölmerült bennem ez a kérdés, hogy nevet kell választanom. Miért kell választani nevet annak, akinek már van neve? Tehát itt van egy bizonyos inkognitó-keresésnek, egy bizonyos elrejtőzésnek a szándéka már a kezdet kezdetén. Nos, azt hiszem ezt a verseimben is elég sokszor exponáltam, és ahányszor csak gondolkodni próbálok így visszamenőleg is a pályámon, az életemen, mindig találkozom ezzel a kérdéssel. És azt hiszem, hogy ez egy központi kérdés nálam.

Hogy egészen tárgyyszerűen válaszoljak a kérdésre, mint mondtam, tizenhat-tizenhét éves koromban, amikor elkezdtem „komolyabban” – a mosolygást is kellene látni a mikrofonban –, ezt a komolyt nem egészen komolyan kell venni, de minden esetre, amikor már versfélék jöttek ki a tollam alól, és amikor már versfordítással is foglalkozni kezdtem, arra gondoltam, hogy talán valamit a munkáim közül már meg is jelentethetnék.

Akkoriban indult a háború utáni *Híd*, pontosan 1945 késő őszen, és én már '46 elején, a *Híd* ismeretében és annak az anyagnak a birtokában, amit már költészetnek gondoltam, a *Hídhöz* orientálódtam, hogy majd a *Hídnak* küldök valamit, és valamikor 1946 tavaszán el is küldtem négy-öt versfordítást, Vladimir Nador, Gvido Tartalja, és nem emlékszem, még ki volt, ebből két Nador és egy Gvido Tartalja-vers megjelent a *Híd* 1946 júliusi számában, ha pontosan tudom. Ehhez a közléshez kellett már az írói nevet megtalálnom. Sok ötlet nem állt rendelkezésre, és eszem ágában sem volt valami úgynevezett „költői” nevet keresni, a legegyszerűbbnek találtam, hogy a Kovács névből az utolsó szótagot leválasztom, és leszek Ács Károly. Ilyen néven küldtem be ezeket a fordításokat a *Hídnak*, így is jelentek meg, és azóta ez a név így szerepel. Persze már a kezdet kezdetén anekdotába illő esetek is voltak, amikor jön a postás, hoz valami kis honoráriumot és keresi az Ács Károlyt, aki nincs. Semmilyen igazolvánnyal, papírral nem tudom bizonyítani, hogy az is én vagyok, úgyhogy elvitte a pénzt vissza a szerkesztőségnek, és aztán nekem kellett még egy levélben kérnem, hogy a tiszteletdíjakat Kovács Károly névre küldjék, a megfelelő címre.

Érdekes, hogy ennyire természetesnek érzi azt, hogy az ember költői nevet választ. Pedig hát tudjuk, hogy a költők java része polgári nevén közölt. Van ebben valami szimbolika, van ebben valami abból az érzésből, hogy az ember mégiscsak más, amikor verset ír, és más, amikor mást ír, illetve más dolgokkal foglalkozik?

Ebben több minden van. Szóval, szimbolika biztos nincs, mert én nem tudom, hogy mennyivel több szimbolika volna mondjuk egy Ácsban, mint egy Kovácsban.

Nem abban, hanem magában a gesztusban, hogy változtat nevet...

No, igen. Maga a gesztus körülbelül ugyanonnan ered, ahonnan az a... nem gesztus, hanem... minek nevezzem... egy... választás, hogy úgy mondjam, hogy egyáltalán közölje-e az ember, közlésre érdemes-e egyáltalán, a nyilvánosságra tartozik-e egyáltalán az, amit mint író vagy mint költő csinál. Nekem nagyon sokáig tartott, mert én azt mondtam, hogy mindjárt a kezdet kezdetén elküldtem, nem véletlenül versfordítást küldtem a *Hídnak*, és sehol semmilyen lapban, akkor már volt jó néhány közlési lehetőség, hogy úgy mondjam. Szabadkán, ahol éltem és ahol diákoskodtam, már nagyban csinálták az osztálytársaim és a diáktársaim a *Munkánk* című lapot, amelynek talán egy évfolyama meg is jelent, és amelyekben engem is erősen kapacitáltak, de én sem ott, sem napilapnál, sem hetilapnál, sehol nem jelentkeztem eredeti verseimmel, egészen 1948-ig, amikor már több száz versféle volt a tarsolyomban, és amikor már akár egy egész kötetet is kiadhattam volna. Azt hiszem, ugyaninnen származik ez a közléstől való elzárkózás mindaddig, amíg nem vagyok biztos benne, hogy ez most már valóban a nyilvánosságra tartozik, amit csinálok, és ez a másik része, hogy én az utcán, a házban, az emberek között egy fiatal ember vagyok, egy akárki, egy névtelen, ha akarjuk, ha pedig a versem vagy valamilyen írói munkám alatt kell hogy megjelenjen egy név, hát akkor az egy másik név kell, hogy legyen.

Pszichológus nem vagyok, úgyhogy egészen mélylélektani magyarázatot nem tudok, én csak úgy mint tényt rögzítem, hogy ez valóban így megvolt bennem a kezdet kezdetétől fogva. Most utólag talán sajnálhatom, hogy nem voltam kissé körültekintőbb, hogy úgy mondjam, utóvégre a családi nevemben is találhattam volna olyasmit, ami talán nem annyira köznapi, ahogy mondja, tudniillik, a családunk erdélyi származású és

Gyöngyösi Kovácsok vagyunk. Tehát vehettem volna csak a Gyöngyösi nevet, attól pedig az riasztott el, tudniillik, gondoltam én a Gyöngyösire, de valami nagyon-nagyon rossz rímfaragó Gyöngyösi létezik a magyar irodalomban, egy Gyöngyösi István, és hát nem lett volna szép rá hasonlítani. Ezenkívül van még egy olyan családjunkban emlegetett előnévféle, a Kálnoky, ami nincs sehol semmilyen papíron rögzítve, úgyhogy ez valószínűleg csak ilyen családi legenda, hogy kálnoki-gyöngyösi ez a Kovács család. A Kálnoky név már jobban tetszett volna, de most így utólag jó, hogy nem ezt választottam, tudniillik, egy nagy költő, Kálnoky László, azt gondolhatta volna, hogy tőle oroztam el a nevét. Igaz ugyan, hogy Kálnokyval találkoztunk itt Újvidéken, amikor az M Stúdióban vendégszerepelt, és én megkérdeztem tőle, vajon járt-e Kálnokon. Ő nem is tudta, hogy hol van ez a Kálnok falu – ott van Sepsiszentgyörgy mellett –, ahonnan állítólag a mi Kovács családjunk származik, és ahol én, amikor megjelentem a papnál – kis faluban a papnál szokott az ember ilyesmi iránt érdeklődni –, megkérdeztem, hogy hát vannak-e itt még Kálnokiak, Gyöngyösiek vagy Kovácsok? És akkor ő elnevette magát, azt mondta, hát kérem van: fél falu Kovács, a másik fele pedig Gyöngyösi.

Viszont Kálnoky László bevallotta nekem ott akkor, hogy őt egész másképp hívják, és költői névnek választotta a Kálnoky nevet.

Úgy egészsében véve azért elégedett ezzel a költői nevével ma, ugye?

Nem mondhatom, hogy igen, nem mondhatom, hogy nem. Ez van, ez a nevem, senki a nevével nem kell hogy haragban legyen, és nem kell hogy különösen büszke legyen rá.

Azért kérdezem, mert általában az az érzésem, hogy elégedett ember. Vagy talán úgy is lehetne mondani, hogy a szükségyszerűség felismerése jelenti az embernek a boldogságot. Igazam lenne?

Hát ezek nagy szavak. Elégedettség, boldogság... Nem mondhatnám, hogy elégedett vagyok, senki sem ismer elégedettnek. A boldogot pedig inkább ne említsük, nem tudhatjuk, hogy ki a boldog, és ki nem... Mindenesetre, most így visszatekintve is, és a jelenlegi állapotomat is nézve, talán szerencsésnek mondanám magam. Szerencsém volt, hogy ilyen hosszú időn át, mondjuk most már negyven éve, egy olyan foglalkozást űzhettem, amelyikhez talán értek, amelyiket szeretek, és amelyikben a teljes szabadságot érhettem el a magam számára.

Most egy kicsit furcsán hangzik, mert valóban annyi mindennel kellett foglalkoznom, annyi minden munkát, elfoglaltságot kellett magamra vállalnom, hogy tényleg az az írás vagy költőség csak egy kis hányada annak az időnek, amit én munkával töltöttem. És mégis azt mondom, hogy ezt végezhettem, és hogy ezért vagyok szerencsés.

Úgy is végezhettem, hogy egyszobás kis lakásban a gyerekeim a nyakamban, a lábamon, a fejemen ülve, én az írógépet verem, és úgy is végezhetem, és szabadon végezhetem ezt az általam egészen szándékosan, hogy úgy mondjam, vállalt foglalkozást, meg úgy is, hogy egy zajos, zsúfolt szerkesztőségben napilap-készítés közben, idegeskedés közben külpolitikát szerkesztve – akinek kicsit is köze van az újságíráshoz, az tudja, hogy ez a legidegölőbb, legidegroncsolóbb része annak a deszk-munkának –, és abban is a foglalkozásomat tudtam üzni.

Aztán később persze, az idő múlásával, olyan helyekre kerülhettem, amit már félig-meddig irodalmi foglalkozásnak is lehetett nevezni, a folyóiratszerkesztés, vagy most a könyvszerkesztést, ahol már nem volt olyan messze az a hétköznapi és az ideális, szóval, az alkotói légkör. De, mondom, én katonakoromban az őrségen állva, vagy a családommal töltve az időt, vagy a szerkesztőségben, én mindig megtaláltam ezt a kis szabad részt, ami nekem az írást jelentette, és ezért nevezhetem magam szerencsésnek, bár sokszor a fejemhez vágta, hogy olyan keveset írok, olyan keveset csináltam, mint író. Most már így 40 év után azt hiszem, erre sem lehet panasz, mert akármit gyűjtök össze, akár az eredeti dolgaimat, akár a fordításaimat, és abból valami gyűjteményt, könyvet próbálok összegyűjteni, mindig az anyagbőség a legfőbb gondom. Rengeteg van, amit elő lehetne hozni és amit be lehetne könyvekbe gyömöszölni. Tehát sokat csináltam tulajdonképpen.

Valószínűleg azok mondják, hogy keveset csinált, akik ezzel egyben azt is ki akarnák fejezni, hogy nagyra becsülik azt, amit csinált. Elképzelésem szerint az a szerencsés ember, aki nem kényszerül meghasonulni önmagával. Ön minden interjúban hangsúlyozza, hogy a művészet maga a forma, és hogy a forma a lényeg, és hogy arra koncentrál, ha így mondhatom, számomra pedig mégis a költészet az esztétika és az etika egységét jelenti.

Nem látok itt semmilyen ellentmondást. Én amikor a formát mondom, akkor talán jobban kellene hangsúlyoznom, hogy a művészet, a költészet lényegére gondolok, arra, ami megkülönbözteti mástól, a világ más tárgyaitól és a többi szellemi tevékenységtől vagy terméktől. Ebben a lírának,

a költészetnek a lényege valóban a forma. Hogy az a forma mit fejez ki, hát nyilván a lényegét, azt amit... etikai tartalomnak, vagy tartásnak, vagy én nem tudom, minek nevezünk, szóval, a forma által jut felszínre az, ami az embernek a tényleges tartalma.

Lehet valami igaz, ami nem szép, vagy lehet valami szép, ami nem igaz?

Nem, nem lehet. Ezt én már kezdettől fogva megérezttem, és azt hiszem, hogy ki is fejeztem, hogy az igazi szépség az csak tiszta szépség lehet, szóval, csakis igaz lehet. És ami igaz az irodalomban vagy a költészetben, megengedem, hogy igaz lehet, valóságos lehet minden másban, de a költészetben, az irodalomban csak szép lehet, hogyha igaz.

Egy szellemi közösség mennyiben motiválja és segíti az embert abban, hogy kialakuljon, felszínre jussanak a képességei? Könnyebbnek tartja-e az érvényesülést egy-egy nemzedéken belül?

Hát nem tudom, hogy könnyebb-e, vagy nehezebb, nekem minden esetre a nemzedékemmel nem volt bajom. Nagyon jó fiúknak találtam őket, azokat az osztálytársaimat vagy évfolyamtársaimat – hogy pontosabb legyek –, mert nem ugyanabba az osztályba jártunk. Az írói inkognitó kérdését említettük, hát talán kellett volna még beszélni arról az egész körről, amelyik körülvett, azokról a kortársakról, akikkel együtt indultam, és akik között szinte ismeretlen volt, ismeretlen maradt az a tény, hogy én is versírással próbálkoztam. Érdekes volna fölidézni mondjuk azt a generációt, a szabadkai gimnáziumban az első háború utáni érettségiző generációt, amelyekben már a gimnázium hatodik, hetedik, nyolcadik osztályában komoly írói tevékenységet fejtettek ki olyan emberek, mint Dévavári Zoltán, Kopeczky László, Pap József, és én a legszűkebb baráti körükhöz tartoztam, minden szabad időnket együtt töltöttük, és még néhány hozzánk csatlakozott fiatallal, Dési Ábellel, aki tulajdonképpen Sárkány Szilveszter, Zákány Antallal...

... aki különben Zvertyel Antal.

Igen, és még mondhatnék neveket, szóval, akik már nagyban terveztek, némelyikük már publikált, vagy már tárgyalt azokkal az irodalmi vezérekkel, akiktől a közlésük függött, és amint az elején mondtam, már egy eléggé komoly szándékokkal indított lap is működött, egy diáklap,

amely tulajdonképpen irodalmi újság volt, mert hát persze hogy minden fiatal csakis irodalmat csinálhat...

No, ebben a körben is az én költőségem, hogy úgy mondjam, ismeretlen volt szinte, szóval, senkinek nem mutattam, hogy mit csinállok, azt azért talán sejtették, hogy az irodalom vonz, hogy hozzászólók irodalmi kérdésekhez, részt veszek az irodalmi vitákban, de azt, hogy én is éppen verseket írok, és méghozzá egészen komoly szándékkal, arról nemigen tudtak.

Később, az ötvenes évek elején, amikor Újvidékre kerültem, az itteni igen mozgékony, igen aktív és igen komoly generáció tagjait Borival, Fehérrel, Majorral, Németh Pistával cseréltem fel, akikhez én tulajdonképpen csatlakoztam, amint Újvidékre kerültem. Ebben a körbe ők engem egészen természetesen bevettek, nem volt egyáltalán kérdés, hogy én most hozzájuk tartozok, vagy sem. Eljöttem Belgrádból az egyetemről, beléptem a *Magyar Szó* szerkesztőségébe, és abban a pillanatban itt voltam ebben az irodalmi életben, ennek a generációnak a képviselőjeként. A későbbi interpretációk, amelyek már nem az emlékezésre alapoznak – sokkal fiatalabb irodalomtörténészek, akik most ezekkel a generációkkal foglalkoznak, például Bosnyák, Utasi, akik csak a megmaradt írásos dokumentumokat böngészve próbálják ennek az ötvenes generációnak a történetét és problémáit, ideológiáját megfejteni –, valahogy úgy tekintenek az én szereplésemre, mintha én egy kívülálló lettem volna. Hát erről nincs szó, mert, mondom, attól a pillanattól kezdve, hogy Újvidékre jöttem, bevettek minden irodalmi beszélgetésükbe, kiszállásukba, föllépésükbe. Bevontak, a különbség talán annyi volt, hogy ők egy előzetes csata után voltak, az az áprilisi *Híd*, amelyben én még nem vettem részt, mert én akkor még Belgrádban egészen mással foglalkoztam, és csak távolról figyeltem ezt a csatát, szóval, ők ennek a csatának a megvívása után voltak, és én meg akkor csatlakoztam, amikor már tulajdonképpen ez a csata eldőlt. Tulajdonképpen megnyerték már ezt a csatát, de az a másik tábor, ha egyáltalán táborról lehet beszélni, szóval, az irodalmi potentátok, vagy minek nevezzük őket, akik itt az irodalompolitikát akkor kreálták, engem emeltek be a *Híd*-ba, a *Híd* szerkesztőségébe, és nem azokat, akik azt a csatát a *Hídnál* megnyerték. Talán ennyiben van igaz az irodalomtörténésznek, amikor utólag, a dokumentumok alapján az *Ácsot*, mint valami kívülállót identifikálja, és nem mint annak az áprilisi *Híd* generációnak a tagját.

Igen, az írásos dokumentumokat tekintve valóban az lehet az ember benyomása, hogy nem vett részt ezekben az irodalompolitikai mozgásokban. Most megkérdezném személyesen

is, hogy érzi most, mennyire volt aktív ezekben az irodalmi vitákban? Nekem úgy tűnik, hogy a költészetten belül igyekezett maradni.

Hogy pontosak legyünk, a saját költészetemen belül. Szóval, én, épp amikor azt mondtam, hogy szerencsésnek érzem magam, mert szabadságot vívtam ki magamnak egy ilyen korban, amelyik nem éppen mindig kedvezett az irodalomnak, és nagyon sokszor egészen drasztikus módon számolt le azzal a fajta irodalommal, amelyiket művelek, hol volnék én mondjuk egy zsdanovista esztétika nézőpontjából az én formalizmus-sommal?! Szóval, amikor azt mondom, hogy ezt a szabadságot megszerkeztem magamnak, és én mindig csak azt írtam, amit magam akartam, ez egy bizonyos kívülállást követelt meg. Ez megkövetelte, hogy mindig függetlenül, a saját esztétikai megfontolásomból, vagy az elért eredményeimnek a tudatában és azoknak a birtokában, azokkal fölfegyverkezve lépjek a közönség elé, vagy lépjek a társak elé, vagy lépjek az irodalmi nyilvánosság elé. Hogyha ezt kívülállásnak nevezik, akkor ezt én elismerem. De ez nemcsak akkor volt, hanem ez mindig is megvolt bennem, itt az én inkognitómnak a magyarázata, ez kellett az én szabadságomhoz, amivel megcsinálhattam azt, amit csináltam.

Ami pedig ezeket az irodalmi harcokat és irodalmi vitákat illeti, én már koromnál fogva is és a baráti körömet tekintve is egész természet-szerűen részt vettem. Igaz, hogy nem láttam soha valami nagy ellentétet, valami nagy feszülést, valami fölzárkózás vagy front teremtés szükségét, még akkor sem, amikor itt elég élesen szembenálltak a különböző nézetek. Én például Gál Lászlót, aki akkor a fiatalok szemében az egyik ellenpólusnak számított, egész kisgyerek korom óta ismertem, szerettem, szóval, személyes jóbarátságban voltam vele, és soha nem tudtam volna, akár esztétikai, ellenfélnek tekinteni.

Voltak sérelmei a sematikus irodalomszemlélet korszakában?

Biztos találnék ilyesmit, bár mondom, ahhoz képest, hogy milyen korán kezdtem költéssel foglalkozni, igen későn kezdtem publikálni. Persze ez is egy kicsit nagyképű így, hogy publikálni, abban a korban az ember nem publikált, hanem az embert közölték, ha úgy gondolták, hogy közölhető. Azt közölték tőle, amit az írásaiból kiválogattak, vagy amit még akár az írásainak a meghúzásával, kijavításával, közölhetőnek tartottak belőle. Nekem ilyen tapasztalatom nem volt, egyrészt azért, mert valóban a kezdő írásaimat meg se próbáltam szerkesztőségekben

megmutatni, vagy közlésre följánlani, másrészt én magam láttam és magamban döntöttem el, hogy az, amit csinállok, tulajdonképpen ennek a zsdanovista, vagy nevezzük Zogović-féle,¹⁵ vagy akármilyen irodalmi helyzetnek nem felel meg, ez nem kapna nyomdafestéket. Tehát én ezt nem is vettem elő. Ez egészen az 50-es évekig, 1952-ig tartott körülbelül. És akkor, amikor 1952-ben kezdődött az oldódás, amikor itt Újvidéken a *Magyar Szó* körül, a *7 Nap* körül, a *Híd* körül ezek a fiatalok kezdték átvenni a vezető... hát nem éppen vezető, de a hangadó szerepet, akkor jöttem én a verseimmel. Nem kell ebben valami ravasz számítást keresni, egyszerűen ez a kor, így jött, akkor lett aktuális mondjuk az én költészetem is. Annak is egy része, amit akkor bármelyik lapnak leadtam, amit kötetembe, az első kötetembe összegyűjtöttem, az mind az utolsó betűig megjelent. Ez mutatja egyrészt az irodalmi helyzetnek a javulását, és ugyanakkor talán mutatja saját fejlődésemet is.

Amikor mondjuk a *Kéz a kilincsen* anyagának az összegyűjtésére fölkeríttek, akkor már körülbelül egy éve itt voltam Újvidéken, és akkor fölszólítottak, hogy állítsak össze egy verseskötetet. Ahogy összeállítottam, az pontosan olyan formában jelent meg. Én azt hiszem, ez elég nagy dolog volt, illetve már egy bizonyítványa annak a szerkesztéspolitikának vagy irodalompolitikának, amelyeknek a kezébe került mondjuk egy ilyen költészet. De azt is hozzá kell tenni, hogy én még két olyan terjedelmű kötetet, mint a *Kéz a kilincsen*, a fiókomban tartottam. Tehát ez is bizonyítja annak a kornak a kötöttségeit is, mondjuk, amikor én a saját szabadságomról beszélek, akkor én azt az örömet fejezem ki, hogy saját megítélésemtől, a saját esztétikai meglátásaimtól, vagy az én költői ars poeticámtól egy jottányit se kellett eltávolodnom soha, legfeljebb egy-egy korszakban félretettem verseket, amiket aztán egy későbbi időben minden további nélkül újabb köteteimben vagy sajtóban, lapokban is, folyóiratban közölhettem. Nekem közlési problémám tulajdonképpen nem volt. Nem tudom, mennyien vannak körünkben, akik ezt elmondhatják magukról.

Szabadkán született, Belgrádba ment egyetemre, utána eljött Újvidékre, ha jól tudom, azóta is itt él. Mit jelent ez a hely, ez a helyhezkööttség, nem kívánt mozdulni soha? Jól megvan földrajzilag a helyével?

■

¹⁵ Radovan Zogović.

Mit mondjak, beszéljek egy opportunizmusról? Ez volna a legsúlyosabb kifejezés, amelyikkel az ember pontosan helyére teszi a dolgokat. Tudniillik, a világban meg kell élni valahol, a Földön helyet kell találni, és a szellemnek teret. Már Petőfi is ezt kívánta magának. Természetes, hogy mindannyian egy csomó kötöttség között kell végigvergődnünk ezen a téren, vagy ezen az időn, és most a kérdés az, hogy ezeket a kötöttségeket mennyire tudjuk az egyéniségünkkel, az alkatunkkal összeegyeztetni. Én a legkorábbi, diákkori kezdeteimtől fogva tudtam, hogy az, amit én csinálok a költészetben, ami mellé álltam, és ami mellett mondjuk elköteleztem magam, az nem egy nagy romantikus kifutási terület, amivel én valamilyen nem tudom milyen pozíciót, milyen helyet fogok kivívni magamnak. Különösen abban a szűkös valóságban, amelyben mi még akkor éltünk. Tehát énnekem egy belső világot kellett kiépítenem, a külvilágban pedig egy anonimusznak a szerepével is megelégedni. Ez volt a kezdet, amíg diák volt az ember. Nem tudom, hogy ez opportunizmus-e? Mert tudniillik, lehet forradalmi módon kitörni, végigrohanni országon, országokon, mindent kipróbálni, mindenbe belekóstolni, ez egy elképzelt, költői, romantikus életforma. Én a másik életformát, a szürke embernek az életformáját építettem ki, nem mondhatom, hogy tudatosan, ez így alakult.

Alighogy Újvidékre jöttem, munkahelyem, íróasztalom lett a *Magyar Szónál*, jött a házasság, jöttek a gyerekek, jöttek a lakásszerzés gondjai, a megélhetés problémái, aztán ahogy haladtunk előre a korban, jöttek a problémák, amik az embert a való életben, a való világban követik. Ezek a külvilág jegyei, amik kísérnek, és amik egyáltalán nem játszanak bele abba a belső világba, amit teljesen szuverénül őriztem és próbálok őrizni ma is. Az öregedés, meg a különböző betegségek és a nyugdíj felé tekingetés korában is az embernek megvannak a külvilágban játszott emberi szerepei.

Amikor még az interjúkészítés előtt beszélgettünk, akkor idéztem egy kifejezését, amelyet Koncz Istvánról írva alkalmazott: „A jellegzetes konczi egérút, amellyel kikerülte a dolgokat.” Akkor eléggé hevesen tiltakozott az ellen, hogy a költészetét valamiféle egérútnak lehetne tekinteni.

Igen, amikor arról beszéltünk, hogy milyen irodalmi harcokban és milyen vitákban vettem részt, tulajdonképpen mi volt az én részem abból a harcból, amit ez az áprilisi *Híd*-generáció megvívott, akkor meg kell említenem a *Híd*-ban elég sokáig, majd egy évtizedig folytatott szerep-

lésemet. Tulajdonképpen még a Majtényi szerkesztette *Híd*ba bevettek. Azt magyaráztam, hogy egy ilyen kompromisszum-féle lehetett abban az időben, hogy éppen ne a legexponáltabb fiatal harcos írókat, mondjuk egy Bori Imrét, vagy egy Tomán Lászlót, vagy akár...

... *Majort...*

... Major Nándort tegyék be a *Híd* szerkesztőségébe, viszont a fiatal írókat többé megkerülni nem lehetett. És akkor találták ezt a megoldást, hogy engem választottak be a *Híd* szerkesztőségébe. Persze én akkor még nagyon kezdő voltam Újvidéken, még nem nagyon tudtam orientálódni, de azt hiszem, hogy azért velem is elég sokszor meggyűlt a bajuk, egy-egy konzervatívabb, dogmatikusabb szerkesztőségi döntés meghozatalában nagyon megkötöttem magam, és több esetben úgy oszlott föl a társaság, hogy nem született meg a döntés, éppen azért, mert én a naivságomban és fiatalságomban nem láttam az erkölcsi alapot arra, hogy olyasmibe belemenjek. Itt nem is Majtényival voltak különösebb vitáink, aki inkább csak koordinálni próbálta a különböző nézeteket, hanem főleg Lőrinc Péterrel, aki a – nevezem most így – dogmatikus irodalompolitikát követelte. Voltak még néhányan a szerkesztőségben, akik merev hozzáállásukkal engem kissé mehökkentettek, hogy így is lehet egy-egy kéziratot, vagy egy-egy írot kezelni. Később, amikor elmentem katonának, kimaradtam a *Hídből* és akkor jött Herceg János szerkesztői időszaka, amely egész másképp alakult. Egy vidéki, vidékről szerkesztett folyóirat lett a *Híd*, és ezek az irodalmi viták nem is annyira nyilvánosan, hanem csak a szerkesztő és – ahogy ő nevezte – a gazdáik között, talán négy szemközt zajlottak le. Viszont az a *Híd* akkor már megért arra, hogy valóban a korszerű, mármint a fiatalok szemében korszerű irodalompolitikát folytassa, és pont akkor, 1956 vége felé kerültünk egészen közeli kapcsolatba, akkor kerültünk irodalmi barátságba Majorral, akit végül megbíztak a *Híd* szerkesztésével, és akivel aztán a *Híd* szerkesztőbizottságában egészen 1962-ig gyakoroltuk a folyóiratkészítés mindennapi gyakorlatát. Azt hiszem, hogy itt azért mégis volt egy bizonyos emberi angazsáltság is, amellet, hogy az ember a saját költészetét művelte abban a belső világban, amit az előbb próbáltam definiálni.

De a front nem az írók között volt. A dogmatikusok nem az íróemberek voltak, Majtényi vagy Herceg, hanem elsősorban a szerkesztők, például Olajos, vagy a kultúrpolitikusok, mint Farkas Nándor...

Igen, tulajdonképpen a kornak a lényege az volt, hogy ezek az írók, akik a *Hídat* csinálták, tulajdonképpen csak megbízott szerkesztők voltak, ők csak egy irodalompolitikának a megbízottjaiként működtek, és persze próbáltak íróként is helytállni ezen a poszton, de azt az irodalompolitikát nem ők kreálták, ez tény.

És amikor később az egyik Híd-szerkesztő¹⁶ érdemként tünteti fel, hogy „odaadták az íróknak a folyóiratot”, ez jellegzetes gondolkodásmód. Az íróknak oda kell adni, hát nem az övéké?

Hát nem is volt, bizony nem volt az övéké, elég sokáig. Igen, hát szóval, ahogy mondom, a Majtényi mint egy irodalompolitika megbízottja végül íróként került oda. Ez tény. Tehát odaadták neki mint íróknak. De igyekeztek azért a kezükben tartani továbbra is...

... aminek az lett a következménye, hogy idegösszeroppanást kapott...

Igen. És ahol én is az első komolyabb tapasztalataimat szereztem az ilyen vidéki dogmatikus irodalompolitikáról, és le is vontam belőle a konzekvenciákat. Távolmaradásom és az újságba való begubózásom az egyik következménye volt ennek, hogy csalódnom kellett. De aztán, amikor 1957-ben nemcsak íróknak adták oda, hanem azt az irodalmat, azt az irodalmi elképzelést valósíthattuk meg, hogy a *Hídnak* egy modern irodalmi orgánumnak kell lennie, és a jugoszláviai magyar irodalmat valóban magas szinten és európai módon kell bekapcsolni ebbe az egész áramlatba, ami a jugoszláv irodalmat, a világirodalmat jelentette, akkor már ez a dilemma így nem állt fönn. Akkor már nem a dogmatikusokkal harcolt az író meg az irodalom, hanem a vidéki, elmaradott, konzervatív gondolkozással. No most nem tudom, hogy továbbra is ilyen direkt módon beszéljünk-e a dolgokról, de most már a neveket sem lehet megkerülni. Abban az időben mi a vidékies és konzervatív gondolkozás képviselőjének például Herceget láttuk. Ő volt az, aki azzal a *Híddal* szembenállt, azért, mert ő egész más vajdasági... minnek nevezzem... egy vajdasági hivatást várt el a folyóirattól és az irodalomtól, és az európaiságot, a jugoszlávságot, szóval, ezt a nyitottságot a világ és az ország felé, ezt ő kétes vállalkozásnak találta, és nem tartotta alkalmasnak a *Híd* számára. Szóval, azért mondom, hogy itt a konzervativizmus... és a harc a

¹⁶ Olajos Mihály.

vidéki, provincializmus és konzervativizmus ellen. Ez folytatódott aztán a hatvanas években, amikor a *Symposion* első nemzedéke is betört, és amikor aztán egészen radikális módon, egészen a végtelékig kielezte ezt a harcot, sokszor egész igazságtalan vagdalkozással és olyan hozzáállással, amit aztán később ők maguk is revideáltak és javítottak. Például a Gállal kapcsolatos álláspontjuknak a változása nagyon jellemzően mutatja, hogy először őt látták a konzervatív lovagnak, és csak később kerültek annyira közel hozzá, hogy már meglátták benne a nagy modern költőt is.

Hercegnél valószínűleg az játszott közre, hogy a tapasztalatai a háború előtről származtak, amikor Szentelekyvel együtt egy kisebbségi ügyet szolgáltak, és az állt az érdeklődésük középpontjában. Ma pedig eljutottunk oda, hogy Herceg, aki valamikor, ahogy mondták, a „vajdasági köldöknézés” embere volt, ma a legnyitottabb ember... Hogy lehet azt magyarázni, hogy ma ennyire bezárkóztunk, és egyedül Herceg az, aki például a Szempontba a világból hoz híreket?

Igen, ez lehet Herceg fejlődésének is egy nagyszerű, egy csodálatos példája, hogy idős korában eljutott ide. Szóval, az írói és irodalmi angazsáltság kérdésében annyiféle téveszme, félreértés van, és ezerféleképpen mérgezi az irodalmi légkört és az írók közti légkört is. Az irodalom és a politika, az irodalom és a társadalom, az irodalom és a világ viszonyát is fölöslégesen. Én a magam részéről már nagyon régen, talán még *Híd*-szerkesztő koromban egy szinte banálisan egyszerű képletet állítottam föl ennek az angazsáltságnak. Mégpedig, hogy az író, mint ember, mint polgár, a mi írónk mint jugoszláv polgár, akár a Jugoszláv Kommunista Szövetség tagja, akár a Szocialista Szövetség tagja, akár ilyen vagy olyan formában társadalmi szerepet játszó ember végsőkéig angazsálhatja és angazsálnia kell magát ezekben a társadalmi harcokban. Azokban a szervezetekben, amelyekben részt vesz, és abban a környezetben, amelyben szerepel. Itt nincs dilemma. No most, az író mint irodalmi műnek a szerzője a saját irodalma iránt felelős elsősorban, azért felelős, amit ír, és az írásával, önmagában az írásával nem közvetlenül társadalmilag angazsált, hanem az irodalomban angazsált. Ez körülbelül az, amit a Márquez mondott, amikor kérdezték az ő angazsáltságát, és ő azt mondta, én azzal angazsálom magam, hogy írom a regényeket. És harmadsorban maga a mű, az elkészült mű, annak az értékétől és mélységétől, jelentőségétől függően, angazsált mű lehet, függetlenül az írótól, mint polgártól és függetlenül az írótól, attól, aki most ezt a művet éppen fogalmazza. Ez

a harmadik fajta angazsáltság, az irodalmi mű angazsáltsága, ez egy egészen más kategória, mint a szószéken ágáló író angazsáltsága, vagy a nem tudom melyik világszervezethez intézett fölszólítást, J'accuse-t, vagy ilyesmit megfogalmazó írónak az angazsáltsága. És ha ezt a három dolgot körülbelül meg tudjuk különböztetni, valahogy tudjuk disztinkválgni egymástól, akkor nem volna ennyi félreértés akörül, hogy egy nagy regény, de egy problematikus író írta, vagy egy pamflet, de egy nagyon angazsált írónak a munkája, vagy egy rettenetesen angazsált író, de pocsek, használhatatlan írás, ami kijön a keze alól...

Néhány kérdésre félbemaradt a válasz. Az egyik az, hogy mivel magyarázhatjuk, hogy jelenleg a szellemi életünk zárkózottabb, mint volt néhány évtizeddel ezelőtt?

Én nem mondanám, hogy zárkózottabb a szellemi életünk. Sokkal, de sokkal gazdagabb, sokrétebb, nem egy síkon fut, nemcsak irodalmi, hanem sokféle szellemi területre kiterjedő, egy egészen más intenzitású, és számbelileg is, mennyiségileg is, minőségileg is összehasonlíthatatlan mondjuk a húsz-harminc évvel ezelőttivel. Még a hatvanas évek úgynevezett nagy, nyitott korszakának irodalmi vagy szellemi életéhez képest is haladás látható. Más az, hogy mi a jelent mindig sokkal bírálóbban ítéljük meg, én magam is hajlamos vagyok arra, hogy arra haragudjak, ami most, tegnap jelent meg az újságban, vagy ami nem jelent meg abban a folyóiratban, ami pedig meg kellett volna hogy jelenjen, vagy nem jelent meg az a könyv, aminek meg kellett volna jelennie. Ezek a mi mindennapi, jelenre összpontosító kritikáink, talán egy kissé így mutatják a helyzetet, hogy szellemi bezárkózás mutatkozik nálunk.

Talán a kornak azért van valami beleszólása. Szóval, egy ilyen kiélezett nemzetközi helyzetben – egy olyan helyzetben, ahol a különböző nacionalizmusok, a különböző retrográd ideológiák kifejezetten föltámadtak, szinte mint valami kísértetek jelentek meg olyan dolgok, amikről már rég azt hittük, hogy nem léteznek többé – nagyon nehéz azt a liberális nyíltságot, nyitottságot elképzelni akkor, amikor a különféle szellemi korlátoktól terhelt időkben a legkülönfélébb félelmek is jelentkeznek. Mostanában olvasom Jevtusenónak az új föllépéseit magyar fordításban, hogy is mondják ők, a „csakmárabajnelegenizmus”-ról¹⁷. Ez a „csakmárabajnelegenizmus” azt hiszem nálunk is erősen megmutatkozik, és talán ez is adja azt a látszatot, hogy valamiben beszűkültünk. De ha arra

¹⁷ Utalás Jevgenij Jevtusenko *Nehogymábajlegenisták* című versére.

gondolunk, hogy hányféle szakértőnk hányféle területen milyen komoly tevékenységet fejt ki, a jogtudománytól a pszichológiáig, a nyelvésztől az irodalomtudományig, amennyire a könyvkiadásunk mutatja ezt a rendkívül szerteágazó szellemi tevékenységet, hát ebben azt hiszem nagyon nehéz volna valami beszűkülést látni.

A másik kérdés, amire elmaradt a válasz, a Konczcal kapcsolatban emlegetett egérút. Utaltam arra, valahogy úgy érzem, hogy az Ön költészete is egyfajta egérút. Ön ez ellen akkor eléggé erélyesen tiltakozott.

Most már nem tiltakoznék olyan erélyesen, mert valóban bizonyos értelemben úgy lehet felfogni, hogy egérút. Bár ez egy látszat. És itt akkor már tiltakoznék, ha ezt valóban egy tényleges egérútnak, szóval, egy elrejtőzésnek, vagy menekülésnek tekintené valaki, tudniillik, az egész irodalom, minden művészet, sőt minden szellemi tevékenység voltaképpen egy belső szabad térnek a kutatása, tehát egy bizonyos elzárkózás az olyasmitől, ami akadályozná, feszélyezné, veszélyeztetné, megsemmisítené a művészetet. De egérútnak mégse mondanám, mert az egérút bizonyos gyávaságot feltételezne. A szellemi munkát, a művészetet, egészen konkrétan a költészetet gyáva tettnek minősíteni eléggé dőre dolog volna, mert ezernyi kockázat vállalása jár együtt ezzel a munkával, lemondás egyáltalán nem megfogható előnyök kedvéért. És nemcsak magamról beszélek, hanem mindenkiről, aki ilyesmivel foglalkozik, tehát egy nagyon is veszélyes, nagyon is kockázatos, nagyon is életre-halálra menő dolog az irodalom.

Egy helyütt említette, hogy nagyon szerette, bizonyára még most is szereti Jela Spiridonović-Savić költőnőt, és idézte két sorát. Így hangzik: „Kell lennie valami titkos jelnek / amiről a sötétben is felismernek!”¹⁸ Sokkal később pedig egyik cikkében azt írta, hogy „titkos jel tehát nincs”. Lényegében hát van, vagy nincs titkos jel?

Ha már az idézeteknél tartunk, akkor fölhívnám a figyelmet egy versemre, a *Költő inkognitóban* címűre, amelyekben arról van szó, hogy a költő igyekszik hasonlítani az emberekre, tehát eltűnni a világban, hogy

■

¹⁸ „Poznamo se i u zimskom polumraku / po nekome nevidimom tajnom Znaku”.

(Spiridonović-Savić, Jela: *Februar*. In *Antologija srpskog pesništva*. Priredio Miodrag Pavlović. Beograd, 1997, Srpska književna zadruga. Magyarul in Ács Károly (szerk. és ford.): *Kiásott kard*. Újvidék, 1985, Forum, 153–154.)

ne ismerhessék föl, és bizonyos titkos jelek mégis elárulják. A zörgő kilincsek és a nem tudom mi, nem tudom idézni a verset, elő kellene keresni, egész pontosan ezt fejezi ki, amit Savić verséből kivettem. Nem tudom ez a másik idézetem honnan származik, lehet, hogy egész más kontextusból, de biztos vagyok benne, hogy minden költőnek vannak ismertetőjelei. Aki igazán költő, az nem tűnhet el, nem veszhet el, és nem semmisülhet meg névtelenül.

Ezt a versét különben, ha jól tudom, egy nagyon kritikus évben írta, nemcsak Magyarországon volt kritikus, hanem a világban is, 1956-ban. Elmesélné, hogyan is mutatkozott meg az a jel '56-ban?

1956-tal kapcsolatban nem is annyira ez a *Költő inkognitóban* című vers járt a fejemben, hanem egy másik, ugyanebből az évből, és mondhatnám, ugyanebből a hónapból, október hónapból, amelyiknek a címe *Riadt kérdés*. Ez tulajdonképpen sokkal közelebbről megvilágítja az akkori lelkiállapotomat, vagy nevezem életérzésemnek, és ha van egy kis idő rá, akkor talán idézhetném is. Legalább egy versszakát.

*Fájhatom-e, szabad-e fájnom
a bélyeget, mit a kor rám nyom
szabad-e állnom halálba mállón
ezen az egyetlen világon.*

Azt hiszem, hogy akkor találkoztam először mint társadalmi lény vagy homo politicon ezzel az érzéssel, hogy ez az egyetlen világ, amelyikben vagyunk, és ezt az egyetlen világot tesszük most tönkre, különböző erőtereknek az ütközése által, valamilyen társadalmi tektonikai mozgásokkal és azokra való visszaütésekkel. Szóval, egyszerűen az ember, a huszadik század közepe emberének a szorongatottsága fogott el, ami talán más verseimben is megvan, de itt, mondom, én magamban először lepleztem le, amikor azt kérdeztem, hogy szabad-e állnom ezen az egyetlen világon, tennem kell valamit.

És tett valamit, gondolom verseken kívül más konkrét gesztussal kifejezte a véleményét?

Hát ha azt tettnek lehet nevezni, hogy akkor a *Magyar Szó* külpolitikai rovata talán a világon a legangasztaltabb, és talán az egyedüli pozitív

irányban angazsált külpolitikai rovat volt, amely magyarországi, lengyelországi eseményekről a legfrissebb és legbiztosabb információkat hozta és kommentálta. Küzdött azért az igazért, amelyik innen sugárzott, tőlünk, és amelyiknek sajnós a nagyhatalmak harcában és az akkori világpolitikai konstellációban nem volt éppen sok eredménye, legföljebb ilyen erkölcsi haszon származott belőle. Ami engem egyénileg illet, azt hiszem, hogy akkor éjjel-nappal a szerkesztőségben voltam, és mindenestől, minden idegszálammal csüngtem az eseményeken, és a különböző hangokon, amelyek innen-onnan próbálták az eseményeket magyarázni. Nekem mint költőnek volt egy számomra is meglepő föllépésem, tudniillik, valamikor 1956 decemberében a szerkesztőségben figyelmeztettek, a budapesti rádió bejelentette, hogy verseimet hozza, pontosan megmondták, milyen időpontban. Én akkor egyszerűen elfeledkeztem róla, hogy ki vagyok, mi vagyok, a telefonhoz rohantam, fölhívtam a budapesti Kossuth Rádiót. Egy mondat, igen erélyes hangon, hogy Ács Károly vagyok, értesültem róla, verseimet akarják hozni a rádióban, erélyesen tiltakozom ez ellen, és nem engedem meg, hogy hozzák a verseimet a jelenlegi helyzetben. Kis hebegés-habogás volt a másik oldalon, érdekes, hogy még a telefonkapcsolatok működtek, ugye... Végül megkérdeztem, hogy kivel beszélek, megmonda az illető, nagyon-nagyon begyulladt, és tényleg akkor, abban az időpontban nem hozták a verseimet. Szóval, azért mondom, mert ez az én alkatomtól teljesen idegen föllépés volt, úgy látszik, hogy ez valami animális, hirtelen fölbuzdulás lehetett, amit én így regisztráltam, mint egy – minek nevezzem –, egy tettet.

*Milyen örömmel és bosszúságokkal jár a szerkesztői munka?
Itt a kiadói szerkesztői munkára gondolok.*

Öröm is és bosszúság is van. Most már tíz éve dolgozom a Forum könyvein. Éppen összeszámoltam az ősszel, amikor nagy összeadásokat végeztem a múltba visszafordulva, hogy a századik általam szerkesztett könyv is kijött a nyomdából. Az örömök, a mindennapi örömök, amikor az ember jó művet kap a kezébe, és valamilyen jó könyvön van alkalma dolgozni, valami jó könyvet kiadni a kezéből. Ilyen akad bőven az utóbbi tíz évben az én praxisomban is. Különösen örültem a *Gemma* sorozatnak, amelyben az elsőkötetes írókat, költőket közöltük, ez a sorozat pont az én kiadóba lépésem évében kezdődött, és én vállaltam is a szerkesztését. A sorozat még most is fönáll, ha kisebb intenzitással is, évente egy-két könyvvel jelenik meg, de az elsőkötetesek gondozása még mindig nagy örömöm. Ebben a *Gemmában* különösen örömteljes számomra, ha az a költő vagy író, aki az első kötetét a *Gemmában* megjelentette, egy-két

vagy három év múlva újabb kéziratral jelentkezett, és az a kézirat már azt mutatta, hogy érettebb, komolyabb írói hangon jelentkezik, tehát a fölfedezés sikerült. Mert persze ezek olyan fúrások, mint a kőolajkutatóknál, száz furatból ha egy vagy kettő megcsordul, az már siker. Azt hiszem, hogy ezekből a gemmásokból az első 15 könyvet nézve legalább a fele komoly íróvá fejlődött és most már irodalmunk törzsgárdájához tartozik.

Bosszúság? Hát persze hogy van mindenféle bosszúság akkor, ha valami nem sikerül, ha valamit tervezünk, és nem lehet megvalósítani. Persze a fő bosszúságok nem is énrám tartoznak annyira, a kiadónak a bosszúságai. A pénzhány vagy a különböző anyagi korlátok, vagy meg nem értés ilyen vagy olyan síkon, ez nem az én asztalom. Bár részt veszek a dolgokban, de azért mégse az én felelősségem és az én feladatam, hogy azon bosszankodjak. Az én munkám a költészet kiadása, a költői műveknek a szerkesztése, a fordításirodalom. Itt apró bosszúságok, a nyomda ördöge, a fordítások körüli nehézségek, nem akarnék most itt részletekbe menni, tán nem is tudnék most hirtelenjében konkrét példát mondani, de annyi mindent csinál az ember, hogy nyilván ezer és ezer ok van arra, hogy valamin földidegeskedjen, mert az ördög sohasem alszik.

A szakmai és költői képességek mellett milyen tisztán emberi képességekre van szüksége egy szerkesztőnek? Különösen akkor, ha szereti a kezdő költőket, és szereti „felfedezni” a költőket?

Ahány szerkesztőt megismertem, mindegyiknek más volt az alkati hozzáállása is, és a gyakorlati módszere is. Azt hiszem, legalábbis amit magamban próbáltam fönntartani, kultiválni, hogy az a legnagyobb fokú tolerancia. Nem lehet az ember kizárólagos, nem támaszkodhat kizárólag a saját ízlésére, tapasztalatára, irodalmi fölfogására, mert akkor mi lesz? Lesz olyan szerkesztő, akinek egy írója van vagy két írója. Sokféle író van, sokféle fölfogás, a szerkesztőnek végsőkéig toleránsan el kell fogadnia a tőle talán egészen eltérő esztétikai hozzáállásokat is. A másik feltétel, hogy megtalálja azt az értéket, ami immanens, ami független az ízlésingadozásoktól, és lehetőleg az új értéket, ami azt jelenti, hogy nem támaszkodik a már meglévő, már elfogadott, már kanonizált dolgokhoz, hanem a merészebb, újabb, frissebb, sokszor forradalmibb megnyilvánulásokat is észreveszi, kihozza, és a könyvekbe próbálja menteni.

Itt van valószínűleg egy áldilemma, amikor arról beszélnek, hogy ha a szerkesztő túlságosan toleráns, és a mércét túlságosan leengedi, akkor az diletantizmushoz vezet. Ha viszont

túlságosan szigorú és túl magasra állítja a mércét, akkor elfojtja az irodalom életét.

Igaza van, hogy ez áldilemma. Tulajdonképpen nem a toleráns szerkesztő csinálja a dilettantizmust, és nem a szigorú szerkesztő fojtja el az irodalmat, mert az irodalom egy szerves, állandó mozgásban levő folyamat, amelyet nem lehet sem elrontani, sem megjavítani. Az én fölfogásom talán eretnek más szerkesztők szemében, tudniillik, én azt mondom, hogy nem a szerkesztő csinálja az irodalmat. Van olyan fölfogás, hogy az, ami a szerkesztő kezén átment, és ami végül is napvilágra került, az mintegy isteni, vagy mondjuk mai szóhasználattal, társadalmi megbízatásból az ő műve. Én pedig azt mondom, hogy az irodalmi művek születnek, még ha nem is jelennek meg, és az irodalomtörténet úgy fogja nyilvántartani, hogy XY megírt egy művet, és nem úgy, hogy ekkor meg ekkor megjelent ez a mű...

... de ez XY-on már mit sem fog segíteni.

Sajnos, az is előfordul, igen. Mégis azt hiszem, az a fontos, ahogy az író megírta, és hogy aztán a különböző szűrőkön meg a különböző szerkesztőknek a különböző fölfogásain keresztül az miként jut el végül a nyomdába, másodrendű kérdés, hogyan kerül az olvasó elé. Tehát nem vagyunk mi a társadalom fölkezt papjai, akiktől függ az, hogy milyen lesz az irodalom. A lényeg az, hogy megtaláljuk az értéket, és próbáljuk közvetíteni, lehetőleg minél gyorsabban eljuttatni az olvasóhoz. Ennyi volna a mi szerény feladatunk.

Feltűnt, hogy szinte minden születésnapján, illetve születésnapjáról írt egy verset. Talán, ha valamitől is fél, akkor az az idő múlása.

Nem, sosem féltem. Nem is vettem észre az idő múlását. Az idő problémája valóban jelen van, nem csak a költészetemben, az életemben is nagyon fontos. Ezt úgy fogalmaztam meg, hogy a líráam egyik éltető eleme vagy velejárója a jelenben való léte. Tudniillik, ez előnye is a lírának, ha a jelenben tud élni, de ugyanakkor a tragédiája is, mert azt az adott egyetlen pillanatot kell, és ez az egyedüli élete, nincs választása. Se a múltba vissza nem mehet, se a jövőre nem támaszkodhat, neki a jelen van csak megadva. Ez, mondjuk, az egyik központi kategóriám, egyáltalán nem az idő múlásáról van szó, hanem az idő tragikumáról és az idő egyedüli esélyéről, ami a költőnek adva van, a másik pedig az, hogy valóban

bele vagyunk vetve a világba, legalábbis én úgy érzem, ez a lírai költő érzéseinek a magja, hogy belevetve a világba egyedül, egymagában, és a változtatás lehetősége nélkül. Az egyedüli esélye, hogy definiálja magát és azt a világot, amelyikbe belekerült, amelyikbe bele van dobva.

*Van egy verse, Dél a címe, és utolsó versszaka így hangzik:
„A görcs feleereszt, s lilán derengni kezd valami messzi cél”. Ezt a
verset ’69 szeptemberében írta. Ma ez a cél, ez a messzi cél
már egy kicsit kivehetőbb?*

Igen, hát ez az a görcs, amiről beszéltem, ez a jelen idő görcse. Mindig az ember elkap egy pillanatot, ez van neki, és most ebben a pillanatban kell hogy körülnézzen. Ez a versem, azt hiszem, egy szlovéniai író táborban született, egy nagyon szép szeptemberi napon, amikor egy irodalmi vita szünetében, a gyönyörű statenbergi parkban¹⁹ leültem, és... No, ez a pillanat fogott el. Egyébként keveset beszélünk a költészetemnek az indítójáról, a mozdítójáról, arról, ami elindítja, és ami mozgatja őket. Azt hiszem, hogy ez az idő kategória az egyik, de ennek is egy még közelebről meghatározható eleme, az alkalmisság. A kritikusaim nem nagyon vették észre, hogy minden versem, akármennyire is mívés, meg cizellált, meg ilyen, meg olyan formai és művészi adottságokat látnak meg benne, alkalmi vers.

Olyan értelemben alkalmi versek, hogy az egyedüli elindítójuk egy pillanat, és rendszerint az elkészülésük is, ha esetleg évek múlnak el az első verzió lejegyzése és a megjelenés között, akkor is egy alkalom, egyetlen alkalom. Persze itt még lehetne sokat beszélni arról, hogy ezt az alkalmat az ember hogy ragadja meg, néha a hétköznapi, a mindennapi valóság adja az alkalmat, néha egészen elvont tartalmak. A vers elindítója mindig egy véletlen. Én szinte automatikusan leírok egy sort. Leírom azt az egy sort, ami formát öltött, ami valami lényegyet most kifejezett, és ez a sor vagy előre-hátra mozgatva, elmozdítva különböző irányokba, ad egy konstrukciót, egy bizonyos struktúrát, ami verssé teszi, vagy pedig úgy marad, egy halva született ötlet, vagy egy pillanatnak a műve. Rengeteg ilyen kis egysoros, kétsoros följegyzésem van. A másik bűnöm az, hogy valóban mindent, amit följegyzek alkalmilag, azt mind meg is őrzöm, és majd az utókornak lesz dolga ezt a sok töredéket ide- vagy odasorolni, vagy egyszerűen szétszórni a világban, de tény az, hogy minden versemnek van egy elindítója, és ez vagy verset csinál belőle, vagy megszünteti,

¹⁹ Statenberg kastély Slovenska Bistrica közelében.

abban a pillanatban megszünteti a verset. Erre, azt hiszem, még a kritika nem nagyon figyelt fel.

Hisz abban, hogy az ember azért foglalkozik művészettel, mert fél a mulandóságtól?

Az ember benne van a mulandóságban és éli a mulandóságot. Érzelmileg önmagában a mulandóság nem kell hogy foglalkoztassa, ő lényegében maga a mulandóság, maga az idő.

[Miután az interjút 1985. december 10-én befejeztük, Kovács Károly még aznap este telefonált, és kérte, vegyük fel újra azt a részt, amelyben a vajdasági magyar szellemi élet beszűkülésére vonatkozó kérdésre válaszol. Az alábbiakban az interjú másnap folytatása következik.]

Azt hiszem, hogy ennek az úgynevezett „beszűkülésnek” megvannak a szubjektív okai és a szubjektív formái is. Éppen nemrégiben olvastam Jevtusenko új verseit a *Pravdában*, a *Novi Mirben*, és azt a nagy versét a „nehogymárbajlegyen-izmus”-ról²⁰, azt hiszem, pár napra a megjelenése után már magyarra is lefordították, tehát bizonyos, hogy ott is ezt a veszélyt egészen aktuálisnak látták. Azt hiszem, hogy ugyanez a veszély nálunk is megvan, a „nehogy már baj legyen” komoly fékezője a kezdeményezéseknek, az újításoknak, a merészebb hozzáállásoknak, de ugyanúgy veszély a sok érzékenység, a fölborzolt kedélyek, a mindenféle – én primitivizmusnak nevezném –, primitív ideológiai hordalék, ami most egyszerre ránk zúdult. De a fő veszély, amitől féltem ezt a kultúrát és ezt az irodalmat, mégis az objektív helyzetét illeti, az objektív adottságait, egy aránylag szűk területen és aránylag kis számú emberrel művelt kultúra objektíve ki van téve a bezárkózás, a beszűkülés veszélyének, ha nem küzd napról napra ellene. Általában a kultúra és az irodalom ezen belül valahogy a perifériára szorul ebben az anyagias világban, és nemcsak a mi viszonylatunkban, hanem általánosságban is: a provincializmus, a beszűkülés világméretben is fenyegeti.

²⁰ Jevgenyij Jevtusenko versének címe: *Nehogymárbajlegyenisták*.

Ez a túlzott óvatosság abból ered, hogy ideológiai színezetet nyernek olyan kérdések is, amelyeknek talán valamivel normálisabb körülmények között nem lenne ideológiai színezetük? Mert ha ez lenne a helyzet, akkor ez valami hasonló állapot, mint az úgynevezett zogovićizmus vagy zsdanovizmus, amiről korábban beszéltünk.

Hát persze, erről is beszéltem, amikor hamis ideologizálásról tettem említést. Ez az a szubjektív veszély, ami állandóan itt lebeg körülöttünk, de nem hinném azért, hogy olyan eredménnyel járhatna, mint az a negyvenes évekbeli szocrealista ideológia, mert, mint mondtam, a potenciálok is, az igények is, az intézmények is most már annyira széles területen léteznek, működnek, hogy ha a szakemberek a munkájukat végzik, a kutatásaikat folytatják, márpedig nálunk sok szakember sok területen mindenféle kutatást végez, akkor egy nevezőre, valamilyen ideológiai nevezőre hozni ezt a sokféle kulturális tevékenységet lehetetlen, és akkor talán az a veszély sem olyan nagy.

Tehát a kultúrának az esélye a kultúra többszólamúságában lenne. Így lehet ezt érteni?

Én így értem. Persze lehetne még több szólamú, lehetne olyan irodalompolitikát is elképzelni, amelyik a folyóiratokat, a különböző megjelenési, kiadási lehetőségeket bővítve segíti elő, serkenti a többszólamúságot.

A gazdasági élet egyik halálos veszélye a monopólium. Feltételezem, hogy a kultúrában is a monopólium a leggyilkosabb valami.

Egyrészt a monopólium, másrészt meg valóban a perifériára szorulás, mert ha a folyóirataink nem követik a világ eseményeit az irodalomban és a kultúrában, ha szűkebb területre szorulnak, akkor kissé aggódik, mi is lesz a további kezdeményeknek a sorsa. Sajnos ezt veszem észre az *Új Symposion* újabb évfolyamainál, hogy megszűnt az a nagy szellemi feszültség, ami a folyóirat körül mindig gyümölcsöző volt, és ugyanezt láthatja az ember mondjuk kisebb mértékben talán a *Hídnál* és az *Üzenetnél* is.

És mint a könyvkiadó szerkesztőjének nincsenek ilyen aggályai?

Hogyne volnának. Nem szeretném, ha a mi könyvkiadónknál is fantomkönyvek jelennének meg. Egy-két példa volt eddig csak rá, hogy benyújtott kézirat több évig vándorolt kézről kézre, és végül is vagy a szerző visszavonta, vagy elfeküdt, bár értékes munkákról volt szó. Ezeket nevezem én fantom kéziratoknak, mert, ahogy mondtam, az irodalmi mű megszületése irodalomtörténeti tény – például egy Varga Zoltán-regénynek a megszületése –, és nem az, hogy az a regény mondjuk a hetvenes évek vége óta még mindig kiadatlan. Hasonló a helyzet mondjuk Sziveri János verseivel, amelyeket a költő többszörös átdolgozás után sem tudott a kiadónál elhelyezni, és most – úgy tudom – visszavonta, és talán új kötetet készít. Nem szeretném, hogy sok ilyen példa legyen, mert minél több az ilyen jelenség, annál több ok van az aggodalomra.

Reméljük, hogy Sziveri kötete is megjelenik, ha nem is a Forum kiadásában. De nem beszélünk még Ács Károly munkásságának egy nagyon fontos területéről, ez pedig a műfordítás. Kezdjük talán azzal a kérdéssel, hogy mennyire érzi autentikus alkotói tettnek a műfordítást?

Én erről már annyit beszéltem, hogy szinte észre sem vettem, hogy ebben a beszélgetésben még nem került szóba, az is, hogy mennyire tekintem autentikusnak, az is, hogy mennyire függ össze az eredeti versírói gyakorlatommal, és az is, hogy milyen régóta foglalkoztat ez a téma.

Ha most megpróbálnám újra felidézni ezeket a kezdeteket, akkor egészen a gimnázium padjaiba mennék vissza. Szabadkán 1945-ben, a háború végén, újrakezdtük a gimnáziumi tanulást, új tanárokkal, új osztálytársakkal és új tantervvel. Az egyik első megdöbbenő élményem az volt, hogy egy szerb tanár beült az osztályba, és minden bevezetés, minden előzetes magyarázat nélkül, mint valami magától adódó természetes jelenséget, olvastatni kezdte Mažuranić poémáját, a *Čengić aga halálát*. Én, aki azt hittem, hogy jól tudok szerbül, először azon döbbsentem meg, hogy a műnek még a címét sem értettem, nem tudtam pontosan, mi ez a *Smrt Smail age Čengića*. És ahogy olvastuk, és óráról órára haladtunk a műben, egyre nagyobb volt a megdöbbenésem, hogy tulajdonképpen nem értem. Akkor a tanár minden átmenet és továbbra is minden magyarázat nélkül a *Jama*, Goran Kovačićnak a poémája olvasásába kezdett. Ugyanaz a meghökkenés, hogy tulajdonképpen egy teljesen ismeretlen nyelvi anyag van előttem. Biztos vagyok benne, ez indította el bennem a versfordítót, a műfordítót, a megértés, a műbe való beférkőzés szándékát, hogy ha sorról sorra, szóról szóra veszem a művet, akkor kezdem

érteni, és ha fölbonatom, fölboncolom, földolgozom magamban, akkor kezd csak az enyém lenni. És ez a fölboncolás persze már a fordításnak is az előművelete, tehát egészen természetesen adódott, hogy az ilyen nehezebben érthető műveket mindjárt fordítani is kezdtem.

Az egyik első komolyabb könyv, amit a jugoszláv költészetből a kezembe vettem, egy antológia volt, a huszadik századi szerbhorvát költészetnek egy igen jó antológiája, és azokkal a versekkel, a számomra akkor még ismeretlen Tin Ujević, Cesarić, Krleža verseivel találkozáva és ezeket fordítgatva jöttem rá, hogy tulajdonképpen ez az én alaptevékenységem is lehet, éppúgy, mint a versírás, és aztán az évek vagy az évtizedek során ez már szinte egy – nem akarok nagy szavakat használni – filozófiát, egy bizonyos irodalomelméletet fejlesztett ki bennem, egy bizonyos komplementáris nyelvi tudatot, hogy a más nyelven olvasott és megismert mű egészen szervesen az én művemé alakulhat át a fordítás révén. Tehát a saját írói munkámat, saját költői gyakorlatomat végzem, ha egy más nyelvből fordítok verset.

Sokkal később is azt mondta a Jamára, hogy lefordíthatatlannak tartja. Azt hiszem, az idén adott legutóbbi interjújában is.

Nem, lefordíthatatlannak nem mondtam, nem is mondhattam, hiszen már három fordítása is van a Jamának, és úgy tudom, Fehér Ferenc egy jó éve komolyan dolgozik egy újabb Jama-fordításon, én csak annyit mondtam, hogy hiába próbálkoztam a Jama fordításával, nekem nem sikerült. Úgy látszik, sokkal nagyobb nekifutás kellene hozzá, nem jutottam ahhoz, hogy ezt is egy ilyen szerves módon a magam költészetébe oltsam bele, és egy saját, autentikus fordításomat nyújtsam. Egy-két versszakot fordítottam belőle, azok talán így önmagukban sikeres versszakok, de persze ez messze van attól, hogy egy ilyen hatalmas műbe akár csak betekintést is engedjen.

Nem mondanám még azt sem, hogy egyáltalán van bármi lefordíthatatlan. Ami egy nyelvi struktúrában, egy nyelven verssé formálódott, annak valahol meg kell lennie az autentikus megfelelője más nyelveken is. Valahogy úgy gondolom, hogy a versek nem az ember fejében vannak, hanem a világban. Tehát azt, amit én nem csinállok meg, majd valamikor valaki megcsinálja. Mert az ott lesz, ott fekszik előtte a földön, csak föl kell hogy vegye és átalakítsa a saját művévé.

A jó versnek rengeteg mélyrétege van, szinte elképzelhetetlen, hogy egy verset teljes egészében lefordítani tudhat az ember.

Valószínűleg egy-egy versfordítás csupán többé-kevésbé mély interpretációja annak a versnek. És ahány ember fordítja, lényegében sose lesz ugyanaz a vers.

Nem mondanám, hogy interpretációja, de változata. Egy más hangszere-lésű változata, és változat persze lehet számtalan. Az lenne a jó, ha minél több változata volna egy-egy nagy műnek a mi nyelvünkön is, akkor válna igazán a mi kultúránk kincsévé. Ha csak egy-egy próbálkozás, vagy egy lehetséges változat létezik, vagy még az sem, akkor az sajnos még nem épült be a kultúránkba. Nekem például szinte terhemre is van, hogy úgy emlegetnek, mint egy-egy műnek az egyedüli fordítóját, mint például Crnjanski vagy Krleža művének a szuverén vagy egyedüli interpretá-lóját. Nagyon szeretném, ha fordítók sora csinálná meg, és vetné egybe a munkáját, és valóban egy műhellyé változna ez a fordítótevékenység.

Gondolkodott azon, hogy milyen kritériumok, mércék, vagy megközelítés alapján válogatta meg azokat a verseket, ame-lyeket fordított?

Már mondtam, hogy a verseimet is szinte alkalmi verseknek nevezném, vagy legalábbis rögtönzésekből kiinduló munkáknak, hát így van va-lahogy a fordításokkal is az ember, hogy rátalál, hirtelen, véletlenül, vagy bizonyos szándékkal ráfekszik egy-egy költőre vagy műre. Nálam többféle módszer vagy választási lehetőség volt. Egyrészt, még egészen fiatal koromban Krleža versei nyújtották számomra a lírai bőség végtelen területét. Azt, amit én a magam világában talán el se tudtam képzelni, de amit a formaérzésem kutatott mindenfelé, azt a Krleža-versekben megtaláltam, egy fantasztikus lírai gazdagságot, az érzések, gondolatok, témák végtelen bőségét. Ezért fordítottam százszámra például Krležát. Másrészt a formai nehézségek, a különböző versformák elsajátítása szem-pontjából rendkívüli iskolám volt a Nazor-versek fordítása. Vladimir Nador a századfordulótól errefelé végigment a klasszicizmustól az ókori, görög-római klasszikus formáktól az összes nyugat-európai formákon, egy formailag igen gazdag opusa van, és én még akkor fiatal fejjel, nagy naívan szinte versről versre le akartam fordítani az egész Nador-opust. Persze az már lehetetlen volt, de a pár száz Nador-fordítás komoly iskolát is jelentett számomra, és néhol talán eredményt is.

Emellett sokszor valóban a véletlen ráismerés, a rokonság, a hasonló hang, vagy az a nálam hiányzó hang, amit annál a másik költőnél meg-találtam, indított arra, hogy le is fordítsam. Sőt, sok esetben egészen

gyakorlati meggondolások is, megrendelések, például a *Híd* számára. A hatvanas években sorra vettem az akkori horvát fiatal költőket, és én magam is akkor ismerkedtem meg velük, és így ismertettem meg a magyar közönséget is például Slavičekkel, Slamniggal, Mihalićtyal, Gotovaccal, még egy pár akkori kiemelkedő horváttal, és ezek a fordításaim meg is maradtak, szóval, a *Kiásott kard*ba is bekerültek, meg általában azt hiszem, hogy sikerült valami szerencse, ráézés, vagy ízlésbeli dolgok folytán antologikus verseket találnom, így nem túlságosan nehéz egy jugoszláv antológiát összeállítanom. Ez a *Kiásott kard* is egyfajta antológia, bár csak az én fordítói tevékenységemet mutatja be.

Egy öreg szerkesztőm,²¹ amikor csodálattal beszél Magáról, mindig megjegyzi: „szonetteket ír!” Ez ösztönzött arra, hogy megkérdezzem: mi a szonett varázsa?

Igen, hát a szonettel elég sokat foglalkoztam, írtam is jónéhányat, de azt hiszem, hogy semmivel sem többet, mint jónéhányan a magyar költészetben, még itt nálunk is. Fehér Ferenc talán még több szonettet írt, mint én. Az utóbbi években Jung Károlynak szinte az egész költői működése szonettekben, egészen érdekes, különös szonettek megírásában merült ki.

Nem tudom, hogy a szonettnek valami különös varázsa van-e, minden esetre a zártsága, kerekessége, a befejezettsége az, ami minden lírai versnek a problémája, ez a szonettnél szinte adottságként, illetve követelményként van jelen, és ezért szeretjük sokan ezt a versformát. Azonkívül kimeríthetetlen, mint minden versforma, de nem abban a külsődleges értelmében, mint ritmusképlet és rímképlet, hanem mint egy költői lényeg kifejező valami. Szóval, kifogyhatatlan a szonett a középkortól máig, még nem lehet azt mondani, hogy kiégett, kiürült, elkopott volna. Mindig új költők kezén, mindig új fényben csillan föl.

Talán az emberben azt a gondolatot is ébreszti, hogy a szonett lényegében térben és időben egybekapcsolja az egész költészetet. Valahogy az embernek, ha látja, hogy szonettet írnak Amerikában és Vajdaságban, és szonettet írtak a középkorban és írnak ma, az az érzése, hogy mégiscsak a kultúra és azon belül a költészet valami olyan lényegi dolog, ami kívül áll, fölötte áll minden partikularizmusnak.

²¹ Vébel Lajos.

Igen, már önmagában, a külső formájával is egy tökély kifejezése, föl lehet ismerni, ha kínai költő írta vagy török, vagy bármilyen nyelven íródott, és a formája mint egy képvers rögződik, és állandó. Hogy ez volna-e a költészet lényege, esszenciája, azt éppen nem mondanám, mert még nagyon sokféle klasszikus és más távol-keleti és egyéb versformát tudnék a világirodalom történetéből, amelyek éppoly tökéletesen kifejezik ezt az esszenciát. Magam is megpróbálkoztam néhány ballada, rondel, szesztinával, más formákkal, amelyek számomra éppúgy biztosították a szonett nyújtotta biztonságot, kerekiséget, zártságot, mint ahogy mások a japán haikuval, vakával, tankával értek el hasonló eredményeket. Ezek az örök formák, ez a költészet lényege.

Hisz a költészet államhatárok nélküli nagy köztársaságának lehetőségében?

Ebben az esetben azt hiszem, hogy a költészet csak kifejezője lehet egy valami nagy közösségnek. A költők éppúgy emberek, mint bárki más, mint a politikusok, vagy a közgazdászok, ha összejönnek, eléggé fura társaság benyomását keltik, veszekszenek, verekszenek is, minden esetre ahányan vannak, annyifélék, és ha a műveiket gyűjtjük össze, függetlenül az emberektől, az is egy olyan nagy változatosságot mutat, hogy abban valami közöset kimutatni, azon kívül, hogy igazi költészet-e, nemigen lehet. De a szellem, az emberi lényeg, az emberi tiszta forma, hogy úgy mondjam, közösségében, és köztársaságában, ha így akarja, jó volna hinni. Ez volna az egyetlen hit, ami az embert melegítheti és életben tarthatja.

Fordítóként hogyan tekint saját verseinek szerb, horvát fordításaira?

Sajnos, a versfordítással kapcsolatos furcsa vagy egyéni elveimet nemigen látom viszont azoknál, akik minket vagy akár az én verseimet fordítják. A mi térségünkben meglehetősen mechanikus fölfogás uralkodik arról, hogy az eredeti versnek meg kell jelennie valamilyen fordításban, és ezzel be is fejeződött a pályafutása. Az, hogy abból valóban vers lett-e a fordításban, milyen vers lett, és vajon az a fordító belevitte-e a saját költészetének vagy költői inspirációjának egy hányadát abba a műbe, az senkit sem érdekel. Nekem elég rossz tapasztalatom van. Elég sokat fordítottak, de még a legjobb költők, mondjuk Ivan V. Lalić – aki egy egész kötetet fordított annak idején tőlem – is egy külső séma betartásánál, a versek értelmének, tartalmának a hozzávetőleges visszaadásánál megállt.

Egyáltalán nem látom benne akár az ácsi, akár a lalici ars poeticát. Akkor vannak egészen fura, és sajnos a mi gyakorlatunkban egészen gyakori lehetetlenségek. Hogy például albánra fordítanak rossz szerb fordításból. Persze, arra már nincs módunk, hogy ellenőrizzük, vajon mi sült ki abból.

Örömmel közölte egy török kollégám nemrégiben, hogy megjelentem török nyelven az ő fordításában. Hát honnan, miből? Talált valami szerb fordítást, nem is a kötetekből, hanem folyóiratokban, lapokban megjelent féldilettáns munkákat, és azokat ültette át török nyelvre. És most nem tudom, örüljek-e, hogy török nyelven is létezik a költészetem.

Voltak kísérletek az úgynevezett nagy nyelvekre való fordítással, nem hiszem, hogy azok is komolyabb eredményt jelentenének. Egy egész közvetlen tapasztalatom volt Oroszországban, amikor egy küldöttség tagjaként elmentem a Puskin-ünnepségekre. Ez igen nagyszabású rendezvény, sok külföldi résztvevővel meg rengeteg emberrel, akik áhítatosan hallgatják a költőket. Negyven-ötven ezer ember gyűlik össze egy hatalmas térségen és megafonok százai harsogják a költészetet. Olyankor az embernek furcsa érzése van, hogy milyen fontos és nagyszerű az, amit csinál, ami persze illúzió. Nos, amikor megérkeztünk Moszkvába, hozzám lépett egy rokonszenves elvtárs, bemutatkozott, ő a magyar fordító a szovjet írószövetségben, kéri néhány versemet, hogy lefordíthassa, és ezeken a rendezvényeken felolvashassák. Eléggé szkeptikusan odaadtam neki a kötetemet, hogy válogasson belőle. Este későn indult a vonatunk Leningrádba, és az állomáson, még a peronon elkapott az ismerősöm, három versemet orosz fordításban a kezembe adta, hátha szükségem lesz rá útközben valamelyik föllépésen. Ez volt eddig a leggyorsabb fordítás, amit láthattam a saját verseimből. El tudom képzelni, hogy ilyen módon száz és száz nyelvről száz és száz másik nyelvre mechanikusan viszik át a szövegeket, szerintem minden komolyabb értelem és lényeges haszon nélkül. De hát el kell ismerni, hogy ebben a Bábelban, ami a mi világunk, nem is lehet elvárni, hogy belemélyedjünk, és komolyan, mint egyedüli feladatot műveljük egy-egy költőnek az interpretálását.

Milyen folyamat az, amikor verset fordít?

Nagyon sokféle példa van. Néha valóban rögtönzésszerűen, azonnal kialakul az a magyar forma, amelyikben az idegen vers megszólal magyar nyelven, néha viszont hónapokig tartó, megerőltető munka, papírpoecskolás és sok-sok idegölés. Van egy pár úgynevezett nagy vers, amelyeket lehetetlen kapásból, rögtönzésszerűen megcsinálni, amelyek egy csomó előtanulmányt, egész műhelyt igényelnek, hogy minden lényeges mozza-

natukat az ember hűen adja vissza. Például ilyen volna Laza Kostićnak a *Santa Maria della salute* című verse, amit, azt hiszem, öt évig tartottam az íróasztalomon, amíg végül elfogadhatónak találtam a fordítást.

Maga a fordítás, mint művelet, mint írói munka, pontosan olyan, mint maga a költészet. Egyénileg is változnak a különböző hozzáállások, módszerek, és az ember saját maga is sokféleképpen éli át azt a verset, vagy azt a fordítást, amit csinál. Itt nem lehet szabályokat, szabványokat, törvényszerűségeket kimutatni.

Mondja, hogy lényegében a lefordítandó vers is költészetének az anyaga. Tehát ugyanúgy, ahogy az eredeti versnek az anyaga a versen kívüli elem, ugyanúgy kezeli anyagként egy másik költőnek a versét. De azért valamiféle különbség mégiscsak kell hogy legyen...

Azt hiszem, beszéltem az úgynevezett formai ihletésről, arról, hogy nekem alkati sajátságom az az úgynevezett formaérzék, amit szerencsére jó korán észrevettem magamban. Nem tudom másnak nevezni, mint tehetségnek, ami valakinél zenei tehetség, valakinél ilyen vagy olyan műszaki pályához való tehetség, nekem az egyedüli fölismerhető tehetségem a formaérzék, az írott vagy kimondott szöveg formába ötvözésének tudása. Ami egy adott tudás, nem annyira szerzett valami. Szóval, ez a formaérzék működik az emberben akkor is, amikor valamilyen motívumot, valamilyen témát, valamilyen tartalmat ki akar fejezni. Idézzem-e József Attilát, aki szerint a művészet formában létező valóság előtti tény? Tehát az a valóság, az a vers tartalma, az később jön. Maga a művészet mint hiánytény csak a formában létezik. Tehát előttem van a forma és az keresi a tartalmát, amivel magát kitölti. Ez a motívum, vagy tartalom, vagy téma, amit keresek a formához, az a fordítandó mű is. Tulajdonképpen a versem motívuma. Persze itt a forma is adott, a formát se én ötlöm ki, a forma már abban a másik nyelvben rögzítve van, és ugyanazt a formát meg kell hogy találjam a magam nyelvében. És azt a motívumot használjam, saját versemmé alakítsam át. Ez körülbelül a versfordításnak a mikéntje nálam.

■■■ PODOLSZKI JÓZSEF ■

Podolszki József (Bácsfeketehegy, 1946. július 28. – Kamenica, 1986. szeptember 12.) költő, novellista, kritikus, újságíró. Verbászon élelmiszeripari középiskolát végzett. Az újvidéki Bölcsészkar Magyar Tanszékén szerzett diplomát. A *Képes Ifjúság* (1967–1983), majd a *Hét Nap* (1984–1986) szerkesztőségében dolgozott. 1969–1970-ben az *Új Symposion* szerkesztőbizottságának tagja, a *Symposion füzetek* sorozat első három számának szerkesztője, elsőként kapta meg az 1970-ben alapított Sinkó-díjat.

Kötetei: *Hinta* (1970); *Gyanú* (1970); *Koponyatörés* (1974); *Barna* (1982); *Kitérő* (1988); *Csacska Csacsi menyegzője. Furfangos mesék* (1989).

Az interjú 1982. október 25-én készült Újvidéken. Részlete elhangzott az Újvidéki Rádió *Együtt* című műsorában 1982. november 1-jén és az *Esti híradó*ban 1986. szeptember 12-én.

■■■ PORTRÉ ■

„*Vajon mit akarhat bennem a láz*” – teszi fel a kérdést egyik versében¹ Podolszki József.

Eleinte határozottan lépkedett az érvényesülés, a siker felé, és az eredmények sem maradtak el. Az élelmiszeripari középiskola elvégzése után a Magyar Tanszékre iratkozott, közben a *Képes Ifjúság* közölte verseit. Felfigyelt rá az Újvidéki Rádió is, az *Ifjúsági műsor* 1964. december 28-ai adásában az *Ifjú vajdasági költők verseiből* rovatban *Óda helyett* című verse hangzott el. Ugyanott 1965. február 15-én a tudósító arról számolt be, hogy

„Az elmúlt szombaton Feketicsen adtak egymásnak randevút Vajdaság legfiatalabb költői. A találkozáson megjelentek Balogh István, B. Varga László, Podolszki József, Simon István, Vajda Gábor és Végh Lajos. [...] Ami a közönségsikert illeti, olyan sem hideg, sem meleg volt. Mindössze 2-3 jó verset hallottunk az esten. És a vita, amelyből ezt a néhány szemelvényt összeválogattuk, azt mutatja, hogy az ifjú költők e nyilatkozatait itt-ott a pohárból kölcsönzött ihlet is befolyásolta.”²

A következő évben a *Híd az Ifjú műhely* rovatban Jung Károly, Utasi Mária, Podolszki József, B. Varga László és Balogh István verseit mutatta be. Podolszki József *Csokonai Vitéz Mihály emlékére* című versében a Juhász Ferencet imitáló patetikus sejtelmesség mögött csak „ kozmikus” ellenkezése sejlik fel.

*Miből fakadtál?
Üst-csésze-kádak gazdag föld-kúton
megbomlott, széthullt termés-kő-virág,
elkorhad, rothadt csontszemek,
márvány-illatok, tövis-csira-test,
oxidált, hámló fémhalom;
miből fakadtál?
Nyugodt víz-felhő,
szívárvány-morzsa-nedv,
rengő, remegő tükör-ásvány-utak,
kozmosz, zsongó úrasszimiláció*

¹ Podolszki József: *Homokszemcsék Mariam strandcipőjéről*. In Podolszki József: *Hinta*. Újvidék, 1970, Forum, 27.

² *Ifjúsági műsor [Újvidéki Rádió]*, 1965. február 15.

*parány, buggyanó hő-levél-kohókban,
cseppekre tört, zaklatott foszlás:
miből fakadtál
hogy feltündökölsz,
mint hullából robbanó meztelen fönix,
hajótávol sirály-vacsorák?³*

Ennek az ellenkezésnek a kiváltó oka akkor még önmaga előtt is rejtély volt. De határozottan kutatott, vizsgálta az összefüggéseket, érdeklődött a szociológia, a politológia, a társadalmi szerkezet, különösképpen pedig a hatalom természete iránt. Másfél évvel később már konkrétan megfogalmazza nyugtalanságának okát:

*Úgy fogd át tenyérrel az Esmét
mint lány arcát szokás
de ne higgy benne nagyon
csak simítsd magadhoz
tapintsd ki tomporát
s aztán ha kikelsz belőle
füröszd meg magad
mert könnyörtelenül fészkei magát
az ízületekbe
megköt s visszaránt
ha lendülnél újabb kellemekekre
szebb igaz után*

*Vigyázz magadra
a Hit már árulás⁴*

Kell a bizakodás című versében pedig azt írja:

*Végtére is kell a bizakodás
túrni a hit miatt
s egy-két nyitva hagyott
szelíd feltevés
hogyan lesz
mert lesz egyszer helyünk*

³ Podolszki József: Csokonai Vitéz Mihály emlékére. *Híd*, 1966. 4. 469–471.

⁴ Podolszki József: Óvó vers magamhoz. *Híd*, 1967. 11. 1151.

*a nyugalomban
hol okos ötletes minden pillanat
s kis lelkesedések
szövik a jövőt
mert így nyomorultan
tömör lángok alatt
már nem megy sokáig⁵*

A szabadság és a biztonság igénye között feszülő – és mint Erich Frommtól tudjuk, az emberek többsége által a biztonság javára feloldható – ellentét nyugtalanította. Ezt tükrözi Végel László *Egy makró emlékiratai* című regényéről írt kritikájának címe is.⁶ Tartalmában azonban az elméletieskedő okoskodást még csak a legbigottabb kommunista ideológiai tételek bírálataival haladja meg. Nem fogalmazhatunk úgy, hogy addig „merészkedik el”, hiszen ha akarna, akkor sem tudna továbbmenni a társadalombírálatban, mert még nem ismeri az utat. A Fehér Kálmán felé intézett suhintás azonban már jelzi a konfrontálódás szándékát:

„a mindinkább egocentrikussá váló XX. században (s ne álltassuk magunkat, ez alól – legalábbis egyelőre – a szocialista társadalom sem vonhatja ki magát) képtelenség egy hathatós, teljes fokú önkritika illúziójába ringatnunk magunkat. Ehhez természetesen hozzájárul még az ideológiai kötöttség is, a hitből származó elkötelezettség, mely úgyszólván teljesen paralizálja a lázadó magatartást. Mert hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy egy egészséges társadalmi rend kiépítéséhez elegendő az egészséges ideológia. Így rövidül meg a gyakorlat, s így születnek meg a Fehér Kálmán által hirdetett elméletek, melyek azt igyekeznek – természetesen pusztán elméleti síkon – bizonygatni, hogy a nonkonformista magatartás a szocializmusban nem egyéb, mint lázadás önmagunk ellen. Ezzel szemben a makró nemcsak ennek az ellenkezőjét bizonyítja – nevezetesen, hogy a szocializmus mai fokán a nonkonformizmus nem azonos az önmagunkkal való szembefordulással, mert mintha elfeledtük volna, hogy még nem értünk el a kommunista társadalomig, tehát az azon belül érvényes viszonyokig és értékkategóriáig

⁵ Podolszki József: Kell a bizakodás. *Híd*, 1967. 11. 1153.

⁶ Podolszki József: Tehetetlenség és rettegés. *Híd*, 1968. 4. 459–464.

sem – hanem arra is utal, hogy képtelenné váltunk egy ilyen önkikezdésre és megróvásra.⁷

Podolszki József írásait ekkor már az *Új Symposion* is közölte, az 1967. évi augusztusi számban jelent meg első esszéje.⁸ Az örökös kételkedő 1968-ban a *Symposion*t méltató tanulmányát a *Híd*ban, a *Symposion*-mozgalom problematikusságának legérzékenyebb mozzanatát érintő szövegét pedig az *Új Symposionban* közölte. Az elsőben⁹ kifejtette, hogy a *Symposion* után nem várható egyhamar újabb nemzedék, mert nincs rá „társadalmi igény”, ami kellemesen érintette a symposionosták hegemoniára törő csoportját.

„Kétségtől ez az időszak volt irodalmunk legmozgalmasabb és legforrongóbb korszaka. Hogy viszonylag mégis hamarosan bekövetkezett a megbékélés és hogy lecsillapult a bösz hullámverés, az elsősorban nem az új nemzedék diadalával magyarázható, hanem a mozgalmi eszmék letisztulásával. Ugyanis a symposionistáknak hamarosan be kellett ismerniük, hogy sokszor csak látszólagos várakat rohamoznak és nyitott kapukat döngetnek. Mert a korábbi irodalmi generációk generációs lényegükből kifolyólag nem nyújthattak frontális ellenállást, az eszmei csatára képtelenek voltak; erő kifejtésük csupán a pozícióvédelemre korlátozódott, ugyanakkor pedig a negyvenes évek nemzedéke már rég nem létezett, csak az új nemzedék támasztotta fel halottaiból, hogy ismét sírjába küldhesse. Így a symposionisták is csak addig folytattak valóságos küzdelmet, míg ki nem harcolták saját helyüket, és ebben a harcban csak annyiban különböztek az előző generációk tagjaitól, hogy ők azokkal ellentétben nem az egyén, hanem a kollektív védő- (és támadó) állásokért hadakoztak. Mindaz, ami ezen túlnőtt, látszólagos volt, fantomszerű, megfoghatatlan és nem szolgált mást, mint az eszmék kikristályosodását, határozottabb megformálódását, tehát önmagáért született és önmagát tette feleslegessé azzal, hogy megvívta minőségi forradalmát, és irodalmunkat az egyéni tekintély alapjáról az érték alapjára helyezte át, Vajdaság szellemi kapuit pedig megnyitotta Európa felé.

■

⁷ Podolszki József: Tehetetlenség és rettegés. *Híd*, 1968. 4. 460.

⁸ Podolszki József: Elidegenedés és költészet. *Új Symposion*, 28. sz., 1967. augusztus, 9–10.

⁹ Podolszki József: Nemzedékek egymás után. *Híd*, 1968. 12. 1290–1295.

A fentiekkel magyarázható, hogy a legfiatalabb általános irodalmi generáció úgyszólván besétált irodalmunkba. Mert az előző időszakkal ellentétben ma már lassan kultusszá válik a lehetőség biztosítása és az értékek felkutatása, hogy mindenki fel akar fedezni valakit és valamit. Épp ezért, amilyen előnyökkel indult ez a generáció, olyan hátrányos helyzetbe is került. Ugyanis a legfiatalabbaktól elsősorban a produkciót és az attrakciót várják, mindenki igényeket támaszt velük szemben, ami még nem is volna baj, ha ezek az igények a fiatalok és nem az igényt támasztók értékelméletéből erednének. Így azonban, épp azért, mert annyit foglalkoznak vele, vitatkoznak róla, érte és a nevében, ez a generáció egyelőre tanácstalanul topog, és mivel még nincs saját értékrendszere, csak ingadozik, hol erre hajlik, hol amarra, és naiv ártatlansággal szemléli, mint ragadja ki egy-egy számára szerencsésebb áramlat, vagy mint veti vissza a másik. A naivitás pedig, mint tudjuk, nem irodalmi erény. Önmagában amorf és szétfolyó ez a generáció, eltompítja a saját erőteljesebb eszmei szikráit is, nem tud nemzedékké szerveződni, bár ezt sokan elvárják tőle, sőt, ő maga is titkon úgy hiszi, hogy csak a világ felfordításával lehet itt valamit kezdeni. Ezért mindenáron gátakat keres, ellenállásba akar ütközni, de a szándékon nem jut túl, hisz nincs mit ledöntenie, a jelenlegi határok még rugalmasak és nem követelik meg a frontális szervezkedést az előző nemzedékkel szemben.

Mindezek után nem egyezhetünk azokkal, akik az új nemzedék megjelenését várják, hisz mesterségesen nem tenyésztethető ki egy új nemzedék, hisz a mozgalmak elsősorban nem az elhatározások, hanem a szükségletek eredményei. Ezért úgy hiszem, nem kell különösebb jós-adottságokkal rendelkeznie valakinek, ha a jugoszláviai magyar irodalomtól nem vár forradalmi újítást, szellemi forradalmat a közeljövőben.¹⁰

Az *Új Symposion*ban pedig Bosnyák István *Laskói esték* című naplója kapcsán figyelmeztetett a hermetizmusra való tudatos törekvés, a belterjesség, a szektás szemléletmód megerősödésére, mind explicitebb kifejezésre jutására a *Symposion*-mozgalom ideológusainak észjárásában.

¹⁰ Podolszki József: Nemzedékek egymás után. *Híd*, 1968. 12. 1294–1295.

„Hogy egy irodalom nem zárkozhat magába, nem lehet szemellenzős és nem fordulhat önelégült göggel, arisztokratikus világfájdalommal a saját és kizárólagosan csak irodalmi nyavalyái felé, azt ma már felesleges külön bizonygatni. Azazhogy mégsem. Mert bár köztudott tényekről van szó, közismert következtetésekről és irodalmi (de ugyanakkor nemcsak irodalmi) tapasztalatokról, napjainkban mégis megfigyelhető egyfajta nyegle viszolygás mindattól, ami nem költészet, hanem valami nyersebb, konkrétabb, s így elvi, valamint gyakorlati síkon felelősségteljesebb jelenség irodalmunkban. [...] fölöttébb furcsa és káros jelenségnek minősítem azon törekvéseket, melyek egyes műfajok és közlési formák kiközösítésére és lebecsülésére irányulnak csak azért, mert a szóban forgó művek nem eléggé »irodalmiak«. [...] miféle esztétika az, mely lehetővé teszi a nagyképűsködő számárlétra beilleszkedését az irodalomba, milyen irodalom az, melyben műfajok és nem művek szerint mérik az alkotót? Nem emlékeztet-e bennünket ez a jelenség egy beteges, öncélú hiúságra, az irodalmat művelők önfelemlésére – dédelgetésére? [...] Vagy már a tettekben és a gesztusokban nem is akadhatunk lírai indítékokra, azaz a líra már nem tett és nem is gesztus, csak fennkölt, csak különleges, csak kiváltságos, csak fenomenális? És ha csakugyan ilyen, hát miért van egyáltalán szükségünk költészetre és irodalomra? [...] Ne vitassuk el egy napló, egy vallomás, egy szociográfia, egy útirajz, egy-egy színes írás létjogosultságát irodalmunkban. [...] Igaz, hogy nincs valamirevaló kritikánk, de ezzel szemben létezik egy túlfejlett, szerteágazó, mindent átfogó irodalmi pletykánk, mely mindenhol jelen van, ahol irodalomról szó esik. És ez a pletyka mintegy helyettesíti – jegyezzük meg, nagyon előnyös és fölöttébb kényelmes módon – a kritikát. [...] állandóan születőben van egy-egy irodalmi legenda, melyet ugyan nem veszünk komolyan, de felkarolunk és ápolunk. Így terjed aztán a fertőzés, és így alakulnak ki klubasztaloknál a vélemények is erről vagy arról a jelenségről anélkül, hogy jelentkezne a jelenségek teljes és mélyreható ismeretének igénye. [...] kritikánk nem lévén, a pletyka a kritika szerepében tetszeleg és igénytelenségével, felszínességével fertőzi és torzítja irodalmunkat. Azon töprengök, hogy meddig fogunk még eljutni a puhány kényelmességben, és mi vár azokra, akik esetleg egyszer majd megkísérlik számon kérni a

felelősségtudatot, az írott szóban levő felelősségtudat hiányát. De ez távolinak és valószerűtlennek tűnő kérdés. Vessünk fel inkább egy másikat: miért is hiányzik irodalmunkból a kritika? Vagy hagyjuk inkább ezt is, hisz fennáll a veszély, hogy vissza kell majd kanyarodnunk fenti témánkhoz. Inkább ne kérdezzünk semmit. Ugyebár.”¹¹

Ugyanakkor szervezeti szempontból Podolszki mind közelebb került az *Új Symposion*hoz. Az 1969. októberi számtól a szerkesztőbizottság tagja lett, ő szerkesztette az 1970-ben induló *Symposion Füzetek* első három számát, és ugyanabban az évben ő volt az első, aki megkapta az akkor alapított Sinkó-díjat.¹² Ezzel együtt megérkezett a kedvező szakértői vélemény is: a *Híd*ban Bányai János méltatta *Gyanú* című novelláskötetét: „Podolszki rendbe jött a novellaformával, kialakítva a »nem-novella« modellt.”¹³

De Podolszki mégse jött egészen „rendbe”, amiről az is tanúskodik, hogy az 1970. novemberi, 67. számtól Ágoston Andrással együtt kivált az *Új Symposion* szerkesztőbizottságából.

Egyre gyakrabban írta elemző tanulmányait a *Symposion*-mozgalom megrekedéséről, melyek közlését a már hatalmas pozícióba került symposionisták rendre megakadályozták. Miután 1971 decemberében betiltották az *Új Symposion* 76. és 77. számát, munkatársait pedig 1972-ben elítélték,¹⁴ a folyóirat a továbbiakban elfojtotta a „valóságirodalom” kibontakozását. A mozgalomban előtérbe kerültek az olyan hozzáállás stratégiái, akik, ha nagyon megszorultak, magánbeszélgetésekben azzal érveltek, hogy ez a taktika a nemzetiségi intézmények és káderek „jobb időkre” való megőrzését szolgálja, hisz a minőség már magában is nemzetiségi teljesítmény. Nyilvánosan viszont a művészet függetlenségének és az esztétikai kritériumoknak a jelszavaival utasítottak vissza minden bírálatot.

¹¹ Podolszki József: Önmagunkról egy műfaj ürügyén. *Új Symposion*, 1968. 37–38. 24–25.

¹² Bosnyák István, Hornyik Miklós, Tolnai Ottó: Podolszki József az első Sinkó-díjas fiatal író. *Képes Ifjúság*, 1970. április 1.

¹³ Bányai János: Nem-novella modell. *Híd*, 1970. 12. 1281–1283.

¹⁴ N. B. K. [N. Boldizsár Katalin]: Ítélet az *Új Symposion* ügyében. Rózsa Sándor három, Tolnai Ottó egy évet kapott. *Képes Ifjúság*, 1972. február 23. 6.; N. B. K. [N. Boldizsár Katalin]: Még egy ítélet a *Symposion*-ügyben. Miroslav Mandić egy évet kapott. *Képes Ifjúság*, 1972. március 1. 7.

Az igazi törés azonban majd egy évtizeddel később következett be, amikor Podolszki kritikája nem elveket vagy jelenségeket, hanem személyeket, tekintélyeket érintett. A *Híd* 1981. márciusi számában *Világpor a szemünkben* címmel közölte Podolszki József lesujtó kritikáját Tolnai Ottó *Világpor* című kötetéről.¹⁵

„Tolnai Ottó a hatvanas évek végén még azt üzenté Tomaž Šalamunnak, hogy »naponta többször megváltom a jugoszláviai magyar irodalmat«. Megengedhette magának ezt az akár kissé önironikus, akár sima és egyértelmű fennhéjázást, hisz akkoriban jószerevével körülötte forgott a jugoszláviai magyar költészet. Ha a Tolnai-költészet tüneményes térhódítása és eluralkodása szempontjából nézünk az akkori évekre, azt kell mondanunk, hogy »már«, de ha a mából tekintünk vissza rá, akkor csak azt, hogy »még« körülötte forgott a jugoszláviai magyar költészet. Igen, mert Tolnai Ottó költészetének az irodalomtörténeti idő röpké tíz évére se volt szüksége, hogy teljes diadalt arasson, de ugyanilyen rövid idő alatt a komoly költői, költészeti válság megpróbáltatásai is utolérték. Ez a költészet üstökösként tűnt fel irodalmunkban, de attól kell tartanunk, hogy hamarosan hullócsillaggá változott. Ebbéli aggályainkat nem utolsósorban épp Tolnai legújabb kötete, a *Világpor* táplálja, támasztja alá.

Pedig mennyien és mennyi mindent megtettek és megtesznek azért, hogy a Tolnai-költészet irodalmi egünk állócsillaga, mi több, egyik legfényesebb, ha nem épp a legfényesebben ragyogó csillaga maradjon. [...] olyan figyelmet elterelő hadmozdulatokra képes ez a költészet, hogy észre se veszi vagy csak nehezen veszi észre az olvasó, hogy a lényeg hiányát palástolják itt különböző tetszetős mutatványokkal. Mindenekelőtt a Tolnai-költészet művészet- és irodalomközpontúságára gondolok itt, a megannyi mottóra, idézetre, hivatkozásra, utalásra, feldobott névre, ami tulajdonképpen a Tolnai-versek kelesztését szolgálná, a saját kovász hiányát pótolná, ugyanakkor pedig igen alkalmas az olvasó megszeppentésére is, hogy uramisten milyen előkelő, exkluzív társaságba csöppentem én, vezetett engem a bennfentes költő. [...] És igazán van valami csodálatos, talán megkapó is abban, ahogy ő képes bármiről a vers nyelvén szólni, ahogy képes mindent lefordítani erre a

■

¹⁵ Podolszki József: *Világpor a szemünkben*. *Híd*, 1981. 3. 323–328.

nyelvre. Csakhogy a költészet persze nem pusztán a versnyelvre (legyen az akár a modern versnyelv is) való átültetésből áll. A költészet épp az a tartalmi és magatartásbeli, ha tetszik, atmoszférabeli többlet, ami a hatvanas évek derekán és végén még a Tolnai-versek nagy részében is ott volt, és ami talán nem is annyira érthetetlen módon kiveszett belőlük. A tipikusan gerilla-költészet nyilván képtelen kiheverni intézményesítését.

Nyilván ki lehetne nyomozni, hogy miért és hogyan jutott el ilyen gyorsan az egyre nyilvánvalóbb vereségéig a Tolnai-költészet. Egyszer rá is kell erre szánnunk magunkat, mert épp a legfiatalabb költőnemzedéket már ez az elrutinosodott »tolnaitás« keríti hatalmába és nem azok a valós költészeti értékek, amelyek a gerilla-költő Tolnait jellemezték és emelték fel oda, ahol most is sütkérezik, hála az immár egy-két évtizedes érdemeinek. [...] Még világport hint a szemünkbe, és nem fogjuk észrevenni, hogy csak káprázat, látszat, illúzió. Kár lenne az ilyen önámításért, mert ha egyszer fejet hajtunk a külsőségek szemfényvesztése előtt, költészetünk perspektíváját, frissebb lehetőségeit áshatjuk alá ezzel a főhajtással.¹⁶

Bányai János már a *Híd* következő számában¹⁷ válaszolt Podolszkinak, de nem a kritikájára hivatkozott (azt csak megemlítette), hanem a *7 Nap*ban Dudás Károly *Jártatás* című könyvéről megjelent méltatására.¹⁸ Megállapította, hogy örvendetes dolog a valóság iránti igény, csak éppen a valóság megismerésének lehetősége problematikus.

„Podolszki helyesen jár el – ez az írás nem is nézeteinek elvitétása, inkább megvitatása szándékával készült –, amikor irodalmunkkal szemben a valóság(igény) elvárását fogalmazza meg.¹⁹ [...] S eközben mindegy, hogy milyen műfajról van szó, irodalmiról vagy nem-irodalmiról. Nem lehet tehát különválasztani szépirodalmat és valóságközpontú irodalmat, mert ez a szétvá-

¹⁶ Podolszki József: Világpor a szemünkben. *Híd*, 1981. 3. 323–328. A tanulmánynak a Tolnai versírási technikájáról szóló részletét lásd a Tolnai Ottóval készített interjúhoz írt bevezetőben.

¹⁷ Bányai János: Valóság(igény) és novella. *Híd*, 1981. 4. 426–431.

¹⁸ Podolszki József: Földközben. *7 Nap*, 1981. március 27.

¹⁹ Bányai János: Valóság(igény) és novella. *Híd*, 1981. 4. 428.

lasztás csak rémképeket szülhet, például az »irodalmi közvéleményt irányító tényezők« rémképét, amelyek éberen örködnek irodalmunk »tisztasága« felett, és akiket csak megkerülve lehet egy kis (szendvics)valóságot »csempészni« a szépirodalomba... A kettő különválasztásából ugyanis logikusan következik az irodalom sterilitása egyrészt, a valóság »irodalmiatlansága« másrészt.²⁰ [...] Valahol tehát azon a nyomon halad ez a természete szerint heterogén »összeállítás«, amelyen Podolszki is prózairásunk (és irodalmunk) kérdéseit fogalmazza meg, de a mi megfogalmazásunktól eltérő módon. És hogy félreértés ne essék, ez az eltérés irodalomszemléleti különbözőséből származik, nem abból a tényből, hogy e novellasorozat szerkesztője, e folyóirat szerkesztője – véletlen megbízatása következtében – odatartozik »az irodalmi közvéleményt irányító tényezők« közé, tehát rendelkezik valamiféle »hatalommal«. Annál is inkább nem, mert semmiféle »tényező«, semmiféle (irodalmi, szerkesztői stb.) hatalom hosszú távon nem befolyásolhatja az irodalom mozgásirányát, legfeljebb a kiválasztás gyakorlásával tévedhet, de mindig csak a saját kárára tévedhet...²¹ [...] a »valóságközpontúság« igénye és elvárása, bármennyire is logikus kritikai számonkérés, egy sor számottevően fontos problémát rejt magában. Mindenekelőtt azt, hogy a valóság nem valami könnyen elérhető, kitapasztalható, mindenki előtt egyformán világosan megmutató jelenség (vagy jelenségek összessége), hanem dilemmákkal és kétségekkel teljes világérzékelés-szint, ami nem is annyira áttetsző, hogy mögüle – egy-két tény, adat, dokumentum, riporteri meglátás és felismerés, statisztikai bizonyosság vagy szociológiai leírás mögül – evidenciaként ugrana elő, lépne be világképünk rendszerébe. Aminthogy az sem bizonyos, hogy egy-egy intim élmény, tapasztalat, felismerés, ami szubjektív fogantatása miatt eleve bizonytalan és lebegő, nem nyújt-e teljes képet a valóságról, a fizikától és lélektantól egyaránt teljesebbet. Vagyis egy alapkérdés: mit tudunk arról a valóságról, amit irodalmunktól számon kérünk, mit tudunk a jelen valóságáról, a súlyáról és jelentőségéről? Ez a bizonytalanság nem ment fel a felelősség súlya alól. A valóságfeltárás felelősségének súlya alól sem. Azt azonban

20 Bányai János: Valóság(igény) és novella. *Híd*, 1981. 4. 428–429.

21 Bányai János: Valóság(igény) és novella. *Híd*, 1981. 4. 429–430.

mindenképpen jelzi, hogy a próza – a jugoszláviai magyar próza is – alkotói és intellektuális harcot vív ezért a valóságért, a »Balzac súlyú és jelentőségű« valóságért, ha nem is a »realizmus« eszközeivel, ha nem is reményteljesen... Ha nem is a »társadalmi regényirodalom« nevében. S amiről eközben nem lehet megfeledkezni: a művek irodalmi – nem külső díszként létező szépirodalmi – értékein múlik, hogy mennyire tudja ezt a heterogén valóságot a »jelenbe-forrósítani«. Más szóval, megoldani a »valóság és irodalom«, a »novella és valóság« időszerűségét sohasem vesztő kérdését.²²

Podolszki válaszának közlésével azonban Bányai már nem sietett ennyire. Csak az októberi számban közölte nyílt levelét,²³ akkor is megrövidítve úgy, hogy a személyét különösképpen érintő részeket Podolszki már csak a *Képes Ifjúság*ban adhatta közre:

„... vitairatodban azt állítod, hogy az én irodalomszemléletem szülte rémkép az irodalmi hatalom. Lehet, hogy igazad van, de akkor magyarul meg nekem, hogy hogyan akadályozhatott meg a hetvenes évek elején az irodalmi rémkép abban, hogy megjelentessem a Tolnai-költészet negatív koordinátáiról írt tanulmányomat, hogyan odázhatta el a *Symposion*ról írt tanulmányom megjelenését több évig, hogyan állhatta útját egy megrendelésre készült Brasnyó-interjú megjelentetésének, hogyan utasíthatta vissza Bori Imre *Irodalmunk évszázadai* című könyvéről írt bíráló recenziómat, hogyan beszélhetett le róla, hogy megjelentessem a Major Nándor (*Hullámok*) és Végel László (*Egy makró emlékiratai*) regénye között párhuzamot vonó írásomat, hogyan késleltetheti már több mint egy éve az utóiratban is idézett tanulmányaim, írásaim megjelenését stb. [...] És érdekes módon ez a rémkép mindig megtalálja a módját, hogy valóságosan, fizikailag akadályozza meg az anyag nyilvánosságra hozását. Még akkor is, ha nem közvetlenül az ő áldásával akarom, kísérlem ezt megtenni. [...] Kell-e nyomósabb érv, kézzelfoghatóbb bizonyíték, mint az, hogy a fentebb elmondottakat – és még sokkal többet – el akarta, akarja törölni a rémkép ezúttal Bányai János személyében:

²² Bányai János: Valóság(igény) és novella. *Híd*, 1981. 4. 431.

²³ Podolszki József: Levél a szerkesztőhöz. *Híd*, 1981. 10. 1231–1242.

sajnos, valóságosan cselekvő fantommal van dolgunk. Vagy az is rémkép, hogy Tolnai-recenzióm óta (a nyílt levélen kívül) egyetlen falcnit sem hoz tőlem Bányai *Híd*ja? Ugyanis nem én bojkottálom a *Hídat*. De a *Híd* engem és persze minden írótkönnyen félretehet. Számadással ezért senkinek nem tartozik. Ilyen a mi objektív irodalmi valóságunk.”²⁴

Podolszki József ekkor már kifelé tartott a létből. 1984-ben Szabadkára, 1985-ben pedig Zadarba költözött. A kamenicai kórházban fejezte be életét 1986. szeptember 11-én.

1996-ban először tartották meg a Podolszki József Emléknapot Szabadkán a Szabad Líceum szervezésében és a Csáth Géza Művészetbaráti Kör tagjainak közreműködésével. Erre 1998 óta szülőhelyén, Bácsfeketehegyen kerül sor, és azóta ott adják át az emlékére alapított *Podolszki József publicisztikai pályázat* díjait is. Podolszki József tehát végül mégis „rendbe jött”, ha nem is úgy, ahogy azt Bányai János értette egykor. Amihez viszont sok megpróbáltatása során a valóságfeltárás terén eljutott, azt már egyik novellájában leírta, az „irodalmasítás” igényének eleget téve.

„Ügyszólván mindig egyszerre ébredtünk, vagy legalábbis gyors egymásutánban, anélkül, hogy keltettük volna egymást. [...] Bálint volt az örökös első. Bárhogy igyekeztünk is, egyszer sem tudtuk megelőzni. Villámgyorsan, szinte már-már hihetetlen ügyességgel fedezte fel az újabb és újabb sérüléseket, biztosan, tévedhetetlenül, míg velünk sűrűn megesett, olykor egymást követően több ízben is előfordult, hogy a régebbi s pillanatnyilag esetleg kiújult vagy a tisztító gennyedés folyamatában lévő sebeket újnak véltük. Nagyfokú bizonytalanságunk Bálint megingathatatlan határozottságával és fürgeségével szemben természetesen kisebbségi érzést keltett bennünk, mely olykor annyira fokozódott, hogy Bálintot a végletekig menő tisztelettel bálványoztuk, és képtelen, istenségekhez illő magasságokba taszítottuk csodálatunkkal. Kikényszerítettük, hogy isten legyen. [...] Tény, hogy mind kevesebbet törődött velünk, s az utolsó napokban szinte már kizárólag csak sebeiről beszélt. Csak a halála előtti reggelen említett ismét bennünket, sőt, ekkor látszólag

■

²⁴ Podolszki József: Két adalék az irodalom – valóságkörüli vitához. *Képes Ifjúság*, 1981. november 11. 18–19.

csak velünk foglalkozott, amiben azonban, sajnos, több okból kifolyólag is kételkedni vagyok kénytelen. [...] Azon a reggelen a szokottnál korábban ébredt, amire mi természetesen nem voltunk felkészülve, no meg a megrázkódításoktól túlzásfolt előző napok is kimerítettek bennünket, úgyhogy csak élesen csengő szavaira riadtunk fel ijedt megszeppenéssel. Kínosan, nyugodtan és higgadtan beszélt. Olyan hanghordozással, mint aki már csak szokásból szól, de nem tart igényt a hallgatóságra. Ez megdöbbenett bennünket. – Ótvarosan nyüzsögtök a testemen, furcsán és torz kalimpálással. Értelmetlenül. Mint ahogy értelmetlen minden előbbi mozdulat egy új gesztust követően. Ezért megnyugtató a gondolat, hogy le fogtok hámlani rólam, hogy megsemmisülök, s ti megsemmisültök. Mert valójában csak kitaláltalak benneteket, akár sebeimet – nem is volt különbség köztetek –, s ti bárgyún hagyátok. Mulatságosan bárgyún. – S hogy tiszteltetek! Csak a végsőkig ostobák és korlátoltak csodálhatják így a másik ostobát. Mert kéjelegve vigaszt akartatok és feloldódást, de mert nincs vigasz és nincs feloldódás, egyszerűen ti sem vagytok. Kitaláltam a sebeimet. Mire fel mertünk egyenesedni, már nem élt. Teste kibukott a vastag takaró alól, és majdnem felüvöltöttem a látványtól; síma, egészséges test volt. – Szép – mondta Péter. – Szép – állapítottam meg én is, de elfordultam. Mind a ketten elfordultunk. – Különösen a sebei. – Azok különösen. – Az a rengeteg. – Igen. És nem mertük levetni ruhánkat.”²⁵

Akkor tehát „*vajon mit akarhat bennem a láz?*” Mi értelme volt az útnak? Podolszki József vesztes volt egy reménytelen konfrontációban. De az áldozat nem volt hiábavaló. „Valóságírodalma” megmutatta, dokumentálta épp azt, amit ellenfelei annyira nem akartak megmutatni, s amire a téma általuk elvárt módon való „irodalmasított” feldolgozása nem lett volna alkalmas: hatalmuk valódi természetét.

²⁵ Podolszki József: Egy zseni története. *Új Symposion*, 1967, 31–32. sz. 11–12.

■ ■ ■

■

■ ■ ■

■■■ INTERJÚ ■

Verset ugyanannyit írok, mint eddig, lehet hogy többet is. Az viszont áll, hogy nem publikálok. És egészen keveset publikálok, különösen szépirodalmat. Hát azt már nem tudnám pontosan megmagyarázni, hogy miért, de egy olyan nyolc évre visszamenőleg én visszavonultam, hogy úgy mondjam, a szépirodalmi közlésektől. És inkább kötetekben kezdtem el gondolkodni, mint egy-egy közlésben. No ennek az eredménye az, hogy most ritkán jelentkezek verssel, de viszont a másik eredménye, hogy most már a kiadónál fekszik két éve a kötet, az idén kellett volna megjelennie, hát reméljük, hogy a jövő év elején meg is jelenik a verseskötet.

Nem foglalkoztat a gondolat, hogy mennyire hatékony a vers? Szereted az akciót, céltudatos vagy, a társadalmi problematika bánt, a szociális kérdések...

Gondolom, az írás olyan valami, amihez hozzátartozik a glosszától kezdve a versig minden. Ha én egy glosszában a társadalmi akcióra megyek, akkor a vershez is hasonlóképp viszonyulok, habár az egy teljesen más műfaj, de nem lehet így differenciálni a dolgokat, hogy ez most újságírás, ez most költészet, ez most próza, ez most társadalombírálat. Inkább arról van talán szó, hogy van, amit az ember naponta csinál, mert abból él, ez az újságírás, akkor van, amit azért csinál, mert az időhöz kötött, például nem lehet egy kritikát megírni úgy, hogy majd két év múlva közlöm, hogyha az napi kritika. A vers viszont, remélem, időtálló műfaj. Mert ha nem az, akkor jobb, ha nem csinálja az ember.

Most ha kérdőíveket kell kitölteni, akkor azt írod be, hogy újságíró...

Újságíró, természetesen.

Mikor gondoltál arra, hogy újságíró leszel?

Nem gondoltam arra abszolút, én újságíró lettem.

Hogyan történt ez?

Vendéglőben lettem újságíró. Az egyetem befejezése előtt álltam, Hornyik Miklós volt a *Képes Ifjúság* főszerkesztője, illetve akkor még csak a főszerkesztő-helyettese. De már jelezték, illetve tudtuk mindannyian, hogy ő lesz a főszerkesztő, nos, ő szedte össze a gárdát, kivel fogja csi-

nálni a lapot, odajött hozzánk az asztalhoz és beszélgettünk, mit fogsz csinálni, ha befejezed az egyetemet, fogalmam sem volt. Az volt, hogy befejezzük az egyetemet és majd lesz valami. Azt mondja, gyere el újságírónak. Kérdezem, mikor. Azt mondja, holnap. És akkor így kezdődött.

Elég nagy gárda volt az abban az időben...

Akkor alakult a *Képes Ifjúság* gárdája. Tudniillik, akkor két folyamat játszódott le egyszerre a *Képes Ifjúságnál*. Akkor volt távozóban Deák Ferenc, akkor ment el a *Képes Ifjúságtól* Szántó Zoltán, Varga Géza, szóval, egy egész nemzedék távozott akkor a *Képes Ifjúságtól*, és Miklós igyekezett ezek az emberek helyett felvenni olyanokat, akikkel úgy gondolta, hogy együtt tud dolgozni. Így került a laphoz először Dormán Laci, utána én, utána Dudás Karcsi és úgy jöttek a többiek, Garai Laci, Tari István. Így történt.

Jól érzed most magad a szerkesztőségben?

Ez nagyon nehéz kérdés. Nem is a szerkesztőségről van szó, hanem hogy jól érzi-e magát az ember az újságírásban. Így tágitánám ki ezt a kérdéskört, tudniillik, nem arról van szó, hogy szerkesztőséget váltson-e vagy vált-e az ember, hanem arról, hogy egy professzióban megmaradjon-e, megmarad-e, vagy meddig tudja azt csinálni, meddig kell csinálnia, meddig csinálhatja. Úgy látom, hogy az újságírás olyan hivatás vagy szakma, ahogy tetszik, amit nem lehet túl sokáig csinálni legalábbis ugyanabban az ütemben és ugyanazzal a témakörrel, valahogy mindig váltani kellene az embernek ahhoz, hogy ő is friss legyen, és az olvasóközönséget is frissen tudja tartani. Nem hiszek abban, hogy valaki belpolitikai kommentátor ötven évig. Inkább a sokoldalúság mellett vagyok. No, ez az izgalmas benne. Ha így kérdezed, akkor talán ideje lenne szerkesztőséget váltanom.

Emlékszem egy sorozatodra, amikor kocsmákban börtönviselt emberekkel beszélgettél.

Igen.

Meddig terjed ki az érdeklődési köröd, az embereknek a spektruma, és hogyan klasszifikálnád az embereket?

Az embereket semmiképp sem. Ami az érdeklődési körömet illeti, az pedig, az újságírás tekintetében, ott mindig arra figyeltem meg arra figyelek, hogy mi az, amiből kihozhatok valamit, illetve mi az, ami elsősorban megragadja az én figyelmemet. Mert hogy ha valami engem izgat, akkor hát, lehet hogy kissé szerénytelenül fog hangzani, de mindegy, akkor azt hiszem, hogy azt tudom úgy megírni, hogy az olvasót is izgassa. Mert ha olyasmivel foglalkozok, ami engem nem érdekel, abból nyilván csak unalmas dolgot tudok csinálni. Ezekhez az úgynevezett börtöntöltelékekhez is így jutottam el, sőt az örömlányokról is csináltam én riportot annak idején, és ezek izgalmas dolgok voltak, mert hát a társadalom peremére szorult emberekkel foglalkoztam abban az időben, azok foglalkoztattak. Például így voltam cirkuszban is annak idején, a cirkusz környezetét is néztem. Utána jöttek egészen más dolgok, politikusokkal interjúk, teljesen másik véglet, és azt hiszem, azért érdekes az újságírás, hogy a prostituálttól az államvezetőig mindenkivel közvetlenül beszélgethatsz és mindenkiből kihúzhatsz valamit, amit talán nem mutat meg minden nap. Ezzel már azt is elmondtam, hogy nem a napi jelentéseket szeretem az újságírásban, hanem a riportot és a mélyinterjút.

Rosszul kérdeztem. Ha ki kellene emelni valami lényegi vonását az embernek, ami szerint a legjobban különbözik az egyik egyén a másiktól, akkor melyik lenne az?

Nehéz lenne megmondani, de azt hiszem, hogy a közvetlenség és az őszinteség. A kapcsolatteremtési készség. Mert a kapcsolatteremtési készség mindig összefügg azzal, hogy melyik ember mekkora színjátész, illetve mennyire nem az. Tudniillik, azt hiszem, hogy te is tapasztaltad, mások is, egyből megérződik egy alanyon, hogy ő most őszintén beszél, vagy szerepel. Nagyon szeretem azokat az embereket, akikkel könnyű kommunikálni, gondolom olyan értelemben, hogy megnyílik, hogy érzem, hogy most meg akarja mondani a dolgokat, nem titkolja el az érzelmeit, a gondolatait. Tehát nem ellenséget lát bennem, hanem beszélgetőpartnert. Nem tudom, hogy erre gondoltál-e, mert másféle klasszifikálást nem tudok.

Van egy ilyen versed: „a kőműves épít, a halárus méri a halat, valaki irányít, a test ágyba kerül: vajon mit akarhat bennem a láz?” Ezt régebben írtad.

Ez egy nagyon korai vers, amikor a *Symposion*...

Tudsz válaszolni erre a kérdésre?

Ez a vers a *Symposion* társadalmi érájában íródott, amikor a *Symposion*-ban szinte törvényszerű volt a *Symposion*hoz tartozóknál, hogy társadalmi fogantatású versekkel lépjenek fel, ez az egyik ilyen termék, hogy úgy mondjam. Ennek ellenére maga a kérdés, azt hiszem, ma is aktuális. Nem tudom a választ. Ha tudnám, akkor nyilván nem írnék.

Gondolod, hogy az egy rossz éra volt, amikor a fiatal nemzedék fokozottabb mértékben fordult a társadalmi kérdések felé?

Nem. Inkább úgy gondolom, hogy kissé egyoldalú éra volt. Sőt, én most már azt fájlalom, hogy az utóbbi időben egyre kevésbé izgatja a fiatalabb nemzedéket a társadalom helyzete, állapota, perspektívája, rengeteg vonatkozása. Inkább ilyen beszámoló-stílusú gondolkodásra hajlamos az ifjúság, a költészetben viszont egy teljesen elvonatkoztatott, egy gyökeretépett, egy nem tudom milyen látásmódhoz vonzódik. És ezt viszont bajnak tartom.

Te használtad azt a kifejezést, hogy látszatköltészet.

Igen, én használtam. Hogy szót értsünk, én nem azt akarom mondani, hogy csak az a költészet, amelyik a valósággal foglalkozik, illetve hogy csak arra való a költészet, hogy valósággal foglalkozzon. De a költészetnek kétségkívül kell hogy legyen egy ilyen vonulata is. És ezt az is-t hangsúlyozom. És ha ez hiányzik egy költészetből, akkor félelmetesen elszegényedett az a költészet. És ezzel én nem akarom kizárni az úgynevezett esztétizáló poétikákat. Sőt, nem is akarom szembeállítani, hisz mindenkinek joga van úgy gondolkodni a valóságról, ahogy az ő egy-személyes meggyőződése diktálja. De viszont mint nemzedéknél, mint egy egész költői rétegnél nagy szegénységnek tartom, hogy egyetlen egy fiatal sincs, aki komolyabban foglalkozna a társadalmi kérdésekkel a költészetben, prózában.

Véleményed szerint miért van ez így?

Azt hiszem, a korhangulat hozzájárult. És itt nemcsak arra gondolok, hogy a fiatalok hogy nevelkedtek, hanem épp arra, hogy milyen példát mutat a már felnőtt irodalmi nemzedék. Magamat is beleértve, és a többi-eket is, de még inkább a tőlünk idősebbeket, akik teljesen visszavonultak.

Nem akarok neveket említeni, szóval, nem szeretném, hogy bárki is találva érezze magát, nem ez a célom, hanem egy jelenséget megmagyarázni, de amíg valaki oldalas verseket írt akár egy bolíviai forradalomról, akár egy chilei eseményről, akár egy csehszlovákiai eseményről, akármiről, ma valahogy taccsba került ez a szemléletmód, illetve nem, mert hiszen a *Symposion* legújabb száma a lengyel eseményekkel foglalkozik éppen. Csak az a különbség, hogy annak idején például a *Symposion* konkrétan a jugoszláv valósággal is foglalkozott, és elsősorban azzal foglalkozott, és másodsorban a külföldi eseményekkel. Ma viszont az a helyzet, hogy elsősorban a külföldi eseményekkel foglalkozunk és a mi valóságunkkal nem annyira.

Nem gondolod, hogy ez valami parabolisztikus...

Nem hiszem, hogy szükség van parabolákra, hogy allegóriákban kell a költőnek beszélnie ahhoz, hogyha angazsált költészetet akar művelni. Inkább azt gondolom, hogy a költők nem találják meg a kapcsolatot ezzel a helyzettel. Meg kell nézni csak a zágrábi, szarajevói, belgrádi kiadványokat, ljubljanait is, ott egészen más a helyzet. Sőt a *Polja* a legújabb számát vagy az előzőt, szinte teljes egészében a művelődési életnek, a művelődéspolitikának szentelte.

„A politikusra nem tekinthetünk úgy mint egyénre, aki a saját elveit és meggyőződését igyekszik érvényesíteni, ő az egyéniség ellenpólusa. A hatalmi törvények, érdekek és dogmák összessége, aki mindig egy csoportot képez az egyénnel szemben. Ezért nem szabad lebecsülnünk őt és nem is ítélkezhetünk fölötte az egyén mércéivel” – írod. Ezek után bennem felmerül a kérdés, hogy van-e, lehet-e jó politika?

Persze, hogy lehet. Az a jó politika – bár szerintem –, amelyik egész érzékenyen reagál épp a csoportérdekekre. És az a rossz politika, amelyik egyéni érdekeket helyez előtérbe. Vagy kisebb csoportérdekeket. Most akarva-akaratlanul eljutunk addig a kérdésig, szerintem pillanatnyilag nálunk a politika egyik problémája, hogy itt-ott a szűk csoportérdekek kerülnek előtérbe a szélesebb érdekeltséggel szemben. Tehát a személyes politizálás a társadalmi politizálással szemben. Ma is így gondolom, ahogy akkor írtam, hogy az a jó politikus, aki követni tudja annak a rétegnek a gondolkodását, az igényeit, a létszükségleteit, amelyikből kinőtt, amelyiket képvisel, nem pedig az, amelyik felkerül egy polcra,

és akkor ő ott elkezd intézkedni a maga nevében. És ezért nem lehet a politikustól egyéni etikát számonkérni, mert őnála a társadalmi kell, az írónál viszont mindig az egyéni etika szerepel. Az alkotó mindig egyénileg felelős azért, amit csinál.

A költőknek a társadalmi fogékonyságában fennálló viszonyok nemcsak a jugoszláviai magyar irodalomra jellemzőek, hanem szélesebb körben is. Úgy érezzük, hogy válságban vannak ezek az eszmék, ideológiák, nincs egy határozott program, amely mellé állhatna az ember.

Hát én egyáltalán nem vagyok abban biztos, hogy szükség van-e egy olyan vezéreszmére, amely mellé mondjuk az összirodalom állhat, és az mellett ágálhat. Sőt, ha irodalomról van szó, akkor inkább amellett lennék, hogy minél többféle eszme legyen, egyetlen egy célkitűzéssel, hogy valamiféle közös irányba terelje a figyelmet. Ez pedig nem az lenne, azért álltam meg egy pillanatra... nem is, hogy azonos válaszokat kutasson, hanem azonos problémaköröket kutasson. És minél többféle választ adjon ugyanarra a kérdésre, mert akkor fogjuk a legnagyobb áttekintést kapni a kérdésre. Én nem hiszek abban, hogy az irodalom válságban van. Hogyha valami válságban van, akkor szerintem az a gazdaság, az emberi méltóság, az erkölcs, a politikai élet, a társadalmi lét, de nem az irodalom. Tudniillik, mindez szükségszerűen elvezet ahhoz, hogy ez az irodalomban is valamilyen módon kifejezésre jut, vagy a teljesen öncélú formai kísérletezésekkel, vagy pedig egy teljesen földhözragadt valóságsszemlélettel, ne emlegessük föl a szocrealizmusnak az árnyékait... Szerintem nem ez a központi kérdés. Hanem az, hogy az alkotónak van-e lehetősége, hogy a saját affinitása szerint dolgozzon ott ahol él, és ahova tartozik. És hogy ott elmondhassa mindazt, ami felmerül benne, ami foglalkoztatja. És úgy mondhassa el, ahogy azt ő jónak látja. Hogyha ez megadatik, akkor én azt hiszem, az a művészet, az az irodalom egészen demokratikus. Tudniillik, nemcsak a mondanivaló demokráciájáról van itt szó, hanem az elmondási lehetőségekről, a formai lehetőségekről is. Tehát, hogy vulgárisan mondjam, hogy ne követeljünk egy korszakban csak rimes verseket, egy másik korszakban csak szabadverseket. Ne legyenek meg a szabályok. Ha valakinek ma eszébe jut mesterszonettet írni, mért ne írhatna? Hogyha ő azzal tud valamit mondani.

Te szabadnak érzed magad?

Fogas kérdés. Nem. Nem egészen. És nem mindig. Ha szabadnak érezné magát az ember, azt hiszem, akkor megint... Nem írna. Megint nem csak a társadalmi szabadságra kell gondolni, azt hiszem, itt egyéni kötöttségektől kezdve minden. Attól kezdve, hogy mivel foglalkozik az ember, mit csinál, mire kényszerül, mit csinál kényszerből, mit csinál jókedvéből.

Nincs programod, hogy hogyan tudnád ezt a szabadságot tágítani?

Nincs, mert ha volna akkor egyrészt megcsinálnám, másrészt valószínűleg alakítanék valamilyen szektát, hirdetném, hogy így kell csinálni...

Ismét egy versedből idézet. „Az eszemet félttem és tőle is félek én a leginkább.” Viszonylag új vers, 1981 októberében közölted. Mennyire hiszel az ész erejében, mennyire hiszed azt, hogy az érvek valamit jelentenek még ebben a világban?

Nyilván úgy is született, nem emlékszek már rá, gondolom, a sorra igen, de a megfogalmazás körülményeire nem, itt nem a rációba vetett hitről van szó, hanem arról, hogy a ráció, az ész mindig rákényszerül, hogy háttérbe szorítsa, letapossa az érzelmeket, az emóciókat. Neki adatott meg az uralkodás joga és kötelessége.

Mindig a ráció uralkodik?

Az a baj, hogy szinte mindig. Tudniillik, hogyha az emóciók uralkodnak, akkor az embernek mindig el kell szégyellnie magát. Akkor másnap mindig lelkiismeretfurdalása van, hogy most hirtelen voltam, most kiborultam, most többet mondtam, most fellángoltam, ha szerelemről van szó, még ott is. Ez a mi korunk ilyen, hogy racionalizálási kényszer uralkodik benne.

Makroszinten tekintve mi racionálisat talál az ember, mondjuk a mai világpolitikában?

Ezt nem tudom. És nyilván nem is ezeken gondolkoztam, amikor ilyenekről írtam. Az, hogy mennyire racionális a világberendezés, azt hiszem, hogy nem is téma, tudniillik, annyira irracionális. Annyira szinte már kísérteties. Nem felel meg semmiféle igénynek, ilyen banális dolgokat, hogy fegyverkezés, hatalmi politika meg öldöklés, nem kell

csak erre gondolni, hanem akár arra, hogy elmegyek egy hivatalba, és ahogy ott engem azon a tolóablakon túlról megszólít valaki, az már egy irracionális dolog, tudniillik, nekem ott bizonyítani kell, hogy ki vagyok, mi vagyok, miért jöttem, mit akarok, akarok-e valamit, két hét múlva visszajönni, szerintem ez már egy irracionális viszony. Lehet, hogy az aktázás szempontjából ez észszerű, de az emberi viszonyok szempontjából ez a legészszerűtlenebb.

De akkor mégsem a racionalitás uralkodik...

Az egyénen az uralkodik. Nekem nem szabad úgy viselkednem, mint érzelmi lénynek, hanem úgy muszáj viselkednem, mintha értelmesen viselkednék egy értelmes világban. Mellesleg ezek a dolgok nem kell hogy igazak legyenek. Lehet, hogy sem a világ nem értelmes, lehet hogy én sem vagyok értelmes, és lehet, hogy a cselekvésem sem értelmes.

Amikor az elégedetlenségedet kifejezésre juttatod, márpedig ezt elég gyakran teszed, mintha a mulandósággal is küszködnél.

Mulandóság? Nem tudom, hogy ez az egyik központi témám, illetve hogy ez foglalkoztatna-e. Egyébként sem hiszem azt, hogy annyira elégedetlen típus vagyok. Inkább úgy van az, hogy felbőszítenek bizonyos jelenségek. És akkor mérges vagyok. Nem elégedetlen, hanem mérges, dühít. És akkor hajlandó vagyok kiabálni, és hajlandó vagyok sok mindenre, amit lehet hogy később már másként látok magam is. Ez lenne az egyik oldala a dolognak. A másik, hogy a mulandóság őszintén szólva nem nagyon izgat, hanem a maradandóság. Hogy mi maradandót csinálhat az ember. Most ez az utóbbi időben jobban foglalkoztat, mint korábban, ennek megvannak a maga magánügyi jellegei, eléggé nagy beteg voltam, és akkor hirtelen rádöbentem, hogy van egy ilyen vonatkozása is a magánéletnek, mert egész addig őszintén szólva eszembe sem jutott.

Mondod, hogy infarktusod volt. Tudod, hogy mi volt az oka? Akkor is mérges voltál?

Nem, teljesen nyugodt. A betegségről nem tudom, hogy miért és hogyan volt, de a betegség sok mindenre alkalom volt, hogy sok mindent átgondoljak. Ha az embernek hetekig feküdni kell, és nem csinálhat semmit, mert az együtt jár a betegségével, akkor ideje van, ha akarja, ha nem,

hogy átgondoljon bizonyos dolgokat. Mit csinált, hogy jött? Mellesleg eléggé kedélyesen fogadtam az egész betegséget, ami egyes orvosokat is meglepett, mert sokat viccelődtünk, de azért belül egy kicsit elgondolkodik az ember, hogy másként is lehetett volna. Hogy próbálja meg másként beosztani az idejét, az erejét, a kis mindennapi ügyek mellett valami mást is válasszon, habár ezt megint egy olyan dolognak tartom most már, hogy azok a kis mindennapi dolgok nélkül nincs semmi. Azt például elképzelhetetlennek tartom, hogy most megírok egy nagy regényt vagy egy nagy verset, és ennek érdekében félreteszek napi ügyeket. Ilyen nem lehet. Egyszerűen nem lehet, mert abban az irodalmi munkában is benne kell hogy legyen a hétköznapi, olyan értelemben, hogy a szaga benne kell hogy legyen, a hangulata, a légköre.

Ha vennénk egy évszámot, mondjuk 68-at, azóta milyen változásokat észlelsz magadon?

Nem tudom. Ezt azt hiszem mások jobban meg tudnák mondani, mások mindig jobban figyelnek az emberre, mint ő saját magára. És nyilván, hogy jobban is észreveszik. Biztos, hogy változtam. Biztos, hogy nem gondolkodok úgy, nem viselkedek úgy, talán nem is írok úgy, talán nem is... Nem tudom. De hogy lényeges változás történt-e, abban sem vagyok biztos, szóval, abban egyáltalán nem vagyok biztos, mert úgy hiszem, hogy azok az alapelvek, azok ma is érvényesek. Az én munkámban is és egyébként is. Csak mondjuk rá másképp.

Hogyan másképp?

Hogyha akkor pillanatnyi kitörésekről volt szó, most talán egy elmélyültebb munkával válaszolok rá. Hogyha akkor abban a pillanatban megírtam mondjuk egy politikai verset, most megemészttem a kérdést, mélyebb érleléssel másfajta dolgot hozok ki belőle. De nem hiszem azt, hogy az én életeményeim változtak. Nem voltak „kommunikációs zörejeim”, hogy ezt a divatos kifejezést használjam, ilyenekre ritkán került sor a pályafutásom során. Sikerült valahogy az embereket úgy letapogatni, hogy ki az, akivel el tudok beszélgetni...

Ki az, akivel nem tudsz?

Nem tudom... Nem tudok azokkal elbeszélgetni, akiknek előre megfogalmazott válaszaik vannak. Gondolom, azokat meghallgatom, és azután

az olyan, mintha utána hazamennék és megírnám fejből a kérdéseket is meg a válaszokat is. Azokkal nem tudok beszélgetni.

Nem kapsz valamit...

Persze... Nem érzem azt, hogy megszenvedi a megfogalmazást. Mert azt hiszem, a riportalanyon is érződik az, hogy ő most egy betanult szöveget mond el, vagy pedig akkor gondolkodik azon a szövegen, akkor próbálja megfogalmazni azt, amit gondol, amit érez. Ezt mindig észre lehet venni. Az évek során ez annyira kikristályosodik, hogy már néhány mondat után érzi az ember. És akkor már azt is tudja, hogy mennyi ideig kell azzal az emberrel elbeszélgetni.

Nekem az alapélményem veled kapcsolatban ez a belső, mélyről fakadó nyugtalanság, amelynek a megnyilvánulási formái a nagy kérdésekkel vannak kapcsolatban.

Nem tudom, lehet. Sohasem gondoltam arra, hogy tudatosan egy valamilyen mag köré csoportosítsam ezeket a dolgokat.

Társaságban könnyen beszélsz magadról?

Magamról nem, a problémákról inkább. És jobb hallgató vagyok, mint beszélő. Mellesleg azt hiszem, ezért is vagyok újságíró. Az egyik híres magyar újságíró azt mondta, hogy az az igazi riporter, aki a másiktól ki tudja hallgatni még azt is, amit nem akar elmondani.

Egyszer azt írtad, hogy „a költő mindig elszólja magát valahol a költészetében, még ha egyébként vasfegyelemmel irányítja nyilatkozatait, nyilvános szerepléseit.”

Így van.

Akkor a verseidet kellene elővenni.

Lehetséges.

Egyikben például azt mondom: „A háborúról már semmi újat meg nem tudhatunk.”

Azt hiszem, hogy tényleg nem tudhatunk meg semmi újat a háborúról, egyetlen egy dolgot kivéve, ha mi magunk nem leszünk a részesei egy háborúnak. De ami így a háborús ismereteket illeti (az most mindegy, hogy melyik háborúról van szó), annyira túltömtek bennünket a háborúval, ezt az én nemzedékemet, hogy ez az első, második világháborútól kezdve a vietnami háborúig, gondolom, mi abban nőttünk fel, „azon növekedtünk”, hogy így mondjam.

Félsz a háborútól, gondolsz arra, hogy esetleg a harmadik világháború előtt állunk?

Nem, sőt... Nem hiszem, hogy az akkora veszély, mint amekkorának szeretnék feltüntetni sokszor épp a politikusok... Akik talán jobban félnek, hisz az ő pozícióik fognak megingani, nem a kisembereké.

Mi a véleményed a békemozgalmakról?

Szépek, de nem sok vizet zavarnak, szerintem. Tudniillik, minden mozgalomnak akkor van értelme, ha változtatni tud bizonyos helyzeten, állapoton. És ezek a békemozgalmak szerintem semmit, az égvilágon semmit nem változtatnak.

Sőt most már hatósági jóváhagyással történnek, úgyhogy...

Úgyhogy szerintem ez épp olyan, mint a „zöldek mozgalma” nyugaton, a környezetvédelem. Az sem változtat semmit, ugyanúgy kivágják az erdőket, ugyanúgy építik...

A profit hatékonyabb...

Meg sok egyéb. Minden más tényező hatékonyabb, mint egy-egy ilyen mozgalom. No most ez nem jelenti azt, hogy nem kell csinálni. Gondolom, számomra szimpatikusak ezek a mozgalmak.

Te milyen mozgalomhoz csatlakoznál?

Nem hiszem, hogy szeretnék valamilyen mozgalomhoz is csatlakozni. Olyan értelemben nem, hogy vannak az embernek bizonyos életideáljai, ha megfogalmazod, ha nem, azt megpróbálja követni, és ha úgy alakul, hogy ugyanazt mondják bizonyos emberek, akik valamiféle mozgalom-

hoz tartoznak, akkor ahhoz a mozgalomhoz hozzácsapódhat az ember. De hogy csatlakozzon egy mozgalomhoz, és annak a kiskátéját kövesse élete végéig, az nem hiszem, hogy hálás dolog. Ez szereplésvágy is. A mozgalomteremtés. Persze az írás is az. Csak az gerillamozgalom, gondolom, az a magányos emberek mozgalma. Mert az egyéni.

Faulkner mondta, hogy aki tehet, az tesz, aki nem tehet és emiatt szenved, az ír.

Így is lehet mondani. Habár nálunk, és nem csak nálunk, sok helyen, az írástól úgy félnek, mintha az változtatna a dolgokon, pedig nem változtat. Az írás az nem tett. Olyan értelemben nem tett, hogy nem változtatja meg a fennálló helyzetet. Ha én betörök egy ablakot, akkor betörtem az ablakot. Ha én leírok egy szót, hogy be szeretném törni ezt az ablakot, vagy majd beverem ezt az ablakot, akkor ez nem az, de nálunk sokszor úgy viszonyulnak ehhez a dologhoz, mintha betörte volna az ember, és aki viszont betöri azt az ablakot, azt sokkal enyhébben kezelik, mert hát – hogy is mondjuk – csak csintalankodott. Emez viszont rosszul gondolkodott.

Mi lehet ennek az alapja? Miért félnek a szavaktól?

Nem tudom, ezt tényleg sohasem tudtam megmagyarázni, mert tényleg, a szavak még soha semmit nem romboltak szét. Igaz, hogy nem is igen építettek fel.

Továbbra is fogsz verseket írni?

Biztos. Ez most már... Még hogyha nem akarok, akkor is.

Milyen terveid vannak? Mit szeretnél megírni?

Nagyon sok mindent. Annak hogyha egynegyedét megírom, vagy egytizedét, akkor... Nem is akarom elmondani, hogy miket. Magamnak sem... Sok tervem van. Verseket is akarok még írni, kötetekben gondolkodom, mondom, tanulmányt szeretnék, nagy tanulmányt írni, szeretnék prózát írni, sok mindent, most hogy a témák mik, akárhova nyúl az ember ott mindenhol téma van. Például mért ne lenne egy izgalmas témakör, nem mondom, hogy meg fogom írni, de ilyesmi, hogy a szerelem és az erotika témaköre a jugoszláviai magyar prózában. Ilyen dolgok. Arról ne beszéljünk, hogy a szabadságfogalom, a lázadás vagy a lázongás.

Az, hogy Topolyán élsz, hogyan befolyásolja az életedet?

Jól. Köszönöm kérdését, jól. Tényleg, ha úgy gondolod, hogy mennyit változtatott, vagy mit jelent, számomra jót tett az elköltözködés, mert nyugodtabban élek. Sokkal nyugodtabban élek, mint Újvidéken, több lehetőségem van irodalommal foglalkozni, mint itt volt, és lehet, hogy kissé ellentmondásosan hangzik, de sokkal bővebb a baráti köröm, mint Újvidéken volt. Mégpedig a legérdekesebb az egészben, hogy nem a topolyaiak között, hanem újvidéki barátaim látogatnak meg gyakrabban, mint ahogy azt Újvidéken tették. Ez tiszta nyereség.

Nem kötödtél itt annyira...

Én a városhoz magához sohasem kötődtem, Újvidékhez sohasem kötődtem. Én mindig átutazónak éreztem itt magam, habár 15 évet itt töltöttem.

Milyen ez a város?

Nem tudom. Nem szoktam meg. Nem volt az enyém. Sosem volt az enyém. Nem éreztem a magaménak.

Írtál verset Újvidékről?

Nem vagyok benne biztos, de azt hiszem, hogy igen.

Nem emlékszel rá?

Nem. Abszolút, én a verseimre nemigen emlékszem. Gondolom, nem az a típusú költő vagyok, aki fejből tudja az összes verseit, sőt, talán egyet sem tudok fejből.

Én egyre emlékszek: a bíróról írtál egy verset.

Igen, de hát az nem Újvidékről szólt. A címére emlékszem, *Bírák* volt, nem is, *Bírók*, megjelent a *Kilátó*ban annak idején, és sajnos nekem nincs meg az a versem. Be akartam válogatni az új kötetembe, és nem jutottam a nyomára, úgyhogy kimaradt. Nyilván a *Magyar Szó* évfolyamait kellene átlapoznom, ott a hetvenes évek elején íródott valahol.

A másfél évtizeddel ezelőtti nagy témák, a manipuláció, a hatalom, foglalkoztatnak ma? Hogy érzed, hogy abban a pillanatban mi többet foglalkoztunk ezekkel a dolgokkal, mint amennyire megérdemelték, vagy pedig ma is aktuálisak, csak elhallgatjuk őket?

Abban az időben, azt hiszem, többet foglalkoztunk ezekkel a kérdésekkel, mint amennyire megérdemelték. Most viszont sokkal kevesebbet, és sokkal inkább megérdemelnék. Tudniillik, akkoriban, engem személy szerint is, a manipulációnak egy ilyen egységes fogalma foglalkoztatott, hogy így mondjam, egységes társadalmi szintje, hogy mi történik a politika és a költészet között, ma viszont azzal találkozok, hogy a szerkesztő úr, vagy szerkesztő bácsi vagy szerkesztő elvtárs egyszerűen fogja és kihúzza a szövegemből ezt meg ezt a mondatot. Mintha én nem gondolhatnám azt, amit gondolok, mert ő másként gondolja, ez a manipuláció. Manipulál az írásommal, a nevemmel, a riportalanyommal, mindenkivel. De ezzel mi már nem foglalkozunk. A manipulációnak itt most konkrét példái vannak. És nem hiszem, hogy ezek most ilyen országos méretűek, vagy ez meg az. Hanem konkrétan, ha valakinek mondjuk egy szerkesztőségi szinten vagy egy vállalati szinten, vagy egy községi szinten nem felel meg valami, akkor ő már manipulál. Úgyhogy most lenne alkalom, most azt hiszem, hogy megérett a manipuláció jelensége arra, hogy szociológiailag is feldolgozzuk.

Igen, de a szociológia mintha hullámvölgyben lenne.

Szerintem a jugoszláviai magyar kultúrában igazi szociológia nem is volt. Valami csirájában kezdett mocorogni, most már lennének lehetőségeink talán kifejleszteni, mert több a hozzáértő emberünk, akikkel dolgozhatnánk, most viszont úgy látszik, hogy nincs érdeklődés. Mert a szociográfiát, szociológiát intézmények nélkül nem lehet csinálni, oda egy kutató apparátusra van szükség. Ott nem mehetek én el, mint magánember, és nem csinálhatok szociológiát.

Pedig erre is voltak példák...

Volt, de ott több hónapos kutatásra lenne szükség, viszont ilyen profán dolgok, hogy nekem egy munkanélküli feleségem van, két gyerekem, nem lehet azt, hogy én hónapokra félrevonuljak. És nem csak én vagyok így ezzel. Azért mondom, hogy intézmény nélkül szociológiát pillanatnyilag

nem lehet csinálni. Egy értelmiségi fizetéséből a család nem élhet meg, legalább kettő kell hozzá. Gondolom, ezek banális dolgok, de ez így van. Ez hozzá tartozik a kultúrának ehhez a rétegéhez. Verset lehet úgy írni, hogy nincs pénze az embernek. Regényt is lehet úgy írni. Szociológiát nem lehet úgy csinálni.

Mennyire lettél konformista? Valamikor a konformizmus is azok a szavak közé...

Igen, a megvetett, az utált szavak közé tartozott. Azt hiszem, hogy konformista lettem a magam módján én is. Gondolom, mint mindenki, azzal a különbséggel, hogy – no most ez erény vagy nem – igyekszik az ember magában tudatosítani, hogy mennyire vált azzá. És azt hiszem, ez már egy erény, amikor tudja, hogy ez megalkuvás, ez pedig nem az. És hogy hol vannak a megalkuvásomnak a határai, mert annak is kell hogy legyen határa. Másrészt a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején meglehetősen felelőtlenül használtuk mi a nonkonformizmus fogalmát. Tudniillik, mindenre, ami nem illett bele egyféle koncepcióba, azt mondtuk, hogy konformista. Vagy pedig olyasmi ellen hadakoztunk, amivel nem voltunk teljesen tisztában. Akkor ez az időszak elmúlt, és jöttek olyan évek, amikor megdöbbsent az ember, hogy a legnagyobb nonkonformisták, a nonkonformizmus zászlóvivői, úgy sorra szépen, mondjam azt, hogy beadták a derekukat? Beadták. Mert valamikor, ezt azt hiszem nyíltan ki kell mondani, valamikor érdemnek számított Újvidéken, például, amikor az *Üzenet* megindult, újvidéki irodalmárnak, magára valamit is adó költőnek, írónak nem volt szabad közölnie az *Üzenetben*. Mihelyt közölt, akkor ő a nem tudom milyen rétegbe soroltatott. Most legyen büszke arra, hogy én voltam az utolsó újvidéki író, aki az *Üzenetben* közölt? De én is közöltem, sőt, én most már azt mondom, hogy egy nagyon fals és egy nagyon rossz koncepció volt az, hogy ne közöljünk itt, vagy ne közöljünk ott, vagy ki hol közöl. Tudniillik, egy irodalmat vagy egy akármit, akkor lehet jobbítani, hogyha úgy tartjuk, hogy azt valaki rosszul csinálja, odamegyünk hozzá, és azt elkezdjük vele együtt vagy helyette csinálni, vagy másokkal együtt. És most ilyen értelemben a konformizmus nem mindig konformizmus. Arra is utalnék, hogy nem lehet megváltoztatni dolgokat anélkül, hogy az ember ne menjen be. Például nem lehet... párton belüli dolgokat, mondjuk ezt. Van egy párt, és vannak pártonkívüliek. Nem lehet párton belüli dolgokat megváltoztatni, ha én párton kívüli vagyok. Ahhoz be kell lépnem a pártba, el kell mondanom ott, persze akkor, hogyha úgy érzem, hogy az a párt képes

arra, hogy az én elveimet is képviselje. Ha valaki a konformizmust úgy képzei el, hogy te most párttag vagy, neked most állásod van, lakásod van, tehát te konformista vagy, akkor ez szerintem rossz koncepció. És azt hiszem, hogy itt még mindig nem vagyok konformista, a jó koncepció szerintem az, hogy tudja az ember, hogy mit akar. Annak ellenére, vagy amellet, vagy azzal együtt, hogy hova tartozik. Ha én valahol, valahova bemegyek, valakikkel beszélgetek, akkor nem az ő véleményét teszem a magamévá, hanem az én véleményemet szeretném vele elfogadtatni, vagy kompromisszumot keresek stb. És ez nem biztos, hogy konformizmus. Viszont konformizmusnak tartom azt, amikor az emberek gondolkodás nélkül fogadnak el dolgokat. Szerintem az a konformizmus.

Előítéleteket, mítoszokat...

Mindegy, hogy mi. Vagy haszon érdekében, vagy szellemi renyhesség, lustaság miatt, vagy mindegy hogy mi miatt, egyszerűen nem hajlandó gondolkodni. Vagy nem tud gondolkodni, vagy nem akar gondolkodni, mondanak neki valamit, és azt mondja, hogy így van, ez a konformizmus. Nem csak a haszonlesés a konformizmus. És én veszélyesebbnek tartom a szellemi konformizmust.

Tőled kaptam kölcsön több mint tíz évvel ezelőtt Frommnak a Menekülés a szabadságtól című könyvét. Valószínűleg erre gondolsz, hogy egy ilyen mechanizmus is munkál bennünk, hogy menekülünk a szabadságtól.

Persze.

Volt-e olyan előítélet, mítosz, amellyel sikerült leszámolnod?

Volt. Több mítosz is volt. Elsősorban irodalmi mítoszokról van szó. Az egyik mítosz, legnagyobb csalódásom is egyúttal, az volt, hogy épp a forradalmi, a nonkonformizmust számonkérők, épp a kiállást szorgalmazó irodalmi vezetők, barátok, szerkesztők, miegyebek ütöttek először a körmömre, amikor megreszkíroztam nem úgy gondolkodni, ahogy ők gondolkodnak. Tehát, hogy ha valaki engem a konformizmus szükségszerűségére rávezetett és rátanított, azok a nonkonformizmusnak a szószólói voltak, konkrétan az első *Symposion*-nemzedékről van szó. Ez volt az egyik legnagyobb illúziórombolás. Itt dőlt össze... Hát nem minden, mert hogyha minden összedőlt volna, akkor nem az lenne, ami

van. És akkor hasonló dolgok voltak még. Ugyanezt az újságírásban is megéltem. És úgy látszik, hogy ez szükségszerű, és ebből arra a következtetésre jutottam, hogy nem kollektív platformokra meg erre-arra van szükség, hanem csak arra, hogy az ember tisztában legyen azzal, hogy ő a saját tiszta lelkiismerete szerint gondolkodik, ír, cselekszik. Akkor attól függetlenül... Mert én sokáig úgy véltem, hogy fontos az, hogy valaki jól vélekedjen rólad. És akkor itt már nem lényeges, hogy valakinek jó véleménye van-e rólad, vagy sincs.

De ez egy szociális ösztön.

Persze hogy az, azért nehéz ellene védekezni.

Mennyire foglalkoztat most a sztálinizmus, a sztálini szocialista rendszer és az autoritáris hatalmak?

Foglalkoztatott, sokáig foglalkoztam vele, ma már nem érdekel annyira, gondolom, érdekel bizonyos vonatkozásában. De engem addig izgatott, amíg nem olvastam el azokat a kapitális munkákat. Mert én gyakorlatilag nem ismerhettem meg, csak irodalomból, amelyek révén úgy-ahogy képet alkottam róla. Ma már csak olyan vonatkozásaiban foglalkoztat, hogy hol található meg a nyomai. De az, hogy maga a jelenség mi volt, az már nem annyira izgalmas a számomra. Az addig volt, az egy megdöbbenés, mert kijön az ember az iskolából, úgy tanultuk, mert úgy tanították velünk, hogy az egy ideális dolog, a szocializmus, és akkor hirtelen rádöbbsz, hogy lágerek voltak ott is, Gulág-szigetcsoport, és persze ez egy sokk. És akkor ezért érdekelt. Most már azt hiszem, hogy túl vagyunk. Azért mondom, hogy vagyunk, mert úgy érzem, hogy az egész nemzedékem egy kicsit túl van ezen. Tudniillik, mi voltunk azok, akik 68-ban egyetemisták voltunk. És én határozottan állítom, hogy a 68-nak is volt egy ilyen háttere, hogy velünk a majdan elérendő dolgokat úgy tanították, mint a már megvalósult dolgokat. És ez egy sokk volt, ezt azt hiszem a mai napig sem értik meg az idősebbek, hogy ez a fiatalok számára, akik akkor jöttek ki a középiskolából, ez akkora sokk volt, hogy nem tudták elviselni. Sem a munkanélküliséget, egy ideális társadalomról álmodoztak.

Melyek azok a maradványai a sztálinista koncepciónak, amelyek még mindig ránk nehezednek?

A sztálinizmus lényege szerintem a hatalmi törekvés. A mindenároni hatalom. És ez megvan. Megvan a bürokráciában, megvan egyéneken... Sokszor ilyen-olyan néven nevezzük őket, hogy... különféle izmusoknak, de itt van, valahol a... Nem azt mondom, hogy a rendszerben vagy a társadalomban, hanem az emberekben, úgy látszik, hogy a hatalmi törekvés az emberi vonás.

A zsarnokság nem csak a szögesdrót...

Igen. Erről van szó. És nem hiszem, hogy ehhez táborok kellenek meg szigetek meg zárkák, van gondolkodási sztálinizmus is. Az értelem sztálinizmusa is létezik. Azt is sztálinizmusnak tartom, hogyha egy szerkesztő nem enged be egy olyan cikket, amelyik az ő véleménye szerint nem helyes, habár ő nem volt kint a terepen, nem látta, hogy ott mi történik, hanem ő az íróasztal mellett úgy képzei el, hogy ott másképp kellene festenie a valóságnak. No, ez sztálinizmus.

Emlékszel-e olyan pillanatra, amikor magad sem tudtál megszabadulni a tudatnak egyfajta ilyen szerkezetétől.

Nem tudom. Nyilván van ez az emberekben. Nem hiszem, hogy vannak emberek, akik teljes szeplőteleniséggel lázadhatnak. Hogy úgy mondjam, akiknek nincsenek bűnei. Magamról sem feltételezem. Azt hiszem, úgy a legkönnyebb az embereket becsalogatni a saját kelepccéjükbe, megvárni, és akkor nyakonvágni. Úgy a nyakcsigolyájára vágni. Az a legkönnyebb módszer, de azt hiszem, hogyha ilyen rizikókra gondol az ember, és ezt fontolgatja, akkor sohasem fog dolgozni. Ezt nem szabad. Egyáltalán nem kell hogy felmerüljön. Ismerek olyan embereket, akik így fontolgatják a dolgokat, és habár tehetségesek, mert írókról van szó, nem írják meg azokat a dolgokat, amelyeket meg tudnának írni.

■■■ TOLNAI OTTÓ ■

Tolnai Ottó (Magyarkanizsa, 1940. július 5.) költő, novellista, színműíró, esszéista, szerkesztő. A gimnáziumot Zentán végezte. Újvidéken a Magyar Tanszék, Zágrábban a Filozófia Tanszék hallgatója volt. 1961–1962-ben az *Ifjúság hetilap Symposion* című rovatának, 1965-től 1972-ig az *Új Symposion* folyóiratnak a szerkesztője, főszerkesztője, majd fő- és felelős szerkesztője. 1974-től az Újvidéki Rádió művelődési rovatát szerkeszti. 1989-ben a Vajdasági Íróegyesület elnöke, 1990-ben az akkor megszűnt Jugoszláv Írószövetség utolsó elnöke volt. 1990-től a *Napló* című hetilap főmunkatársa. 1992-ben nyugdíjba ment, és Újvidékről Palicsra költözött.

Fontosabb díjai: *Híd* Irodalmi Díj (1967 és 1980); Szirmai Károly Irodalmi Díj, Mikes Kelemen-díj (1988); *Üzenet*-díj, József Attila-díj (1991); Kortárs nivódíj, Az Év Könyve Jutalom (1992); Ady Endre-díj (1993); Alföld-díj (1994); Déry Tibor-jutalom (1995); Bodrogvári Ferenc-díj, Füst Milán-jutalom (1997); Weöres Sándor-díj, Bezerédj-díj (1999); A Köztársasági Elnök aranyérme, Radnóti Miklós-díj (2000); Mediawave-díj a Párhuzamos Kultúráért (2001); Magyar Irodalmi Díj (2004); Kossuth-díj, Todor Manojlović-díj (2007); ARTISJUS Irodalmi Fődíj, Bosanski Stečak (Szarajevó)(2009).

Őnálló kötetei: *Homorú versek* (1963); *Sirálymellcsont* (1967); *Agyonvert csipke* (1969); *Rovarház* (1969); *Ördögfej* (1970); *Gogol halála* (1972); *Legyek karfiol* (1973); *Versek* (1975); *Sáfrány Imre* (1978); *Világpör* (1980); *Elefántpuszi* (1982); *Virág utca 3* (1983); *Vidéki orfeusz* (1983); *Gyökérrágó* (1986); *Rokokokó* (1986); *Prózák könyve* (1987); *Cápácskám: apu* (1989); *A meztelen bohóc* (1992); *Wilhelm-dalok, avagy a vidéki orfeusz* (1992); *Árvacsáth* (1992); *Versek könyve* (1992); *Kékitőgolyó* (1994); *Végl(ö)adás* (1996); *Rothadt márvány* (1997); *Balkáni babér* (2001); *Költő disznózsírból* (2004); *Szög a nadírban* (2005); *Ómama egy rotterdami gengszterfilmben* (2006); *A pompeji szerelmesek* (2007); *Tolnai Ottó legszebb versei* (2007); *Grenadírmars* (2008); *Világítótorony eladó* (2010); *A kisinyovi rózsza* (2010); *A tengeri kagyló* (2011).

Az interjú Újvidéken készült hét ülésben (1988. május 22.; szeptember 14., 15., 16., 20., 22.; október 24.).

Vezérszerep és küldetéstudat

Tolnai Ottó közéleti szerepléséről az első híradást az Újvidéki Rádió anyagában találtam. Aladics János 1957. május 24-én a *Találkozás a művésszel* című műsorban a fiatal tollforgatók zentai találkozájáról számolt be. A rádióban Vigh Rudolf, Bóka Mária, Dóró Sándor, Fehér Kálmán, Gulyás József és Bauer Irén egy-egy verse, valamint Varga Rózsa, Tolnai Ottó és Pintér Lajos novellájának egy-egy részlete hangzott el. Az utóbbi kettővel Aladics külön foglalkozott:

„Sajnos az idő rövidsége nem engedi meg, hogy a két ifjú elbeszélő művéből hosszabb részletet adjunk, mert sokan szeretnének még megszólalni a mikrofon előtt. Elmondjuk hát nagyjából észrevételeinket a két ifjú írásairól. Tolnai Ottó novellájában [*A gróf*] egy emberroncs lázálmain át megkísérli elénk vetíteni, hogy mi lenne, ha ez az emberroncs nemcsak szabadon álmodhatna, de esetleg valóra is válthatná álmait. Pintér jóval reálisabb talajon mozog. Elbeszélésének alakja [*Csámpás bakancsok itéletnapja*] az egyszerű ember, annak bánatai és problémái. Bár Pintér íráskészsége fejlettebb, úgy véljük, hogy nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a téma mindkettőnél meghaladja a kifejező erőt. Ez azonban nem olyan nagy baj. Fiatalok még, idő és út áll előttük. Akinek mondanivalója van – Pintérnek és Tolnainak pedig van – az előbb-utóbb megtalálja a módját, hogy azt hibátlanul közölje is velünk. Ennek reményében adtuk közre ezt a két kis részletet is. Fiatalok találkoztak Zentán, hogy közöljék egymással élményeiket a világról, amelynek még a kapujában állnak, és amelynek szocialista társadalma kitárt karokkal várja őket, mint a ma és a jövőendő sereglő krónikás hadait. Természetesen ebbe a műsorba nem kerülhetett be minden, ami ott elhangzott, mint ahogy nem adhat ez a néhány röpké perc teljes képet sem arról az életről, amely ezekben a fiatalokban érik, és ajkukat szólásra feszíti. Mégis reméljük, hogy a maga szerény módján ez a kis műsorunk is hozzájárul majd a fiatalok ünnepeinek fényéhez, és hang lesz a nagy köszöntésben, amellyel hazánk köszönti őket – akik jönnek.”¹

¹ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1955–1959. Kronológia*. Zenta, 2012, VMMI, 215–216.

Tolnai Ottó vezérszerepre való predesztináltságának a jelei már korán megmutatkoztak, s ő maga is felismerte azokat, a vele készített interjúban, a gyerekkorát említve, mesélte:

„Két kis banda rivalizált, az egyiknek én voltam a főnöke, egy másik akart lenni, és egyszer megvárt a sarkon. Erősebb testalkatú volt, mint én, és egyszerűen megvívunk ököllel. Azzal győztem, hogy kitartottam, nem menekültem, nem fordultam el. Csak ütöttem, csapkodtam, éreztem, hogy erősebb, de ő meg tisztán pszichikailag meghátrált. Megzavarta az a kitartás. És elszaladt. [...] Úgy emlékszek, hogy már nagyon korán olyan helyzetem volt, hogy azok az első gyerekek közé tartoztam, akik köré kristályosodtak a dolgok. Mindig az egyik fő mozgató meg vezető voltam a gyerekek között, később meg egyértelműen. [...] és ez töltötte ki az egész gyerekkoromat, és ez nagyon foglalkoztat, talán ez az érzés mentődött át bennem a cserkészeknél is és aztán az irodalomban is. Nagyon érdekes. Ezt így nem gondoltam végig, de ez így van.”

Ahhoz, hogy ez a vezérszerep az irodalomban teljesedjen ki, kétségtelenül elsősorban Tolnai affinitása járult hozzá, de szerepet játszott az is, hogy a fiatal tehetségek felfedezésének és affirmálásának kora volt ez. A másodikos gimnazista Tolnai Ottó alig két hét múlva már Újvidéken lépett fel, amikor 1957. június 6-án a József Attila Művelődési Egyesületben megtartották a Szép Szó Élő Irodalmi Szemle 8. számát *Minket nem lehet letagadni, fiatal íróké a szó* címmel. Fehér Ferenc mondott bevezetőt, és Tolnai Ottó meg bátyja, Tolnai Zoltán mellett fellépett még Deák Ferenc, Fehér Kálmán, Gulyás József, Pintér Lajos, Szajkó Margit és Vigh Rudolf.²

A következő év őszén, az akkor már az újvidéki Ifjúsági Tribün keretében működő Szép Szó szerkesztősége által Hajnalcsillag címmel szervezett esten, a fiatal vajdasági magyar prózaírók bemutatkozása keretében Bányai János, Huszák Tibor, Molnár Cs. Attila, Varga Rózsa, Vasas Erzsébet, Várady Tibor és Vlaovics József mellett Tolnai Ottó is fellépett. Amikor pedig 1959 őszén beiratkozott a Magyar Tanszékre, jórészt már együtt volt és

■

² Tomán László: A Szép Szó Élő Irodalmi Szemle, 1956–1958 (emlékezés és adatok). *Létiünk*, 1986. 6. 925–930.

ismerte egymást a társaság, amely az *Ifjúság* című hetilapban *Symposion* címmel akkor indult irodalmi rovat törzsgárdáját képezte, mi több, nagyon gyorsan vezéregyéniségek lettek. Amikor 1960. március 23-án az Ifjúsági Tribünön szavalóversenyt rendeztek, a bíráló bizottságban Burány Nándor, Laták István és Vukovics Géza mellett ott ült Bányai János meg Tolnai Ottó is, április 6-án ugyanott Tolnai Ottó tartott előadást Albert Camus-ról *Prométheusz a pokolban* címmel, másfél évvel később pedig már ő szerkesztette az *Ifjúság* irodalmi rovatát.

A hirtelen kitágult lehetőségek vákuumában már a *Symposion* rovat 2. számától – Bányai Jánossal együtt – rendkívül kritikus hangot ütöttek meg. Tolnai Ottó Gál László *Ispiláng* című verseskötetéről azt állította, hogy még a jobb verseiből sem marad ki „egy-egy számunkra annyira sértő, megbocsáthatatlan sor; egy-egy lila mű-anyag sor. És így ezek is visszaesnek a [...] népszínműves, »batyúbálás« szegény halászlegény dallikázásához”.³ Bogdánfi Sándor *A nagy kaland* című ifjúsági regényéről pedig a következőt írta: „Nem is szükséges kibogoznunk [...] az izgalmas és persze »nagy« kaland bonyodalmaival, kulminációját: ízléstelenségének kulminációit – nem szükséges bővebben szólni a giccs problémájáról.”⁴

A válasz nem maradt el. Fehér Ferenc „dühöngő suhancaink”-nak nevezte őket versében,⁵ feltéve a kérdést, hogy legközelebb „kit vágnak megint kupán”, és ugyanolyan politikai inszINUÁCIÓKKAL ÉLT, mint amilyenekkel őt támadták a tőle idősebbek alig tízegyhány évvel korábban. Dési Ábel leszögezte: „ha szétnézünk Tolnai és Bányai cikkeinek síkján, akkor megdöbbenve vesszük észre az egymás hegyén-hátán heverő legképtelenebb idézeteket, neveket, fogalmakat, amelyek mint valami temetetlen hullák, szinte feledtetik velünk, hogy ez a társadalom a maga szellemi

³ Ex libris [Tolnai Ottó]: Gál László: *Ispiláng*. Forum, 1961. *Symposion*, 1962. 1. 1. [2.] sz. 13. Idézi Bosnyák István: *Politikai symposion a Délvidéken. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége*. I. köt. Újvidék, 2003, JMMT, 72.

⁴ Ex libris [Tolnai Ottó]: Németh István: *Lepkelánc*, Forum, 1961.; Bogdánfi Sándor: *A nagy kaland*, Forum, 1961. *Symposion*, 1962. 1. 25. 9. Idézi Bosnyák István: *Politikai symposion a Délvidéken. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége*. I. köt. Újvidék, 2003, JMMT, 73.

⁵ Fehér Ferenc: Adalék egy helyzetképhez. *Magyar Szó*, 1963. február 17. A vers részletét lásd a Fehér Ferencsel készített interjú bevezetőjében, a 215. oldalon.

fejlődésében túlhaladta ezeket az eszméket.”⁶ Bogdánfi Sándor, a *Dolgozók* című szakszervezeti hetilap fő- és felelős szerkesztője pedig „káros dilettánsoknak” nyilvánította őket, mondván: „Nincs szükségünk analitikus elmélyülésre, hogy megállapíthassuk: kialakult nálunk egy kisszámú, túlnyomórészt fiatalokból álló, kicsiny irodalmi múltunkra tekintettel nem levő, felelőtlen réteg, amely költészetében a zavarosságból eredő érthetlenséget, zűrzavart használja fel mondanivalótlanságának leplezésére.”⁷

Tolnai Ottó a nyári szünet előtt még bejelentette: „Őszre újra megjelenünk és tovább folytatjuk »PISZKOS MUNKÁNKAT«! Négy oldalon”.⁸ De ekkor már megroppant benne valami. A *Symposion* ügyeit Bosnyák Istvánra bízta, ő pedig Zágrábba „menekült”, először azzal a kifogással, hogy filozófiát tanul az ottani bölcsészkaron, majd ugyanott leszolgálta a katonaidejét.

Bosnyák István a maga akkurátus alaposágával és szívósságával hozzálátott az ügyek intézéséhez. 1962 novemberében kezdeményezte a *Symposion* rovat kifejlesztését mellékleté és kibővítését hat oldalra (a melléklet első száma 1963. január 1-jén jelent meg), majd az Ifjúsági Szövetség Tartományi Vezetőségének 1964. májusi álláspontjaira hivatkozva, nem sokkal azután, hogy Tolnai Ottó visszajött a katonaságból, 1964 szeptemberében a *Symposion* szerkesztőségének nevében beadvánnyal fordult a Forum kiadói tanácsához, amelyben javasolta, hogy az addig az *Ifjúság* című lap mellékleteként megjelenő *Symposion* „továbbfejlődésének legmegfelelőbb formája az lenne, ha a *Symposion* önálló sajtószervként, havonta megjelenő művészeti és kritikai lapként folytatná tevékenységét”. A Forum kiadói tanácsa, amely még 1961. november 9-én döntött az *Ifjúság* irodalmi rovatának megindításáról, most jóváhagyta a *Symposion* kiválását az *Ifjúságból*: 1965. január 15-én megjelent az *Új Symposion* első száma. Fő- és felelős szerkesztője Bosnyák István lett, de most az ő idegeit

■

⁶ Dési Ábel: Kifogások és észrevételek. *Symposion*, 1962. VI. 14. 8.

⁷ Fenyő Árpád [Bogdánfi Sándor]: Ismerjük meg őket. *Dolgozók*, 1962. február 16. Idézi Bosnyák István: *Politikai symposion a Délvidéken. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége. I. köt.* Újvidék, 2003, JMMT, 85–86.

⁸ Tolnai Ottó: Miért nem válaszolhatok Bogdánfi Sándornak. *Symposion*, 1962. VI. 28. 1. [8.]. Idézi Bosnyák István: *Politikai symposion a Délvidéken. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége. I. köt.* Újvidék, 2003, JMMT, 103.

örölték fel a fejlemények: az első három szám után lemondott,⁹ és helyét Fehér Kálmán foglalta el. A munka azonban nem volt zökkenőmentes; a munkatársak más-más lehetőséget láttak az *Új Symposionban*.

Domonkos István számára a folyóirat nagy szellemi kaland volt. 1963. december 25-én írta Pivkáról Zágrábba Tolnainak (mindketten a katonaiidejüket töltötték):

„Egy novellán dolgozom. Nem fog sikerülni, mert minden áron jónak és szépnek akarom megcsinálni. A dialógus központi problémám. Ellenállhatatlanul vonz, mint minden veszély. Ha egy mód is lesz rá, közöltetem, nem érdekel semmi. Új nevemet átveszem verseimhez is. Éretlenség érzem magam, játszani *akarak, akarak!* [...] A legfontosabb, hogy hatalmasakat élvezek míg írom. Mítoszt kell szőnünk magunk köré mindenáron. Olyan eseményekről kell írunk kezdetben és első személyben, hogy mindenkit *irigykedésre* kényszerítsünk. [...] Tőfém,¹⁰ úgy fogunk élni, hogy na! A betegségeket soha sem fogjuk majd emlegetni, azok lesznek természetes állapotunk. Izgalom fog el, ha a sok érdekes csomagolású, furcsa, színes orvosságra gondolok, melyekkel tele lesznek zsebeink és kofferaink. A »jelentést« természetesen az írja meg, aki túléli az eseményeket.»¹¹

Majd öt nappal később azt írta Domonkos, hogy

„Fogalmam sincs hogyan fogunk öltözködni majd a leszerelés után. Írd meg. Már a reggeli után kezdtem el várni leveled s délig annyira felizgulok, hogy képtelen vagyok bármi másra gondolni, vagy dolgozni. [...] Hogyan kellene sok pénzhez jutni? Tanulni szándékozom még csak nem tudom milyen értelemben. Azt hiszem kerülni fogom az iskolákat. Két nyelvet megtanulok és kész. Körül sáncolom magam zenével. [...] A mítosz szövéséről: fantasztikus neveket kell találnunk, melyek jól hangzanak, jövődő »műveink« alá, annál is inkább, mert még nem mi írjuk azokat egyelőre, minden vers alá másik név, minden könyv fedőlapjára, mert nem mirőlünk van szó, ehhez

⁹ Lásd a lemondás részleteit a Bosnyák Istvánnal készült interjú előszavában.

¹⁰ Tőfe: Tolnai Ottó beceneve.

¹¹ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1960–1964. Kronológia*. Zenta, 2013, VMMI, 351.

kapcsolódna öltözködésünk is, az ember olyan szürke valami [...] Cselekedeteink kiszámíthatatlanok lesznek, nagyságunk utolérhetetlenségünkben fog rejtőzni...”¹²

Végel László a mozgást, az aktivitást élvezte a helyzetben. 1964. augusztus 6-án küldte Tolnainak Splitből:

„Kedves Tőfém, Beograd, Bihać, most Split éjszaka hajóval Rijeka – rohangászok de soha frissebben mint most. Ölel Pepi”¹³

A másik szárny viszont a társadalmi struktúrában való pozicionálása szempontjából, szakmai előrehaladásának alapjaként tekintett a mozgalomra. Bányai János írta Tolnai Ottónak 1964. május 6-án:

„Tőfém, ma kaptam meg leveled. A verset legépeltem. Itt küldöm. Egyedül a reuma, illetve a reuma szó a kétséges. Leggyakrabban az előbbit használják, az utóbbit nem közli az *Értelmező szótár*. Ellenőriztem. Talán jobb lenne az előbbit használni. Azt hiszem nyelvileg ez a legtisztább versed. Ebben majdnem Füst Milános. Tulajdonképpen a szó az ami formálható csupán, s egyedül az engedelmeskedik. Mindig szerettem – jól tudod – a tiszta szó palástját [...] Holnap leadom Caginak¹⁴ a verset s egy kis esszémet a versről mint önmagával immanens filozófiáról [...] Azt hiszem már vasárnap megjelenek. Ha valami nincs rendben a gépeléssel azonnal írj, még szombaton kijavíthatom. Ölel Jancsi. Rohanok mert az imént Majával elvesztettem kártyán egy mozijegyet. Most mennem kell...”¹⁵

És 1964. május 16-án:

„Ottóm, ma beszéltem a Kálmánnal.¹⁶ Írok neki egy tanulmányt Pilinszkyról. A Füst Milánról szóló mellett ez a legjobb költészeti esszém. Látod, aránylag jókedvvel vagyok. Sajnos a novellaírás

■

¹² Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1960–1964. Kronológia*. Zenta, 2013, VMMI, 353.

¹³ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1960–1964. Kronológia*. Zenta, 2013, VMMI, 402.

¹⁴ Vukovics Géza, a *Magyar Szó* szerkesztője.

¹⁵ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1960–1964. Kronológia*. Zenta, 2013, VMMI, 386.

¹⁶ Fehér Kálmán, a *Híd* társszerkesztője.

nem megy. Űgy van ez, mint arról a százlábúról szóló mese, melytől megkérdezték, *mit csinál a bal hetedik lábád, amikor a jobb másodikkal lépsz.* Ű gondolkodni kezdett ezen, gondolkodott és elfelejtett járni. Azt hiszem valóban szép volt a *Magyar Szóban* az a két hasáb.”¹⁷

Majd 1964. május 28-án:

„Tűfém, megkaptam ma a verssorok javítását. Eszközöltem azokat. Még nem adtam le a verset, mert én nem írtam semmit sem. Nem haragszol? Valóban úgy jó, ha együtt jelenünk meg. A *M. Sz. ban*¹⁸ ez már, számomra, majdnem hagyomány is lehetne. Megjelent az új *Híd*. Remélem Kálmán elkűldi majd. Van benne egy szép verse. Sajnos, úgy érzem, kicsit megviselte *azt* a Kálmánunkat, akit annyira szerettűnk, a Vasko Popa, Pap¹⁹ közelség. Jó volna megszabadítani ettűl a hatástűl.”²⁰

A két szárny között hamarosan ki is pattant a feszűlttség. 1966. február 12-én Domonkos István írta Verbászról Tolnai Ottónak Kanizsára:

„Kedves Tűfém, nem is tudod talán, hogy a saját lapunkban a saját embereink támadnak bennűnket helyesebben mindazt ami a legszentebb és egyedűli számunkra. Olvasd el Gerold Lászlű *Ellentmondásainkrűl, vargabettűinkrűl szűnházaink ürűgűyén* c. írását a legűjabb *Symposionban*. Idézek egy részt: »Az indítás első hűsz perce után (mondja Gerold a fiatal jugoszláv drámaírűrűkrűl, akiket nem nevez meg) közűlűk sokan képtelenek a megkezdett utat továbba folytatni s elvesznek a formai útvesztűk sűrűűjében, kiengedik kezűkbűl a tudatosság fonalát, s a mű a testek fizikai tehetetlenségének elve alapján dűcűg csak el a befejezést jelképezű bűgyadt aktusig. Éppen ezért dűcűg, mert a lebegű formalizmusba éli ki magát (idekapcsolhatnánk a fiatal vajdasági prűza két alkotásának – *Egy makrű emlékiratainak*²¹

¹⁷ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1960–1964. Kronolűgia*. Zenta, 2013, VMMI, 388.

¹⁸ *Magyar Szű*.

¹⁹ Pap Jűzsef.

²⁰ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1960–1964. Kronolűgia*. Zenta, 2013, VMMI, 392.

és az *Érzelmes tolvajok*²² kapcsán felmerülő kérdéseket)«. És még egy kapásból vett idézet: »Ha valamiben veszélyt látok, az csak abban nyilvánulhat meg, hogy közönségünk, amint említettem: főleg fiatalokból áll, pózként, manírként, hamis, tartalom nélküli külsőséggént veszi át a Vittractól, Albeeig, az Eliottól Pinterig, a Jarrytól Shisgallig évtizedekig átfogó, de számunkra, körülményeink szempontjából idegen életérzést.« S így sorba az egész. Borzasztó! Domi²³

Egy nappal korábban viszont Bányai János így számolt be Sinkónak az *Új Symposion* helyzetéről:

„Sokat segíték az utóbbi időben Fehér Kálmánnak a *Symposion* körüli ügyekben. Nincs most már szerkesztőbizottság, úgy látszik szerkesztő sem lesz, mert Tolnai még két hónappal ezelőtt leutazott a tengerre és azóta is csak egyszer jelentkezett: pénzért; most visszajött egy pár napra, valamiféle kiáltványt (a vajdasági irodalom; a mi helyzetünk; leszámolások; provinciáizmus – ez lenne a tárgya) akar írni, s az ő véleménye szerint azt mindenkinek alá kellene írni, de úgy látszik még időben eláll majd tőle. Az biztos, hogy sok mindennel le kell számolni, erre mindig van ok, de az ilyen spektakuláris kiáltványoknak igazán semmi értelme nincs.”²⁴

1966. június 1-jén újabb panasz érkezik.

„Biztosan jó hangulatban vannak a tengeren. Csúnya dolog egy ilyen levéllel betörni a pihenésbe. Szeretettel üdvözli önöket Bányai. P. s. Közvetlenül Sükösd után fel akartunk Fehér Kálmánnal utazni Zágrábba. Jó hogy nem mentünk, úgysem találtuk volna Önöket otthon. Arról volt szó, hogy amióta Sinkó elvtársék elmentek, Végelék úton útfélen, főleg Kálmánnal és velem szemben, Sinkó elvtársra hivatkoznak. Persze én jól tudom, hogy mi ketten mivel váltunk el. P. p. s. Maja üdvözli önöket és várta az *Aron szerelmét*.”²⁵

21 Szerzője Végel László.

22 Szerzője Tolnai Ottó.

23 Kézirat.

24 Kézirat.

25 Kézirat.

Két héttel később, mintha megérezte volna, hogy nem jön ki jól ebből a vádaskodásból, 1966. június 15-én keltezett levelében már Fehér Kálmánt igyekezett hibáztatni:

„Sinkó elvtárs, a Végel-ügy teljesen komolytalan volt. Csak Kálmánt zavarta egy kicsit, de sikerült megnyugtatnom: ha bárki is igaz barátunk akkor mindenki előtt Sinkó elvtárs az. Végel és Tolnai úgy látszik mindenre képesek, de azt hiszem nem tarthat ez sokáig így, bele kell nyugodniok, hogy így semmit sem érhetnek el s mindaz a szép humanizmus amit hirdetnek férges a tények fedezéke nélkül. Legalább eddig eljutottunk volna már, hogy képesek lennénk a vitára. Nyugalmas pihenést kíván és szeretettel köszönti önöket Bányai.”²⁶

Bosnyák István naplójában az ügyről a következőket jegyezte fel:

„A *Symposion*ról: F-ék²⁷ fölkinálkoztak a *Híd*nak szerkesztőnek, O-ék²⁸ azonban kikészítették őket: azért, mert a *Symposion*ból kiválnak, most a *Híd* köteles őket felvenni, hogy »kompromisszumos *Hídat*« csináljanak, ahogy ígérték? [...] Mondom nekik, az egész folyamat tulajdonképpen normális is: magunk között sem vagyunk »egyazon palik sem életben sem halálban«, köztünk is van ideológiai, életérzésbeli különbség, aminek össze kell csapni – s a többi majd elválik; a »Maradék« majd felméri, ha akarja, hogy mi volt az értékes, mi nem...”²⁹

Majd a nyilvánosság előtt is folytatódott a vita.³⁰ Tolnai ebben a helyzetben hallgatott. Mintha saját műve, saját álma pusztulásának előjeleit látta volna ezekben a súrlódásokban, és mintha úgy érezte volna, hogy minden megszólalásával maga is csak mélyítené a konfliktusokat, hozzájárulna a pusztuláshoz. Amikor megszólalt, akkor is versben tette, rendkívül sok áttételű asszociációs rendszerének közbeiktatásával.

²⁶ Kézirat.

²⁷ Fehér Kálmán.

²⁸ Tolnai Ottó.

²⁹ Bosnyák István: *Szóakció. Adalékok egy nemzedéki szellemiség rajzához*. 2. [köt.]. Újvidék, 1982, Forum, 85–86.

³⁰ Végel László: Nyílt levél Bányai Jánoshoz, a *Symposion* főszerkesztőjéhez. *Új Symposion*, 1968. 43. sz. 2–3.; Bányai János: Válaszlevél Végel Lászlónak. *Új Symposion*, 1968. 44. sz. 2.

Ugyanakkor mindenkinek szüksége volt Tolnai varázslatos személyiségére, mint a mítosz fenntartásához szükséges hitelesség letéteményesére. Ez határozta meg az önmagukról a nyilvánosság előtt kialakítani igyekezett képet. De ebbe a munkába időnként mások is belesegítettek. Érdemes egy pillantást vetni a vajdasági középiskolások 1968. évi irodalmi vetélkedőjén készült fényképekre, amelyeket az *Új Symposion* 37-38. számának melléklete közölt, a díjazott munkákkal együtt. A bírálóbizottság tagjaiból, Bányai Jánosból, Utasi Csabából árad a tömény bölcsesség, megfontoltság, középtűt a prófétai tekintetű Tolnai Ottó. Fönt ül a zsűri az irdatlan magasságba elhelyezett asztal mögött, elbarikádozva az ajándékkönyvek tornyaival, amelyek közül egyet-egyet lehoz a szervező a boldog jutalmazottnak.

Ebben az időben viszont Tolnai így írt közérzetéről:

„Beosontam szobámba (most, hogy hidegebbek lettek, érzékeny jobb lábom miatt, kevesebbet használom – végképpen meg kellene oldanom fűtését), asztalom elé térdeltem, és a feneketlen fiókokban kezdtem turkálni. Különben aranybányák ezek a fiókok, hány világmegváltónak-ígérkező vázlat – vagy inkább temető?, halottak napján gyertyát kellene gyújtanom a kihúzókon. Fogalmam sem volt, mit keresek (barátom kabátját? egy tintatartó-gyűjtemény darabjait?), de ahogy véletlenül kezembe került ez a füzet, mindjárt pontosan tudtam: már megint utazni akarok! Kell ez nekem. [...] Egérutaim egyben a legnagyobb büntetések is, amik valaha érhetnek. Úgy látszik, valamiért ismét meg kell szöknöm, ha többre nem is, legalább egy pillanatra... Nekem is, mint bizonyára mindenkinek, csak az utazás első negyede miatt van szükségem az egész cirkuszra: attól a pillanattól kezdve, amikor elhatározom, elutazom, addig a pillanatig, amíg el nem indulok [...] Újabban meg ravasz módon, már amennyire ravasz ez a mód, elapróztam szökéseimet, sőt megpróbáltam kamatoztatni őket, már amennyire kamatoztatás ez, hogy utazásnak kerestem őket, és naplót vezetek róluk. Így egy rakás komoly műfajtól is sikerül megmenekülnöm. Arról álmodozom, verset, prózát, esszét csak magamnak, feneketlen fiókjaimnak írok. Istenkém, megvalósíthatom-e egyszer ezt az álmomat? Vagy, istenkém, eljön-e majd egyszer az az idő, amikor könyvkiadónkban hozzáértőbb emberek fognak dolgozni?”³¹

³¹ Tolnai Ottó: Útinapló, folytatásokban. *Híd*, 1967. 12. 1269.

Majd Párizsba érkezett.

„Fázom, fáradt, piszkos, éhes vagyok. Sírás kerülget. Szédülök [...] Szörnyen rosszul érzem magamat Párizsban, de semmi kedvem visszautazni. Egyetlen gondom, hogy melegre ülhessek, kávéra, legfeljebb szendvicsre legyen pénzem.”³²

Az *Új Symposion* két számának betiltása és az egész mozgalom „elnulláslisztesedése” után úgy tűnt, ő is belesimul a csődbe.

Valamikor Tolnai Ottó hevesen bírálta³³ Herceg Jánost, amikor az Újvidéki Rádió *Lírai tízperc* című 1968. április 7-ei műsorának beharangozójában azt írta, hogy a műsorban bemutatott fiatal horvát költők „semmiféle rokonságot nem tartanak egymással, hacsak az nem teszi őket hasonlóvá, hogy fölötte élnek a világnak.”³⁴ Amikor Herceg János az *Új Symposion* 39-40. számában közölt válaszában azt kifogásolta, hogy Tolnai „tárgyi ismeretet emleget ott, ahol magatartás, szempont és megítélés más és más tükröképet mutat”,³⁵ Tolnai azt válaszolta: „Fiataljaink apolitikusak, fiataljaink a világ, a szülőföld felett élnek, hangzott minden oldalról. Sajnos, az a bizonyos »valóság« komolyan közbeszólt. Márpedig abban, hogy fiataljaink a forradalmi tettek közelébe jussanak, nagyon komoly szerepe volt költészetünknek. Herceg, úgy látszik, mit sem sejtett világunkkal nem is eredménytelenül birkózó költészetünkről.”³⁶

Szóval, erről, vagyis a „világunkkal nem is eredménytelenül birkózó” költészetünk „nagyon komoly szerepéről” öt évvel később így írt:

*emlékszel akár ifjúkorunkban
előlről tudtuk kezdeni
mint kevesen a világon
mi csak folytatható
ha nem is folytatható
a költészetet
kétfelől fúrtuk a levegőt
s mint szindbád a csontból a velőt*

³² Uo. 1290.

³³ Tolnai Ottó: Lírai tízperc. *Új Symposion*, 1968. április, 36. sz. 23.

³⁴ *Rádióújság*, 1968. április 4-étől 11-éig.

³⁵ Herceg János levele. *Új Symposion*, 1968. 39–40. sz. 26.

³⁶ Tolnai Ottó válasza. *Új Symposion*, 1968. 39–40. sz. 26.

*kiütöttük a nemlétezőt
(nullás liszt)³⁷*

Már csak abban reménykedhet, hogy a falu bolondjából udvari bolond lesz.

*azt mondta a pechán úr
hogy a ferenc józsi majdnem megvett
de egy bécsi gyáros gyorsabb volt
a saxlehner vett meg
én vagyok bekenve fossal nem a kép
nem az a kép amit a ferenc józsi majdnem
a gyors bécsi gyáros a saxlehner meg
kapásból megvett
engem keneget
engem keneget és elkészül a kép
itt mindenki megijedt de a saxlehner
meg a ferenc józsi nem ijedt meg
a gyáros meg a császár semmitől sem ijednek meg
azt mondta a pechán úr hogy úgy lehet
eljön a ferenc józsi verbászra
és elvisz ischlbe
ha már nem jutott hozzá a kép
elviszi az eredetit
elvisz oda ahol a legjobb fánk van
és fölváltva verhetem a válykot és a farkamat
baj van
nagy baj van te vajákos
(verik a válykot)³⁸*

1980-ban megjelent *Világpor* című pazar,³⁹ *Híd*-díjjal kitüntett⁴⁰ könyve, amelyről az öt és az egész *Symposion*-mozgalmat korábban kedvezően értékelő⁴¹ Podolszki József így írt:

³⁷ Tolnai Ottó: Nullás liszt. *Híd*, 1973. 7–8. 682–687.

³⁸ Tolnai Ottó: Wilhelm dalok. *Jelenkor*, 1992. 22–23.

³⁹ b-c [Bartuc Gabriella]: A *Világpor* a legszebb könyv. Dicséretet kapott a Kertmozi. Villám-interjú Kapitány Lászlóval, a könyvek tervezőjével. *Magyar Szó*, 1980. október 25.10.

⁴⁰ Jegyzőkönyv az 1980. Évi *Híd* Irodalmi Díj odaítéléséről. *Híd*, 1981. 5. sz. 665.

⁴¹ Például Podolszki József: Egy megújuló mozgalom előhírnöke. *Magyar Szó*, 1968. október 6.

„Van egy jól bevált verscsinálási módszere Tolnainak, gyakran egy-egy lírai mag (kifejezés, vonzat, metafora, sor, kép stb.) köré építi versét, ezek a vers pillérei, tartóoszlopai, és egyszerűen csak befedi őket, vagy közéjük falaz szótégláival, valamilyen töltelékanyaggal. Így születnek meg a modern verselési standardot rendszerint könnyen elérő versek, de túlnyomó többségük meg is marad ezen a szinten, mintha egy megbízható szériagyártás jellegzetes átlagos terméke lenne. Valószínűleg az is. Mert Tolnai Ottó kitűnően megtanult »modern versül«, amin nem kell csodálkozni, hisz ennek a versnyelvnek ő az egyik élenjáró megteremtője vidékünkön. Én általában úgy is hallgatom őt, mint a valamilyen nyelvet gördülékenyen, magabiztosan, szépen beszélőt szokják hallgatni a nyelvtudási szintre érzékenyek. És igazán van valami csodálatos, talán megkapó is abban, ahogy ő képes bármiről a vers nyelvén szólni, ahogy képes mindent lefordítani erre a nyelvre. Csakhogy a költészet persze nem pusztán a versnyelvre (legyen az akár a modern versnyelv is) való átültetésből áll. A költészet épp az a tartalmi és magatartásbeli, ha tetszik, atmoszférabeli többlet, ami a hatvanas évek derekán és végén még a Tolnai-versek nagy részében is ott volt és ami talán nem is annyira érthetetlen módon kiveszett belőlük. A tipikusan gerilla-költészet nyilván képtelen kiheverni intézményesítését. Nyilván ki lehetne nyomozni, hogy miért és hogyan jutott el ilyen gyorsan az egyre nyilvánvalóbb vereségig a Tolnai-költészet. Egyszer rá is kell erre szánnunk magunkat, mert épp a legfiatalabb költőnemzedéket már ez az elrutinosodott »tolnaitás« keríti hatalmába és nem azok a valós költészeti értékek, amelyek a gerilla-költő Tolnait jellemezték és emelték fel oda, ahol most is sütkérezik, hála az immár egy-két évtizedes érdemeinek.⁴²

Nyilván ez az írás volt Podolszki ellehetetlenítésének az egyik oka. A munkát, a mítosz védelme érdekében, a következő évek során Bányai János,⁴³ Gerold László⁴⁴ és Utasi Csaba⁴⁵ végezte el kritikusként vagy szerkesztőként.⁴⁶ Mihelyt azonban egy kis

⁴² Podolszki József: Világpor a szemünkben. *Híd*, 1981. 3. 323–328.

⁴³ Bányai János: Valóság(igény) és novella. *Híd*, 1981. 4. 426–431.

⁴⁴ Gerold László: Avított kamaszságok. *Híd*, 1985. 7–8. 1057–1059.

⁴⁵ Utasi Csaba: Adalékok adaléka. *Képes Ifjúság*, 1981. november 18. 17.

⁴⁶ Lásd Podolszki tanulmányának további részleteit és a reakciókat bővebben a Podolszki Józseffel készített interjú bevezetőjében.

rés látszott feltűnni a teljesen befagyott társadalmi jégpáncélon, Tolnai ismét lázba jött: az *Új Symposion* Sziveri János vezette szerkesztőségével együttműködve mozgatta meg kapcsolatait, és a botrány nem maradt el. De ez alkalommal nem ő került a vádlottak padjára, hanem Sziverit váltották le, elbocsátották állásából, és az egész szerkesztőséget szétkergették.

Utolsó fellobbanása, amikor a Vajdasági Íróegyesület keretében megalakult a nyílt beszédet védő bizottság, amelynek maga is tagja volt, és amely – a jugoszláv eszme védelmében – tiltakozott a Szlovéniával szembeni szerb kereskedelmi embargó bevezetése ellen.⁴⁷ A Vajdasági Íróegyesület elnöke lett,⁴⁸ majd a Jugoszláv Írószövetség elnöke,⁴⁹ éppen akkor, amikor a szövetség megszűnt. A Forum Könyvkiadóban a demokrácia mímelését szolgáló Alkotók Gyűlésén igyekezett szorgalmazni a demokratikus átalakulást, teljesen sikertelenül, a vezetők az egész intézményt magukkal vitték a sírba. Egy kötetnyi interjújában próbált rendet rakni életének folyamataiban,⁵⁰ de a tisztázás helyett továbbra is a mítosz fenntartásának csábítása tartotta hatalmában.

Önéletrajzát *Első utazásom története* című novellájában⁵¹ írta meg a legszemléletesebben. Gimnazista bátyja elvitte magával Kanizsáról Zentára a moziba. Tanítás után a cukrászdába mentek, ahol bátyja biztatására a vonatjegy árát is elköltötték. Ő könnyen beszélt, mert neki bérlete volt, öccsének viszont csak azt tudta tanácsolni, hogy hazafelé húzódjon meg a vonat végében. De a kalauz megtalálta.

„Hirtelen megragadta a fületem, és úgy, meztelen fenékkal kipenderített. Végigvonszolt az egész szerelvényen. [...] Bátyám, mint a macska, messziről követett bennünket. A kalauz végül belökött a mozdony utáni kupé egyik bordó bársonnyal bélelt

■

⁴⁷ A Vajdasági Íróegyesület nyílt beszédet védő bizottságának nyilatkozata. *Magyar Szó*, 1989. december 8. 10.

⁴⁸ T. [Toldi] É. [Éva]: Tolnai Ottó az íróegyesület új elnöke. *Híd*, 1989. 4. sz. 520–521.

⁴⁹ Turi Tibor: Nem militánsnak, hanem gandhistának kell lenni. Tolnai Ottó a Jugoszláv Írószövetség soros elnöke a Szövetségben megtörtént legújabb változásokat kommentálja. *Magyar Szó*, 1990. január 7. 16.

⁵⁰ Tolnai Ottó: *Költő disznósírból. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező Parti Nagy Lajos. Pozsony, 2004, Kalligram.

⁵¹ Tolnai Ottó: *Prózák könyve*. Újvidék, 1987, Forum, 238–247.

első osztályú, üres fülkéjébe. Megmeredtem, ugyanis csak most kezdett igazán üvölteni, hadonászni az orrom előtt csillogó lyukasztóval. Biztos voltam benne, hogy kilyuggatja a fületem, a nyelvemet. De nem bántott. Amilyen hirtelen megjelent, olyan váratlanul hátat fordított, és rám zárta az ajtót. [...] Nem mertem leülni, féltem, a hatalmas vasutas ismét beront, és mégiscsak kilyuggatja a fületem, nyelvemet. Ahogy elindultunk, bátyám bekopogott, intett, nyugodtan üljek le, akár aludhatok is egyet, mutatta kezére hajtva fejét. Leültem. Aztán egész Kanizsáig nem mutatkozott többé. [...] Legjobban bátyám előtt szégyelltem magam. Biztosan elhibáztam valahol, egészen biztosan nem tartottam magamat utasításaihoz. Azután észrevétlenül megereedtek a könnyeim. Mi lesz szegény szüleimmel? A rendőrség most biztosan őket is meg fogja hurcolni. [...] Kanizsán megjelent a kalauz, kinyitotta a fülkét, ismét megragadta a fületem, és letoloncolt a meredek lépcsőn. Átadott az ügyeletes rendőrnek. A rendőr rám sem pillantva mutatta, álljak mellé, közvetlen mellé. A kalauz visszamászott. Valaki felém mutatott az egyik leeresztett vonatablaktól. – Nézd, milyen fiatal, és máris! Álltam a rendőr mellett, de még mindig nem illetett pillantásával. Bátyám az állomásépület mögül gukkerozott. Integtettem, lépjek le. Többször is elszántam magam, de képtelen voltam mozdulni. Bensőm, csontjaim még mindig kocsonyás állapotban voltak. [...] Közben a vonat elindult Martonos, Horgos felé. Akkor a rendőr unottan felém fordult. Lassan kigombolta kabátja felső zsebét, kivett egy kis, sárga fedelű noteszt, unottan pörgette. Megkérdezte a nevemet, ismét pörgette a notesz lapjait, de nem írt be semmit. Intett a kezével, tűnjek a szeme elől. [...] Bátyám boldogan vitt haza. – Látod – mondta anyáknak –, mégsem veszted el. [...] Este, már az ágyban, elmeséltük az esetet szüleinknek, akik jól mulattak a történeten, első utazásom rövid történetén. – Megmondtam, kisfiam – mondta anyám könnyezve a nevetéstől –, megmondtam. Apám csak annyit mondott, hogy ismeri a rendőrt. De nevetésük nem tudta megszüntetni vacogásomat, nem tudta megszilárdítani a szégyentől, a félelemtől megkocsonyásodott csontjaimat. Éreztem, többé már nem lehetek az, aki voltam, a klorofillban, a langyos, virágzó (tiszavirág) folyóban lebegő embrió. Börtönbe zárhatnak. Meghalhatok.”

Tolnai Ottó tehát novellájában fontosnak tartotta megírni, hogy csábította el bátyja az Első utazásra. De ki volt a bátyja később, felnőtt életében? Ezt is dokumentálni akartam a vele készített interjúbán. Nem sikerült. A később másoknak adott interjúk kérdezőinek sem. Nem akarta lerombolni a gondosan felépített mítoszt. „Hány óra van? Mennem kell.” Ezek az utolsó szavak, amelyek az interjú hetedik részének végén a szalagon maradtak. Nyolcadik rész nem készült.

A poétikától a politikáig

Amikor Bori Imre 1983-ban jegyzeteinek sorozatával köszöntötte a nyolcvanéves Illyés Gyulát, feltette a kérdést,

„Hol, mikor következett be, és miért a fordulat az oly ígéretesen induló avantgarde költő pályáivén, s miért volt az, hogy más ritmusú szárnycsapások vitték azután egy adott pont után tovább, előre és feljebb – a költői halhatatlanságba. [...] Nem az esőcsináló, hanem az esőről éneklő... – ha magának az avantgardra esküvőnek a szavait akarjuk szembeszegezni vele. Természetesen igazságtalanok lennének a költővel szemben, ha ezt tennénk, hiszen Illyés Gyulának ebben a másik kifejezési rendszerben is születnek majd remekművei, lesznek mesteri megoldásai, kép-konstrukciói. De aki ezeket papírra vetette, már nem pusztán csak költő volt, hanem még valami más funkciójú ember is. A korai, az ifjú költő azonban csak költő volt, s mi ezt a költőt szerettük meg benne, s azt keressük ma – a nyolcvan-esztendősnak a szavaiban is.⁵²

Majd egy héttel később⁵³ idézte is azt a verset, amelyben megfogalmazódott a „költői fölkentség és elkötelezettség tudata”:

*Én, aki egy földrelapult ház végéről
állok fel, a világ forró mélységéből,
félve nézek körül, remegve szívemben
most sejteni merem, hogy kiszemeltettem.*

■

⁵² Bori Imre: A fordulatok pillanata. Szempont [Újvidéki Rádió], 1983. január 25.

⁵³ Bori Imre: Egy Illyés-vers körül. Szempont [Újvidéki Rádió], 1983. február 1.

*A holdfényben kétsort hajladozó ágak
az útra fekete csokrokat dobálnak...⁵⁴*

Vajon Tolnai Ottó pusztán csak költő volt, vagy „még valami más funkciójú ember is”?

„A kívülálló költészetünkben, a vajdasági költészetben, radikális változást észleltek, miközben engem csupán az idill naiv rajza érdekelt. Pasztellkrétámat tüzes kardnak nézték” – mondta, amikor 1968. február 12-én először vette át a *Híd*-díjat, *Sirály-mellcsont* című verseskötetéért.⁵⁵

Valóban, miért is volt ez a radikális konfrontálódás? Miért is mondta Csépe Imre, hogy a *Symposion*-mozgalmat „el kőne türüni”?⁵⁶ Miért írta meg Fehér Ferenc versét a súlyos inszINUÁCIÓKKAL?⁵⁷ Miért váltott ki Bori Imréről egyik kritikájuk olyan heves indulatokat?⁵⁸ És miért nevezte őket Herceg János huligánoknak?⁵⁹

E vajdasági magyar értelmiségiek abban a pillanatban úgy vélték, hogy nem az új költői szenzibilitásról van szó, vagy legalábbis nemcsak arról, hanem – miközben Tolnai saját elmondása szerint otthon reszketett, hogy a rendőrség mikor jön érte – az események háttérben olyan politikai erők munkálkodását feltételezték, amelyek célja az egész kisebbségi értékrend, intézményrendszer és elit átalakítása.

⁵⁴ Illyés Gyula: A ház végén ülök... In Illyés Gyula: *Sarjűrendek*. Budapest, [1931], Nyugat.

⁵⁵ Tolnai Ottó: Költői világom. *Magyar Szó*, 1968. március 17. 19. Idézi Thomka Beáta, 1994. 31.

⁵⁶ „Majdnem egy időben azzal, hogy az *Ifjúság* – s benne a *Symposion*-melléklet – tizezer példányszámban került az olvasó kezébe, az egyik szabadkai középiskolában Csépe Imre bátya közölte forradalmi, korszakalkotó agyszüleményét: A *Symposion* el kőne türüni.” (Bosnyák István: Könyvhónapi kultúrhír. *Ifjúság*. *Symposion*, 1962. október 27. 9. Ua. in Baranyai B. István: *Polémiák, hiábavaló polémiák. Vitairatok, 1962–1999*. Budapest, 2009, Dotnet Kft., 72.)

⁵⁷ Fehér Ferenc: Adalék egy helyzetképhez. *Magyar Szó*, 1963. február 17. Lásd a Fehér Ferencsel készült interjú bevezetőjében.

⁵⁸ Lásd a Tolnaival készült interjút.

⁵⁹ „Persze, az irodalomban és a művészetben se jelenik meg egyedül, az írott szó és a képzőművészeti formák igazán és a kifejezés lázától fűtve, de megintcsak galeribe tömörülve, ami lehet egy folyóirat vagy művészeti csoportosulás, most már avantgardistának álcázva magát, de ugyanolyan türelmetlenül, éppoly felelőtlenül és ökölbeszorult kézzel, mint az utcasarkokon.” (Herceg János: A felelőtlen divatja ellen. *Együtt [Újvidéki Rádió]*, 1965. április 2.)

Voltak-e ilyen politikai erők?

A háború után, a vészorszak elmúltával a hivatalos deklaráció így hangzott: a magyar irodalmon belül egyedül a jugoszláviai magyar irodalom szabad irodalom, a jugoszláviai magyar irodalmat pedig majd csak ezután kell megteremteni.⁶⁰ Ezt Sinkó Ervin fogalmazta meg, amikor 1950. június 30-án vajdasági körútjára érkezve a számtalan gyárlátogatás közepette „Vajdaság fiatal íróival” is találkozott.⁶¹ Sinkó szerint Jugoszláviában „a magyar tömegek ma politikai aktivitásban, szellemi érettségben, öntudatban elmaradnak hazánk többi népei mögött”, ugyanakkor mégis ha „a Tájékoztató Iroda béklyóitól felszabadult magyar nép azt kérdi majd tőletek, vajdasági magyar íróktól: ti, akik szabadon élhettetek, alkothattatok, akiknek nem a nagy-orosz politika írta elő, mit és hogyan írhattok, ti, akiknek egyetlen cenzorotok a saját szocialista lelkiismeretetek és felelősségérzetetek volt, ti, akik annyival kedvezőbb helyzetben voltatok, éltetek-e a szabadsággal, mit alkottatok, mit hoztok most nekünk? Vajon nem volna-e szép, ha akkor ti egy sereg magyar könyvre mutathatnátok, melyek az új szocialista magyar kultúrának törtek utat, könyvekre, művekre, melyek majd példái és mintaképei lehetnek amazoknak odaát.”

Sztálin halála után azonban úgy tűnt, hogy Magyarországon is megindulnak a demokratizálódási folyamatok.

Amikor 1956. május 17-én, közvetlenül a XI. tartományi pártértekezlet előtt a Szerbiai Kommunista Szövetség Tartományi Bizottságának Titkársága napirendre tűzte a vajdasági nemzeti kisebbségek kérdését, Sava Mali szóvá tette az ellentmondást, hogy a Magyarországgal kialakult szívélyes viszony most bonyolultabbá teszi a helyzetet. A Tájékoztató Iroda idejében könnyebb volt megszerezni a jugoszláviai magyarok lojalitását. „Mi szidhattuk Rákosit, amikor ő is szidott bennünket, de mit csináljuk most, amikor dicsér?”⁶² – kérdezte.

Meg kellett szilárdítani a jugoszláv szellemiségű magyar értelmiség intézményrendszerének alapjait. Ez éppen az említett

■

⁶⁰ Major Nándor: Kényszerhelyzetben árnyalatokért. Az áprilisi *Híd* és a körülmények 5. *Híd*, 2011. 1. 132.

⁶¹ A *Híd* áprilisi számáról. Sinkó Ervin beszélgetése Vajdaság fiatal íróival. *Ifjúság Szava*, 1950. június 24. Lásd még Major Nándor: Kényszerhelyzetben árnyalatokért. Az áprilisi *Híd* és a körülmények 5. *Híd*, 2010. 11. 78–87.

⁶² Bjelica, Slobodan: Međunacionalni odnosi u Vojvodini pedesetih godina dvadesetog veka i politika Komunističke partije. *Istraživanja* (Novi Sad), 2010. 21. 422–423.

ülés előtt két nappal meg is kezdődött, amikor Újvidéken a telek kimérésével, a sarokkő helyének kijelölésével megkezdődött a Forum sajtóház építése.⁶³ 1961. november 9-én a Forum kiadói tanácsa (Nagy József elnök, Zsáki József, dr. Gyetvai Károly, Kelemen Mátyás, Argyelán István, B. Szabó György, Dévics Imre, Olajos Mihály, Nenad Savić, Farkas Nándor, Vébel Lajos) a Forum irodalompolitikájáról tárgyalva megállapította, hogy „elavult keretek kötik gúzsba új utakra kívánckozó irodalmi életünket”, és támogatta azt a törekvést, hogy „az egyes publikációk köré tömörülő, hasonló irodalmi nézeteket valló írók teljes mértékben élvezhessék a közvetlen demokráciával együtt járó autonómiát irodalmi ügyeik intézésében.”⁶⁴ Az ott kialakított álláspontok eredményeként már a következő hónapban, 1961. december 3-án elindult a *Magyar Szó* melléklete, a *Kilátó*, 1961. december 21-étől pedig az *Ifjúság* művészeti és kritikai rovata, a *Symposion*, amely 1963. január 1-jétől mellékletként, 1965. január 15-étől pedig folyóiratként jelent meg.

A vajdasági magyar elit számára mindebből nyilvánvaló volt, hogy miközben Tolnai Ottó pasztellkrétával írja verseit, a *Symposion*-mozgalom tagjai sorra foglalják el a a kisebbségi közösség elitjének reprodukciója szempontjából kulcsfontosságú intézményeket, esztétikai értékítéletekkel politikai folyamatokat is befolyásolva. Hamarosan a symposionisták ellenőrizték a humán értelmiségiek közé való bejutás két döntően fontos kapuját, a Magyar Tanszéket és a Forumot, s eközben igyekeztek megakadályozni a külföldön szerzett státusoknak a jugoszláviai pozíciókra való átkonvertálását.

Tolnai sokáig és sokszor tagadta az ebben a folyamatban játszott áttételes, illetve legitimáló szerepet, vagy legalábbis nem volt hajlandó beszélni róla.⁶⁵

⁶³ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1955–1959. Kronológia*. Zenta, 2012, VMMI, 100–101.

⁶⁴ Kalapis Zoltán: *A Magyar Szó évei, évtizedei*. In *A Magyar Szó 1989. évi naptára*. Újvidék, 1988, 120.

⁶⁵ Nekem az 1980-as évek legelején panaszkoltam, követelik tőle, hogy töröltesse nevét a *Magyar Műhely* impresszumából. A *Danas* című zágrábi hetilapnak nyilatkozta a *Vidéki Orfeusz* című kötetére utalva: „Nekem például Pesten jelent meg válogatott verseim kötete. (Igaz, azt is azonnal hozzá kell tennem, Vajdaságban nem volt szabad írni róla, egyetlen sor sem jelent meg a terjedelmes kötetéről.)” (*Magyar Szó*, 1989. április 15.)

El tudom hinni, hogy nem politikai indítékokból került 1965-ben az *Új Symposion* első számának címlapjára Lukács György *Taktika és etika* című írása, miközben a magyar és a jugoszláv diplomácia között már évtizedek óta folyt a háborúskodás ez ügyben, a magyar külügyesek rendszeresen számlálgatták, mikor mennyi Lukács-mű jelenik meg Jugoszláviában, mi több, időnként javasolták a jugoszláv nagykövetnek, ha javítani akarja a kapcsolatokat, „törekedjen arra, hogy minél kevesebb Lukács, Zilahy és ehhez hasonló ügy legyen a következőkben.”⁶⁶ Egyszerűen „Sinkótól elkaptuk a *Taktika és etika* című írást, ami Sinkót is legjobban foglalkoztatta, és elhatároztuk, hogy azzal kezdjük” – mondja az interjúban Tolnai.

Hasonló visszhangot váltott ki Magyarországon az *Új Symposion* 1968. szeptemberi, 41. száma, amely a Csehszlovákia elleni katonai beavatkozással foglalkozott. Abban az évben Tolnai Magyarországon nem volt szívesen látott vendég, erről Eörsi István 1968-ban írt verse is tanúskodik:

*Ó költő, ki a lét / titkát lesed, míg fű a végzet, / hogy is ne értenéd / a vámört, ki seggedbe nézett. / Míg benned kutat ás, / régi elved szerint cselekszik – / vagy nem a kutatás / szabadságát hirdetted eddig? / Az igazság után / nyomoztok dühvel mind a ketten, / de ő szegény csupán / ott lelhet rá, a fenekedben.*⁶⁷

A magyarországi állambiztonsági szervek később is éberren figyelték ténykedését, erről Szőnyi Tamás is írt.

„Miután Aczél György gratulált egy színikritikájához, Nadas Péter 1969. februári levelében – a végére hagyott köszönőmondat előtt – részletesen kifejtette, mennyire megsínyli az ország szellemi élete az *Eszmélet* kimúlását is eredményező lefojtottságot. [...] Válaszában Aczél Nadas szemére vetette, egyoldalúan tájékozódik, ezért felvillantotta a betiltó hatalom szempontjait: megengedhetetlen, hogy az „eszméletesek” folyóiratként propagálták magukat, miközben antológia kiadásáról állapodtak meg, s megengedhetetlen, hogy szervezői egy, „a Magyar Népköztársasággal nem éppen baráti érzésekkel viseltető külföldi folyóirat”

⁶⁶ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1955-1959. Kronológia*. Zenta, 2012. VMMI, 374–375.

⁶⁷ Eörsi István: *A költő és a vámör*. Tolnai Ottónak. *Élet és Irodalom*, 1989. január 6.

számára próbáltak kijuttatni anyagokat. E meg nem nevezett külföldi folyóirat a vajdasági *Új Symposion* volt, melynek főszerkesztője, Tolnai Ottó 1970 májusában részt vett a balatonfüredi Nemzetközi Költőtálalkozón, akárcsak Csoóri Sándor, Eörsi István és sokan mások, s a szolidaritás szép gesztusaként fölajánlott lapja minden számából tíz oldalt az *Eszmélet*nek. Azzal tölthetik meg, amivel akarják. Füreden Eörsi átadta az első kéziratadagot Tolnainak, akit a határon már vártak a magyar vámosok. Az *Eszmélet* ügyében bizalmas nyomozás folyt, s a rendőrség feltehetőleg telefonlehallgatás útján jutott az információhoz, mert Levendel Júlia így beszélt meg a dolgot Eörsivel. A kéziratokat elkobozták, Tolnait pedig két évre kitiltották Magyarországról.⁷⁶⁸

Következett az *Új Symposion* két számának betiltása, Tolnai felfüggesztett börtönbüntetése, majd amikor 1982-ben letartóztatták Gojko Đogo szerb költőt, Tolnai Ottó szolidaritásának jeléül verset írt neki *Orfeusz új lantja* címmel, amelyik az akkor Sziveri János által szerkesztett *Új Symposion* 1982. novemberi, 211. számában jelent meg (az 1983 májusában leváltott szerkesztőség bűnlajstromán ez is szerepelt). Amikor 1992-ben Tolnait megkérdezték, mit szól ahhoz, hogy az egykori üldözöttből az aktuális politika egyik legnagyobb támogatója lett, Tolnai azt felelte: „Amikor be akarták zárni a költőt, így kellett reagálnom, és ezt a szegmentumot érintettem, nem pedig Đogo poetikáját és személyiségét.”⁷⁶⁹

A nyílt politikai szintéren Tolnai 1988. március 6-án jelent meg, amikor a Vajdasági Íróegyesület közgyűlésén őt is beválasztották a vajdasági írószervezet kollektív vezetőségébe, az elnökségbe.⁷⁰

1988. szeptember 22-én a Vajdasági Íróegyesület elnöksége napirendre tűzte a Jugoszláv Írószövetség évi közgyűlésének előkészületeit.⁷¹ Konstatálták, hogy az 1988. október 3-ától 6-áig a macedóniai Gyevgyeliján sorra kerülő közgyűlésen a Vajdasági Íróegyesületben megválasztott küldöttek közül Boško Petrović,

⁶⁸ Szőnyi Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956–1990*. 2. köt. Budapest, 2012, Noran Könyvesház, 167.

⁶⁹ Čakširan, Angelina: Orfej sa balkanskog tepiha. *Nezavisni Indeks* (Újvidék), 1992. június 20. 13.

⁷⁰ Slavco Almájan a Vajdasági Íróegyesület új elnöke. *Híd*, 1988. 4. 560.

⁷¹ t[Turi] t [Tibor]: Jugoszlávia és a jugoszlávság. Az Írószövetség évi tisztújító közgyűlését október 3-ától 6-áig tartják meg Dojranon. *Magyar Szó*, 1988. szeptember 23. 13.

Miro Vuksanović és Julian Tamas részvételére lehet számítani, míg a többi akkor megválasztott küldött (Aleksandar Tišma, Slavco Almajan, Bányai János, Miroslav Egerić, Mihai Harpany) más elfoglaltsága miatt nem lesz jelen. Ezt követően – mint a jegyzőkönyv fogalmaz – „elfogadásra került a javaslat, hogy a közgyűlésre menjen el Tolnai Ottó is”.⁷²

Itt már felsejlett a rá váró nagy jövő.

A közgyűlésen elmondott beszédének eredeti címe: *Izlaganje o moru, o morama*. Szó szerint: *Traktátus a tengerről, a szorongásokról*, illetve *A tengerről, a tengernyi gondról*. De már az eredeti, szerbhorvát nyelvű cím közlése is gondot okozott. Az újvidéki *Dnevnik*, először *O moru, o morima*⁷³ (A tengerről, a tengerekről) címmel közölt belőle részletet, a belgrádi *Književna reč* viszont megtoldta a címet: *Izlaganje o moru, o morama, o moranjima*⁷⁴ (Beszámoló a tengerről, a szorongásokról, a muszájokról).

Látszott, hogy nem tudnak mit kezdeni vele. De nem csak a címmel.

„Én, a magyar író, szerbhorvátul írom e sorokat Jugoszláviáról és a jugoszlávságról” – kezdte beszédét Tolnai. Majd elmondta, hogy amikor Krleža megkérdezte tőle, tud-e horvátul, és ő azt válaszolta neki, tud egy kicsit szerbhorvátul, Krleža „úgy fölnevetett, hogy majd beesett hatalmas íróasztala alá”, mondván, ő az anyjától horvátul tanult meg beszélni, és felajánlotta Tolnainak, „Újvidék a ti nemzedéketeknek kicsi, gyertek Zágrábba, írjatok horvátul.”

Tolnai a közgyűlésen mondott beszédben azt is szóvá tette, hogy amikor a szerb Dobrica Ćosić írt az *Új Symposion* betiltásáról, bizonyos értelemben védelmébe vette őket, de a betiltás okaként csak Rózsa Sándor „dilettáns szatíráját”⁷⁵ említette meg:

⁷² Zapisnik sa sednice Predsedništva Društva književnika Vojvodine održanog 22. septembra 1988. god.

⁷³ O moru, o morima. *Dnevnik*, 1988. október 19. 16.; *Izlaganje o moru, o morama*. *Dnevnik*, 1988. november 2. 13.

⁷⁴ *Izlaganje o moru, o morama, o moranjima*. *Književna reč*, 18. évf. 335. sz. 1989. január 10. 3. Ezt a szöveget vette alapul a szlovák és a ruszin fordítás is: *Vykład o mori, o morách, o musenjach*. *Nový život*, ročník 41 číslo 3, marec 1989, 163–167; Tolnai, Oto: *Vikladane o moru, o trapezoh, o musenyoh*. *Literaturne slovo* [a *Ruszke slovo* melléklete], 1988. november 1. 3.

⁷⁵ Rózsa Sándor: *Mindennapi abortusz*. *Új Symposion*, 76. [betiltott] szám, 1971. szeptember (megjelent 1971. november 18.), 344–345.

„Naiv magyar fiataloknak tűntünk, nem pedig tudatos jugoszláv értelmiségieknek [...] Gyönyörű elképzelésünk tehát ilyen enyhén nacionalizmus-szagú, ránk egyáltalán nem jellemző, jelentéktelen dilettáns dolgokon futott zátonyra. Úgy tűnik, a világ, a környezet csak saját problémáit látja és felhasznál bennünket napi taktikai céljaira. Ez a szellemi jugoszlávság – amely a kisebbségi irodalmak tükrében még nagyobbra nőtt – illúzió lett volna csupán? Nem tudom.”

Éppen azokban az órákban, amelyekben Tolnaiék a volt Jugoszlávia legdélibb pontján tanácskoztak, töprengtek, találgattak, Újvidéken folytak a tüntetések, amelyek akkor értek véget egy csapásra, amikor lemondott a Vajdaság alkotmányjogi státusát, Szerbiával szembeni önállóságát védő tartományi vezetőség. Helyét azok foglalták el, akik a belgrádi vezetőség oldalán álltak a Szerbia alkotmányjogi státusának ügyében a föderáció intézményeiben folyó politikai harcokban. Az 1974-ben meghozott szövetségi alkotmány ugyanis a Szerbián belüli két tartományt, Vajdaságot és Kosovót is a Föderáció alkotóelemeként határozta meg, így a szövetségi szervezetben, tehát az államelnökségben is a tartományoknak külön képviselőik voltak. Amíg a belgrádi vezetés konfliktusban állt a tartományi vezetőségekkel, addig ez a helyzet a Föderáció szerveiben a hátrányára volt, de – gondolták –, ha a tartományokban a saját embereiket emelik pozícióba, akkor az addigi hátrány egyszerre előnyükké válik, szavazatuk megháromszorozódik a Föderáció szerveiben.

Ennek a politikai játszmának a része volt a Jugoszláv Írószövetség is. Látnia kellett ezt Tolnainak, aki a tengerről szóló beszédét ilyen elhatárolódással fejezte be:

„A tengerről, a tengernyi gondról beszélve semmit sem akartam bizonyítani, semmilyen tézist nem akartam kifejtteni vagy becsempészni. Nem mondtam, hogy igen, azt sem mondtam, hogy nem, hanem épp az ellenkezőjét – mint egyik politikusunk állította a hatvanas években az Ifjúsági Tribünön egy heves vitában. Igen, épp az ellenkezőjét. Illetve épp csak annyit, amennyi magában a szövegben megragadt.”

Ugyanebben a beszédben a következőket is mondta:

„Külföldön gyakran megkérdezik, mi a különbség a magyarországi írók és a jugoszláviai magyar írók között. Tréfálkozva azt válaszolom, hogy a magyarországi magyar íróknak nincs tengerük. Nekünk pedig van – nekem van.”

Sokakkal együtt akkor még ő sem látta, hogy ezzel az írószövetségi hadakozással megkezdődött a tenger elvesztése is.

Vajdaságban a dogmatikus vezetés kiebrudalása könnyen és gyorsan ment. Más volt viszont a helyzet Kosovón. Miután 1988. november 17-én leváltották Kaqusha Jashari kosovói pártelnököt, Azem Vllasit pedig kizárták a tartományi pártbizottságból, Kosovón tömeges tüntetések kezdődtek. Ezek támogatásaként a Trepčai Kombinát 1350 bányásza 1989. február 21-én sztrájkba lépett a Stari trg-i tárnában, aminek a JSZSZK Elnöksége 1989. február 27-én meghozott határozata alapján 1989. március 2-án bevezetett rendkívüli állapot és kijárási tilalom vetett véget. Ezen a napon tartóztatták le Azem Vllasit, az egyik legnépszerűbb albán vezetőt és még két személyt, akiket a bányászok sztrájkjának megszervezésével vádoltak. Másnap, 1989. március 3-án viszont Újvidéken összeült a Vajdasági Íróegyesület elnöksége. A kollektív vezetés elve alapján, miután a román nemzetiségű Slavco Almajan egyéves megbízatása lejárt, az elnökség Tolnai Ottót választotta meg elnökének. Ebben a minőségben vett részt már másnap Belgrádban Szerbia Íróegyesületének rendkívüli közgyűlésén, amelynek a témája Kosovó volt. Matija Bećković bevezetőjében kijelentette, hogy

„A rendkívüli közgyűlés összehívását a rendkívüli események tették szükségessé. Ezekről az eseményekről szólniuk kellene a szerb íróknak, hallatnia kell a szavát írói szervezetüknek is. Közösségünk fennmaradásáról, a szerb nemzet és kultúra sorsáról van szó. [...] Egy szerb se ejtette ki a száján soha azt a szót, hogy szlovén alkotmány, a szlovén írók pedig javasolják az albán alkotmány bevezetését Szerbiában. [...] A rigómezei csata hatszázadik évfordulóján is ki kell mondanunk: Kosovó Szerbia része és e tény nem befolyásolja se az albán natalitás, se a szerb mortalitás. Ott annyi a szerb vér és a szerb szentség, hogy akkor is szerb lesz, ha már egyetlen szerb se marad ott.”⁷⁶

⁷⁶ Neka u Jugoslaviji svako uspravno korača. *Politika*, 1989. március 5. 8.

Tolnai érezte, ha ebben a hangulatban semleges marad, azt már a felajzott publikum elhatárolódásnak veszi. Beszédében tett egy gesztust, mondván:

„Gyakran beszéltem (talán még gyakrabban is beszélhettem volna) a jugoszláv irodalmak iránti lelkesedésünkről. Meg voltunk győződve, hogy nagy kincsre találtunk: ki mondhatja még el magáról, hogy öt-hat olyan irodalmat ismer – még hozzá belülről! – mely számára teljesen idegen nyelven íródott. Többek között ezért is fölényben éreztük, európaiabbnak tudtuk magunkat még a magyarországi írókkal szemben is. Igen, én még a szlovén írókkal szemben is inkább európai írónak éreztem magam, egyebek között azért is, mert jobban ismertem irodalmukat, mint ők az enyémet. De Ljubljanában és Zágrábban emellett is többször »megsértettek« mint délit. Észrevették, hogy rosszul beszélem a nyelvüket, azt hitték, déli vagyok. De ez esetben kissé melléfogtak. A világ nagyobb, mint gondolták. A világ mindig nagyobb, összetettebb, mint gondoljuk. Tehát volt alkalmam látni, saját bőrömen érezni az albánok iránti viszonyulásukat is...”⁷⁷

De a folytatásban csak kimondta:

„Igen, én a nemzetekről sem tudok másként gondolkodni, beszélni, mint az írókról: szeretettel – alázattal. Mindig, minden esetben. Semmiképpen sem beszélhetek a napi politika arrogáns nyelvén. (Különbén az európaiságról, saját európaiságomról sem beszélnék soha.) Mindig szerbokról és albánokról, albánokról és szerbokról kell beszélnem, immár nem választhatom szét őket, függetlenül attól, hogy ki van lépésen ebben az iszonyatos sakkjátszmában.”⁷⁸

Szóval, ekkor már nem volt könnyű egyensúlyozni, az össze-
jövételen inkább a harcba készülők ropták a táncot a tűz körül.

⁷⁷ Tolnai Ottó: Egy fonál még vezet valahova. Felszólalás Szerbia Íróegyesületének rendkívüli közgyűlésén. *Magyar Szó*, 1989. március 7. 15.

⁷⁸ Tolnai, Oto: Staze bez mržnje. Svet je uvek veći. Ne mogu ni o narodima drukčije razmišljati, govoriti, nego kao o književnicima: sa ljubavlju – ponizno. *Dnevnik*, 1989. március 8. 16.

A vezérek – mint hadba készüléskor mindig – világos állásfoglalást vártak. A *Borba* című belgrádi napilap ankétja is azt kérdezte címében: „Kinek az oldalán állnak az írók?” Tolnait is megkérdezték. Így válaszolt:

„Nemrég a művelődési minisztérium vendégeként Dániába utazva meglátogattam az ottani írószervezetet is. És a napokban mind gyakrabban jut eszembe ez a koppenhágai nyugodt, csendes épület, az ebéd hangulata, gyertyákkal az asztalon, amikor két író – mi is kellene több, minek mindig azok a küldöttségek? – csöndben beszélget Kierkegaardról, akinek a könyvét a fiatal Andrić magával vitte a börtönbe, vagy Jefta Perić belgrádi festőről, akinek dán volt a felesége. [...] Mind gyakrabban eszembe jut ez a csendes ebéd a dán írók székházában. És akkor önkéntelenül eszembe jutnak a szocialista országok nagy, zajos írószervezetei, köztük a miénk is. Én a dán modell mellett vagyok, ahol két író csöndesen beszélget. A Jugoszláv Írószövetséget így képzelem el. Úgy is mondhatnánk, ez az európai modell. Tehát: csendben és gyertyákkal. Ha fölemelem a hangom, ha elkezdek kiabálni, a gyertyák kialszanak...”⁷⁹

Aztán valamelyik hasonló nyilatkozata után újvidéki házának csukott ablakán egy téglát hajítottak be, ő pedig nem sokkal később a Virág utca 3-ból Palicsra költözött. Addig azonban még várt rá egy – szinte jelképesnek mondható – megpróbáltatás.

A Jugoszláv Írószövetség 1988. októberében megtartott közgyűlésén Tolnai Ottót is beválasztották az elnökségbe. A szeme előtt játszódott le a szervezet szétesése. A Kosovói Íróegyesületből kiléptek a szerb írók, ezt követően Szerbia Íróegyesülete nemlétezőnek nyilvánította a déli tartomány íróegyesületét. A Macedón Íróegyesület és a Kosovói Íróegyesület között már évek óta nem volt semmilyen kapcsolat. A Kosovóban bevezetett rendkívüli állapot miatti szlovén tiltakozás után a Szerb Íróegyesület megszakította kapcsolatait a Szlovén Íróegyesülettel. Az egyesületek már el sem küldték a munkájukról szóló dokumentumokat a Jugoszláv Írószövetségnek, amelynek elnökségi ülésein mind

■

⁷⁹ Mrvoš, Bogdan: Šta će biti sa Savezom književnika? (4) Na čijoj su strani pisci? U današnjem nastavku ankete o sudbini književničke organizacije govore Matija Bećković (Srbija) i Oto Tolnai (Vojvodina). *Užas od ravnopravnosti i odavno mrtve fraze.*

Budućnost će presuditi. Gospodo i drugovi, može li tiše? *Borba*, 1989. március 17. 11.

jobban elmérgesedett a hangulat. Közeledett az új közgyűlés megtartásának időpontja, és a korábban meghatározott sorrend szerint a Vajdasági Íróegyesületnek kellett elnököt javasolnia. Tolnai Ottóra esett a választás, aki ennek körülményeit egy interjúban így mondta el:

„Kedves barátom, Aleksandar Tišma kellett volna hogy legyen az elnök, de ő okos volt és ravasz: engem javasolt, akárcsak Vujica Rešin Tucić, Vojislav Despotov és Judita Šalgo. Szerettem ezeket az embereket, és úgy gondoltuk, valamit mégis lehet csinálni.”⁸⁰

A Jugoszláv Írószövetség elnöksége 1989. október 27-én határozta el a közgyűlés összehívását. Úgy döntöttek, hogy a közgyűlést Vrnjačka Banján tartják meg december 8-a és 10-e között. Elfogadták a Vajdasági Íróegyesület javaslatát, miszerint Tolnai Ottó az elnökjelölt.⁸¹ Az ülésen a kosovói és a szlovéniai egyesület képviselői nem voltak jelen.

Időközben felmerült a kérdés, mi történjen, ha a közgyűlésen nem vesz részt valamelyik tagszervezet, hiszen a statútum szerint döntést csak konszenzussal lehet hozni. Miután a szlovén, a horvát és a kosovói íróegyesület jelezte, hogy nem kíván részt venni a közgyűlésen, a macedón egyesület pedig javasolta, hogy fél év múlva tartsák meg a rendezvényt, a további egyeztetések érdekében 1989. november 24-én az elnökség úgy döntött, hogy a közgyűlést 1990. január 9-e és 11-e közötti időre halasztja.⁸²

A távolmaradások után lemondott Slobodan Selenić elnök, egyúttal kijelentette:

„Nyilvánvalóan nem lehetséges az együttműködés azok között, akik nem kívánnak együttműködni. A továbbiakban az írószövetség ügyeit a titkárság és Adam Puslojić titkár intézi.”⁸³

⁸⁰ Nonin, Gordana D.: „Azur ekspresz” od slepog koloseka do Evrope. *Danas*, 2012. április 27.

⁸¹ „a jugoszláv elnökség megválasztott, de a közgyűlést már nem tudták összehívni. Tehát elnök voltam, átvettem az irodát...” In Tolnai Ottó: *Költő disznószírből. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező Parti Nagy Lajos. Pozsony, 2004, Kalligram, 341.

⁸² *Híd*, 1989. 12. 1478.

⁸³ *Híd*, 1990. 1. 112.

Akkor azonban már nem volt mit intézni. Tolnai így élte meg a befejezést:

„Azzal a szándékkal utaztam Belgrádba, hogy bezárkózzunk a Jugoszláv Írószövetség irodájába és közös felolvasásokat szervezzünk. De odaérve láttam, hogy kikapcsolták az áramot. Odajött hozzám Matija Bećković meg Mihiz [Borislav Mihajlović], és közölték, papírjuk van arról, hogy ezek a helyiségek Szerbia Íróegyesületéhez tartoznak. A Szerbiai Íróegyesület és a Jugoszláv Írószövetség helyiségeit egy szekrény választotta el, amit ők eltávolítottak. Ezzel az övük lett minden. Többet nem mentem oda.”⁸⁴

Gyökér és lomb

„Gyökérzetünk a magyar nyelvbe kapaszkodik, ám ágaink ebben a szellemi közegben lombosodnak” – nyilatkozta Tolnai Ottó a *Danas* című zágrábi hetilapnak.⁸⁵ Valójában viszont, egyéni sorsát tekintve, éppen fordítva történik, gyökérzete a jugoszláv szellemi közegből táplálkozik, ám ágai a magyar irodalomban lombosodnak.

Amikor értelmese nyíladozni kezdett, 8-9 évesen, általános iskolás korában, javában dúlt a Tájékoztató Iroda kampánya Jugoszlávia ellen. Az északi határ hermetikusan le volt zárva; Rákosi rendszeréről csak a legrosszabakat lehetett hallani. Tolnai ott lubickolt ebihalként a Tiszában, a zsákutca nyugalmában.

Az első erőteljes impulzusok délről érkeztek.

Tízegynéhány éves korában már meglátja az Adriát, de 26 éves, amikor először jár Magyarországon.

Tolnai felteszi a kérdést, „hogyan lehet az egyik kisebbségi magyar költő műzsája dalmát, Ratka?!,⁸⁶ a másiké meg indonéz, Doreen?!”⁸⁷ De Tolnai esetében érdemes még jobban visszamenni az időben, a zentai gimnáziumi évekkig, ha műzsáit vesszük sorra.

■

⁸⁴ Nonin, Gordana D.: „Azur ekspresz” od slepog koloseka do Evrope. *Danas*, 2012. április 27.

⁸⁵ Görbe tükrök labirintusa... Tolnai Ottó interjúja zágrábi *Danas*nak. *Magyar Szó*, 1989. április 15. 13–14.

⁸⁶ Domonkos István első, 1963-ban megjelent verseskötetének címe: *Rátka*.

⁸⁷ Tolnai Ottó: *Költő disznósírból. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező Parti Nagy Lajos. Pozsony, 2004, Kalligram, 106.

„Legnagyobb hatással rám egy idősebb szerb nő volt, akibe szerelmes lettem, akit a város félig-meddig könnyű nőnek tartott, mert nagyon mutatós volt és nagyon szabadon élt. Pontosan nem tudom, hogy az volt-e, nem tudom megítélni, nem hiszem. Borzasztóan megtetszett az a nő, összekerültem vele, vele éltem szinte, emiatt ki is akartak dobni a gimnáziumból. Nagyon foglalkoztatta az irodalom, és ő ismertetett meg a modern szerb költőkkel, a retikülje tele volt szerb költők versesköteteivel. A szerelemmel együtt jött a modern költészet, a modern szerb szürrealizmus és a szerelem valahogy nálam együtt volt, és nem hogy problémát jelentett, hanem egy eufórikus pozitívumot.”

Az előző fejezetben idéztük Bori Imrét, aki Illyés Gyula kapcsán megállapította, induló avantgárd időszak után már „nem pusztán csak költő volt, hanem még valami más funkciójú ember is.” Illyés Gyula egyik verse ürügyén Bori felidézte küldetése tudatára ébredésének pillanatát is. Tolnai ezt egy interjúban maga teszi meg.

„Emlékszem – egyik legélesebben metszett, legtisztább színekkel felkent kép, amit hordozok – 1966 márciusa Rovinjban. Ahogy a sötét, ködös tél [...] mintha egy pillanatnyi kihagyása volna csupán a természetnek, [...] ahogy a tél hirtelen megszakadt és berobbant a tavasz, akárha egyszerre, mind kinyílt a virág, úgy tűnt, mintha a Teremtő egyik legszebb, legüdebb vásznát akarta volna kirakni, megmutatni nekünk. [...] Itt meg kellene állni. És többé sehová se mozdulni. [...] Megállni annál a pillanatnál, ahogyan fázósan és félőn, mindig ugrásra készen, a riván baktatva, [...] senki (kisebbségi irodalmár, aki még kisebbségében sem létező, pár gubancos szöveg, egy akárha kátránnyal kent fedelű kötetecske szerzője, egy perturbációkat idéző, 1961-el állítólag új korszakot bejelentő melléklet elindítója, akinek a zsebében per pillanat egyetlen para sincsen), egyszer csak megállsz. Megtorpansz valójában. És megteszed azt az első félfordulatot. A víz, a nyílt tenger (a pučínában benne a hasadás, a természet hajnalhasadása, az irodalmi anyag hasadása is végső soron) felé. Megrázkódsz, s akárha varázsérintésre, megszűnik a didergésed, megváltozol, új emberré leszel, akcióba kezdél máris, [...] amikor a végtelen az ólomlemez mögött [...] ismét azt mondja, hogy vagyok, mármint van olyan, ott az orrod előtt kezdődik

is már, van olyan, hogy végtelen, már benne is vagy, már bele is zuhantál szinte, már szeded is a horgonyt, már ki is hajóztál, része vagy, kint vagy a halászokkal, átjár a sós és kátrányos vízszag, átnedvesít a pára, s aztán, ahogy visszatérsz, megszédít a robbanó leánder (babérrózsa), a bogumil mételyes illata.”⁸⁸

Versében⁸⁹ ugyanakkor magyarországi útja során ezt írja:

*„nagyvad-lesbe bujdosok
haza
a nem-hazába
[...]
először írok itt verset
hogy majd új csempészárumat
a palackba
torkomon leengedjem
vagy feleségem ágyékába rejtsem”*

Amikor Bori Imre írt a magyarországi irodalomról,⁹⁰ akkor Tolnai vitába száll azzal az állításával, hogy a legújabb magyar líra „Juhász Ferenc–Nagy László nemzedékének árnyékában nőtt fel [...] Nem várt rájuk betöltetlen tér [...] Az új nemzedék langyosabb televényből szívta éltető nedveit, tagjai kisebb nyomású légkörben indultak, intimebb világban nézhetek szét, mintegy készen kapva a világot...” Tolnai szerint „Bori túlságosan közel hajolt tárgyához, és a fától nem látja az erdőt [...] A félreértés, azt hiszem, onnan ered, hogy Bori nem ismeri teljes egészében a legújabb, hangsúlyozom, a legújabb nemzedéket.”⁹¹ Példaként hosszabban idézett Szentjóbý Tamás és Altorjai Gábor happeningjének leírásából.

„... A lugas elején babakocsi fogadta a résztvevőt, benne két foszlásnak indult baba feküdt egymás nyakába borulva. [...] T. [...] Derékig földbe ásva gépelt. [...] Ezután a résztvevők lementek

■

⁸⁸ Tolnai Ottó: *Költő disznózsírból. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező Parti Nagy Lajos. Pozsony, 2004, Kalligram, 95–97.

⁸⁹ Budapest 1968. augusztus 21. In Tolnai Ottó: *Agyonvert csipke*. Újvidék, 1969, Forum, 60.

⁹⁰ Bori Imre: A legújabb magyar líráról. *Híd*, 1967. 11. 1094–1110.; *Híd*, 1967. 12. 1137–1179.

⁹¹ Tolnai Ottó: Néhány megjegyzés Bori Imre *A legújabb magyar líráról* című írásához. *Új Symposion*, 34. sz., 1968. február, 12–13.

a pincébe vezető lépcsőn. [...] Hozzáláttunk az ebédhez. Hideg paprikás krumplit ettünk. [...] Ezután egy nylonzsákot vettünk elő, és hányni kezdtünk a zsákba. [...] Ezután nagy mennyiségű tollat vettünk elő, [...] a résztvevők közé dobtuk, akik azt visszahajították, majd mi újra csak közénk szórtuk. [...] T. gipszet kevert, piros és kék festékkel színesítette. [...] Gipszet dobtunk a falra és a közönségre is. Bokáig álltunk a festéktől beszíneződött vörös tollban. [...] ketten próbáltunk hatvan embert összekötni, J.-vel a sorok között botorkáltam, mikor T. összetörte a villanykörtét és sötét lett. Vártunk. Mozdulni kezdtek...”⁹²

Tolnai számára tehát Magyarország a negatív, Jugoszlávia a pozitív impulzusok forrása volt. Miután először Zágrábban, majd Újvidéken, a Magyar Tanszéken személyes kapcsolatba is kerül Sinkó Ervinnel, általa pedig Miroslav Krležával, ez a beállítódás fokozódik, elméleti alapot is kap. De Sinkó azon tanítása mellett, hogy Jugoszláviában kell az igazi, szabad magyar irodalmat a jövőben kifejleszteni, a *Symposion* szerkesztőjeként, magyarországi személyes kapcsolatainak kialakítása után, a magyarországi ellenzéki alkotók publikációs lehetőséghez juttatását is feladatának tartja.

Tolnai gyakran élt a „mi közük hozzá”, vagy „mi köze hozzá” meghatározással, amikor a más irodalmakhoz való viszonyáról beszélt. A jugoszláviai irodalmak esetében:

„Gyönyörű dolog egy másik irodalmat ismerni belülről [...] ez a viszony [...] sosem is volt kölcsönös, de hát mi közük hozzá, hogy szeretem őket. [...] mi, úgy tűnhetett, valami önként vállalt kisebbségi pozícióból szerettük őket, jöllehet éppen hogy felülről, a magasabb nívóról [...] sosem is voltak tudatában, de ez az ő bajuk, a mi nyereségünk nagyobb, még akkor is, ha ez per pillanat egyáltalán nem látszik, sőt az ellenkezője látszik.”⁹³

Vagy Magyarország ügyében:

⁹² Az ebéd. (In memoriam Batu kán). *Új Symposion*, 34. sz. 1968. február, 12–13.

⁹³ Tolnai Ottó: *Költő disznósírból. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező Parti Nagy Lajos. Pozsony, 2004, Kalligram, 78–79.

„Mi is akartunk bizonyos függetlenséget a magyarországi irodalomtól, tehát hogy mi függetlenül itt ezt a mi kis szellemi laboratóriumunkat, közel a jugoszláv szellemiséghez létrehozhassuk. Valahogy úgy, hogy mi szeretjük a magyar irodalom bizonyos eredményeit, vagy a magyar irodalmat, de mi köze hozzá öneki.”

Az egybetartozás és különállás egyidejűségéből eredő bonyolult viszonyrendszert, ennek kialakulását, egyes történelmi helyzetekben való változását mi most – az egész kötet alapvető intenciójával összhangban – természetesen társadalomtörténeti aspektusból vizsgáljuk. Egy példán, a nyelv példáján azonban jól érzékeltethető, mennyire körültekintően kell kezelni a külső és belső aspektusnak, a politikai és poétikai vonatkozásnak az egymáshoz való viszonyában megmutatkozó komplexitást.

Tózsér Árpád írja naplójában:

„2000. október 13. Tolnai Ottó az utolsó magyar költő, aki nemcsak írja, hanem éli is a verset, a szöveget, a nyelvet, aki úgy ír, ahogy él. *Jégzsínór* című esszéjét (elbeszélését? kisregényét? szövegét?) az októberi *Forrásban* egy szuszra olvastam végig. [...] Érdekes viszont, hogy az ún. kánonképző kritikusok (Balassa, Kulcsár Szabó, Margócsy stb.) nemigen vesznek róla tudomást. Miért vajon? Ők is „vidéki Orfeuszoknak” tartják (ahogyan a költő aposztrofálja saját magát)? Sajnos – vagy talán nem is annyira sajnós! –, ebben a „vidékiségben” van is valami: Tolnai Ottó a nyelvkezelésben autodidaktának tűnik – sok nála például a funkcióatlan dialektizmus –, de valószínűleg innen való nyelvi gátlástalansága, féktelen szürrealizmusa, áradó szabad asszociációi is.”⁹⁴

Tózsér funkcióatlan dialektizmusról beszél feltételezhetően olyan esetekben is, amikor Tolnai egyszerűen csak a saját nyelvén ír. A funkcionális dialektizmus nyilván az lenne, ha Tolnai azért „alkalmazna” dialektizmust, hogy egy beszédhelyzetben a „másságot” érzékeltesse. Tehát demonstráljon valamit. Ez tehát a „belső”, a poétikai megközelítés. Amikor viszont az ötvenes

■

⁹⁴ Tózsér Árpád: Görbe gríz – naplókülönnyomatok Tolnai Ottónak. *Ex Symposion*, 83. sz. (2013.), 57.

években Jugoszláviában már égetően szükséges volt egységesíteni a magyar nyelv használatát az iskolákban, a sajtóban és a könyvkiadásban, akkor felmerült a kérdés, hogyan kell viszonyulni a magyarországi szabályozáshoz.

„A Testvériség-Egység kiadásában 1953-ban megjelent helyesírási szótár valóban igen jó szolgálatot tett. Egy évre rá azonban megjelent a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában *A magyar helyesírás szabályai* 10. kiadása [...] A fő probléma jelenleg annak eldöntése, milyen állást foglaljunk az MTA kiadványával kapcsolatban. Érvényesek-e az Akadémia rendeletérejű szabályai a mi nyelvünkre is? Érveket könnyen találhatunk pro és contra is. Ha függetlenítjük magunkat az MTA határozataitól, a jelenleg fennálló kettősség méginkább kiéleződik. Ez pedig ugyancsak zavarólag hatna olvasmányainkban, hisz újabban könyveink nagy részét a magyar kiadóktól várjuk. Az elszakadás azért sem indokolt, mert elegendő szakember és szaklap híján mi nehezen tudnánk felmérni és irányítani a nyelvi jelenségek alakulását [...] Ha a másik oldalról nézzük a kérdést, hamar beláthatjuk, hogy automatikusan minden megfontolás és fenntartás nélkül mégsem fogadhatjuk el a kívülről jövő határozatokat. Nem tehetjük ezt, hiszen ahogy minden országnak, így a mi életünknek és vele együtt nyelvünknek is megvan a maga sajátos fejlődési iránya. Furcsa lenne, ha a nyelvet el akarnánk választani a nyelvet befolyásoló, módosító körülményektől, tényezőktől (nemzetiségi összetétel, társadalmi, gazdasági és politikai feltételek stb.). Nem kötelezhetnek bennünket olyan szabályok elfogadására, amelyek ellentmondanak a mi felfogásunknak és egész helyzetünknek. Vegyünk egy elgondolkodtató példát. Az Akadémia kiadványának 125. pontja kimondja: »Kisbetűvel kezdjük a történelmi események nevét [...] Kivétel: a Nagy Honvédő Háború és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom« [...] Mert nekünk is vannak jelentős történelmi eseményeink.⁹⁵

A szerző a cikk végén megjegyezte: „Jó lenne, ha az egykori Helyesírási Bizottság ismét megmutatná magát.” Bizonyos értelemben ez is történt; az Újvidéken megalakult Nyelvművelő Egye-

⁹⁵ Dancsó Jenő: Helyesírásunk problémái. *Híd*, 1958. 3. 227–229.

sület 1961. október 15-én a *Magyar Szóban* közzétette javaslatát „a Helyesírási Szabályok egységes és következetes alkalmazásáról és e szabályok Jugoszláviai Függelékkel való kibővítéséről”, amelyet több tanácskozás után 1962 márciusában véglegesítettek.

Mindezt egybevéve milyen viszonyt alakítottak ki ezek a körülmények Tolnai Ottóban a nemzet, a nemzeti irodalom, a nemzeti kisebbség fogalma iránt? Idézet New York-i beszédéből:⁹⁶

„Tolnai Ottónak hívnak. Ám – s már itt elkezdődnek a problémák, már itt elkezdődik a költészet –, igazi nevem: Kracsun (románul, mert őseim egyik ága minden bizonnyal román eredetű: crăciun karácsony); nagyapámat ugyanúgy hívták, mint a szerb barokk legnagyobb festőjét: Kracsun Tódor – Teodor Kračun (később a festő Kračunovićra változtatta nevét). Úgy tanulmányozom festészetét, lévén képzőművészeti kritikus, úgy írok a képeiről, ikonosztázairól, mintha nagyapám, a kanizsai hentes festette volna őket.”

Amikor a beszéd megjelent a *Híd*ban,⁹⁷ levelet kapott Ilia Mihálytól.

„Kedves Ottó barátom, a *Híd* februári számában olvastam a New York-i beszédedet. Már régebben is szóltál a Kracsun névről. Akkor is mondani akartam, de a beszédhelyzet nem úgy hozta, hogy ne bizakodj, nem román név. Fehértói Katalin *Árpád-kori kis személynévtár* című, közel négyszáz oldalas könyvében, megjelent 1983-ban, Budapesten, szerepel ez a név több változatban. Kracin, Krachin, Karac, Karacinusz, Krachun változatokban. Első adat 1138. Így pedig szó sem lehet arról, hogy román név legyen, a románok sok helyen lehettek akkor, de itt nem.”

Tolnait, mint mondja, különösen érte az a mondat, hogy ne bizakodj, nem román név.

■

⁹⁶ Az 1984. december 13–14-én New Yorkban megrendezett Magyar Költészeti Fesztiválon Eörsi István, Tolnai Ottó, Tóth Erzsébet, Baránszky László és András Sándor lépett fel.

⁹⁷ Tolnai Ottó: New York-i beszéd. *Híd*, 1989. 2. 220–203.

„A magyarságod elárulása, nem fölállalása, a nemzeti kérdések negligálása, gyávaság, szóval, mindenféle vád is érheti az embert, amikor azt mondja, hogy román is. És ér is. [...] Persze nem Ilia részéről. Ő az én segítő bátyám, különösen bátyám halála óta. [...] Ez a levele része az én munkásságomnak, úgyhogy ha a New York-i beszédet közlöm, akkor vélhetően a függelékben ott lesz ez a levél is. Viszont, érdekes mód, megírágták az egerek. [...] Én nem messze aludtam ettől a fióktól, hallottam, hogy állandóan dolgozik ez az Ilia-levél, hiszen állandó lelkiismereti problémám volt, hogyan van az, hogy én büszke lennék arra, hogy román vagyok. De nem azonosítottam a finom zajt. Ám egyszer, amikor kerestem valamit a fiókban, észrevettem, hogy az egerek megették az egész szotyolát. Valamint az említett levél egy részét. Belefészkeltek, belekölykeztek. Eredetem mibenlétébe.”⁹⁸

Milyen képletet talált ki magának Tolnai a hovatartozásról szóló kérdés kezelésére?

Úgy mondta, tényleges kapcsolataik az úgynevezett irodalmi központokkal nem voltak, igazán sehol sem fogadták be őket, mert „nem hordtuk homlokunkon [...] kisebbségi sorsunk bús pecsétjét”. Hogy miért nem? Szerinte abból a meggyőződésből, hogy „a kis és a nagy formák játéka, libikókája kapcsán, ezeknek a mozgásoknak a peremén lévő közösségek, ún. nemzetiségek [...] úgy lebegnek e történesek közepette, mint a parafadugók, ha szerencsésük van, az új nagykereten belül találják magukat, ha nem, akkor csak tendálhatnak arrafele, tovább élve furcsa életüket, amelyre már rég külön szerveik fejlődtek a parafaszerű külső ellenére...”⁹⁹ Ebben a helyzetben – mondja Tolnai – „normálisnak vettük, hogy a magyarság számára az a maximum, ha itt egy komoly, nagy nemzedék működik magyar nyelven, az a legnagyobb magyarságvédő és a legnagyobb misszió a magyarság számára, és ez eleve benne volt, hogy eszünkbe se jutott, hogy azt még külön kell csinálni, tépni a mellünket vagy hasonló. Ha egy nemzedék ki tud futni magyarul, az a legtöbb, ezt még mindig így gondolom.

⁹⁸ Tolnai Ottó: *Költő disznósírból. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező Parti Nagy Lajos. Pozsony, 2004, Kalligram, 44–45.

⁹⁹ Tolnai Ottó: *Költő disznósírból. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező Parti Nagy Lajos. Pozsony, 2004, Kalligram, 133.

Mert ha nem tud kifutni, és amennyire nem tud kifutni, az már jelez rengeteg problémát egy-egy nemzetben belül. Ha egy nemzetiség vagy egy kisebbség olyan luxust megengedhet magának, hogy egy nemzedék így dolgozzon, ilyen irodalmat csináljon, mint mi, akkor ott tényleg vannak feltételek és szabadság, és minden. És ahogy falba ütközik és konfliktusba kerül és betiltatik vagy leváltatik, vagy börtönbe kerül, az jelzi a magyarság helyzetét is.”

De nem lehetett nem észrevenni, hogy azok, akik széles látókörűségnek nevezték Tolnai nyitottságát, ugyanakkor nem voltak ilyen nyitottak saját nemzeti hovatartozásukat illetően. Miroslav Krleža és Dobrica Ćosić példáját már említettük.¹⁰⁰

Külön hosszú kifejtést igényelne az antológiák kérdése. Csak egy példa. A *Nuova poesia jugoslava* (Ciril Zlobec, Slavko Mihalić és Alekszandar Szpaszov válogatása. Parma, 1966, Ugo Guanda) című olasz antológia kihagyta a montenegrói és a nemzetiségi költőket, köztük a jugoszláviai magyarokat,¹⁰¹ akik kimaradtak a *Mai magyar költők antológiája* (E. Fehér Pál és Garai Gábor válogatása. Budapest, 1966) című kötetből is.¹⁰²

Maradt tehát a sajátos vajdasági, s azon belül a vajdasági magyar szellemiség koncepciója, amely viszont a titói Jugoszláviában, a sokszínűség kavalkádjában, egyértelmű politikai támogatással és mérhetetlen összegű anyagi ráfordítással létre tudta hozni a Konrád György szerint „legjobb magyar folyóiratot, a legjobb magyar avantgárd folyóiratot.”¹⁰³

Évtizedekig folyt a vita arról, hogy ez a folyóirat, illetve a *Symposion*-mozgalom mennyire volt beágyazva a vajdasági magyar szellemiségbe. Volt-e ilyen szellemiség, ha volt, milyen tényezők alakították, s e tényezők között milyen súllyal bírt a *Symposion*?

¹⁰⁰ A kérdés genézise szempontjából lásd Ćosić, Dobrica: A korszerű korszerűtlen nacionalizmus. *Híd*, 1962. 1. 21–31. és *Híd*, 1962. 2. 183–190.; Pirjavec, Dušan: Szlovénység, jugoszlávság és szocializmus. *Híd*, 1962. 3. sz. 289–303.

¹⁰¹ Tomán László: Figyelő. *Híd*, 1966. 11-12. 1338–1339.; Fehér Kálmán: Sok bába közt elvész a gyerek. *Új Symposion*, 19. sz. (1966); Šoljan, Antun: Népek, nemzetiségek és antológiák; Major Nándor: Nyílt levél Antun Šoljanhoz; Saffer Pál: A vita végén – vagy elején?; Tomán László: Figyelő. *Híd*, 1967. 1. sz.

¹⁰² Fehér Kálmán: Keserű „kedvcsináló” antológia. *Új Symposion*, 1966. 18. sz. 28.; Torma Dénes [Major Nándor]: Apartheid egy antológiában. *Híd*, 1966. 11-12. 1291–1294.

¹⁰³ Sebők Zoltán: Az őszinteség egy verzióját adhatjuk. Interjú Konrád György jeles magyar íróval. *Magyar Szó*, 1990. február 4. 12.

Időnként Tolnaiban is fölmerült a gondolat, hogy valakiknek a költője, de kiknek?

*kiskocsmá
a Telep és Újvidék között
magyar kisiparosok
gazdag nyomdászok
bosnyák albán barakkklakók
és én a költőjük
szeretünk itt
akár a kötél táncos
cipőpertlijén
a Telep és Újvidék között*

– írja *Viktória*¹⁰⁴ című versében. Indulásukkor szóhasználatukban szitokszónak számított a vajdaságiasság, annál már csak a „tópartiság” jelentett megvetőbb megbélyegzést, Palicsra utalva, az Újvidék–Szabadka ellentétek összefüggésében.

Tolnai és Domonkos a hatvanas években Vajdaság-szerte is fellépett, de ezek az irodalmi estek időnként botrányba fulladtak. „Egy zentai felolvasás után tiltakozó levelek árasztják el a *Magyar Szó* olvasói rovatát. Tolnainak hosszan kell magyarázkodnia a vajdasági közeg fojtó értetlensége láttán” – írja Thomka Beáta.¹⁰⁵ Nos milyen is volt a találkozásuk Tolnaiéknak egy igazi magyar kisiparossal? Senki se tudná tárgyilagosabban és szemléletesebben leírni, mint ahogy azt maga Tolnai a vele készült interjúkötetben elmesélte.

Egy sikertelen lánykérést követően Tolnai és Domonkos holt-részezen egy vadidegen házban találta magát.

„Ajtónyikorgásra ébredtünk. Egy kis, szürke emberke lopakodott be, kezében pálinkásüveggel. Ha a szerkesztő urak is úgy gondolnák, mondtá finoman nyújtva felénk a gyöngyöző, láncát tartó italt. [...] Az ágy melletti falon, a fotók között volt egy szép kislány. Ki ez a kislány?, kérdeztük. A szürke emberke ismét elsírta magát. A kislányom, mondta. [...] Egy napon elment a tejért. Igen?, kérdeztem. Nincs tehenük? Nincs, mondta. Még láttam, ahogy kezében a piros kandlival kifordult a kapun. Ez

¹⁰⁴ Tolnai Ottó: *Agyonvert csipke*. Újvidék, 1969, Forum, 87.

¹⁰⁵ Thomka Beáta: *Tolnai Ottó*. Pozsony, 1994, Kalligram, 14.

a piros kandli valahogy nagyon szépen hangzott. Egy piros tejeskandli.¹⁰⁶ Többé sosem jött haza. [...] A kis, szürke emberke közben minden bizonnal újra töltött. Elég az hozzá, hogy egyszer csak a földre, a szépen felmázolt földre zuhant, fejfelé lefelé. Volt ott egy sezlon, lefektették, szépen letakartuk. Ismét elaludtunk mi is. Egyszer csak hazaérkezett a háziasszony a piacról. Mi van a férjével?!, kérdezte meglepetten. Mondtuk, fáradtnak érezte magát [...] Kitűnő korhelylevest főzött, könnyű bánáti rizling csillogott az üvegkancsóban, végső ideje volt, ne explodáljunk a pálinka kerozinjától, hűteni kezdjük bensönket, hűteni a gépeket.”¹⁰⁷

Szóval, a szerkesztő úr megkérdezi: nincs tehenük? A falu bolondja – akiből nem lett udvari bolond – a faluból bolondot csinált, és még a kis, szürke emberke korhelylevését is megette.

„Virágcsendéleteidet nézegetve nemegyszer úgy tűnt, afféle bosszú is ez részedről, szart adni a pénzükért a buta, nagyképű embereknek” – írja Dobó Tihamér temetésére visszaérkezve. Aztán, mintegy megtorpanva, befékezve, így folytatja: „De ahogy tovább nézegettem őket, minden második vagy harmadik kép előtt titkon arra gondoltam, bár az enyém lehetne...”¹⁰⁸

A Homokvár szerzetese

Az Újvidékről Palicsra, az általa Homokvárnak nevezett házba költöző Tolnai Ottó fiatal korában azt tartotta küldetésének, hogy új fejezetet nyisson. Indulásának, a hatvanas évek közepének perspektívájából, társadalmi mozgásaiból arra lehetett következtetni, hogy „az *Új Symposionnal*, új fejezet nyílik, ami előtt, ami elől talán, mi még lemegyünk a tengerre.”¹⁰⁹

De miért „ami elől?” Megérezte volna, hogy vége a „zengő tombolásnak”, megtörtént a régi keretrendszer szétfeszítése, ezt elvégezték, de most elkezdődik az új szabályok szerinti kon-

¹⁰⁶ Versbe is beemelte. Tolnai Ottó: *Verssek. Rekapituláció*. Forum, 1975, Újvidék, 5.

¹⁰⁷ Tolnai Ottó: *Költő disznósírból. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező Parti Nagy Lajos. Pozsony, 2004, Kalligram, 170–171.

¹⁰⁸ Tolnai Ottó: Hajrá, Ecset! *Híd*, 1987. 5. 679.

¹⁰⁹ Tolnai Ottó: *Költő disznósírból. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező Parti Nagy Lajos. Pozsony, 2004, Kalligram, 94.

szolidáció? A mór mehet? Nem törődött bele, mert egyszer már megérezte, milyen az, amikor a tengerről visszatérve megszédíti a bogumil mételyes illata.

A kilencvenes években, amikor elkezdődött a háború, „...gúnyolódó leveleket kaptam: hol van most az a te tengered?” – mesélte. „De az, hogy egy országból néhány ország keletkezett, számomra bizonyos értelemben ismét egy széles perspektívát biztosít. Nem érzem úgy, hogy elvesztettem volna ezt a kulturális perspektívát, mert nem változott meg viszonyom azokhoz az irodalmakhoz és művészetekhez, amelyek ezekben az új országokban keletkeznek. Szinte ma is többen foglalkoznak velük, mint a magyar írókkal és festőkkel. Danijel Dragojević és Tomaž Šalamun számomra ugyanolyan fontos, mint egyes legjobb magyar költők.”¹¹⁰

De ez a velük való foglalkozás inkább csak emlékezés.

„...írom át szöveggé az én Utolsó tekercesmet [...] tovább desifrizírozom,¹¹¹ írom szalagját-szövegét-kottáját – egy kérdés izgat, mármint megőrizni néhány barátom, barátnőm alakját [...] szuszogó-nyűszító áriám [...] felsejlik mögötte az a regényes valami, ifjúságunk, felsejlik egy regény körvonala Domonkossal, Csibukkal, Fintával, a lányokkal, igen, a lányokkal, akikkel majd mindig valami kis szigeten próbáltam új életet kezdeni.”¹¹²

Mi a vonzó Tolnaiban? Kinek mi benne a vonzó? Egyrészt, sokan, akik írnak róla, nem tudják, nem is akarják megkerülni személyes érintettségüket. Mintha azt mondanák: igen, én is részese voltam a Tolnai-féle világnak. S amikor ezt mondják, öröm van a hangjukban, még ha nehéz helyzeteket is idéznek fel.

¹¹⁰ Draganić-Nonin, Gordana: Ljubavna geografija. *Nova misao* (Novi Sad), br. 18, augusztus-szeptember 2012. 16–25.

¹¹¹ „A narrátor utal rá: kézírása elmosódhat, mintha víz dobna ki a naptárt, »örökíróra« lenne szüksége, hogy feljegyzéseit hosszú évek múltán is »desifrálhassa« valaki, egy késői »bogarász«. A regény mint titkosírás elsősorban az időt mossa el, függeszti fel, homályosítja el, misztifikálja. A *Rovarház* ilyenformán az idő elleni lázadás az improvizáció jelszavával. (Csányi Erzsébet: Titkosírás. *Hungarológiai Közlemények*, 2000. 2. 57–58.)

¹¹² Tolnai Ottó: *Költő disznósírból. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező Parti Nagy Lajos. Pozsony, 2004, Kalligram, 112–113.

Ladányi István, aki a *Csalogány* című elbeszélést¹¹³ „nagyon fontos, centrális darabnak” látja a Tolnai-életműben, megjegyzi:

„Lehet, persze, hogy túlértékelem mindezt. Lehet, hogy én hozom létre itt a centrumot. Lehet, hogy csak az én olvasatomban találkozok ezen a keresztúton, a szülőfalum határában álló csárdában a megerőszkolt és nyelvétől megfosztott Philoméla, Hermann Ottó madártani munkája, a lélek örök boldogság utáni vágya, a földi és az égi szerelem, fehér kecskenyáját terelő, egykori kajakbajnok osztálytársam, a húsdarálóból szemlélődő hús, az apámat is tanító néhai Bakota és a végtelenül egymásba kapcsolódó lakodalmak láncolata. Az elbeszélés fikatív világa és az olvasó személyes világa itt szétválaszthatatlanul egymásba szakad.”¹¹⁴

Thomka Beáta, a Tolnai-monográfia szerzője sem állja meg, hogy szövegébe bele ne szője: „Legenda képződik körülöttük, de-rékig csüngünk az újvidéki gimnázium ablakában, ha a városból a Telep felé baktatnak.”¹¹⁵

Bencsik Orsolya is közli, ha csak lábjegyzetben is, hogy az ő nagyapja is hentes volt, akárcsak Tolnaié, és dédanyjáéktól vették el a boltot úgy, mint Tolnai szüleitől.¹¹⁶

Ha pedig nincs is hivatkozás az ennyire személyes kötődésre, akkor az eltűnt idő, a közös eltűnt időnk nyomába vezet vissza. És végül, itt a legfiatalabb nemzedék, amely számára Tolnai szövegei egy másfajta világ iránti nosztalgia forrásai.

Mindig a keletkezés és a pusztulás pillanatában látjuk egy korszak lényegét, amikor fellazulnak a hatalom eresztékei, a részeket egybetartó, a gépezetet védő, a dolgok leglényegét elrejtő páncélzat kötelékei. A korszak születésekor a brutális, nyers erő kerül előtérbe, a kiméretlen dekonstrukció, hogy helyet csináljon az újnak. De a korszak össze hozza meg az igazi, a beérett, a meg-nemesedett termést, bár már tudni lehet, hogy ez az állapot nem soká tartható, közeledik a vég. Tolnai Ottó, aki úgy indult, hogy

¹¹³ *EX Symposion*, 42-43. sz. (2003); ua. in Tolnai Ottó: *Pompeji szerelmesek. Fejezetek az Infaustusból*. Pécs, 2007, Alexandra, 255–173.

¹¹⁴ Ladányi István: *Csalogány*. *EX Symposion*, 2013. 83. 47.

¹¹⁵ Thomka Beáta: *Tolnai Ottó*. Pozsony, 1994, Kalligram, 14.

¹¹⁶ Bencsik Orsolya: A Tolnai-saját. *EX Symposion*, 2013. 83. 48–49.

új korszakot nyit, valójában egy korszak végének krónikása, kódexíró szerzetese lett.

Amikor megjelent Parti Nagy Lajos vele készített interjúja,¹¹⁷ számomra valóban úgy tűnt, mintha – Tolnai szavával élve – deszifrizta volna korábbi szövegeit. Mintha azok csak gyors, tömör feljegyzések lettek volna annak idején, emlékeztetők a Tolnai-kódex megírásához. A könyvért a megjelenés utáni évben Magyar Irodalmi Díjat kapott, 2007-ben pedig Kossuth-díjas lett.

A magyar irodalom magába szívta, beintegrálta. De hát – „mi köze hozzá őneki”...

¹¹⁷ Az interjút Parti Nagy Lajos 1998. március 24. és 30. között készítette Palicson. Elhangzott a Bartók Rádióban Jósvai Lídia szerkesztésében. Megjelent 2003-ban a *Jelenkor* folyóiratban, majd könyv alakban 2004-ben a pozsonyi Kalligram kiadásában.

■ ■ ■

■

■ ■ ■

■■■ INTERJÚ ■

Első rész, 1988. május 22.

Mit gondolsz, az ember mennyire tudja befolyásolni, hogy milyen legyen?

Fiatal korában gondolod?

Igen. Szerettél volna másmilyen lenni?

Nem tudom, nálam nem ez volt az eset, és most sem, bár most már szeretném megváltoztatni magam, de most már késő... „Most látom, milyen óriás ő...”

De gondolod, hogy az ilyesmi lehetséges?

Lehetséges... Egyfajta munkával... elképzelhető egyfajta változás. Én inkább azon dolgoztam, hogy egy..., mintha gyerekkoromban is már úgy látszik, egy túlérzékeny szerkezet voltam, egy mindenre reagáló, amolyan lakmuszpapír-féle jelenség, először a természeti jelenségekre hihetetlenül érzékenyen reagáltam. Nagyon szerettem a Tiszában, de fáztam. Közben abban az időben nagyon kicsi volt a Tisza és langyos, akkor kihúzódtam a kis meleg tavakba, a békák közé szinte, és abban a meleg vízben borzasztóan szerettem. Azon keresztül mégis valaminek intenzíven a része voltam, a természetnek.

A természetre ilyen intenzíven reagáltam, később a nagyobb dolgokra, az egész folyóra, az egész erdőre, az egész égboltra. Nagyon korán, még kiselemista koromban tagja lettem a cserkészcsapat előkészítő bizottságának, akkor cserkésznek hívtuk, régi vezetők szervezték, de ez már a felderítő mozgalom beindítása akart lenni, és utána megalakítottuk a cserkészcsapatot, de előtte volt egy előkészítő tanfolyam, abban is részt vettem, én voltam a legfiatalabb. Ezt azért mesélem, mert ott éreztem meg, de már az utcában és a szomszéd gyerekekkel is megéreztem, hogy ugyanilyen intenzív valami, különös érzékenységem van a gyerekközösségek irányába is. A Szarvas Őrsnek lettem a vezetője, nagyon aktívak voltunk, de ezek a nagy évi táborozások is mind kint voltak a Tisza mellett, az erdőben, és különösen intenzíven emlékszek az éjszakai őrködésekre. Egész kisgyerek voltam, és éreztem, mit jelentett éjszaka a természettel maradni, és aztán azok az éjszakai tájékozódási versenyek. Nagy erdőben eltévedni, a csillagos ég, a fák, a hajnal. Az erdőben, mikor egyszerűen csak a hajnal valahogy megérkezik, a világosság szinte elfűrészel mindent.

Ugyanez az érzékenység, valami intenzív belső reagálás a világra, a természetre, ugyanígy volt az emberek, a gyerekek, a gyerekkollektívák felé.

Milyen volt a család?

Nem volt nagy, és nem nagyon tartottuk a rokonságot, de mivel édesapám kereskedő volt, és legtöbbször a bolt is a házunkban volt, így mégis volt egy elég nagy holdudvara a családnak. Főleg cipészek, mert előbb vegyeskereskedő volt, de miután a boltot államosították, bőrös lett.

Rengeteg kisiparos volt Kanizsán, aztán tették ezt tönkre, adóval stb., a cipészeket nem is annyira, mert ott volt is hagyománya a cipészszövetkezeteknek, azt átalakították, és ma is van egy jó cipőgyár, úgyhogy azok valahogy megmentődtek. Ezzel a sok jó kisiparossal intenzív kapcsolatban voltunk, liferálni kellett, hol ezt vinni, hol oda szaladni, hol hozni. A boltban is inasok, segédek, sok ember szeretett a boltban álldogálni. Nagyon érdekes volt anyai nagyanyám, Vitéz nagyanyám. A férje kovács volt, valahol vidéken dolgozott, és akkor nőügyei lehettek, és elzavarták a háztól. De később, amikor lerobbant, tönkrement, akkor mégis visszahozták, és ott élt velünk egy kiközösített, megalázott állapotban. Nem is nagyon beszélt, morgott, legtöbbször kint feküdt a fűben a postakertben. Nagyanyám nem bántotta, nem volt durva, de mégis nagyon autoritatív volt. Nem erőszakoskodó, hanem nagyon gyengéd, nagyon szeretett bennünket, de rengeteget dolgozott, és mindent elintézett. Ő is valamiféle központja volt a családnak. Sokat jelentett az is, hogy három évvel idősebb bátyám [Tolnai Zoltán] volt, aki mindig előttem járt, és tulajdonképpen az húzott meg, ez az intellektuális, művészi érdeklődés szerintem onnan jöhetett, mert mindig pár évvel előbbi dolgokról informálódtam általa, az ő könyveiből. Előbb került gimnáziumba Zentára, épp a Koncz Pista nemzedékébe tartozott, Tőke, Szeli volt a magyartanáruk. Nagyon tehetséges volt, nagyon jól fogalmazott, szépek voltak a fogalmazványai, igazán jó értelemben szépek, nem egy giccsiskolás szépre gondolok. Nagyon szép kézírása volt, szerettem olvasni a dolgozatait, a tavaszról, meg mit tudom miről írtak, és mindig pizskálta a fantáziámat, hogy én is szeretnék olyat írni. Éreztem azt, de nem tudtam úgy megírni, bár az lebegett mindig előttem. Aztán ő verseket kezdett írni, és még van is egy-két nyom, Fehér Feri hangoztatta többször, hogy az egyik legtehetségesebb költőnek tartja.

Mi lett belőle?

Pár verse megjelent, aztán valahogy kialudt ez az érdeklődése. Belgrádba került jogra, itt is tanult Újvidéken, de amikor visszakerült Kanizsára, többé egyáltalán nem érdekelt az irodalom. Szeret bizonyos könyveket. Minden évben képes újraolvasni a Švejket, és jókat nevet. Én meg, aki az egyik könyvet rágom a másik után és kapkodok, olyankor lefékezek, és borzasztóan élvezem, hogy olyan jóízűen olvassa újra a Švejket, és hatalmasakat röhög rajta. Néha én is adok neki egy-egy könyvet, amiről úgy gondolom, hogy érdekli. Azt elolvassa, különösen a történelmi dolgokat, de az úgynevezett szépirodalom, irodalom az irodalomért, az számára egyszerűen nem létezik. Többször beszéltem arról, hogy elő kellene keresni azt a pár versét, és valamelyik kötetem függelékében leközlölni, ez érdekes lenne.

Ami a rokonságot illeti, édesapámnak sok testvére volt, majdnem mind földművesek, szanaszét Kanizsa környékén, Tornyos, Felsőhegy, Csantavér, Kevi. Elutazni hozzájuk télen a tanyára, különösen amikor édesapám börtönben volt a 40-es évek végén. Kis klapcok voltunk, édesanyámmal egyedül maradtunk hárman és a nagymamával, elég komoly anyagi problémáink voltak, meg állandóan házkutatások, mindent széthúztak a bolt maradványaiból. Telente kimentünk ezekhez a rokonokhoz, az nagy élmény volt. Az idősebbek megjárták az orosz fogáságot, Dont, gyalog jöttek haza. Még arra is emlékszek, hogy édesapám egyik testvére mesélte, amikor új bakancsot szerzett, az első dolga volt biciskával felhasogatni a felső részét, hogy ne vegyék el, és hogy őrizte meg a ruhadarabokat, amelyek nagyon fontosak Oroszországban a hideg miatt. Az egyik testvér Donnál ott is maradt, a legfiatalabb.

Családi nevünk Kracsun volt, csak a háború alatt magyarosították a szüleim, aztán a háború után egy ideig nem ismerték el, és ismét Kracsun voltam a gimnáziumban. Elég sok problémám volt vele. Én mindig Tolnai voltam, és amikor Kracsunként szólítottak a legizgalmasabb matekfelelésekkor, akkor nem reagáltam, úgy kellett hogy meglökjének hátulról. Az egyik földrajztanárom, Gál Jani bácsi, amikor kihívott, mindig azt mondta: Kracsun, pogrešan je račun [hibás a számítás]. Ez volt a szavajárása.

Kriszta nagyapám, a Tódor, hentes volt, de tanyasi hentes, rengeteg állatot tartott, lovakat, teheneket, maga vágta, árulta a húst. Makóról, Romániából származnak. Azt hiszem, olájok voltak, mert görögkeleti vallásúak és a szerb temetőbe temették őket, úgyhogy nagyon érdekes volt mindig a halottak napja, ami egyik legszebb, legfontosabb ünnep volt a karácsony és a húsvét mellett. Halottak napján mindig vonultunk kint a katolikus temetőben, és aztán a szerb temetőben. Érezni lehetett

ezeket a különbségeket, úgyhogy édesapám rokonságának az egész vonalában volt egy különös vonás, amit ironikusan olájosnak neveztek, és tényleg volt bennük egy vonás, valami más, amiről érezni lehetett, hogy valóban máshova mutat.

Édesanyám családjában nagyanyámnak volt egy nagy szerepe, aztán volt még egy apáca nővére, de kivette a nagyapám a rendből, mert összekülönbözött a földéken a zárdával. Kanizsán volt zárda, vagy van most is, és az összes iratai, minden hazakerült, sok szentkép, tömérdek imakönyv meg zárandokirodalom, ami nekem gyerekkoromban borzasztóan sokat jelentett. Rengeteg afrikai misszionárius újság, különböző anyagi támogatásokat, pénzeket adhattak ezeknek a misszióknak, amiért kaptak szentképeket, újságokat, könyveket, de nagyon intenzíven behozták azt az egzotikumot. Elég édeskés giccs formájában, de nekem nagyon sokat jelentettek azok a könyvek, plusz a római zárandoklatnak a könyvei, azok most is itt megvannak nekem: *Ricordo di Roma, di Padova, di Fiume*, olasz könyvek, ahol először láttam a Colosseumot, az oroszlán ahogy bejön a Colosseumba, sorba ezeket a képeket, hihetetlen nagy hatással voltak rám.

Ezek voltak az első könyvek, amelyekkel találkoztál?

Igen. Sok ilyen van, fönt a padláson. *Római zárandokkönyv. A magyar ember útmutatója az Örök Városban*, írta Vértesi. Itt a bevezető és utána egy kis olasz szótár. Nyomatásban megjelent a zárandokútnak az útikönyve, az is megvan valahol, pontosan megvolt, hogy mikor indulnak. Ehol van, meg is van. *A római zárandokok programja*, Veliki Bečkerek. Az első vonat programja, a bácskai első vonat programja, a második vonat programja, a harmadik vonat programja. Ebben még különböző imákat és himnuszokat is kinyomtattak, pontosan írta, mikor indulnak, honnan, mikor érkeznek Velencébe, milyen mise, mikor ki fogadja őket, melyik papok, elég érdekes. Később a véletlen folytán én is bekerültem egy ilyen zárandokautóbuszba, egy rokon pap vezetett egy autóbuszt Rómába, Velence–Firenze–Róma, és félig-meddig a véletlen folytán, másnak kellett volna menni, de nem bírt elmenni, és be volt már fizetve, és így nekem kellett beugranom helyette, nem is tudtam pontosan, ki, és ez egy ilyen zárandokút volt. Vittem magammal ezeket a könyveket, és úgy végigjártam, próbáltam kanizsai apáca rokonom szemével látni Itáliát, és sokat segített ez a látószög, nagyon érdekes volt. Egyszer kellene valamit írni erről az egészeről...

Ezek azok az elemek, amelyek gyerekkoromban fontosak voltak. A baráti körben a cserkészek közé és bátyám barátai közé Koncz Istvánon kívül odatartozott például Dobos Jancsi, a történész, később zentai, szabadkai levéltáros, nem tudom, most pontosan hol is van. És Dobó Tihamér, aki, mivel fiatalabb volt, mint ők, közelebb állt hozzám, együtt fociztunk, játszottunk. Együtt jártunk zeneiskolába és a Radács Misi bácsi, a zeneiskola igazgatója észrevette, felfedezte a tehetségét, sokat rajzoltatott vele a zeneiskolában. A zeneiskola falain hangszerek, zenei karikatúrákat rajzolt, másrészt a papok észrevették a tehetségét, és szintén rajzoltatták, az elsőáldozási papírokat írták vele, szép kézírása volt. Amikor ő elkezdett művészkedni, amikor a rajz felé irányították, és az iparművészeti iskola felé orientálták, akkor az rám is nagy hatással volt, és ahogy megjelent az első rajza az újságban, úgy jelent meg az újság számomra is először. Úgyhogy rajta keresztül először az illusztrációkat, rajzokat néztük, és aztán jelent meg (erről az időszakról Koncz Pistával kapcsolatban most épp írtam is egy írást,¹¹⁸ ahol megírtam, hogy ez mit jelentett) az *Ifjúság Szavának A modern irodalom útja* című rovata, ami akkortájt indult be, meg kellene pontosan nézni, az ötvenes évek elején, ötvenkettő-háromban, mert 1954-ben én már gimnáziumba jártam, úgyhogy ez előtte kellett hogy legyen. Nyolcosztályos iskolába jártam, emlékszek az udvarra, egy nagy küszöb volt, magas lépcső, ahol megjelent az a diák, aki hozta az *Ifjúság Szavát*. Néztem a lépcsőt, hogy mikor jelenik meg az *Ifjúság Szavával* a terjesztő. Akkor jelentek meg *A modern irodalom útjában* ezek a fontos közlemények. Én nagyon fontosnak tartom ezt a rovatot, az egész magyar szellemi életben is azt hiszem, itt történt meg az egyik első komoly áttörés a modern irodalom felé. A *Híd*ban voltak áttörések, akkor már én is olvastam Majtényi *Hídját*, amelyik egy fantasztikus revü-, magazinszerű profil volt, ami nagyon megfelelt. Olvasmányos volt. Megtalált egy képletet Majtényi, amit nem ártana újra megtalálni, és azt hiszem nagyon jó profil volt, ami most is aktuális lehetne. Most inkább akadémikus közlönyökre hasonlítanak a folyóirataink, ő talált egy olvasmányos modellt, és a formátum is, minden nagyon jó volt, úgyhogy egy kicsikét a *Symposion*nak a nagy formátuma is valahogy korrespondál azzal, bár az övé egy kifejezetten olvasmányos, magazinszerű profil volt. Később, mikor Major csinálta a *Hídat*, ő is talált egy olvasmányosabb profilt, riportokkal, filmfesztiváli rendszeres beszámolókkal, fényképekkel, szóval, komoly riportok, útleírások, filmfesztiváli beszámolókon keresztül, rengeteg szövegrajzzal ő is meg

¹¹⁸ Tolnai Ottó: Képek Koncz Istvánról. *Híd*, 1988. 6. 781–790.

tudott valamit ismételni a Majtényi-féle profilból, sőt továbbfejleszteni. Ezek hatottak rám. Különb *A modern irodalom útjáról* nem nagyon írtak még, én állandóan emlegetem, de igazán én sem kutattam, nem is tudom, hogy készült, Bori, Major, Fehér Ferenc, nem tudom pontosan, ki csinálta még, de minden fontosabb modern író, akik később fontosak voltak, vagy a jugoszláv szellemi életben már kezdtek mutatkozni, jelen lenni, azokat egész nagy oldalon közölték, John Dos Passostól Gide-ig, Amos Tutolától Camus-ig, Sartre-ig, a legelső dolgok voltak, kis esszéivel mellette, adatokkal az íróról, minden héten egy, és ez annyira valami más volt, annyira új volt, nagyon hatott rám gyerekkoromban. Szinte nem is tudom megmagyarázni, hogyhogy olyan korán és olyan nagyon, nekem is egy kicsit irracionális, hogy mi is történt ott, nem is tudom pontosan.

Aztán voltak barátaim, Szlovéniából jött egy különös család, vagy nem is Szlovéniából jött, csak az édesapja ott dolgozott, nem emlékszek már pontosan. Különös intelligencia bujkált a családban, bár azt hiszem az édesanyja meghibbant, nem tudom, mi volt ez pontosan, de nagyon sokat olvastak ezek a gyerekek, főleg ponyvát. Pár hely volt a városban, ahol lehetett ponyvát szerezni nagy mennyiségben, pénzért, vagy... megvolt a módja, és óriási mennyiségben szereztek be, és én is olvasgattam. És a ponyván keresztül bejött az úgynevezett vadnyugat és Afrika, de most nem úgy, mint azokban a zarándokújságokban, hanem Rejtő módján. Az egyik ilyen ponyvakönyvtár tulajdonosa a Cigány Jóska volt, aki később Romániába került, véletlenül ott fogták, évekig ott nevelték, aztán visszajött, írogatott is verseket, irodalmár érdeklődésű különös figura volt, Kanizsán az írótabor kedvenc főpincére lett, azt hiszem Németországban él, ott magas színvonalon pincérkedik, úgyhogy ő is odatartozik a korai éveknek ebbe az egzotikus faunájába és flórájába.

A háború jelentett valamit az életedben?

Csak annyit, hogy emlékszem rá. Az első emlékeim között ott van öt-hat háborús kép. Nem is háborús kép, hanem a katonák. Emlékszem a német katonákra az utcánkban, az ilyen lacikonyhákra, gépesített dolgokra, aztán emlékszem egy kilőtt német dzsipszerúségre, amiben találtunk egy gyöngyház pénztárcában katonacigarettát, elszívtuk és borzasztó volt. Egész nap fetrengtem, hánytam az árokban, és a mai napig is azért nem cigarettázok, azért nem lett igazi bagós belőlem, mert borzasztó beteg lettem tőle.

Aztán emlékszem, ahogy az oroszok bevonultak. A mi házuk a főutca különálló központi háza volt, mellette ment el két út. Jöttek át a Tiszán az

oroszk, neki a mi házunknak. Ott álltunk a fal mellett, és néztem egész nap, ahogy vonulnak, rengeteg ágyú, megállás nélkül mentek. Aztán emlékszem egy orosz katonára vagy partizánra, az utcán lóval odavágtatott mellénk, édesanyámmal mentünk valahova, és kérdezte, hogy hol van bolt, és sárkefét vett, a lovát csutakolni. Emlékszek a lóra meg a fegyvereire, meg az intenzív katonaszagára.

Aztán még egy kép maradt meg bennem. Az állomásra vezető széles úton a gesztenyefák alatt heverésztek az orosz katonák, gúába rakott fegyverek, tisztek, és egyszer csak az állomás felől, Horgos felől vonult a cigány vajda, mezitláb, utána négy-öt cigány, hosszú csendőrkarddal, nagy bajusszal. Az oroszok előbb csak nézték a „független támadókat”, akik le se bajsztva az oroszokat, vonultak valahova. Emlékszek az orosz katonák arcára. Előbb csak nevettek, aztán idegesítette őket, nem tudták, hogy leborítsák, vagy mi az istent csináljanak velük. Aztán az egyik tiszt intett, hogy vezessék oda őket. Ahogy a vajda elébe vonult, az a tartás, az a szuverenitás még a mai napig is foglalkoztat. Gondolom a kardja még a másik rezsimből való volt, az árulta el. Ott volt a nagy megszálló csapat, mindenki elmenekült, és ő hihetetlen méltósággal vonult, teljesen egyenrangú volt. Jött tárgyalni az új rezsimmel. Ott az árokban ügyetlenkedtünk, dobtak kaját vagy valamit a katonák, és abból a perspektívából, gyerekszemmel láttam ezt a különös bevonulást, sosem tudom elfelejteni.

Aztán meg az óvodából emlékszem arra, amikor az angol gépek repültek Szabadkát bombázni. Kis ezüstlepkék zúgtak. Akkor bennünket mindig levezettek egy pincébe, erős petrezselyemszaga volt, homok, és oda behúzódva, az eget kémelve láttuk, hogy lassan, zúgva haladnak Szabadka felé. Ez azért érdekes, mert később, amikor apám hazajött a börtönből, és nem tudott elhelyezkedni Kanizsán, akkor nagyanyám nővérehez mentünk lakni Szabadkára, egy alsókonyhába. Az ő házat is bombatalálat érte. Pont azon a részen, a Folyó utca kezdetén lakott, amit bombáztak, az állomás körül és a főutcánál. Egy-egy fal megmaradt, és ezek a falak nagyon foglalkoztattak, ebből látszott, hogy ott éltek valamikor. De persze ez más élet volt, mint a kanizsai, egyáltalán Szabadka már egy kicsit nagyobb város, a lumpenproletárszag, a proletárszaga különösen annak a főutcának, ahol szegény nép lakott, most is még ez egy kicsit kijebb van a városon, azért hívták Folyó utcának, mert a kanalizáció itt bukkant föl, nem volt lefedve, de széles volt, mint egy folyó. Életem egyik legnagyobb élménye a mai napig is. Van egy félkész kisregényem erről a korszakról, amit most mesélek, a Tiszában ez a klorofilos tiszta víz után egy ilyen folyó, mintha Velence lett volna, de még piszkosabb valami, amit aztán

nagyon megszerettünk, mert jöttek az áradások, majd az apadás, teljesen leapadt, szinte kiszáradt, és be lehetett menni az alagútba egész a folyó alatt, a folyó medrében. Be lehetett menni egész a város alá, tulajdonképpen ahogy mondták, egész a Városházáig. Én nem merészkedtem annyira be, de jó sokáig bemerészkedtem kislányokkal; először itt éreztem meg, hogy mit is jelentenek a kislányok, az első félénk érintések itt történtek meg ebben az alagútban, ez egy ilyen szimbolikus valami is nekem, az az óriási nyílás.

A bombázás borzasztó volt, nagyon nagy trauma volt számomra, hogy el kellett menni Kanizsáról. Az egy idilli kis határmenti város volt, amely teljesen le volt zárva, semmi sem mozdult, a gyerekeknek paradicsom volt, onnan el kellett menni Szabadkára, amit bombáztak. Ki is alakult bennem egy elmélet, hogy vannak olyan városok, amelyeket nem bombáznak, olyanban kell élni, nem pedig olyanban, amely már akkora, hogy bombázzák. Volt az udvarban egy bombatölcsér, és oda építettem magamnak egy bunkert azzal a logikával, hogy valaki mondta, ahova egyszer esett bomba, oda még egyszer nem esik. Állandóan arra gondoltam, hogy egy várost, amelyiket egyszer bombáztak, azt máskor is bombázzák. Berendezkedtem egy bunkerba, ez volt az egyik világom, tehát a folyó, akkor ez a bunker és a templomok. Minden nap két-háromszor kellett menni templomba, mivel a keresztanyám állandóan a templomban lógott. Menni kellett hajnalban, délután, este, de nagyon érdekesek voltak ezek a templomok. Különösen a barátok temploma, a barátok izgatták a fantáziámat, az öregasszony állandóan azt magyarázta, hogy barátoknak kell lenni. Kaszap Istvánról mesélt, arról olvasott, annak a fényképe volt a bunkeromban is, az volt az ideálom. Nagyon tetszett a barátok csuhája, saruja, a selyemkötél a derekukon, borzasztó nagy dilemmában voltam, hogy a templom vagy a folyó, ahol lent ott vannak a kislányok, bugyi nélkül...

Az első hat-hét évemben melyik volt a legintenzívebb érzés, indulat? Mi az, amire mint érzésre visszaemlékszel? Szorongás, félelem, kalandvágy?

Talán a kollektivitás. A legtovább, egész a hatvanas évekig egy dologról van szó, az ilyen kis utcai bandák, azok az elsők, amire emlékszek. Az töltött ki mindent. Állandóan együtt játszani, katonásdit, rablót, azokat a kis csoportokat megszervezni, és azokban az egymáshoz való viszony, aztán később ugyanez a cserkészeknél, később a gimnáziumban, és később ez ment át valami irodalomba, és azért volt később bennem ez az adottság,

hogy összetartani és megszervezni a *Symposion* körül egy nemzedéket. Van egy százalék benne a katonásdiból, lehet, hogy jobb kifejezést kellene találni, de azért használom a katonásdit, mert barátom, Domonkos mindig mondta, hogy nem szereti az ilyen közösködést, mert olyan cserkész- és katonaszaga van, ő mindig utálta a cserkészkedést és a katonaságot is, meg a ministrálástól kezdve mindent, bár ő, azt hiszem, többet ministrált meg harangozott, mint én, mert azt hiszem, templomszolga volt az anyja. És tényleg, ebben a közösködésben, katonásdiban, nemzedékesdiben volt valami abból, aminek a gyökerei az első élmények, két-három baráttal együtt veszekedések, hadmozdulatok, aztán a számháborúk, aztán úgyszintén a Tisza, szóval, a baráti körbe való tartozásnak egy különös, intenzív érzése.

Belül érezted magad a családon?

Különös család volt a mienk. Nem volt túl intenzív családi élet, de szép volt, észrevétlenül, nem volt terhes. Lehet, hogy azért, mert édesapám egész nap el volt foglalva, délelőtt és délután is a boltban volt, úgyhogy oda bemenni is szinte ünnep volt, kivéve, ha dolgozni kellett, vagy vinni valamit, szállítani. De különben bemenni a boltba mindig ünnep volt, mindig lehetett valamit kapni, venni, lopni, különösen, amikor vegyeskereskedés volt, krumplികukortól medvecukorig, vagy ceruzák, aztán azt lehetett cserélni. Tulajdonképpen az ünnepek tartottak össze bennünket. Édesanyám nagyon jó természetű, csöndes lény. Bizonyos feladataink voltak, de aztán rögtön egész nap egy félelmetesen nagy szabadság. Tehát volt otthon ez a kis észrevétlen családi élet, ami aránylag jó volt, vizet kellett hordani, fölsöprögetni a raktárban, rakodni, elvinni valamit, ezt megcsináltad, utána szabad voltál, és repültünk ki a természetbe, és egész nap ott voltunk. Nyaranta pedig az úgynevezett majomszigetre mentünk ki táborozni és egy borzasztóan intenzív baráti élet folyt. Egyáltalán nem létezett a családban semmilyen félelem, ilyenre nem emlékszek, egyedül édesanyámnál a féltékenység. Édesapám jobban mozgott, része volt a polgári életnek, édesanyám inkább otthonülő volt. Emlékszem arra, hogy voltak bizonyos nagyságák, akiket nem szerettünk, parafa sarkú cipőkben, kifestett nők. Még a nevekre is emlékszek, arra az öt asszonyra, akikre féltékeny volt édesanyám, a nevükre és kinézésükre is pontosan. De ez sem bántott annyira, csak tudatában voltam, hogy van. Édesapám sokat utazott, anyag-, árubeszerzés, még a tengerre is elutazott nyaralni. Sem édesanyánknak, sem nekünk sosem jutott eszünkbe, hogy mi is elmehetnénk. Az olyan messze volt, elképzelhetetlen, de borzasztóan örültünk, hogy édesapám a tengeren van. Abbáziából vagy Dubrovnikból

küldött egyszer egy színes levelezőlapot, az nagy ünnep volt édesanyáknak is meg nekünk is. Amikor hazajött, megérintettük a fürdőnadrágját, sós volt, az ugyanolyan nagy egzotikum volt, mint Afrika, hogy valahol a tenger ott van. Ez megmaradt végig édesanyám és édesapám között; édesapám egy borzasztó mozgékony, üzletelő, szórakozó társasági ember, édesanyám meg otthon a szenvedő alany, de viszont ez jó is volt, mert mind a két része megvolt a világnak. Valahol édesanyám biztos szenvedett, de abszolút anyagi amortizőr volt, olyan a lénye.

A politika beszüremlett a családba?

Nem nagyon, illetve úgyhogy mivel édesapám boltos volt, privát kereskedő, mikor közeledett a háború, alakítottak egy keresztény kereskedők szövetkezetét, nagyon ügyetlenül az utolsó pillanatban, az összes pénzüket felküldték Pestre a Hangyához, árut rendeltek, és mind ott maradt, kitört másnap a háború. Ezt meg is írtam a *Július* című novellámban.¹¹⁹ Szokta emlegetni, hogy ha valami mást csinál, akkor több lett volna. A barátainak egy része, akikkel csinálta ezt a szövetkezetet, teljesen jobbra tolódott, másik része a felszabadulás után aktivista lett, szövetkezeti elnök stb. Édesapám nem vett részt a politikában, aztán államosították a boltot, aztán megint lett neki privát boltja, és azt megint elvették. Utána a házunkat is államosították, mivel olyan helyen volt, ahol utána építették azt a nagy áruházat. Rossz feltételek között államosították, úgyhogy a sors állandóan tönkretette. Utána le is zárták, mert valami szalicilügybe belebonyolódott, nem tudom pontosan, mi volt az, két évre lezárták, és az albán határon irtotta az erdőt a Prokletijén. Tehát állandóan sújtotta a sors, ezek a változások, szóval, nem tudott igazán a kereskedéssel sem kinőni azzá, amivé ki tudott volna. Utána állami vállalatnál dolgozott, és úgy is ment nyugdíjba, de azóta is mozog, és még mindig ügyködik, valahogy még mindig kapálódzik, nem nyugszik bele a sorsnak ebbe a képletébe, amit végig kellett csinálni.

No, így bejött a politika. Börtön, amnesztia, állandóan vártuk az amnesztiát, az újságot is néztük, vártuk az állami ünnepeket, mert akkor amnesztiát adtak, így jött be előbb a politika, aztán az irodalmon keresztül, amikor már az újságok kezdtek érdekelni, akkor jött először Kanizsára a *Magyar Szó* élőújságot tartani. Valamit erről is írtam a Koncz Pistáról szóló írásomban.¹²⁰ Nem tudom hányban volt, le lehetne ellenőrizni. Farkas

¹¹⁹ Tolnai Ottó: *Július. Híd*, 1987. 7-8. 925–943.

¹²⁰ Tolnai Ottó: *Képek Koncz Istvánról. Híd*, 1988. 6. 781–790.

volt az igazgató, Rehák volt a *Magyar Szó* főszerkesztője, de már Vébel is ott volt, Németh István, Kalapis, Girizd, a kanizsai Gordos, különböző újságírók, Bogdánfi... Emlékszem, ahogy a főnökök dadogtak, Rehák és Farkas. Nem is dadogás volt az, valami borzasztó csikorgó beszéd, sehogy sem értettem, hogy mi ez, milyen nyelv ez. Amivel addig találkoztam akárhol, a cserkészeknél Vajda József volt a főnököm, Koncz Pista volt a másik, szóval, ez a fajta beszéd, ezt a nyakatekert, nehézkes, szinte élmény volt számomra a negativitásával. És pont ez a két ember képviselte. Utána Bogdánfi meg a többiek, akik felolvastak, azok érdekesebbek voltak, az újságírók, de a főnököknek ez a különös beszéde nagyon megragadta a figyelmemet, a mai napig se felejttem el. Aztán jelentek meg a hozzájuk hasonló kanizsai politikusok, akik szintén hasonlóan beszéltek, a városelnök, a titkár, a szövetkezeti elnök, akiket különböző alkalmakkor hallottam, akkor észrevettem, hogy jött ez a fajta politikai beszéd, ez egy ilyen balkáni orosz egyvelege a politikai beszédnek, ami hirtelen hozzánk is becsapódott. Aztán emlékszek már az újságokra. Emlékszek, hogy meghalt Sztálin, a *Magyar Szóban* emlékszek a karikatúrára, hogy üresen maradt a trón, és az örökösök, az orosz politikusok kapaszkodnak föl a lépcsőn, akkor tanultam meg a neveket, mind olyan nagy kövér, Malenkov, Hruscsov, Bulganyin, Sepilov... Kanizsán úgy hívták az egyik barátom kutyáját, hogy Sepilov, úgyhogy megjegyeztem... Ezek azok az első élmények, és aztán Koncz...

Igen, ez már 1953, egy kicsit előrefutottunk. 1945–46-ban indultál iskolába. Mit jelentett neked az iskola?

Bátyámnak köszönve volt egy kis előnyöm, ami elég volt ahhoz, hogy tanulás nélkül megússzam az iskolát. Kicsit kellett tanulni, és akkor mindig olyan közepes tanuló voltam. Egész életemben mindig vezettem át a dolgokon. Ez lehet hogy hiba is, mindig volt egy előnyöm, azt így használtam fel, aztán egyes tantárgyakat nagyon szerettem, mások miatt izgultam, és ott is inkább a barátkozások meg az idősebb osztály, az előttem járó barátok, kirándulások, ismét csak a természet, arra emlékszek igazán, szóval, az iskola nem jelentett olyan nagy problémát számomra, nagy megrázkódtatást...

Kényszernek érezted?

Kicsit, nem túlságosan. Szerettem a szép irkákat, ironokat, nem volt még ceruza, és az első szép ceruzákat, háború előtti békebeli papírt láttam,

színes kisvonalas papírt a tanító néninél, amerikai ceruzát, az nagy élmény volt számomra, és borzasztó izgatták a fantáziámat a különböző ceruzák. Emlékszem, akkor nem volt ceruza, és borzasztó divott a ceruzahosszabbító, egy keményfába esztergályozott kis lyuk, és pléhvel kellett rászorítani, betenni a ceruzacsonkot, és borzasztó foglalkoztattak az íróeszközök. Tehát valahogy maga a technológiája, hogy a papíron elpismogni íróeszkőzzel, szavakkal játszani, és a könyvekben is ez a közelsége a dolgoknak, ez tetszett. Nagyon korán egy-egy Petőfi- vagy Arany János-vers nagyon foglalkoztatott, például *A puszta télen*. Borzasztó volt számomra, hogy az a rész, ahol most is a tanyánk van, az egy ilyen igazán puszta, az úgynevezett járás, egy ősi báránylegelő, télen félelmetes, sztyeppei látvány, és amikor párszor gyerekkoromban kint voltam, tényleg megborzongtam, és amikor aztán olvastam *A puszta télen* első sorait, hogy „*hej most puszta igazán a puszta*”, megborsószott a hátam, hogy mennyire pontosan az, ami. Ez volt az irodalom számomra, nem az, hogy azt ábrázolja, én tudtam, hogy mi a puszta télen, mikor kimész egyedül, csak elszalad egy nyúl és nincs semmi, és ott vagy az ég alatt egyedül, és amikor versben olvastam, hogy *hej most puszta igazán a puszta*, akkor megéreztem, hogy ez az, ez volt az első tiszta irodalmi élményem, amelyikre emlékszem, és a mai napig is ez, amit keresek, vagy amit érzek, erre pontosan emlékszem. Aztán könyvekre egyes jobban szituált barátaimnál. Két család is volt, ahol szerettem bújócskázás közben olyan szobarészekhez kerülni, ahol az üveges, nagy szekrényekben ott voltak a könyvek, és mindkét helyen a Szépmíves Céh kiadásai, nagyon szerettem a halina kötésű könyveket kivenni, simogatni, nézegetni. Otthon különben nem voltak könyvek, csak bátyámnak az a pár könyve, egy-két könyv, az *Aradi vértanúk*, a *Reggeli Újság lexikona* és ezek a szent könyvek.

Voltak kívánságaid, vágyaid?

A kalandvágy egyértelműen. Csak abban éltem, abban a közegben, az utazás, a kaland, a Tarzán, a vadnyugat, a Verne Gyula *Tizenöt éves kapitánya*, és amikor elolvastam a *Pál utcai fiúkat*, az pontosan az volt, amit mi is játszottunk.

Volt bátorságod megvalósítani a vágyaidat, aktívan viszonyultál a világhoz?

Igen, elég intenzíven harcoltunk és verekedtünk. Igazán a bátyámat verték meg többször, bár ő erős volt, és ő verte meg a gyerekeket, és sokszor jöttek szülők sírva, kártérítést követelve, de én is mindig ott rohantam. Emlékszek például egy esetre, hogy két kis banda rivalizált, az egyiknek én voltam a főnöke, egy másik akart lenni, és egyszer megvárt a sarkon. Erősebb testalkatú volt, mint én, és egyszerűen megvívttunk ökölrel. Azzal győztem, hogy kitartottam, nem menekültem, nem fordultam el. Csak ütöttem, csapkodtam, éreztem, hogy erősebb, de ő meg tisztán pszichikailag meghátrált. Megzavarta az a kitartás. És elszaladt. Közben azon gondolkodtam, hogy nekem kellene elszaladni, mert gyöngébb vagyok, mert kifejezetten sovány gyerek voltam, ő pedig egy köpcös kis figura volt. Aztán párszor tényleg megverték, az egyik novellámban meg is írtam, hogy egy ilyen csapatmozdulatnál, amikor nagyobb gyerekek között voltam, egyedül mentem haza, megvártak, behúztak egy kapu alá és agyonverték. Fél óráig vertek a padlón egy nagy kapubejárat alatt, tenyeres-talpas nagy gyerekek. De aztán nem túl sokat vertek meg, mert mindig nagy csapatokban, bandákban mozogtunk.

Az általános iskolában az osztály hierarchiájában milyen volt a helyed?

Úgy emlékszek, hogy már nagyon korán olyan helyzetem volt, hogy azok az első gyerekek közé tartoztam, akik köré kristályosodtak a dolgok. Mindig az egyik fő mozgató meg vezető voltam a gyerekek között, később meg egyértelműen. Amikor nem voltam, akkor az azért volt, mert vonzódtam a kissé idősebbekhez, és olyan bandákhoz csapódtam. Ezek a bandák utcákhoz kötődtek, a Jézus Szíve körül volt az első, amire emlékszek, aztán a postakertben volt egy, utána a park körül, a városháza körül. Aztán voltak az ellenfelek, a falusiak, akkor a Kis-tó körül volt egy, az állomás körüliek. Főleg futballoztunk, de többször volt, mikor fegyvert kellett ragadni, és megvédeni, vagy vonulni valahova, és ez töltötte ki az egész gyerekkoromat, és ez nagyon foglalkoztat, talán ez az érzés mentődött át bennem a cserkészeknél is és aztán az irodalomban is. Nagyon érdekes... Ezt így nem gondoltam végig, de ez így van.

Arra az első napra emlékszel, amikor elmentetek az iskolába és beültetek a padokba? Az mégiscsak valamiféle új életmód volt, ahol abszolút autoritások vannak. Mit jelentett neked a tanító?

Annyira voltam hajlékony, hogy ez nem jelentett nagy problémát. Nem tartoztam azok a gyerekek közé, akikkel a legtöbb probléma volt, hogy verték. Hát engem is vertek...

Az iskolában?

Persze, minket még vertek, én még abba a nemzedékbe tartoztam, hogy ha rossz dolgotat írtunk, kivittük, összetépte, és megvolt, hogy tíz packa, akkor tartanod kellett a kezed, és a vonalzóval vert, mint az őrült, vagy ha még rossz is voltál, akkor a fejedet is verte, tépázott. Volt egy tanító nénink, egy vörös nagy tanító néni, akire ez miatt abszolút nem nézek rossz szemmel, sőt szimpatikus. Érdekes, hogy ez nem maradt bennem. Aztán voltak gyerekek, akiknek még a szülei is bejöttek és ott verték az osztályban a gyerekeket, úgyhogy elég vadóc társaság volt. Én nem voltam vadóc, de az osztály fele ilyen vad gyerek volt, akiket úgy szedtek össze a határban, szegény gyári munkások elvadult gyerekei, nagyon sok elvadult gyerek volt az osztályban. És rosszak is voltak, és borzasztóan aprították őket a tanítók. Ilyen környezetben nekem nem volt nagy probléma meghúzódni, láthatatlanná lenni.

Később, amikor megjelent az önképzőkör, az már a felsőben volt, nagyon korán, nagyon fiatal lehettem, tizenéves, amikor az önképzőkörben aktív lettem a Dobó Tihamérnak köszönve az ötvenes évek legelején, viszont 53-ban már leérettségiztem, úgyhogy 51–52-ben lehetett ez, nagyon intenzív, szép önképzőköri élet volt ott Kanizsán, Francz Misi járt még oda, Zanai Márta, a Rádió bemondónője, és nagyon jó önképzőkör volt, zene, irodalom, elméleti viták, és ez természetesen folytatódott aztán Zentán.

Te általános iskolás korodban írtál verset?

Írtam verset, de nem verssel kezdtem, hanem prózával. Az első írás, amit írtam, vers volt, a tanárokról írtam valamit, de utána kis lírai prózákat írtam, be is küldtem az *Ifjúság Szavának*, ezt meg is írtam részletesen. Épp Koncz Pista szerkesztette, megkapta az első írásomat, egy kispóza volt, nem dobta el, hanem zsebre tette, és amikor hazajött legközelebb, akkor elkapott az utcán, és leült velem beszélgetni, úgyhogy onnan kezdődik. Én ennek a beszélgetésnek, kapcsolatnak köszönve már nyolcosztályos iskolás koromban irodalmár lettem.

Írtál-e olyan verseket, amelyeket általában gyerekek írnak, mondjuk petőfieskedve?

Nem, a tanári kar ellen írtam egy pamflet-szerű verset, de aztán ilyen kis lírai prózák voltak, már az *Ifjúság Szava* és a Majtényi-féle *Híd* hatása alatt írtam. Ha Petőfi, akkor úgy, ahogy *A puszta télent* magyaráztam, hogy mi a tél, ezek az alapszituációk, azokról próbáltam írni kisprózákat, úgyhogy a forma, másokkal szemben, akik mindig a versek külsőségeit utánozva kezdenek irodalommal foglalkozni, ez nálam egyáltalán nem volt. Ez nem volt élményem sosem, hanem a természetnek a melegsége, hidegsége, ez az alapja mindig.

Utána elkerültél a gimnáziumba. Engem meglepett, amikor Szeli elmondta, hogy neked már milyen kritikai észrevételeid voltak a tankönyvével kapcsolatban, többek között az, hogy hiányoltad a modern költészetet, illetve hogy Szeli megrekedt egy bizonyos ponton a költészet fejlődésének bemutatásában. Szinte hihetetlennek tűnt, hogy 15 éves korodban volt ez. Hogy alakul ki egy ilyen radikális szemléletmód az irodalomról ilyen fiatal korban?

Különös, nehéz nekem is megfogni ezt, de kétségtelenül úgy kerültem Zentára, hogy már teljesen kialakult irodalomszemléletem volt. Ezt a Tihámmal és a Pistával való barátságommal magyarázom. Pista, aki a gimnáziumot akkor fejezte be, de nyaranta már gimnazista korában is lejárt, szerkesztette az irodalmi oldalát az *Ifjúságnak*, hogy az újságírók elmehessenek szabadságra, mivel hozzá került az írásom, vele összebarátkoztam, és attól a pillanattól kezdve ő adta a könyveket. Az első könyv, amit a kezembe adott, az Kassáknak az *Egy ember élete* volt, de egy teljes, amiben még az 1919-es kötet is benne volt. Aztán a másik könyv, amit a kezembe adott, Edgar Alan Poe novellái, benne volt az összes modern borzongás, amit el tudsz képzelni, most sincs több semmivel. Aztán Huxleyt, Sinkót és Krležát adta a kezembe. Sinkón keresztül (akkor már láttam Sinkónak egy írását a *Híd*ban Lukács Györggyel kapcsolatban) és az egész 19-es Kassákon keresztül az egész 19-es forradalmat. Sinkón és Krležán keresztül bejött a jugoszláv irodalom. Ezenkívül Pista rendszeresen, módszeresen bemutatta a vajdasági irodalmat, akkor jelent meg a *Jobbágyok unokája*¹²¹ meg a *Kéz a kilincsen*,¹²² azokból olvasott föl. Nagy élmény volt számomra, már maguknak a könyveknek a kinézése is. Nagyon modern

¹²¹ Fehér Ferenc: *Jobbágyok unokái. Versek.* Sáfrány Imre rajzai. Újvidék, 1953, Testvériség-Egység.

¹²² Ács Károly: *Kéz a kilincsen. Versek.* Sáfrány Imre rajzai. Újvidék, 1953, Testvériség-Egység.

könyvek azok, Sáfráynak a borzasztóan szabad illusztrációival, ma be tennének olyan szabad illusztrációkat, egész oldalas szabad rajzok, lényegében azok nagyon modern könyvek voltak, bár nem úgy szemléljük őket, de most hogy visszagondolok, az elég nagy gesztus volt. Mi a *Symposion Könyvektől* számoltuk a Forum-könyveknek egy első modern lépését,¹²³ de ez a két könyv, ahogy visszagondolok, már teljesen az volt, Sáfrány és Karcsiéknak a viszonyulása a modern jugoszláv irodalomhoz, ott már sok minden benne volt. Aztán Pista sok irodalmi újságot mutogatott, de nem csak irodalmi. A *Színházi Életet* például rendszeresen nézegettük, nekik járt valamikor a *Színházi Élet*, nagy rakásban álltak, és Pista állandóan azt olvastatta, lehet hogy még a mai napig is. Nagyon jól szerkesztett újság volt, azt hiszem az ilyen típusú újságból nőttek ki aztán a modern revük a világban is, de ez olyan újság volt, ahol Kosztolányi jelen volt, sok fontos magyar író írt, és ezek a különös tárcák... És aztán Kanizsán Kosztolányi és Csáth valahogy nem is írók voltak, hanem a hétköznapi élethez hozzátartoztak, mivel Kosztolányi Árpád volt az orvosunk, és Mariska járt ki vonattal, és valahogy Kosztolányit ha valahol láttuk, azt valami egész más érzéssel olvastuk. Aztán Tihamér, ahogy lekerült Újvidékre, mivel nem volt pénze, rögtön bekapcsolódott az *Ifjúsgázhoz*, rajzolt a lapba. Összebarátkozott Deákkal, akivel együtt járt iparművészetre, és összehozott Deákkal engem is. Már akkor kezdtük szervezni a vajdasági új irodalmi életet. Ezeknek köszönve én már úgy jutottam le Zentára, hogy az első dolgozatom, amit felolvastam, házi feladatom, az már teljesen zavarba hozta a diákokat és a tanárokat is. Nem is tudom pontosan, miért, mert nem emlékszek ezekre a dolgozatokra, de Fehér Kálmán, meg egyes barátaim mesélték, akik szintén ott voltak abban az osztályban (Kálmánnak Bori volt a tanára, és ő is korán kezdett Csókán), hogy annyira meglepődtek az én fellépésemen az osztályban, hogy teljesen lebénította őket, és sokan, akik irodalmi pályára akartak menni, fele osztály, az emiatt valahogy elkanyarodott, és atomtudósok meg fizikusok lettek, nekem köszönve. Úgyhogy ha valahol hasznos voltam...

A képlet az én fejemben valamiféle negáció ezzel az új irodalomszemlélettel kapcsolatban. Persze, mert én elsősorban nem is az irodalom felől közelítem meg.

Értem pontosan, mit akarsz, arról van szó, hogy bennem most egy egész más dimenziót keresek ezekben az időkben, és most már egész másképp

¹²³ A *Symposion Könyvek* sorozat 1963-ban indult.

■■■

viszonyulok a világhoz. De akkor fölfelé jövet borzasztóan robbanékony és radikális voltam minden tekintetben, türelmetlen és abszolút radikális és modernista irodalomszemléletem volt.

De neked az természetes lételemed volt, számodra az volt az irodalom, nem pedig egy reakcióként alakult ki valaminek a negációja céljából.

Nem. Valahogy egész korán Pistának, bátyámnak, Tihamérnak köszönve, és tanáraimnak, Vajda Józsefnek, Földi Zsuzsanna volt a másik tanárnóm, aki Tomán nemzedékéhez tartozott a főiskolán, B. Szabónál egyik első nemzedék volt, nagyon jó tanárok voltak, és Vajda Józsefben is volt egy különös, nemes tanári vonás, egyedül Szeliben találtam meg még azt a dimenziót, ami Vajdában megvolt. Ismered Vajda Józsefet?

Csak hallottam róla.

Szabadkán él, sajnálom meg csodálkozok, hogy nem nőtt ki egy nagyobb, fontosabb tényezővé. Nekik köszönve a nagy irodalomnak, az úgynevezett világirodalomnak a szele megcsapott, természetes elememmé vált, és a reakciót talán az váltotta ki, hogy a vidékiesség programja, vagy az a valami, ami itt volt, amiről én nem tudtam, és ami borzasztóan irritált. Amikor John Dos Passos meg Gide meg Rilke meg Camus és a jugoszláv új irodalom, a szerb szürrealisták, Matic és Ristić esszéi, Davičo meg Popa versei kezdtek megjelenni, akkor itt meg egy valami másfajta magatartásprogram volt, ami borzasztóan irritált, és amire természetesen reagáltam, mint olyanra, amit nem tudok elfogadni. Ezzel magyarázom...

Koncz idősebb, mint te...

Igen, három évvel.

Ő akkor valószínűleg már egy társadalmi kontextusba is elhelyezte mindezt. Te akkor már tájékozódttál a társadalmi folyamatokban, politikában 1950 és 55 között?

Nem nagyon. Bár Koncz Pista a gimnázium ifjúsági vezetője lett, és hazajárt előadásokat tartani, és utána én örököltem, én lettem az ifjúsági elnök a zentai gimnáziumban, aktív társadalmi-politikai tevékenységbe kezdtem, az egész gimnáziumnak én voltam az ifjúsági elnöke, munkaakciók...

■■■

Mondjuk a sztálinizmus problémája, a Tájékoztató Iroda, Kominform, ezek a dolgok nagyjából világosak voltak?

Abszolút világosak, igen. Aztán jött 56, amikor egy évet velünk jártak a menekült diákok, úgyhogy ott nagyon jó barátaim voltak, akik irodalommal foglalkoztak, akik menekültek, együtt ültünk egy padban velük. Ők táborban laktak, de hogy ne szakadjon meg a tanítás, velünk jártak, úgyhogy ilyenformán – tudtam. És tudtam Sinkónak köszönve. Valahogy megéreztem, hirtelen odakaptam, megfogtam a kezét, mert úgy éreztem, hogy idevalósi, de neki mégsem az a programja van. De nem program volt az, hanem egyszerűen természetes reflex. Nagyon tetszett, hogy Zágórában él, és ott van Krleža mellett, és valahogy mégis ide tartozik. Herceg többször is írt meg beszélt arról, hogy bizonyos írók lenézték a vajdasági írókat, szóval, volt egy ilyen komplexusuk az itteni íróknak. Az én nemzedékem és én is az első olyanok közé tartoztam, akiknek nem volt ilyen komplexusuk. De ehhez úgy látszik megvolt a feltétel, olyan pillanat volt, amikor úgy fejlődhetett, úgy léphetett színre.

Aztán már én is sok mindent megtanultam, és sok nyomorításon esem át, és lassan, ha még sokáig élek, lehet, hogy oda kerülök én is, egy vidéki pozícióra préseltetek.

A gimnáziumi évek során volt egy elképzelésed az írói pályáról. Aztán tiszta filozófiára akartál iratkozni. Ezt is az írói pálya részének tekintetted?

Igen. Nem létezett más számomra, magától, természetesen jött, hogy csak az irodalom létezik, csak valahogy másképp képzeltem el az egészet, mint ahogy történt. Nagy Belgrád-kultusz volt köztünk, ahol én laktam, az egyik legjobb barátom édesapja diplomata szabó volt Belgrádban, aztán ő is az lett. Koncz Pista lent tanult, nyaranta lejártam hozzá, bátyámmal együtt laktam. Akkor kezdődött az abszurd dráma, a Beckett *Godot*-ja, Ionesco, úgy képzeltem el, hogy lemegyek Belgrádba, filozófiát fogok tanulni, és ott fogjuk majd beindítani az új magyar irodalmat, szellemi életet. Ez nem negálása volt igazán az újvidéki, a vajdasági magyar szellemi életnek, hanem ez is olyan természetes, hogy mást, máshol, újrakezdeni az egészet, és olyan banánhéjon csúszott el az egész, hogy pótvizsgára buktam matematikából, és lekéstem a főlvetelit. Akkor eljöttem a barátaimhoz Újvidékre, és itt tébláboltam, hogy ezt az évet itt fogom letölteni, és akkor jövőre megyek Belgrádba. Sokat üldögéltem a klubban a gyerekek között, és B. Szabó rávett, hogy iratkozzak be. Így

valahogy történt, hogy beiratkoztam a Magyar Tanszékre. És ez az egész belgrádi dolog esedett, amit lehet, hogy nem lett volna rossz megpróbálni. Bukarestben volt egy magyar szellemi élet, magyar újságok, folyóiratok, könyvkiadás, de lehet, hogy nálunk sem ártott volna, ha beindul egy valami, bár így is szét van húzva a dolog, már Újvidék is egy kicsit légüres térben van, ami a magyar szellemi életet illeti, lehet, hogy Szabadkán kellett volna koncentrálni mindent. Viszont ha több központ van, ha szét van húzva, akkor amikor a hatalom túlságosan koncentráلódik, akkor nem borítja le a szellemi életet, akkor jobb, ha szét van húzva, legalábbis ez a tapasztalatom.

Persze akkor nem ezért gondoltam Belgrádra, hanem azért, hogy ott együtt, közösen működjünk. Tulajdonképpen Végel valamit meg is csinált ebből a modellből. Nekem is normális, természetes kapcsolatom van a jugoszláv lapokkal, tehát nem úgy, hogy ha valamit ők értékesnek látnak, akkor azt lefordítják, hanem közös akció része vagy, odatartozol, az akciókban te is részt veszel, függetlenül attól, hogy milyen nyelven írsz, tehát a szellemi áramlatnak vagy a része. Aztán később inkább Zágrábbal volt jó kapcsolatom. A *Symposion* indulásánál egy időben párhuzamosan közöltünk bizonyos dolgokat a *Krugoviból* lett *Književnik* című lapban. Mihalić, Šoljan, Ladan, Slamnig, Slaviček nemzedékével jól megértettük egymást, de igazán az sem emelkedett magasabb szintre, illetve a mai napig van egy bizonyos kapcsolatunk ezekkel az írókkal.

A nemzetiségi lét akkor jelentett valamit neked? Milyen kategóriákban gondolkodtál, amikor irodalomról volt szó, mennyit jelentett a nyelvi kötődés?

Nem jelentett semmilyen problémát, mert egyrészt nagyon jó barátaim voltak Kanizsán szerbek, akik inkább magyarul beszéltek. Azok az úgynevezett őslakos szerbek Kanizsán tudtak magyarul. Azok voltak igazán a barátaim, és nem volt ilyen probléma köztünk. Ma is nagyon jó barátaim, és magyarul beszélgetünk. Aztán Zentán is nagyon jó barátaim voltak a gimnáziumban. Legnagyobb hatással rám egy idősebb szerb nő volt, akibe szerelmes lettem, akit a város félig-meddig könnyű nőnek tartott, mert nagyon mutató volt, és nagyon szabadon élt. Pontosán nem tudom, hogy az volt-e, nem tudom megítélni, nem hiszem. Borzasztóan megtetszett az a nő, összekerültem vele, vele éltem szinte, emiatt ki is akartak dobni a gimnáziumból. Nagyon foglalkoztatta az irodalom, és ő ismertetett meg a modern szerb költőkkel, a retikülje tele volt szerb költők versesköteteivel. A szerelemmel együtt jött a modern költészet, a

modern szerb szürrealizmus, és a szerelem valahogy nálam együtt volt, és nem hogy problémát jelentett, hanem egy eufórikus pozitívumot. Úgyhogy én ezen keresztül láttam. El tudok képzelni mást, még az én nemzedékemből is, akinek a nemzetiségi lét nagy problémát jelenthetett objektíve, de nekem nem.

Nem voltak sérelmeid?

Abszolút nem. És később, amikor Újvidékre kerültem, akkor is csak öröm volt más írókkal találkozni. A Danilo Kišsel való megismerkedés nekem szintén további eufórikus pozitívum.

Milyen volt az Újvidékre érkezés? Akkor tehát nem azzal a szándékkal jöttél, hogy itt fogsz majd egyetemre járni, és itt fogsz megtelepedni.

Elég nagy pénztelenség volt, de viszont már előbből, a gimnáziumból jól ismertem. Deákkal és pár fiatal íróval komoly mozgalmat indítottunk be már a gimnáziumban, nagyon intenzív kapcsolat volt a gimnáziumok között. Gyakran lejöttünk Újvidékre, és hatalmas megütközéseket, szinte tornákat tartottunk az önképzőkörökön. Jöttünk Zentáról, Fehér Kálmán meg nem tudom már kik, és itt is volt egy önképzőkör, az Erdélyi, Matuska, nekik egy hagyományos irodalomszemléletük volt, mi meg egy modernizmust képviseltünk, felolvastunk, ők is, és óriási, borzasztó véres vitákat rendeztünk. A közönségben az első sorban ott ült Major, Németh Pista, Burány Nandi. Fiatal újságírók voltak, néztek, hallgattak bennünket, úgy ahogy néznek, hallgatnak bennünket a mai napig egy kétértelmű mosollyal, ami valahogy azóta megmaradt. Épp valamelyik nap találkoztam Majorral, lekezeltünk, kérdezi, mit csinálok, mondom, utazok Dániába... Ugyanolyan mosoly volt az arcán, ugyanolyan viszony, mint akkor, fiatal koromban, amikor azt mondtam, hogy ez a fajta modern irodalom kell. Határozottan állítottam ezt.

Szóval, akkor Zentáról jött volna Újvidékre a modern szellemiség, Újvidéken pedig lokalizálható egyfajta konzervatív beállítottság.

Igen, persze. Itt Borinak is volt szerepe Fehér Kálmánon keresztül, velem együtt laktam, és habár ő azt mesélte rólam, hogy az én első dolgozataim teljesen megzavarták a különösségükkel, ugyanúgy engem is meglepett

Kálmán első verseinek különös plebejusi töltése, erőssége. Ott volt a Körmendi is az osztályunkban, rendkívül művelt, több nyelven olvasott, és a modern irodalmakat kísérte, a mai napig kíséri minden nyelven, bár atomfizikával foglalkozik, biztos ír is verseket, nem tudom, de őt is megzavarta a mi fellépésünk, és kicsit visszavonult. Az osztályban minden második ember valahogy már felkészült volt, predesztinált, nem tudom a pontos kifejezést, és ez a találkozásunk egy különös energiát szabadított fel. Megérezted, hogy többen vagytok, örült magabiztosak voltunk abban, amit akarunk, örültünk egymásnak, és ez másokat megzavart. Ehhez kapcsolódott még Várady, aztán Szabadkán megrendezték a fiatal írók találkozóját, utána Horgoson, Újvidéken a József Attila Kultúregyesület, Tománék, és akkor mindenütt találtunk még embereket, akikkel hasonlóan gondolkodtunk. Az egyik első ilyen volt Bányai. Tehát legelőször Koncz, aztán Zentán Kálmán és Deák, aztán Bányai, akivel Szabadkán ismerkedtem meg. Ő a szabadkai gimnáziumnak volt az ifjúsági elnöke, én meg a zentainak, és amikor a két gimnázium találkozott, akkor mi tárgyaltunk, és ahogy Fehér Kálmán mesélte, ők sportoltak, verték egymást a sportpályákon, mi meg, azt mondja, az asztalnál tárgyaltunk. És a Jancsiban megéreztem egy modern szenzibilitást, a homo aestheticusnak azt a típusát, ideális típusát, ahogy én elképzeltem. És az is új frontokat jelentett mindjárt, új kapcsolatokat, úgyhogy pillanatok alatt megvolt már az a képlet a levegőben, ami aztán realizálódott a *Symposion*-melléklet indulásakor, a 60-as évek elején. Ez már rögtön megvolt az első évben Zentán, egyrészt nagyon intenzívek voltak ezek a kapcsolatok a gimnáziumok között, másrészt már Szabadkán is szervezték ezeket a találkozókat, Dévavári, Laták, nem tudom pontosan, kik voltak a szervezők, ilyen nagy találkozók voltak, ahol már ott voltak a Gulyásék, a Dóró és a Torok Csaba, rengeteg, majdnem minden fiatal író. Vigh Rudi, szóval, mindenki már ott volt Szabadkán.

Amikor Zentáról jöttetek Újvidékre a vitákra, azok hol zajlottak?

A gimnázium valamelyik nagytermében voltak ezek az önképzőköri viták, lehet, hogy egy nagyobb osztályteremben.

Gimnazista korodban nem jöttél le Újvidékre a Tribün vagy a Szép Szó műsoraira?

Nem, csak föllépni. A Szép Szón egyszer vagy kétszer felléptünk. Külön kezeltek bennünket prózaírókat, Várady tartozott oda, Jódal Rózsa, és aztán külön a költők, akikhez a bátyám [Tolnai Zoltán] tartozott még abban az időben. Itt a József Attila Kultúregyesületben volt ez a Dózsa György utcában, most ott valami helyi közösség van. Nagyon szép közönsége volt, és nagyon intenzív viták folytak ott, ahol én borzasztó szuverénül és magabiztosan hadakoztam egyfajta modern irodalomért. Most olyan kicsit ironikusan nézek vissza az akkori magamra, és én is csodálkozok azon a hihetetlen határozottságon és magabiztosságon. Bár ez nekem sose jelentett nagy problémát, egyfajta modern irodalom volt a közegem. A modern irodalom nem avantgárd irodalom, tehát egy modern szenzibilitással természetes viszonyban voltam, és ez a mai napig sem változott, ma sem jelent számomra izgalmat a szonettforma. Engem egy más vonulat érdekelt az irodalomban, és ebben magabiztos voltam.

Akkor hogyan, hol húztad meg a határvonalat a modern és a konvencionális irodalom között?

Ha most visszagondolok, úgy érzem, ha nem lett volna a fal, a fogadtatás vagy a környezet, vagy a más önképzőkörök, a más írók nem úgy reagáltak volna, akkor nem lett volna ekkora szakadás. Mert engem az egész irodalom érdekel, mindig borzasztó szenvedélyesen olvasom az egész irodalmat, és akkor sem csak a modern irodalmat olvastam. Emlékszem, Burány Nandi magyartanár volt az alsó osztályokban Zentán, egyik legjobb barátja volt Koncz Pistának, és rajtam keresztül küldtek egymásnak dolgokat. Amikor mi feltűntünk Zentán, akkor Burány Nandi elhívott bennünket Fehér Kálmánnal beszélgetésre, kávéházba, különben nem volt szabad bemenni a kávéházba. Tőle kaptam Illyés Gyula összes verseinek két kötetét, és emlékszem, milyen nagy élmény volt az a költészet, de nem a népszerűsége és a formája, hanem egyfajta anyagszerűsége, amit a mai napig is szeretek Illyés költészetében. Az érdes felületet, a tárgyakat érezni a verseiben. Sinkát is akkor olvastam, Kosztolányi prózája volt az egyik legnagyobb élményem, úgyhogy nem volt ilyenfajta különbség, hanem ez a szabadabb hozzáállás, mihelyt találkozott mással, akkor másokat irritált. Az összeütközésnél ez fokozódott, a mellékletnél, az első reakcióinknál falba ütközött, és borzasztó explózióhoz vezetett. De ha nem ütközik falba... Mert emlékszek Fehér Ferenc kötetére és fellépésére Zentán. Még leveleztünk is, teljes hódolattal, felnéztem rá, és amikor borzasztóan összecikkantunk, az inkább az ő reakciójuk miatt volt, azt hiszem. Ha természetesebben fogadnak bennünket, akkor másképp

alakulhatott volna a dolog. Ahogy később ki is alakult egy ilyen viszony Herceggel is meg Fehérrel is.

Mondod, B. Szabó beszélt rá, hogy iratkozz be az egyetemre. Milyen volt B. Szabó magatartása? Milyennek ismerted meg, miről tudtál vele beszélgetni?

Nagyon hosszan kellene erről beszélni. Először is az a Vajda József, Szeli típusú tanár, az úgynevezett Horváth János-tanítványok, a Babits-típusú magyar irodalomszemléletnek a továbbvivője. Egy klasszikus magyarirodalom-tanár, aki abszolút tekintély és mérce. Fantasztikus ízlésesen és szépen öltözködött, finom, jó szabású, divatos öltönyökben járt: szürke, drapp, barna öltönyökben, és szép nyakkendői voltak, hosszú gallérú finom ingek, kiborotvált különös arca, különös orra és különös grimaszokkal, gyönyörűen adott elő. Szigorú volt, vizsgákon is nagyon szigorú volt, próbálta, ahogy Szeli is, az igazi magyar irodalomtanítás tekintélyét képviselni. Egyrészt ezt éreztem náluk, amire szükség van, függetlenül attól, hogy te ezzel opponálsz vagy aláveted magad, de ez egy mércét jelentett, egy biztos pontot. Aztán a másik dolog az volt, hogy amikor mi megkezdtük a mellékletet, akkor borzasztó negatívan reagált rá a környezet, mindenki ellenünk fordult, és mivel az egyik első írásban Borit is megtámadtuk, ő is. Akkor még Sinkó nem reagált, aztán adták oda neki az összegyűjtött számokat, addig mindenki ellenünk volt.

Második rész, 1988. szeptember 14.

Rettegve ültünk otthon, hogy elvisz bennünket a rendőrség, annyira feszült volt a légkör. Én nem foglalkoztam ezeknek a kutatásával, mert nem érdekel, mert ha az ember nagyon kutatná ma is, hogy mi történik, hogy vadásznak a bőrére, akkor nem bírna dolgozni, hanem otthon ülne és vacogna, valahogy nagyon korán kialakult bennem egy védekező mechanizmus. Akkor nagyon szenvedtem, aztán még párszor, de aztán többé nem. Tudtam dolgozni, bár éreztem, hogy valami történik.

Hallottam, hogy összejöttek tán az idős írók a Park Hotelban, Majtényi, Bogdánfi, nem tudom, Herceg ott volt-e, Németh Pista is ott volt, mert róla is írtunk egy negatív kritikát, azt hiszem éppen én, és kérték a tartományi kormányt, hogy likvidáljon bennünket. Ezt az értekezletet tán a Bogdánfi vagy valaki kisiklatta, vagy én sem tudom pontosan, mi történt ott, vannak biztos, akik ezt jobban tudják. Négyszemközt, vagyis titokban valaki még szimpatizált is velünk, de nyilvánosan senki. Meg-

támadott bennünket Rehák, még Dési is, írtak is ellenünk és rengeteg ilyen kis tollnok, akire már nem is emlékszek, és tényleg félttem. Mentem valamelyik barátommal az utcán, és jött B. Szabó meg Penavin szembe. Penavin is azok közé tartozott, akik nagyon ellenünk voltak, és végig, amíg az egyetemre jártunk állandóan kihívott a táblához, és felíratott egy mondatot, amit én föl sem ismertem, annyira ideges voltam a táblánál, és elemeztette velem. Utána mondták csak, hogy mindig egy írásomból kivett egy mondatot, azt elemeztette.

Penavinné?

Igen. Ő végig megmaradt *Symposion*-ellenesnek, noha a nemzedékből bizonyos embereket nagyon szeretett, Bányait, Utasit, a jó tanulókat, de mi, akik össze-vissza írtunk, és rossz tanulók is voltunk, bennünket borzasztóan nem szimpatizált. Szóval, jöttek szembe velünk, és én csak épp köszönni akartam, de B. Szabó leállított és gratulált. Akkor jelent meg az első egy-két száma a mellékletnek. Ő volt az első, aki határozottan letette mellettünk a voksot.

Borit is nagyon durván és minden bizonnyal tényleg jogtalanul megbántottam az egyik írásban, de nem tudta, hogy ki írta az írást. Nem tudom, részeg volt-e, de az egyik órára nagyon furá állapotban várt bennünket. Tele volt már az osztály, és amikor mi Bányáival megérkeztünk, akkor levett kalappal hajlongva előtünk kísért be a padba bennünket, és mondta, hogy ki fogja szedni a belünket, kirakja az asztalra. Úgyhogy ilyen volt a hangulat. Most nem mennék bele, hogy kiről hogy írtunk, azt egyszer majd... Majd később, hogy most ezt hogy látom, de akkor így volt objektíve.

Akkor kezdődtek a B. Szabó-órák, amiről már meséltem. Nagyon érdekes volt, valamit megsejthettünk abból a pesti, a Horváth János-féle és más magasszintű klasszikus irodalomtanításból, bár akkori Lukács-szövegek, realizmuselméletek is érződtek, de a magasszintű igény sugárzott az egészből, az jelentett élményt. Régi magyar irodalmat tanultunk, Janus Pannoniusból vizsgáztam nála, és azt a kis *Mandulafa* című versét – azt szeretem is – Van Gogh kis fáival hoztam össze. Az szép volt, nekem az a vizsga jól sikerült, de emlékszem, hogy milyen éles volt bizonyos emberekkel. Emlékszek egy szabadkai tanárra, most is biztos valami fontos ember, aki vizsgázott nála, én valamiért még bent ültem, vagy vártam a soromra, és nagy megdöbbenéssel láttam, hogy nem tudott semmit az égvilágon az az alak, és B. Szabó csak azt mondta finoman, majd őszre. Akkor ez az alak mondta mindig, hogy ő annyira szeret olvasni, de B. Szabó csak tette ki a szűrület.

Mindannyiunknak nagy élménye volt, hogy rendezett képbemutatósi szeánszokat. Ott lakott Majtényihoz közel a Duna park fölött, nagy, szép szobában, erről valahol írtam, ahol a falon egy nagy íj volt, fehér falak, nagyon jó hangulata volt a szobának. Utasira emlékszek, Bosnyákra, Bányaira, lehet hogy Domonkos, nem tudom, ki volt még ott, leültünk, kaptunk kávé, valamit, ő kitett egy absztrakt lapot, emlékszem is pontosan a lapra, egyikre például, és akkor végigelemezte, mesélt róla, hogy hogy csinálta, és mindnyájunknak nagy élmény volt. Észrevettem az írásokban, hogy másoknak is nagy élménye volt. Közel laktam hozzá, a Sonja Marinković utcában Domonkossal, szemben egy gyerekotthon volt, többször üzent, hogy menjek át hozzá, és megkért, hogy amikor megy terepre, menjek vele, hogy beszéljünk az úton. Megmondta, hányra menjek, odamentem mondjuk hétkor vagy hatkor, megismertem a kanizsai sofőrt, aki jött érte, beültem a kocsiba és vártuk. A sofőr csöngetett, de nem jött le legalább két óra hosszáig, nem tudott észhez térni, vagy felébredni a nevezetes éjszakázásai után. Akkor beültünk a kocsiba hátra, és egész úton oda-vissza beszélgettünk. Ez körülbelül arra hasonlított, amikor az írásaiban ilyen nagy terveket vázol, a Hungarológiai Intézet, a könyvtárak, a padlások átkutatása Vajdaságban, ilyen akciók, nagy kultúrák víziója, ezekre emlékszek főleg.

Azt hiszem képviselő volt, vagy valami köze volt Kanizsához is, egy ilyen esetre emlékszek konkrétan, a kanizsaiaknak írta a stafétaszöveget vagy ilyesvalamit az ő kalligráfiai felkészültségével, valamilyen összegöngyölt papír volt, tokban, feltételezem, hogy azt vitte a kanizsaiaknak.

Aztán nagyon aktívan részt vett a munkánkban, támogatott bennünket, részt vett a Tribün előadássorozatában, *A jugoszláviai magyar értelmiség* című sorozatban is, és ott tartotta meg azt a nevezetes előadását. Utána sokáig sétáltunk a parkban vele és Keck Zsigmonddal.

Keck szimpatizálta az egészet, de sosem nyilatkozott, érezte, hogy fontos valami változás, de magába fojtotta az igazi véleményét. Örültünk egymásnak, ha találkoztunk, de igazán nem tudtunk... Nagyon sajnálom, hogy nem beszéltek vele végig, amit végig lehetett volna.

B. Szabónak a *Dolgozókkal* volt egy különös viszonya. Emlékszem, amikor a szerkesztőségben elkészítették a kék borítékot, amiben a pénz volt, akkor jött érte a fia, kis szeplős, érdekes kisfiú. Bogdánfi mögött, nem tudom, hogy név szerint milyen státusban volt, de ő volt a kultúrokrat meg az *Élet és írás* riportoldal mögött, az nagyon jó volt. És többször kezdeményezett a *Dolgozóknak*. Persze később épp a *Dolgozóknak* kezdeményezett ellenünk is bizonyos dolgokat: Girizd, Bogdánfi, Szermerédi. Zágrábból hoztak különböző erőket, kerestek, toboroztak, hogy

ellenakciót csináljanak. Biztos sokat írtak is ellenünk, én nem kísértem, meg nem nagyon emlékszek mindegyikre. De például az *Élet és írás* az egyik legszebb fejezete a jugoszláviai magyar irodalomnak, azok a nagy riportok, a B. Szabó illusztrálásával, Németh István, Petkovics, Major, nem emlékszem már, hogy kik írták. B. Szabó illusztrációi adtak neki még valamit, és az nagyon fontos volt.

Igen, körleveleket is szétküldött, hogy a Dolgozók kultúrrovatát erősítse.

Igen, mi nem dolgoztunk oda...

... és e körleveleknek eléggé demagóg szóhasználata volt.

Igen, nála ez a változás elég gyorsan játszódott le. Érdekes, hogy a képzőművészetben előbb jutott egy ilyen modern... Szóval, egyrészt a hagyományos magyar irodalomfelfogás, másrészt ez a szocrealizmus, vagy a lukácsi realizmus...

B. Szabó benneteket támogattott?

Ez hirtelen, gyorsan történt. Mert ő olvashatta Pesten Weöres Sándort, a képzőművészetben eljutott oda, és mi hirtelen kihoztuk belőle, a mi jelentkezésünk hirtelen felgyorsította nála ezt a folyamatot, különben tudom én, hogy nála is ez szinte napok alatt történt meg.

Például amikor megírta az Ady-kötethez az előszót, amit elküldött Sinkónak véleményezésre, és Sinkónak eléggé lesújtó véleménye volt a szövegről, ugyanis B. Szabó ott csak az „osztályszempontot” tartotta szem előtt.¹²⁴ Gondolkozok, mi is ösztönözhetette arra, hogy veletek kapcsolatot keressen. Ez már 1960-ban, 61-ben volt, B. Szabó 1963-ban meghalt, tudjuk, milyen állapotban, tudjuk, hogy rengeteget megbántották, megsértették. Ez benne egyfajta dac, tiltakozás is lehetett.

¹²⁴ Sinkó Ervin 1953. szeptember 28-ai levelét és B. Szabó György 1953. október 6-ai választását lásd Vékás János *Magyarok a Vajdaságban. 1944–1954 c. könyvének* (Zenta, 2011, VMMI) 297–298. oldalán. Az Ady-kötet végül előszó nélkül jelent meg.

■■■

Ő aktivista volt, nagyon közel állt a mozgalomhoz, normális, hogy ez a szociális dimenzió, a szocrealizmus és ezek az irodalompolitikai hivatalos dolgok köthették. De mégis, ha jobban megnézzük... Erre az Ady-bevezetőre épp nem emlékszek, de József Attilától vagy Máraitól kezdve minden írásában van valami, ami erre utal, amit mondasz, ugyanakkor valami már nagyon különbözik is a magyarországi József Attila-értelmezéstől. Szinte a mai, a legújabb József Attila-értelmezésekkel érintkezik, de kísért benne az a hivatalos irodalomfelfogás. Úgyhogy ez egy ilyen különös kettősség volt. Elképzelhető egy olvasata, ahol teljesen bírálni lehetne ilyen szempontból, másrészt elképzelhető egy olyan olvasata, ahol emezeket a szálakat lehetne kifejteni, amelyek másfelé mutatnak, tehát ilyen értelemben benne tényleg kettétört valami, vagy két dolog is mozgott. És ha tovább élt volna, akkor érdekes lett volna, hogy hova fejlődik, akkor írhatta volna meg mint tudós is az igazi szövegeit. Most ebben a két új kötetben újraolvastam a Márai-írást és fantasztikus, egyik legszebb írása a Márai-irodalomnak, jó lenne felhívni rá a magyarországi Márai-kutatók figyelmét, annál is inkább, mivel Herceg is írt egyszer biztos, de lehet hogy többször is Márairól, tehát van egy kis vajdasági Márai-irodalom is, és ez a B. Szabó-esszé fantasztikusan jó, abszolút megállja ma is a helyét, de abban is van egy ilyen kicsit „osztályszempontú” alávágás a végén, és ott egy kicsit eltolja az írást, de különben nagyon jó Márai-kritika.

Mondod, hogy egyrészt ültetek otthon és vacogtatok, hogy mikor jön értetek a rendőrség, másrészt pedig, úgy tűnik, kölcsönös szimpátiával viseltettetek B. Szabóval egymás iránt. B. Szabó pedig akkor az egyetem párttitkára volt.

Erről fogalmunk sem volt. Bár, mondom, valamit sejtettem. Ez a stafétaszöveg meg a kanizsai pártbizottsághoz való viszony alapján éreztem. Mi a pártról nem tudunk semmit, párttagok voltunk, én akkor léptem ki a pártból, Zentán fiatal koromban párttag voltam, de nem hoztam át a dokumentumaimat Újvidékre...

Kiléptél vagy töröltek?

„Kihúnyt” a párttagságom. Domonkos párttag volt, de nem járt a pártértekezletekre, és megtalálták az antikváriumban az eladott könyvek között a pártprogramját. Volt egy reflexe, hogy minden könyvbe beleírta a nevét, abba is, aztán a többi könyveivel együtt azt is eladta, és megtalálta valame-lyik buzgó mócsing, a Vlaovics és a Sátai voltak főleg ezek a komisszárok,

■■■

és állandóan minket bíráltak a Domonkossal. Egyszer utaztunk vissza Újvidékre, reggel 8-tól volt óránk, de mi megérkeztünk 6-kor vonattal, fáradtak voltunk, fáztunk, minden zárva volt, és beültünk a templomba. Nyolc órakor kijöttünk, akkor jöttek a diákok az egyetemre, és megláttak bennünket. Nem szóltak semmit, hanem a következő pártértekezleten örült nagy cirkuszt csináltak, hogy a templomban alszunk, mi párttagok. Bányai szaladt hozzánk, mint mindig, szegény, hogy mit csinálunk. Ő védett is bennünket. Mi nem értettük az egészet. Mondtuk, hogy mi nem alszunk ott, csak beültünk, mert nem volt nyitva egy kávéház sem, és fáztunk. Szóval, ennyi viszonyunk volt a párthoz, ennyit tudtunk, mi inkább egy bohém szférában mozogtunk, és nem tudtuk ezt a párthierarchiát. Bányai, Bosnyák ezt komolyan csinálták, nekünk fogalmunk sem volt erről.

Objektíve másként festhetett a dolog, biztos úgy, hogy olyan idő jött, hogy létrejöhetett a *Symposion*-melléklet. Olyan szelek fújtak az országban. Varga László Bányainak akarta odaadni, hogy csinálja, Bányai meg Deák egyszer már szerkesztették azelőtt az *Ifjúságot* és nem volt rossz, de nem történt semmi. Akkor most egyedül Bányainak akarták adni nagy ambícióval, de Bányai az *Indeks* főszerkesztője volt, nem vállalhatta. Nagyon jó egyetemista lap volt akkor az *Indeks*, Beljanski volt az irodalmi rovat szerkesztője, Bányai meg a főszerkesztő, Draško [Redep] volt előtte a főszerkesztő. Beljanski nagyon jó kritikus volt, nagyon szép szövegeket írt, ők ketten tényleg ideális szerkesztők voltak. Tehát Bányai nem vállalhatta, és akkor én voltam ott, Jancsi is engem ajánlott, úgyhogy kicsit kényszerből is én kaptam meg, és akkor rögtön az én elképzelésemet csináltam. Nekem már szinte a nyolcosztályos iskolától kialakult egy viszonyom egyrészt a Konczal, másrészt Dobó Tihaméron keresztül megismertem Deákot, aki egy időben tanítóképzőbe járt, aztán átment iparművészetire. Leveleztünk meg találkoztunk, és aztán már kezdődtek a fiatal írók találkozói Szabadkán, Horgoson. Lassan már ez a nemzedék elég népes volt, különböző áramlatok voltak, Dóróék, szabadkaiak, zentaiak, Várady Zrenjaninban. Tudtam, hogy jobban meg lehet ezt csinálni, föl lehet pörgetni, magam mellé vettem a szerkesztőbizottságba Konczot és Domonkost, Fehér Kálmánt, aki Belgrádban volt, úgyhogy mindjárt egy akciót csináltunk. Azt akarom mondani, hogy megvolt az objektív föltétel Jugoszláviában, hogy ilyen megtörténhetett, de mi arról nem tudtunk, én csak a veszélyeket éreztem. Mi arról tudtunk, hogy minden írásért behívtak az igazgatóhoz, a Farkashoz, a nyomdában elolvasták titokban az írást, kivették, előbb Bányait behívták és meggyőzték, az finomabban beszélt, akkor engem behívtak, én valamit földhöz vágtam, kimentem, akkor benthagyták. Primitív voltam. Jancsi finomabb volt, meggyőzték, jólneveltségből nem tudott ellenkezni velük. Bennem volt valami

egy-egy pillanatban, amikor elszakítottam a fonalat. Ez volt a legfontosabb momentum, hogy voltam annyira primitív vagy annyira impulzív, hogy ennek a nyomásnak ellenálltam, ők pedig valami miatt nem akartak konfrontálódni, és itt született meg a *Symposion*. Mert a háznak, a főnököknek mindig van egy mechanizmusa, ami elkeni a konfliktusokat, minékünk pedig pontosan ebből volt elégünk. Egyrészt éreztem mögöttem a barátaimat, másrészt éreztem az irodalmi folyamatokat az országban, harmadrészt tisztán alkati kérdés, hogy nem tudtam velük tárgyalni. A barátaimmal nagyon tudtam, azokat meg tudtam győzni, ezekkel a hivatalos főnökökkel nem tudtam beszélni, mindig felrobbantak ezek a beszélgetések. Aztán ők hallották mástól, hogy jó, amit csinálunk, de igazán arról volt szó, hogy ők egyértelműen likvidálni akarták ezt az egészet. Szó sem volt arról, hogy minket valaki valahonnan forszírozott, bár feltételezem, hogy Nagy József, aki egyik legbefolyásosabb politikus volt, nagyon szimpatizált velünk, mert egyrészt érezte, valamiért szükségesnek tartotta, másrészt ismertük is, mert nagy topolyai, a művészteleppel kapcsolatban volt, és én is kapcsolatban voltam a művészteleppel, Déviccsel és Áccsal. Többször jókat iszogattunk Áccsal, Domonkossal és Nagy Jóskával a Halász-szigeten vagy valahol, és volt köztünk egy szimpátia. Ilyen jellegű támogatás lehetett. De viszont tudom, hogy a *Magyar Szó* borzasztóan ellenünk volt, és leírhatatlan, hogy mennyire utáltak bennünket, és készültek is a fölszámolásra, összeszedték a megjelent mellékleteket, egy párat, és az utolsó ilyen próba volt, hogy odaadják Sinkónak, aki addig utazott Újvidék és Zágráb között, és nem érezte, hogy mi történik a városban.

Ez egy Híd-díj átadásán volt, ugye?

A magyarszósok, Vébelék adták oda neki, hogy milyen indíttatással, azt pontosan nem tudom, de úgy éreztük, ha ő azt mondja, hogy ez tényleg borzalom, akkor abban a pillanatban rögtön talán a rendőrség elvitt volna bennünket. Az öreg elolvasta, és jött a *Híd*-díj átadására. Bejött, kitárta az ajtót, mint egy nagy elefántbébi, és azt mondta: fantasztikus, uraim, levegő, végre valami történt Vajdaságban. És akkor ez teljesen megváltoztatta a helyzetünket. Sinkóra és B. Szabóra együtt éppen a *Híd*-díj átadása kapcsán emlékszem, amikor Sinkó *Egy regény regénye* kapta a *Híd*-díjat, B. Szabó adta át neki, biztos egész éjszaka írta a bevezetőjét, sokat kávézott, reggel kiült az elnöki asztalhoz, felolvasta a bevezetőjét, leült, Sinkó átvette a díjat, hátat fordított nekik, és a közönségnek mondta a köszönő beszédét. Óriás volt, ott ült a háta mögött a kis ember, B. Szabó és mi, a közönség láttuk Sinkót és a háta mögött B. Szabót is, aki egyszer csak elzöldült és eldőlt.

A közönség látta, de Sinkó nem, és nem értette, hogy mi történik, amikor a közönség megindult, mindenki szaladgált. Akkor B. Szabót bevitték az igazgató irodájába, Sinkóné, Micike és Pap Jóska, orvosok, reanimálták. Ott ültünk sokáig a padlón körülötte. Ahogy észhez tért, beszélgettünk, jó hangulat volt. Körülbelül ez volna nekem B. Szabóról...

Még azt akarom elmondani, hogy katona voltam, amikor meghalt. Ahogy szétoztották a *Magyar Szót*, abban láttam, hogy meghalt. Akkor írtam egy kis írást, hogy a hegyekben, mint katona, állandóan viszem a kis hulláját. Nem nagyon tetszett az embereknek, hogy így írok róla, megszenteltetésnek vették, de tényleg nagyon sokat jelentett, ugyanúgy, mint Sinkó. Egy apai viszony. Szedett-vedett gyerekek voltunk, és ezek sokat jelentettek nekünk.

Még egyedül azt lenne érdekes elmondani, hogy az egyetemen volt egy irodalmi kör: Vlaovics, Bakos, de azt hiszem, Utasi, Gerold is csinálták és Domonkos. Ők borzasztóan opponáltak a *Symposion*-mellékletet, teljesen ellenünk voltak. Főleg humoreszkeket írtak a számlánkra. Egyszer elmentünk Bányáival és még egy páran egy ilyen rendezvényre, borzasztóan megütköztünk, és eléggé kinyírtuk a társaságot. Akkor csapódott Domonkos hozzánk. Aki legközelebb állt később hozzám, az indulásnál ő sem volt ott. És akik a legnagyobb symposionisták lettek, Utasi és Gerold, ők sem. Ez rögtön az elején volt, szinte az első napokban.

1961 legelején hozta a Magyar Szó a költészet érthetősége és érthetlensége körüli vita cikkeit. Deák András írt egy válasz-cikket az öt bíráló cikkekre. Akkor a Deák András által bírált modernek között volt Fehér Ferenc, Bori Imre. Néhány napra rá Sinkó „tett igazságot” az érthetőség kérdésében, mondván, hogy a vers érthetősége nemcsak a költőtől függ, hanem az olvasótól is, hogy annak milyenek a képességei. Akkor ti kísértétek ezt a konfliktust, volt róla véleményetek?

Nem emlékszem rá egyáltalán.

Mert a ti szempontotokból már Fehér és Bori voltak a konzervatívak.

Furcsa, a mai napig sem tudom, hogy Fehérék és Herceg is miért fordultak ellenünk. Egész más lett volna a kép, ha ez nem történik meg. Egyrészt, ahogy ők mondták, kócosak voltunk és túl... Ezek a nagy szavak, a ka-lapács meg a rút, ezek megijesztették őket.

De ez később is előfordult. 1972-ben voltunk egyszer a Tribün képviseletében az újvidéki községházán, osztották a pénzt a kultúrára, és Varga László képviselte akkor a hatóságot velünk, pénzigénylőkkel szemben. Azt mondta, piszkos, kócos társaság, telefüstöli a termeket, és még pénzt is adjunk nekik?

Most így visszaemlékezve nem tudom, mi irritálhatta ennyire őket. Az a hihetetlen – ami számomra is szinte meglepő –, az a hihetetlen magabiztosság, amivel felléptünk. Bányaira meg rám is az volt jellemző, hogy nagyon ismertük a jugoszláv és a magyar irodalmat, és volt egy egyéni ízlésünk, abszolút tudtuk, hogy mi mit csinálunk, mit akarunk, és ha nem konfrontálódunk, akkor nem zavartak volna bennünket bizonyos dolgok. Ez a magabiztosság aztán belőlem idővel eltűnt, de megmaradt az írásnál, áttevődött oda, abban sosincs dilemmám, hogy mit írok, és merre megyek. De az indulásnál volt egy meghökkentő magabiztosság, ami irritálta az embereket. Nagyképűség vagy flegmatikusság, nem tudom, ők minek vélték, holott... Valahol már beszéltem is erről, hogy egy csoda az, ahogy a *Symposion* megszületett, és titok is, még számomra is. Én is csak tűnődni tudok felette. Lehet, hogy komolyan újra kellene olvasni azokat a lapokat, és akkor jobban tudnám rekonstruálni is. Egyesek a kulissza mögötti dolgokat, politikai és más erővonalakat tartják lényegesnek, én nem abban látom a lényegét. Egyrészt ez a nemzedék népesen jelentkezett, és a Tanszék beindításával mind idesereglett. Különböző elképzelésű és különböző típusú emberek voltak, de bennem volt egy képesség az emberek összefogására, és ez a titka, ez a képesség, ez az adottság, ez a titka a *Symposion*nak.

Mennyire voltak őszinték az emberi kapcsolataitok?

Hihetetlenül eufórikus, gyönyörű barátsággá alakult az egész, tíz-húsz embernek a nagy barátsága, testvérek szinte. Hihetetlen. Nagyon nagy holdudvara is volt, egy boldog nagy barátság volt ez, ideális viszony. Már előtte is voltak a találkozók, meg a gimnáziumok közötti kapcsolatok, Bányáival, ő ott ifjúsági elnök volt vagy ifjúsági vezető, én voltam a zentai gimnázium ifjúsági elnöke egy időben, és akkor találkozott a két gimnázium. Fehér Kálmán mesélte aztán, hogy míg ők, sportolók ott lent vívtak, verték egymást, rohantak, mint az állatok, addig mi Bányáival fönt politizáltunk. Kálmán kosarazott, sportoló volt. Ezeregy ilyen kapcsolat alakult ki, aztán itt Újvidéken valahogy összeállt egészé. A jugoszláv irodalomnak ez a 48–50-es évek utáni nagy nyitása inspirált bennünket.

Új könyvek, esszék, szépirodalom, fordításkötetek. Bori ismert és követt mindent, és érdekes, hogy vele is konfliktusba kerültünk, közben ő recenzálta a Konstantinović-regényeket, ami akkor újdonság volt, és Popa, szóval, ők is hasonlóan mozogtak, csak érdekes, hogy ezekben az irodalmakban, vidéki irodalmakban mindig minden újra kezdődik, úgyhogy tulajdonképpen mi sok mindent megismételtünk abból, amit Boriék nemzedéke csinált, itt mindig előről kell kezdeni. Minket bizonyos költészetfelfogás, a klasszikus forma, Fehér Ferenc tájköltészete, az a költészetkép zavart, gátnak éreztük. Az már egy kicsit túl is volt favorizálva, épp akkor dicsőült meg, és ez egy gátat jelentett. Közben abban sok fontos dolog volt, modernitás, szociális hang, a magyar költészetnek volt egy konzervatív hatása, de volt sok minden más is benne. Úgyszintén Ács költészete önmarcangoló mivoltában: csak a külsőségek, meg ahogy azt ez a kis közösség hirtelen elébünk emelte mint szentségeket. Valami ilyenben lehet a titok.

A magyar irodalomban erőteljes volt a polarizálódás a népies és urbánus irány között. Hogy látod te ezt?

Mi egyértelműen radikálisan urbánus, modernista platformon voltunk, azt képviseltük, Krleža, Marko Ristić, Rimbaud, Rilke, a modern esszé, Huxley, a babitsi magyar esszé, szóval, az urbánusok magyar esszéje.

Érdekes ez nekem is, mert nagyon nyitott voltam a kezdetektől a táj, a népi irodalom felé, de akkoriban ez borzasztóan irritált. A helyi színek és a konzervatív tájírának tűnő költészet. Emlékszem például, hogy egyik nagy élményem volt a gimnáziumban Sinka István könyve, *A fekete bojtár vallomása*, mert az én őseim épp egy ilyen, Kanizsa melletti nagy legelőről származtak, állattenyésztéssel foglalkoztak, tanyasi hentes volt a Kracsun nagyapám, és a Vitéz Kovács ág, az édesanyámé, az is lovakhoz, szóval, az állatokhoz kötődött, és nekem az a világom része volt. Édesapám kereskedő volt, és egy más világban éltünk, de nagyon erős volt a kötődésem. Kisgyerekkoromban kiadtak a nagy legelőre, az a Hortobágnak egy kisebb változata, egy szikes legelő, ahol most is van a tanyám, ott vettem később egy tanyát, tehát ez nagy kötődésem volt, és erre ráéreztem a népi írónál. Nagyon olvastam a népi irodalmat, de azért, mert mintha az ismerősökről olvastam volna onnan, abból a tanyasi világból. Kisgyerek koromban borzasztóan bántott, hogy 6-7 éves koromban kiadtak birkát őrizni édesapám testvéréhez, pár száz birkát rábízta, hajnalban kihajtottam arra a borzasztó legelőre, dideregve, fázva, aztán feljött a nap, az meg megégetett. A barátaim meg közben a

Tiszában lubickoltak. Úgy éreztem, hogy meghalok, és másnap otthagytam a birkákat, megkerestem a vasútvonalat, és az mellett hazaszöktem. Borzasztó nagy tragédia volt. Attól kezdve utáltam az egészszet. Csak már amikor a gyerekeim megszülettek, akkor egyszer oda kimentünk egy tanyára. Kis rókákat fogtak a fateroméék, ketrecekben tartották őket, és azokat mentünk megnézni. Ott hirtelen megütött az a hangulat, és úgy éreztem, hogy hazataláltam. Rögtön vettem is egy tanyát. Szerencsére akkor olyan idő volt, hogy szinte ingyen adták a tanyát, menekültek, nyugaton dolgoztak, több tanyájuk volt, és örültek, ha megszabadulnak a tanyától. Pénzünk sem volt, csak azt mondták, az a fontos, hogy ne legyen a nevükön, úgyhogy pénz nélkül vettem egy tanyát földdel, aztán az árak megváltoztak.

Nem tudom pontosan, de leellenőrizhető, hogy mikor volt. Érdekes, hogy addig menekültem attól a kanizsai világtól, ahonnan elindultam, és a világba, az utazás, az urbánus felé, aztán meg mintha valamihez elértem volna, valami megfordított, és azóta ugyanúgy loholok visszafelé, mint azelőtt el.

Herceg mondja mindig, hogy az ember hazatalál, ha megöregszik, de ez túl egyszerű képlet így. Az 1950-es nemzedék szakított a szocrealizmussal, de inkább az ideológiával, nem pedig a kifejezőmódot illetően.

Igen, erről lehetne beszélni, érdemes lenne ezt jobban kutatni, mert a kifejezésforma hagyományos volt, mi azt konzervatívnak véltük, most hagyományosnak nevezném, sőt bizonyos gesztusértéke is lehetett egy primitívebb, vagy nem is tudom milyen irodalomnak, ahova tartozott a Deák, a Sulhóf és másfajta írók, azokkal szemben egy formaművészi és hagyományos magyar költészet. Illyés, Babits, a két név közötti magyar klasszikus költészethez való kötődése ennek a nemzedéknek, egy gesztus is volt, egy nívót jelentett, egy lépést, és egyfajta védekezés is volt ebben a formában, egy vállalást is látok, aminek ma megint van szerepe, mert ez a modern forma, formátlanság könnyebben morzszálódik és tűnik el, tehát jobban meg kell építeni itt a dolgokat, mert szétmorzsolódik, elporlad, és ebben lehet, hogy van valami. Igen, ők ideológiában a szocrealizmusból kiléptek, de ha megnézzük Ács költészetét, végig tele volt plakátverszerűségekkel. Ő, aki állandóan dacol és ellenkezik, ha megnézed, írt nagyon sok ilyen, a *Magyar Szó* első oldalára szánt, titkon május elsejére írt verset. Mostanában írtam az összes verseiről, és nézegettem, meglepődve láttam, és emlékszek is, hogy a *Magyar Szó* május elsejei számaiban a vezető költők

Fehér és Ács is tulajdonképpen. És szép is volt az, ha belegendolsz, hogy most mennyire nincs a *Magyar Szóban* irodalom.

Most az első oldalon Pap József ír arról, hogy ment külföldre a lánya.

Az még valami, de már az sincs nagyon. Valamikor Fehér is, Ács is írogatott, és kisült, hogy komoly verseik egy része így született, ahogy látom, és ha kicsit el is tüntették a nyomokat, az Ácsnál is érezni ezeket a hídépítési motívumokat, bár már Illyésnél is más szerepe is van ennek a motívumnak, de kicsit plakátversíze is van sok Ács-versnek. Úgyhogy ők még nagyon benne voltak ebben. És mi itt tényleg radikálisan szaktottunk, egyértelműen modern irodalmat és szabad verset, és itt teljesen más, szabad, anarchikus, nietzscheánus és mindenfajta ideológiával jöttünk, és egyfajta balossággal is, amiből az újbalosság jött.

Gyarló emberi szempontokat véve alapul, az embernek lehet az a gyanúja, hogy ennél a nemzedéknél volt egy adag féltékenység is talán. Egy nemzedék éppen hogy csak megvívta a maga csatáját, alig múlt el tíz év, jelentkezik egy sokkal tömegesebb, sokkal radikálisabb, sokkal erősebb nemzedék, amelyik egyszerűen kiszorítja a porondról.

Ők legalábbis úgy érezték.

Emberileg ez is lehetséges. Ők lényegében félútig jutottak el, vagy még odáig sem, és most jön egy nemzedék, amely egyszerűen átlépi az általuk akadálynak vélt apró kis árkot, és megy tovább valahova, ameddig ők el sem láttak.

Nagyon problematikus emlékezni, mert egyrészt nagyon fontos lenne, hogy szinte zárójelbe téve egy ilyen fenomenologista elemzéssel beszélni ezekről a dolgokról, mert jó lenne minél többet kielemezni, elmesélni azokról a dolgokról, másrészt nem lehet, már akármennyire emlékszük az ember, figyelmen kívül hagyni, hogy ma hogy látja, meg mivé lett ez az egész, meg mivé fejlődtek, azok a nemzedékek milyen nivót hoztak. A legnagyobb vád ellenünk az volt, mint mindig ilyenkor, hogy nincsenek művek, hogy csak egy vagdalózás, követelés, mérce, de nincs egyikünknek sem könyve. Ácsot említettem, és *Összes versek* címet adott a kötetének, tehát már lezárta az opust, tehát mérhető, hogy mit csinált, és nagyjából

sejlik, hogy mi is mit csináltunk, bár fiatalabbak vagyunk, úgy hogy nekem ez nagyon nagy élményem, nekem most pillanatnyilag nagyobb élményem, mint maga az indulás, ez, hogy mikor már kezd itt elválni, mérhetővé lesz, hogy valóban mit hoztak ezek az egyéni opusok. Mert egyrészt van ez a fiatalkori folyóiratcsinálás vagy akció, az egy különös dolog, a nemzedék, egy szinte spontán folyóiratcsinálás, és aztán van a folyóiratcsinálásnak több változata. Még az akadémikus folyóiratok csinálása is izgalmas, a mérték stb. Mi a mértéktelenség, a formátlan, engem legalábbis egy ilyen enformeles folyóirat izgatott, tehát egy teljes szabadság, mert még a párizsi *Magyar Műhely* is egy ultraakadémikus tördelés, minden vizuális kutatásuk is számomra ultraakadémikusnak tűnik, mivel a francia kristálytisza törvényszerűségnek engedelmessé válik, nálunk pedig a folt, a szabálytalan, a rendetlen, a kusza, a nagyformátumban ezeknek nagyon szép példáit lehet látni, egyedülálló ebben, és ezért semmi közünk nem volt Kassákhoz. Kassáknak van köze a *Magyar Műhely*hez, mert a konstruktivizmus találkozik a francia tisztasággal, de mi nem találkoztunk egyikkel sem. Csak ezekhez kötöttek bennünket, a Kassákhoz, a párizsi *Műhellyel* pedig párhuzamosan. De én teljesen mást akartam, ugyanis én a *Medialetől* indultam és a *Mediale* újságjától, a *Vidicitől*, amelyik egy figurális, rút, formátlan. Más világlátású, más formaérzékű társaságtól indultunk. Azt akarom mondani, hogy nagyon fontos kutatni, vizsgálni, hogy mi is volt a titka ennek a csodának, de mondom, hogy engem jobban izgat az, hogy akkor negatív bírálatot írtam az *Ispilángról*, az *Utazásról* és *Fehér verseiről*, és most olvasom őket. Nem rivalitásból, hogy most melyikünk a jobb költő, hanem így objektíve magamban, titkon próbálom lehallgatni, hogy mit hozott az a költészet, milyen világot, és az én verseimből vagy írásaimból mi sejlik. Persze nálam komplexebb, de hát Fehérnél is a cikkei meg Ácsnál is a fordításai, az is komplexebb dolog. Azt hiszem, hogy mi művekben meg is csináltuk, amit jeleztünk. Mondjuk a *Kormányeltörés* nemcsak több volt, mint az a költészet, hanem a magyar költészetben is több volt minden másnál. Beszélhetünk erről, prózában is meg esszében is, bár ezt fölösleges túlforszírozni, mert nem a mi dolgunk ez a méricskélés, de valahogy ez is okkupál mostanában, egy kis nosztalgiával.

Lezárhatnánk ezt a részt, ha még kitérnénk az indulás úgynevezett „politikai háttérére”. Bosnyák is foglalkozott vele egy cikkében, hogy Vébel Titóra hivatkozott, aki megmondta splíti beszédében 1963-ban, hogy ezek a modern művészeti irányzatok mögött egyes nyugati, a kapitalizmust restaurálni igyekvő

tendenciák rejlenek. Emlékszel ezekre a vádakra? Volt olyan ember, akivel erről beszélgethettetek?

Mindenféle vád ért bennünket, rengeteg ilyen volt, szinte naponta. Mindent ránk próbáltak, hogy pászol-e ránk, úgyhogy nagyon megéltük ezeket már a melléklet korszakában is. Én azonban az irodalom körüli dolgokat valahogy jobban szövegbe húzva vagy az anyagba húzva szemlélem, meg az emberi dimenzióit. Mert lényegében minden már a mellékletben lejátszódott, a nagy dolog a melléklet volt igazából, már a csoda ott megtörtént, nagy oldalak, szép, valami más világlátás, már az tükrözi, a folyóiratban az csak jó technológia, de szinte nagyobb forradalom volt, amit a lappal csináltunk. A legnagyobb ellenállás például az volt, hogy analfabéták vagyunk, nem ismerjük az újságcsinálás törvényszerűségeit, hogy képzelünk ilyen nagy oldalakat nagy szöveggel és fölszorított címmel, és szinte a fizikai veszekedés árán lehetett elérni másfajta tördelést, egyszerűen az elképzelhetetlen volt. Azért ment a legnagyobb harc, tehát ott történt meg, ami majd később a könyvek kinézésében is megmutatkozik. Magyarázták nekünk, hogy van egy törvény, amely szerint ennyi gépelt oldal megy egy oldalra, és hogy mit képzelünk, de mi azt képzeltük, hogy ahogy a versnél újítunk, úgy a tördelésnél is más elképzeléseink voltak. Nagy ellenállásba ütköztek a képzőművészeti mellékletek is. Ez párhuzamosan ment, itt nagyon fontos dolgok történtek, itt történt egy igazi változás a kultúrában. Én most ennek a megfelelőjét megtalálom az előző nemzedéknél is, de akkor másként néztem, bár a *Jobbágyok unokáját* [Fehér Ferenc] meg a *Kéz a kilincsen* [Ács Károly] kötetet még akkor láttam, nyolcosztályos iskola után Koncz Pistánál, és azok nagy élmények voltak számomra Sáfrány modern rajzaival. A fedőlapok nem néznek ki annyira annak, de azok nagyon modern könyvek, és olyanok is tűnt, amikor először olvastam, de aztán, amikor elkezdtem a *Symposium*-mozgalmat, akkor már nem tűnt annak. Tehát itt egy forradalmat akartunk, bár ennek is egy része megtörtént már, éppen a Sáfráynak köszönve, nekik is nagyon jó viszonyuk volt, Sáfrány, Vinkler, akik nagyon sokat bírkóztak, és mindenképpen ez az első és mindenképpen legnagyobb modern figurája ennek a művészetnek, a Sáfrány. Ő nagy fordulatot csinált, és fölszámolta a klasszikus és realista, szocrealista ábrázolásmódot, jugoszláv szinten csinálta ezt meg, és őhöz valóban kötődtek a maguk módján. Ács és Sáfrány osztálytársak voltak, Ács is Belgrádban volt, Sáfrány is sokat mozgott ott, kapcsolódott csoportokhoz, úgyhogy ott már sok minden megtörtént. A másik, ami legnagyobb energiánkat elvitte, hogy állandóan éreztük, a szó szoros értelmében a

fejükre vadásznak, vagyis a fejemre, ez furcsán hangzik, de amikor az ember ilyesvalamit csinál, ez sajnos így van. Állandóan jöttek a hírek hozzám, hogy pillanatok kérdése, és lekapnak, börtönbe zárnak. Ezen most az ember mosolyog, de akkor ez nagyon komoly volt, és mind több bizalmas információ érkezett főleg Szabadkáról, Zentáról, annyi, hogy végül már mondtam Varga László főszerkesztőnek, menjen el Szabadkára, és nézze meg, mi ez. Például akármi történt vidéken, Bácskában, azt mind hozzám akarták kötni, vagy a *Symposion* melléklethez. Zentán a katonai előképzőnek volt egy nyitott terme, ott fegyverek is voltak, sportolni lehetett, pingpongozni, sakkozni. Onnan elloptak egy géppisztolyt, és rögtön felénk nyomoztak, hogy mi akarunk fegyverekhez jutni, hogy visszakapcsoljuk Vajdaságot Magyarországhoz. Nem volt gyerekjáték hallani bizalmas információkból, hogy ilyen ügyben nyomoznak nálam. Utána kisült, hogy egy zentai szerb rendőrnek a fia lopta el, de nem kértek tőlem bocsánatot. Amikor Moholon betörték a bútorüzletbe, akkor megint azt gyanították, hogy én voltam, mert én jártam abban az időben egy moholi barátomnál. Ezek eléggé megterheltek. Vagy amikor barátom, Dobó Tihámér részegen leszakította a zászlót, épp a mi házuk előtt (szerencsére nem voltam otthon Kanizsán), akkor bezárták, és a börtönben állandóan a *Symposion* mellékletről kellett neki írni minden nap. Pedig neki tényleg nem volt semmi köze hozzá. Nagyon jó barátok voltunk, rajzokat is közöltem tőle, nélküle szinte nem is jött volna létre a *Symposion*, de ő akkor már Nišben volt, iparművészetire járt, ott fejezte be, és teljesen el volt szakadva ezektől a dolgoktól. Nem is szerette a modernizmusunkat. Mindent utált, ami dogma, mozgalom, szekta, aminek ilyen szaga van, és ezt érezte bennünk is egy kicsit. Más mindenben egyetértettünk, de ezért nem vett részt a folyóiratban igazán, nem is tudott, egyszerűen más típus volt, de állandóan erről írtak vele a börtönben. Šoljanról írtak vele, aki akkor először került konfliktusba a hivatalos politikával. Akkor a viszonyunk az előző nemzedékhez, arról írtak vele, nagyon különös, meg még más dolgokat is. Ő írta szegény, és amikor kijött, utána elmesélte. Kérdeztem, miért írtál, amikor nem tudod? Csak hívelt-hámolt. Utána megint a technikai szerkesztőinkkel volt baj. Elmentek a művésztelepre, Zentára. Mondtam nekik, ne igyatok sokat, mert ott nagyon sok alkoholt fogyasztanak, hanem dolgozzatok, jó alkalmatok lesz. Első éjszaka berúgtak a Royalban, be sem mentek a művésztelepre. Szép cigánylányok voltak Zentán. Berúgtak, éjszaka mentek haza az egyik barátjukhoz, nem volt cigarettájuk, nem tudták elviselni, és föltörték egy trafikot. Összeszedte őket a rendőrség, és próbálta megint fölgöngyölíteni az egészet. Borzalmas volt, engem is kihallgattak, épp

az a fiatal belügyes hallgatott ki, aki később a Gavrilovićot halálra ítélte, illetve annak volt a közvádolója, aztán meghalt ő is fiatalon. Borzalmas volt, akkor voltam először a belügyön. De lehet, hogy voltam már előbb is, az egyik barátom ellopott egy biciklit, és azért is mindjárt behívtak, és végig kellett csinálnom, kis tyúkpörökbe is mindig próbáltak bevonni. A gyerekek kivittek írógépet a Forumból, meg tán még valami volt, és én erről tényleg nem tudtam. Vallattak, hogy mit tudok, és mondtam, hogy nem tudok semmit. Akkor elébem dobták a jegyzőkönyvet és ott volt ezeknek a gyerekeknek a nyilatkozata arról, hogy ki tudott róla: Tolnai. Miután kiengedtek, kérdeztem tőlük, mi volt ez, mért mondtátok ezt? Azt mondták, azért, mert tudták, hogy ismerem a Nagy Jóskát meg a politikusokat, hogy azok majd akkor kihúzzák őket, ha belekevernek engem is. Ilyen dolgok voltak a levegőben.

Merre tapogatóztak?

Magyarország felé. Ez a Ranković-korszak volt. Magyarország felé kuttattak, miközben sokan azzal vádoltak bennünket, hogy elárultuk a magyarság ügyét. Ezt kerek perec ki is mondták többször, a modernizmusunkkal és a helyi színek elleni akciónkat úgy könyvelték el, mint a magyarság elárulását. Érdekes, hogy a belügy erővel oda akart kötni bennünket egy ilyen ügyhöz. Ez annyira fokozódott, hogy már nem tudtam dolgozni. Akkor összehívtunk egy félig titkos szerkesztőségi értekezletet, és átadtam Bosnyáknak a melléklet szerkesztését. Senki nem tudta. Domonkos meg a barátnőm, Schmidt Julia kísérték ki az állomásra, és én a könyveket nagy utazóládába rakva elmentem Zágrábba, és beiratkoztam az egyetemre. Elszöktem a szó legszorosabb értelmében. Úgy éreztem, hogy mint egy mágnes, akire a negatív dolgok mindig ráragadnak, magammal viszem azt a hipotékát, és akkor a melléklet tovább tud dolgozni.

Az a koponyaügy még a melléklet idejében volt?

Igen, az akkor volt, amikor a trafikfeltörés. Izgalmas volt. Ezek a szép cigánylányok, ez egy família volt, nem jut eszembe a neve, de fontos, mert a nagyapjuk könyvügynök volt. Kanizsára is járt, apámhoz is, és az egyik első könyvet épp ő hozta, az aradi vértanúkról egy díszkiadást, amit én kértem, hogy vegyenek meg. Az egyik első könyv volt, amire emlékszek, és így megmaradt az öreg az emlékezetemben. Azon tűnődök, hogy honnan volt az a fizikai vonzalom a könyvhöz nálam... Más azt akarja, hogy

vegyen valami bicikliagyat vagy féket, én meg azt, hogy ez a cigány behozta azt a könyvet, és a legszebb élmény, ami létezik, egy szép könyv. És utána ennek volt egy fia, aki festett, és könyvvügnök volt. Még a melléklet előtt, két barátom, egy zenész és egy másik fiú, szenvedélyesen loptak, de én ezt nem tudtam. Templomokat raboltak ki, éjszaka nagyon komolyan raboltak. Ez a gimnáziumban volt. A rabolt holmit, zsilettek stb. ezzel a cigány fiúval árultatták a piacon. Azt a rendőrség elkapta, megverte, és beköpte őket, és ez a két barátom a Goli otokra került, akkor már a Goli otokra nem a politikai elítélteket vitték. Tehát ő ezeknek a cigányoknak a második nemzedéke, és a harmadik nemzedéke voltak ezek a szép lányok. Volt sok szép lány, engem is mindig nagyon foglalkoztattak ezek a cigánylányok, és ez a mi három technikai szerkesztőnk, Maurits, Baráth és a Papp Miki, amikor elmentek Zentára, és a Royalban megjelentek ezek a nők, csapdába estek. A Baráth úgy úszta meg, hogy elment az egyik nővel, emez a kettő csak ott udvarolt, és amikor baktattak haza, feltörték a trafikot, hazamentek Miki édesanyjához (én egy időben laktam ott a gimiben, és a Miki bátyja volt nekem a legjobb barátom akkor, Papp Tibi, aki aztán Párizsban élt meg Németországban, meghalt pár éve). Mikinek az anyja kimosta a nadrágját, lefeküdtek, de még éjszaka a rendőrség kiszedte, és úgy, vizes nadrágban elvitte őket. A részletekről őket kellene megkérdezni, hogy tovább hogy volt.

No, azt akarom mondani, akkor kezdődtek ezek a borzasztó kutatások. A szerkesztőség a Forumban volt, nem szerettek bennünket ott, utáltak, és volt egy szekrényünk kint a folyosón. Mi elég érdekes életet éltünk a magunk módján, nagy barátkozások... Több áramlat volt. Egy rész élte az egyetemista otthonok életét, a másik a nagyvilágit, nem tudom, minek nevezzem... Szóval, Utasiék, Gionék, Bosnyákék csinálták az egyetemet, Bányai már más, magasabb szférákban járt, mi pedig Domonkossal kicsit mindet érintve, de tipikus bohém, kávéházi életet éltünk, zenészek, festők között, jártunk vadászni Karavukovóra [Bácsordas] Horváth Benőnek a bátyjával. Egy nagyon érdekes család volt, tíz gyerek, gyógyszerész volt az apjuk, és természetközelenben nevelte a gyerekeket. Oda szerettem járni lányokkal. Kijártunk egy erdőbe, gémfészkek voltak, nagy madarak, és könnyű volt lőni madarakat. Ott lőttünk valami érdekes madarat, és Papp Miki letisztította a csontvázát, akart belőle szobrot csinálni, engem meg a koponya izgatott mindig, szerettem volna szerezni egy koponyát (ide beiktathatnánk, van egy versem az emberi koponyáról), de sosem sikerült. Karavukovó egy telepes város, ahol valamikor németek laktak, akkor már csak egy-két sváb öregasszony volt, aki kapcsolatban is volt ezzel a Horváth családdal. Nyagon különös ősi módon, primitíven éltek ezek, őriztek

valami hagyományt ott. (Aztán később, amikor spárgát szedtem Németországban, akkor megéreztem ezt a szagot, mert a németeket mindig valami civilizált, valami nagyon modern ügyekhez kötöttem és meglepve láttam, hogy van az a falusi szegény németség.) Ez különben nagyon izgalmas família volt. Ott egy tábor volt, a németeket táborba rakták, és borzasztó körülmények között éltek, betegek voltak a gyerekek, haltak meg. Mivel a faluban ez a barátom édesapja volt a patikus, megszervezték, hogy az orvosságot bejuttassák. Ez kitudódott, és egész életében emiatt üldözték, verték, vallatták, nyírták az öreget, míg meg nem halt. Ez miatt, hogy egy csecsemőt kiadtak, vagy orvosságot beadtak, nem tudom a részleteket.

Ebben a faluban volt egy elhagyatott német temető, nyitott, félig föl-tört kriptákkal, és mi is lementünk a kriptákba, hogy én szerezzek koponyát. Ott volt az a nagy élményem, ahol láttam egy idős parasztházaspárt, szépen feküdtek a ravatalon, a csontok megvoltak, a copf az asszonyon nagyon szépen megvolt a helyén, mint egy kalács, a haj rá volt tapadva, meg az embernek az a szép nagy fekete bőrpapucs, ez a két dolog nem porladt el, a többi mind csont volt. Elvittünk egy koponyát vagy kettőt, és mivel valamilyen táskában volt, bekerült a szerkesztőségbe, a technikai szerkesztőnek a szekrényébe kerültek a csontok. De ott volt minden szar. Amikor ezek a trafikügyben lebuhtak, jött a rendőrség, kinyitották a szekrényt, és emberkoponyák hullottak ki a folyosóra. Akkor elterjedt a hír, hogy sírgyalázás miatt is megyünk... Komplet a *Symposion* azzal fog lebukni velem az élen, borzasztó pogromhangulat volt. Állandóan volt, de ez meg egy olyan lila, ultraviola dimenziót kapott, hogy az ember csak sikítani tudott. Érezted, hogy szépen is fejlődik, van egy szép dimenziója a dolognak, és valahol mennek mindig a dolgok egy borzasztó irányba is. Ez rám úgy látszik jellemző, hogy így összegubancolódnak a dolgok, és ezért kellett lelépnem.

Harmadik rész, 1988. szeptember 15.

Ott fejeztük be a múltkor, hogy úgy érezted, rád tapad minden baj, összecsomagoltad a könyveidet, és elmentél Zágrábba. Doreen 2 című versedet 1963. január 5-én már Zágrábban keltezted. Ki volt Doreen?

Zágrábban beiratkoztam a filozófiára, nagyon érdekes, a legjobb egyetem volt akkor, ez az úgynevezett praxisos nemzedéke a filozófusoknak: Gajo Petrović, Branko Bošnjak, az ő tanárai, Filipović, Supek, Vranicki tanítottak. Nekem a legnagyobb élményem a keleti filozófia tanára,

Veljačić volt, életemben annál szebb órákat nem éltem meg. Fantasztikusak voltak az öreg Filipović órái Hegelről és Branko Bošnjak előadásai a görög filozófia kezdeteiről. De mivel a szüleimnek nem tetszett, hogy itthagytam az újvidéki egyetemet, nem segítettek anyagilag, én meg írásból nem tudtam magam eltartani, tulajdonképpen éheztem. Volt, amikor napokig, három-négy napig nem volt mit ennem.

Az Ilica végén, Podsuseden túl egy különálló kis házban, ahol már véget értek a házak, ott laktam. Francia filmekben lehet olyan házat látni, valami furcsa kis egyemeletes ház volt a világ végén, egy boszniai ortopéd cipésszel laktam, akivel elég jóban voltam, de a karórámtól kezdve mindenemet ellopott. Nem fűtöttünk, nagykabátban feküdtünk az ágyba. Látszott, hogy nem fogom tudni csinálni az egyetemet, ugyanis nagyon komoly nyelvi nehézségek voltak, nehéz volt egy másik nyelven csinálni a filozófiát, úgyhogy nagyon sokat kellett volna még hozzádolgozni. Rögtön komoly beszámolókat kellett írni, és nyelvi problémáim voltak, aztán az anyagi ügyek.

Ezen kívül elég szép korszak is volt az. Egyrészt el-eljártam ebédre Sinkóékhoz, kapcsolatba kerültem Krležával, ugyanis ő mindig is érdeklődött a *Symposion*, illetve az újvidéki dolgok iránt, és így volt valami kapcsolatunk.

Aztán az egyik legjobb barátom, Papp Tibi Ljubljánába került, rendezői szakon volt Dušan Jovanović nemzedékével, és el-elugrottam hozzá, ő is gyakran jött Zágrábba, mivel a felesége és feleségének a barátnője ott tanult Zágrábban. Én ebben a körben mozogtam, udvarolgattam a barátnőjének, ők segítettek, valahogy így tudtam egzisztálni.

Egy alkalommal, amikor ezzel az ortopéd cipésszel feküdtünk, megérkezett a barátom, és mondta, hogy valami akciót akarnak kivitelezni. Találtak egy eredeti Braque-festményt, azt akarják ellopni, de szeretnék, ha előbb én megnézném, hogy eredeti-e. Így szálltam ki Ljubljánába, elmentem megnézni a képet, érdekelt. Egy fantasztikus lakásba mentünk, ahol egy isteni szép nő fogadott bennünket, akivel különben ők nagyon jóban voltak. Az indonéz nagykövetnek volt a lánya. Amikor az apja visszament Indonéziába, ő itt maradt Jugoszláviában. Első pillantásra beleszerettem a nőbe, és meghiúsítottam a képlópás akcióját. De a barátom olyan nagyvonalú volt, hogy neki az is tetszett, hogy nekem tetszik a nő, és azt is támogatta ugyanúgy, mint a képlópást. A nő tudott egy kicsit szerbül, szlovénul, tudta, hogy írok, de a verseimet nem ismerte. Aztán később lefordította neki a barátom angolra, ezt is megírtam egy versemben, a *Rekapituláció* című kötetemben van, aztán nem láttam többet a nőt, ez egy-két évig tartott.

Ezek a zágrábi évek főleg éhezéssel teltek, inkább regényhőssé váltam, mint regényíróvá. Szemeteskosarakból kerestük az ennivalót, többször elájultam az utcán, olyan éhes voltam, kurva egy korszak volt. Keveset írtam, egy-egy novellát, verset, de amikor megírtam ezt a *Doreen*-verset, a másodikat (írtam többet, kettő jelent meg, de a másodiktól származtatják ezt az új, más típusú költszetet), elküldtem Zágrábba és nagyon nagy visszhangja volt. Főleg Domonkos barátom lelkesedett érte, és ez egy fontos momentum lett. Valahol van egy fényképem Doreenről, majd előkeresem.

Ő volt az az indonéz nő?

Igen. Valami filmben játszott, egy munkafotó nálam maradt, és azt megőriztem.

Valamilyen zágrábi vonatkozását említed az egyik versedben, a zágrábi könyvtár, ahol a Doreen...

A verset ott írtam, az egész dolog Ljubljanához kötődik, de én utaztam oda-vissza. A zágrábi olvasóterem, a városi könyvtár olvasóterme régi, nagyon szép olvasóterem volt, és ott szerettem dolgozni, tulajdonképpen ott tanultam, ott vettem ki azokat a könyveket, amelyek érdekeltek. Templomi hangulat volt. Ott írtam a *Doreen*-verset, és azért kötődik Zágrábhoz is.

Tulajdonképpen azt kellene még elmondani az eljövettel kapcsolatban, hogy az egész *Symposion*-mozgalom, amit nem muszáj mozgalomként kezelni, de mondjuk a jugoszláviai magyar irodalom új nagy hullámának a sorsa nagyon fontos dolog, lényegesebb dolog rejtőzik ez mögött, mint csak egy mozgalom, vagy a *Symposion*-ügy. Arról van szó, hogy ez az első népes, nagy nemzedék, amely természetesen lép porondra, és természetesen kezd fejlődni. És először történt volna meg, hogy egy nemzedék megteszi azokat a lépcsőfokokat, amelyeket természetes, szabad körülmények között megtehet. Rögtön a kezdetben már ott voltak azok a problémák, amelyekről mondtam, hogy nekem is szinte el kellett szöknöm, utána jöttek a folyóiratkorszakban is a betiltások. Akkor mi ugyanazzal a taktikával éltünk, mint a mellékletnél, hogy cseréltük a posztokat, én is átrotálódтам főszerkesztőből szerkesztővé, és valahogy megmentődtem. Aztán elmentem a laptól, el kellett mennem, de ez még is kicsit amortizálódott, de meg tudtuk csinálni, hogy azoknak adtuk át, akinek akartuk. Utána ez sem volt elég, hanem teljesen lefejezték a

Sziveriék nemzedékét. Tehát az új irodalmat, ezt a természetes fejlődést tulajdonképpen megsemmisítették. Nem hagyták, hogy ez az új irodalom kifejlődjön. Megosztották. Tulajdonképpen ha kicsit túlozni akarnék, azt is mondhatnám, hogy az egész irodalomnak elvágta a fejlődésvonalát, tehát megsemmisítették ezt az irodalmat. Nem fejlődhetett ki természetesen, úgyhogy itt egy nagyobb tragédiáról is beszélhetnénk, csak azért nem beszélünk sosem, mert mindig ilyen *Symposion*-ügyet csinálunk belőle, de egy nagyobb, fontos ügy van. Egyszerűen csoda történt volna, egy fantasztikus irodalom nőtt volna ki, de ezt érdekes, hogy nem egy politikai garnitúra, vagy nem egy áramlat végezte el, az egyiket egyik, a másikat másik, de mégis van valami kontinuitás, most pedig oda jutott, hogy teljesen megszűnt minden. Van formálisan folyóirat, vannak folyóiratok, van kiadó, minden megvan, de tulajdonképpen kultúrpolitika nincs. A kulissza mögött egy kis pontra, két emberre redukálódott, ez a két ember láthatatlan, két-három ember. Áll az egész irodalom, ami megmaradt belőle, és forog, mint a kerge birka, senki nem érti, hogy mi történik, senki nem tudja elképzelni, és nincs egy szava sem, lehetősége, hogy beleszóljon abba, hogy hogy áll össze egy új szerkesztő bizottság akármelyik folyóiratnál, a *Hídnál*, *Létünknel*, az *Üzenetnel* vagy a *Symposionnal*. Nem jöhet létre semmiféle tömörülés sem, jóllehet a *Hídnál* van egy kis koncentráció, Utsi és Gerold valamit felvállalt ott, már az is valami, de ennél több nincs, egyelőre lehetetlen, bár egy abszolút demokratikus kirakat van, Alkotók Gyűlése stb. Persze itt valaminek muszáj történni, és én sem vagyok most már hajlandó tovább így csinálni, valamit kell mozdulni, mert teljesen lebénítja az irodalmat. Szóval, közlési lehetőségek vannak, én is közlök intenzíven, főleg azért, hogy nyitva maradjanak számunkra ezek a fórumok, és a változásra való lehetőség nyitva maradjon, kész legyen minden pillanatban, ha netán megtörténhet ez a változás, de nem látom azt, hogy hol, hogy. A Kiadói Tanácson, az Alkotók Gyűlésén muszáj lesz intenzívebben fellépni, át kell ott törni a hangfalat, mert mindinkább úgy látom, hogy az egész irodalomnak ki lett tekerve a nyaka. Persze ez hosszabb probléma.

Elég az hozzá, hogy mivel így alakult a sorsom Zágrábban, beszöktem a kaszárnyába, mint egy idegenlégióba. Ott legalább volt ennivaló, és meg volt oldva egy időre a problémám, úgyhogy önkéntesen jelentkeztem, hogy el akarok menni katonának, és mivel Kanizsáról soroztak, el tudtam intézni, hogy ugyancsak Zágrába kerüljek, ugyanabban az utcában volt egy régi kaszárnya, ahol laktam, ugyanoda „átköltöztem”, bevonultam...

Ez a Tito marsall kaszárnya volt...

Igen, óriási, az udvarában számtalan nagy kaszárnyaépület van, úgyhogy a fiatal kiskatonák eltévednek; az első napokban lehet síró katonákkal találkozni, nem tudják, hol vannak, mint egy város, akkora kaszárnya. Régi osztrák–magyar kaszárnya, Krleža is ott szolgált körülbelül abban az időben, amikor Tito is. Egyszer elszóltam magam Sinkónak, hogy olvastam a *Davni dani* című naplójában, hogy Jakuševacon gyakorlatoztak ők is, mint mi, és hogy most is ugyanolyan méretű a futóárok és a különböző árkok, amiket ástunk, mint amit ő leír a *Davni daniban*, és ez nagyon fölpiszkálta a fantáziáját, mindig faggatott, és Sinkót is mindig efelől kérdezte, hogy mit mesélek a kaszárnyáról. Őt izgatta ez, nem tudott már bejutni a kaszárnyába.

Miért döntöttél úgy, hogy Zágrábba mész? Magad is mondtad, hogy mindig Belgrád felé orientálódtál, másrészt pedig létezett egy képlet, hogy Belgrád volt a liberálisabb, szabadabb szellemű város, egyetem.

Azért, mert közben feljött ez a filozófusnemzedék, amelyből később a Praxis lett, másrészt Sinkó, Krleža városa volt, Krleža mind fontosabb lett a számomra, a harmadik pedig, ami a legfontosabb volt, hogy a *Symposion*-mellékletet csinálva nagyon az új horvát irodalom, a *Krugovi* nemzedékének hatása alá kerültünk: Šoljan, Mihalić, Slamnig, Novak, Gotovac. A modern prózából először Šoljan regényéből éreztünk meg valamit. Az ő regénye, az *Izdajice*, ha az egész jugoszláv irodalomtörténetet nézem, talán nem olyan nagy jelentőségű, mint amennyit nekünk jelentett. Egyrészt a Kerouac-féle prózát, az amerikai prózát közvetítette, de az Adria sós levegőjével, úgyhogy az nagyon nagy hatással volt ránk, és Mihalić is, akit ma is a világ egyik legnagyobb költőjének tartok, ha nem a legnagyobb, és itt nem tévedtünk, és Slamnig is nagyon komoly, izgalmas, játékos költő, nagyon lényeges. Nem lehet tudni, hogy Domonkos *Kormányeltörése* hatott-e rá, vagy ő hatott a *Kormányeltörésre*, ugyanis később ő is Svédországban tanároskodott. A *Krugovi* után a *Književnost* című folyóiratot adták ki. Itt még Ladant is meg kell említeni, mint kritikust, nagyon fontos volt számunkra. Egy szobában, egy közös asztalnál dolgozott Danko Grlić filozófussal, és gyakran feljártunk hozzájuk a Krleža-féle Leksikografski zavodba. Közös akciókat csináltunk, szinkronban közöltünk, amikor a *Književnostban* megjelent, akkor jelent meg nálunk is magyarul bizonyos szöveg, és úgy nézett ki, hogy ez egy fantasztikus együttműködés lesz. Ők életkor szerint inkább Ácsék, Fehérék nemzedékéhez álltak közelebb, de jól megértettük egymást. Ez is

közrejátszott, hogy Zágrábba mentem. Fiatal koromban jobban izgatott a belgrádi irodalmi kör, aztán meg áttevődött ez Zágrábba, sőt kicsit Ljubljánába is, akkor hirtelen jött egy ilyen vonzás, és Zágrábnak az európaibb vonásai és a tenger közelsége hirtelen jobban vonzott.

Milyen elképzelésed volt akkor magadról? Miután egy rendkívül intenzív életet éltél, ahogy mondod, „primitív”, szilaj ember voltál, akkor egyszer csak úgy gondoltad, hogy majd beülsz az egyetemre, és filozófiával foglalkozol?

Állandóan volt bennem egy nosztalgia, tulajdonképpen még most is van gyakran, jönnek ilyen periódusok, hogy elkezdek egy-egy filozófussal foglalkozni, vagy egy-egy területtel. Nem is filozófia, hanem kritikusai, a tudományos munkának a vonzása létezik. Ha végigcsináltam volna az egyetemet, lehet hogy azt csináltam volna, mert tulajdonképpen van bennem egy hajlam az aprómunkára valahol, noha az életvitelem eléggé rendezetlen.

Szóval, akkor komolyan képzelted az egyetemet. Vizsgáztál?

Persze. Valahol megvan az indexem, jó lenne előkeríteni. Sok probléma volt a latinnal, a némettel is, nagyon komoly szinten csinálják, a mi iskoláinkhoz viszonyítva nagy problémák voltak. Sokat kellett pótolni, és sokkal többet kellett volna dolgozni, mint egy normális egyetemistának, és itt gyorsan veszítettem a lépéseket.

Amikor Zágrábba kerültél, az említett költőkkel, Sinkóval, Krležával intenzív napi kapcsolatban voltál?

Nem mondhatnám. Jártam rendezvényekre, Ladannal, Sinkóval találkoztam, egy-kétszer Krležával, Šoljannal, nem kerestem különösebben a kapcsolatot.

Ők nem érdeklődtek, hogy milyenek az anyagi körülményeid, miből élsz, esetleg valamilyen munkát nem kínáltak? Nem is került ez szóba?

Nem. Érdekes, hogy amikor a mellékletet csináltuk, és az egyik első nagy falba ütköztünk, illetve először megéreztek, hogy valami nagyon nem tetszik a hivatalos politikának, az akkor volt, amikor a fiatal Krleža egy drámarészletét közöltük. Behívtak és mondták, hogy ez dogmatikus

viszonyulás Krležához, hogy trockista. Különös volt, mert egyáltalán nem számítottunk rá. Nagyon megdöbentett, és amikor találkoztam vele, akkor ezt elmeséltem neki. Még Újvidéken laktam, de látogatóban voltunk Zágrábban, és Sinkó összehozott bennünket. Mondta, hogy a napokban találkozik Veselinovval, és majd tárgyal erről a problémáról. Hogy mi lett ebből az egészből, nem tudom, lassan az egész jugoszláv irodalom jobban abszolválta a fiatal Krležát, bár Krleža trockizmusa a mai napig nyitott kérdés. Akkor mondta Krleža, „különben meg jöjjenek ide Zágrábba, és legyenek horvát írók. Kicsi, szűk maguknak Újvidék.” De amikor odakerültem, akkor nem történt semmi, mint ahogy lenni is szokott.

Hogy képzelte Krleža ezt? Hogy horvát nyelven írjatok?

Igen, az egész nemzedék. Ahogy ő akart fiatal korában magyar író lenni. Állítólag magyarul írt, Kosztolányinak bemutatta a magyar szövegeit, és Kosztolányi eltanácsolta.¹²⁵

Ez annyira megsértette volna Krležát, hogy még a tehetséges embereket is irigyelte volna a magyaroktól? Állítólag Krležában volt magyarellenesség.

Ez egy nagy probléma. Én nem így látom. Például egy román filozófus, Cioran ugyanúgy reagált a magyarokra, mint Krleža, tehát azok a népek, amelyek Magyarországhoz tartoztak, akik a magyar elnyomás alatt voltak, azok egyféleképpen reagáltak. De nem így, ahogy Krležát interpretálják, hanem úgy, hogy egyrészt harcol ellene, és utálatot érez, másrészt pedig csodálja és fölnezi rá, és a legnagyobbnak tekinti. Ez mindig egy kettősség, és száz százalékban ugyanazt figyeltem meg Cioranban is. Krležának van egy szövege, egy fantazmagória a magyar nyelvről, a magyarságról, egy elég brutális szöveg, és utána lábjegyzetben írja, hogy ennek nincs semmi tudományos alapja, ez csak álmodozás, képzelgés. De viszont vannak naplórészletei, meg regényei, ahol arról ír, hogy Zágrábban sárral, tyúkketrecel van tele a központ, Pest pedig csillog, Pest a világ. Ciorannál is ez van. Már Párizsban él, amikor megkérdezi egyik barátja, hogy most mit gondol a magyarokról. Azt mondja, hogy ő gyerekkorában a magyarságot mindig a csendőrökkel azonosította, mindig félt a lovascsendőröktől, rettegett, de végül úgy fejezi be ezt az

¹²⁵ Krleža és Kosztolányi konfliktusáról Dudás Kálmán interpretációját lásd Vékás János *Utak* c. könyvében (Zenta, 2010, VMMI, 59–60.)

eszmefuttatást, hogy olyan csodálatos nyelv a magyar, mintha a pokolból jött volna, és halálán az embernek az utolsó szavakat magyarul kellene mondani, szóval átmegy egy csodálatba, Ady költészetét olvashatta. Most nemrég járt nála egy belgrádi újságíró, olvastam a beszámolóját, hogy amíg Cioran kiment kávéfőzni, megnézte, hogy mit olvas, és egy Kosztolányi-kötet volt az asztalán Párizsban. Vas István mondta nekem egyszer, meg is írtam az egyik versemben, hogy nagyon szereti Krležát, mert az egyetlen író, akinél nagy nemzet a magyar. Érted? Mert elnyom, és csak az nyomhat el, aki nagy. És az utálat egyúttal csodálat is, ez egy különös lelkiállapot.

*Domonkos írta egyik levelében, hogy Bori tanácsolta neki, írjon szerbül.*¹²⁶

Nem tudom, honnan eredt ez. Hirtelen túl nagy potenciált képviseltünk, túl népes volt ez a nemzedék, és borzasztó energia koncentráldott. És ezt mások is mondták, hogy politikai veszélyt jelentünk, nem a hivatalos politikának, hanem különböző emberek ellen, akik a politikával manipulálnak, mondjuk így. Minden mesterkedésük arra ment, és meg is csinálták végül, hogy megosszák ezt a nemzedéket, tudták hogy egyetlen mód van: pár embert kiemelni, beemelni a hatalomba és akkor kész. És ezt mesterien csinálták. Próbálkoztak szövetséggel, az nem ment, akkor ez a megosztás sikerült. Így sikerült kettéhasítani a nemzedéket, illetve megosztani és szétrobbantani.

Erről talán később még részletesebben is beszélni kellene, de az jut eszembe, hogy áprilisban Kikindán a pártprogram meghozatalának harmincadik évfordulója alkalmából szervezett tanácskozáson az egyik felszólaló arról beszélt, hogy a két háború között a nem szláv etnikumok közül a magyar elsősorban intellektuális potenciáljával, az albán pedig a nagy népszaporulattal vált jelentős tényezővé. Lehetséges, hogy valaki abban is veszélyt látott volna, hogy ennyire kifejedik, emancipálódik, szinte szuverén magyar kultúra alakul ki itt, amelynek kedvezőbb fejlődési feltételei vannak, mint Magyarországon?

¹²⁶ „A gyűlés előtt Bori érdeklődött utánad, kérdezte szándékomban van-e nekem is elmenni Noviszádról, azt tanácsolta, félig tréfálva, hogy kezdjek el szerbül írni.” Domonkos István levele Tolnai Ottóhoz. Kézirat. Keltezés nélkül (valószínűleg 1962. december 21.).

Én így gondolkoztam, ezt tartottam a lényegnek, mert az 1948 utáni korszak tulajdonképpen épp akkor, az 50-es évek végén bontakozott ki igazán, amikor mi kezdtünk. Megéreztünk egy maximális szabadságlegyetőséget, és az én programom pontosan ez volt, hogy maximálisan élni a szabadsággal, és megcsinálni ezt a maximális programot. Ezzel teszel legtöbbet a magyarságnak, nem pedig azzal, hogy specifikus magyar kérdéseken vagy lokális kérdéseken inszisztálsz, vagy azt őrzöd, hanem úgy képzeltem el, ma is kicsit így képezem...

Hogy intellektuálisan, kulturálisan felnősz...

Felnősz maximálisan, és azzal méred, hogy maximális-e ez a szabadság, hogy lehetséges-e ez a maximális röpte. Itt nagyon sokat meg is tettünk, és aztán még most is tulajdonképpen így gondolkodok, hogy ezt így kell élni végig, így kell csinálni maximális igényvel, ma nem folyóiratban sajnós, hanem csak magába a szépirodalomba visszahúzódva. De ott is még mindig nem úgy viselkedek, mint aki valamilyen pozíciót véd, hanem még mindig a teljesség igényével. Látok bizonyos hiányosságokat, amelyeket nem sikerült elvégezni, és ha kicsit is van alkalmam, akkor olyan irányban is mozdulok. Bizonyos szociográfiai jellegű dolgokat forszírozok, de most inkább azt látom, hogy ez egy nagy kaland lesz, hogy ez a maximális szabadság hogy szűnik meg, vagy mivé lesz. Ha tragikus ív lesz, akkor is mutatni fog valamit...

Ez az egyik vetület, az országon belüli erőviszonyok. Folytak a politikai beháborúk az országban, és ez mindig legyengíti a politika pozícióit, és itt nyílik egy tér, egy kicsit mindig fellazul a politika ellenőrzése. A másik viszont egy világméretű folyamat. A 60-as évek végén jelentkeztek ezek az intellektuális folyamatok Amerikában is, Franciaországban is, Jugoszláviában is...

Igen, ez a lényeg, tulajdonképpen ezért volt ez egy bizonyos szempontból szerencsés nemzedék, mert ezek a fő áramlatok, az antisztálinizmus 1948-tól, ezek a folyamatok, amelyek 68-ban fokozódtak...

Igen, de nemcsak antisztálinizmus, hanem általában a hatalomhoz való viszonyulás. Például ti mikor találkoztatok először Marcuse gondolataival?

Ilyen szempontból abszolút szinkronban voltunk. Ahogy Jugoszláviában fölmerült a neve, mi is tudtuk, sőt elsők közt közöltük állandóan, és az egyik áramlat a folyóiratban Lukács, Marcuse, Walter Benjamin, amely állandóan jelen volt. Jóval 1968 előtt ezeket a dolgokat megérettük és forszíroztuk. Amikor 68 bekövetkezett, mi már e szövegek nagy részét leközlöttük a folyóiratban, borzasztó intenzíven közöltünk, érdemes lenne megnézni, nagyon sok érdekes szöveget közöltünk, egyrészt szerbről, másrészt jó magyarországi fordítók által. Itt nem volt dilemma, teljesen szinkronba kerültünk mindennel mind a művészetben, mind a feljövő társadalmi folyamatok tekintetében. A jugoszláv filozófusokkal szinte személyes kapcsolat volt később is, jöttek az Ifjúsági Tribünre előadásokat tartani, Tadić, Marković, Pejović, a Korčulai Iskola, a magyar filozófusoknál is az újabb áramlatok, Tőkeit meghívtuk előadásra, nem volt ez olyan egyszerű, de amennyire volt lehetőségünk. De nemcsak ez volt a lényeg, hanem az, hogy rengeteg radikális szöveget közöltünk a diákmozgalmak kezdetén, a hippy mozgalommal feljövő elméleti szövegeket. Az volt az érdekes a folyóiratnál, hogy hihetetlenül komplex, összetett volt a kép. Volt például egy irodalomközpontú, aztán volt egy ilyen... nemcsak az aktuálfilozófia, hanem például én nagyon inszisztáltam a Heideggeren. Nem tudom, hogy a szakma mennyire jelzi ezt, de biztos eljön az idő, amikor egyértelművé válik, hogy Heidegger kapcsán mi csináltuk meg az első nagy lépést magyar nyelvterületen, külön Heidegger-számot csináltam, úgyhogy az nagyon nagy jelentőségű. Fiatal magyar filozófusoknál vettem észre, hogy nekik ez fontos volt. Emellett még a szépirodalom is elég autonóm volt, nem függött ezektől az áramlatoktól, ez hihetetlen komplexitás, nagyon összetett képlet a folyóirat maga. Nekem tulajdonképpen az volt a feladatomban, ebben is láttam, hogy ezeket az áramlatokat, mondjuk a McLuhan volt az egyik áramlat, a másik a Marcuse, a harmadik a strukturalizmussal feljövő, ezeknek az amortizálása meg együttfuttatása volt az én tulajdonképpeni fő munkám.

Tulajdonképpen ma is ezt csinálod, amikor látszatra egymással ellentétes dolgokat is támogatsz, csak hogy valami legyen.

Igen, ez akkor fantasztikusan ment, bár nem volt olyan egyszerű. Fantasztikus gyűlések voltak, nagyon komoly harcok, és mindig hajszálon múltott, hogy össze nem dől az egész. Olykor volt is, hogy kivonult egy-egy frakció, mi is Végellel és Domonkossal egyszer vagy többször is kivonultunk, és ez állandóan történt, de valahogy nagyon jó baráti viszonyban voltam mindezeknek az áramlatoknak a fő képviselőivel. Az egyik Végel volt, a másik Bányai, a harmadik Várady, és ezekkel mind

olyan személyes kapcsolat volt, hogy ők egymás közt veszekedtek, de bennem valahogy találkozott mindez.

Érdekes a személynek a szerepe, ezt tudjuk más területen is, hogy egy ideig milyen fontos, aztán megszűnik, aztán egy istenért nem jön létre, és más dolgok nem nagyon tudják helyettesíteni. Illetve akkor részekben megy jól vagy rosszul, de újra az a nagy képlet nem áll össze, az csak illúzió, bár keressük.

És amikor szétrobbant a *Symposion*, akkor nagyon komolyan hozzájárult az egyetem, a Hungarológiai Intézet és főleg a Forum munkájához. Meg hát a Rádiót is ide sorolhatnánk, meg sok mindent. Ezek is fontos dolgok, de nekem nincs ezekről nagyon jó véleményem annak alapján, amit látok. De biztos történnek fontos dolgok is egy vállalaton belül, és nagy lap- és könyvkiadó munkájában. Biztos sok pozitív energiát is befektettek a nemzedék egyes tagjai a munkaszervezésbe, a könyvek gondozásába. Itt sok pozitívum is van, bár én inkább a negatívumokról beszéltem. Az irodalomnak tulajdonképpen az ellehetetlenedése is megtörtént, de kiépültek ezek az intézmények, amelyek egy nap talán újra feltelítődhetnek, vagy nem tudom pontosan.

Amikor arról beszélsz, hogy a Symposion-mozgalmat nem egy politikai garnitúra vagy politikai irány gáncsolta el, vagy akadályozta meg a továbbfejlődését, akkor az jut eszembe, hogy a 60-évek végén világszerte jelentkező mozgalmakkal való leszámolás során is a legkülönbözőbb hatalmi struktúrák teljesen egyetértettek abban, hogy ellenük kell fordulni. Eszembe jut Krleža megjegyzése, hogy ha Kropotkin a maga anarchizmusával valamiben is győzött, akkor csak abban, hogy egyetlen hivatalos hatalom sem tűzte a nevét a zászlajára. A Symposion-mozgalom, amilyennek te elképzelted, az institutionális hatalom számára egy alkalmatlankodó dolog volt. Valószínűleg meg is szűnt a Symposion-mozgalom lényege, amikor institucionalizálódott.

Igen, és én is valahogy úgy látom, hogy mikor megszűntem csinálni, szerkeszteni, akkor nem úgy viselkedtem, mint egy trónfosztott uralkodó, hanem átváltottam, örültem, hogy irodalmárként csinálhatom, vihetem tovább a sorsom. Most is szeretnék folyóiratot csinálni, de a *Symposiont* egy időszaknak tekintem. Jó lenne megpróbálni más típusút, kipróbálni, hogy mit tudnánk csinálni. Lehet, hogy még lesz alkalom. Kassák esetében sem az volt, hogy ha egyik folyóirata megszűnt, hogy sírt, mint a *Ma* főszerkesztője, hanem csinálta a következőt. Zseniálisan egy folyó-

■■■

mattá tudta tenni a folyóiratokat. Persze mi is elég sokat beépítettünk a nemzedékből a *Híd*ba, és tulajdonképpen a *Híd* is a folyóiratunk volt. Fantasztikus lenne csinálni megint egy folyóiratot...

Nagy vonalakban 1963-ig jutottunk: kérted, hogy menj el katonának.

És erre Domonkos is ezt csinálta, és ő is elment katonának, azt hiszem, aztán hamarosan Végel is, nem emlékszek pontosan. Domonkos Szlovéniában volt, én meg Zágrábban, ez egy különös korszak volt.

Nehezen viselted el?

Nem. Gyalogos voltam egy olyan egységben, amelyik borzasztó fizikai próbának volt kitéve, napokig gyalogoltunk, és ájuldoztak az emberek a sorokban. De az első időszak után bekerültem a könyvtárba. Egy szlovén és egy szerb fiúval együtt vezettük nemcsak a kaszárnyának, hanem az egész katonai körzetnek a kultúráját. Csináltunk például élőújságot, ahol bemutattuk, hogy kell élőújságot csinálni a mi koncepciónk szerint. Izgalmas dolgokat csináltunk, dadaista ügyeket, de nagyon érdekes volt. Például a kultúrával foglalkozó katonatiszteknek be kellett mutatnunk, hogy kell a drvari támadást megoldani. Csináltam egy koncepciót, a szlovén barátom értett nagyon a technikához, a szerb meg elvetélt színész volt, és ezekkel fantasztikusan tudtam együttműködni. A kis szlovént elküldtem a zágrábi rádióba, és kértem bombázási meg egyéb háborús hangeffektusokat, fantasztikus erősítőket szereltünk föl a teremben, csináltunk egy kis színpadot, szereztünk egy harcost, aki részt vett a drvari eseményekben, kiültettük a színpadra ezzel a színészhajlamú barátommal, aki interjút készített vele. Aztán beöltöztettünk egy osztag katonát német sisakokba, és mindegyiknek adtunk a kezébe egy fehér kartont, másrészt a falak körül, a padláson meg minden oldalról körbeültettünk géppuskásokat vaktölténnyel. Amikor a tisztiek bejöttek és leültek a sötét teremben, abban a pillanatban elkezdődött a bombázás és a falak elkezdtek mozogni, ahogy lőttek a falba. Akkor berontottak a katonák, és elkezdtek üvölni, „gde je Tito?” [hol van Tito?], torkon ragadták a tiszteket, akik különben is mind idegbajosak voltak, mert kiszolgált határőröket tettek oda, fölugráltak, és kezdték az idegeik felmondani a szolgálatot. Abban a pillanatban, amikor már úgy volt, hogy botrány lesz, egy reflektor megvilágította a színpadot és elkezdődött az interjú. Olyan jól sikerült, hogy jutalomszabadságot kaptunk, úgyhogy ez egy ilyen meyerholdos rendezés volt, az ő színházában volt olyasmi, hogy

■■■

a közönség feje fölött lóttek. Szóval, ilyesmivel foglalkoztunk, ami már érdekes volt. A katonatiszt, aki a kultúrával volt megbízva, fiaiként kezelt bennünket, olykor még föl is pofozott, de viszont úgy éltünk, szakállasan és a magunk módján, és rengeteg kimenővel. Persze én még azon kívül is szöktem, és gyakran kerültem börtönbe. A barátnőm és a barátaim is mind kint voltak; nagyon rossz olyan helyen katonáskodni, ahol kint vannak az ismerőseid, jobb egy idegen helyen lenni, ahol nem izgat, hogy mi van kint. Mindig ki akartam menni, átugrottam a falat, izgalmas szökéseim voltak. Egyszer a barátnőmnél elaludtam, mert ittunk is, és nem mentem vissza. Hajnalban elindultam, kint táboroztunk Jakuševacon, elég messze volt, a Száva túlsó partján. Amikor átértem a hídon, ott volt a nagy tábor, és legalább egy órát hason csúszva beosontam, mint egy indián a sátramba. És amikor megkönnyebbülve fölálltam, bent a sarokban látok egy piros pontot, az ügyeletes tiszt beült, és várt egész éjszaka. Sejtette, hogy be fogok szökni, hogy túljárok az őrség eszén, de az övé nem. Egyszer meg átugrottam a falat, és már ott állt a katonai rendőrség, és egy precíz mozdulattal berántottak a dzsipbe, és röpültünk is a börtönbe, ott tértem észhez, olyan gyorsan hajtottak, hogy ide-oda gurultam. Utána azt írták a könyvembe, hogy nagyon jó katona vagyok, de a városba való kimenetelt illetően szinte nem normális a viselkedésem. Tulajdonképpen szerettem ezt a rengeteg táborozást meg terepjárást, mert gyönyörű szép lankás hegyvidék ez, a Kupa völgye. Öreg cserkész, felderítő voltam fiatal koromban, ez egy kicsit annak a folytatása. Nagyon sok felderítő tapasztalatom volt, kisgyerekkorom óta nagyon komolyan részt vettem a cserkészmozgalomban. Mi Kanizsán cserkészeknek hívtuk, nem vettük át a felderítő elnevezést, komoly tapasztalatom volt a táborozásokról, a katonaságban annak hasznát vettem. Nem buzgólkodtam, de jól éreztem magam egy-két barátommal. Nem szenvedtem annyira.

Nem estél depresszióba, nem zárkóztál be magadba?

Úgy, normálisan. Sok fura barátom volt, nagyon szerettem azokat az elesett kis bosnyákokat, albánokat, nagyon jó barátaim voltak. A kaszárnyákban ezt a nagyon heterogén népet nagyon élveztem. Bár a csoportok között voltak ellentétek, én mindig szerettem az ilyen heterogén összetételű közösséget. Mindegyik jött a maga újságjáért, a magyarok a *Magyar Szóért* fősúrolták a könyvtárat, emezek a másik újságért, a szakácsok hoztak ezt-azt, úgyhogy tulajdonképpen jól éltünk. Oláh Józsi nevű szlovén fordító, költő velem volt katona, őt mindig bezártam egy terembe, és egész nap fordított. Akkor fordította le Fejes Endre könyvét, a *Rozs-*

datemetőt, segítettem is neki. Nagyon régi kaszárnya; egy labirintus volt alatta, a régi fűtési rendszer, és a fűtőknek állandóan ellenőrizni kellett. Lent voltak kis tusolófülkék, tejet kaptak nagy mennyiségben, és volt lent egy-két ágy, úgyhogy mi később, mint a patkányok lehúzódtunk, teljesen eltűntünk a kaszárnya alatt, lent éltünk elpiszkolódva, elszakállasodva. Nagyon különös ezeknek a nagy kaszárnyáknak az élete.

1963-ban jelent meg az első könyved. Zágrábban nyomorogtál, éhezteél, katona voltál; Újvidékről elüldöztek, el akartak taposni, és közben készítették a könyved.

Nem is tudom, hol voltam, amikor megjelent... Katona lehettem, mert tudom, hogy volt a könyvnek egy nagy promóciója Szenttamáson, egy nagy irodalmi est, *Zengő tombolás* volt a címe. Papp Mikiék kulisszákat festettek, és hatalmas nagy festa volt, és azon nem voltam ott. Ez egy ikerkönyv volt, a *Symposion*-sorozat első két könyve, nem volt első és második, hanem az első kettő.¹²⁷ Egy erős ragaszkodás volt, a baráti szálak nem szakadtak meg, olyan erős volt a kapcsolat. Voltak feszült pillanatok, de a baráti kör bizonyos áramlatai állandóan nagyon ragaszkodtak hozzám, én is hozzájuk, úgyhogy nem szakadt meg semmi. Domonkossal annyira jó barátságban voltam, hogy nem szakadt meg semmi.

Tomán szerkesztette a könyvet.

Nem volt olyan fontos esemény ez a könyv, sem anyagilag, sem semmilyen tekintetben. Egyedül az, hogy egy másfajta költészet volt, és hogy ezzel beindult egy sorozat, az szinte lényegesebb. A fiatal költőknek jelentek meg előbb is kötetei, Dórónak, Gulyásnak, Deáknak, nem is emlékszek már a nevére annak a horgosi fiúnak.

Akkor is így élted ezt meg?

Jobban izgatott a folyóirat. Az hányban indult?

1961-től 1964-ig volt a rovat, illetve melléklet, és 1965-ben indult meg a folyóirat.

¹²⁷ Domonkos István: *Rátka* (Novi Sad, 1963, Forum); Tolnai Ottó: *Homorú versek* (Novi Sad, 1963, Forum).

Nem volt olyan nagy élmény számomra az első kötet, nem tudom, miért. A többi köteteim nagyobb eseményt jelentettek a számomra, talán azért, mert ebben nem vehettem annyira részt. Később mindig alkotóibb módon viszonyultam a kötetemhez, talán azért.

Elkészítetted a kéziratát, te válogattad a verseket? Ilyen formában, ahogy megjelent?

Nem emlékszem, hogy lett volna valami komolyabb probléma, vagy olyan típusú vers, amit kihagytak. A második kötettel sokkal több probléma volt, azt egyből vissza is utasították. Úgy volt, hogy nem jelenik meg, aztán mégis, és megkapta a *Híd*-díjat, ilyen fura sorsa volt.

Kérték tőled ennek az első kötetnek a kéziratát, vagy magad kínáltad?

Valahogy nem emlékszek ezekre a részletekre, azért feltételezem, hogy egyszerűen ment.

Korábban nem foglalkoztatott a gondolat, hogy könyvben megjelentessd a verseidet?

Nem, mert elég fura viszonyban voltam a verseimmel, még birkóztam nagyon az anyaggal, heterogén volt, ehhez a kötethez még ma is elég furcsa a viszonyom. Igaz, nem olvastam régen, a *Doreen 2*-t antológiákba felvették, meg sokszor hallok szavalni, antológikusnak meg korszakmeghatározónak tartják, többször találkozok vele. De a másodikkal is így vagyok. Tulajdonképpen nagyon egyszerű kis naiv verseket írtam, azzal kezdtem. Én prózát írtam, és nem költőként kezdtem, nem is gondoltam arra, hogy valaha verset fogok írni. Aztán, azt hiszem 1959 nyarán, 1958–59-ben hirtelen költővé lettem. Elkezdtem írni egy nagyon érdekes típusú verset, amit szeretek, és fontosnak tartok, sajnos a kötetbe csak keveset vettem be belőle. A *Giacomo Leopardi emlékének*, *A parkőr*, a *Lolám zsebe*,¹²⁸ ezek az egyszerű kis naiv valamik, amik valahol semmisek. Nem tartottam én ezeket valami különös dolgoknak, de borzasztóan azonos voltam vele, tiszta megnyilatkozásom volt. Egy költészeti iskola vagy egy költészeti forma sem dominált, ez nekem ilyen különös találmányom, maximálisan egyszerű, naiv, de mint valami modern költészet visszhangzott másoknál, az olvasóknál meg a szerkesz-

¹²⁸ In Tolnai Ottó: *Homorú versek*, 1963.

tóknél, és ez meglepett. Nem mint a szabad vers, a szabad forma gesztusa miatt csináltam, hanem egy szerelmes fiatalembernek a megnyilatkozásai. Spontán és nagyon természetes valami volt, és ezt szeretem. Aztán Eliot-, Ezra Pound-hatás alapján és a zágrábi költői iskola hatása alapján bonyolultabb verseket kezdtem írni, amelyeneket még ma is csinállok. Sok kulturális anyagot kombináló, a naiv világlátást és sok kulturális és mindenféle dolgokat összeötvöző verstípust. Így pedig nagyon nehéz olyan verset írni, hogy tiszta legyen és adekvát, és a heterogén anyag ne robbantsa szét, ne semmisítse meg. És akkor ezeket a verseket egy-egy sor, egy zavaró rész miatt nem szeretem. Nemrég újraolvastam az *Orfeusz a cseppkőbarlangban* címűt, egy újságban megtaláltam Danilo Kiš fordításában és felfedeztem, hogy milyen jó, milyen érdekes, azt például most fölvenném kötetbe. Egy időben izgatott a *Mozart biliárdasztalára*, egy komplexebb valami, de nem tanulmányoztam. Nem ismerem ezt a kötetet. Domonkos kötetét sokkal jobbnak tartom. Fontos, erős első kötet. Az enyém ilyen fura... Nekem tulajdonképpen a *Világgorral* és a *Gyökérrágóval* sikerült igazán jó verseskötetet csinálni, a többi köteteimre később is jellemző volt a felemáság. Sok minden volt bennük, de nem igazán jól megkomponált erős könyvek, bár én nem is törekedtem arra, hogy Ady-szerű értelemben jól megszerkesztett könyvet csináljak. Inkább úgy tekintettem a kötetekre, hogy az elmúlt időszakot dokumentálják szinte naplószerűen. Ezt a naiv hangot vittem aztán tovább a *Gerilladalok* egy részében, az is egy nagy ciklus, amelyik szerbül külön kis könyvben is megjelent, magyarul nem, nagy részük gyöngé, de van egy magja, tíz-húsz vers, amivel tovább sikerült vinni ezt a naiv hangot, és egész a mai napig gyakran írok ilyen egyszerű, tiszta kis verseket. Nagyon fontos, hogy leellenőrizsem magamnak, hogy megvan-e még az a tiszta világlátásom. Gyakran szoktam írni telepi kis öregasszonyokról. Most a telepi galambászokról van kéziratban egy kis versem, hogy a telepi galambászok beszélgetnek, és mintha vérpiros cirokmagot öntenének egyik zsákból a másikba, valahogy így indul a vers. Akkor van a *Gyökérrágóban* is egy fiákeros, szóval, ezek a maximálisan leegyszerűsített kis zsánerképek tulajdonképpen a *Homorú* verseknek az első vonulatát viszik végig. Aztán az történt a költészetemben, hogy több út ágazott el. Mindegyiket építem, viszem következetesen végig, ez egy polifonikus nagy szerkezet, és ha mindegyiket meghagyva valahogy össze tudom komponálni a kötetbe, akkor a kötet jó. Azért is csinállok a kötetben belül is több könyvet, mindig így dolgozok, hogy egy-egy vonulatot viszek, sőt szinte már az életművet is megosztottam, úgyhogy megcsináltam egy költészeti életművet, de megcsináltam egy másikat a *Wilhelm-dalokban*, úgy éreztem, hogy ha nem sikerült az egyik, akkor csináltam egy másikat. Sőt, szeretnék most egy

harmadikat, az *Árva Csáth* vonulatot kinöveszteti, tehát ez heterogénabb anyag, összetettebb, komplexebb a költői világom, és ezért olykor a kötetek is felemásabbak, mint annak a költőnek, aki egy típusú verset ír, egy tömbből faragottat, és annak a kötete azt tükrözi. Nálam összetettebb dologról van szó, a publicisztikus verstől a politikai, a naiv kis zsánerképektől a bonyolult intellektuális vagy a képzőművészeti, városvers vagy útleíró vers, esszévers, sok típusa izgat a versnek, de ez valahol összeáll egésszé, csak nem biztos, hogy mindig jól sikerül a kötet komponálása.

Amikor gimnazista éveidben Loláról, és most Doreenről beszéltél, elgondolkodtam, mennyire különös, hogy ilyen sok energia felszabadul az emberben, nehéz pillanatokban átsegíti, elég megfejthetetlen dolog számomra, hogy vannak emberek, akikben van egy ilyen képesség.

A mai napig is így vagyok, hogy ez egy nagy energia, és tényleg külön érdekes lenne végigtekinteni ezeket a nőket. Én sokat kaptam, volt egy fellobbanás, és azt az energiát mindig át tudtam vezetni, felhasználni az irodalomban. Nagyon szépen induló dolgok ezek, de amilyen sok szép viszony volt, ugyanúgy legtöbbet el is ügyetlenkedtem, el is rontottam. Nem nőttek ki, nem is nőhet ki mind, úgyhogy normális, nem nőhet mindegyik fa az égig, bár ha rajtam múlt volna és anyagilag is, meg valahogy úgy képezem el, hogy mindegyiket meg kellett volna tartani, és az égig növesztetni. Mert valahogy bennem mindegyikhez a viszonyom olyan tisztán megmaradt, bár mondom, a valós életben eléggé elpackáztam a dolgokat. Naiv voltam, elügyetlenkedtem. De valahol bennem mindegyik olyan fa, amit sajnálok, hogy mindegyik nem maradt meg, és nem nőtt az égig. Most is így van, és közben elég tragikus is az egész, fene tudja. Egy-egy ciklus, egy-egy név maradt meg. Végül is a versekben nyoma van, lehet hogy egyszer meg kellene írni. Különben most van kéziratban egy hosszú versem, egy Zágrárból és Pestről írt levél Domonkosnak, ahol a fiatalságunkra kérdezek rá, és ott a zentai szerb barátnőmről írok meg az örömlányokról, a kurvák himnusza is tulajdonképpen ez a vers, a francia típusú kis kurvákra gondolok, akiket szinte az angyalokkal azonosítok. Lehet hogy egyszer... Nem is hogy lehet, hanem éppen ezért, mert ilyen szépen induló viszonyok voltak, és mind így elpackáztam, meg kellene írni ezt az egészet egy egységes szövegbe, és megváltani, égig növesztetni mindet. Jó, hogy rákérdeztél, mert ez valahogy szöveget ütött a fejemben, hogy meg kellene váltani ezeket a nőket.

Negyedik rész, 1988. szeptember 16.

Mennyit változtatott rajtad a katonaság?

Tulajdonképpen az egész újvidéki, zágrábi, és utána ismét újvidéki időszakom elég zavart és félig földönfutó állapot volt. Lakásgondok, egyik albérletből a másikba, nem voltak sem anyagi, sem más tekintetben olyan feltételeim, ahogy az ember azt egy irodalmi rovat szerkesztőjének esetében elképzei. Ez egy nagy káosz, konfúzió, így visszanezve elég nagy nyomor volt. Például amikor megszületett a *Symposion* melléklet, és a nevét is kitaláltam, akkor egy átalakított fürdőszobában laktam, egy durván ácsolt pamlag volt bent és egy lépcső, ami levezetett egy előszobaszerűségbe, az átvezető ajtó közé volt valami beszorítva, az volt az asztal. Amikor visszajöttem a katonaságtól, egy ideig otthon voltam a szüleimnél állás nélkül, kicsit dolgoztam, valami prózát írtam, nemrég még kezembe akadt a kézirat. Újra bekapcsolódtam, már akkor megvolt a folyóirat... A folyóiratnál én szerkesztő voltam, amikor indult, ugye? Nem emlékszek, annyi minden voltam a folyóiratnál... Bosnyák volt az első főszerkesztő, én pedig szerkesztő.

1965 januárjában indult az Új Symposion, Bosnyák volt az első fő- és felelős szerkesztő, a negyedik számtól Fehér Kálmán, a 29–30. számtól Bányai, az 54. számtól te voltál a főszerkesztő és Várady a felelős szerkesztő, de ő csak a 71–72. számig.

Okos volt, hogy ne ő menjen a bíróságra... Ezt is ki kell majd írunk, mert ez annyira bonyolult volt, akkor is, amikor Utasi Csaba volt a főszerkesztő, akkor én azt hiszem, szerkesztőnek visszamentem, állandó belső rotáció volt, ami érdekes is.

Én tulajdonképpen nem vettem részt a folyóirat adminisztratív megalkításában, ott Bosnyáknak és Bányainak volt legnagyobb szerepe. Nem is volt egyszerű végigcsinálni a folyóiratalapítás adminisztratív részét, úgyhogy ilyen értelemben mindig másnak volt fontos szerepe, állandóan váltakozott, hol az egyikünk volt főszerkesztő, hol a másik, ezt állandóan kombináltuk, és elég gyorsan változott, ami nem volt olyan nagy probléma, mert még egységet képezett ez a társaság, akkor belül lehetett cserélni különböző okokból kifolyólag. Persze itt rengeteg probléma is volt, de ezeket magam elintéztam, nem maradtak meg mint komoly problémák számomra. Megtörtént, hogy mondjuk a szerkesztőbizottság engem ajánlott főszerkesztőnek. Végelt meg engem küldtek el az alapító-

hoz, illetve a politikusokhoz, nem tudom, milyen fórum volt, emlékszem a Mindára, többek között ő volt ott. Mondtuk, hogy a szerkesztőbizottság engem javasol, mire közölték, hogy én nem lehetek, hanem Fehér Kálmánt ajánlják. Mi Végellel összenéztünk, és ha azt mondom, hogy nem, akkor konfliktusra került volna sor, és valami fölrobbant volna. De én beleegyeztem, rendben van, legyen a Kálmán. Benne nagyobb bizalmuk volt, bennünk nem volt, mi addigra már itt jócskán besároztuk magunkat, mindenkire úgy néztek, mint megbízhatatlanra. Kálmán jogot végzett, nem egy literátor, egy ilyen mítosza lett ezzel, hogy Belgrádból jött. Mivel nekem Kálmán barátom volt, együtt laktunk Zentán, bár éreztem a problémát, hogy itt már kezdődik valamiféle megosztásunk, de beleegyeztem, szinte visszafogtam Végelt a fotelban, mert éreztem, ha ezt nem teszem, akkor már ott is korán kezdődött volna valami komolyabb megosztás magunk közt, illetve törés a folyóiratban. Annyiból igazam lett, hogy később megint teljesen az én kezembe került a folyóirat, de ez a megosztás végig megmaradt, a mai napig. Kálmán és Bányai elment Forum-főnököknek, mi meg megmaradtunk felemás szépíróknak, komoly tekintély nélkül, kitéve minden oldalról nemcsak a mendemondáknak, de el is használódva ebben a munkában, küzdelemben. Ez az állapot a mai napig tart, és nem is hiszem, hogy valaha is megváltozik. Nagyon szeretnék folyóiratot csinálni, és egy más koncepcióban csinálnám ma, de számomra az intézmény ma sem olyasmi, ami felé tartok. Sose tudnék annyira beépülni, és nem az a célom, inkább egy szabadabb, félig kívülálló pozíció. Újra csak az lenne a sorsom végül, nem pedig az, hogy egy intézménynek az igazgatója lennék, mert az egyszerűen nem a profilom, nem az a típus vagyok. Azért mondom ezt, mert ez ott kezdődött. Volt egy közösségünk, valami olyan, mint később az Alkotók Gyűlése, nekünk volt egy Munkatársak Gyűlése, ott megválasztottak főszerkesztőnek. Elmentünk, a politikusok már várták, és mondták, hogy nem. Véletlen volt, hogy én is ott vagyok. Ha nem vagyok ott, akkor nagyobb lesz az összeütközés.

Elég az hozzá, hogy onnan is követhetők ezek az elágazások. Persze követhetők már korábról is, egyszerűen ezek alkati kérdések is. Persze mint elvi, világnézeti és művészeti kérdések is ugyanígy kielemezhetők. Nagyon érdekes probléma, hogy mi az a különös kohézió és átütő erő, amikor létrejön, aztán pedig mi az, ami megoszt, megszüntet és sokszor ellentétivé lesz, sok tekintetben ellenkező pozícióra kerül legalábbis a nemzedék nagy része.

*A legkorábbi éveken eszmei, művészetszemléleti szempontból
hogyan festett ez a megosztottság?*

Erről már beszéltem, hogy voltak emberek közöttünk, akik tudtak beszélni az establishment embereivel, és voltak akik nem. Én ez utóbbiak közé tartoztam, akiknek nehezebben ment ez, egyszerűen alkati kérdés is volt. Amit én képviseltem a művészetben, ahhoz nem volt erre szükség. Másoknak viszont kevésbé anarchikus művészetfelfogásuk és egyáltalán világnézetük volt. Mind a két pozíció fontos, mert egyiket sem lehet abszolutizálni, ezek inkább egymást korigálják, azért tudtuk olyan szépen egymást kiegészíteni Bányáival is meg másokkal is, amíg ez így funkcionált. Kiegészítettük egymást, nem pedig egység volt. De akkor normális volt, hogy ezek a nézetek egybetartoznak, hogy mi írtuk a kócos verseinket, a kritikusok pedig próbálták tisztába tenni, elemezni, és mi hatottunk rájuk, ők hatottak ránk, úgyhogy ez csak később ment jobban szét. Kezdetben ez normális volt, úgyhogy nem egység volt belül, hanem valahogy ez a különbözőség egy nagyobb formában megtalálta a helyét, ez volt az érdekes, hogy nagyon éreztük mi, hogy Bosnyák más típus, mint Bányai, én megint más típus vagyok, de épp ez volt az izgalmas, hogy mindig mint egy gömb, mindig más jött előtérbe. Ha társadalmi-ideológiai ügyek, akkor Bosnyák, Végel, ha esztétikai, széptani dolgok, akkor Bányai, ha irodalmi-etikai, akkor Utasi stb.

Várady hogy illeszkedett bele ebbe a képbe? Valahogy úgy mondtad, hogy „elesett gyerekek” voltatok, akiknek sokat jelentett Sinkó meg B. Szabó. Várady nem volt elesett...

Nem volt Bányai sem. Váradyt már nagyon korán ismertem, együtt kezdtünk mint prózaírók. Azt hiszem egy évvel idősebb, mint én, de Fehér Ferencék, Majorék, akik egyengették a fiatal tollforgatók útját, külön rendeztek esteket hol a költőknek, hol a prózaíróknak, és mi, prózaírók ebben a csoportban többször együtt voltunk Váradyval. Ismertük egymást, de mivel ő Belgrádban járt egyetemre, a melléklet idején nem volt kapcsolatunk, hanem amikor a folyóirat megindult, akkor én kerestem felé az utat, mert szerettem volna kicsit aláúcolni, vagy egy emeletet húzni ebből a típusú értelmiségből, aki nem költőbohém. Úgy éreztem, hogy szüksége van a mozgalmunknak egy ilyen típusra, és azt hiszem, hogy sokat jelentett. Ő politikailag hihetetlenül kiegyensúlyozott és egyensúlyozó alkat, másrészt a művészetben egy különös típusa a homo ludensnek, egy gondolati játékos művész. Amerikába kikerülve elsőnek fedezte fel az ott

divatba jövő McLuhant, és amikor visszajött, akkor abszolút szinkronban a világgal bedobtuk, és szinte eluralkodott a folyóiraton. Az a nagy, pirosfödélű *Symposion*, egy vonat van rajta és Domonkosnak a kis verse, attól a számtól meghirdettünk egy McLuhanos programot. Belül nagy volt az ellenállás, játékos, felelőtlen dolognak tartották. Én ehhez húztam egyik oldalammal, viszont erősen próbálták ellensúlyozni más áramlatok, és ez így nagyon érdekes számokat eredményezett. Voltak pillanatok, amikor szinte lehetne mondani, hogy egy-egy ilyen áramlat dominált. Később, amikor a kis formátummal indultunk, azt egyértelműen a modern francia kritikai irányzatok, a Tel-quel hatására csináltuk. Mindig szerettem, hogy így megfürdjünk egy-egy új, friss áramlatban, de akkor mindig jött más-más irányzat, Utasi meg Bosnyák, és tudtuk ellensúlyozni. Nem is kellett ellensúlyozni, nem ellensúlyozás volt az, hanem együttműködés.

A két baranyainál, Utasinál és Bosnyáknál alkatilag mintha valamilyen keménységet, nyersséget tapasztalnék, és kérdés, hogy illeszkedtek bele ebbe a képletbe. Érzek náluk valami dogmaszagot, apologétaságot.

Nem apologetizmus, hanem, hogy Csaba egyik korai írására utaljak, a hit. Számukra mindig fontos volt, hogy valamiben higgyenek, de nem hiszem, hogy annyira közel álltak egymáshoz, mint most, nem tudom, most is mennyire. Csaba kifejezetten irodalomközpontú, és az irodalom finomfülű értője és értelmezője, Bosnyák meg kifejezetten egyfajta irodalomnak az ismerője, és inkább ideológiai és társadalmi dimenziókban otthonos, de annak is csak egy típusában. Bár Pistában is valahol a szépíró is működik. Mindketten írtak verseket. Csaba is írt, bár nem nagyon tudtuk, de azt hiszem az egyik *Versek évébe* adott verset, ami azt jelenti, hogy írt vagy ír, Bosnyák is csinál egy kis kötetet, és most ismét adott valamit a *Versek évébe*, úgyhogy egyfajta szépíró is munkál bennük.

Igen, egy kicsit kemények voltak, de az nagyon fontos volt, mert volt egy-egy hősi pillanatuk, amikor rányomták a bélyegüket a lapra. Mind a kettő nagyon nagy munkás. Csaba volt egész nemzedékünk számára a nyelvi mérték.

Hogy kerültek ők a Symposionhoz?

Utasi a mellékletnél még nem annyira támogatott bennünket, de aztán valahogy megnyertük őket. Bosnyák pedig Domonkossal járt tanítóképzőbe, és adott egy filmkritikát Domonkosnak, hogy adja ide. Nekem nagyon

tetszett, Domonkosnak nem annyira. Gondolkodás nélkül közöltem és tudtam, hogy egy kritikus született. Hogy Csaba első írása hogy került hozzánk, arra nem emlékszek. Mind a kettővel nagyon szerettem együtt dolgozni. Csaba az egész számot tisztába tette, határozott véleménye volt, és azt jó volt tudni. Másrészt Bosnyák meg hatalmas munkás volt, az ő idejében jelent meg legrendszerezesebben a *Symposion*, mert képes volt lemenni a nyomdába, és ott a nyomdászokkal együtt csinálni.

Végel hogy kapcsolódott be?

Végel nagyon érdekes volt. Érdekes, hogy arra jobban emlékszem. Amikor idekerültem Újvidékre, akkor föl-fölléptem az Ifjúsági Tribünön. A régi épületben volt még, a balettiskola épületében. Végel kis gimnazista volt, és valahogy odacsapódott hozzám egyszer. Azt hiszem, a gimnazisták fölolvastak verseket, akkor beszélgettem vele, és észrevettem, hogy gyorsan mozog az agya, klikkeres figura, valahogy odacsapódott mellém, és többször föltűnt ezek a rendezvények körül. Lehet hogy neki volt ezzel párhuzamosan egy ifjúsági aktivista ügye, és én azt nem tudom, mert én azzal nem foglalkoztam, Újvidéken már nem is érdekelt. Ő, azt hiszem, elég sokáig ifjúsági vezető is volt. Arra figyeltem föl, hogy borzasztóan jól olvasott. Ha könyveket adtam neki, vagy cseréltünk, akkor láttam, hogy nagyon vonzódott az elméleti és nehezebb könyvek iránt. Aztán, amikor beindult a melléklet, és barátkoztunk, akkor kis gimnazista lányoknak udvaroltunk, az osztálytársainak, ilyen ügyek is voltak a dologban, akkor házibulit rendeztettünk vele, és ő elhívott egy-két kislányt, akik tetszettek nekünk. Aladicsnál lakott szintén egy átalakított fürdőszobában ő is, mint én, mert Aladics is szenttamási volt. Amikor az Ifjúsági Tribünön beindult a magyar műsor, már a Katolikus portán, akkor Bányaival őt ajánlottuk, ő lett az Ifjúsági Tribün vezetője. Azt a magyar értelmiségi sorozatot már ő nyitotta meg.¹²⁹ Mondtuk, hogy kössön nyakkendőt... Utána, amikor már a melléklet ment, akkor megkértem, írjon egy kis programszöveget arról, hogy a Tribün programját hogy képzeled el. Megcsinálta, és megdöbentem, hogy milyen jó. Volt egy intuícióm, nagyon meg tudtam ítélni. Lehet, hogy a szöveg, ha most elolvasnám, nem olyan, de akkor biztos volt, szinte akkor láttam, hogy ki a Végel. Attól a pillanattól kezdve állandóan maszíroztam, illetve normálisnak vettem, hogy írnia kell. Írt finom kis prózákat, érdekes esszéket a folyóirat kezdetén

¹²⁹ 1962. március 8-án. Lásd Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1960-1964.* 169. (Zenta, 2013, VMMI).

is. Borzasztóan rohamosan fejlődött, gyorsan átlépte a fejlődési fokokat, mert tulajdonképpen már egész fiatal korában borzasztóan sokat olvasott, Lukács Györgyöt már gimnazista korában. Aztán már elég fontos Tribün-rendezvényeket csinált. Úgy számítottuk, hogy egyik fontos korai esemény a Tribün Ady-estje,¹³⁰ amit ő szervezett és Koncz István tartotta a bevezetőt. Egy időben megvolt a szöveg is, az az egyik legfontosabb esemény volt. Úgyhogy aztán az Ifjúsági Tribünbe és a Katolikus portai ügyekbe teljesen beépült, és egyik motorja volt a dolgoknak.

Érdekes, hogy volt két szenttamási: Gion és Végel, véletlen párhuzamok. Gion, amikor Újvidékre került, a telepi művelődési egyesületben kezdett színészkedni, Végel pedig a Rádió színi-együttesében. Aztán ennyire szétvált az útjuk. Gion, Gobby Fehér Gyula, talán Gerold jelenléte is eléggé disszonáns a Symposiumban.

Gionnak nagyon érdekes a korai fejlődése. Mi az esszén és a kritikán inzisztáltunk, az volt a központi műfajunk, úgyhogy vele is azt írtunk, elég jó kritikákat, esszéket írt, egy-két esszéjére emlékszem. Aztán kezdett egyfajta prózát írni, amiből nem következett az, hogy egy pillanatban teljesen érett, és szinte egy darab világ esik ki belőle. Az első könyve után megszületett a gioni világ és világlátás. Nagyon különös, hogy hirtelen teljesen kész lett. Nem az érdekes történetekre gondolok, hanem arra, hogy milyen emberek között élt, sokat mozgott emberek között, nem a gyerekszobában élt, hanem kőművesekkel dolgozott, az emberek között ért meg. Más típusú iskolába járt, és ahogy hozzáolvasta az irodalmat, fölfedezte a saját világát, abban a pillanatban megszületett ez a Gion.

Az első írásai csupa orientális nevekkal vannak tele, utána pedig csak Szenttamás.

Igen, az első keresés.

Gobby eléggé jelen volt, konfliktusaink voltak. Nem is konfliktusaink. Ő is fiatalabb volt, és kicsit később kapcsolódott be. Nagyon sok dilemma volt köztünk a minőséget és az értéket illetően vele kapcsolatban. Nem sok emberrel voltak ilyen dilemmáink, vele igen. Ebből eredt, hogy leállítottunk egy regényét.

¹³⁰ 1961. március 3-án. Lásd Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1960-1964.* 80. (Zenta, 2013, VMMI).

*A noviszádi kenyérről...*¹³¹

Igen, és Végel *Makrójával*¹³² folytattuk, de ezt egyszer már kinyomoztuk, hogy hogy is volt pontosan. Egy-két embernek a szerkesztőségben nem tetszett, összehívtunk egy szerkesztőbizottsági ülést, és ott úgy szavaztak, hogy szüntessük meg, azt hiszem leegyszerűsítve így volt. Én vezettem a gyűlést, de nem én inosztáltam a dolgon, ha jól emlékszem.

Még Végellel kapcsolatban: nagyon szerettem a korai esszéit, ilyen naplószerű a *Metlika*,¹³³ nem tudom a címét pontosan, volt egy-két érdekes írása. Együtt laktunk a Ćirpanov utcában, ott valahol Bori és Draško Redep körül, ott mutatott nekem egy novellaszerű szöveget. Az nagyon tetszett, megláttam benne a regény lehetőségét, és inosztáltam, hogy írja tovább, és csináljon belőle egy regényt, és közöljük folytatásokban. Még a címénél is azt hiszem besegítettem, együtt jutottunk el a címhez. Az szintén egyik nagy momentuma a *Symposion* történetének, ahogy mondjuk a *Kormányeltörésben*, vagy van még egy pár ilyen. Valahogy a Gion megszületése nem kötődik annyira a laphoz, hogy mondjuk egy jó regénye, bár a *Testvérem*, *Joáb* nem ment folytatásokban, ugye?

Nem, az a regénypályázatra íródott.

Tulajdonképpen ő ott született meg, az 1968-as regénypályázaton. Gerold, érdekes hogy mindig valami specialista volt, kezdte a humor specialistájaként, aztán a fordítás specialistája volt nálunk, aztán volt a színháznak a specialistája.

Előtte a szociográfia...

Igen, tehát négy. Mindig. Érdekes, akkor valahol mégiscsak egy szélesebb dolog ez, mint gondolná az ember, mert mindig azt hiszi, hogy csak egy specialista, de közben ha így áttekinti az ember, ez azt jelenti, hogy mégis egy komplexebb világa van, ismeretei, mint gondolnánk, de mondom, mindig ügyeletes volt egy-egy szektorra, és ezt nagyon szerette, nagyon

¹³¹ Gobby Fehér Gyula: Néhány szó a Novi Sad-i kenyérről III. *Új Symposion*, 3. sz. (1965. március), 25–27.

¹³² Végel László: Egy makró emlékiratai. *Új Symposion*, 4. sz. (1965. április), 4–5.

¹³³ Végel László: Beszélgetés a metlikai tölgyfák alatt. *Új Symposion*, 8. sz. (1965. augusztus), 5–6.

lelkesen csinálta, és akkor egyszercsak észrevette az ember, hogy már a következőt csinálja. De akkor újra egy specialista.

Amikor megcsinálta a Rólunk is vallanak című könyvet a magyartanárokról, utána már nem foglalkozott tovább ezekkel a dolgokkal.

Valahol biztos átalakult, vagy valahol munkálkodik ez benne. Most tulajdonképpen ő aktív szerkesztő közülünk a Hídnál, ő most az igazi szerkesztő közülünk. Őbenne, úgy látszik, sok minden munkált, sokkal több, mint az ember föltételezte.

Mondtad, hogy a hatvanas évek elején a magyarság ügye számotokra mint probléma nem létezett. Geroldnak ez a könyve viszont tisztán ilyen jellegű kutatás.

Igen, felmérni, a szociográfia területén is dolgozni. És normálisnak vetjük, hogy a magyarság számára az a maximum, ha itt egy komoly, nagy nemzedék működik magyar nyelven, az a legnagyobb magyarságvédő és a legnagyobb misszió, és ez eleve benne volt, hogy eszünkbe sem jutott, hogy azt még külön kell csinálni, tépni a mellünket vagy hasonló. Ha egy nemzedék ki tud futni magyarul, az a legtöbb, ezt még mindig így gondolom. Mert ha nem tud kifutni, és amennyire nem tud kifutni, az már jelez rengeteg problémát egy-egy nemzeten belül. Ha egy nemzeti-ség vagy egy kisebbség olyan luxust megengedhet magának, hogy egy nemzedék így dolgozzon, ilyen irodalmat csináljon, mint mi, akkor ott tényleg vannak feltételek és szabadság és minden. És ahogy falba ütközik, és konfliktusba kerül, és betiltatik vagy leváltatik, vagy börtönbe kerül, az jelzi a magyarság helyzetét is. Az a szociográfia.

Amikor visszatértél a katonaságból, kivel kerültél először kapcsolatba, kitől értesültél a Symposion helyzetéről?

Nekem legjobb barátom Domonkos volt, de nagyon kötődtem Végelhez is, és állandó kapcsolatban voltam vele. Régi gimnazista szálak kötöttek Fehér Kálmánhoz. Bizonyos esztétikai dolgokban Bányáival értettem meg legjobban magam. Ezekkel az emberekkel mind kapcsolatban voltam.

Domonkos, Végel és te.

Igen. És tulajdonképpen most is mi vagyunk kívül. Akármennyire más típusok vagyunk, más művészeti modell az ideálunk, mégis mi vagyunk kívül ezen az úgynevezett Forum- és egyetemi hierarchián. Kiszakadás és komoly konfliktusok voltak, aztán ez valahogy mindig áthidalódott. Akkor aztán megkezdődött a folyóiratcsinálásnak a hihetetlenül nagy munkája. Nem volt egyszerű, mert bele kellett tanulni egy mesterségbe. Mert mi nem úgy csináltuk a folyóiratot, hogy volt egy *Híd*, amely állandóan transzformálódott, hanem mindent előlről kezdtünk új elképzelésekkel. Az nagyon izgalmas volt, hősi korszak és gyönyörű. Ez volt a legszebb. Én erre emlékszek, és nekem ez a központja a dolognak, nem pedig azok a különböző külső dolgok, ideológiai és más kultúrpolitikai problémák, hanem belülről a folyóiratcsinálás, a rengeteg kínlás, de mégis szép volt, mert tulajdonképpen nekünk kellett bevezetnünk a technikai szerkesztőket is, szóval, valahogy ez csoda, hogy meg tudtuk ezt csinálni.

Nem mondtad még el, hogy miért lett Új Symposion a neve a folyóiratnak.

Abban az időben a gimnáziummal szemben laktam egy kis utcában, a csirkeketetőn keresztül kellett kijönni a Futaki útra, ott volt közel egy Balkán nevű kávéház. Mi csöbútorosnak hívtuk, mert csöbútorok voltak benne, két szintből állt, az egyik kicsit emelt volt, ott szerettünk összejönni. Különben is nagyon szerettünk együtt lenni tíz-húszan. Az együttlétnek, a beszélgetésnek, az intellektuális csevegésnek a hangulatát kerestem, azt akartam kifejezni, hogy a folyóiratot is úgy kellene csinálni, hogy ne kivonalazott, rubrikákkal konstruált valami legyen, hanem gomolygó, boldog együttlét. Ezt keresve jutottam el oda, hogy ez legyen a címe.

Tehát Symposion volt a melléklet...

Az *Új Symposion*ot a folyóirat címének azt hiszem Sinkó ajánlotta, mivel a nyugati irodalmakban meg Magyarországon is van ilyen gyakorlat...

Ötödik rész, 1988. szeptember 20.

Kicsit túl gyorsan átfutottunk azon a mozzanaton, hogy egy szerkesztőbizottsági ülésen Bosnyák benyújtotta lemondását, és a szerkesztőbizottság téged javasolt új főszerkesztőnek. Emlékszel ezekre a körülményekre? Én csak halványan emlék-

szek egy régi apró kis utalásra, hogy amikor közöltétek Fehér Kálmánnal a későbbi fejleményeket, éppen piszkálta a tüzet a kályhába, és kijelentette, mindegy, hogy ki a főszerkesztő, hisz úgylis csak egy a Symposion-mozgalom.

Azt hiszem, amit erről tudok, nagyjából elmondtam. Nem vettem részt, és nem tudtam a kulissza mögötti dolgokról, a politikai fórumok hozzáállásáról nem volt információ, csak azt tudom, hogy kettőnket küldött el a szerkesztőség Végellel egy értekezletre, ahol nekünk az volt a feladatunk, hogy közöljük ezt a határozatot, illetve Végel közölte, és akkor tudatták velünk, hogy az ő álláspontjuk más, és nem tudják ezt elfogadni, hanem Fehér Kálmán személyében tudnánk megegyezni. Mondom, én ebbe beleegyeztem, mert egy kicsit volt ez, amit mondasz, hogy egy volt a mozgalom, és tényleg látszott, hogy sokan csináltuk a szerkesztői-főszerkesztői munkát, sőt később be is vezettük, hogy teljesen függetlenítettük a rovatokat autonóm szerkesztőkkel, legalábbis ez volt az elképzelésünk, tehát még több embert bevonni, hogy mindenki feladatot kapjon, az egyik a prózát, a másik a kritikarovatot stb. Itt tényleg nem volt féltékenységek, nem indultak még meg egymás között a szakadások, még nagyon sokáig meg tudtuk tartani az egységet. Még mindig érzem ennek a nemzedéknek az egységét, mint fantomfájdalmat. Ez a generáció természetrajzához tartozik. Vagy fantomfájdalom, vagy nosztalgia, de valóságosan is valahol a legnagyobb ellentétek és ellentétes pozíciókra kerülés ellenére is bizonyos dolgokra egyformán reagálunk. Az is az igazsághoz tartozik, hogy azért tudok így nézni a dologra, mert nagyon kevés dolgot tudok, ami negatív rólam mondtak a hátam mögött. Én nem kutattam ezeket, és igyekeztem az ilyen dolgok fölött átsiklani, úgy-hogy nem sok tüske maradt bennem. Nem hogy nem sok, hanem nagyon kevés. Tulajdonképpen semmilyen tüske nem maradt bennem ezekből a konfliktusokból, egyedül az, amit elmondtam, hogy sajnálom, és nagy bűnnek tartom a *Symposion*-mozgalom szétszakítását és a folyóiratnak a kisiklását, a semmire siklását. Ezt nagy problémának tartom, és itt biztos vannak objektív bűnök, felelőségek, amiből biztos rám is hárul sok minden, és másokra is, de ezeket nem személyes kis rivalitásokban, ellentétekben, emberi konfliktusokban látom. Domonkosnak is végig az a legnagyobb problémája, hogy a baráti szálak, a baráti viszonyok megmaradjanak közöttünk, ezért retteg, és ezt relatíve nekem is sikerült megőrizni. Mindenki jó barátságban vagyok, noha tudom, hogy különböző hibákat követtünk el, amelyekért felelősség terhel bennünket, illetve valahogy megoszlik ez a dolog. Bár lehet normális is, hogy ide futott ki a

dolog, mert nem mehet végtelenségig valami. Ahogy a *Nyugat*nál is már a Babits–Ady viszony, vagy aztán később Ady, Kosztolányi, vagy Móricz és Babits viszonya, ha közelebb hajolsz, nagyon nagy szakadékokról meg borzasztó ellentétekről van szó, de kívülről mégis ők a *Nyugat*-nemzedék. Van egy pillanatban egy mozgalom és egy ideális barátság, nagyszámú emberről van szó, és normális, hogy az utána ide fejlődik, úgyhogy ezt nem is muszáj emberileg mint katasztrófát felfogni, egyedül a folyóirat és a jugoszláviai magyar kultúra szempontjából nagy probléma ez, mert egy csodálatos laboratórium volt, ahol ezekkel a folyóiratokkal, az *Üzenettel*, a *Hiddal* és a *Symposionnal*, sőt a *Létünket* is ide kell sorolni, egy csodálatos szellemi élet történhetett volna meg, ha egy pillanatban a politika nem teszi rá könyörtelenül a kezét. Most is megvannak ezek a folyóiratok, és sok érdekes dolog történik, de egy pillanatban azt hiszem, a szellemi életünket kioltotta a politika. És itt nagy problémákat látok. De azzal, hogy én most azzal baszkódjak, hogy közttem meg Bosnyák között, vagy közttem meg Bányai vagy Végel között milyen volt a viszony, ez is érdekes dolog, de én nem ezzel foglalkozok. Ha foglalkozok ezzel a korszakkal, inkább valami szépirodalmat szeretnék róla írni, az anekdoták szintjén foglalkoztat a dolog és nem másképpen.

Igen, de ha valaminek a struktúráját vagy fejlődési ívét az ember ki akarja nyomozni, akkor az emberi momentumokat, egyéniségeket is számba kell venni.

Itt még azt akarom mondani, ha már ezt a témát érintettük, sokszor a legjobb barátokból és nemzedéktársakból lesznek a legnagyobb ellenségek, ugyanis nagyon ismerik egymást, egy pillanatban nagyon közel kerülnek, és nagyon lényeges, intim szférákban kerülnek konfliktusba, és akkor sokkal jobban tudják egymást bántani. Valahogy úgy, mint a házastársak, hogy ismerve egymást, sokkal könyörtelenebb ez a harc. Igazi, ideális barátságok inkább kettős barátságok vannak, ahogy a Domonkossal való barátságom elég sokáig, majdnem a mai napig megmaradt egy ilyen ideális szférában. De hát általában ha nézed, akkor a Bartók–Kodály, ezek a párok a magyar és más kultúrában, ez jobban funkcionál, ez az, ami megőrizhető ideális nukleusként, de a mozgalom és a folyóirat nem lehet egy ilyen ideális forma. Kérdés, hogy ez hogy váltható át valamivé, ami a szellemi életet, a kultúrát tovább viszi. Mi többször besegítettünk, hogy természetes legyen a nemzedékváltás. Ez kétszer szépen megtörtént, harmadszor már nem történhetett meg, és ha most megtörténhetne, hogy egy fiatal nemzedék megkapja, és a saját

ízlése, elképzelése szerint csinálja, mindegy, hogy az milyen, akkor... De most ez megszakadt, egy köztes állapot van, és ez nem az.

A konfrontálódásnál két mozzanat van: egyrészt az elvi, szemléletbeli, esztétikai különbségek, másrészt pedig, hogy ki mennyire akar érvényesülni, és hogy egyengeti saját útját. Nézzük először az elsőt! Meglepődtem, amikor láttam Bosnyáknak a Sinkóhoz írt levelét 1964-ből, arról, hogy elkészítette a diplomadolgozatát, és az a „vajdasági” irodalomról szól. Bosnyák szinte hivalkodó megvetéssel beszél a vajdasági irodalomról. A hangjából érezhető ez, és állandóan idézőjelbe teszi a „vajdasági” megjelölést. Próbáljuk meg röviden tisztázni azt, hogy hogyan viszonyultatok a Vajdaság, a regionalizmus, magyarság, jugoszlávság kérdéséhez. Voltak-e konfliktusok, nézeteltérések ekörül köztetek?

Ennek az egésznek a lényege az, hogy tényleg nagyon nagy konfliktusban voltunk az úgynevezett vajdasági újságírás egy részével, vagy a vajdasági újságírással volt ez a konfliktusunk. Negatív véleményünk volt a helyi színek elméletéhez kötődő és ahhoz köthető bizonyos tünetekhez a vajdasági irodalomban, ezt nagyon radikálisan bíráltuk, és egyértelműen egy jugoszláv szellemiség, egy krležai horizont, egy krležai–babitsi szemlélet alapjáról ítéltünk, megálmódtunk egy européer szellemiséget, és könyörtelenül nyilatkoztunk az aktuális könyvtermésről és a vajdasági irodalom nagy részéről. Ha belegondolunk, tényleg sok harmadrendű íróról és könyvről van szó, de valójában bizonyos lapokkal, a *7 Nap* kultúrrovatával, a *Dolgozók* kultúrrovatával volt igazi konfliktusunk. Azt lehet mondani, hogy tényleg nagyon lesújtó véleményünk volt a vajdasági irodalomról, a vajdaságiságról, a poros, sáros kisváros valamiféle metaforájának tekintettük, és nagyon komoly háborúkat vívtunk ellene.

Arra gondolok, hogy ez az az időszak, amikor kezdett konstituálódni, hogy egészen aktuálpolitikai szóhasználattal éljek, „Vajdaság államiséga”. Olyan értelemben, amit azután alkotmányosan is rendeztek. En úgy néztem erre, hogy Bori munkássága ennek az államiségra törekvésnek az alátámasztását szolgálta, amikor arról beszélt, hogy önállósodik a vajdasági magyar kultúra. Viszonylag jó feltételeket kapott ahhoz, hogy ezt a munkát végezze, és nagyon céltudatos volt. A műveiben persze egyszer azt állította, hogy 1941 előtt nem volt itt iroda-

lom, utána kezdte nyomozni a gyökereket, szóval, sok útkeresés volt nála, de egy dolog mindig megmaradt: a regionalizmus és a törekvés, hogy Vajdaságnak önálló kultúrával is rendelkeznie kell. Ha tudjuk, milyen harc folyt ezért az önállóságért, akkor érthetjük meg, hogy mennyire irritálhatta a politikát és a politikán keresztül az újságírókat mint annak járulékát az, amit ti mondtatok. Ezt a problémát akkor ti tudtátok, éreztétek? Mert Sinkó akkor bizonyára nagyon jól tudta, hogy ez történik.

Ilyen értelemben nem hiszem, hogy létezett a probléma számunkra. Inkább valahogy úgy, hogy mi is akartunk bizonyos függetlenséget a magyarországi irodalomtól, tehát hogy mi függetlenül itt ezt a mi kis szellemi laboratóriumunkat, közel a jugoszláv szellemiséghez létrehozassuk. Valahogy úgy, hogy mi szeretjük a magyar irodalom bizonyos eredményeit, vagy a magyar irodalmat, de mi köze hozzá öneki. Tehát semmilyen szorosabb kapcsolatot nem tudtunk elképzelni. Nekünk abban a pillanatban megfelelt egy független pozíció, és itt párhuzamosan mozogtunk Borival. Mi is így voltunk, csak nem létezett számunkra a vajdasági irodalom hagyománya, aztán viszont különböző mértékben kezdett létezni. Nekünk a vajdasági irodalmat illetően az volt a nagy miszsiónk, hogy Sinkót visszaágyaztuk, hogy Sinkót tettük meg a vajdasági irodalom központjának. Ez egy borzasztó nagy miszió volt, lehet hogy ez a leglényegesebb. Addig ugyanis Sinkó teljesen idegen volt, nem volt része a vajdasági irodalomnak. Borzasztóan idegenkedtek tőle az írók. A kapcsolat addig abban volt, hogy néha lejött, előadást tartott, megjelent valamilyen alkalomból, és az íróknak úgy tűnhetett, mint valami komisszár, vagy valami próféta: eljön és kioktatja őket meg kinyilatkoztat. Közben nem erről volt szó. Egyszerűen a sorsa úgy alakult, hogy Zágrábba került és nem Újvidékre vagy Pestre. De különben sem volt semmilyen füle vagy érzéke a helyi színekhez, és itt teljes szakadás volt. Kiadták a könyveit, a *Híd*ban is rendszeresen jelen volt, de ezek inkább a zágrábi, a jugoszláv szellemi életben aktívan részt vállaló írásoknak a magyar változata volt. Bár itt is sokat jelentett, jelenthetett az embereknek, de valahogy nem volt szerves része. A mi koncepciónkban pedig ő volt a központ, a kiindulópont. Az volt a modell, hogy így is lehet létezni Jugoszláviában, magyar értelmiségiként így is lehet élni világpolgárként, ahogy Sinkónak az útja alakult. Emlékszem, amikor ideért Újvidékre, a Ćirpanov utcában a Tikvicki-féle házat kapta meg, amelyikben most Bori él, az első napokban még nem volt igazán belakva, üresek voltak a szobák, és elmentünk páran tanítványai, ott volt az utazóláda, amelyik-

kel végigutazta Párizst, Moszkvát, hajón vitték, egy vasalt, nem túl nagy könyvesláda volt. (Amikor Zágrábba indultam, én is csináltattam egy ládát, és mivel – ennek is van egy tudománya – túl nagyra méretezték, könyvvel megrakva olyan nehéz volt, hogy nem lehetett megmozdítani, sőt aztán amikor megemelték, két részre hasadt.) Benne volt egy része azoknak a könyveknek, amelyeket mindig is magával vitt örök életében. Az egyik központi könyv Lukács György *A lélek és a formák* című fiataalkori esszéjének egy német kiadása volt. Én minden Sinkó-esszében érzem a fiataalkori Lukács-esszék visszhangját, teljesen ez a könyv határozta meg. Aztán később, amikor elkerültem Zágrábba, első dolgom volt, hogy a könyvliftten lekérjem *A lélek és a formák*nak ugyanazt a német kiadását.

Másrészt nem is volt nagyon alkalmunk... Például Herceget abban az időben nem ismertük, Zomborban élt, csak néha utazott le a Rádióba, én még csak nem is láttam egyszer sem. Nem is emlékszem, meddig, nagyon sokáig nem is láttam, semmilyen kapcsolatunk nem volt vele. Gállal borzasztó nagy konfliktusaink voltak, utána a halála előtt volt egy közeledés és egy kapcsolat, amiről lehet majd beszélni, úgyhogy tényleg egy erősen jugoszláv koncepció volt ez mindenféleképpen, semmi esetre sem vajdasági, bár azzal, hogy itt egy újság jelent meg, egy folyóirat, és az valahogy beépült ebbe a konstituálódó, épülő Vajdaságba is, ott biztos játszott valami szerepet. Minket egyértelműen a jugoszláv szellemi élet érdekelt, és a kritikája, rezegve vártunk minden új könyvet, Svetozar Petrović és Ristić irodalmi esszéit, kritikáit, aztán a különböző verseskönyveket és filozófiai műveket szinte naponta vártuk, és faltuk, és reagáltunk ezekre a könyvekre. Egy euforikus viszonyulás volt a jugoszláv szellemi élethez, amely nagyon izgalmas volt, bár ha most visszaneéz az ember, ott is hasonló dolgok történtek, hogy fantasztikus föllángolás, kezdeményezés, tehetségek, és borzasztó sokáig elhúzódtott ez a kiszakadás ebből a... nem is tudom, minek nevezzem, orosz modell... Tulajdonképpen mindig betiltattak ott is a folyóiratok, később is mind a szlovénoknál, mind a horvátoknál, úgyhogy, ha jobban megnézzük, a szellemi szféra nem tudott igazán egy demokratikus környezetben függetlenségre szert tenni egész Jugoszláviában. Kicsiben mi is mindig ugyanezt az utat jártuk. Az állandó retorziók. Függetlenül attól, hogy bizonyos dolgok beindultak, fejlődtek, és ezeknek a része voltál, a következő pillanatban már le voltál borítva.

1968 előtt mi volt a véleményed a vajdasági politikai vezetésről, politikusokról, fórumokról? Kire emlékszel a politikusok közül,

és hogy ítéled meg, kinek milyen szerepe, befolyása volt arra, amit ti csináltatok? Nagy József, Sóti Pál, Farkas Nándor...

Farkas Nándorral kezdem, ő volt a Forum igazgatója. Vele több apró konfliktusom volt, és nagyon rossz véleményem volt róla. Nagyon szűk látókörű embernek tűnt, igazán semmilyen lényeges kapcsolatunk nem alakult ki.

Sóti volt a kiadói tanács elnöke, de sosem láttuk, és nem tudtunk róla, semmilyen információnk nem volt, hogy a Könyvkiadó tanácsa hogy működik, és kik vannak benne. Csak azt tudtam, hogy ő a kiadói tanács elnöke. Már megjelent az első könyvem, amikor egyszer eljött az Ifjúsági Tribünre. Nem vett részt a vitában, hanem azt mondta, hogy majd meglátogat bennünket külön. Bejött az irodába, és sorban bemutatkoztunk neki, nem ismert bennünket, egyikünket sem. Nekem sosem hallotta a nevemet, a Végelet sem, Bányairól azt tudta, hogy Leskovac veje. Fehér Kálmánra mondta, hogy a Kelemen Matyínál dolgozik, Kálmán akkor ott dolgozott. Megdöbbsentő primitív emberrel találkoztam akkor ott ezen a megbeszélésen. Átnézte a plakátokat, mutogattuk neki, hogy miket csináltunk, és állandóan csak azt mondta, kurac, kurac,¹³⁴ és nevetett rajtunk, hogy ifjú Marx meg ilyen című előadások. Azt gondolhatta, hogy ez mind butaság, hogy egy-két konkrét dologról van szó, mint általában a politikában, amiről mi nem vettünk tudomást, hanem akkor még egy kicsit távolabbi dolgokat céloztunk meg, aztán mind közelebb kerültünk ahhoz...

... ami aztán elbánt veletek.

Igen, aztán egyszer csak a gerincünket elkezdte ropogtatni. Kelemen Mátyással nem találkoztunk, bár, mondom, Kálmán ott dolgozott, és ilyen értelemben többet tudhattunk volna róla, de még így sem, noha eljártunk Kálmánhoz kávézni. Ott dolgozott Mileta Radovanović, aki utána a Bratstvo főnöke volt, most meg a Sterija Játékok igazgatója. A Polja főszerkesztője is volt valamikor. Ő ott dolgozott Kálmánnal, hozzájuk eljártunk. Viszont nagyon jó kapcsolatban voltam, és sokat voltam együtt Nagy Jósával, de ő Belgrádban élt, vele inkább a művésztelepeken találkoztunk. Ács József barátja volt, aki topolyai kapcsolat volt, és Domonkossal együtt velük többször iszogattunk. Aztán, amikor az a borzasztó nagy cirkususz, ellenállás után hivatalosan egy pozitív állásfoglalás alakult ki Sinkó véleménye után, és volt az a nevezetes bankett, vagy minek ne-

¹³⁴ A hímvessző vulgáris megnevezése szerbül.

vezzem a Horgász-szigeten, amit Doronjski adott a *Symposion*nak, akkor azok voltak a szakácsok, akik addig a legnagyobb ellenségeink voltak.

Mucsi Józsefre gondolsz?

Igen, de arról van szó, hogy akkor már nem voltam itt, azon nem vettem részt, amikor így megváltozott a viszonyulás. Ez is csak egy pillanatnyi dolog lehetett, mert mind közelebb kerültünk a napi politikához. Čanadanović lett a párttitkár, illetve úgy volt, hogy ő lesz. Akkoriban volt egy vita az Ifjúsági Tribünön, amelyre eljöttek a vezető magyar politikusok is. Utána lementünk az Ifjúsági Tribün klubjába. Nagy Jóska mellett ültem, akkor láttam bele egy kicsit a politikába, és megdöbentem, hogy milyen óriási az ellentét közte és Čanadanović között. Nagy Jóska aztán meghalt, Čanadanović fölfutott, őt ismertük. Én személyesen nem annyira, köszönő viszonyban voltunk, de Bányai, Végel egészen jól, egyrészt az egyetemről, a pártszervezetben lehettek, és különböző ifjúsági szervezetten keresztül már előbb is ismerték egymást. Amikor Végel a *Kilátót* szerkesztette, akkor közölte is Čanadanovićot, ha jól emlékszem. Az sincs kizárva, hogy direkt kapott tőle szöveget. Ők közelebb álltak a politikához, én nem ismertem ezeket a dolgokat. Többször megtörtént, hogy behívtak bennünket valamilyen elemzésre, mondjuk Pero Zubac, aki részben közülünk került ki, de aztán már kezdett funkciókat betölteni, elkezdtek bennünket elemezni. Borzasztóan mosták a fejünket, de aztán a következő pillanatban rádöbentek, hogy nem jó elvek szerint dolgoznak, mert az a napilapokra vonatkozik. Nem nagyon éreztem ezeket a dimenziókat, úgyhogy legtöbbször ezekre az ülésekre mást küldtem. Várady vagy valaki más ment ezekre az ülésekre, én valahogy megmaradtam egy más közegben.

Később, amikor a Majorék bekerültek a politikába, akkor történt meg igazán a politikai fölvilágosulásom. Jobban, tökéletesebben kezdtem érezni, és kezdett érdekelni, kezdtem kísérni ezt a politikai életet, politikai játékot, ami a mai napig folyik itt Vajdaságban, Jugoszláviában. Aztán teljesen rákapcsoltam, szinte napról napra. De azelőtt ezt ennyire nem követtem. Emlékszem, többször megvettem az újságokat, és Domonkos kérdezte, minek veszem ezeket. Mondom, izgat, hogy mivé fejlődnek bizonyos konfliktusok. Például egész a *Hrvatski tjednikig* tartott, arra is vonatkozik, hogy legtöbbször ezek a konfliktusok végén minket is nyakon vágtak, úgyhogy mindig csak akkor értettem meg. Illetve nagyon sokáig nem is értettem, hanem azt gondoltam, hogy a mi írásainkból, a mi álláspontunkból következik valami. Közben nem arról volt szó, ha-

nem mindig a nagy politikának volt szüksége bizonyos illusztrációkra. Igazán nem volt lényeges egy-egy írás. Úgy látszik, a *Symposion* volt a legalkalmasabb erre a szerepre, áldozati báránynak minden alkalommal a legegyszerűbb volt a *Symposiont* feláldozni. Normális, hogy így nem lehetett hivatalos orgánummá, de facto a *Híd*, a *Létünk* lehetett az, a *Symposion* nem, és akkor mindig bedobták a közös áldozati oltárra, Jugoszláviában, ahol mindig is ezt csinálták. Ma is például a *Književne novine* az egyetlen dolog, amire rá merik mondani, hogy az. Érdekes, hogy ezek az irodalmi folyóiratok, orgánumok mágnesként működnek. Nem nagy intézmények, nem sok szállal kötődnek, és relatíve elég könnyű ezt így feláldozni, lecserélni a szerkesztőséget és így tovább, függetlenül attól, hogy hamarosan ugyanoda fejlődik. Megdöbbenő, hogy most, amikor annyira követelik a felelősséget az egész országban, és szinte minden politikus úgy érzi, könnyen megtörténhet, hogy ők megneveztetnek, akkor egy pillanatban azt mondják, hogy a *Književne novine* a bűnbak.

Hatodik rész, 1988. szeptember 22.

Újra szeretnék elmondani egy vonalat. Valahol a mellékletig vagy a folyóiratig egy dimenzióját a dolognak. Nem tudom, beszéltem-e már arról, hogy bátyám [Tolnai Zoltán] három évvel idősebb, mint én, és eléggé érdekelte fiatalkorában az irodalom. Zentán előttem járt gimnáziumba. A könyvei és főleg a dolgozatai nagy hatással voltak rám. Nagyon szépen írt, szépen fogalmazott. Persze nekem ez elérhetetlen maradt, de nagyon vonzott, meghúzott. Koncz Pistával járt, és egy ideig verseket is írt. Aztán amikor én intenzíven elkezdtem foglalkozni irodalommal, benne valahogy ez kioltódott. Többször is gondoltam arra, hogy érdekes lenne az egyik kötetem végén közölni a verseit. Nagyon tehetségesnek indult, egyszer együtt léptünk fel a József Attila kultúrkörben és Fehér Ferenc őt emelte ki a fiatalok közül, őt dicsérte meg legjobban, ahogy olvasta is a verset stb. Azóta nem tudtam összeszedni, az *Iffjúságból* ki kellene gyűjteni ezeket a verseket. Nem sok versről van szó, öt-hat, nem tudom, hány jelent meg. Tehát az ő hatása, másrészt Dobó Tihamér hatása, aki szintén idősebb volt nálam egy-két évvel. Csodagyerekként létezett Kanizsán, félig-meddig árva gyerek volt, az anyja élt, de mikor megszületett, beadta a lelencházba Szabadkára, a nagymama és az anyja nővérei, akik együtt éltek, azok vették ki a lelencházból, és visszahozták Kanizsára, bár a vonatban is, ahogy mesélte, többször kidobták mint pólyás kisgyereket. Egy szerbiai, šabaci szerb katona volt az apja, aki ott határőrsködött, Čokanovičnak hívták. Később, amikor iparművészetre járt Újvidéken,

nagyon kereste az apját. Meg is találta Šabacon, de az öreg megijedt tőle, azt hitte, hogy pénz kell neki, és elzavarta. De ott megismerkedett egy féltestvérével, egy lánnyal, akivel tartotta egy ideig a kapcsolatot. Mindenféleképpen próbált valahogy belekapaszkodni a világba, de igazán nem sikerült. Az anyja férjhez ment egy kanizsai emberhez, családot alapított, gyereke született, ő meg itt maradt ezeknél az asszonyoknál, akik később abból éltek, hogy ilyen nehézsorsú gyerekeket neveltek föl, és azok voltak a testvérei a Tihamérnak.

De viszont szomszédjuk volt a zeneiskola igazgatója, Radács Misi bácsi, aki világot járt zenész volt, és nagyon hamar felfedezte a Tihamér tehetségét, és már kisgyerek korában elkezdte segíteni, és fölkarolta. Hegedűs lévén volt érzéke a művészetekhez, kapcsolatot keresett Újvidék felé, és már akkor a zeneiskola falai tele voltak a Tihamér zenekarikatúraival vagy hangszerrajzaival. Emlékszek, szép színes rajzok voltak, a papok is fölfedezték, ő írta az elsőáldozási és különböző nyomtatványokra a szöveget, és a tanítóknak is állandóan dolgozott, aztán ezek mind keresték a kapcsolatot Újvidék felé, az újságok felé. Aztán iparművészetire lekerült Újvidékre, és ez nagy hatással volt rám, ugyanis együtt futballoztunk, együtt leledztünk a kanizsai intenzív természetben. Manilán vezetett egy birkát, a hóna alatt volt állandóan egy hegedű tok nélkül, pont úgy nézet ki, mint a Tersánszky Józsi Jenő Kakuk Marcija. Nem engedték el a bárány nélkül, és sokszor az volt a kapufánk. Ki volt kötve, a hegedű volt az egyik kapufa, a birka a másik. Fantasztikus figura volt. Nem lett belőle nagy hegedűs, bár hihetetlen tehetség volt, de kisült, hogy az egyik ujjá el van törve. Állandóan verte a tanár egy nagy rózsafa vonóval, hogy egyenesítse ki, aztán rájöttek, hogy el van törve. Akkor áttették zongorára. Takarítónő volt az anyja a zeneiskolában, és ő állandóan ment, ott volt a hangszerek között, hallani lehetett, ahogy kalimpál a zongorán. Amikor elkerült Újvidékre, mindjárt befogadták Majorék, Borsos, Fehér az *Ifjúságba*, Kapitánnyal és Deákkal. Abban az időben indult *A modern irodalom útja*, az egyik legfantasztikusabb valami a szellemi életünkben, amin mindig inzisztálok, bár igazán nem kutattam ki, és nem vettem újra elő, hogy lajstromozzam, és a végére járjak, hogy mi is volt itt. Major, Bori, Fehér, többen csinálták, ez egy korszakalkotó dolog volt az ötvenes évek végén, és a legmodernebb irodalmat prezentálták, Gide, Huxley, Tutola, John Dos Passos, Camus. Hatalmas élmény volt Camus-nek az *Idegenje* Tihamér illusztrációjával, ezt meg is írtam a Tihamérról.

Mindezt csak azért emlitem, hogy ezek is közrejátszottak azokkal az említett Petőfi-élményekkel együtt abban, hogy elkezdtem írni. Akkor

már láttam Majtényi *Hídját* is, ugyanis nagyon izgatták Tihamért az illusztrációk. Sáfrány, Hangya, B. Szabó fantasztikus illusztrációi jelentek meg ott, én olvastam, és elkezdtem írni kis lírai prózákat. Egy ilyen prózát beküldtem az *Ifjúság*ba. Koncz Pista akkor már Zentán járt gimnáziumba, és nyaranta ő szerkesztette az irodalmat az *Ifjúság Szavá*-ban, amíg a többiek szabadságon voltak. Pont az ő kezébe jutott, kivette, hazahozta, elkapott egyszer az utcán, és leült velem beszélgetni. Attól kezdve valamiféleképpen ő a mesterem az irodalomban, és ezek azok a dolgok az indulásnál, amik fontosak voltak. Nagy hatással volt rám abban is, hogy ő volt előttem az ifjúsági elnök a zentai gimnáziumban, jóllehet már arról is írtam, hogy kisgyerek koromban ő volt a főministráns, és nála kellett latin szöveget felmondani, de amikor legközelebb láttam, már ifjúsági elnök volt, és előadást tartott a marxizmusról a kanizsai ifjúsági otthonban. Amikor a zentai gimnáziumba kerültem, hamarosan én is ifjúsági elnök lettem, és attól kezdve volt egy balos angazsált korszakom, ami valahogy elég sokáig végighúzódott, ez a szál valahol követhető.

Amikor Zentára kerültem, akkor bátyámmal egy óriási szobában laktam, amelynek a fala üvegből volt, vitrázszerű piros-zöld üveglakás. Nyári pavillonszerűség volt, ami nagyon szépen nézett ki tavasszal meg ősszel, de télen befagytunk. Óriási tél volt, embermagasságú hó, ez 1954 körül lehetett, ezt meg lehet állapítani majd, hogy mekkora tél volt akkor, de emlékszem, hogy hetente utaztunk haza, és hetente kaptam a pénzt. Ezer dinárt kaptam hetente, és alig vártam, hogy beérjek Zentára, és rögtön hétfőn berohanjak a könyvkereskedésbe, és mind az ezer dinárért vettem könyvet. Akkor jelent meg Joyce-nak az *Ulyssese*, Gorjan fordításában, bibliofil papíron, az pont ezer dinár volt, egy heti pénzem. Ezt is pontosan le kell persze ellenőrizni, hogy hányban jelent meg... Aztán később megszereztük a magyar fordítást, nem jut eszembe, hogy ki fordította, jóval később jött aztán Szentkuthy. Volt ez a horvát *Ulysses* és a magyar, ez nagyon fontos. Az a lényeg, hogy akkor minden héten vettem könyveket a könyvkereskedésben, és itt nagyon fontos volt a Rimbaud-kötet, Gide-nek a *Földi táplálékok* című kis könyve, aztán Sartre-nak *A falak* című novellája, Camus-nek a *Nyár* című esszékötetete, az még ma is egyik legkedvesebb könyvem, *Az idegen* című regénye. Davičót már említettem, itt kell még megemlíteni a magyar irodalomból, hogy a gimnázium könyvtárában először is Kosztolányinak a kék-fekete sorozatát olvastam, és nagy hatással volt rám, annál is inkább, mivel az öccse volt az orvosom, így félig-meddig kanizsainak tudtam, valami nagyon közelinek, szinte fizikailag hatott rám, úgyhogy az egy külön dolog, ahogy a Kosztolányi–Csáthot olvastam. Aztán érdekességként

meg kell említeni, hogy az egész *Látóhatár*, Szabó Dezsőnek a folyóirata akkor került a kezembe, és nagy hatással volt rám az a fajta esszé, pamflet, ami később Krleža, Oskar Wilde, Marko Ristić és Matic szürrealista esszéivel alakít egységet. Aztán a magyar esszéíró nemzedék, Babits és Halász Gáborék, ezekből alakult ki az az esszékonceptió később, amivel a *Symposion*-mellékletben rajtoltunk, vagy rajtoltam az *Első esszé*vel. Ez valahol onnan indult, úgyhogy a Szabó Dezső-esszé sokkal fontosabb, mint amilyen helye van ma, de pillanatok kérdése, hogy újra fel fogják fedezni, és a maga helyére kerül, akárcsak pamfletjei, levelei, levélesszéi.

Aztán Konstantinović prózája. A *Daj nam danas* című korai regénye az, amit még most is őrzök, a *Mišolovka*, ezek a regények igazán még ma is modern regények, és ezeknek is még el fog jönni az ideje, újra fel fogják fedezni. Mivel Koncz akkor már Belgrádba került, és nagyon szoros kapcsolatban voltam vele, gyakran küldözgetett velem szövegeket, az egész kéziratot verseskötetét Buránynak, aki egyik legjobb barátja volt. Burány Nandi ott tanított magyart a nyolcosztályos iskolában. Megkerestem, egyszer elhívott Fehér Kálmánnal bennünket az egyik kávéházba, ahol a színház volt. Szép régi kávéház, faburkolatú, ott leültünk, elbeszélgetett velünk, azt hiszem akkor voltunk először kávéházban Zentán, mert tilos volt. Utána persze jött egy nagy kávéházas és kocsmás korszak, de akkor még nem volt szabad, és később is, ha megfogtak bennünket, állandóan nagy probléma volt. Burány Nanditól kaptam el először a kétkötetes Illyést. Szóval, ő ilyen irányba ösztönzött bennünket.

Itt kell még megemlíteni a magyartanárnkat, Dancsó Jenőt, aki felismerte nemzedékünk jó oldalait, engedett kezdeményezni, és jó pár könyvet is kaptunk tőle. Kassák *Világnyám* című könyvét tőle kaptam el, azt meg is jegyeztem. Aztán Szeli és Bori. Bori Imre Csókán tanított, Kálmán minden hétvégén ment haza, mint én, úgyhogy valamiképpen Bori hatását is éreztük, átsugárzott. Aztán még Tőke is tanított, akit noha nem nagyon kedveltünk, de ő is hozzájárult ahhoz, hogy Zentán valamiféle szellemi élet kialakuljon. Úgyszintén Benes, nem tudom, beszéltem-e már róla. Benesnek nagyon nagy hatása volt rám, egyik legnagyobb, a Konczéhoz hasonló. Ő ugyanis az egyik legfontosabb jugoszláv nemzedékkel járt az akadémiaira, a Dadóval [Miodrag Đurić], aki most Párizsban él, és nagy festő, olyan, mint a magyarok között a Hantai, mondjuk. Ő Zentára érkezve már erről a csoportról, erről a festészetről beszélt, amelyik a 48-ra, a Zsdanov-féle szocreализmusra egy figuratív szürrealista festéssel felelt, nem az absztrakció útját választotta. Mert Jugoszláviában kétfajta út indult el, az egyiket leegyszerűsítve szürrealizmusnak nevezhetnénk, ez a Mediale csoportja volt, a másik pedig

egy absztrakció. Benes nagyon érdeklődött a film iránt is, és noha mi voltunk az első nemzedék, amelyet tanított, mindjárt a barátai lettünk. Abban az időben ő már utazott Párizsba is, mindig hozta a híreket. Nagy hatással volt ránk, és egyáltalán az életvitele. Fantasztikus nagyvilági, bohém figuraként élt Zentán, mint ahogy Belgrádban és később Párizsban, úgyhogy ebből rengeteg probléma adódott mind a gimnáziumban, mind a városban. Állandóan szálla volt a rendőrség szemében. Közben ártatlan ember volt, csak szabadabb volt a mozgása, szabadabban élt, és ez nagyon irritálta az embereket, annyira, hogy ez később komoly konfliktusokhoz vezetett, és el is hagyta Jugoszláviát.

Mondom, bátyámmal laktam ebben a pagodában, egy kanizsai félig-meddig rokon asszonyék háza volt ez, a férje egy Stroheim-szerű hivatalnok volt, nagy, erős, kövér, kopasz, a felesége hihetetlenül törekeny, hálni járt bele a lélek. Ebben a nagy lakásban úgy éltek, hogy valami világvárosi szürkeség, kopottság érződött, ami nekem kisvárosból jövet nagyon furcsa volt és idegen. Minden hónapra a pénz kovertákban volt, főkönyvelő volt, és terrorizálta a családot otthon ezekkel a szisztémáival. A lányok az anyjukra ütve szintén hihetetlenül törekeny lények voltak, nyelveket tanultak. A kanizsai család szintén egy különös család volt, szintén egy nagy házban és egy vak volt közöttük, a másik egy különös kis fiskális, aki nagyon precízen öltözött, törekeny figura volt, fehér öltönyben, lakkcipőben, és állandóan arról álmodozott, hogy nagy medencévé alakítja a szobáit, ami tele lesz savanyított uborkával, és abban úszkál, annyira szerette a savanyú uborkát. Épp Tihamérnak magyarázta mindig, mert reggel, amikor másnaposak voltak, mindig a savanyút kívánták. Ehhez a családhoz kerültem, az idősebb lány tragikus körülmények között meghalt, a fiatalabb is, az asszony is meghalt, sorban mindenki meghalt, és aztán az öreg is. Mi ott laktunk abban a szobában, és mivel nem tüzeltünk, borzasztóan éltünk. Legalábbis én, mert a bátyám már végzős volt, és mozgott a városban, én meg, mivel idegen volt a város, egész nap az ágyban ültem nagykabátban, és olvastam kesztyűben. Amikor éjszaka hazajött a bátyám, akkor nem volt gyufája, rá akart gyújtani, és kiszedte a kályhából az összes hamut. Mindig fölébredtem, láttam, rakja ki a hamut, hogy találjon benne parazsat, hogy rágyújtson. Aztán később nekem is lettek barátaim, Balassa János, akinek az apja diplomataszabó volt Belgrádban, a leghíresebb belgrádi szabó. Pecellóiak voltak különben, de volt még valami águk, magyarországi, pesti, nem tudom pontosan, most a fia, aki persze elvégzett egy egyetemet, gépészetet, azt hiszem, mégis tovább folytatta a diplomataszabóságot, egy minden szabó, akit nagyon érdekel az irodalom, néha a *Magyar Szóban* is láttam vele interjút, de a kapcsola-

tom megszűnt vele. Aztán a Finta, a Kolarik Vilmos nevű barátom, aztán a Fehér Kálmán, velük laktam aztán, akikkel hárman együtt éltünk, több lakásban furcsa gimnazista éveink voltak. Kolarikkal állandóan a nők után koslattunk, míg én össze nem kerültem azzal az idősebb szerb nővel, aki miatt borzasztó tortúráim voltak, ki akartak dobni a gimnáziumból miatta, és a lakáson is nagy cirkuszok voltak állandóan. Aztán ezzel a két figurával, Kálmánnal meg Vilmostal is állandó problémánk volt, mert ők rendszerető, precíz emberek voltak, és engem állandóan be akartak törni, hogy a házirendben vegyek részt, a vizet ki hozza, ki gyűjt be. Mivel ebben nem vettem részt, állandóan mindent megvontak tőlem, és késsel sétáltak egész nap a szobában, nehogy használhassak valamit, mert ha nem veszek részt a kollektív munkában, akkor nem is jár semmi. Emlékszem, elment az áram, Kálmánnak mániája volt a magas párna, és száradt tuskót, mindent behordott a feje alá, ült, trónolt abban a régi családi ágyban, én az enyémben, köztünk volt egy asztalka, azon volt a kancsó víz, amiből nekem nem volt szabad innom. Mind a ketten feküdtek késsel a kezükben, közben elment az áram, sötét volt, én elkezdtem valami izgalmas történetet mesélni és közben láthatatlanul kinyúltam a kancsóért és egyszer csak hallják, hogy kortyolok. Indián-üvöltéssel fölugrottak, rámrakták a dunnát és egész éjszaka izzasztottak, hogy egy kancsó vizet kiizzadjak.

Hihetetlenül intenzív önképzőkori meg gimnáziumi életünk volt, másrészt délután ráncszakadt az a kisváros, nem volt szabad kávéházba menni, nem is nagyon volt semmi, csak egy mozi, és az utcán kódorogtunk, mint a kutyák csoportokban, és szinte üvöltöttünk a holdra, amikor eljött az éjszaka. Jó, hogy még relatíve megúsztuk. Különböző lakásokban jöttünk össze, nagy ivászatokat rendeztünk, sokszor reggel a kutyák alig tudtak menni, mert a sok hányást fölették, arra emlékszek, hogy a nagy farkaskutya dülöng az udvaron, az is részeg volt.

Aztán már nagyon korán kapcsolatba léptünk az Újvidéki Rádióval, Aladics járt interjúkat készíteni. Aztán az *Ifjúsággal*, Major, Németh Pista, Fehér, kísérték a munkánkat, érdeklődtek, nagyon odafigyeltek. Emlékszem, én kisgyerek korom óta nagy földérintő voltam, cserkész, és cserkészvezető, és még a cserkész táborba is kijöttek, bejöttek a sátorba, emlékszem rájuk.

Tulajdonképpen az első strazilovói találkozóra érkeztem Újvidékre, mint meghívott. Ez talán a jugoszláviai szellemi élet legszebb manifesztációja volt. Koncz Istvánnal mentünk, és a jugoszláv szellemi élet legizgalmasabb figurái voltak ott, akik később mind fontos szerepet játszottak. Már ott megismertem őket, és ez nagyon sokat jelentett nekem.

Ott volt Marija Čudina, hogy vele kezdjem. Egy kis mókusszemű lény, hatalmas szemekkel, más nem is volt. Azért említtem őt, mert ő volt az egyik első, akit megismertem a jugoszláv írók közül személyesen. Később Šejka felesége lett, aki az egyik legnagyobb jugoszláv festő, Danilo Kiš barátja, a belgrádi szellemi élet egyik fókusza volt. Orosz származású, kartográfus volt az apja Belgrádban, és ő volt a szellemi tekintély a Mediale mögött. Nagyon eredeti festészeti elképzelései voltak, egy kis könyvet adott ki *Traktátus a festészetről* címmel, amelyben megfogalmazta a központi elképzeléseit. Nagyon jó barátok voltak Danilóval, később találkoztam velük, gitárral énekeltek orosz dalokat.

Čudina érdekes költő és prózaíró lett, bár nincs annyira jelen a jugoszláv szellemi életben. Danilo Kiš egy nagy tanulmányt írt a verseiről. Ő az egyik kis figura egy kis állatkával, amelynek nem jut most eszembe a neve, csíkos kis állatka, és maga Marija a szereplője a Šejka-képeknek, ezeknek a különös Šejka-kastélyoknak, ő is úgy élt ott Šejkával. Utána Šejka egy másik nővel élt, és Marija ott maradt ebben az elvarázsolt térben, és gyorsan elaggott, elfogyott, macskákkal élt, és meg is halt. Igaz, Šejka is korán meghalt.

Danilo Kiš fiatal volt akkor, fantasztikus jelenség. Magas, sovány, bohém, aki nagy porköpenyében egy különös hidalgóra hasonlított, de aki egy szuperérzékeny, szuperarisztokratikus értelmiségi is volt emellett. Ő volt az első egyetemista, aki a belgrádi világirodalmi tanszéken végzett, és kongeniális fordító volt. Nemcsak Adyt, József Attilát, Petőfit fordított és az oroszokat, hanem Lautréamont Maldororját kongeniálisan lefordította, és komoly kutatásokat is végzett, a feleségével csinálta. Énrám hihetetlen hatással volt egy párizsi naplója. Azt nem tette aztán közzé többé. Az nekem egyik alapszövegem. Ami engem meghatározott, az ez a napló, és azok a titkos szövegek közé tartoznak. *Párizsi napló* – a *Deloban* jelent meg több folytatásban, azt hiszem kettőben – Ady szellemével rója Párizs utcáit, és Krleža egy novellahősét említi. Nem jut eszembe a novella címe, egy egyiptomi név, és egy újságíróról szól, aki browningjából rálő az Eiffel-toronyra, ez egy fantasztikus gesztusnak tűnt nekem. Szóval, nagyon szeretem Danilónak ezt az írását, akkor még csak az a *Mansard* című korai kis novellája jelent meg, de a *Vidici* című egyetemista újságjukon keresztül nagyon nagy hatással volt rám már akkor is. Akkor még nem látszott, hogy az a Danilo Kiš lesz, akivé gyorsan lett. Újvidéken megismerkedtem vele, és egy éjszaka végigjártuk a Futaki utcát. Nem szerette azokat a kocsmákat, ahol le kell ülni, hanem talponállókban beszélgettünk. Akkor mesélt például Krležáról, felhívta a figyelmemet a *Detinjstvo u Agramu* című Krleža-szövegre, amiről azt

mondta, hogy azt szereti legjobban. Megszereztem a szöveget a *Republika* különkiadásaként, az egyik olyan szöveg volt, amelyik legnagyobb hatással lett a *Symposion* melléklet indulására. (Három szöveg indította be a *Symposion*-mozgalmat: az én *Első esszém*, Domonkos *Elsőáldozása* és Bányai *Pannon fűgája*. Domonkos első esszéje, amit nagyon szeretek, fantasztikus volt, azon érezni a *Detinjstvo u Agramu* hatását, azt hiszem idéz is belőle. Emlékszem, én valahogy megírtam az első esszémet, de úgy mint most is az ilyen felemás bevezető szövegeimet, amik valahogy szét is nyomják a saját határukat, de igazán nincsenek végigszerkesztve, strukturálva. Utána Domonkos a következőt, de sehogysem készült el, és minden nap mentünk Bányáival hozzá a szobájába, itt lakott a Dusan cár utca egyik sarki épületében, a dzsesszenészek évtizedek óta ott laktak, és ott ült, jajgatott, és úgy állt, hogy nem sikerül befejezni, de végül valahogy mégis befejezte, és az egyik nagyon kedves írás számomra, mint a korai egy-két Domonkos-novella, amelyek nagy részét szinte együtt írtuk.)

Kiś másnap vonult be katonának, és borzasztóan szenvedett, mert nagyon szerelmes volt. Félig-meddig a menyasszonya volt a későbbi felesége, akivel aztán szétmaradt, valahogy amikor Párizsba került. Kiś később is az egyik legfontosabb ember volt számomra a jugoszláv szellemi életben, többször találkoztunk Újvidéken. Egyszer voltam náluk is, amikor a kötetemet fordította. Láthattam a fantasztikus *Mediale* és a belgrádi festők, Reljić, Glavurtić, Šejka rajzainak, festményeinek gyűjteményét.

Aztán itt Stražilovón találkoztam először Šoljannal, aki a másik fontos, meghatározó személyiség volt számunkra. Ahogy Kiś a francia szellemi életet, modern irodalmat hozta és részben az orosz, úgy Šoljan az angolszász irodalmat. Ladannal Eliotot fordították, Eliot-kötetet adtak ki Slamniggal. Ladan aztán Ezra Pound-kötetet adott ki. És egyáltalán a modern angol irodalom hatása, a költészet- és esszé-felfogás, kristálytiszta, nem a szürreális, hanem az Eliot-féle esszé hatása. Másrészt az amerikai irodalom hatásáról már azt hiszem beszéltem: a beatirodalom, Kerouac hatása előrevetítette már az árnyékát, de mint mondtam, nála ezt autentikussá tette az Adriai-tenger terepe, terrénuma, annak a fénye, szaga, sós lehelete erősebb volt számunkra, mint az amerikai hatás, ami rajta keresztül ért bennünket. Šoljan fordította le különben Kerouac *Úton* című regényét nagyon-nagyon korán, sokkal a magyar jelentkezések előtt. Különben a beatnikirodalmat is mi a *Híd*ban Majorral korán megszereztük Vitéz Györgytől, New Yorkból, az *Üvöltés* szövegét, bár ezt a magyar bibliográfiák és a magyar irodalom nem tartja számon, ők külön kelteztek az *Üvöltés* felfedezését, de itt is mi jóval megelőztük őket.

Azt hiszem Amerikában már volt egy kiadása az *Üvöltésnek*, ezt is meg kell majd nézni pontosan.

Aztán Miljković. Személyesen nem kerültem közel hozzá, de annál inkább figyeltem, és ma egyik legfontosabb ember számomra. Később sokáig nem játszott szerepet, most mindinkább fontossá válik, és készülök is írni róla valami verset, szeretnék írni egy diptichont róla és Szilágyi Domokosról. Ő niši volt, Belgrádba került, Vasko Popa, Džadzić, Zoran Mišić körébe, a szürrealizmus és a modern francia költészet, Mallarmé, Valéry hatása érződött, egy nagyon nagy költői tehetség volt, azt hiszem Domonkosra még jobban hatott a költészete. Domonkos fordította is, utána konfliktusba került a belgrádi szellemi élettel, átment Zágrábba, de ott hamarosan az első napok után egy parkban felakasztotta magát.

Kék öltönyben, csokornyakkendővel, simára hátrakent frizurával, simicipőben járt, de ki volt szakadva, kilátszott a zoknijja, egy ilyen jelenség. Nagy, húsos arca volt, állandóan a bárpuhnál ült éjszakánként. Šoljan, amerikai–angol playboyszerűen mozgott, fantasztikusan táncolta a modern táncokat, és Miljković mondta, ha ő így tudna táncolni, akkor nem írna több verset.

Aztán Kermauner a szlovénoktól és Kos. Aztán Konstantinović, Pervić, Dragojević is föltűnt, bár ő azt hiszem nem az első találkozón. Ez a jugoszláv szellemi életnek, a jugoszláv új értelmiségnek egy fantasztikus szimpóziuma, találkozója volt, eufórikus, szép, és minket teljesen ez határozott meg, egy ilyen szellemiségben indultunk, és úgy gondoltuk, hogy ez a strażilovói találkozó a jugoszláv szellemi élet központja, hogy mind ide sugároznak, Újvidék, Vajdaság valamiféle szellemi Svájccá lehet, sokáig így is funkcionált. Én abban az időben valahogy így is képzeltem el, és ez volt a lényeg, és mi is boldogok voltunk, hogy ennek részei lehetünk. Hogy ez aztán ma egy kicsit illúzióznak, utópiának tűnik, az más, összetett, bonyolult kérdés, valahogy majd ezt is bogozgatjuk beszélgetésünk során.

A strażilovói találkozó részben a Tribünhöz, a Katolikus portához kötődött, az Ifjúsági Tribün volt az a központi hely Újvidéken, amihez az egész mozgalmunk, a *Symposion* kapcsolódott. Volt a Tribünnek egy előző épülete, a régi balettiskola, illetve most ismét balettiskola, ahol fantasztikus kiállítások voltak, a jugoszláv modern festészet nagyon nagy hatással volt rám. Emlékszek például Šimunović kiállítására, ez egy nagy zágrábi festő, Stupica osztálytársa, aki a karsztot festi, Oton Glihával együtt számomra ezek nagyon fontos festők voltak, mert mint mondtam, a tenger nagyon fontos volt számomra, és így automatikusan azok a festők, akik a tengerpartot festették modern, korszerű eszközökkel,

azok nagyon nagy hatással voltak rám. A mai napig is nagyon szeretem őket, írok róluk.

Aztán a Tribün átkerült a Katolikus portára, és maga a Katolikus porta egy arénájává vagy gyűjtőmedencéjévé vált a modern szellemiségnek. Stražilovótól direkt szál vezet 1968-ig, ez egy fantasztikus meredek felívelés volt, és ez a lényeg, ez a pálya a lényegünk nekünk, a *Symposion*nak, és nem más. Biztos más is kellett volna hogy legyen, de nekünk ez volt a központi, és mi ezzel voltunk elfoglalva, ez határozott meg bennünket. Kezdetben még részt vettem a galéria szervezésében, Kapitányra emlékszem, nem tudom már kik voltak a többiek, akik szerkesztették. Jártunk Belgrádba izgalmas festőkhöz, műtermekbe, szerveztük a kiállításokat. Nagy élményem volt egy pár műterem-látogatás Belgrádban az árumintavásár régi épületmaradványaiban, a hídnál, kiosztották művészeknek, és érdekes környezet volt. Aztán a Tribünön jelent meg a *Polja* című folyóirat szerbül, a *Symposion* ikerpárja, ami szintén nagyon fontos jugoszláv szellemi műhely volt. Azelőtt is, azt hiszem, már megjelent, Florika Štefanák csinálták, aztán amikor mi odakerültünk, már Dejan Poznanović szerkesztette, később Mileta Radovanović, majd Boško Ivkov, akikkel mi sok mindent párhuzamosan csináltunk. Nagy hatással voltak ránk a szövegek, mert nagyon jó kapcsolataik voltak szlovénokkal, macedónokkal, sok fontos jugoszláv alkotónak a *Polja* volt a lapja. Oda begyűrűzték a jugoszláv szellemi élet legfontosabb áramlatai, mint a képzőművészetben a konceptualizmus, a konkrét költészet, rögtön még géppel írt első konkrét verseit közöltük a szlovéneknek, bár mi tipografizálva megelőztük őket, és mi a *Symposion*t az első számtól ilyen elképzelésben csináltuk, úgyhogy sok áramlatot megelőztünk, és sorban mindegyiket, ahogy jelentkezett, fölkaroltuk. Mindegyiknél párhuzamosan csináltuk, vagy megéreztük előre ezeket a tendenciákat, és ezért nagyon problematikus egy-egy csoport favorizálása, mint a Bosch+Bosch, amikor a *Symposion*ban ez mind megvolt, annak csak egy kis része volt a Bosch+Bosch, amely jobban adminisztrálta magát az ilyen avantgárd trendek között. Mi a Bosch+Bosch is voltunk, mert én személyesen kerestem fel őket Szabadkán, és karoltuk fel őket és minden ilyen tendenciát. De ezek a törekvések utána magukat adminisztrálták, és a *Symposion*ról mindig megfeledkeztek, közben a *Symposion* az is volt, de nem követelte meg, hogy jegyezzék a piacon ilyen értelemben is, bár minden ilyen törekvés, ami csak létezett, nagyrészt onnan indult ki, különösen a Vajdaságban.

Begyűrűzték a Tribünre a belgrádi és zágrábi filozófusok új törekvései, kritikai elméletek, aztán izgalmas volt a szlovén fiatal művészeknek

a tevékenysége például, persze az már egy kicsit később volt. A Tribünt később Judita Šalgo és Végel vezették, ez már a nagykorú Tribün, és ők sokat tettek, hogy a Tribün ilyen legyen. Itt okvetlenül meg kell említeni Darko Hohnjecot, aki igazgatója volt a Tribünnek. Szóval, fantasztikusan működött ez a Tribün a két lappal, ahogy ki kellett nézni egy ilyen intézménynek, bár aztán sok problémával is, de voltak hősi momentumok. Nagyon jó kapcsolatunk volt a szlovén lapokkal, például a *Mladina* című egyetemista lappal, amelyiknek épp jó barátom, Koncz Jóska volt a főszerkesztője 68 körül. Ő törökkanizsai volt, bátyámmal és Koncz Istvánnal járt gimnáziumba. Amikor Újvidékre került, én nagyon bekapcsoltam a mellékletbe, fordított, esszét írt, a mai magyar értelmiség rendezvényeknél is besegített, ő szedte le a szalagról az előadásokat. Utána elköltözött, Zágrábba akart menni, de valahogy Szlovéniában kötöttek ki a feleségével, Bati Zsuzsával, aki a *Népújság*ot szerkeszti, költőnő. Ő pedig a *Mladinának*, a 68-as ügyeknek egyik főszereplője lett, az egyik legjobb modern 68-as regénynek a főszereplője a 68-as Jože Konc (nem jut eszembe a szerzője, majd utánanéznünk), és ő lett a főszerkesztője a lapnak, a kultúrát a Medved és a Jaša Zlobec szerkesztették. Vendégszerepeltek itt, nekem versem jelent meg az első oldalon, azokban az izgalmas napokban, valahol meg is van az újság, majd megnézzük, mellékeljük, az egy izgalmas kapocs volt, mert teljesen a mi csapatunkból került ki a Jóska, direkt a *Symposion*-mellékletből ment oda, és a legfejlettebb köztársaság legátütöbbs lapjának lett a főszerkesztője, úgyhogy az teljesen tőlünk vezető vonal volt, tőlünk kilőtt nyíl, ezt érdemes lesz szépen illusztrálni is. Utána elvégezte a szociológiát, azt hallottam, hogy valamelyik nagy szlovén gyárnak a szociológusa, jó lenne utánanézni, hogy később mi lett vele, elvesztettem a kapcsolatot.

Eszembe jutott a napokban, hogy amikor beindítottuk a folyóiratot, akkor Sinkó hatására a fiatal Lukács nagyon fontos volt számunkra. 1919-ben egy ilyen Kierkegaard-ról író heidelbergi, firenzei értelmiségi eljut a forradalomig, ott Sinkóval Pesten, ez a léggör nagyon foglalkoztatott bennünket. Sinkótól elkaptuk a *Taktika és etika* című írását, ami Sinkót is legjobban foglalkoztatta, és elhatároztuk, hogy azzal kezdjük. Sinkó ezt támogatta ugyan, de másképp nézett ő a dologra, végül azért akceptálta. Hogy másképp tekintett a dolgokra, ezt Kassák esetében éreztem, bár ez letisztázatlan ügy, hogy hogy is történt Kassák reneszánsza. Én úgy emlékszem, hogy éntőlem indult az egész Kassák-reneszánsz. Miután Koncztól már nyolcosztályos iskolás koromban elkaptam az *Egy ember életét*, mind a négy kötetet, aztán pedig Dancsónál a *Világanyám* című kötetét, tudtam róla, és megkértem Fehér Kálmánt, hogy vegye rá Borit,

hogy írjon nekünk Kassákról. Kálmán közelebb állt, illetve nagyon közel állt hozzá, szomszédjuk volt Csókán, és kisgyerek kora óta kapcsolatban voltak. Csókán átjárt Borihoz, és minden írását megmutatta, szóval, Kálmánnak volt egy nagyon érdekes korai versírói korszaka, nagyon nagy tehetségként indult. Úgy érzem, hogy azt a tehetséget nem futotta ki, azokat a korai kis versekben jelzett dolgokat nem futotta ki, persze ez nem jelenti azt, hogy még nem fogja kifutni, vagy nincs olyan kézírata, amelyekben ez egyértelműbb. Egyfajta plebejus költészet, amelyik egy klasszikus formaművész keze nyomait őrző, de erős, durva gesztusú anyag. Majd eszembe jut az egyik kis verse, a krumplihéj, nem tudom, felvette-e kötetébe, majd megkeresem azt a kis verset.

Kálmán kérte meg Borit, hogy írjon Kassákról, és akkor kezdődött az a sorozat, ami később kinőtt Bori Kassák-írásaivá. Amikor a Sinkó-házaspárral arról beszélgettem, hogy mit szeretnének a *Symposion*ban, és jeleztem, hogy szeretnék valami Kassák-rehabilitációt, akkor ezt határozottan elleneztek. Emlékszem, a Forum előtt beszélgettem velük, és elég ellenszenvesen beszéltek róla. Mici néném azt magyarázta, hogy Kassákné egész nap súrolt, Kassák meg a teraszokon lebzelt, így valahogy viszonyultak Kassákhoz. Sinkóéknak tetszett ez a mi modern irodalmunk, de valahol fenntartásuk is volt, mert ők nem a modern avantgardizmusnak voltak a hívei, bár Sinkónak hihetetlen érzéke volt, föl tudta fedezni a dolgokat, rá tudott ismerni a dolgokra függetlenül az izmusokban elfoglalt helyüktől. Például tartott egy előadást a Tribünön egy drámáról, még az írójának a nevét sem tudta, de mint egy nagy felfedezéséről beszélt róla. A *Godot*¹³⁵ volt. Halála előtt az utolsó előadásában, amit talán meg se őriztek. Aztán a verseimhez való viszonyulása is érdekes volt. Mondták, hogy beszélt az egyetemen, órán az egyik versemről, de én nem voltam jelen, akkor már nem voltam Újvidéken, de viszont érdekes volt a tanítványaihoz való viszonya. Ez egy apa-fiú viszony volt, rángatta a szakállamat, és megmondta, ha úgy érezte, hogy megfeneklettem, manír ütötte fel a fejét, akkor megmondta a szemembe. És úgy érzem, hogy egyetlen voltam, akinek ezt megmondta. A többieknek nem mondta meg a véleményét a szemükbe róluk. Nagyon érdekes, hogy az írásaikról egynek sem beszélt így, a negatív véleményét nem mondta el, ritkán mondta el. Aztán másoknak elmondta a negatív véleményét, de nekem megmondta a szemembe, és ezt egy nagy dicséretnek vettem, és most is büszke vagyok rá. Talán azért, mert nem kerültem a közelébe, nem lettem munkatársa, nem tudom ezt mivel magyarázni pontosan.

■

¹³⁵ Samuel Beckett *Godot-ra várva* című drámájának ősbemutatóját 1953. január 5-én tartották Párizsban.

Az egyik fontos korai akcióm volt, hogy Belgrádban megkerestem Miloševićet, nem ezt a mai vezetőt, Nikola Milošević filozófust, aki akkor jött még föl *Antropološki eseji* című kötetével. Nagyon népszerű volt, az egyik legizgalmasabb jugoszláv esszéíró-filozófus. Kértem, hogy írjon a *Symposion*nak. Kérdezte, hogy mit akarok. Mondtam, hogy az orosz egzisztencialistákról kezdjünk egy sorozatot, és Sesztovot kértem tőle. Ez annyira korai, hogy a magyar szellemi életben Sesztov még most húsz év után sincs jelen, a *Vigilia* most kezd vele foglalkozni igazán. Ugyanúgy később is, ez következetesen folytatódott Heideggerrel, a *Tel Quel* vagy Marcuse esetében, vagy a Várady-féle McLuhannal.

Kik álltak a stražilovói találkozók szervezése mögött? A Tribün kezdeti időszakában kik voltak azok, akik az institutionális feltételeket megteremtették? Draško Ređep volt az első szerkesztő a Tribünön. Hogy ítéltétek meg az ő beállítottságát?

Draško Ređep még a régi épületben volt a szerkesztő, a Milošević későbbi filmrendező, nem emlékszem még, kik voltak. Nagyon szimpatizáltunk a Draško-féle esszéivel. Könnyű, elegáns, gyönyörű nagy mondatok, a francia szellemiség és Krleža hatása, az nagyon tetszett nekünk, állandó rovata volt a *Letopisban*, egyik hercege volt a jugoszláv szellemi életnek, ifjú dandyje, vagy nem is tudom minek nevezzem, és kapcsolatban voltunk vele. Bányainak pedig egyik legjobb barátja volt, közel állt hozzá, azt hiszem írtak is közösen esszét, nem vagyok benne biztos, a *Todor Manojlović fekete hattyúja* című esszé a *Letopisban*, meg kellene nézni. Gyakran találkoztam velük, a Vojvodina vörös termében ebédeltünk vagy ittunk valamit, szóval, ünnepszámba ment, ha velük lehettem, az én felemás körülményeimből ez egy felbukkanás volt, ha velük elmehettem a vörös terembe, vagy a Duna-parkban sétáltam velük. Draško volt Bányai előtt az *Indeks* főszerkesztője, úgyhogy Bányai azt hiszem tőle örökölte. Nagyon fontos szerepe volt Draškónak, egy nagyon jó animátor, egy tündöklő jelenség volt, és sok mindent a kezében tartott, ami akkor még nem volt terhes és kóros hatalmi, politikai és anyagi ügyekkel, valahogy később vált ez terhessé és mássá.

Hogy pontosan kik álltak a Stražilovói Találkozók mögött? Azt hiszem, a hivatalos politikai fórumok karolták fel ezt, meg kell nézni, majd leellenőrzöm, Dejan Poznanovićéktől és Egericéktől meg lehet ezt tudni pontosan. Én még kis klapec voltam, aki fölnézett ezekre, aki hirtelen bepottyant a komplett jugoszláv szellemi életbe, és hogy kik szervezték, tényleg nem tudom, illetve rémlik, mert mindig üdvözölték, illetve po-

litikusok is jelen voltak a megnyitóján. Emlékszem, hogy az értelmiségiek közé tartozott Žika Berisavljević, aki a *Gledišta* című folyóiratban dolgozott. Amikor indítottuk az *Új Symposiont*, Bosnyákkal elmentünk két napra Belgrádba, folyóiratokkal kapcsolatot felvenni. Az egyik első utunk a *Gledištába* vezetett, ahol épp Jagoš Đuretić, a vak kritikus, filozófus volt, azt hiszem, a főszerkesztő. Mivel én egy nappal előbb elmentem, egy bárban elköltöttem az összes pénzt, és amikor Bosnyák megérkezett, már nem volt pénzem hotelre sem. Rábészéltem, ne menjen ő se hotelba, az ő pénzéből megélünk ketten, nekem van egy barátnőm, akinél megalhatunk. Az Ugrenov Ružo, aki most Franciaországban él, kanizsai lány, egy napon születünk vele Kanizsán, aztán Franciaországba került, elvégezte az irodalmat, filozófiát, és franciát tanít. Azt mondja, a hülye francia gyerekeket tanítja Proustra, szeretné velük megszerettetni Proustot. Ez a lány akkor Belgrádban élt különös, bohém körülmények között egy óriási padláson. Végtelen gerendarengetegben volt két vaságy, és az nekem nagyon megfelelt, a nylonharisnyák lógtak, mikor Bosnyákot az ő puritán elképzelésével oda fölvezettem, akkor megszökött, tragikus volt, valami óriási eső volt, szóval, ilyesmi... Már akkor is meglátszott ez a kétfajta hozzáállás a dolgokhoz, ő módszeresen akarta felgöngyölíteni az újságokat, folyóiratokat, én meg elvesztem ebben a belgrádi alvilágban.

A Tribün koncepciójának gondolod, hogy Redep volt a központja?

Nem, akkor már nem. A Poznanovicék, Dejan és Bogdanka volt itt sokáig a fő animátor, és ideális szerkesztők voltak, egy különös házaspár. A felesége képzőművész volt, ő pedig egy tipikus szerkesztő, bibliofil, szlovénból, macedónból fordított, hihetetlenül nyugodt, lassú ember, aki a feleségével az egész jugoszláv szellemi életet bevonta a *Polja* és a Tribün köré. Davičótól, Marko Ristićtól, Konstantinovićtól Kermaunerig mind szinte havonta megfordultak náluk egészen-egészen sokáig. Amikor leváltották, az is nagyon bonyolult volt, és kicsit rám is neheztek, de nem emlékszem pontosan, hogy miről volt szó. Sokáig mint fordító is létezett, a Forumban is dolgozott, egy bibliofil sorozatot adott ki. Marko Ristić korai Szentkuthy-regényekre emlékeztető, *Bez mere* című korai szürrealista regényét adta ki egy eredeti Max Ernst-pasztellal. Emlékszek, milyen nagy szó volt, amikor elhozta a Forumba Max Ernst festményét Marko Ristić, a nagy szürrealista. Egy rózsaszín smirglire volt festve, üvegpapírra, a pasztell. Egy bagoly, nagy bagolyszemek, és a bagoly előtt végig a kalitka rácsai. Azzal a festménnyel jelent meg faksimilben, piros

bőrökötésben. Itt adta ki Kosovelt, Vinaver nagy könyvét Laza Kostićról, aztán még egy pár fontos könyvet, Konstantinović esszékötetét, de aztán megszűnt a pénz ilyesmire. Judita Šalgo is ott volt fordító, azért vették fel, hogy fordítsa a jugoszláviai magyar irodalmat szerbre, az ilyen luxus megszűnt, és megszűntek ezek az állások, és lassan Dejan is teljesen kikopott, végül Judita is, ő is mint könyvkereskedő teljesen beleveszett a könyvekbe. Otthon hihetetlen gyűjteménye volt, hatalmas múzeum, a világ minden kiadványával. Szinte gyerekeik voltak az OHO-sok, Šalamunék, a Šalamun testvérek voltak az egyik motorjai az OHO-soknak, Tomaž Šalamun, a költő és Andraž, a festő, aki most is nagy név a jugoszláv festészetben. Šalamun költészete volt az új név az itt felsoroltak után, a Dragojević a nagy név és a Šalamun. Itt még nem említettem Mihalićot, aki szintén itt volt, akit én most legnagyobb jugoszláv költőnek tartok, de aztán a fiatalok, így jöttek sorba a Dragojević és a Šalamun. És körülbelül ezek a legfontosabb nevek.

Hogy történt az, hogy a Symposion a Forum keretében indult, utána átkerült a Tribünre, majd vissza a Forumba?

Leegyszerűsítve most hirtelen úgy látom, hogy terhükre voltunk, örültek, hogy megszabadultak tőlünk, de utána, amikor meg kezdünk kinőni nagyon, akkor meg újra visszavonták a kontroll alá, amikor már úgy érezték, hogy ez veszélyes lenne, ha tőlük függetlenül történne.

Konkrét körülményekre nem emlékszel, hogy hogy jutottatok ki a Forumból?

Nem emlékszek, de majd földézem a dolgokat. Pedig tudom, hogy sok cirkusz volt. Nagy kár, hogy a Forum alá kerültünk. Akármilyen rengeteg pozitívuma mellett legnagyobb kár, hogy bekerült minden az üvegbura alá.

Lényegében a Symposionnak megmaradt a régi alapítója, maradtak a régi pénzforrásai, szervezeti felépítése, önállóan tárgyalhatott nyomdákkal, és mégis valami különös mechanizmus folytán másmilyen a státusod, ha kívül vagy. Ez valahogy furcsa.

Furcsa, és mindenféleképpen káros a Forumban lenni, mert egyrészt kötve vagy a nyomdához, a nyomda mind drágább, és a nagy dotáció, amit kapsz, mint egy csövön csak átfolyik rajtad a nyomdának.

Amíg a Tribünön voltatok, ki nyomta az Új Symposiont? Tárgyaltál nyomdákkal?

A Forum nyomta.

És mégis másmilyen volt a státusod, mint utána?

Persze. Később én többször ajánlottam már az utánam jövő szerkesztőségeknek is, hogy valami olcsó, rossz papírra nyomják, és inkább segítsék az alkotást, mivel nálunk a fiatal művészekkel senki sem foglalkozik, nincs ösztöndíjrendszer, mint máshol mindenütt a világon. Ez katasztrofális, nálunk senki sem foglalkozik velük, jó, ha nem vesznek éhen a fiatal művészek, bár mindenki úgy néz rájuk, mintha privilegizálva lennének, közben van egy nulla honorárium és semmi más. Máshol mindenütt tíz-húsz ösztöndíj van, Magyarországon ezeregy alap, ösztöndíj, díj. Itt nálunk semmi. És ezért jó lett volna olcsóbban nyomni, és több honoráriumot fizetni, de ezt sosem lehetett megcsinálni, mert a drága nyomdának ez fontos volt, ebből élt, ebből a halálos ölelésből nem sikerült többé kikecmeregni. Bár emlékszem, hogy Sziveriéknek is volt egy ilyen törekvésük, de szó sem lehetett róla. Jött az új technika, a fényszedés, a *Symposion*nal reprezentáltak, de ez mind drágább lett. Izgalmas konkrét ügyek voltak ezek, konkrét konfliktusok voltak, és konkrét története van ennek az ide-oda mászkálásnak, csak én már nem emlékszem erre, Bosnyákék biztos jobban emlékeznek.

A Symposion örökké problematikus volt, de a politika nem akarta sosem teljesen megfojtani, mert akkor elvette volna tőle a pénzt, lett volna rá mód. Ez egy nagyon különös állapot.

Igazán sosem szerette, mert a *Symposion* sosem tudott igazán bekapcsolódni a politikának tetsző módon a társadalmi problémák tárgyalásába. Olykor közöltünk egy-egy szöveget, amit az alapító vagy valaki követelt, próbáltuk egy kicsit mutatni, hogy megvan a jó szándék, de igazán sosem tudtunk párhuzamosan haladni, ez számtól számig állandóan konfliktust jelentett.

Hetedik rész, 1988. október 24.

Ez épp a hetedik folytatás. Mondtad, hogy elmeséled a bírósági ügyeidet.

A melléklettől kezdve a folyóirat évfolyamaiig nagyon sok olyan cikket írtam és írtunk, és közöltem, amelyikkel tudatosan kihívtuk magunk ellen a sorsot. Amelyekkel konfliktust akartunk, tudatosan vállaltunk valamit. Azokat a cikkeket, írásokat, verseket legtöbbször észre sem vette a címzett. Vagy pedig csak megmaradt belső hullámverésnek. Aztán a nagy esetek mintha mellékes ügyekben történtek volna, majdnem mindig banánhéjon estünk orra. Vagy estem orra. És ez borzasztó összetett dolgot eredményezett. Az egész *Symposion*nal, az egész mozgalommal álltam a bíróság előtt, de mégis valami gyerekes, harmadrendű szövegért, amit nem számítottam irodalomnak, nem tartozott a *Symposion* legszélső holdudvarába sem. És az egész mozgalomnak és nekem is az egész mozgalomban való szerepemet egy nem oda tartozó dologgal kellett lemérnem. Olyan különös szituációk voltak ezek a bírósági tárgyalások, hogy nagyon nehéz elemezni, ezért kell hosszabban beszélni róla.

Föltűnt az Ifjúsági Tribün környékén, az *Ifjúságban*, a *Dolgozóknak*, nem is tudom pontosan hol, egy Rózsa Sándor nevű fiatal vegyész, humorista. Voltak estjei a Tribünön, amelyeket ő vezetett, vagy ahol ő lépett föl, olvasott írásokat, nem tudom pontosan. Én egyet sem láttam. Aztán volt rovata, meztelenül, a nyakában gukkerral volt lefénnyképezve. Ezeket én nem kísértem. Őt személyesen jól ismertem, érdekes fiatal volt a sok fiatal között, de másképpen nem létezett. Várady viszont nagyon szerette ezeket az esteket és ezt a fajta hozzáállást, és fontosnak tartotta. Tibinek volt egy vonzalma a humor, a szatíra iránt, Karinthy volt az érettségi témája, és bár jogász, a legkomolyabb volt közöttünk, mégis szüksége volt az ilyen fajta irodalomra. A Göre Gábortól¹³⁶ kezdve minden ilyenfajta irodalmat szeretett, úgy látszik, ez egyfajta rekreáció volt a számára. Eljárt ezekre az estekre, és mind közelebb került Rózsa Sándorhoz. Elkérte a humoreszkjeit, egy dosszié volt tele ilyen kis írással. Különben régi konfliktusunk volt a vajdasági humorral, kritikusaink bírálták a vajdasági humoristákat, ők meg rengeteg humoreszket, paródiát írtak rólunk, és törekedtünk arra, hogy mi is fölfedezzünk új fiatalokat. (Itt kivétel Kopeczky figurája, nem sorolom ide, ő kinőtt ebből, és tulajdonképpen gyakoróvá tette mégis a mi ilyen jellegű irodalmunkat.) Szkopál Bélát próbáltuk párszor közölni, vele többször

¹³⁶ Gárdonyi Gézának a magyar paraszti életet parodizáló könyvei.

tárgyaltam én is, de nem sikerült igazán ez az együttműködés. Ezért volt lelkiismeretfurdalásunk, komplexusunk, nem is tudom, minek nevezzem, egy gyöngye pontunk. És ekkor jelent meg Várady, az asztalomra tette ezt a dossziét. Akkor én voltam a felelős szerkesztő, ő pedig a főszerkesztő, ilyen furán osztottuk meg a tisztségeket. Többször voltam szerkesztő, főszerkesztő, minden voltam, erről már beszélünk, nem is nagyon emlékezek pontosan, hogy mikor mi, de amikor elkezdődött ez a legnehezebb időszak, akkor felelős szerkesztő voltam éppen. Hihetetlen. És a nagy jogászunk, az pedig a főszerkesztő. És akkor a komoly szerkesztő hozza a komolytalan dossziét. Akkoriban nagy problémáink voltak a nyomdával, késtek a számok, el voltam keveredve, nem emlékszem pontosan, mivel. A szerkesztőségben rengeteg ember. Akkoriban jutottunk oda, hogy felosztjuk a lapot, szerkesztőknek adunk bizonyos reszorokat, és Gion lett a prózarovat szerkesztője. Odaadtam Gionnak a dossziét és mondtam, hogy válasszon ki egy-két legjobbat, vagy egy legjobbat, nem emlékszem már pontosan. Így valahogy kiválasztódott egy írás, amit megnéztünk, megnéztem, picit meg is húztam. De nem akartam közölni, nagyon nem tetszett az egész. Nem a téziseivel és a hozzáállásával volt problémám, hanem a szöveg szépírói nívójával. Különben jóban voltunk, szimpatizáltam, mint jelenséget, de a szöveg szintjén nem éreztem, hogy ez írás. De annyira inszisztált a Tibi, hogy mivel a becsei középiskolás irodalmi vetélkedőt is istápoltuk, és épp csináltunk egy középiskolás számot, amelyben azt hiszem Szkopál is szerepelt, szóval, más humoros dolgokat is közöltünk, jó alkalomnak láttam, hogy ide besuszterolhatom ezt a Rózsa Sándort, és akkor elintézem.

Különben a rovata is meg a Tribünön való szereplései is irritálták a Tribün szerkesztőit, akiknek nem volt különösebb humorérzékük, különösen az ilyesmire. El is jutott a fülemig, hogy morognak az *Új Symposion* egyes szerkesztőségi tagjai is, akik részt vettek a Tribün szerkesztésében, például Végelnek kifejezetten nem tetszett Rózsa Sándor, Tibinek viszont tetszett. De ez csak később tudatosodott bennem, én akkor csak regisztráltam, hogy van ilyesmi. És éreztem, hogy jó lenne közölni, sőt segíteni. Annyi fiatal költőt közöltem, akiről tudtam, hogy lassan föl nő, úgy gondoltam, hogy majd Rózsa Sándornak is tudunk segíteni mint szépírónak, és lassan fölfejlődhet. Így valahogy jutottam el ahhoz a gesztushoz, hogy leadtam az írását.

Ez az egyik. A másik, a *Symposion* nagyon kötődött a jugoszláv avantgárd mozgalmakhoz, a szlovénokhoz, a szlovén konkrét vers mozgalmat elsőnek közöltük, noha mi már minden később jelentkező avantgárd jelenséget anticipáltunk. A nagy formátum, és a mi nyitott hozzáállásunk olyan tipográfiai és más lehetőségeket adott, hogy rengeteg dolgot antici-

páltunk, így a konkrét verset is. Az első konkrét vers sokkal szegényesebb volt, mint a mi oldalaink, egyszerű géppel csinált variációk. Első pillanatban közöltük, egész oldalt adtunk, úgyhogy minden ilyen jelenséggel szinkronban voltunk, egész később az OHO és más csoportokig. Amikor Újvidéken is megjelentek ezek a csoportok a szerb fiatalok között, akkor azokkal is nagyon jó kapcsolataink voltak, szinte hozzánk is tartoztak. Mandić jogász volt, Dado, nem jut eszembe a neve, a másik Tišma, a kis Radojičić, egy nagyon érdekes fiatal kör, akik mind kinőttek érdekes értelmiségiekké. Radojičić Franciaországba került, most itt az egyetemen dolgozik, Dadónak volt több problémája később a *Student*nál is, ő valahol jogász, Mitrovicán vagy Pancsován, Mandićből nagyon érdekes avantgárd művész lett, aki utoljára épp gyalog elment Hölderlin sírjához, meg nyilvánosan írt a Modern Múzeumban regényt, ezeregy ilyen akciója volt, számon tartják, sok könyve jelent meg, nagyon autentikus művész.

No, Mandićékat megkértem, hogy írjanak nekünk a jugoszláv film akkori helyzetéről. Egy radikális szöveg született magas szinten, de meredek politikai szöveg. Újra kellene olvasni, most már lehet hogy nem annyira merész tézisek, de akkor azok voltak. De nagykorú értelmiségi. Nyomdába kerültek ezek a számok, aztán jött egy nagy késés, és közben mind jobban fölpörögtek az események a horvátországi MASPOK-kal¹³⁷ kapcsolatban. Emlékszem, egyszer mentünk az utcán Domonkossal és mondtam, várjon, megveszem a *Hrvatski tjedniket*, a MASPOK lapját, Gotovacék lapját. Kérdezte, mi a fenének veszed ezt? Hát, mondom, egyrészt Zágrábban éltem valamikor, másrészt érdekel a történelem, hogy történik itt mellettünk, ne menjünk el mellette. Tehát ennyire úgy éreztük, hogy független tőlünk az egész.

Aztán egy unalmas hétköznap bent ültünk a szerkesztőségben többen, egy nagy szerkesztőségi szobánk volt a Katolikus portán, a térre néztek az ablakok, és rengeteg fiatal gyűlt mindig össze, különböző típusú emberek. Egyrészt a Tribün körül, másrészt azok, akik a folyóiratot csomagolták és az eladást szervezték. Itt dolgozott Habram és Vörös Jóska, jogászok, Várady diákjai voltak, ő szervezte be őket, nagyon jól csinálták a disztribúálást. Vicei a terjesztők között dolgozott. Egy nagy pultszerű valami volt bent

¹³⁷ A MASPOK a „masovni pokret” (= tömegmozgalom) kifejezés rövidítése. E mozgalom keretében 1967 és 1972 között Horvátország politikai vezetősége, a horvát értelmiség és a lakosság jelentős részének támogatásával, kedvezőbb pozíciót és nagyobb önállóságot igényezett kiharcolni a köztársaságnak a jugoszláv szövetségi államon belül, a Horvát Matica értelmisége rendszerváltást, az egyetemisták mozgalma pedig „a nemzet és polgár” teljes szuverenitását követelte.

a csomagolóknak, és a magyarországi fiatal művészek kiállításáról ott maradtak a szobrok. Haraszty István ismert modern szobrász mobiljai, amiket nap közben mindenki a maga módján meglökött vagy beindított.

Egyszer csak benyitott Kartag Nándor. Újságíró volt, magyar tanszékes, abban az időben az ifjúsági szervezethez volt valami köze, nem tudom pontosan. Különben ő nem nagyon járt a *Symposion*ba, nem tudom, akkor hogy került oda. Egy gyűlésről jött azzal a hírrel, hogy betiltották a *Symposion*t.

Annnyira váratlanul ért bennünket, hogy teljesen letaglózott. Mert mondom, más az, ha írsz valamit, amivel el akarsz valamit érní, akkor arra vársz. Már az első mellékletek idejében többször ültünk Domonkossal otthon, hogy hát most majd elvisznek bennünket a börtönbe. De most nem volt ilyen érzésünk, úgyhogy teljesen tarkón vágott bennünket, és orra estünk. Nagy csönd állt be, senki nem tudott szólni, akkor valaki, lehet, hogy épp én, fölkeltem, és odamentem Harasztynak az egyik szobrához. Egy kis páncélszekrény volt, és ha megcsavartad a nyitókerekét, akkor aktivizáltál egy magnószalagot és egy fantasztikus röhögés hangzott fel. A nagy röhögés nagyon jól esett. Hallgattuk ezt a röhögést, és valahogy úgy érzem, hogy ez nagyon fontos momentum volt, sosem tudom elfelejteni. Biztos visszakerült már ez a szobor, ez az objektum Harasztyhoz. Egyszer majd megkérdezem tőle.

Amikor mindenki szétszéledt, mondtuk, hogy minden esetre vigyenek számokat, fanyalogva vitt mindenki, mert mondom, nagyon rossz, talán a legrosszabb számunk volt, amit valaha csináltunk. Tudatában is voltunk, hogy az a legrosszabb szám. Végel mondta, hogy menjek el hozzájuk ebédelni. Mindenki szétment, én elindultam haza.

(Arról volt szó ugyanis, hogy amikor főszerkesztő lettem, akkortájt volt a feleségem állapotos a második gyerekkel. Az albérletünket fölmondták, és nem tudtunk új lakást találni, nagy hassal senki sem akart fölvenni bennünket. Nem maradt más hátra, elmentünk Szabadkára, a feleségemnek volt ott egy nádfödeles régi háza, azt valamennyire rendbe hoztuk, és ott laktunk. Én utaztam minden nap Szabadkáról Újvidékre, ami borzasztó nehéz volt, és akkor nagy nehezen kaptam egy ideiglenes lakást a halpíacnál. Egy szoba volt, egy nagy előszoba és egy vécé. Egy kis terasszal. Itt lakott néha az egész família. Volt egy nyulunk, a Ninunt, akiről később írtam azt a befejezetlen regényt, a *Symposion*ban elkezdtem közölni, mint annyi sok mindent, egyszer lehetne egy külön könyvet csinálni a regényindításaimból... Ez a lakás valamikor káderlakás volt a Belgrádból ide utazó vagy itt ideiglenesen dolgozó katonatiszteknek, tanároknak, nem tudom, kik laktak ezekben a lakásokban, elég rideg, rossz lakás volt. Abban az

időszakban, amikor a betiltás történt, a családom Szabadkán élt, a gyerekek ott jártak óvodába, iskolába, a feleségem ott dolgozott honorárisan a Szabadkai Rádiónál, én pedig itt lent laktam ebben a szobában.)

Délután elmentem Végelékhez ebédre, és ott beszélgettünk. Elég furá állapotba kerültem, amiben a félelem egy formája is jelentkezett. Nem tudtam, hogy mi vár rám, hogy mi is ez. Akkor döbbsentem rá, hogy tulajdonképpen én vagyok a felelős szerkesztő, és az egész a nyakamba esett. Éjszaka elmentem ebbe a szobába, reggel bementem a szerkesztőségbe, de ott már várt az értesítés, hogy a rendőrség egész nap keresett, és hogy nem szabad bemenni a szerkesztőségbe, meg kell várni a rendőrséget. Jött a titkárnő halálsápadtan, jött egy belügyes vagy több rendőr, egy nő, megmagyarázták, hogy átveszik a számokat, megszámozták, lefoglalták és mondták, hogy nem szabad elhagynom a várost.

Aztán elmentem a lakásomba, ahol csöngő sem volt, féltem, hogy keresnek, de nem fogom meghallani, egy furá állapotba kerültem, többek között ez miatt is.

Jöttek ki a nyomdából a megkésett számaink, és a következő számot is betiltották. Megint jöttek a rendőrök, akkor már teljesen ki voltunk idegileg.

Akkor lassan elkezdődött a kihallgatások, beidézések sorozata mint felelős szerkesztő ellen is, meg mint privát ember ellen is, és ez tulajdonképpen négy esetté lett. Úgyhogy előbb végigcsinálták mint felelős szerkesztő ellen, aztán meg mint privát személy ellen. De az volt a szerencse, hogy ezek a kihallgatások nem voltak nehezek. Különös volt az, hogy nagyon korán kellett menni, hajnalban.

*A Bayer aszpirinban megírtad...*¹³⁸

Igen, megírtam. Meg sokszor nem találtak meg, és akkor ott hagyták az értesítést, hogy menjek be, és vegyem át a főlészólitást, az értesítést, de mielőtt még szét nem mentek a kézbesítők, tehát ötre kellett bemenni. Irreális helyzet volt, megyek az üres városban, hogy átvegyem az idézést. Lementem az alagsorba, nagy, fóliával bevont csövek között kis irodák. Kis növésű különös fekete emberkéek voltak a kézbesítők, ma is néhányat még látok a városban biciklizni, és azoktól átvettem, akkor ott írta, hogy mikor van a kihallgatás, és teljesen összekeveredtek a napjaim. De mindjárt észrevettem, hogy azoknak a jogászoknak, akik kihallgatnak, nem ügyük ez, és nem is értik pontosan az egészet. Mivel nem volt az esetem,

¹³⁸ Tolnai Ottó: Bayer-aszpirin. *Híd*, 1980. 11. 1302–1315.

különösen az első írás, akkor nem is tudtam szilárd közeget teremteni, hanem hagytam olyan cseppfolyósan. Nem inzisztáltak nagyon, elemi dolgokat kérdezgettek. Egyedül egy furcsa érzés kezdett bennem működni, hogy mibe húztam bele Rózsa Sándort, aki hirtelen megijedt, mint a kis nyúl, érthető is volt. Akkor éreztem, hogy milyen veszélyes olyan embereknek közölni az írásait, akik nem kötötték magukat szenvedélyesen egy életre az irodalomhoz. Az olyan emberekre nagyon kell vigyázni...

És nem tudtam védeni az írást, nem tudtam semmit, bár aztán próbáltunk valami stratégiát, próbáltunk fősorakozni, de igazán belső meggyőződéssel nem tudtam tenni semmit, és ez volt a legnehezebb az egészben.

Aztán a tárgyalás még tovább fokozta az irreális helyzetet. Láttam, hogy a bírónak fogalma sincs a dolgról, nem érti, semmit nem tud a jugoszláviai magyar irodalomról, a *Symposion*ról, rólunk, rólam. Egy kicsit ütött figura volt ez a bíró. Egyrészt ijesztőeket mondott, de nem volt semmi kapcsolata velünk. Valamit Kosovóról, hogy ott valami tanító megölt valakit, de nem tudta kötni a mi ügyünkhöz. Aztán mesélt arról, hogy sok a pornográf újság a jugoszláv kioszkokban, és ő sétál az utcán és látja, hogy a külföldi turisták a keleti országokból jönnek, és nézik ezeket... Aztán mondja, hogy hát a rózsát, ha sokáig szagolják, akkor bűdös, ilyeneket beszélt. Aztán mondta, hogy ő is írt verseket fiatal korában, egy füzetbe írta, de elvesztette. Aztán meg hidegen kimondta az ítéleteket, amit betápláltak. És ebből tisztán látszott, hogy egy politikai ügyről van szó, ahogy általában a politika mindig, szinte a mai napig gondolkodott felénk, hogy a jugoszláv föllálásban sokszor Vajdaság követelt és diktálni próbált bizonyos dolgokat, hogyan viszonyulni a horvát nacionalizmushoz, vagy szerb nacionalizmushoz, és ennek az ügynek az oltárán mindig feláldozott valamit, és így kerültünk mi erre az oltárra, a *Symposion*. Ez később is többször megismétlődött. Később már tisztán lehetett látni ezt a logikát, hogy mindig mutatni akarják, hogy otthon harcolnak a dolgokkal, és ezért jugoszláv szinten követelhetnek bizonyos dolgokat.

Rózsa Sándor ügyével kapcsolatban volt egy első tárgyalás, a Hübsch nevű ügyvéd vagy bíró csinálta.¹³⁹ Egy szobányi kis teremben, bementünk, bejöttek gyerekek páran. Rózsa Sándor is ott volt a tömegben, de

■

¹³⁹ „A bíró (Hübsch Richárd) korrektül végighallgatta, mit mondtunk, de ennek nem volt jelentősége. A döntést minden valószínűség szerint már előre meghozták – és nem a bíróság falain belül.” [Várady Tibor: Rózsától Rózsáig. Kitérve a lelkek diszpozíciójára. *Híd*, 2011. 11. 41.]

ő akkor még személyesen nem volt előhúзва. Leült egy kis asztalra, nem volt szék, bejött a bíró, és elkezdett üvöltöni épp a Rózsa Sándorra, hogy ráült a marha az asztalomra, amin kávézok. Nem tudta, hogy épp ő az a Rózsa Sándor. Szóval, ilyen fura szinten ment az egész, és azt hittük, hogy ki is tudjuk védeni a dolgokat, hogy kimagyaráztuk magunkat, de az ítéletnél érezni lehetett, hogy az már eleve megvolt.

A nagy tárgyalásra rengetegen összejöttek, nagy teremben volt, nagyon féltek, hogy a tömeg elégedetlenkedni fog. Minden öt percben megállt ez a lüke bíró, mondta, hogy nagyon meg van elégedve a közönséggel, akadémikus közönség. Ahogy ment a tárgyalás, egyszer csak meggyulladtak a villanyok, hirtelen az öreg leállította a tárgyalást, és odanéz, hát Bányai áll a fal mellett, és a hátával nekitámaszkodott a kapcsolóknak. Az öreg megvizsgálta az esetet és mondta, hogy nem nyilvánítja demonstrációnak. Koncz volt Mandícznak az ügyvédje, az enyém pedig az újvidéki jogáskamarának az elnöke, nem emlékszem már a nevére,¹⁴⁰ Váradyék ajánlták, az öreg nagyon jó ügyvéd volt, de az volt a probléma, nekem azért is nehéz volt a dolog, mert ő sem ment nagyon bele a részletekbe, ő sem tudott nagyon sokat az egészről, de megítélte, hogy mit kell csinálni. És megmondta, hogy mit kell csinálni, csak azt kellett mondani, amit ő mondott, és azt mondta, ha így csináljuk, akkor ő tudja garantálni, hogy így fogjuk végezni. És úgy is lett... Én elég furán éreztem magamat a bíróság előtt. Nem voltam saját magam magaslatán. Az volt a legborzasztóbb, hogy akármelyik barátomnak egy szövegével úgy éreztem, hogy fantasztikus lett volna. És amikor kezdte olvasni az öreg az ítéletet, akkor rengeteg év, mondta, hogy ezért két év, négy év, magamban próbáltam gyorsan összeadni és már valahol nyolc évnél tartottam, az még jobban kikészített, nyolc év rengeteg, mondom, azt hogy az istenben lehet kibírni... Már elég sokat tudtam a börtönről, mert gyerekkoromban apám két évig volt börtönben, úgyhogy ezekről a látogatásokról, amnesztiavárásokról, a börtönről tudtam sokat, abban nőttem fel, a legnagyobb élmény volt gyerekkoromban. És ahogy anyám járt le Szerbiába, az albán határra, Albánia és Montenegró határán, a Prokletijén irtotta az erdőt, és anyám óriási csomagokkal, szerb tudás nélkül csetlett-botlott végig Jugoszláviában föl a hegyre, borzasztó nagy havakban, szóval, ez egy rémálom, meg amikor kijött a börtönből, meg szóval, Požarevactól a Prokletijáig végigjárta ezeket a börtönöket, de viszont azt tudtam, hogy két év volt, és

¹⁴⁰ „Rózsát Slobodan Beljanski védte, Mandicot Koncz István, Tolnait pedig Slavko Mišić.”

[Várady Tibor: Rózsától Rózsáig. Kitérve a lelkek diszpozíciójára. *Híd*, 2011. 11. 43.]

milyen sok volt. Most, mikor nyolc évre jutottam, akkor megint összetört bennem valami, éreztem, hogy az sok.

No most van valami mechanizmus, úgyhogy mondta a paragrafusokat, és mikor mondja, hogy ez, aki ért hozzá, az már eleve tudja, hogy ez a paragrafus összevonna és mit tudom, felezi, van egy ilyen automatizmus. Várady ott volt a közönség közt a feleségem mellett, és mondta, hogy ez föltételes és mennyi, de én magamban csak úgy mechanikusan az éveket számoltam, nem is tudtam, hogy ez valahogy átalakul föltételessé. A végén nem tudom mennyi, azt hiszem négy év lett feltételesen?

*Két év.*¹⁴¹

Két év. Két év. Nem tudom, akkor honnan...

*Rózsa kapott hármat.*¹⁴²

Három? A Mandíc meg?

*Nem tudom.*¹⁴³

Egy vagy kettőt. No, elég az hozzá, hogy Rózsa többet kapott, mint a Mandíc, mondjuk a Mandíc azt hiszem kettőt vagy egyet, de Rózsának meghagyták

■

¹⁴¹ Egyikünk sem tudta pontosan. Várady is homályosan fogalmaz: „Rózsa Sándor három év szigorított börtönt kapott, Miroslav Mandíc egy év börtönt. Tolnai Ottó mindkét ügy kapcsán elítélték, ő azonban feltételes büntetést kapott, nem kötelezték tényleges börtön-szolgálatra.” [Várady Tibor: Rózsától Rózsáig. Kitérve a lelkek diszpozíciójára. *Híd*, 2011. 11. 45.] Lásd még N. B. K. [N. Boldizsár Katalin]: Ítélet az *Új Symposion* ügyében. Rózsa Sándor három, Tolnai Ottó egy évet kapott. *Képes Ifjúság*, 1972. február 23. 6.

¹⁴² „Senki sem kérdezte: Alex, mit akarsz: a mitrovicai szigorítottban megrohadni vagy Kölnben doktorálni? Az utolsó pillanatig kívártam. Már a másfél évre csökkentett ítélet is jogerőre lépett, amikor azt gondoltam, nem várom be a rendőröket. (Később anyámnál kerestek Zentán.) Amikor már lelépésemhez Újvidéken a papírjaimat rendeztem, az egyik irodában pechemre egyik tribünös „jóakarómba” botlottam, de nem árult el. Szerb ismerőseim ezt kiabálták: Hogy vagy te elnyomva, ha még szabadlábban vagy? A sibeniki kikötőben a határőr füzetében lapozgatva kereste a nevemet. Nem volt ott. Fölmehettem a hajóra.” [Zentai Rózsa Sándor: Kommentár Várady Tibor írásához. *Híd*, 2012. 2. 102–104.]

¹⁴³ N. B. K. [N. Boldizsár Katalin]: Még egy ítélet a *Symposion*-ügyben. Miroslav Mandíc egy évet kapott. *Képes Ifjúság*, 1972. március 1. 7.

az útlevelét, és elment Nyugatra. A Mandíć meg leülte. És különösen megerősödött a börtönben, és ott dolgozta ki ezeket a módszereit, amivel most művészetet csinál. Nemcsak ott, de az is sokban hozzájárult.

Még azokban a napokban, amikor becsapódtak ezek az értesítések, a betiltás, rengeteg ilyen kék koverta volt, boríték, minden, ilyen hivatalos pecsétes, azt nem is nagyon bontottam, már nem tudtam, szerencsére ott volt a Várady, és akkor ő, sokáig a papírjaim sem voltak meg, tulajdonképpen a Váradynál vannak, minden ilyen, ez az egy vagy kettő, ez maradt nálam véletlenül. De el kellene kérni tőle, és megnéznénk az egész dossziét.

Arról van szó, hogy akkor egyszer így ültem bent a szerkesztőségben, és megint jött egy ilyen kék boríték... És a Székely Imre, az volt a közvádoló?

Igen, a vajdasági...

Írt egy levelet, hogy Ottó, csak azért nem adlak át zsidózás miatt is, mert már van elég a... Akkor jött ki még egy szám, amiben Giornak a...

Véres patkányirtás.

... *Véres patkányirtás idomított görényekkel* című naplója jelent meg, pesti napló volt, a címet különben én adtam neki, én vettem ki a szövegből ezt a címet. Annyira nyitottak voltunk, annyira ellensúlyozva volt minden, hogy úgy éreztem, egy ilyen jellegű szöveget is le tudunk közölni. Úgy éreztem, annyi fontos sok zsidó szerző van, Sinkótól kezdve, hogy nem feltételezheték rólunk, hogy egy szál antiszemitizmus is található nálunk. De énnekem egy kicsit absztrakt is, elvont, mivel nem nagyon ismertem a pesti ügyeket, nagyon keveset voltam Pesten, lehet, hogy akkor még nem is jártam egyáltalán, egyszer sem Pesten, és valahogy elvonatkoztatott volt az egész. Nekem szinte kitalációnak tűnt, nem éreztem, hogy ez egy konkrétan lokalizált és nagyon is fontos, a pesti szellemi életnek fontos fél underground csomópontjain játszódik, amikor én ezt olvastam először. Sőt aztán sem, mondom, jött ez a levél, de nagyon sokára aztán több pesti fiatal beszélt nekem erről, és akkor döböntem csak rá igazán, hogy ez a szöveg hogy hatott, mi is volt. Például Belgrádban vendégszerepelt a New York-i Squad csoport, az *Andy Warhol* című darabbal, első díjat nyertek. Ott volt Halász Péter, Bálint István, ezekkel a vezető avantgárd fiatalokkal beszélgettem, megismerkedtem, nem ismertem őket előbb. És ők mondták, hogy a *Symposionon* nőttek föl, hogy milyen sokat jelentett nekik a *Symposion*. Ez meglepett, nem tudtam, hogy ennyire. (Nem volt időnk mérni, meg nem volt igazán sok visszajelzésünk Magyarországról,

úgyhogy kezdetben nem tudtuk, hogy mi volt, aztán később gyorsan megtudtuk, ez tudatossá vált bennünk, de mondtam, hogy az első a Weöres Sándor levele volt, aztán Kassák, Veres Péter, de igazán Weöres Sándor első reakciójára döbrentünk rá, hogy tulajdonképpen ez releváns dolog, amit csinálunk, hogy komolyan vesznek bennünket Magyarországon is, az úgynevezett egyetemes szellemi életben. Nem is nagyon tartottunk rá igényt, nem is volt időnk azzal bajlódni.) De az is meglepett, amikor hirtelen jött a következő mondat, hogy akkor hagyták abba az *Új Symposion* olvasását, amikor megjelent Gion naplója. Ez teljesen fejbevágott, annyira meglepett, tulajdonképpen csak akkor döbrentem rá, hogy az mi is volt. Gion ezekben a csoportokban mozgott, de hihetetlen averzióval. Nem csak... nem a zsidóságra, egyáltalán az a modern művészetek szellemisége, amit azok képviseltek. A *Symposion* annyira széles volt, hogy Giont mint ilyen teljesen magáénak tudta, és be tudta kalkulálni. Köztünk is voltak többen, akik hasonló szellemiséget képviseltek, mint azok a magyar fiatalok, sőt inspiráltuk őket.

No, ugyanígy jött aztán még egy kék levél, ha már a kék leveleknél tartok, amelyikben pedig értesítettek, hogy lakást kaptam. Úgyhogy egy lakásügy beindult jóval előbb, és a várostól kellett kapnom lakást. Major abban az időben városi szinten volt politikus, és ő segített, jött velem a város titkárához vagy alelnökéhez, azt hiszem alelnök volt, Bece Béla, aki különben az én utcámban lakik, később bankoknak volt az igazgatója, nem tudom, most micsoda, nyugdíjas azt hiszem, őhöz az elmentünk. Az Íróegyesületben is a listán első voltam, meg mint főszerkesztő, járt egy lakás, és elég jól állt, mert mindig párban ment, egy szerb és egy magyar, és úgy nézett ki, hogy mindketten kapni fogunk. De amikor beindultak ezek a betiltások, akkor le is mondtam róla. Már azon kezdtem dolgozni, hogy visszamegyek Szabadkára. Jóban voltam Dévics Imrével, aki a szabadkai színház igazgatója volt, beteg volt már, éjszakánként a kórházban aludt. Jó ismerősöm volt, jó barátom, érdekes ember, a művésztelepeknek is ő volt az egyik vezetője és szellemi irányítója, különösen a topolyainak. Jártam a művésztelepre, nagyon szerettem ezeket a művésztelepeket, és így is barátok voltunk. A színházhoz is kötődtem, bejártam hozzá és kérdezte, hogy elmennék-e hozzájuk dramaturgnak. Mondtam, hogy elmegyek. Azt hiszem, be is adtam a kérvényt vagy beleegyeztem, de belülről hirtelen nagy ellenállást tanúsítottak a színészek, rögtön előjöttek azzal, hogy milyen gyanús elítélt figura vagyok, és kibekkeltek.

Közben a szerkesztőbizottság és a Tribün a *Poljával*, magával a Tribün szerkesztőségével mit tudom én, az igazgatóval, a Tribün igazgató, a *Polja*

főszerkesztő, ilyen emberekre emlékszek, mint a Nikšić, a kis Majtényi, nem tudom kik voltak, még egy magyar nevű kis politikus volt, kis fekete.

Kiss László?

Kiss Laci. És csináltunk egy ügyes belső rokadót. Én átmentem szerkesztőnek, Utasi elvállalta tisztán feladatból a főszerkesztői vagy felelős szerkesztői posztot. És aztán beindítottuk, hogy átadni fiataloknak. Danyira és Bognárra esett a választás. Elmentem az egyetemre és kértem ott a pártalapszervezetben, hogy vegyék föl párttagnak őket. Mindent sikerült szépen előre elintézni, hogy ők később átvegyék a lapot, úgyhogy ez valahogy nagyon szépen lement. Akkor én munka nélkül maradtam. Kaptam valami fizetést, és otthon ültem. Ez elég kurva időszak volt. Később mondták, hogy a tévéhez kell kerülnöm, valami dokumentumműsorhoz, de a tévé kibekelt. Ott félték azok az emberek, családok, akik az irodalmi reszort tartották, tartják a mai napig. Vagy talán már nem? Senki sem csinálja most. Teljesen lezüllesztették a tévét, egy író se engedtek be. A maguk pozícióját védve, egy író sincs ott. Engem se engedtek oda, Domonkost se később. Ez egy kicsit a Rádióban is így volt, mindenhol úgy van, arra vigyáznak, hogy ne legyen fontosabb író, ne kerüljön oda, úgy, mint a könyvkiadó főnöke is, akárki, csak ne író, aki egyéniség, vagy valamit képvisel.

Akkor fölmerült a Rádió *Elmélet, vita, gyakorlat* című műsora. A Rádió is nagyon sokáig háritott, szóba sem lehetett állni... Akkor egy hosszú-hosszú... az akkori párttitkár, hogy hívták, később a tévé főszerkesztője lett, az az őszhajú... Umek barátja. Egy kis ezüsthajú, be szokott jönni néha a szerkesztőségbe, azt a Major irányításával...

Neubauer.

A Neubauer, lassan rákényszerítették őket, hogy vegyenek föl. Az *Elmélet, vita, gyakorlatot* szerkesztem, és a *Szempon*tban képzőművészeti kritikákkal kezdtem foglalkozni, de... A föltételes elítéltségnek az állapota nagyon különös. Akkor kerültem egy mikroszintre, mindig volt bennem hajlam erre. Akkor lapultam le a földhöz. A lakást elcseréltük egy házért a Telepen, és kivonulva a városból ott volt egy vakvágány, szeméttelep, azt kezdtem regisztrálgatni és mindennap írni kis följegyzéseket. Ebből lett a *Virág utca 3.* Az alcíme az lett volna, hogy *Egy föltételesen elítélt jegyzetei.* Érdekes, hogy ezt nem vette senki észre, amikor olvasta.

Azt mondd, hogy egy banánhéjon csúsztatok el, és sokkal erősebb lettél volna és sokkal határozottabb, ha egy olyan szöveget vagy gesztust kell védened, amelyik tényleg a tied. A politikai pereknek az a lényege, hogy az embert sose azért ítélik el, ami a valódi bűne. Amikor ez történt, akkor ezt tisztáztad magadban, érezted?

Nem, nem.

Rajkot is azért ítélték el, mert kém.

Igen. Szóval, nem azért állsz bíróság előtt, igen. Ez így van, de lehet, hogy van egy ilyen mechanizmusa ennek a dolognak. Ebben az esetben azért nem volt ennyire... Nem gondoltam erre, mert nem tartottam ennyire okosnak ezt a mechanizmust, hogy eleve ilyet válasszon, hanem kicsit ez volt a szintje, ebbe akaszkodott bele. Itt tudta megtalálni azokat a mondatokat, amelyek neki kellettek. Egy... Dušan... Nem tudom, hogy hívják, egy úriember volt megbízva a PK-ban¹⁴⁴ vagy a rendőrségen az ilyen ügyekkel. Nemrég találkoztam vele a Dunán, nyugdíjas, magyar könyveket fordít szerbre, és nagyon kedvesen beszélgetett velem. Ő volt megbízva, ő figyelt bennünket, és később hallottam, hogy neki hívták fel a figyelmét, több mint valószínű hogy épp közülünk valakik, akiknek nagyon nem tetszett Rózsa Sándor működése. Többször panaszkodtak neki, hogy ez butaság, rossz, nem följelentve, hanem magukat is tisztázandó, hogy a Tribünön föllép, de nekik nem tetszik, sőt legszívesebben nem csinálnák, satöbbi, ilyen értelemben... Meg a rovatai alapján ez az ember meg a köre, pontosan nem tudom, hogy kik figyelték. Később mesélték nekem a Forum boltban, ahol árulták a *Symposiont*, hogy ez a figura állandóan járt, várta már ezt a számot. Elterjedt a hír, hogy Rózsa Sándornak lesznek írásai, vagy lehet, hogy ezt az írást föl is olvasta valahol, ahol ez az ember ott volt és hallotta. Nem tudom pontosan hogy, de eljutott hozzá, hogy ez meg fog jelenni a *Symposionban*, és ő már várta ezt a számot. Mi nem voltunk tudatában, de ő úgy látszik, tudatában volt. Ennyit tudok. Amikor az ember része az ilyen dolognak, akkor nem tudja a fejét nagyon kidugni, és átgondolni a dolgot, hanem benne van a közegben, és ezeket tudja, amiket én nagyjából próbáltam elmondani. Ha újra elolvassuk az ítéleteket meg a szövegeket, akkor lehet, hogy más

■

¹⁴⁴ Pokrajinski komitet (Tartományi Pártbizottság).

■■■

szinten is, más dolgokat is hozzá tudok fűzni. Bennem akkor egy olyan mechanizmus kezdett működni, hogy ezt mind elnyomni, hogy tudjak létezni, tudjak írni, ne gabalyodjak bele, hogy én most egy ilyen elítélt vagyok. Azóta nem is olvastam újra azokat az írásokat, se az ítéleteket, úgyszólván tényleg fel kell elevenítenem.

A vizsgálóbíróval való találkozásaid során érezted azt, hogy valaki az integritásodra tör, hogy intellektuálisan meg akar semmisíteni?

Nem, egyáltalán nem. Maga az az egész a városban, meg az én helyzetem, lakásom, satöbbi, így vált az egész egy kicsit ilyen fantasztikus állapottá, de ott a viselkedésük nem. Legalábbis az én irányomban. Nem tudom, hogy Mandíchoz meg Rózsa Sándorhoz hogy viszonyultak, hozzám nem. Sőt, próbálták érzékeltetni, hogy én egy folyóiratnak vagyok a szerkesztője. Nem nagyon, de azért egy kicsit.

Voltak olyan szövegek, amelyekkel kapcsolatban határozottan kijelentetted, hogy nem jelenhetnek meg a lapban?

Hát biztos voltak, de nem emlékszek így konkrétan, egy nagyobb ügy...

Mondjuk azokban az években, 1970 és 1972 között.

Sok ügy volt, vita, de olyan szöveg, amit lényegesnek tartok... Nem, nem emlékszem.

Azt akartam még a bírósági tárgyalással kapcsolatban elmondani, hogy páran angazsálódtak az ügyünkben, de igazán nem mertek. Sok fontos ember nem is mert eljönni a tárgyalásra, de konkrétan tudom, hogy a jugoszláv ifjúsági elnök, a Makso, az a szóke fiú, Maksimović, (nem tudom, hogy abban a pillanatban is még ifjúsági elnök volt-e, vagy valami más) ő angazsálódott komolyan, és annyit szaladgált az ügyemben, hogy végül megsúgta Váradyéknak, hogy több mint valószínű, sikerül föltételelessé tenni. Nekem nem mondta, hozzám ez nem jutott akkor el. Csak nemrég mesélte el Várady, amikor Makso meghalt. Ez az a nemzedék volt, azok a fiatalok, akik Čanadanovićnak voltak az emberei, ide tartozott Makso, Nikšić, Knežević, aki később a belügy főnöke lett és kiugrott az ablakon, öngyilkos lett, vagy fejbe lőtte magát.

■■■

Fejbe lőtte magát.

Ezek mind tanácselnökök is voltak, Čerović a Rádióból, tanácselnökünk volt legtöbb, és utána különböző politikai funkcióik voltak, főfutottak, és ez a Makso, aki az országos ifielnök volt.

Čerović nem annyira Čanadanović társasága...

Igen, nem annyira, de akkor tették félre. Majorral dolgozott, Majornak volt egy időben városi szinten a jobbkeze, de bizonyos dolgokban, az útvitánál valahol emide csapódott. No, elég az hozzá, hogy Makso, aki a legperspektivikusabb fiatalok közé tartozott, elég szörnyen fejezte be. Amikor politikailag diszkvalifikálták, akkor elkezdett inni, azt hiszem valamelyik vállalatnak volt a jogásza, előbb az egyetemen dolgozott mint jogász, és végül egy árokban találták meg valamelyik faluban holtan. Nem is tudják, hogy mi történt vele. A mai napig nem tudják, hogy mi történt, hogy halt meg. Szóval, csak érzékeltetni akartam, hogy nézett ki ez az egész.

Egyrészt úgy is nézhetjük, hogy ez nemcsak bedobás a közös áldozati oltárra, hanem leszámolás egy valós vagy potenciális ellenséggel, ami a liberalizmusvitát illeti. Másrészt gondoltál-e arra, hogy elitélnek feltételesre, de kapsz lakást, és ha bezárnak, akkor elveszted még a lakást is. Tehát egyfajta kárpótlás és egyfajta zsarolás is egyszerre.

Igen, a... A lakásügy, az...

Mert én nem tudok mást gondolni, mint azt, hogy az akkor följevő garnitúra készítette ezt elő. Nyilván akkor már a kezükben voltak ezek az instrumentumok.

Igen. A *Symposion*hoz való viszonyulás... Azért nem beszéltem én erről a dimenzióról, mert nagyon gyérek az ismereteim, és sosem nem kerestem, meg nem érdekelt, hogy többet tudjak erről. Érdekes... Mert úgy éreztem, hogyha többet tudok, akkor zavar a munkában. Úgyhogy nagyon elég volt az, amit így tudtam. Nagyobb összefüggések után nem kutattam. Azt tudtam, hogy az első pillanattól kezdve állandóan a fejünk fölött lógott a dolog. Tulajdonképpen már a melléklet korszakában is úgy éreztem, hogy nagyon közel van a börtön, hogy csak egy apróságon múlik, és nagyon

fura hírek érkeztek hozzám, és azért is adtam át a szerkesztést, és mentem el Zágrába. Aztán akármilyen kis lopás vagy tyúkpör, vagy a legtágabb baráti körömből valaki bíróságra került, mindjárt beszippantottak. Egyik barátom ellopott egy biciklit. Mindig simicipőben járt, törte a lábát és egyszerűen hajnalban nem volt hajlandó gyalog hazamenni, fölült egy biciklire és hazahajtott. De úgy, hogy le volt láncolva, egyet előre tekert, egyet hátra, de még vitt egy üveg szódát is, mert gyomorsava volt, azt meg a kávéházból lopta. Végighajtott a városon, a ház elé támasztotta a biciklit, és fölment, részeg volt. Reggel, amikor jött le, látta, hogy ott egy bicikli. Amikor jött haza a munkából, látta, hogy még mindig ott a bicikli, és lassan kapcsolt, hogy azt ő hajtotta oda. Akkor betolta a kapu alá. Aztán föltopta a lakásba. Aztán szólt az öccsének, hogy van egy bicikli, amit el kellene hajtani Zentára. Az öccse beöltözött, elhajtotta Zentára. Ott eladták az apósának. Az egy jó nevű ügyvéd volt Zentán, és megvette a lánya férjétől a biciklit jó drágán. És megfogták, hogy az lopott bicikli, nagy tárgyalás volt, amire én is mint tanú be voltam idézve. Borzasztóan leégtünk, és akkor is éreztem, hogy minden ilyen dologba fura módon berántódom. Aztán amikor a fiatal technikai szerkesztők föltörték a trafikot, akkor a tárgyaláson mondta az egyik, aki a nyomozást vezette, hogy mindnyájatokat börtönbe zárunk. Úgy éreztem, hogy ebből a tyúklopásból nem következik a *Symposion*, az egész mozgalom, az egész fiatal magyar értelmiség diszkvalifikálása. De olyan furán összehozták valahogy, állandóan kerestek, ezt éreztem. És aztán már azt is tudtam, hogy ez a nemzedék mind nagyobb erőt képvisel. Ahogy jöttek a hatvanas évek, a társadalmi tudatunk is olyan erős volt, hogy szinte fölért egy párttal. Ezen mi nem inzisztáltunk, nem tudatosodott bennünk, meg párhuzamosan csináltunk sok mindent, de a magyar politikusok, és bizonyára mások is, mind többen és mind jobban úgy érezték, hogy ez túl nagy koncentráció. Az egyik magyar politikus ki is fejtette, hogy nem maradhatunk együtt, ez túl nagy erőt képvisel, hogy ennyi értelmiségi együtt van, ez politikailag veszélyes koncentráció, úgyhogy ezt muszáj megosztani, vagy valamit csinálni kell vele. Ennek tudatában voltam, de nem volt idő ezzel foglalkozni. Ment a dolog előre, és eközben érezte úgy az ember, hogy egy banánhéjon csúszik el, bár tudtam, hogy itt egy nagyobb összefüggérendszerrel van szó.

Székely László nekem arról beszélt, hogy mennyire elkeserítette az apját az, ami lejátszódott a levél után a Vajdaságban. Az apjának mint köztudatlónak lehetnek információi arról, hogy itt mi történik. És most egy ellentmondás előtt áll megint az

ember. Laci is azt állítja, hogy az apja lényegében ugyanazon az oldalon állt, mint ti, és mégis... Nem rúgott rajtatok még egyet, csak tudatta veletek, hogy vannak fenntartásai. Lacinak pár szövege megjelent ott az első időben. Később beszélgettetek, vagy jelen volt ő a Symposiumban?

Ez itt egy lényeges dolog, ha elhatároztuk, hogy neveket is említünk ebben az interjúban, ebben a beszélgetésben, ebben a mesében, vagy nem is interjú... Nem tudom pontosan a műfaját... Elég veszélyes neveket említeni, mert ahhoz, hogy nevet említsen az ember, jobban kellene tudni bizonyos dolgokat. Én pedig nagyon kevés dolgot tudok. Sokat tudok, de keveset is, szóval...

Elég az hozzá, hogy Majorról külön kellene beszélni. Majd beszélünk még, úgyhogy akkor, amit most mondok, ez is komolyabb összefüggésbe kerül. Most csak erre a részre vonatkozólag, hogy ő a lakásnál segített nekem, noha a mi nagyon jó fiatalkori barátságunk akkor már kialudt, kialvófélben volt, de itt segített. Ő akkor már kezdett megszűnni írónak lenni, és politikussá lett városi szinten. De én igazán nem követtem az ő politikai karrierjét kezdetben, mert én nem tudtam, mi az, hogy városi szinten politikusnak lenni. Én ilyesmivel tényleg nem foglalkoztam, és nem is értettem (most már kicsit jobban értem), hogy valaki hogy nő városi politikusból tartományivá. Nem éreztem, hogy ő dolgozik szorgalmasan, mint városi politikus, és ott lassan koncentrálódik egy erő, amely később átveszi a hatalmat a tartományban.

Szóval, ő ott segített nekem, és utána őt... Ő nem... El akart jönni a tárgyalásra, de aztán végül mégse jött el, tehát látszott, hogy ő nincs benne abban, amit csináltak azok, akik csinálták. Ez száz százalékos. Közben lejátszódott a fordulat, ők nyertek azok ellenében, akik engem elítéltek, a Čanadanovićék. És abban a pillanatban, mikor ő már hatalomra került, a régi adminisztrációban az emberek azzal zsarolták, hogy ideadják-e nekem a lakást, megcsinálják-e a végső kiutalást. És végül azt mondta, hogy igen. Úgyhogy neki itt ennyire láttam a szerepét. A hozzá fűződő barátságom és kapcsolódásom külön nagy téma, egyik központi témája kell hogy legyen ennek az interjúnak is. Öt-hat ember van, akihez így viszonyulok, Koncz, Végel, Bányai, Domonkos, pár író, Sinkót már letárgyaltuk.

Hány óra? Mennem kell.

■■■ TOMÁN LÁSZLÓ ■

Tomán László (Újvidék, 1930. május 16. – Újvidék, 2008. június 14.) kritikus, szerkesztő, pedagógus. A Tanárképző Főiskola magyar–szerb szakának befejezése után 1950–1951-ben Palánkán, 1953–1955-ben Verbászon, 1955–1961-ig Újvidéken általános iskolai tanár. 1961-től 1991. évi nyugdíjba vonulásáig a Forum Könyvkiadó szerkesztője. 2001-től 2003-ig *Az Aracs* folyóirat szerkesztőbizottságának a tagja. 1987-ben Szenteleky-díjjal tüntették ki.

Önálló kötetei: *Múltunk, jelenünk... Lesz-e jövőnk?* (2000); *A bűnös irodalompolitikától az irodalom bűneiig* (2001); *A legtökéletesebb zár titka* (2002); *Erről van szó* (2003); *Köd és tűz* (2004).

Az interjú 1985. január 20-án készült Újvidéken. Részlete elhangzott az Újvidéki Rádió *Együtt* című műsorában 1985. február 4-én.

■■■ PORTRÉ ■

Tomán László értelmiségi családban született. Apja, Tomán Sándor, az újvidéki magyarság napilapjának felelős szerkesztője és egyik tulajdonosa volt. Huszonhat évesen, 1924-ben került az akkor még *Délbácska* című lap élére, amely 1920 decemberében indult az újvidéki magyarság összefogásával. A lap 1929-ben, a diktatúra bevezetésekor változtatta nevét *Reggeli Újságra*, amikor el kellett törölni minden olyan hivatalos nevet, amely az egykori osztrák–magyar állam emlékét hordozta. Az újságírói tevékenység a két világháború közötti Jugoszláviában sem volt kockázatmentes, a magyar lapokra nehezedő nyomás során nemcsak pénzbírsággal sújtották többször a lapot, hanem 1928-ban vezetője négy hónapot is eltöltött az újvidéki ügyészség fogházában.¹ Az igazi megpróbáltatás azonban 1944-ben várta, amikor a partizánok bevonultak Újvidékre. A lap másik tulajdonosát és főszerkesztőjét, Andrée Dezsőt 1944. december 29-én halálra ítélték, és még aznap kivégezték. Tomán Sándor ezekben a napokban rejtékelyébe húzódott, de nem esett bántódása később sem: 1990-ben halt meg, 92 éves korában.

Fia, Tomán László tehát már a családban megszerezte a közéleti és politikai harcokkal kapcsolatos első tapasztalatokat. 1950-ben végzett az újvidéki Tanárképző Főiskolán magyar–szerb szakon, és ő is a fiatalok *Híd*jában debütált. A folyóirat 1950. áprilisi számában Debreczeni József költészetéről közölt egy dicsérő hangú ismertetőt, de az egyik vers kapcsán azért csak megjegyezte:

„Kifogásoljuk, hogy a költőibb szavakkal kifejezhető jövővárás, a munkásság felszabadításába vetett reményét Debreczeni itt két szürke, hétköznapi nyelven írt, akár újságcikk végén is olvasható sorral mondta el. Az ilyent kerülni kell, hisz ha minőségi megvalósításra törekedünk, frázissal nem érhetünk el semmilyen eredményt sem.”²

Aztán Debreczeni szerelmi költészetéről írva kijelentette:

„A Debreczeni verseiben jelentkező szerelem nem kispolgári szerelem”...³

■
¹ Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz*.3. Újvidék, 2003, Forum, 243.

² Tomán László: Debreczeni József verseiről. *Híd*, 1950. 4. 266.

³ Tomán László: Debreczeni József verseiről. *Híd*, 1950. 4. 268.

Majd egy többértelmű versbéli utalással kapcsolatban szükségessé látta megjegyezni: „Ha nem tévedek, a költő itt a Sorsra gondolt, melyben ő talán még hisz. Meg kell jegyeznem, hogy ezt a verset 1945-ben írta. Nem akarok a Sorsról vitázni, mert valószínűnek tartom, hogy Debreczeni azóta megváltoztatta véleményét...”⁴

Milyen eredményt is akarunk a verssel elérni? Milyen is az a kispolgári szerelem? Miért is nem lehet a Sorsról vitázni? Szóval, a húszéves Tomán Lászlóból teljes erőből kitört a „megmondani akarás” késztetése. Nem ritkaság az ilyesmi ebben az életkorban, de nála ez a szenvedélyes hang élete végéig kitartott, időnként csak szenvedélyének tárgya változott.

Az áprilisi *Híd* nemzedékéhez tartozók között ő védelmezte a legharsányabban a nemzedéki érdekeket.

„Itt a jugoszláviai magyar irodalom létéről és nemlétéről van szó. Arról van szó, hogy egy írónemzedéket akarnak likvidálni, arról van szó, hogy nálunk olyanok akarnak irodalmi vezérekké válni, akiknek semmi közük az irodalomhoz. Ez nem jelentene mást, mint az irodalomhoz nem értő tisztviselők beavatkozását az írók dolgába.”⁵

Ugyanilyen nagy hangon követelte a magyarság nemzeti jogainak érvényesítését is.

„A magyar ipari munkásság, parasztság magyar mérnököket, magyar mezőgazdászokat kíván. Ez teljesen érthető. Hiszem, hogy a termelő munka is sokkal eredményesebb lenne, ha – a lehetőségekhez mérten – magyar szakemberek irányítanának ott, ahol a termelők többsége is magyar. Ma nekünk vannak magyar szövetkezeteink. Nagyon sok vajdasági gyárunkban a munkásság zöme magyar. Egyes helységeinkben, amelyekben a lakosság legnagyobb része magyar nemzetiségű, a közigazgatás is magyar nyelven folyik – bíróság, hivatalok: magyar tisztviselőkre, jogászokra van itt szükség. Tehát a legnyomósabb érv,

■

⁴ Tomán László: Debreczeni József verseiről. *Híd*, 1950. 4. 269.

⁵ Tomán László: Bűnös irodalompolitika. *Magyar Szó*, 1951. április 21.

a termelés érdeke amellett szól, hogy a magyar szakembereket oda nevezzék ki, ahol mint magyarok vezethetik a munkát. [...] A másik érv nemzeti kisebbségünk fennmaradása. Hogyha értelmiségünket elhelyezik szűkebb hazájából, idegen ajkú és nemzetiségű környezetbe – világos, hogy az elnemzetietlenedés veszélye fenyegeti. [...] Adjanak magyar iskoláink, színházaink, sajtónk, könyveink magyar nevelést is! Ismerik gyerekeink, az ifjúság a mi nagyjainkat? Múltunkat? Történelmünket? Ha nem, hogy lehetnek ők jó magyarok?”⁶

Amikor 1956 októberében Újvidéken a József Attila Művelődési Egyesületben megalapították a Szép Szó Élő Irodalmi Szemlét,⁷ annak rendezvényein Tomán László ismét kiemelkedett hangerejével a többiek közül. Az egyik rendezvényről tudósítva a rádiós riporter meg is jegyezte:

„Jómagam, mint annyi más íráskedvelő ember, már hónapok óta rokonszenvvel figyelem egy kis csoportnak azt a törekvését, hogy a noviszádi József Attila kultúregyesület tevékenységét új formákkal gazdagítsa. A »Szép Szóról«, az egyesület élő irodalmi újságjáról van szó, amely rövid fennállása óta már közönséget toborzott magának és pozitív eredményekkel dicsekedhet. Sajnos az újság legutóbbi számában, illetve a legutóbbi felolvasó-esten, Tomán László tollából olyan írás került nyilvánosság elé, amely aligha öregbíti a Szép Szó tekintélyét és jó hírét. A cikkíró – aki felolvasása elején figyelmeztette a hallgatóságot, hogy írása a szerkesztőtől függetlenül kerül műsorra – öt vajdasági költő munkásságát elemzi, nálunk eddig szokatlan módszerrel. Mivel hallott szövegről van szó, nem idézhetek, csak a lényegét mondom el úgy, ahogy érttem. A cikkíró mindenekelőtt megállapítja, hogy sok az új, fiatal, feltörő tehetség, és kijelenti, hogy a jugoszláviai magyar sajtóban ezek a fiatalok nem juthatnak szóhoz, mert azt a – szerinte – kevés helyet, ami ezekben a lapokban az irodalomnak jut, olyan emberek foglalják el irományaikkal,

⁶ Tomán László: Az új magyar nemzedék sorsa. *Ifjúság*, 1951. V. 26.

⁷ Bővebben lásd Tomán László: A Szép Szó Élő Irodalmi Szemle 1956–1958 (emlékezés és adatok). *Létünk*, 1986. 6. 925–930.

akik – a cikkíró szavait idézem – »az irodalom alatt állnak«. Ennek az állításnak valótlanágáról meggyőződhet minden újságolvasó és ezért nem is vitatom. Tomán ezután sorra veszt öt vajdasági költőt, név szerint: Urbán Jánost, Laták Istvánt, Dési Ábelt, Dér Zoltánt és Vörösvári Heinc Vilmost, hogy műveiket elemezve, bebizonyítsa állításai helyességét [...] Kizárólag formai és főleg nyelvi elemzést végez, még akkor is, amikor látszólag a költő mondanivalóját vitatja. És mindezt csúfondáros, leckéztető hangon [...] Szilárd meggyőződésem, hogy a cikkíróból hiányzik a tárgy iránti jóindulat, amely nélkül nincs komoly tudományos munka. [...] Befejezésül még elismerésemet szeretném kifejezni a felolvasó-est közönségének, amely túlnyomórészt elutasítóan fogadta Tomán írását és vita közben ki is fejezte nemtetszését. Ez a nemtetszés egyben okulásul szolgálhatna a szerkesztőségnek és a kultúregyesület vezetőségének, hogy a Szép Szó-nak egyben igaz szó-nak is kell lennie. De semmi esetre sem lehet felelőtlen izombemutatók és fogvicsorgatások színhelye, ha meg akarja tartani a közönség bizalmát és megbecsülését.”⁸

Tomán László 1961-ben a Forum Könyvkiadó szerkesztője lett. Úgy tűnt, hogy megnyugvást talált. Ekkor viszont a neki kiosztott kéziratok szerzőinélte ki megmondói szükségleteit. Gulyás József naplójegyzeteiben így emlékszik vissza Tomán László szerkesztői stílusára:

„Hogy Tomán Lászlót minek említem, azt kérdezed? Nem kelle-ne, tudom, méltatlan rá, még negatív szerepben is, de a Forum Kiadónál szerkesztett engem, ha jól emlékszem, nem is egyszer. És hangos volt, mint egy káplár, mindig táncolt, rettentően ugrált, pattogott az okosságtól. Különösen stílári szempon-tok rángatták a szerző orra előtt. Hangja volt, de elve nem. Neki sem. Egyszer azt mondta, szégyent nem ismerve azt mer-te mon-dani, nem átalotta kijelenteni szegény ember, hogy ő még Bori Imrénél, a recenzió írójánál is szigorúbban ítéli meg a kéziratot, verseimet. Bori Imrénél? Ő? És az én verseimet?”⁹

■

⁸ Saffer Pál tudósítása az Újvidéki Rádió *Esti híradójában*, 1956. december 23.

⁹ Gulyás József: Éjszakai feljegyzések, 1999 (2.). *Híd*, 2003. 9. 948–949.

Gulyás József egy lábjegyzetet is fűz a „stiláris szempontok” kifejezéshez, amiből az is kiderül, mire is használták annak idején a Kiadóban az ilyen heves vérmérsékletű, nagy önérvényesítési igénnyel megáldott szerkesztőket.

„Stiláris szempont – a megtévesztő figura! Ez volt az a mindig kéznél levő s a negatív vagy annak ítélt politikai tartalmú kézirat, szövegrész elintézésére szolgáló, arra használt, az írók megtévesztő, megtévesztetni akaró szerkesztői módszer. Semmilyen politikai lötyögést nem engedtek meg, Tomán sem. De volt, aki saját érdekében, benyulás céljából túldobta még a normát is, buzgóbb volt másoknál. Ahogy én 1959-ben abban a hírhedt té vált interjúban mondtam, hogy »Sokszor esztétikai szempontból bírálunk és politikai okból nem közölnek«. Ezekről még majd szólni kívánok. Itt mellékesen: a *Magyar Szó* akkori fő- és felelős szerkesztőjének, Vébel Lajosnak, azt hiszem, élete legnagyobb tette, de azoknak az időknek is nagy, egyik legnagyobb »irodalmi« eseménye volt annak az interjúnak a közlése, megjelenése.”¹⁰

Tolnai Ottóval már valamivel kesztyűsebb kézzel bánt Tomán, de az 1963. április 11-én hozzá írt levelében ugyancsak nem tagadta meg önmagát.

„Kedves Ottó! Mit szólsz hozzá, nem késtél el! Verseid jelenleg recenzióknak vannak, s amint megkapom, nekiülök, kikészítem őket. Mivel a hónap végén Zágrábba utazom, felkereslek, s akkor minden részletet megvitatunk. Elég nagy baj az, hogy Hváron hasznosabb dolgokkal töltötted el az idődet, s nem írtál verset. No, de most pótolhatod: adok neked két hetet, hogy két katonaverset írjál. És azokat mi fogjuk először közölni! Képzeld, micsoda szenzáció! Tolnai Ottó, a nagy civil, katonaverset ír! S akkor nem csak a Domi kötetében lesz katonavers. Elvégre miért irigyeljen ő téged? Sőt: van-e az integrált jugoszláv irodalomban olyan költő, aki még nem írt katonaverset? Azt hiszem, még Florika Stefan is írt, hogy a többiekéről ne is beszéljünk. Szóval, ülj neki, ha kéziratpapír kell, sürgönyözz, lesz az is. Hidd el, néha jobb egyenruhában lenni, mint civilben. Legalábbis ezt mondtam én, amikor

■
¹⁰ Gulyás József: Éjszakai feljegyzések, 1999 (2.). *Híd*, 2003. 9. 949.

katona voltam. Ebből a gyönyörűséges civil világból – a viszontlátásig ölel Tomán László. Válaszborítékot is küldök!”¹¹

Ha pedig valaki a Forum Könyvkiadót bírálta, vagy csak úgy tűnt Tománnak, hogy valami a pusztá létével annak egyeduralmát veszélyezteti, sebzett oroszlánként indult harcba. A Forum több vezetőjével együtt őt is különösen aggasztotta, amikor Szabadkán megindult az *Üzenet* című folyóirat. Gyakran homlokegyenest ellentétes kifogásokkal igyekezett bizonyítani, hogy nincs létjogosultsága. Egyrészt abba kötött bele, hogy miután most már három irodalmi folyóirata is van a vajdasági magyarságnak, „kérdés tehát, mi a különbség közöttük – hisz létjogosultságukat igazán csak a különbségek adhatják meg”. Másrészt viszont kifogásolta: „Szembetűnő ugyanis, hogy irodalmunk néhány jelentős alkotóját nem találjuk sem a szerkesztőbizottságban, sem az első szám munkatársai között, sem a lap következő számainak tartalmát bejelentő jegyzékben. Mindössze három-négy élvonalbeli írónk lépett az új folyóirat munkatársai közé.”¹² Sommásan megállapította, „A szépirodalmi rész szerzői csak azt adták, amit eddig is, máshol is olvashattunk tőlük”, a versekről pedig az is, hogy „epigonizmus és minden költői érték hiánya jellemzi őket”. Nem tetszett neki a könyvrovat sem, mert nem elég időszerű, a könyvek többsége szabadkai írók műve, a könyvrecenziót nem hivatásos kritikusok, hanem szépírók írják.¹³

Sok baja volt tehát Tománnak a szabadkai provincializmussal, amíg az újvidéki Forumban volt, de még több kifogása a Forum ellen, amikor már nem tartozott oda.

¹¹ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban, 1960–1964*. Zenta, 2013, VMMI, 288.

¹² Tomán László: Az *Üzenet* indulása. *Magyar Szó*, 1971. szeptember 4.

¹³ Tomán László folyóiratszemléi: Az *Üzenet* indulása. *Magyar Szó*, 1971. szeptember 4.; Az *Üzenet* második száma. *Magyar Szó*, 1971. október 16.; Az *Üzenet* novemberi száma. *Magyar Szó*, 1971. november 13.; Az *Üzenet* decemberi száma. *Magyar Szó*, 1971. december 18.; *Üzenet* 1972. 1. szám. *Magyar Szó*, 1972. január 29.; Az *Üzenet* februári száma. *Magyar Szó*, 1972. február 12.; *Üzenet* 1972. 3. szám. *Magyar Szó*, március 18.; *Üzenet* 1972. 4. szám. *Magyar Szó*, április 15.; Az *Üzenet* májusi száma. *Magyar Szó*, 1972. május 13.; Az *Üzenet* nyári kettős száma. *Magyar Szó*, 1972. június 24.; Az *Üzenet* 8–9. száma. *Magyar Szó*, 1972. augusztus. 19. A válaszok közül lásd Bodrogvári Ferenc: „Konzervatív” elmélkedés a kritikáról. *Üzenet*, 1972. 2. 75–79.; Kolozsi Tibor: Konzervativizmus, vagy valami más? *Üzenet*, 1972. 3. 139–145.

1991-ben Bori Imrével folytatott nyílt levelezést arról, hogy a *Híd* „már második éve nem emlékezik meg a vajdasági magyar irodalom ünnepéről, a sziváci Szenteleky-napokról”, viszont „arról sietett értesíteni olvasóit, hogy Toldi Éva Sinkó-díjat kapott”.¹⁴ Bori válaszlevelének kezdő sorai: „Elszomorítottál, mert látom, évi szabadságodat az esős időjárás miatt nem tudod a természetben tölteni, így az én szerkesztéspolitikám kérdéseivel foglalkozol.”¹⁵

1993-ban Szeli Istvánnal volt vitája.

„... több mint furcsa egyik irodalomtörténészünk ama megálapítása – még 1973-ból, tehát a kemény kommunizmus idejéből – mely szerint »egy Sinkó Ervin-i opus nem képzelhető el magyarországi talajon, mint ahogyan a *Puszták népe* írójának életműve sem jugoszláviai keretek között«. Sinkó és Illyés, az *Optimisták* és a *Puszták népe!*¹⁶ [...] Sinkó magyar nyelve nem jó magyar nyelv. Nem egy magyar író nyelve. Ahogy ő ír, az összeegyeztetetlen a magyar stílussal, magyar mondat szerkesztéssel, magyar nyelvhelyességgel. Íróról lévén szó, ez árul el róla legtöbbet, s mondja meg – azt hiszem, az etikai, politikai szempontú vizsgálatoknál is jobban –, ki volt Sinkó Ervin.”¹⁷

Tomán László 1991-ben vonult nyugdíjba. Ekkoriban nem csak számára dőlt össze egy világ. Előbb a *Napló* című, 1990-ben megindult „szabadelvű hetilap” munkatársa volt, majd amikor 2001-ben megindult az *Aracs*, annak szerkesztőbizottsági tagja lett.

A *Napló*ban ugyanazokat a mondvasínált kifogásokat sorolta fel a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének autonómiakövetelésével szemben, mint a „felvilágosult szerb nacionalisták”.

„A Vajdaság maga is autonóm tartomány, [...] igen furcsa helyzet alakulna ki: az egyik autonómiában létezne egy másik – még-

¹⁴ Adalékok a Híd történetéhez. A Híd levelesládájából. *Híd*, 1991. 9. 857–858.

¹⁵ Adalékok a Híd történetéhez. A Híd levelesládájából. *Híd*, 1991. 9. 857–859.

¹⁶ Tomán László: Sinkó Ervin meg hasonlításai, változásai. *Létünk*, 1993. 1. 81.

¹⁷ Tomán László: Sinkó Ervin meg hasonlításai, változásai. *Létünk*, 1993. 1. 87–88. A vita folytatását lásd Szeli István: Jelenségek. *Híd*, 1993. 4. 251–255.; Tomán László: Nyilatkozat. *Híd*, 1993. 7–8. 594.

pedig nemzeti kisebbségi – önkormányzat. Szinte képtelenség. [...] Csak azért, hogy a magyarság elkülönüljön más nemzeti-ségektől, melyekkel együtt él, nincs szükségünk autonómiára. Önmagunkat záránk szögesdrótok közé [...] A magyar autonómia eszméje már eddig is elég bajt okozott: szecesszionistának neveznek bennünket, magyarokat, mert úgy képzelik, hogy a magyar tartomány csak az első lépés lenne az elszakadáshoz vezető úton, a Magyarországhoz való csatlakozásban. Sokak szemében szeparatisták lettünk, mint a kosovói albánok, ez pedig – mint a kosovói példa mutatja – kényszerigazgatást, rendőralmat hozhat. Kell ez nekünk?”¹⁸

Az *Aracsban*, „a délvidéki magyarság közéleti folyóiratában” viszont elsősorban a kommunistákat ostromozta. Rovatának már címe is jellemző: „Ellenkezőleg!” A 2003. évi 2. számban például ezt írta:

„Illyés Gyula születésének századik évfordulójára emlékezett a *Híd* 2002. évi 11–12. számában. Mivel a főszerkesztőnek az 1983. évi Illyés-ellenes cikke óta nem illik foglalkoznia a nagy magyar íróval, középiskolásokat kért fel, hogy elemezzék Illyés *Egy sápadt nő egy kis szobában* c. versét. Nem ám az *Egy mondat a zsarnokságról*-t! Az ilyen megemlékezés méltó a *Híd*hoz és hagyományaihoz.

A fentiekhez kapcsolódik Bori Imre felelős és főszerkesztő interjúja, amelyet a *Magyar Szónak* adott (2000. december 29.). »A *Híd* visszanyerte régi fényét, talán tekintélyét is« – mondta dr. Bori Imre akadémikus, miként a lap munkatársa nevezi a főszerkesztőt. Nem lehet tudni, melyik fényre gondolt az akadémikus: arra-e, melyben Mayer Ottmárék idején »fénylett«, vagy arra a tekintélyre, amelyet akkor »élvezett«, amikor Steinfeld Sándor vagy Olajos Mihály pártmunkások szerkesztették. Mindenesetre egy dologra igazi fény derült. Meg kell csak nézni a folyóirat fent említett számát, amelyben – a középiskolásokon kívül – elsősorban az újvidéki Magyar Tanszék tanárai jeleskednek írásaikkal, szám szerint tízen – akiknek műveit egyébként a »régis fényét visszanyert« folyóirat minden számában megtaláljuk, mintha a tanszék folyóirata lenne, a

■

¹⁸ Tomán László: Autonómia vagy együttélés. *Napló*, 1994. május 11.; 1994. május 18.

többi munkatárs – közöttük egy új név sincsen – a folyóirat legtöbb számában viszontláthatja szellemi termékét. Na és itt van Fehér Kálmán verse is, de ezúttal nem Titót dicsőíti vagy siratja, hanem Cs. Simon Istvánt köszönti fel.

Jubileumot ünnepelt az Újvidéki TV magyar szerkesztősége, fennállásának 35. évfordulóját. Ez azonban nem volt a vajdasági magyarság ünnepe is. Ennek a tévének a magyar nyelvű műsorait ugyanis még mindig azok az emberek készítik – kevés kivétellel –, akik végigszolgálták mind a kommunista, mind a miloševići rendszert, s ami ennél is rosszabb: tehetéstelenek, nem valók a kamera elé, beszélni nem tudnak, viselkedni nem tudnak. A vajdasági magyarságra nézve igazi csapás az Újvidéki Tévé magyar nyelvű műsora.”¹⁹

És így mindhalálig. Illetve még tovább is. 2008. májusában adta át írását a *Létünk* szerkesztőségének Vajda Gábor könyvéről,²⁰ amely még tőle is kritikusabb hangot ütött meg a vajdasági magyarság második világháború utáni szellemi állapotait illetően. Ennek ellenére – vagy talán éppen ezért? – Tomán cikke,²¹ mint azt a szerkesztő megjegyzi „erősen polemikus jellegű – egyértelműen negatív bírálóat. A szerkesztőség a kialakuló vita eshetőségét is mérlegelte.”²² Vitára azonban már nem kerülhetett sor. Mielőtt a szöveg megjelent volna, Tomán László júniusban meghalt, júliusban pedig Vajda Gábor is elhunyt. Az átértékelés további feladatai immár másokra várnak.

¹⁹ Tomán László: Ellenkezőleg! *Aracs*, 2003. 2. 28–30.

²⁰ Vajda Gábor: *Az autonómia illúziója. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete, 1972–1989*. Szabadka, 2007, Magyarságkutató Tudományos Társaság.

²¹ Tomán László: Eszme- és irodalomtörténet: elfogultság és egyoldalúság. *Létünk*, 2008. 3. 95–116.

²² Bence Erika: Szerkesztői jegyzet és lektori vélemény. *Létünk*, 2008. 3. 116–118.

■ ■ ■

■

■ ■ ■

■■■ INTERJÚ ■

Szabadkozott, amikor azt mondtam, szubjektív interjút szeretnék készíteni Önnel. Gondolja, hogy az ember elmenekülhet a szubjektivitástól?

A személyes hangot semmiképpen sem lehet elkerülni sohasem, akkor sem, ha az ember kritikát ír, vagy könyvet szerkeszt, az magától adódik. Én viszont a személyes mozzanatokon és a mozzanatok elkerülésén inkább azt értem, hogy nem szeretnék élő emberekről, sőt még halottakról sem beszélni, és nem szeretnék önmagamról beszélni, mert véleményem szerint az ma is és holnap is mellékes dolog. Úgy érzem, hogy inkább szolgálója vagyok ennek az irodalomnak és ennek a kultúrának, mintsem alanya. Ezért sohasem igyekeztem sem szerkesztői, sem kritikusi működésem alatt bármilyen szubjektív mozzanatot előtérbe helyezni. Más a versírás, de hát az már úgyszólván a múlté.

Ami az eszmélésemet illeti, hát azt elég nehéz meghatározni, szinte lehetetlen időben rögzíteni, inkább azt mondanám, hogy amióta többet tudok önmagamról – iskoláskorom óta –, valahogy kulturális környezetben éltem, nevelkedtem, növekedtem, és egész biztos, hogy azoknak az iskoláknak köszönhetek sokat, amelyekbe jártam, kezdve az egykori és nagyon régen megszűnt újvidéki beltéri katolikus iskolától egészen a tanárképző főiskoláig. Mivel magam is eredendően pedagógus voltam – ezt nem azért mondom, mert pártos vagyok és a pedagógus szakmát vagy foglalkozást akarom dicsérni –, rámutatnék egy mozzanatra, amely valószínűleg minden ember életében rendkívül lényeges, és mégis mindenki elfeledkezik róla. Az iskola, a tanítók, a tanárok hatása, neveket nem is akarok említeni, de már a középiskolában is – középiskola alatt a régi gimnáziumi rendszert értem, egytől nyolcig –, voltak olyan tanárok, akik nemcsak rám, hanem másokra is egy életre szóló hatást gyakoroltak, többek között Bori Imrére is, aki mindig azt vallja, hogy az egyik középiskolai tanára olyan nagy hatással volt rá, hogy szinte erre a pályára utalta.

A Tanárképző Főiskolán például mit tanult B. Szabó Györgytől?

Mindent. Egy kis irodalmat, egy kis emberi magatartást, még akkor is, ha sokszor nem értettünk egyet, de azt hiszem, hogy voltak olyan lényeges találkozási pontjaink, amelyekben szó nélkül, említés nélkül is egyetértettünk, csak tudtuk egymásról, hogy mit gondolunk. És ma is sokszor azon kapom magam, hogy arra gondolok, mit szólna ő ehhez vagy ahhoz, ami történik velünk és körülöttünk, vagy amit teszek, vagy amit teszünk.

Sokat olvashattunk már annak a nemzedéknek a fellépéséről, amely először az úgynevezett áprilisi Hídban nyilatkozott meg, került a közönség elé. Bori Imre úgy emlékszik,²³ hogy 1951-ben ön vetette papírra a nemzedék programját...

Nem, nem, rosszul emlékszik...

Ön hogy élte meg ennek a nemzedéknek az összeállását?

Nagyon nehéz itt nemzedékről beszélni, és nem is beszélnek nemzedékről. Mi akkor legalábbis nem tartottuk magunkat nemzedéknek, csak később lett nagyon divatos szó az, hogy nemzedék, és csináltak belőle fétist. Mi egyszerűen néhányan körülbelül ugyanazt gondoltuk az irodalomról, a kultúráról, a valóságról, és valószínűleg a véletlennek köszönhetjük azt, hogy alkalmunk nyílt a *Híd* 1950. áprilisi számában először megjelentetni az írásainkat. Persze nem mindenkire vonatkozott az, hogy először, például Fehér Ferenc már előzőleg is megjelentetett a *Híd*-ben. Az inkább olyan indulás volt, nem voltunk egy nemzedék, hisz megjelent Juhász Gézának is az írása, aki jóval előttünk futott, és voltak fiatalabbak is, például a megboldogult Poros Anci, aki akkor éppen tanítóképzős volt, talán első vagy második, szó sem lehet nemzedékről. Aki azt mondja, hogy mi mint nemzedék jöttünk, mentünk, nem akarom azt mondani, hogy győztünk, ugye, az téved. Csak egy későbbi – mint az előbb mondtam –, fétisnek az áldozata. Különben később is meglátszott, hogy sohase tartottunk össze, mint nemzedék. Összetartottunk – már aki –, mint barátok, mint azonos gondolkodásmódú, azonos véleményen levő egyének, írók vagy irodalmárok, vagy hasonlók, de – én legalábbis – sohasem tartottam magunkat nemzedéknek.

Az önök után fellépő csoport legtöbb tagja hasonlóan vélekedik, tehát, hogy nem lehet nemzedékről beszélni. Viszont ha a tényeket nézzük, néhány olyan időszakot tapasztalhatunk a jugoszláviai magyar kultúrában, amikor kifejezetten élesek voltak az ellentétek, és azok mindig nagyobb számú új író egyidejű fellépésével esnek egybe. Ön szerint, mostani szemmel nézve, szükségszerűek voltak ezek a kemény konfliktusok, nem lehetett volna meglenni nélkülük?

²³ Lásd a Bori Imrével készült interjút a 106. oldalon.

Biztos, hogy lehetett volna, ha a volna nem volna. De abban az időszakban, azokban a hónapokban, években, amikor mindaz történt, ami történt – kb. 1950-től 1951–1952-ig, 1953-ig –, ezeket az összeütközéseket nem lehetett elkerülni. Mert – megint csak nem akarok neveket mondani, mert élő emberekről van szó – azok, akik akkor szembeszegültek mindazzal, amit mi hoztunk az irodalomba, azok nem tudták elképzelni, hogy másképp lehet gondolkodni. Hogy másképp lehet írni. Hogy másképp lehet vélekedni, mint ők. Amikor mi megjelentünk, amikor az írásaink megjelentek, az ő fölháborodásuk szükségszerűen nyilvánult meg abban, hogy ellenszegültek, ellenünk foglaltak állást, ellenünk írtak. Mi természetesen legszívesebben elkerültük volna az összeütközést. Miért? És az okos emberek, a nagy írók, azok nem is szegültek szembe velünk. Herceg János, Majtényi Mihály soha ellenünk egy szót nem szólt. Sőt. Herceg János volt az első, aki a nagy összeütközések és az elhallgattatás után például engem fölkarolt... Majtényi Mihály fölkarolta Fehér Ferencet, de engem is támogatót, noha nem olyan nyíltan. Csak azok, akik dogmatikusok, szüklátókörűek, korlátoltak, azok szegültek szembe velünk. Nyíltan is, titokban is. Sőt, ma sem mentesek ezektől az előítéletektől, amikor egészen más a helyzet.

Tehát akik irodalmon kívüli eszközökkel igyekeztek az irodalomra hatást gyakorolni...

Most részben elismételte az én szavaimat, amelyeket 1951-ben írtam a *Bűnös irodalompolitika* című, akkor nagyon hírhedt cikkemben, amiben kimondtam, az irodalmon kívüli tényezők beavatkoztak irodalmunkba. Az ellen tiltakoztam, hogy nemcsak nem írók, hanem írók is nem irodalmi fegyverekkel és eszközökkel beavatkoztak például ebbe a vitába, amelyet a *Bűnös irodalompolitika* váltott ki. Az egyik író meg is mondta, hogy nem az irodalom választ el bennünket, hanem a világnézet. És igaza volt.

Mikor került a Kiadóhoz és milyen munkakörbe?

1961. szeptember elsején léptem be szerkesztőnek a Forum Könyvkiadóba. Steinitz Tibor akkori főszerkesztő kért föl, hogy fogadjam el ezt a munkát. Tulajdonképpen Juhász Géza távozása után üresedett meg egy szerkesztői munkahely, azt töltöttem be.

Volt valamilyen reszortja?

Akkor még nem volt ez annyira elválasztva, mint ma, habár ma sincs éles határvonal a szerkesztők munkája között. Mint mondtam, Juhász Géza munkakörét vettem át, tehát a jugoszláviai magyar irodalom szerkesztését, ami azzal járt természetesen, hogy sokféle műfajjal kellett foglalkoznom, sokféle generációhoz tartozó emberek műveit szerkesztem, tehát nagyon-nagyon sok mindennel kellett foglalkoznom. Ezt aztán néhány évvel később részben bővítettük, részben szűkítettük. Attól is függött, hogy kik voltak a Kiadóban, ki volt a főszerkesztő, ki jött, ki ment a szerkesztők közül, és sokszor bizony be kellett ugranom Hemingway-könyvet szerkeszteni az export-kiadványaink közül, vagy Werfelnek a *Musza Dagját* vagy tankönyvet. Nagyon sok tankönyvet szerkesztettem, mert mielőtt megalakult volna a Tankönyvkiadó, részben a Forum jelentette meg a tankönyveket. Nem csak irodalmi tankönyveket szerkesztettem. Örökké büszke leszek arra, hogy Bori Imre, Szeli István kitűnő, modern tankönyveit is én szerkesztettem, amelyekről az egész magyar kulturális közvélemény elismerően nyilatkozott. Ezenkívül földrajz, fizika, számtan tankönyvet is kellett szerkesztenem, tehát föl kellett frissítenem az egykori középiskolai ismereteimet is.

A munka irodalmi részét tekintve milyen elveket igyekezett érvényesíteni, voltak-e elképzelései, amelyeket szeretett volna keresztülvinni?

Aki egy kiadóban dolgozik, annak tudnia kell, hogy sohasem csinálhatja csak azt, amit szeret. Mert egy olyan kiadó, amilyen a Forum, szükség-szerűen az egész jugoszláviai magyar irodalom kiadásával foglalkozik. Tehát amikor én idekerültem, szerkesztenem kellett olyan írók műveit is, akikkel nem értettem egyet, akikkel a műveit nem tartottam első vonalbeli műveknek, de mivel ez volt a feladatom – ezt egyszer B. Szabó György nagyon jól megírta –, ezt meg kellett csinálnom, mert más nem csinálhatta és a Forum nem lehetett soha és ma sem kizárólagos kiadó. Később, amikor többen voltunk szerkesztők, akkor bizonyos differenciálódás beállt, és ma is az a helyzet, hogy tulajdonképpen minden szerkesztő azokat a könyveket szerkeszti, amelyek hozzá közel állnak.

Melyek voltak azok a könyvek?

Erre nagyon nehéz lenne válaszolni. Épp a napokban csináltam egy kimutatást, hogy a múlt évvel bezárólag 286 könyvet szerkesztettem. Nagyon nehéz lenne ezek közül kiválasztani azokat, amelyek közel állnak hozzám,

de én inkább írókat mondanék, azt, hogy kik azok az írók, akik közel állnak, álltak hozzám, és akiknek a könyveit nagy örömmel és élvezettel szerkesztettem, népszerűsítettem. Ezek Herceg János elsősorban – akinek már évek óta állandó szerkesztője vagyok –, Bori Imre, akinek nagyon sok könyvét szerkesztettem, Németh István, akinek a gyerekkönyve és az első két könyve kivételével szinte minden könyvét én szerkesztettem. Van még néhány ember, akinek a könyvét én gondoztam ez alatt a huszonnégy év alatt, amióta a Forumban vagyok.

Meglehetősen szigorú kritikai véleménye volt az irodalomról mindig is. Vajon egy kis nemzetiség kultúrájában mi a nagyobb veszély, ha nem elég szigorú a kritika és sok a sallang, sok a nem irodalom, vagy pedig ha szigorú a kritika, és mindent kezdettől fogva elfojt. Dilemma ez egyáltalán?

Nem dilemma. Szerintem egy kis nemzetnek vagy kis nemzetiségnek is csak egyféle irodalma lehet. Csak jó irodalom van. Nagyon jól mondta, hogy én a kritikáimban és szerkesztőként is igyekeztem mindig eléggé szigorú mércét alkalmazni. Ez sokszor visszafelé sült el, mert sokan megharagudtak rám, de azt hiszem, hogy nem lehet másképp. Persze megalkuvás mindig van, sohasem kerülhet el száz százalékban. Az előbb erre már utaltam, a Forum jellegéből adódik. Viszont amit szerkesztettem, azt igyekeztem mindig a nálunk alkalmazható lehető legmagasabb mércék szerint végigcsinálni, és azt hiszem, hogy ez sikerült is többé-kevésbé. Nem mondhatom, hogy egyetlen olyan könyvet is kiengedtem volna a kezemből, amely később megbukott volna, vagy nagyon rossznak tekinthettem volna. Voltak persze kevésbé sikerült vállalkozásaink, de mindennek valami oka volt, hogy ez így történt.

Visszatérnék az előbb említett nevekhez. Persze, csak elfeledkeztem Szirmai Károlyról, akinek nemcsak szerkesztője voltam, hanem atyai jóbarátomnak tekintettem, és akinek az irodalmi elvei, szerkesztői elvei – ugye, a *Kalanyának* volt évekig szerkesztője – úgyszólván beépültek az én szerkesztői elveimbe. Ugyanez vonatkozik Szenteleky Kornélra is. Arra is mindig büszke leszek, hogy a háború után én voltam az első szerkesztő, aki Szentelekyt adott ki. Halálának 30. évfordulójára, 1963-ban Herceg Jánossal válogattunk két kötetnyi Szenteleky-írást. Ezzel tulajdonképpen megtörtük a jeget. Nem tudom, mennyire ismeretes az, hogy Szentelekyvel szemben bizonyos főntartások voltak minálunk, kispolgárnak nevezték, polgári irodalomnak az irodalmát, elmarasztalták az ó couleur locale-elméletét is, és '62-ben, alighogy idekerültem a Forumba, és közeledett az évforduló

– halálának harmincadik, születésének hetvenedik évfordulója – akkor jónak láttam Herceg Jánossal – aki jó barátja és munkatársa volt – megcsináltatni azt a válogatást, amelyik tulajdonképpen a fölszabadulás utáni első Szenteleky-kiadásunk volt. Az említett kétnyelvű kiadvány egy későbbi dolog, az egy alkalmi kiadvány volt, részben a Szenteleky tanáccsal, részben a külai érdekközösséggel együtt adtuk ki. Velünk csináltatták a válogatást, ami tulajdonképpen az első kétnyelvű Szenteleky-kiadvány volt, egyébként ennek is elég nagy és jó visszhangja volt.

Hogy újra a kritériumokról beszéljünk, azt hiszem, hogy rossz könyveket, gyöngé könyveket nem szabad kiadni. Ebben én eléggé határozott vagyok, és nem tudom, hogy bárki találna-e azok között a könyvek között, amelyeket én szerkesztettem, olyant, amelyet mint kritikus elmarasztalnám. Biztos, hogy voltak kevésbé sikerült könyvek, mint mondtam, de egyik sem annyira, hogy elmarasztalnám, vagy amelyet recenziaként nem ajánlanék kiadásra. A Forumban megjelentek gyöngébb könyvek, amelyeket nem én szerkesztettem, és amelyekről az a véleményem, hogy nem kellett volna megjelenniük. Tehát egy ilyen környezetben, és egy ilyen kis nemzetiségben is, mint a mienk, el kell kerülni a gyöngé könyvek kiadását, mert helyettük esetleg egy jó könyv nem jelenik meg, lévén az anyagiakról mindig szó, ugye...

Természetes, hogy mindig is a legjobb könyvet igyekezett kiadni, de az új irányzatok hogyan befolyásolták ezt?

Minden változik és mindenki változik, természetesen én is változtam, de minden önelégültség nélkül azt mondhatnám, hogy ez tulajdonképpen csak a tökéletesedés jele. Tehát amint az ismereteim bővültek, igyekeztem a kritériumaimat is tökéletesíteni. Talán sikerült elkerülnöm a mai napig is a divatmajmolást, próbáltam mindig azokat az értékeket összefogni és érvényesíteni, amelyek mindig megállják majd a helyüket. Érdekes módon a '60-as évek elején, amikor megindult a *Symposion*-sorozat, én voltam a *Symposion*-sorozat első szerkesztője. Tehát ami új irányzatnak számított abban az időben, fölkaroltam és vittem, ameddig a körülmények lehetővé tették. Később is természetesen – amíg a körülmények megengedték –, pártoltam a *Symposion*-kört, magát a folyóiratot és munkatársait.

Ugyancsak fölkaroltam rögtön az elejétől fogva a kezdő írókat, attól eltekintve, hogy a *Symposion*hoz tartoztak, vagy nem tartoztak a *Symposion*hoz, ami kockázattal jár természetesen, de mindig híve voltam annak, ami új, annak, ami fiatal, és véleményem szerint mindig is támogatni kell, mindig pártfogolni kell a kezdő írókat. Hogy aztán mi lesz belőlük,

azt megmutatja majd a jövő, de az induláskor okvetlenül támogatásra szorulnak.

Két nagy összecsapásról beszélnek általában a jugoszláviai magyar kultúrában, az egyik volt az áprilisi Híd megjelenése, a másik pedig a Symposion-nemzedék fellépte. Véleménye szerint az ön nemzedéke tanult-e azokból a hibákból, amelyeknek a következményeit a saját bőrén érezte?

Nézze, ez eléggé kényes téma, mert megint csak azt kell mondanom, amit mondtam, hogy a mi nemzedékünk tulajdonképpen nem volt nemzedék. És azt hiszem, hogy a *Symposion* körüli összeütközésekben sem játszott a mi nemzedékünk szerepet. Azok, akik a *Symposion*-nemzedékkel szembeszegültek, azok tulajdonképpen ugyanazok voltak, akik bennünket is megpróbáltak annak idején megállítani és elgáncsolni. Úgy hogy az áprilisi Híd gárdája, kezdve Bori Imrével, támogatták a *Symposion*t. Nem volt soha összeütközés közöttünk és a *Symposion* között. Voltak bizonyos személyes nézeteltérések, vagy a *Symposion*-nemzedék némely tagjával esetleg nézetkülönbségünk, de ez sohasem volt nemzedéki különállás, és ez sohasem volt – a mi részünkről legalábbis – frontális szembehelezkedés a *Symposion*nal.

Beszélgjünk a Forum Könyvkiadó sajátos helyzetéről. Érdekes-e gondolkodni azon, hogy ha a Vajdaságban több könyvkiadó lenne, hogyan hatna ez a könyvkiadásra?

Több könyvkiadó van most is, ott van az Életjel, Szabadkán... Évek óta nem jelentéktelen könyvkiadást végez. De szerintem nem azért, mert nemzetiség vagyunk, hanem főleg az anyagiak miatt jó, hogy van egy erős könyv- és lapkiadónk, mint amilyen a Forum. Mert mi sohasem voltunk kizárólagosak.

A Forum Könyvkiadó sohasem volt kizárólagos, mi helyet adtunk mind a legfiatalabbaknak, tehát a kezdő íróknak, mind az avantgárd irodalomnak – értve ez alatt mondjuk a *Symposion*t –, mind pedig az idősebb vagy öreg – irodalmi szempontból mondhatnám konzervatívabb – íróknak is. Nálunk helyet kapott Tolnai Ottó is és Laták István is, Gion Nándor is és Löbl Árpád is, Bori Imre is és Debreczeni József is, Dér Zoltán is és Bányai János is. Tehát nem érezhette meg senki azt, hogy csak egy kiadó van, azért, mert a kiadón belül is több véleményen levő szerkesztő van, és mindannyian és mindig tudatában voltunk ennek a helyzetnek.

És annak is, hogy esztétikailag nem lehetünk kizárólagosak. Ez a mai napig is érvényesül, ez az egyik fő jellemzője a könyvkiadó munkájának.

Természetesen voltak, vannak, és valószínűleg lesznek is bizonyos nézeteltérésekből eredő hibák. Biztos az is, hogy néha talán az esztétikán, az esztétikai kritériumokon kívül eső szempontok is kapnak kisebb vagy nagyobb teret. De ezek sohasem döntőek. Egy-két könyv megbukhat ezen, megtörténhet az, hogy egy-két kézirat nem jelenik meg könyv alakjában, de ez szórványos jelenség, nem jellemző, és ez nem lényege a Forum Könyvkiadó munkájának. Ez egy belső harcból, egy adott helyzetből ered, ami szinte elkerülhetetlen, és aminek esetleg később következményei lesznek, de szerintem minden hibát helyre lehet hozni. Nagy baj lenne, ha akárcsak még egy ilyen erős kiadó lenne. Nem is lehetne, ezzel legyünk tisztában. Anyagiak miatt nem lehet, mert ha valami áldatlan, akkor a könyvkiadók helyzete áldatlan minálunk, Vajdaságban és általában egész Jugoszláviában. Nem tudom elképzelni, hogy mi történne, ha megoszlna az a társadalmi támogatás, amelyet a Forum kap, és amely nélkül nem is működhetne.

Hogyan emlékszik vissza az Üzenet-vitára?

Arra gondol, amikor az *Üzenet* megindult és én a *Magyar Szóban* megjelentettem a kritikáimat?

Igen, egymás után, és Kolozsi is viszont...

Ugyanazt gondolom ma is, amit akkor gondoltam. Azt hiszem, hogy az idő nekem adott igazat. Nézze meg az *Üzenetet*, amelyet én nagy figyelemmel és érdeklődéssel olvasok el minden hónapban. Azt hiszem, hogy amitől én akkor félttem, az megtörtént, ma is megvan. Tehát egy eléggé provinciális, sokszor a dilettantizmusba torkolló irodalom az, ami ott van, eltekintve attól, hogy néhány jelentős munkatársuk is van mind külföldön, mind belföldön. Valójában úgy látszik, hogy az ilyen jellegű folyóiratok, mint az *Üzenet* vagy a *Híd*, kissé túlhaladott formák már. Nézze meg a *Hidat*, az utóbbi néhány éve megjelenő számainak nagyon sok válságjele van. Az *Üzenet*nél ez állandóan megvan, úgy látszik, nem vagyunk annyian, hogy két, sőt három – itt a *Symposion* is, ugye, a *Létünk* a negyedik – folyóiratot megtöltsünk. Én az utóbbi időben például azt veszem észre, hogy az *Üzenet*ben az eredeti szépirodalom teljesen elsorvadt, egy-egy költőnek a verseit közlik, amelyeket valahonnan az asztalfiók mélyéből szednek elő. A műfordítások terén – amit nagyon művel és ápol az *Üzenet* – leginkább igen gyenge költők jelennek meg,

és írók és fordítók is. Ami érdekes náluk, az a hagyományápolás, amit egész jól csinálnak. A kritikai rovatuk, ami nem kritikai rovat, inkább könyvismertetés, az számszerűleg erős, de minőségben elég gyenge, mert néha olyan írások is megjelennek, amelyek alig ütik meg a középiskolai színvonalat. Tehát nem dicsekedhet valami nagyon erős kritikai rovattal, csupán annyiban jó, hogy valóban változatos, sok ember sok könyvről ír, és így lehet tájékozódni, de egyébként az értékei nem jelentősek.

Említette, hogy gyenge a szépirodalmi rész. Általában hogyan lehetne a szépirodalmat támogatni? Segítenek a pályázatok?

A pályázatok eddig nagyon sokat segítettek. Most azonban elértünk egy olyan ponthoz, ami azt mutatja, hogy hiányoznak a friss erők. Szinte mindenki részt vett a Forum eddigi regénypályázatain, szinte mindenki részt vett, aki regényírással foglalkozott vagy foglalkozni kíván. Az eredmény azonban egyáltalán nem ragyogó. Ezt a megjelent könyvek, a befutott kéziratok mutatják, és a résztvevők számának állandó csökkenése is. Nem akarom azt mondani, hogy ez kissé irodalmunk pangásának a jele is, mert ez állandóan változik, hullámzik. Többé-kevésbé van egy standard mennyiség és színvonal, de valószínűleg változtatni kell valamit. Talán nem is regényekre kellene pályázatot kiírni, ha egyáltalán ki kell írni pályázatot valamire. Úgy látom, hogy a szépirodalom már főleg csak a szépírókat érdekli. Nem a mi helyzetünkől indulok ki – mert a mi helyzetünk egy... az egy... szinte gettó-helyzet –, hanem a magyarországit szemlélve is látszik, hogy a szépirodalom mind kisebb és kisebb területet foglal el, mind kevesebb és kevesebb helyet követel meg magának a könyvkiadásban, a folyóiratokban, az olvasóknál. Tudniillik, olyan időket élünk, amikor úgy látszik az embereket nem a fikció érdekli annyira, tehát nem a szépirodalom, nem a regények, nem a versek, nem a romantika, nem a kísérletek, hanem a valós élet. Tehát a múlt, a történelem és a jelen. A Forum is ebben az irányban próbál tenni. Nagyon nehéz, mert sajnos ez alatt a négy évtized alatt mi csak írókat neveltünk. Publicistát szinte egyáltalán nem neveltünk. Nincs egy nagy, kimagasló újságírónk már, főleg nem a fiatalok között. Úgyhogy itt bajok vannak. Bajok vannak abban is, hogy a társadalomtudományokban nem neveltünk föl elég tollforgató embert. Ma nagyon nehéz olyan embert találni, aki a kiadónak, de akár egy folyóiratnak is, társadalomtudományi tanulmányt vagy könyvet írna. Vagy közgazdasági dolgokkal foglalkozna, ami ma rendkívül izgalmas. Ez szerb, horvát, szlovén vonalon nagyszerűen megy, jobbnál jobb könyvek jelennek meg. Mi fordítót sem találunk, hogy eze-

ket a könyveket átültessék magyarra, mivel erre még Magyarországon is lenne érdeklődés. Valahol mi rosszul irányítottuk a káderpolitikánkat és az iskolapolitikánkat. És ez megbosszulja magát, nem tudom, hogy ez mit hoz majd a jövőben, egyszerűen nem tudom elképzelni.

Arról beszéltünk, hogy az embereket a múlt érdekli...

Fejezzük be lassan...

Mégiscsak fejezzük be személyes kérdéssel. Itt dolgozik évtizedek óta a kiadóban és – ahogy szokták mondani – mégsem „csinált magának” könyvet. Miért? Vannak-e egyáltalán terveik, hogy könyvet kiadjon?

Egyszer egy fiatal író nagyon kíváncsi volt a verseimre, és odaadtam neki egy dossziéban. Megkérdezte, hogy miért nem lesz ebből könyv. Úgy próbáltam neki megmagyarázni, hogy én általában eléggé szemérmes ember vagyok, és nem szeretek a személyes dolgaimmel előhozakodni. Ez az egyik oka annak, hogy nem jelentettem meg meg verseskötetet, hogy nem „nyújtottam be” a kiadónak, ahol dolgozom, de valószínűleg azért is, mert körülbelül tisztában vagyok, hogy ezek nem olyan versek, amelyek kötetbe kíváncsoznak, vagy olvasói igény támadna irántuk. De nem is nagyon érek rá ilyesmikkel foglalkozni. Persze le kellene ülni és sok mindent meg kellene írni, és lehet, hogy egyszer írni is fogok valamit, nagyobb tanulmányt mondjuk Szirmai Károlyról vagy Herceg Jánosról, akinek az összegyűjtött elbeszéléseit most rendezem sajtó alá. Amikor a riporter, akivel beszélgetek, belépett a szerkesztőségi szobámba, épp az első kötet kéziratát véglegesítettem, hogy átadjam a műszaki szerkesztőknek. Szirmai Károly és a halál, vagy Herceg János elbeszéléseinek alakjai, ez olyan izgalmas téma, amelyről nem egy könyvet lehetne és kellene írni, hanem amelynek egy életet lehetne szentelni. Például, ha ez a három kötetnyi Herceg-novella tavasszal megjelenik, kimeríthetetlen bánya lesz. Személyek, jellemek, alakok százai és százai sűrögnek-forognak Herceg novelláiban, nincs két azonos alakja a többszáz novellában. Talán egyszer majd rászánom magam, hogy Herceg János alakjairól írjak. Vagy Szirmai Károly és a halál. Én egyszer írtam egy tanulmányt Szirmai Károly vízióiról, de külön téma a halál megjelenése Szirmai novelláiban. Ő írt egyszer egy tanulmányt Kosztolányiról, mint a halál költőjéről. Hát azt hiszem, ha Kosztolányi volt a halál költője, akkor Szirmai volt a halál novellaírója.

■ ■ ■ UTASI CSABA ■

Utasi Csaba (Vörösmart, 1941. január 15. – Újvidék, 2010. szeptember 1.) tanár, irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. Az általános iskolát szülőhelyén, a gimnáziumot Újvidéken végezte. Az Újvidéki Egyetem Bölcsészkarának Magyar Tanszékén diplomázott 1963-ban, ott is doktorált 1983-ban (*A Kalangya története*). 1965-től a Forum Könyvkiadó szerkesztője, 1972-től a Magyar Tanszéken a XX. századi magyar irodalom tanára volt, emellett 1983–1987-ig a Magyar Nyelv- Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének igazgatója, 1987–1989-ig a Bölcsészkar dékánhelyettese. 1972–1974-ig az *Új Symposion* felelős szerkesztője.

1982-ben *Híd*-díjat, 1983-ban Szenteleky-díjat kapott.

Kötetei: *Tíz év után* (1974); *Vonulni ha illőn...* (1982); *Irodalmunk és a Kalangya* (1984); *Vér és sebek* (1994); *Csak emberek. Ötven vers, ötven kommentár* (2000); *Mindentől messze. Esszék, tanulmányok* (2002); *Ráadás* (2007).

Az interjú 1982. december 21-én készült Újvidéken. Részlete elhangzott az Újvidéki Rádió *Együtt* című műsorában 1983. január 3-án. Megjelent az *Új Symposion* 1983. évi 215. számában és Utasi Csaba *Vér és sebek* című kötetében.

■■■ PORTRÉ ■

Utasi Csaba is azok közé tartozott, akiknek egy Krleža-fordítás¹ jelentette a belépőt a jugoszláviai magyar irodalomba. Pályáján mindvégig gördülékenyen haladt, amihez a körülmények is hozzájárultak. B. Szabó György írta 1962. június 18-án Sinkó Ervinnek:

„Fokozatosan hozzá kell fognunk előbb-utóbb a szakemberek »teremtéséhez«, elsősorban a fiatalok megnyerésével. Bányai, Tolnai, Bosnyák, Utasi valamennyien kedvet éreznek a munkához, szeretnének a tanszéken maradni, helyünk van, előre kell gondolnunk néhány esztendővel. Jó anyag, komoly segítséget jelentene. Velük a foglalkozást már most meg kellene kezdeni, irányítani őket egy-egy terület bejárására, biztosítania harmadik fokot és az ösztöndíjukat.”²

Az év őszén pedig, amikor ismét megindult az *Ifjúság* hetilap, benne a *Symposion* rovat 29. számával, az új szerkesztőségnek már Utasi Csaba is tagja volt Bányai Jánossal, Bosnyák Istvánnal, Domonkos Istvánnal és Gerold Lászlóval együtt.³ A *Híd*ban is először egy fordítással mutatkozott be.⁴ Az útkeresés nehézségei csak akkor mutatkoztak meg, amikor saját gondolatait kezdte kifejteni.

„Minden költő vulkánikus jelenség. Több ezer évre visszanyúló, tudatában már ködössé szürkült múltat hordoz magában, hogy alkalomadtán egy csésze tea, vagy egy soha nem látott ismerős is föltéphesse krátere mélyeit, ahonnan mindent olvasztó és a Mindenbe beleolvadó líra látványa zuhog elő. [...] A ritmusok sámánja bűvös szavakat mormol, hogy a közelgő aratásra, vagy a fenyegető veszély elhárítására összpontosítja a törzs ösztönös erejét. A történelmi korok költője – aki a gének specifikus találkozásának köszönheti intenzív valóságérzetét, szenzibilitását, tehetségét, de akinek tudattartalmait végső fo-

¹ Miroslav Krleža: Irányzatosság a művészetben. *Symposion*, 1962. január 18. 5. sz.

² Sinkó Ervin levelezése. 2. [köt.] 1945–1967. Budapest, 2006, Argumentum, 192–197.

³ Bosnyák István: *Politikai symposion a Délvidéken. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége*. 1. köt. Újvidék, 2003, JMMT, 105.

⁴ Zoran Pavlović: Egy művészet sorsa. Gondolatok a francia festészeti kiállítás kapcsán. *Híd*, 1963, 3, 323–332.

kon mindig társadalmi hovatartozása determinálja – alkotás közben mindig ezt az ősi erőt jelentő kompakt együvértartozást álmodja vissza tudatalattijában. [...] A költő, ha érzéseinek körhullám-terjedését percipálja, közel érzi magát az örökös pszichikai harcok végső céljához, az önmaga horizontjait szüntelenül tágító kiteljesedéshez.”⁵

De hol az „együvértartozás visszaálmódásának” alapja, a közösség?

„Irodalmunk mindennapjait döntően befolyásolja, hogy a jugoszláviai magyarság létszáma alig haladja meg a félmilliót, s hogy zömmel még ma is falusinak tekinthető – a falusi élet minden izlésbeli elmaradottságával, földközelségével egyetemben. Voltaképp tehát nincs olvasóközönségünk, mely beleszólna ügyeinkbe. Könyveinket néhány százan olvassák, s aztán legfeljebb megírják a *Könyvbarátok Híradójának*, hogy kik a kedvenceik. [...] Az alapvető probléma abban van, hogy egy-egy hosszabb és alaposabb kritikai szövegre sohasem érkezik válasz: kritikánk kritikátlan marad [...] a kritikust még makacsabb, keservesebb csend övezi, mint íróinkat. [...] egész szellemi életünk kisebb-nagyobb lemaradást mutat, s ezért az úgynevezett építő jellegű, jobban mondva, óvatos, ide-oda kacsingató, kínosan méricskélő bírálatnak nincs helye nálunk. Türelmetlen, erős vonalakkal dolgozó kritikára van szükségünk mindaddig és minden relációban (lehet akár dorongoló is, csak egyént reveláljon), míg a lemaradásunkból származó szorongatottságtól meg nem szabadulunk. Ha ezt a szerepet vállalni tudja, hiszem, hogy meggyorsítja, még ha csak láthatatlanul is, az élet és az irodalom egymáshoz való közeledését, ez pedig, akárhogy vesszük is, első számú feladatunk.”⁶

A szövegben felvetett kérdések nagy száma mellett annyi mindenképpen evidens, hogy nézete szerint a közösség létrehozása, vagy legalábbis felemelése, afirmálása a *Symposion*-nemzedék küldetése, s hogy a sikerhez megvannak a feltételek.

■

⁵ Utasi Csaba: A költészet konstitúciója. *Symposion*, 1962. március 22. 9.

⁶ Utasi Csaba: A források mögött. *Új Symposion*, 1968. december, 44. sz. 8.

„Egy-két évvel ezelőtt Végel László *Makrójának* örülhettünk, hisz irodalmunkban elsőként rajzolta meg ifjúságunk egy rétegének képét, s döbrentett rá, hogy a vajdasági regényírásba végre betört az intellektuális gondolatnak az az áramlata, mely szembe kíván nézni valóságunkkal. [...] Persze egyetlen pillanatra sem szabad megfélekednünk az idők alakulásáról, hisz nem csak egy-egy szerző tehetségén múlik, hogy mikor mit nyújt, illetve nyújthat. Egészen az ötvenes évek végéig oly ridegek voltak erre felénk a játékszabályok, hogy nem kell csodálkoznunk, ha akkori költészetünk és prózánk olyan, amilyen. Időtlen, de ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy „örök” érvényű is. Egyszerűen megvonták tőle a jogot, hogy teljes nyíltsággal szóljon koráról. [...] Azt sem árt talán elmondani e kis kitérőben, hogy az ún. első *Symposion*-nemzedék „robbantási” korszaka csak külsőségeiben, megnyilvánulási formáiban volt esztétikai irányultságú, lényegében azonban merőben másra tört, a szó szoros értelmében a szabad teret kívánta biztosítani, a mindent kibeszélés szabadságát, mert nagyon is jól megérezték akkor induló íróink, hogy enélkül ők is sorvasztó kettős életre kényszerülnének. Nagy-nagy szerencsájük, hogy egyáltalán küzdhettek, s még nagyobb, hogy kibontakozásuk egybeesik társadalmunk általános demokratizálódásával.”⁷

Utasi Csabának a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos álláspontját két mezsgyék között kell keresnünk. Egyrészt felhábordottan utasította vissza, amikor Stevan Babić-Lanji (azaz: Lányi István) a Kovács András rendezte *Hideg napok* című, az újvidéki razziával foglalkozó filmje kapcsán egy zágrábi lapban azt írta:

„De – mindamelllett, hogy a négy háborús bűnös, akit e borzalmas „razziában” való részvétel vádja terhel, nem ismeri be bűnösségét – megmaradnak a jeges Dunán és az eszeveszett házkutatások során végrehajtott kivégzések híven felidézett képei – ez pedig az általános, nemzeti bűnösség hallgatólagos beismerése.”⁸

Utasi így reagált:

⁷ Utasi Csaba: A teljesség felé. Jegyzetek Gion Nándor díjnyertes regényéről. *Új Symposion*, 1969. január, 45. sz. 2.

⁸ *Telegram*, 1966. augusztus 5.

„Az »általános, nemzeti bűnösség« gondolata hazug, sötét, végső soron teljességgel embertelen, a keserves nacionalizmus egyik legveszedelmesebb ébresztője: hiszen ha egy nemzet szőröstül-bőröstül, tehát épp általánosan bűnösnek mondható (szinte hallom Radnóti elégikus-tiltakozó hangját: *»Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép, s tudjuk miben vétkeztünk, mikor, hol és miképp, de élnek dolgozók itt, költők is büntelen, és csecsszopók, akikben megnő az értelem...«*), akkor azt a nemzetet utálni, gyűlölni kellene. S mit tesz a megrögzött nacionalista? Gyűlöl és utál elvonatkoztatva, absztrakt módon egy szintén meglehetősen absztrakt (mert konkrét emberi valóságok összességéből adódó) fogalmat: egy nemzetet vagy minden más nemzetet, s ha azoknak egy-egy egyedével találkozik, nem tud emberként viszonyulni hozzá, nem képes az embert meglátni benne. Szakadékok, ellenségeskedések balga fertőjében él, önmagát és másokat nyomorítva. [...] Csupán két kérdés marad nyitott: miért hisz Lányi István az »általános, nemzeti bűnösség hallgatólagos beismerésének« üdvözítő erejében, s miért hagyja szótlannul a *Telegram* az elegánsan elcsöppentett mérget? Különösen napjainkban – miért?»⁹

Másrészt viszont nem sokkal később ezt írta:

„A nemzetiségek számbeli kisebbsége leszűkíti nyelvük használhatóságának körét, és ez az objektív körülmény is hozzájárul ahhoz, hogy körükben hasznossági elvek alapján másodrendűvé válják az anyanyelvük. Mi a teendő? Követeljenek maguknak közép- és főiskolákat, egyetemeket stb., ahol anyanyelvükön hallgatnának minden tantárgyat? Nem! Először is: ki pénzelné azokat az intézményeket? Másodsor: vajon hova lennének a kikerülő szakemberek, mit kezdenének egynyelvű, tehát egyoldalú képesítésükkel? Harmadszor: az iskoláztatás teljes anyanyelvűsítése bezárkózáshoz vezetne, a bezárkózás nacionalizmust eredményezhetne, vagy ha azt nem is, de a jugoszlávság tudatának teljes kibontakozását egészen biztosan gátolná. Egyetlen pillanatra sem merül fel hát a kérdés, hogy miért nem országos érvényűek a nemzetiségi nyelvek! Az viszont nem kétséges, hogy az említett végleten (totális egynyelvűség)

■

⁹ Utasi Csaba: A nemzeti bűnről. *Új Symposion*, 1966. 18. sz. 28.

innen számtalan megoldatlan kérdés merül fel, melyeket társadalmi fejlődésünk további szakaszaiban meg lehet és meg is kell oldanunk.”¹⁰

Pályáján egyenletesen, törések és megtorpanások nélkül haladt előre. Nem tartozott azok közé, akik tanulmányuk befejezése után rögtön a Magyar Tanszéken maradtak, 1965-től a Forum Könyvkiadó szerkesztője volt, és csak 1972-ben lett tanársegéd, attól kezdve azonban élete végéig a Tanszékhez kötődött. Tizenkét év telt el docensi kinevezéséig, 1990-ben lett rendkívüli, majd 1995-ben rendes tanár. Először asszisztensként a XIX. és XX. századi magyar irodalomból tartott gyakorlatokat, majd mint a Tanszék rendes tanára jugoszláviai magyar irodalmat és világirodalmat tanított. A XX. századi magyar irodalom rendes tanáraként fejezte be egyetemi pályafutását. Részt vett a Magyar Tudományos Akadémia és a Tanszék szervezésében tartott konferenciákon, díjakat kapott, és többször maga is tagja volt a díjosztó bizottságoknak. Symposionista szellemiségéről, annak kialakulásáról így írt:

„A nagy képes Petőfit számtalanszor átnyálaztam már, s hébe-hóba Adyba is belekaptam, szorongó kíváncsisággal ízlelgetve »érthetetlen« képeit, midőn az ötvenes évek legelején, egy nyárelőn pedagógusaim jóindulata a *Tündöklő tájon*hoz¹¹ juttatott. Első verseskönyvem volt ez, melynek becstét csak növelte szememben, hogy jugoszláviai magyar költő írta, akinek nevével naptárak, olvasókönyvek lapjain találkozhatam addig. Nem véletlen hát, hogy »örök« időkre megragadt emlékezetemben a kötet néhány sora, képe. Az egyik vers pl. így kezdődött. »*Barna doboz, / Négy csepp csavar, / Az éterből / Zenét kavár.*« Talán a naiv, egyszerű ritmus ejtett rabul, talán a rádió utáni vágy táplálta érdeklődésemet, mindegy is, tény azonban, hogy jó ideig ez a képsor jelentette számomra Debreczeni József költészetét. S minthogy a »barna doboz« idővel jócskán megkopott tudatomban, a »négy csepp csavar« pedig kissé neveltségessé is vált, hát rossz költőnek kezdtem tartani

¹⁰ Utasi Csaba: Ki a nacionalista? Gondolatok egy csúföndáros „hadjárat” végén. *Új Symposion*, 1967. 24–25. sz.

¹¹ Debreczeni József: *Tündöklő tájon. Versek.* Újvidék, 1949, Bratsztvo-jedinsztvo.

Debreczenit. Véletlenül kialakult előítéletemtől persze később sem pusztán azért nem szabadulhattam, mert irodalmunknak azon hajójáról, mely fedélzetére engem is felvett, eleinte nagy füstű ágyúk dörögtek Debreczeni avíttágai ellen is, hanem mert idegenül álltam költészetének díszei előtt.”¹²

A hatvanas évek végén már világosan látta, hogy „... az ún. első *Symposion*-nemzedék »robbantási« korszaka csak külsőségeiben, megnyilvánulási formáiban volt esztétikai irányultságú, lényegében azonban merőben másra tört, a szó szoros értelmében a szabad teret kívánta biztosítani, a mindent kibeszélés szabadságát, mert nagyon is jól megéreztek akkor induló íróink, hogy enélkül ők is sorvasztó kettős életre kényszerülnének. Nagy-nagy szerencsájuk, hogy egyáltalán küzdhettek, s még nagyobb, hogy kibontakozásuk egybeesik társadalmunk általános demokrati-zálódásával. Viszonylag kevés sebbel futnak pályájukon, s épp ezért, ha versenyre kerül sor, általában maguk mögött hagyják a többi, a kifulladásokat.”¹³

Látta annak veszélyét is, hogy a „kevés sebbel futók” közül egyesek beérik a formával, különösen az 1970-es évek mindinkább lehűlő társadalmi légkörében.

„[Ladik Katalin] »Révületes« versei közül bizonyára az *Ólomöntésre* figyelt fel a »nagyközönség«, hiszen maga a költő is azt kedveli igazán. Pedig gyatrácska vers ám az az *Ólomöntés*, egészében véve mindannak karikatúrája, ami Ladik verseiben költészetet sejtet [...] csakis zenekísérettel fogadható el a vers, »hajam fonatékjának« állhatatos nyiszálása, gégeütögetés, nyögdécselés és misztikus mozdulatok kíséretében, vagyis: nem költészet, hanem egy színpadra kívánczó »magánszám« rikító kulisszája. [...] Eleddig egyenrangúnak látszott a küzdelem: a múlt egy-egy veszélyes rohamára mindig verssel tudott válaszolni. Az utóbbi időben azonban mintha megbomlott volna az erők egyensúlya: nagy nekivetkőzéssel kísérli meg oltani az elszabadult belső pokol tüzét. Teljesen kiszolgáltatja magát is,

¹² Utasi Csaba: Öt évtized költészetéből. A barna doboztól a vad nektár lehűléseig. *Magyar Szó*, 1977. április 17. 15.

¹³ Utasi Csaba: A teljesség felé. Jegyzetek Gion Nándor díjnyertes regényéről. *Új Symposion*, 1969. január, 45. sz. 2.

költészetét is a bulvársajtó szenzációra éhes kopóinak, ízlestenül kellett magát, otromba önelégültséggel összevissza locsog, megjátssza az abszolút magabiztost – s mindezt csak azért, hogy jelen lehessen, hogy csodálkozó vagy megbotránkozó szempárok kísérik minden mozdulatát, hogy mit sem sejtő beavatatlanok feléje sugárzó érdeklődésében megfürödvé, fügét mutasson – igen – »telepi« énjének.¹⁴

Szóvá tette a válság tüneteit Tolnai Ottó költészetében is.

„... minél bonyolultabb helyzetek elé állította őt a lét, annál lázasabban kutatta az összetett, esszenciális lírai képleteket, melyeknek révén továbbra is önnön jövőjében próbált »maradni«. E törekvése már az *Agyonvert csipke* néhány, később pedig a *Legyek karfiol* több versében oda vezetett, hogy a nemegyszer egész verseket magukba sűrítő szóképeket igen nehéz megközelíteni, felbontani, racionalizálni, különösen, ha rendszerük nem mutat túl a költő egyéni élményeinek körén. A torlódó gazdaságban sokszor megfoghatatlanul lappang a lényeg. Ilyen előzmények után következett be Tolnainál az első nagyobb törés, az első olyan huzamosabb válság, amelyen már nem tudta magát »egyszerűen« túltenni, amely megtorpanásra készítette, s ezzel párhuzamosan átmenetileg lezárta előtte a jövő útjait. A jelen pillanatok foglya lett, minek következtében természetszerűleg lépett fel nála a rekapituláció igénye, miként a *Versek* alcíme is jelzi. [...] helyzetében – amelyet talán a »kitömött varjú hónom alatt / számban pörkölt disznófarokíz / mit mondjak még / mielőtt lemos a víz« sorok érzékeltetnek a legplasztikusabban – minden régebben meghódított formaelem, versszerkezet újjáélesztése vagy inkább csak fölemlegetése a félre nem állás, a tudatos mindent vállalás gesztusa is egyúttal. Áthidalhatatlan ellentmondások, egymást lerontó erők munkálnak tehát a *Versek* mélyén, amelyek távol tartják önnön lehetőségeitől a költőt, ugyanakkor pedig erőteljesen jelzik, hogy egy korszak most már végképp lezárult munkásságában.¹⁵

¹⁴ Utasi Csaba: Nagy nekirvetkőzések árnyékában. Séta az elgurult ezüstbicikli után. *Új Symposion*, 1970. március, 59. sz. 14–17.

¹⁵ Utasi Csaba: Visszfények játéka. *Híd*, 1976. 12. 1520–1522.

Amikor azonban néhány évvel később Podolszki József írt ugyanezekről a tünetekről,¹⁶ akkor ezt Utasi így minősítette:

„Ki ne emlékeznek a nyolcvanas évek első felére, amikor Podolszki József csaknem egész literatúránknak hadat üzent? A valóságirodalom által[a] pontosan soha le nem írt eszménye nevében előbb a *Hídat* rohamozta meg, később az *Új Szimpósionnal* hadakozott, s amúgy menet közben egyéneket is megperzselt, kikről feltételezte, hogy céljait keresztetik. [...] Nem tudni, meddig tartózkodhatott volna a kizárólagosság térségén, annyi azonban bizonyos, hogy az évtized derekán a közeli elmúlás élménye mélyreható változásokat gerjesztett eszmélkedésében. Rájött, hogy a középpontban levés dőre délibáb csupán [...]”¹⁷

Utasi Csaba túlságosan értelmes és tájékozott volt ahhoz, hogy Podolszki mozgatórugójának valóban a „középpontban levést” gondolja. A nekrológnak is beillő szöveget hasonló aljasságokkal folytatja:

„A nagyobb fokú elszakadás jelzeteit a *Honkeresőben* kínálja. Ebben a ciklusban Podolszki, annak ellenére, hogy nosztalgikusan a »szintén megalázottak« együttérzésére számít eléggé egyoldalúan, már a »semmibe hulló szavak« fölött is eltöpreng, s az »összeroskadt régi vágyak« kopár tájain a »szavakon túli mozdulat« egyetlen bizonyosságát szeretné elérni, mi több, az »összevissza beszélés« hálójában önnön vétkeivel szembenéz. [...] Szorongott, mert távol került az egyébként nem sokra becsült szülőföldtől [...]”¹⁸

Magáénak érezte tehát azt a világot, amely az 1990-es évek elejétől megszűnőben volt. Indulatosan írta:

„Nyilvánvalónak látszik, hogy ebben a fölöttébb súlyos helyzetben sem a kisebbségi elsáncolódás, sem az anyaországtól

¹⁶ Lásd a Podolszki Józseffel készített interjúhoz írt bevezetőt a 356. oldalon.

¹⁷ Utasi Csaba: Távozóban. Podolszki József: Át. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988. *Híd*, 1988. 5. 684.

¹⁸ Utasi Csaba: Távozóban. Podolszki József: Át. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988. *Híd*, 1988. 5. 685–686.

várható segítség, sem a nyugati demokráciák erkölcsi bátorítása és támogatása nem elegendő ahhoz, hogy gátat lehessen vetni a további romlásnak. Igazi fordulatra csakis akkor számíthatunk, ha majd a szerbiai politikai színtéren olyan demokratikus erők jutnak túlsúlyra, amelyek ténylegesen is szavatolni kívánják a kisebbségek egyenrangúságát. [...] Minthogy azonban ezek az erők egyelőre még az igazak álmát alusszák, [...] föltétlenül vállalnunk kell a szellemileg teljesen nyílt, rokon törekvésekkel rezonálni kész önszerveződést. [...] ugyanakkor azonban szembeötlő, hogy a teljes értékű együttműködést ma számos belső rövidzárlat, ellentmondás, meg nem gondolt gondolat nehezíti. [...] A VMDK néhány aktivistája, úgyszólván az érdekszervezet megalakulásának pillanatától fogva, hadjáratot folytat értelmiségünk egy része ellen, nem kevesebbet bizonygatva, mint hogy identitástudat-zavarokkal küszködik, gyáva, sőt áruló. [...] Egyfelől a személyi, kulturális és területi autonómia megvalósításáért szállnak síkra, következetesen, tiszteletet parancsolón, az expanzív nacionalizmus szitkaival és megújuló fenyegetőzésével is dacolva, másfelől azonban »republikájukból« eleve száműznék az irodalom autonómiáját. [...] Mindaddig, amíg a kirekesztőleges hadmozdulatok, beszámolók, röpiratok, vitacikkek síkján zajlanak, bármekkora legyen is a füst és a lárma, nincs ok aggodalomra. Bizonyos jelek azonban arra utalnak, hogy hadviselőink a hosszú ideológiai tüzéségi előkészítés után most már a mindennapi életben is realizálni kívánják fölényüket. El nem vitatható politikai legitimitása révén a VMDK vezetősége máris megszabhatja, hogy mely szerkesztőségeink részesüljenek a magyar kormányzat anyagi segélyében, s melyek ne. De tudunk arról is, olvashattunk róla mindnyájan, hogy ha a VMDK megkapná a *Magyar Szó* alapítói jogát, akkor bizony nem mindenki publikálhatna a lapban. Mi készül itt? Mi lesz, ha egyszer, ki tudja, mikor, a VMDK-nak csakugyan sikerül megvalósítania a hármasonautómia-tervét? A kettős púp terhe várna ránk? Majd meglátjuk, ha meglátjuk. Addig viszont személyes felelőssége tudatában ki-ki igyekezzen helytállni azon a poszton, ahova az élet állította. Oktasson, szervezzen, alkosson, még ha összeszedettségét jelenünk pokla jócskán megbolygatta is. S közben gondoljon néha Kosztolányi Dezső kaján, de nagyon igaz szavaira is: »Eddig a földön

minden rendtelenség abból származott, hogy egyesek rendet akartak teremteni, minden piszok abból származott, hogy egyesek söprögettek is¹⁹

Utasi Csaba tehát elegendőnek érezte a symposionisták által véghezvitt söprögetést ahhoz, hogy a történelem végét elérkezettnek lehessen nyilvánítani. Amikor viszont a háború a Vajdaságba is elérkezett, s a NATO-bombázás megzavarta alkotói nyugalalmát, a cigarettahiány mellett az is indulatossá tette, hogy abban sem volt biztos, mi a véleménye, hát még abban, hogy mit kellene tenni...

Pályája kezdetén felháborodottan tiltakozott a „kollektív bűnösség” fogalmának létjogosultsága ellen. Akkor a magyar nemzet kollektív bűnösségéről volt szó az újvidéki razzia miatt. Most, pályájának végén mégis elérte a kollektív „büntetés”, Szerbia bombázása, de egy másik közösség, a szerbiai lakosok közösségének tagjaként. Nem találta a megoldást. Minden bajért a „vadkant” (így nevezte 1994. március 24-étől július 17-éig vezetett háborús naplójában Slobodan Miloševićet) tette felelőssé, ugyanakkor a bombázás is felháborította.

„Április 5. Éjjel rettenetes bombázás, odalenn. A NATO már pontosan tudja, hogy célt tévesztett, de esze ágába se jut, hogy ezt belássa. Persze a másik félnek sem. Széért kell tovább rettegni és borzadva gondolni mindarra, ami a fegyverek elhallgatása után vár ránk. [...] Április 9. [...] Sűrűn forgatom a Bibliát, amely pontos válaszokat ad a mai tébolyra. [...] Thürmer Gyula a Beli dvorban. Istenem! Pillanatnyilag mégis ő a »jótévőnk«. [...] Április 11. [...] A Kossuth Rádió déli krónikájában V. Sz. ostobaságot követ el. Interjút készít egy vajdasági magyarral, aki szerint a betelepültek már fenyegetőznek falvainkban, kinézték maguknak a jobb magyar házakat. Minek ez a hír? Nyilván van benne igazság, de maga a hír csakis esetleges menekülésünket sietteti. Ez kell ma Magyarországnak? [...] Május 7. Dermesztően hideg szélben már hat óra után ott állok cigarettáért. Korán mentem le, de már vagy negyvenen álltak előttem. [...] Mindazonáltal ne higgye senki, William Clinton se, hogy isteni szerepet tölt be. Amit ők csinálnak, az valójában nem más, mint blőd, alacsony

■

¹⁹ Utasi Csaba: Aki nem lép egyszerre. *Híd*, 1994. 1–4. 22–27.

érdekek morális mezbe öltöztetett parádéja. [...] Május 8. [...] Van-e egyáltalán értelme ezeknek a jegyzeteknek? Mi a fenét akarok velük? Most már csakugyan és mélyen szenvedünk. [...] Május 15. [...] B. J.²⁰ javasolja, hogy a napokban üljünk le néhányan, és vitassuk meg, mit is lehetne tenni a tanszék jövője érdekében. Sokat nyilván nem. Az utóbbi évtizedben mindegyre úgy érzem, hogy a jugoszláviai magyarság olyan homokzátony, amelyet az áradó víz módszeresen körülnyaldos, majd ellep, szétmos. Én persze ezt a perspektívát is vállalom. Még ha tudom is, hogy a hadiállapot megszűnte után újabb ezrek és ezrek fogják elhagyni Vajdaságot. A grandiózus értelmetlenségben ennek a kitarításnak talán mégis lehet némi értelme. [...] Május 16. [...] A világon mind többen sürgetik a bombázás azonnali megszüntetését. Ezzel természetesen magam is egyetértek, de ha arra gondolok, hogy az abbahagyás a vadkan hatalmának meghosszabbítását eredményezné, undor vesz erőt rajtam. Hova jutunk, ha a romokon megerősíti hatalmát? Ezzel a dilemmával Konrád György sem számol, mert nem itt kell élnie. [...] Május 19. Nyugodt éjszaka után sorbaállás. Sehol semmi. Benézek a tanszékre. B. J. teljesen abszurdnak látja a pillanatnyi helyzetet. Nagyon egyetértek vele.”²¹

Az utolsó bejegyzés július 17-én:

„Annyi habozás és taktikázás után Vuk nagy tüntetést szervezett Kragujevacon. A hatalom továbbra is a honmentő hős szerepében tetszeleg, rendületlenül arról szónokolva, hogy minden rendben. Nem tudjuk, mi lesz.”²²

Utasi Csaba halálakor Végel László így búcsúzott el tőle:

„A magyar folyóiratok történetében ritka esetnek számít, hogy az egypárti hatalom egymás után kétszer is betiltsa a folyóiratot, mint ahogy ez történt a hetvenes évek elején, de az is ritkaságnak számít, hogy a repressziót nem követte civil tiltakozás. A közös-

²⁰ Bányai János.

²¹ Utasi Csaba: Abszurdumok abszurduma. Háborús napló. 1–3. *Híd*, 2001. 4. 351–367.; 2001. 5. 521–538.; 2001. 6. 716–732.

²² Utasi Csaba: Abszurdumok abszurduma. Háborús napló. 3. *Híd*, 2001. 6. 731.

ség néma maradt, ami érthető, hiszen a bársonyos forradalmak szellőjére akkoriban még a legradikálisabb keleteurópai ellenzékiek sem gondoltak. A betiltások után új főszerkesztőt kellett választani. Új főszerkesztőt kellett választani, hogy valamiképpen megőrizzük a folyóiratot, s később átadjuk a fiataloknak. Egyszerre kellett megőrizni a létét és a szellemiségét, ami kockázatos feladatnak tűnt, hiszen nem tudtuk, mit hoz a holnap. Legtöbben Utasi Csabára gondoltunk, ő őrizte meg legjobban higgadságát, ezenkívül bízunk megőrző szellemiségében. Kimondtuk a nevét, ő pedig higgadtan s habozás nélkül közölte, hogy vállalja. Mindig is hajlamos voltam a szellemi kalandozásokra, kockázatokra, s talán a kelleténél nagyobb nyugtalansággal vert meg a sors, de ezek után még nagyobb megbecsüléssel gondoltam az értékőrző, értékmentő Utasi Csabára, mert ő vállalta köztünk a legnagyobb szellemi kalandot, megőrizni valamit és átadni az új nemzedékeknek. A tőmondat, a »vállalom«, ma is a fülemben cseng. Az idők múltával értettem meg, hogy a mélyről jövő, értékőrző magyar konzervativizmus credójával találkoztam. [...] Az utolsó sétánkon megdöbbenet hallgattam keserű szavait. Arról beszélt, amiről senki sem mer töprengni, vagy csak félve szól róla, hogy az utolsó húsz évben is utat tévesztettünk. Úgy éreztem, hogy vagy nyilvánosan elmond mindent, az értékőrző értelmiségi leleplezi a körülötte dívó hamisságot, vagy a halált választja. A remete hű maradt önmagához: az utóbbi mellett döntött. Aki akar, ebből is sokat ért. Nagyon jól tudta, hogy sohasem volt szabad mindent elmondani – most sem szabad.”²³

23 Végel László: A remete távozott. *Híd*, 2010. 10. 3–5.

■■■ INTERJÚ ■

Mennyiben lehet objektív a kritika ?

Bármilyen erős is időnként az objektivitás kívánalma, nem hiszem, hogy ez valahova is vezethet. Az ember egy egész világot cipel, hordoz magával a gyermekkorától kezdve, úgyhogy nem mozoghat valamiféle „objektív” szférákban. Más kérdés, hogy ha egy kicsit is ad magára, akkor természetszerűleg nem fog erről a műről így írni, arról pedig amúgy. Ez természetes, de amit leír, az nem objektív.

Bosnyák István nemzedéki kritikusként tartja, Önnek viszont fenntartásai vannak ezzel a kifejezéssel kapcsolatban. Melyek ezek a fenntartások?

Nagyjából a következőképp áll a dolog: részben nemzedéki kritikusként tartom magam, hiszen a *Symposion* volt az, amelyhez egészen fiatalon csatlakoztam. Az megint más kérdés, hogy miért is csatlakoztam, hogyan. A *Symposion* kezdetben nem olyan műhely volt, ahol az akkori ízlésem prezentálható lett volna. Nagyfokú elégedetlenséggel érkeztem ide a Magyar Tanszékre, megvolt bennem az igény, hogy a vajdasági magyar irodalommal valamit kellene csinálni, hogy nem jól mennek a dolgok, hogy túl talajszinti, túl állóvíz-jellegű ez az irodalom. Magatartásom azonban még korántsem kristályosodott ki. Befelé élő, titkos lázadó voltam, ennek ellenére csatlakozhattam, mert kezdetben a *Symposion*t is hasonló elégedetlenség fűtötte. Találkoznunk lehetett tehát, és természetszerű, hogy az első periódusban egymásra hatva alakultunk, és alakítottuk ki azt a bizonyos – nevezzük így – nemzedéki magatartást. Bár ez idővel módosult, megoszlott, a nemzedéki vonatkozásokat soha meg nem tagadtam, ma sem tagadom őket. Logikusnak tartom viszont, hogy az ember bizonyos harcok megvívása után egyszer csak eljut oda, hogy már a maga világában mozog, a maga eszményeit próbálja követni, mindennemű külsőleg létező kívánalmaktól függetlenül. Annyiban nem tartom tehát nemzedéki kritikusként magam, hogy már régóta a magam világát próbálom építeni, úgy, ahogy tudom, a legjobb belátásom szerint.

Voltak olyan előítéletei, amelyekkel leszámolt azóta, amikor még inkább nemzedéki kritikus volt?

Nem annyira előítéleteim voltak, hanem inkább illúzióim. Olyan illúziók, többé-kevésbé az egész nemzedék át volt itatva ezekkel, hogy a vajda-

sági magyar irodalmat meg lehet váltani, hogy állandó munkával jóval magasabb szintre lehet emelni. Ilyen illúzióim voltak, de aztán később rájöttem, hogy nem olyan könnyű ez, nem olyan egyszerű...

Miért?

Az induló irodalmár általában úgy képzei, hogy az irodalomra a szűkebb vagy tágabb társadalmi közönségnek szüksége van. Később rádöbben, hogy koránt sincs így. Pillanatnyilag úgy látom, hogy ezen a téren javulást nem is lehet várni. Az úgynevezett technikai fejlődés irodalomellenes. Nemcsak arra gondolok, hogy a televízió és más technikai eszközök mennyi időt rabolnak tőlünk, hanem arra is, hogy a felgyorsult élettempó mind távolabbra és távolabbra sodorja az irodalomtól az emberek többségét. Különben is, tévhit az, hogy az irodalmat a nagy tömegek be tudják fogadni. A művészet, bármilyen arisztokratikusan hangzik is, az emberi önteremtés olyan szférája, amely nem lehet milliók és milliók közkincsévé. Ezt sem láttam, láttuk be akkor. Azt hittük, ha az óvodában vagy még az óvodáskor előtt elkezdődne az intenzív művészetre nevelés, akkor minden megoldódik. Mire az emberek elérik a felnőttkort, képtár-látogatók, versolvasók, regényolvasók és hangversenyhallgatók lesznek, holott nincs így, és nem is lehet így....

Valószínűleg akkor hangsúlyozzák leginkább, hogy a művészetet a tömegek követelik, a „nép” követeli, amikor legjobban manipulálnak vele, amikor olyan művészetet támogatnak, amely szigorúan bizonyos politikai célokat szolgál.

Igen, ez feltétlenül így van. Amint a művészetet eszközzé nyomorítják valamely társadalomban, igen élesen merül föl a művészet és a nép relációja és az a rettenetes kíváncsi, hogy közérthetőnek kell lenni...

... olyankor nincs szüksége a művészeknek a művészetre, akkor ráfognak, hogy a népnek van rá szüksége.

Persze, természetesen.

1972-ben az Új Symposionban a következőket írta: az íróknak egy időszakban „frontáttörésük egyetlen lehetőségét a »tiszta irodalomban« kellett felismerniük. Választásuk az adott pillanatban talán helyes is volt, hisz lemondtak ugyan a TEL-

JESSÉG igényéről, de legalább munkájukban nem zaklatta őket tovább senki.”

Igen, emlékszem az írásra.

Ezzel függne össze a mai költészeti irány is?

Nem tudom... Specifikus pillanata volt az a jugoszláviai magyar irodalomnak, ott az ötvenes években. Jugoszláv szinten már lejátszódott a szocializmussal való leszámolás, nálunk azonban a dolgok természete és az inercia törvénye szerint ez a folyamat elhúzódott. Az irodalompolitikai pozíciókat jobbra olyan emberek tartották még, akik titkon vagy nyíltan, burkoltan vagy leplezetlenül a szocializmus elveit vallották. Ők képezték az egyik erőközpontot, a másikat pedig a helyi színek elméletét követő alkotók csoportja. Két fő erő működött tehát, és a fellépő fiatalok, mivel egyik csoporttal sem akartak szorosabb közösséget vállalni, megindultak az úgynevezett „tisztá irodalom” útján. Csak minél távolabb a közéleti kérdésektől, hogy újra helyet biztosíthassanak az esztétikai szépségeknek a vajdasági ég alatt. Ilyen értelemben gondoltam akkor a „tisztá irodalom” követőire. Mai költészetünket viszont nagyon nehéz lenne egyetlen terminussal megjelölni. Különböző tendenciák vannak most már jelen, sokkal bonyolultabb az összkép, mint volt akkor. Egyesek persze a „tisztá irodalmat” művelik ma is, de ez nem domináns. Irodalmunk az elmúlt években válságba jutott, a lényeges kérdésekhez alig, vagy egyáltalán nem szólt hozzá, megint „irodalmat” produkált. Ez azonban más, ez csak hasonlít az akkori szituációra, de nem azonos vele.

Második könyvében két mottó szerepel. Az egyik Antiszthenészről származik, és így szól: „Legyek bolond inkább, semmint megelégedett.” Utánanézttem a lexikonban, hogy ki is volt Antiszthenész, ez áll róla: „a cinikus iskola megalapítója, Szókratészben főleg a gazdagság megvetését, a bajok türelmes elviselését, a jellem függetlenségét, az önuralmat bámulta, de ezeket a tulajdonságokat annyira eltúlozta, hogy Platón joggal mondhatta róla: a gögöd kabátod lyukaiból kandikál felém.” Önnek eszményképe Antiszthenész?

Nem, szó sincs róla. A könyvnek, mint említette is, két mottója van. Az egyik a magam kis versikéje. Már megkérdezték tőlem, hogy hát minek is ez a rossz vers ide? Mit válaszolhattam volna, nem vitatkozhatom arról,

hogy jó-e vagy sem, nem is érzem magam költőnek, különben is más funkciót szántam annak a néhány sornak. A vers ugyanis egy kilátástalan és végsőkéig reménytelen pillanatot rögzít. Ha az ember nem tanult meg illőn vonulni bizonyos irodalmi helyzetben, akkor hajítsa el a fegyverét, mondjon le összes régebbi ábrándjáról, és várja a teljes lezárulást, a halált. Ezt üzeni a vers, de rögtön utána ott az Antiszthenész-mottó, hogy mégse, nem szabad. A két mottó tehát csak együtt alkot szerves egységet. Antiszthenésszel kapcsolatban azonban még valamit meg kell említenem: Nem az itt a lényeges, hogy Antiszthenész mondta, hanem hogy mit mondott. Azt hiszem, egy-egy irodalomban ott kezdődnek a nagy bajok, amikor az írók a meglegedettséget választják, amikor a tágas utakon indulnak, amikor hagyják magukat vitetni az árral, amikor tehát nem vállalják a szembenézést, ami rengeteg ellenállásba ütközhet. Nem véletlen, hogy kevés az olyan kritikusunk, aki huzamos időn át folytatni tudná az antiszthenészi értelemben vett munkásságot. Nem lehet. Kisezer ellensége támad, akik nem tudják, és nem is akarják belátni, hogy magasabb eszmények és célkitűzések parancsára veszi elő ugyanazzal a szigorral az elébe kerülő alkotásokat. Ha viszont a kritikus enged a nyomásnak, és lemond az antiszthenészi attitűdről, máris eltévedt ember. Megtömhethi az újságok lapjait különféle kis recenziókkal és kritikákkal, és mondhat kisezer bölcsességet, mindaz elúszik valahol. Elúszik, mert nincs mögötte az az erkölcsi töltés, hogy nemcsak írni kell, hanem valamiért írni. Nem azért írni tehát, mert megjelent húsz könyv, és milyen jó, hogy húsz könyvről írhatok. Nem, a kritikus feladata más: az, hogy mindig nevükön nevezze a dolgokat. És ha ezt megteszi, sohasem lehet elégedett.

József Attila mondta: „láttam a boldogságot én, lágy volt, szőke és másfél mázsa ...”

Igen, az *Eszméletben*...

Ez polgári szempontból kellemetlen, kényelmetlen életforma. Viszont ha mégis csinálják, akkor csak találnak benne valami kielégülést...

Igen, polgári szempontból nagyon kellemetlen, hiszen kinek okozhatna örömet, ha egy-egy írásáért ferdén néznek rá, néha nem is köszönnek neki. Megegyik az is... Valóban, ez borzasztó kellemetlen, ugyanakkor azonban ennek a ténykedésnek metafizikai dimenziója is van. Metafizikai annyiban, hogy az ember nem tudja, van-e értelme annak, amit csinál,

nem is hagyatkozik a jövőre, az a legnagyobb balgaság lenne, ugyanakkor azonban feltételezi, hogy mégiscsak feladatot teljesít, ha tisztességesen és végsőkéig konzekvensen – amennyire már ember végsőkéig konzekvens lehet – megpróbálja az irodalom útját egyengetni.

Tehát a kritikusi munka szükséglete is olyan belső szükséglet, mint a költő belső szükséglete, hogy verset írjon?

Nem, nem olyan. Ha ezen az ösvényen indulnánk, nagyon gyorsan ahhoz a kaján konstatacióhoz jutnánk, amit éppen a hiúságukban megsértett alkotók szoktak a kritikus fejéhez vágni, tudniillik, hogy valójában minden kritikus elvetélt költő. A kritikusban is működik belső kényszer, de nem az önkifejezés kényszere. A költőn átráng egy pillanat, és ezt a pillanatot megpróbálja versstruktúrává szervezni. A kritikusknál nem így van. Nem akkor ül le kritikát írni, ha ilyen vagy olyan érzések, gondolatok kerítik hatalmukba. Mindig is az egész irodalmat, egész szellemi életet tartja szem előtt, és egyetlen vezérlőcsillaga van, hogy minél magasabb rendű, minél teljesebb értékű művekkel gazdagodjon az irodalom. Azzal is teljes mértékben tisztában van persze, hogy nem ő az, aki az irodalmi színvonalat emelheti. Mert a kritika másodlagos, mindenképp másodlagos műfaj, még ha ott él is benne a remény, és enélkül nem lehetne dolgozni, hogy mégiscsak hozzájárul az igények parazsának ébrentartásához. Máskülönben a folyóiratok postaládává szürkülnek, a könyvkiadás esetlegessé válik, az egész irodalom visszafejlődik. Megelégszik magával. Ragyogóak a mennyiségi mutatóink, fontos, hogy 50 vagy 60 költőnk meg írónk meg mindenünk van, minden nagyon jó, megy a kocs... Pedig hát az emberben eredendően ott él a vágy vagy akarat, hogy minél többet és minél jobbat.

Az irodalomkritikusnak bizonyos szociálpszichológiai szakértelemmel is bírnia kell. Ön mondta az imént, hogy az erkölcsi szempontok is fontosak...

Már olyan értelemben, hogy a kritikust nem az író, hanem a maga erkölcsé érdekli... A szociálpszichológiai és egyéb szempontok minden kritikusknál más szerepet játszanak. Itt nálunk is, és nagyon jó, hogy így van. Egyes kritikusainkat, irodalomtörténészeinket elsősorban az irodalom eszmei dimenziója érdekli. Mások mindenekelőtt az irodalmi tényekre összpontosítanak, begyűjtik, leltározzák azokat, rokonvonásokat emelnek ki, paralelleket húznak meg. Megint mások a forma vizsgálatát teszik meg elsődlegesnek stb. A magam gyakorlatában megpróbálom minél

komplexebbé tenni a kritikát. Először is megkeresem azokat az elemeket, mozzanatok, amelyek esztétikai érvényességet, hitelt biztosítanak – vagy nem biztosítanak – egy-egy műnek. Amíg ezt a magam számára nem tisztáztam, addig nem indulok el, addig nem érdekel, hogy miféle eszmei, etikai vagy lélektani mozzanatok sűrűsödnek a szövegben. Persze nehéz így dolgozni, mert nincsenek csalhatatlan instrumentumaink. Nem mondhatom, hogy, íme, itt a pogácsaszagatóm, evvel leborítom a művet, ha aláfér, akkor alkotás, ha nem, nem. Ilyen instrumentum nincs, de azért a több ezer éves irodalom kínál bizonyos támpontokat, amelyek segítségével még a legújyszerűbb, a „legvadabb” avantgárd szövegeket is meg lehet közelíteni. Egyik kritikusom megállapította például, hogy a közepes vagy mérsékelt avantgárd híve vagyok. Ezt teljesen elfogadhatatlan és képtelen dolognak tartom. Engem nem érdekel, hogy van-e legavantgárdabb avantgárd, mérsékelt avantgárd és maradi avantgárd. Nem tudok az irodalomról így gondolkodni. Számomra az avantgárdban is az az elsődleges, hogy irodalom-e vagy sem. Ha irodalom, nem érdekel, hogy mérsékelt, ilyen vagy olyan, ha viszont nem irodalom, ha a szöveg nem tud meggyőzni arról, hogy csakugyan esztétikai érték, akkor kínálhatja a legbombasztikusabb fogásokat is akár, nem érdekel túlságosan. Mert akkor már az irodalmon kívül látom a helyét.

Jelenleg a fiatalok miért vonzódnak inkább az irodalom elméleti, mint történeti kérdései iránt?

Nem tudom, mennyire látom pontosan a dolgot, sajnos, egzakt mutatókkal nem rendelkezem. Megítélésem szerint az elmélet azért vonzóbb a fiatal, induló kritikuskok, egyáltalán az irodalommal foglalkozó fiatalok számára, mert pontos fogódzókat, módszereket kínál, amelyeket meg lehet tanulni. Az irodalomtörténész munkája más. Az irodalomtörténetírás csak akkor „értelmes cselekedet”, ha nem azért söprögetjük a múltak udvarát, hogy egyszerűen leírjuk az egybekotort kupacot, hanem ha ugyanakkor, legjobb mai tudásunk szerint, újra megmérjük az egykori produkciót. Az irodalomtörténetírás tehát kritikusi cselekedet is. És úgy látom, hogy míg az elméleti dolgokat azok is el tudják sajátítani, akiknek nincs kifejezettebb érzékük az irodalomhoz, addig a kritikusi mérlegelés műveletét már kevesebben. Milyen példával illusztrálhatnám ezt? Mindnyájan emlékszünk rá, hogy jó tíz évvel ezelőtt működött itt Újvidéken egy úgynevezett strukturalista iskola. Boldog-boldogtalan, szinte mindenki strukturalista lett. Csak úgy sisteregtek a különféle grafikonok, a különféle mutatószámok. Az irodalomról, persze, ilyen

eszközökkel is lehet beszélni. Kimutatom, megrajzolom, különféle terminus technicusokat dobok be, csak épp a műről nem mondok túl sokat...

... műszaki rajzoló kvalítások is szükségeltetnek...

Igen... Nem állítom természetesen, hogy az egész elmélet ilyen. Távorról sem. De az elméletnek részterületei vannak, s ha valaki rászabadul egy ilyen részterületre, amilyen a strukturalizmus is, akkor a részterület mechanizmusát elsajátítva azt hiszi, hogy máris pontosan meg tud mérni valamit. Holott munkája csakis parciális lehet, szemben a kritikai tevékenységgel, melynek elvben mindig komplexnek kellene lennie. Azt jelenti ez, hogy az igazi kritikusként, példánknál maradván, a strukturalizmushoz is kell konyítania, de nem szabad megengednie egy pillanatra sem, hogy bármely elméleti vonatkozásrendszer eluralkodjon a gondolkodásán, mert azt a művek sínylenék meg. Itt, ebben kell keresni az említett jelenség gyökerét. Az induló, még bizonytalan fiatalok biztos fogódzókat akarnak a kezükbe. Tudni akarják, hogy ilyen meg ilyen eszközökkel ilyen meg ilyen eredményre jutnak. Arról sem szabad azonban megfeledkezni, hogy a fiatal embert, amint berobban az életbe, akár a kisbetűs, akár a nagybetűs életbe, nem az irodalomtörténet érdekli. Nemzedékeket például felléptekor nemhogy hidegen hagyta, hogy mi is történt itt Vajdaságban, mondjuk, 30–40 évvel azelőtt, hanem kereken kimondta, hogy vajdasági irodalom nem volt és nincs. A fiatal lélek nem tud a múlt felé tájékozódni. Az irodalomtörténeti igényeket az évek hozzák meg, amikor már az ember elkezd gondolkodni a léten, elkezd gondolkodni azon, hogy honnan jött, merre tart, hogyan, miért, tehát amikor már óhatatlanul visszafelé is tájékozódik az időben. Ez a fiataloknak nem sajátja, igénye, ambíciója. És nem is lenne jó, ha az irodalomtörténet iránt érdeklődnének. Mondják csak, hogy nem érdekes. Miféle *Kalangya*, miféle *Híd*, miféle Csuka Zoltán... Nem érdekes... itt vagyunk mi, most kell ütni a vasat. És csak üssék is, úgymint rá kell majd jönniük, hogy a világot, sajnos, nem lehet kiforgatni a sarkaiból.

Ezek szerint Ön már nem fiatal? Valamikor kevesebbet foglalkozott irodalomtörténettel, inkább az akkor megjelent művekre reagált...

Így van, de csak bizonyos fenntartásokkal, mert itt sem lehet merev határvonalakat húzni. Az elmúlt évek során foglalkoztam a friss produkcióval is, noha tény, hogy a *Kalangya* már huzamosabb ideje érdekelt.

Fel tudná idézni azt az időszakot, amikor felébredt ez az érdeklődése? Valószínűleg voltak olyan kérdések, amelyekre nem talált választ, és akkor fordult az intenzívebb történet-kutatás felé...

Nagyjából rekonstruálni tudom. Számomra nagy élményt jelentett Bori Imre irodalomtörténete. Már kéziratban megismerkedhettem vele, és bepillantást nyertem egy olyan világba, amelyről szinte fogalmam sem volt. Említettem már, hogy nemzedékem radikálisan tagadta a vajdasági irodalom múltját és jelenét. Érdekes módon nem sokkal fellépésünk előtt, *Vajdasági ég alatt* című antológiája előszavában még Bori Imre is azt állította, hogy itt minden a felszabadulás után kezdődött, ami előtte volt, többé-kevésbé mellőzhető... Időközben őbenne is, bennünk is lejátszódtak bizonyos transzformációk, és, mondom, nagy meglepődéssel láttam, hogy mégiscsak volt irodalmunk. A *Kalangyáról*, a *Hídról*, néhány íróról persze tudtam korábban is, de hogy milyen sokrétű törekvések egzisztáltak itt, azzal csak ekkor ismerkedtem meg közelebbről, és ekkor pattant ki bennem az érdeklődés szikrája. Ehhez járult hozzá aztán az, hogy a hetvenes évek legelején a Rádió felkért, írjak a *Rádióiskola* egy sorozatába a *Kalangyáról*. Vállaltam, és még nagyobb volt a meglepetésem, mert rendkívül érdekes anyagra bukkantam. Ellentmondásokkal zsúfolt folyóirat... levegőtlen vergődés csaknem tizenhárom éven át. Nekem mindez szenzáció volt. Nem mintha a jugoszláviai magyar irodalom valamiféle csúcseit fedeztem volna fel. Nem. De végignézni azt a vergődést, ráeszmélni, hogy igen, az az irodalom ezért meg ezért olyan, amilyen, ez élmény volt számomra akkor, és azóta is foglalkoztat, annál inkább, mert még mindig nincs kellőképpen megvilágítva a *Kalangya*-ügy.

Azt hiszem, a háború utáni hangulat is hozzájárult ehhez...

Több minden játszott közre. Elsőként az, hogy a fölszabadulás után a *Kalangya* gyanús volt. Az új társadalomnak nem volt szüksége a polgári, kisebbségvédelmi *Kalangyára*, annak politikai semlegességet hirdető programjára, amely mögött igenis pontosan kimutatható politikai elkötelezettség húzódott meg. Elég pillantást vetni első háború utáni antológiánkra, a 47-es *Téglák*, *barázdákra*, amely minden szerepeltetett íróról rövid kis életrajtot, bibliográfiát is közöl. Több alkotónál egyszerűen letagadtattott a *Kalangyával* való együttműködés. Miért? Mert nem volt ildomos azzal kérkedni, hogy a *Kalangyának* is dolgoztak. A kalangyás tradícióval szembeni ellenszenvet táplálta aztán az is, hogy

az ötvenes évek elejétől kezdődően ismét felerősödött a helyi színek elméletének hagyománya, mégpedig a misztifikáció jegyében. Elmaradt a differenciáció, senki sem mérte föl kritikusan a folyóiratot, azok sem, akik Szenteleky nyomdokain haladtak tovább. Éppen ezért a hatvanas évek elején fellépő *Symposion*-nemzedéknek radikálisan szembe kellett helyezkednie a föléledt hagyománnyal. Nem is kutattuk az árnyalatokat, hanem a teljes nyíltság, a jugoszláv irodalmakkal és a világirodalommal együtt lélegző új irodalmi eszménye nevében mindenestül elvetettük, „kíradíroztuk” a regionális irodalmat. Egységesen, és mondanom sem kell, részben igazságtalanul, hiszen nem ismertük a megtagadott anyagot.

Véleménye szerint a „couleur locale” elmélet mennyiben támadt fel amiatt, mert a Tájékoztató Iroda határozata után elhidegültek a kapcsolatok Magyarországgal?

Nem hiszem, hogy ez lett volna az oka. A kalangyás írók, akik átvészelték a háborút, nem tudtak szóhoz jutni a szocrealizmus időszakában, nem az ő világuk volt az, és ők maguk sem voltak az akkori világé. Szirmai Károly évekig hallgatott, Herceg János sem valami sokat publikált, azt hiszem, a *Bors és fahéj* csak valahol ott 1951-ben jelent meg.²⁴ Amikor azonban föllazult a szocrealizmusnak, a társadalmi elvárásoknak a diktátuma, úgy érezhették, hogy íme, itt a pillanat, most folytatni lehet mindazt, amit ezer okból kifolyólag nem tudtak kiteljesíteni a két háború között. Csak jelzéseket hagyhattak fenn. Nem hiszem tehát, hogy a couleur locale elmélet „feltámadása” közvetlen kapcsolatban lenne a tájékoztató irodás hercehurcával vagy a politikai helyzettel. Nem, egyszerűen felszakadtak a zsilipek, és íróink megpróbálták ugyanúgy haladni tovább, ahogyan a háború előtt haladtak.

Arról beszélgettünk egyszer, hogy a Kalangyának is radikálisabb programja volt, mint sokáig hittük. Említette, hogy hozzájutott egy betiltott Kalangya-számhoz. Mondana erről valamit?

Igen, Várady Tibor révén. Érdekessége az, hogy tisztán kisebbségi szám. Amikor a királyi diktatúra szigora kissé fölengedett, és a politikai erők is jobban mozoghattak már, a kalangyások mintegy az állam az államban képletére megpróbálták szervezni a jugoszláviai magyarság szellemi életét, egészségügyét, gazdasági életét stb. Ilyen jellegű cikkek gyűjteménye

²⁴ Herceg János: *Bors és fahéj*. Noviszád, 1950, Testvériség-Egység.

a betiltott szám. Nincsen benne semmi nacionalizmusszag, gyűlölködés vagy irredentizmus, ennek ellenére a cenzúra nem sokat gondolkodott, hanem szokásától eltérően az egész számot betiltotta. Ez volt, ez történt... A betiltás vissza is vetette a *Kalangyát*, hosszú hónapokig megint nem tudott megjelenni.

Milyen nehézségekkel találja szembe magát az irodalomtörténész, amikor a két háború közötti jugoszláviai magyar irodalmat kutatja?

Nehézségek vannak, mint minden kutatási területen, de ma már könnyebb az ember dolga, hiszen megvannak az alpművek, amelyekre támaszkodni lehet, melyek kijelöltek bizonyos csomópontokat. Ugyanakkor még mindig gondot okoz, hogy nem készültek el a vonatkozó bibliográfiák. Ezeknek egyike-másika már készül, de a jugoszláviai magyar irodalom két háború közötti korszakának alaposabb, részletekbe menő történetét majd csak akkor lehet megírni, ha rendelkezésünkre állnak a bibliográfiák is.

Tartogatnak meglepetést számunkra ezek a bibliográfiák?

Nyilván tartogatnak. A készülő anyagot nem ismerem, csak annyit tudok, hogy az Intézetben folyik ilyen munka, készül *A Mi Irodalmunk* teljes anyagának a bibliográfiája, a 20-as évek bibliográfiája. Mindez nélkülözhetetlenül fontos, mert enélkül az ember csak a már amúgy is ismert könyvekre, folyóiratokra támaszkodhat, holott a bibliográfiai kutatás egész sor olyan anyagot is szokott eredményezni, amelyről fogalmunk sincs.

Sokkal nagyobb méretű könyvkiadás folyt, mint az a köztudatban él. Nyomdák voltak...

Hát, olyan túl nagy méretű könyvkiadás azért nem folyt, ez az igazság. Nem folyt, és szervezetlen volt. Nyomdák ugyan működtek, de a szervezett könyvkiadásra inkább csak kísérletek történtek. A *Kalangya könyvtár*, a *Jugoszláviai magyar könyvtár*... ilyen sorozatok indultak, de a helyzet mégiscsak az, hogy az alkotók többsége kénytelen volt maszek alapon kiadni a könyveit.

A köztudatban milyen előítéletek, téves elképzelések élnek a két háború közötti irodalommal kapcsolatban? Mennyi előítélet él?

Őszintén szólva viszolygok kissé a köztudat szótól. Nem hiszem, hogy létezik itt nálunk olyan köztudat, amelyben máris élne a két háború közötti irodalmunk. Van néhány emberünk, aki figyelemmel kíséri a korszak eseményeit, és vannak egyetemistáink, akiknek tananyaguk a jugoszláviai magyar irodalom... Hogy mennyi előítélet él az egész korszak tekintetében, nem tudnám megmondani. Csak arról beszélhetek, hogy milyen példákra bukkantam a magam területén, mert ott csakugyan ráfutottam néhányra, amely meggyökerezett már, ha nem is a köztudatban, de az irodalomtörténetírásban vagy értekező prózában...

... irodalmi köztudatban...

Mondjuk, az írók köztudatában. Ha példát is kell említeni, Szentelekyt hoznám fel, akivel elég mostohán bánnak újabban egyesek. Elég mostohán, mert nem veszik tekintetbe mindazt, amit leírt, hanem bizonyos részletkérdésekre összpontosítanak, és úgy hasonlítják össze őt másokkal. Ez történt a Kázmér Ernő-kismonográfiában.²⁵ Vajda Gábor azt bizonygatja, hogy Szenteleky betegesen ragaszkodott a vezérséghez, pedig bizonyíthatóan nincs így. Szentelekyben sokkal nagyobb önfeláldozás lobogott, semmint hogy a kellemetlen és az ő egész lényével, egyéniségével össze nem egyeztethető beteges vezérekedést rá lehetne aggatni. Olyan megbélyegzés ez, ami szükségtelen az irodalomtörténetírásban. Vagy vegyünk egy másik példát. Egyesek makacsul félrehallják Szentelekyt, és azt bizonygatják, hogy sokkal retrográdabb programot adott, mint, mondjuk, Havas Emil, aki hát, istenem, nagyon nagy diletánsa a két háború közötti irodalomnak. De megemlíthetek egy furcsa következtetési rendszert is. Eszerint Szenteleky a helyi színeket követelte meg az írótól, s mivel megkövetelte, valójában a regionális bezárkózás elméletét hirdette meg. Ebből kifolyólag aztán az az irodalom, amely a két háború között a *Kalangya* tájékán létrejött, nem is lehetett más, mint amilyen: röghözkötött, tempomtorony-perspektívájú stb. Pedig nem így állnak a dolgok, hanem pont fordítva. Szenteleky éppen azért írta meg a maga elméletét, rengeteg kompromisszummal, belső ellentmondással,

²⁵ Vajda Gábor: *Kázmér Ernő szellemi arca*. [Újvidék], 1980, Forum – A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.

tévelygessel együtt, mert a vidéki irodalmat szerette volna előrébb lendíteni. Nem az ő elméletéből következett a rossz irodalom, az eleve adva volt ezen a tájon. Gyöngye kis irodalom, és Szenteleky éppen a gyöngye erőket akarta dinamizálni, táborba hívni, hogy valamiféle mozgalom bontakozhasson ki. Nem Szenteleky elméletéből következett tehát az alacsonyrendű irodalom. Nem, ez feje tetejére állított elmélet.

Szenteleky sokáig tiltakozott is a vezérszerep, a programadó vezérszerep ellen...

Igen, tiltakozott, noha később aztán már vállalta, de nem vezérekedőn. S most megint egy kis kitérőt kell tennem. Sajnos, ha valaki Szentelekyt akarja csépelni, azonnal előveszi a levelezését. 1943-ban adták ki, Szenteleky halálának tizedik évfordulójára, tisztelegésül a vezér, a vajdasági Kazinczy emléke előtt. De szerencsétlen vállalkozás volt ez, mert Szentelekyt nem lehet pusztán a levelei alapján megítélni. A levelezésbe borzasztó dolgok is belecsúsztak, és normális is, hogy belecsúsztak, hiszen Szentelekynek, szegénynek, alkalmazkodnia kellett a piripócsi nem tudom kihez, végig mindenkire, mert a dilettantizmus egyik alapismérve épp az, hogy a dilettáns bődületesen féltékeny a többi dilettánsra. Szentelekynek tehát állandóan egyensúlyoznia kellett a dilettáns figurák között, és természetes, hogy ezer olyan tarthatatlan dolgot is leírt, ami nem a legjobb meggyőződését képviseli. No de ezt mindig ráolvasni? Az még nem Szenteleky.

Véleménye szerint mennyire bizonyítja a provincializmusunkat, hogy íróink annyira érzékenyek a kritikára? Érzékenyebbek-e, mint nagyobb szellemi közösségekben?

Nem hiszem, hogy érzékenyebbek, nyilván mindenütt így van. Nem véletlen, hogy Schöpflin Aladár a következőket írja egy helyen: „Ritka kritikus tud a mi kritikára alkalmatlan talajunkban olyan biztos és független irodalmi pozíciót teremteni magának, hogy a teljes függetlenség nemes luxusát megkockáztassa.” Jó hetven évvel ezelőtt írta ezt Schöpflin, de ma is így van. A teljes függetlenség nemes luxusát nem lehet, illetve nagyon nehéz megkockáztatni, mert az alkotói hiúság nemcsak a dilettánsra jellemző, hanem minden íróra. A költő nem írná meg költeményét, ha nem volna meggyőződve róla, hogy remekművet ír. Vagy ha tudja is intíme, hogy messze van a Parnasszustól, akkor sem tudja elviselni, hogy erre valaki rámutasson. Nem tudom, hogyan lehetne ezt az álla-

potot meghaladni. Babits a *Könyvről könyvre* rovatában azt bizonygatta, hogy még a világirodalom legnagyobb remekművei sem tökéletesek. És ez így is van. A tolsztoji eszmeiségnek pl. megannyi vonatkozását nem lehet elfogadni, még a nagy tolsztoji regényekből is kilóg a lóláb. De így van ez más remekművek esetében is, egyszerűen azért, mert ember írta őket, és nem lehetnek egy mindentől elvonatkoztatott tökéletesség mintája vagy példája. Már most, ha ez normális jelenség, akkor mért ne lenne normális, hogy egy jóval kisebb irodalom jóval kisebb műveiben is akadnak azért itt-ott rövidzárlatok. Irodalmunk azonban ezzel nem szívesen néz szembe. És nem csak a miénk. Nem hiszem, hogy például a mai magyar irodalomban véletlenül olyan a kritika, amilyen. Csak meg kell nézni! Ha folyóiratkritikákat olvas az ember, az a benyomása, mintha csupa nagy íróval állnánk szemben. Már oda jutott a magyar kritika is, hogy mind kevesebb benne az értelmes, nyílt emberi beszéd. Különféle csomagolási rendszerek divatoznak. És nem lenne jó, ha nálunk is ezek a rendszerek uralkodnának el, mert akkor megvan a békés irodalmi élet, csak éppen irodalom nincs.

A kritikus nem hiú?

Dehogynem, a kritikus is hiú, a kritikus is ember. Ha rámutatnak evidens vagy vélt hibáira, fogyatékoságaira meg azokra a fehér foltokra, amelyeket művei hagynak maguk után, éppúgy szenved, mint az író. Nincs különbség, talán csak annyi, hogy a kritikus, mivel maga is „ítélkező” ember, jobban bele tudja élni magát a róla író társa helyzetébe, és könnyebben elviseli a hiányosságok felhánytorgatását.

Az író azonban jobban kiszolgáltatja magát, kitárulkozik. A kritikus inkább élhet bizonyos eszköztárral, amely a legbensőbb énjét eltakarja...

Ezt nem egészen így látom. Ha valaki rászánja magát, hogy a nyilvánosság elé áll, vállalnia kell a rizikót, hogy művéről majd különféle véleményt alkotnak. Az írónak lélekben fel kell készülnie, hogy el fog viselni mindent, mert úgysem X.Y. véleménye a döntő abban, hogy a műve micsoda. Sajnos, nálunk még mindig azt hiszik egyesek, hogy ha a kritika vagy a kritikus kimond valamit, akkor jóvátehetetlen igazságtalanság történik. Pedig hát a kritikus dolga épp az, hogy minél tisztességesebben megfogalmazza az észrevételeit és ítéleteit. Hogy aztán a kritikájával mi lesz, az épp annyira nyílt kérdés, mint az, hogy mi lesz magával a műal-

kotással. Hiszen a kritikusnak, még egyszer hangsúlyoznám, nincsenek olyan instrumentumok a kezében, amelyekkel valamiféle döntőbíró vagy atyáúristen szerepében léphetne fel. Ebből viszont véletlenül sem az következik, hogy akkor pedig fogja be a száját. Hagyni kell, hadd végezze a munkáját, mint ahogy az író is hagyni kell. Problémák csak akkor merülnének fel, ha a kritikus tüzzel-vassal küzdene bizonyos szerzők bizonyos műveinek megjelentetése ellen. A kritikus azonban ilyesmit nem enged meg magának.

Épp a kritika és az irodalompolitika viszonyáról lenne itt szó, ugye? Tolnai mesélte, hogy amikor a Symposium-nemzedék, még felléptekor, erősen bírálta például Zákányt, nem is adták ki azokat a könyveket, és ő is közbenjárt, hogy megjelenhessenek... Mikor és mennyire fonódott össze a kritika és az irodalompolitika?

Elég bonyolult kérdés. Valóban úgy van, hogy a kiadói politika semmiképp sem lehet a kritikusok tevékenységének függvénye. Nem engedheti meg magának a könyvkiadó, hogy kritikusai vélemények alapján alkotókat temessen el. Ezt nem szabad megengedni. Ugyanakkor azonban van a kérdésnek egy másik vetülete is, nevezetesen az, hogy azért stabilabb kiadói politikára lenne szükség. Arra gondolok, hogy a kiadónak mégse amolyan mindent közzétevő kiadónak kellene lennie, hanem kritikai fölmérés útján meg kellene határoznia a közölhetőség alsó határát. Az utóbbi időben nemigen látom működni ezt a mérce-rendszert.

Mi a véleménye a recenzió intézményéről, és arról, ahogy élnek ezzel az intézménnyel?

A recenziót nagyon szerencsétlen intézménynek tartom. A kiadó újabb gyakorlatában a recenzió már nem névtelen. Az impresszumból pontosan tudjuk, hogy ki véleményezte a kéziratot. Rendben van, de hát mit ér az, hogy ott a recenzió neve? Ezzel az olvasó még semmit sem kap! Sokkal vonzóbb lenne, de alighanem keresztülvihetetlen is, ha a könyvekhez függelékként csatolnák a recenziókat. Az már felelősség volna. Így nem. A recenzió neve így pusztán védjegy. Majdnem semmi. Amikor még a kiadóban dolgoztam, azt tapasztaltam, hogy ha egy-egy rossz kézirat negatív recenziót kap, arról bármikor jó, pozitív recenziót is be lehet szerezni. És akkor mi van? Az első semmit sem oszt és szoroz. Mindenképpen a kiadóban dolgozó szerkesztők kritikusságát kellene te-

hát valahogy növelni, mert ha a recenzensektől függ, esetenként dilettáns művek is megjelenhetnek.

Ez egyfajta felelősségáthárítás...

Az, tulajdonképpen az. Oda-vissza. Bár úgy tudom, hogy a recenziót nem a kiadó találta ki, hanem törvény írja elő. Akkor sem tartom azonban szerencsés megoldásnak.

Ön recenzeál könyveket?

Ha felkínálnak ezt-azt, igen...

Milyen érzéssel?

Attól függ, milyen kéziratot kapok. Vagy úgy, hogy szíves-örömet írom meg a jelentést, máskor meg kevésbé szívesen... De mondom, nem látom a recenzió igazi funkcióját. Mert az is borzasztó lenne, ha az alkotó ki lenne szolgáltatva a recenzensnek, ha kénytelen lenne fejet hajtani néhány flekkes észrevételek előtt. Ez is borzasztó lenne.

A recenzió egy kritika a sok közül...

Így van, egy kritika a sok közül. Azt a luxust azonban, sajnos, nem engedheti meg magának a kiadó, hogy 5-6 recenzensnek adjon ki egy-egy kéziratot. Pedig csakis akkor alkothatna róla teljesebb képet.

Hogyan emlékszik vissza a szerkesztői pályafutására?

Végső fokon szívesen emlékszem vissza arra a hét-nyolc évre. Módomban állt amolyan kisebb harcokat vívni bizonyos kéziratokért, úgyhogy nem volt egészen hiábavaló az ottani ténykedésem. Persze azonnal hozzátenném azt is, hogy még illúziókkal teli korszakom volt az. Hatvannyolcban például terjedelmes, vitára felszólító cikket írtam könyvkiadásunkról, a könyvkiadó embereit, sőt magamat sem kímélve.²⁶ Elsősorban az foglalkoztatott, hogy miként is lehetne teljesen nyílttá tenni könyvkiadásunkat, ugyanakkor pedig bezárni mindenféle kiskaput. Egy eszményi könyvkiadás képe lebegett tehát előttem, s akkor még úgy láttam, hogy a

²⁶ Utasi Csaba: Könyvkiadásunkról. *Új Symposion*, 1968. 41. 29–31.

cél megvalósítható. Jellemző azonban, hogy cikkemre csak a könyvkiadó főszerkesztője meg, azt hiszem, még egy ember válaszolt.

Akkor volt az a vitája Bogdánfival...

Akkor, igen, akkor volt az a vitám...²⁷ Mondom, szívesen emlékszem vissza, mert a *Symposion*-sorozatot gondoztam, valóban nagy kedvvel. Nem beszélve arról, hogy a sorozat egyik-másik könyvéért csakugyan közelharcot kellett vívni. Mert akkor még az *Új Symposion* olyan folyóirat volt és a munkatársai olyan alkotók, amelyet és akiket minduntalan félretett volna a Kiadó.

Gerillaharcosok...

Nem egészen gerillaharc, de voltak összetűzések. Igen élesen merült föl ugyanis a mércék különbözősége. Egyesek a hagyományos vajdasági irodalmat erőltették, nyomták volna, én meg inkább azt, ami frissnek, újnak, értékesnek látszott. Az állandó belső sűrűlődst nem lehetett elkerülni.

Véleménye szerint a ma megjelent legfontosabb külföldi művek miért nincsenek eléggé jelen szellemi életünkben? Azt hiszem, tíz évvel ezelőtt jobban jelen voltak. Mintha kissé bezárkóztunk volna.

Igen, ma más az irodalmi klíma, és nyilván ennek a függvénye ez a jelen-ség is. Az a korszak, amelyről említést tett, valahogy sokkal nyitottabb volt. Úgy látszott akkor, hogy az irodalom rendkívül fontos, hogy minden irányban erővonalak hatnak. Most viszont csakugyan begubózott az irodalmunk, csöndes és aluszékony. Ennek a következménye egyébként az is, hogy a kritika és a viták is visszaestek. Ha volt is a közelmúltban irodalmi vitánk, a személyeskedés legsúlyosabb változatát hozta.

Miben lát valamiféle előremutató tendenciát?

Előremutató tendencia? Már régóta hiányolok valamit, és remélem, hogy az olyannyira várt pillanat ilyen vagy olyan formában egyszer mégiscsak

²⁷ Bogdánfi Sándor: Ellenvélemény könyvkiadásunkról. *Új Symposion*, 1968. 43. 28–29.; Utasi Csaba: Könyvkiadásunkról II. Válasz egy hangadó-taktikus ellenvéleményére. *Új Symposion*, 1969. 45. 24–25.

el fog érkezeni. A *Symposion*-nemzedék nagy munkát végzett, beindított egy „masinériát”, a később felnőtt fiatalok azonban mindeddig elmulasztották a konfrontálódást. Egészen egyszerűen: a konfrontálódást hiányolom irodalmunkból.

Úgy véli, hogy egyelőre még csak „epigonjaik” vannak?

Nem, ez túl erős szó. A hetvenes években könnyebb lett volna epigonságról beszélni, most azonban ismét mozdul valami a *Symposion* tájékán. Mozdul, de a konfrontálódás még várat magára. Nem valamiféle hadakozásra, mindenáron való csatározásra, frontok nyitására gondolok persze, hanem a konfrontációnak egy olyan változatára, amely termékenyítőleg hatna irodalmunkra. Aktualizálna, kiélezné bizonyos kérdéseket, vagy rámutatna, hogy ez meg ez időhöz kötött volt a *Symposion*ban, ez meg ez elavult, ez meg ez ma már tarthatatlan stb. Egyfajta vízváltástóra gondolok tehát, egyfajta öndefiníálásra, mert enélkül nem tudom, hogyan lehetne továbblépni.

Mennyiben különbözik a Symposion-nemzedék helyzete, magatartása, viselkedése azoknak a nemzedékeknek a viselkedésétől, amelyek után ők következtek?

Megítélésem szerint nem beszélhetünk több nemzedékről a fölszabadulás utáni időszakban. A *Symposion* körüli fiatalok konstituálódhattak először nemzedékké...

Mondjuk akkor inkább csoportosulásnak...

Mondjuk... Hogy mennyiben különbözik a *Symposion*-nemzedék a korábbi csoportosulásoktól? A nemzedékiséget nem tekinthetjük biológiai kategóriának. Nem az hozta össze a *Symposion*-nemzedéket, hogy többségünk 1940 táján született, hanem azok a fontos egyéb mozzanatok, amelyek mindnyájunkat érintettek, annak ellenére, hogy kezdettől fogva nagyon is különböztünk egymástól. Nem volt szellemi egyenruhánk, nem meneteltünk vakon, a külvilág erős kihívásai azonban csökkentették a közöttünk levő különbségeket, és biztosították a kohéziót. Miután azonban eredményesen megvívunk egy sor csatát, a külső front fellazult. Azok az erők, amelyek eleinte egységesen szembefordultak velünk – és ez tényleg szó szerint értendő, hiszen nem volt olyan írónk, B. Szabót és Sinkót kivéve, aki ne rontott volna nekünk, de vastagon –, azok az erők

visszavonultak, és kénytelen-kelletlen tudomásul vették, hogy még mindig vagyunk. Kohézióknk ettől fogva gyengült. Ez fizikai törvény. Persze nem lehet mindent a külső és belső erők viszonyával megmagyarázni. Számolni kell azzal is, hogy a múltó évek mindjobban megformálják, ha akarjuk, megcsontosítják az ember egyéniségét, és elérkezik a pillanat, amikor a nemzedékiség nevében már nem tud nagyobb kompromisszumokat vállalni. Így aztán lassanként elindulunk a magunk útjain. Szépen megfigyelhető ez a folyamat. Egyeseknél egészen korán megkezdődött, másoknál jóval későbben, de föltétlenül természetes folyamat volt. Azt hiszem, az irodalomban még nem volt olyan nemzedék, amellyel ez meg ne történt volna. És nagyon jó, hogy velünk is megtörtént, mert képtelenség húsz vagy harminc éven át kompakt nemzedékként fennmaradni. Az már azt jelentené, hogy a szellemi egyenruha igenis felvétellett, és mögötte olyan célok lappangnak, amelyek nem irodalmi, nem szellemi jellegűek, hanem gyakorlati célt szolgálnak.

Véleménye szerint most egy újabb nemzedéknek nehezebb lenne-e megvívnia a csatáját, mint volt a symposionisták számára?

Szerintem nehezebb. Föltétlenül nehezebb lenne megvívni egy újabb mindenfrontos csatát. A *Symposion*nak megadatott a szerencse, hogy az általános társadalmi demokratizálódásban, egy erős társadalmi légkutatban nőhetett fel, amikor még egész sor dolog nem volt tisztázva ebben az irodalomban. Ma már más a helyzet, az újabb nemzedékek nem kezdhetnek szinte mindent előlről. Valójában nem harcolniuk kell közvetlen elődeikkel, hanem náluknál is mélyebbre ásni, és lényeglátóbban megragadni a dolgokat. Ezért nehezebb a dolguk.

Ez valószínűleg összefügg azzal, amit Schöpflin ír A 20. századi magyar irodalom történetében, amikor összeveti Gyulai Pál és a nyugatosok helyzetét. Gyulainak, ugye, szigorúan meghatározott, szilárd alapokon álló világnézete volt, és abból kiindulva mondott véleményt mindenről...

... és az félig-meddig intézményesített vélemény is volt, mert az Akadémia tekintélye is mögötte állt...

... viszont a nyugatosok maguk is kételyek között éltek. Ez az, amit Ön is megfogalmazott: „a végpontot elérő hitnél több a hit utáni nosztalgia.” Tehát maguk is kételkedtek az igazukban.

Ezért nehezebb, de ugyanakkor ezért is lehet termékeny az újabb folyamat.

Ami a hitet és a hit utáni nosztalgiát illeti, ha már ide jutottunk, azt hiszem, végső fokon nagy közhely, amit abban a kis cikkben leírtam. Közismert dolog, hogy amint egy meggyőződés hitté, abszolutizált hitté merevedik, tehát amint a kételyek a hitről leválnak, amint a kételkedés képessége megszűnik az emberben, abban a pillanatban felüti a fejét egy iszonyatos dogmarendszer. Egyedül termékenyítő csakugyan az, az olyanfajta hit, amelyet nem lehet végső konzekvenciákra levezetni, amely előtt nincs végső cél. Ha már végső célt is kijelöl magának az ember, akkor halkan belelép a dogmákba. Mert akkor pontosan tudni véli, hogy ennek meg ennek így meg így kell megtörténnie. Holott ki tudja...

1969-ben közzétette az Új Symposionban a regénypályázatra beérkezett kéziratokkal kapcsolatos megjegyzéseit. Ezekben eléggé sok a szarkazmus, az irónia, néhol cinizmus is, tehát egy élesebb hangnem, ami viszont később, úgy tűnik, mérséklődött.

A regénypályázati jegyzetanyaggal kapcsolatban azt szeretném elmondani, hogy zsűritagként készítettem, magánhasználatra, semmiképpen sem azzal a célzattal tehát, hogy majd publikálom is. Viszont vannak olyan korábbi, húsz évvel ezelőtti kritikáim, amelyekben fölfedezhető a szarkasztikus, ironikus hang, szinte már kigúnyolása egy-egy műnek. Ez tény. Ezeket a kritikákat ma is vállalni tudom, úgy gondolom, nem lőttem mellé velük. Későbbi kritikáimból azonban csakugyan eltűnik az éles ironizáló hang. Nem hiszem, hogy a megalkuvásnak vagy a bátorság megcsappanásának a jele volna ez. Inkább arról van szó, hogy idővel kritikusként mind magasabbra állítottam magam előtt is a mércét. Ma már nem tudok megelegedni a pusztá iróniával. Bármilyen rossz is a mű, megvizsgálom az eresztégeit, és megpróbálom minél közelebről, minél alaposabban dokumentálni az észrevételeimet. Nem a nézőpontom változott meg tehát, hanem a hangvételem és az eszközeim.

A kritikusban nem él-e valahol a mélyrétegekben egyfajta cinikus viszonyulás a világhoz, ami egyfajta védekezés is...

Nem, nem tudnék egyetérteni azzal, hogy a kritikus viszonyulása cinikus a világhoz. Cinikus viszont a gyalázatosan rossz művekkel szemben, és cinikusnak is kell lennie, hiszen a gyalázatosan rossz művek a világ

elé furakodnak, noha nincs semmi belső tartalékuk. Éppen az esztétikai érték becsülésének a jeleként le kell tehát leplezni őket. Semmiféle mázolásra nincs ok, és nem is szabad megengedni semmiféle mázolást, mert én legalább intíme úgy érzem, ha egy gyalázatosan rossz mű megjelenik, az más, jobb művektől veszi el a levegőt. És félrevezeti az olvasót! Olvasóközönségünk ízlése egyáltalán nem annyira differenciált, hogy szuverénül meg tudná állapítani a művek értékét. Ebben nem hiszek. Nemrég a második könyvem egyik kritikusa megemlítette, hogy milyen nagyra értékelték annak idején a *Testvérem*, *Joábot*, bár közepes mű, tán még mindig van az első kiadásból, aligha vállalkozik rá valaki is, hogy újra kiadja. A későbbi Gion-művekről viszont fenntartással szólok, holott épp azokkal ért el írónk óriási sikert nemcsak nálunk, külföldön is. Szerintem az nem esztétikai mérce, hogy ki milyen sikert ér el idehaza vagy külföldön. Berkesi András könyveit 150 ezer példányban adják vagy adták ki Magyarországon, de ugyan mit bizonyít ez?

Ön mikor ironikusabb: a magánéletben, vagy amikor kritikát ír?

Amikor kritikát írok.

A magánéletben?

Ott is, attól függ, milyen helyzetbe keveredek. De inkább a papírral szemben, mert az írás mégiscsak külön harc... Akkor érzem magam érdekes módon igazán szabadnak, ha írok. Akkor szabadulok meg a mindennapi kööttségektől, a külön kisezer relációtól. Az írás olyan feladat, amelynek teljesítése közben teljesen magába szállhat az ember, szembekerülhet a maga lelkiismeretével, és azt hiszem, ez az egyik oka annak, hogy egyáltalán írok.

Szívesebben írna otthon kritikát, mint hogy az egyetemen előad?

Ezt nem tudnám így összevetni. Szívesen végzem azt a feladatot, amit ott végezni kell, hiszen a világirodalmat is, a jugoszláviai magyar irodalmat is nagyon szeretem. Az utóbbit természetesen úgy, ahogyan a kritikáimban is, fölfelé kerekítés nélkül. Néha fölötlik bennem azért, hogy jobb lenne talán, ha több időm maradna írogatni, de ez a gondolat nem zavar túlságosan. Néha nem érzem, hogy szükség volna a „szabadságra”. Néha el is unom a hangomat. Ez a munkásságomban is szem-

betűnő. A hetvenes évek közepe táján, egész 1978-ig, volt egy intenzív periódusom, aztán most hallgatok...

Ha több ideje lesz, mit fog írni?

Ha több időm lesz? Szeretnék ismét kritikákat írni, főleg irodalmunk produkciójáról, és szeretném tető alá hozni a jugoszláviai magyar költészetről írt kommentárjaimat. Negyvenöt megvan, ötvenre szeretném fölkerékíteni őket. Annak idején a *Magyar Szóban* jelentek meg, és megfelelő előszóval, csiszolással, azt hiszem, érdemes lenne kiadni ezt az anyagot. Évek óta gondolok már rá, de sosem tudtam eddig rászánni magam a közzétételére. Mégiscsak terjedelemhez kötött kiskommentárokról van szó, amelyekben nem fejthettem ki alaposabban a nézeteimet.

Nem írt túl sokat, de Önről talán még kevesebbet írtak. Szeretné, ha több visszajelzést kapna munkájával kapcsolatban?

Nem találok úgy, hogy nem történtek visszajelzések, vagy hogy kevés lenne a visszajelzés. Elég megnézni a többi kritikakötetünket, más szerzők ilyen jellegű könyveit. Azok sem részesültek valami nagy visszhangban, a kritika kritikája nem nagy erőssége irodalmunknak. Egyébként normálisnak tartom, ami történik. Az első könyvemre is reagáltak. Idehaza, ha jól emlékszem, öt kritika jelent meg róla, és Magyarországon sem hagyták szó nélkül. Remélem, hogy a másodikra is érkezik még visszhang.

Arra gondoltam, hogy távol áll Öntől valamiféle vezérszerep, vezértörekvés. Szentelekyvel kapcsolatban mondtuk, hogy utólag ráfogták. Lehet, hogy egyszer majd Önre is ráfognak.

Nem, semmiképpen, ilyesmitől nem félek. Nemhogy vezéri hajlamaim, de szereplési ingereim sincsenek. Az elmúlt húsz év alatt írhattam volna kétszer annyit, mint amennyit írtam, a közszereplés azonban nem oly fontos számomra. Nem vagyok az az ember, akit fűt a vágy, hogy jaj, mindenáron és lehetőleg minél gyakrabban hallassam a hangomat a nyilvánosság előtt, mert akkor majd figyelnek rám. Ettől idegenkedem. Keveset írok, viszonylag keveset, és lassan. Valósággal iszonyodom attól, hogy belezavarjam magam a produkcióba, a mennyiségi „termelésbe”. Nem, ha három flekk, legyen három flekk, csak sikerüljön tisztességesen megírnom. Ez az elvem. Úgyhogy csakugyan nem vonz a vezérkedés, ellenkezőleg, tudatosan törekszem egyfajta kívülállásra. Ha ugyanis a

kritikus „belül” van az irodalmon, ha különféle baráti szálak kötik ide, oda meg amoda, intenzíven, akkor nem kritikus többé. Akkor az irodalmi élet nagyon hasznos munkása lehet, de nem kritikus. A kritikusnak írás közben minden szálát el kell tépnie. Akkor is ugyanazzal az esztétikai mércerendszerrel kell dolgoznia, ha a barátjáról ír, még ha a barátja megneheztel is rá, még ha eltávolodik is tőle. Szóval, felszabadító, de egyszersmind nyomorult és rettenetes foglalkozás is ez. Bizonyos fajta idealizmus nélkül nem is lehetne csinálni.

■ ■ ■ VÉGEL LÁSZLÓ ■

Végel László (Szenttamás, 1941. február 1.) író, publicista. A gimnázium elvégzése után Újvidéken a Magyar Tanszék, Belgrádban a Filozófia Tanszék hallgatója volt. 1965–67-ig az *Ifjúság* munkatársa, 1969-től 1971-ig az Ifjúsági Tribün főszerkesztője, 1972-től 1983-ig a *Magyar Szó Kilátó* című rovatának szerkesztője, 1980-tól 1991-ig az Újvidéki Televízió dramaturgja. 1991 és 1994 között a Soros Alapítvány újvidéki irodáját vezette, 2002-től szabad foglalkozású író. Munkái: *Egy makró emlékiratai* (1967); *A szenvedélyek tanfolyama* (1969); *Szitkozódunk, de szemünkből könnyek hullanak* (1969); *A vers kihívása* (1975); *Áttün(tet)ések* (szerbhorvátul 1983, magyarul 1984); *Ábrahám kése* (szerbhorvátul 1987, magyarul 1988); *Újvidéki trilógia* (1993); *Judit* (1989); *Wittgenstein szövéskéje* (1995); *A nagy közép-kelet-európai Lakoma bevonul a pikareszk regénybe. Beszély a pikareszk regényről* (1998); *Peremvidéki élet* (2000); *Exterritórium* (2000); *Parainézis* (2003); *Időírás, időközben* (2003); *Hontalan esszék* (2003); *Bűnhődés* (2012); *Neoplanta avagy az Ígéret Földje* (2013).

Az interjú 1984 januárjában készült Újvidéken. Részlete elhangzott az Újvidéki Rádió *Együtt* című műsorában 1984. február 6-án.

■■■ PORTRÉ ■

„Faluvégi gyerek vagyok, egyszerű családból jöttem, nagyon nehéz volt megszerezni a kultúrát” – mondja egy interjúban¹ Végel László. Egy másikban azt is közli, hogy a körülmények az adott korhoz képest sem voltak eszményiek.

„A nagyapám először az Osztrák–Magyar Monarchia állampolgára volt, majd a királyi Jugoszláviáé, aztán Magyarország honpolgára lett, végül a szocialista Jugoszláviáé, holott egy emberöltőn keresztül ugyanabban a faluban, sőt ugyanabban az utcában lévő házikójában élt. A magyar hatóságok kommunistagyanúsának tartották, és a szegedi Csillag börtönbe zárták, a kommunista partizánok fasisztát láttak benne, és saját háza előtt véresre verték, megnyomorították. Ilyesféle túlélő volt az apám is.”²

S mi minden volt még a terhes körülmények sorában, amelyekről sokáig nem is tudott? Amikor sokkal később ezekről beszélt, mintha maga is azt üzenté volna, ki nem mondva, hogy párhuzamos világok léteztek akkor is, s talán ez a felismerés is hozzájárult ahhoz, hogy öregkorára eljutott a történelem teljes relativizálásához, mondván:

„A történelem szinte minden nemzedékkel újakezdődött, és telis-tele volt kiszámíthatatlan metamorfózissal, irracionális fordulattal, miközben sohasem lehet tudni, melyik arca az igazi. Azért akad látszatra olyan túl sok történelem Közép-Kellet-Európában, főleg a Balkánon, mert nincs hiteles történelem. Ha pedig nem létezik hitelt érdemlő történelem, akkor időről időre teljesen újat kell kitalálni. Csak a hamis történelem palimpszesztusai települnek egymásra”.³

Az akkori falusi világot a maga módján úgy idealizálta, ahogy az neki volt fontos.

„A falusi utcámban nem azt tapasztaltam, hogy az utcabeliek bezárkóztak a házaikba, hanem azt, hogy a nagyvilágról álmo-

¹ Nem tudjuk visszavarázsolni a múltat. Végel Lászlóval Vári György beszélget. *Híd*, 2011. 12. 37–38.

² Végel László: Bűnhődés. *Híd*, 2011. 1. 44–45.

³ Végel László: Bűnhődés. *Híd*, 2011. 1. 41.

doznak. A katonakorokról, amikor világot láttak. Szomjasak voltak, élt bennük a tudásvágy. A nagyvilágról álmództak, mint a mesékben. Az unokabátyám fiatalon Ausztriába akart szökni, még 1955-ben. Börtönbe került. A szüleim azon töprengtek, hogy kivándorolnak Kanadába vagy Amerikába, mindenkinek volt egy valóságos vagy képzeletbeli amerikai nagybácsija. A szegények utcájában nőttem fel, egyszerű emberek között, de ezek az emberek nagyon nyitottak voltak, mintha a népmesékből jöttek volna elő. A népmesékben is világot látni mennek a fiatalok, vándorbotot vesznek, tarisznyát, hamuban sült pogácsát. Ha valamit tanultam tőlük, akkor ezt a nagyvilág utáni szomjúságot, és ezért nevezem magam plebejusnak. Itt találtam meg az egységet az antinómiák között. Nem tudok egyezni azzal a szemlélettel, amely szerint a falusi ember nem akar látni semmit a világból, hanem a gyökereket keresi. Nem, ő álmódzik, másképpen akar élni, jobban akar élni. Ezt tanultam a néptől.”⁴

Hetvenéves korában írt így, mintha csak ezzel a féligazsággal akarta volna megerősíteni fiatal korában meglazult kapcsolatait az origóval. Amikor viszont tizenöt évesen Újvidékre került, belevetette magát az emberi kapcsolatok szövetrendszerébe. Ez azért sem volt számára nehéz, mert gimnazista korában egy évet diákotthonban töltött.

„Megtudtuk, hogy a legendás Puskás a magyar futball-válogattal áthalad Újvidéken. Reggel öt órakor az egész diákotthon megindult a vasútállomásra. Megérkezik a vonat és megjelenik Puskás egy kék-fehér csíkos régimódi pizsamában. Noszogatnak, hogy beszéljek vele, tudok magyarul, ő pedig a peronról meg akarja tekinteni Újvidéket, mert a családja innen származik. Kiosztotta az autogramokat és a vonat elment, Puskással együtt. A társaim nagyon kíváncsiak lettek, nem született-e Puskás Újvidéken? Nem, csak a családja, állítom én. De mind nehezebben tudom őket meggyőzni erről. A nagy tanteremben hallgatjuk a mérkőzés közvetítését, és mi történt? Mindenki Puskásnak szurkol. Miután látták, és szívélyes volt velük, úgy

■

⁴ Nem tudjuk visszavarázsolni a múltat. Végel Lászlóval Vári György beszélget. *Híd*, 2011. 12. 38.

vélték, illik neki szurkolni. Ekkoriban viszont a *Magyar Szó*-ban egy párttisztviselő amiatt bírálta az itteni magyarokat, hogy a magyar válogatottnak szurkolni nem hazafias dolog. Mindig eszembe jutott ez az eset, amikor hallgattam a nemzet megváltóit – az egyszerű emberek másképpen gondolkodnak és cselekszenek, mint a politikusok.

Egy reggel a hangosbeszélő bejelentette, hogy Magyarországon kitört a forradalom. Fegyveres harcok folynak Budapesten! A mi rádiónkból nem sokat lehetett megtudni, és a diákok követelték a diákothton igazgatóságától, hogy szóljon a Budapesti Rádió. A Tájékoztató Iroda idejében ezt az állomást hallgatni nem volt épp hazafias dolog. Valahogy meggyőztük az igazgatót és mi néhányan magyarok fordítottunk a többieknek. A Budapesti Rádió a felkelők kezén volt, akik gyakran adtak utasításokat és felvilágosítást, milyen pozíciókat foglaljanak el az ellenállók, honnan jönnek az orosz tankok, hol van tűzvész. Nagyon izgalmas volt. Az akkori jugoszláv politika rokonszenvvel tekintett ezekre az eseményekre, de csak addig, amíg a felkelők nem követelték a többpártrendszer bevezetését. Nagy magyar tragédia volt ez, több mint kétszáz-ezer ember hagyta el az országot, méghozzá a legképzettebbek. De Nyugaton ösztöndíjat kaptak, tanulhattak, úgyhogy később az európai egyetemek tele voltak magyar tanárokkal. 1990 után, amikor már nem voltak ellenségként megbélyegezve, tömegesen tértek vissza és jelentősen hozzásegítettek, hogy a magyar átmenet európai irányultságú legyen.

Egészen ezekig az eseményekig én nem gondolkodtam azon, hogy magyar vagyok. Amikor fordítottam diáktársaimnak a budapesti történéseket, azt kérdezték: és hol van ez vagy az Budapesten? Nem tudom, soha nem voltam ott – mondom nekik. Hogy lehet az, hogy magyar vagy, és még soha nem voltál Budapesten? – kérdik. Azt akarom mondani, hogy az ember az identitását és kultúráját csak a másokkal való érintkezés során éli meg.⁷⁵

Tizenkilenc éves volt, amikor az újvidéki Ifjúsági Tribün magyar műsorának szerkesztője lett. Sok fiatal magyar értelmiségi számára nyitotta ki az ablakot a világra ez az intézmény, miután

⁵ Stavrić, Ljubiša: Nemam pravo na gorčinu. *NIN*, 2001. november 1. 2653. sz.

felszámolták a József Attila Művelődési Egyesületet, és Szép Szó néven futó ifjúsági tagozatát beintegrálták a Tribünbe.

„Úgy hallottam új szerkesztőséget választott a Szép Szó. Te, mint új főszerkesztő, hogyan képzeled el a vezetőség munkáját?

– Az ideai szerkesztőség 15 tagú. Művészeti és társadalmi csoportra tagozódik. Szeretném, ha a szerkesztőség minden tagja egyforma odaadással dolgozna.

Milyen tárgyú összejöveteleket terveztek?

– Nagy vonalakban így vázolhatnám: társadalmi, irodalmi, művészeti és időszerű kérdésekkel foglalkozunk majd az összejöveteleken. Erről a sokoldalúságról tanúskodik első három összejöveteleink is, amelyen az ENSZ-ről, az olimpiai játékokról és az opátijai fesztiválról lesz szó. Ha már tervekről beszélünk, azt is meg kell mondanom, hogy a sokoldalúság mellett a színvonal emelésére is törekszünk.

Még egy igen érdekes kérdés foglalkoztat. Tavaly te magad is csak résztvevője voltál a Szép Szó összejöveteleinek. Mit tapasztaltál a közönség soraiban?

– Legfontosabb észrevételem az, hogy a középiskolások vonakodnak a vitákban való részvételtől annak ellenére, hogy sokszor lenne mondanivalójuk. Ezt a feszültséget, ami talán a szókincs szegénységéből is ered, azzal szeretnénk orvosolni, hogy fokozzuk az iskolai önképzőkörök munkáját.

Mi az elgondolásotok ezzel kapcsolatban?

– A Szép Szó irodalmi csoportjának tagjai ellátogatnának az iskolai önképzőköri összejövetelekre, elősegítenék azoknak minőségi fejlődését és szabadabb légkört teremtenének a vitákhoz.

És végül milyen újításokat szeretnétek bevezetni?

– Egyes irodalmi műsorainkban bizonyos formai újításokkal is kísérletezünk majd. Fényhatásokkal és díszletek alkalmazásával szeretnénk változatosabbakká tenni azokat. Újítás lenne a kisszínpad is, amelynek megvalósulása még sok mindentől függ.⁶

Három hónap múlva már az Újvidéki Rádió *Ifjúsági műsorának* munkatársaként ő tudósított a Népi Ifjúság újvidéki közgyűléséről,

■

⁶ *Ifjúsági műsor [Újvidéki Rádió], 1960. október 8.*

majd ugyanott irodalmi rovatot szerkesztett.⁷ Rovatában helyet kaptak a kortárs vajdasági írók. (1961. szeptember 23-án például Tóth Ferenc *Ősztől tavaszig*, Tolnai Ottó *Intérieur*, Fehér Kálmán *Rózsámnak, szirmok helyett*, Deák Ferenc *Őszi libretto* című versei szerepeltek Végel összeállításában, melyhez Bányai János írt bevezetőt.) Ugyanakkor a Tribünön igyekezett felélenkíteni a munkát. Pályázatot hirdetett az év legjobb irodalmi művére, vitát szervezett a magyar nyelvű amatőrszínházak helyzetéről, vidéki fellépésekre vitte a szerkesztőséget.

Érdeklődésének domináns köre nagyon korán markánsan megmutatkozott. Már az Újvidéki Rádió *Ifjúsági műsorában Szombati írás* sorozatcímmel közölt jegyzeteiben is az időszerű társadalmi témákat vette sorra.

„Ezen a héten tartották meg a Népi Ifjúság noviszádi városi vezetőségének évi közgyűlését. A közgyűlés központi kérdése az eszmei-politikai nevelés volt. Az adatokat a közgyűlés hivatalos anyagából vettem. Az egyik gimnázium igazgatóhelyettese ezeket mondta az egyik autóútról visszatérő kislánynak: »Előbb építsd ki magad, aztán az országot.« Nem szándékozom most tudományos alapon elemezni, hogy ez a kijelentés antidialektikus, hisz építenünk kell ezt az országot, mert mi építjük az országot, az ország épít minket. És nagyon örvendetes az a tény, hogy egyre többen mennek az autóra, ebbe a hatalmas iskolába, függetlenül attól, hogy ki mit mond. De azért az illető igazgatóhelyettes körülnézhetne szocialista lelkiismeretében! Aztán itt van egy másik eset. A noviszádi filozófia, történelem és alkotmánytan szakosoknak csak 20 százaléka tagja a Jugoszláv Kommunista Szövetségnek. Ezek az adatok – bár nem tartom őket semmiesetre sem általánosnak – bizonyos fokig megmagyarázzák, miért marad el gyakran az aktívokban a fejlett eszmei-politikai munka.»⁸

„Az életfeltételek állandó javulásával az ember egyre több szabad időhöz jut. És a szabad idő kihasználása is változatosabb. A tanulás, a művelődés mellett jut például idő olyan lapok olvasására is, amelyeknek elsődleges funkciója a szórakoztatás. Nem

⁷ *Ifjúsági műsor [Újvidéki Rádió]*, 1961. szeptember 23.

⁸ *Ifjúsági műsor [Újvidéki Rádió]*, 1961. december 23.

ismeretlen azonban az sem, hogy ilyenkor bizonyos esetekben váratlanul nagy minőségi változás jelentkezik, konkrétan a szórakoztató sajtóban a szórakoztatás olyan formája jelentkezik, amely saját negatívumába csap át, tehát a szabad ember szórakozásának ellenségévé válik, mert az emberhez mint deformált objektumhoz közeledik és mert mindig ekonómiai üzleti tendenciói, tehát nem homo sapienst keresést talál, hanem embert, akinek külön morálja van és „szabadabb”, ha így szórakozik. Bár a példák nem elengedhetetlenül szükségesek, érdekesek lesznek csupán emlékeztetőül. A *Duga* Miladinović, a sportszerűtlen magaviseletéről hírhedt labdarúgó vallomásait közli. Ilyen sorok is vannak benne: »Tudtam, hogy sok, még fiatal labdarúgónak van saját lakása. Kifejeztem kívánságomat, hogy én is szeretnék egy lakást. Klubom eleget tett kérésemnek, és én pompás lakást kaptam, nem messze anyám lakásától.« Ha megjegyezzük, hogy vannak becsületes dolgozó emberek, akik sokkal nehezebben jutnak lakáshoz, akkor a további kommentár felesleges. Bár mindannyian ironikusan beszélünk különböző nyugati missz-választásokról, ez nem akadályozza meg a mi vajdasági sajtónkat sem, hogy a közösség által fenntartott napilapunkban igen részletesen, még ha gúnyosan is, de beszéljen az izgalmas tasmajdani szépség-választásról. A Jugoszláv Kommunista Szövetség VII. kongresszusán az egyik felszólaló, Koviljka Lepušina ezeket mondta: »néhány kiadóvállalatunk nem azt veszi át Nyugattól, ami jó, hanem kritikátlanul fordít és jelentet meg olyat, ami ellen a nyugati országok haladó erői küzdenek«. A megállapítás pontos. Íme egy példa a hétfői *Magyar Szó*ból: »Ava nem tudja elfelejteni Frenket«. Ez a cím. Örvendetes, hogy ez a lap ilyen bizalmas viszonyban van Ava Gardnerral és Frank Sinatrával, azonban a további szöveg elgondolkodtató. »Úgy látszik, hogy egyik sem képes elfelejteni az együtt töltött éveket, amelyeket számos botrány tarkított.«⁹

Ez a moralizáló hang, ha mind kifinomultabban is, végigkísérte egész életében, és a *Symposion*-mozgalomban elfoglalt helyét is meghatározta.

■

⁹ Ifjúsági műsor [Újvidéki Rádió], 1962. február 3.

Az *Új Symposion* első száma előtt vele, Bosnyák Istvánnal és Tolnai Ottóval a *Magyar Szónak* készült interjúbán így fogalmazott:

„Félreértettek bennünket azok, akik holmi dacszövetségnek tekintették mozgolódásunkat [...] Az úgynevezett szervezkedés, csoportosulás is csak formális jellegű, az összetartó erő: a közös erkölcsi meggyőződés, törekvés. Ennek pedig kézzelfogható eredménye a válogatott írásainkat egybefoglaló könyv, a *Kontrapunkt*, amely egyúttal megfelelő kiindulópont is a további munkában.”¹⁰

A folyóirat 4. számától kezdve folytatásokban megjelenő *Egy makró emlékiratai* című regényének teljes egészében az erkölcs a központi kérdése.

1964. augusztus 6-án Splitből küldött képeslapján írta Tolnai Ottónak Kanizsára: „Kedves Tőfém, Beograd, Bihać, most Split éjszaka hajóval Rijeka – rohangászok de soha frissebben mint most. Ölel Pepi.”¹¹

Végel László az 1960-as években otthon érzi magát a világban. Ez a világ nem problémamentes, de az övé, a magáénak érezte. A *Híd*ban így reagált Márton Lászlónak az *Új Látóhatár*ban nyolc jugoszláviai magyar verseskötetről írt értékelésére:

„Ha a cikkíró csak a recenzió keretei között maradt volna, vagyis egyszerűen és tömören megírta volna véleményét a nyolc kötet esztétikai értékeiről, akkor ez a válasznak szánt írás mindenesetre felesleges lenne. Vagy ha mégsem egyeznék Márton László egyes tételeivel, abban az esetben vitánk esztétikai jellegű volna, problémáink a költészet területén maradnának. Ám Márton László bátor ember. Három és fél oldalas írásában (amelyet számos idézettel terhel) nemcsak a kötetekről mond ítéletet, hanem »őszinte szóval« felállítja a jugoszláviai magyar költők értékskáláját, megállapítja azt is, hogy melyik út »járható« költőink számára és melyik nem, ezenkívül irodalomtörténeti

¹⁰ V[ukovics] G[éza]: Új folyóirat – mellékletből. *Magyar Szó*, 1964. december 20. 16.

¹¹ Kézirat.

leckét ad a »vajdaságiaknak«, amelyben megrója őket azért, mert »nem kapcsolódnak be a magyar irodalom tágasabb vérköreibe«, elintézi a vajdasági irodalmi közvéleményt (amelyről írása elején még ezeket mondta: »Függetlenségüket a sokféleség, a különbözőség írásba foglalt joga biztosítja. Folyóirataik olyan pezsgő eseményről, szüntelen kíváncsiságról tanúskodnak, mint budapesti elődeik a harmincas és negyvenes évek közepén. A nagyvilágról alkotott képük, a jelenkori magyar irodalom értékrendjéről hirdetett véleményük máig is közelebb áll a valósághoz, mint számos magyarországi orgánumé«), azzal, hogy egyenesen betegnek nyilvánítja és végül a betegség konstatálása után orvosi, teátrális pózban így kiált fel: »Isten tudja, mi minden hiányzik még a vajdaságiaknak. Magam az őszinte szónál többet nem tudtam adni. Remélem, ártani nem ártottam vele« [...] Márton László a nyolc kötet közül egyetlenegy tartott olyannak, amely a magyar költészet »főáramához« tartozik (Fehér Ferenc: *Bízó szerelemmel*). Miért? tesszük fel izgatottan a kérdést. Íme: »hadd mondok meg, hogy Fehérnek csak azért érdeme a főáramhoz tartozás, mert egyéni hangú, művelt, jó költő« [...] Miért történt tehát, hogy Márton László bizonyos korrelációkat tudott vonni Fehér Ferenc költészete és saját elképzelései között? [...] a Márton László által általánossá tett költői attitűd fő tulajdonsága az, hogy elvesztette honát (ittlétét), Fehér költészetének pedig az, hogy nem tudta azt megtalálni, mert elmenekült tőle. Am a hiányérzet mindkét attitűd esetében létező, és ez Márton Lászlónak elegendő volt, hogy felfedezze a korrelációkat [...] felmutatott egy migráns irodalomkritikai szempontot, amellyel mi nem tudunk mit kezdeni, és amely a jugoszláviai magyar irodalomban teljesen értéktelen, felesleges, hisz az itteni történelmi-emberi szituáció teljesen más.¹²

A magáénak érezve bírálta a kisebbségi közösségen belüli viszonyokat is, azt állítván, hogy a nemzetiségi vezetők felelőssége, tevékenysége és munkájának értékelése tabu lett.

„Az elmúlt két évtized alatt ugyanis sorainkban kialakult egy vezetői elit, amely különböző szinteken hivatásból képviseli

■

¹² Végel László: Konceptió és itélet. *Híd*, 1966. 2. 199–203.

a jugoszláviai magyarokat. Tagadhatatlan, hogy egy ilyen elit konzerválása nagyrészt a »nemzetiségi kulcsnak« tulajdonítható. A »kulcs« pedig akarva, akaratlan egy bürokratikus koncepció szüleménye. [...] Sőt egy időben szimptomatikus jelenség volt, hogy ha már valahol a »nemzetiségi kulcsot« alkalmazták, vagyis ha már valaki mint magyar került egy-egy fórumba, akkor ajánlatos volt, hogy az illető legyen nő is meg munkás is. [...] A jugoszláviai magyar nemzetiség legeminebb képviselői – Sóti Pál, Rehák László, Nagy József, Farkas Nándor, Szabó Ida, Kelemen Mátyás, Nagy Ferenc, Kovács András, Müller Imre és még néhányan (számuk nem nagy, sőt, ezt az egyszerű újságolvasó is megállapíthatja) – éppen a kulcsok miatt immár másfél-két évtizede váltogatják egymást a politikai funkciókon, ami persze a politikai harc megfenekléséhez vezetett. [...] A nemzetiségi jogok további érvényesítésének elengedhetetlen feltétele az, hogy a nemzetiségek a saját struktúrájukon belül is elvégezzék a progresszív kritikát, mert enélkül féltő, hogy a kulcs automatizmusa folytán a nemzetiségi politikusok kevésbé veszik ki részüket a haladásért vívott harcból, amelyhez tehetség, képzettség és személyes bátorság egyaránt szükséges. A kulcs pedig sokszor éppen ezeket a tulajdonságokat felejt el felmérni.¹³

Miközben a kisebbségi elit politikai szerepet töltött be, csak irodalmi tevékenységével akarta közéleti jelenlétét legitimálni, politikai befolyását pedig a rejtett vertikalizmus keretében érvényesítette. Ezért tekintette érdekének a két terület merev különválasztását. Major Nándor *Esti órák* című esszékötetéről írva Végel ezzel kapcsolatban megjegyezte:

„Miért is manipulál Major [...] a szabadság fogalmával? Tagadhatatlan, hogy ez a manipuláció nem negatív szándék eredménye, hanem gyökerei Major gondolkodásának lényegében vannak. [...] Major mereven elválasztja a politikát az irodalomtól oly módon, hogy két szabadságot különböztet meg, ez az egyetlen nem elfogadható mód. Mert a két szabadság feltételezése közönséges misztifikáció, hisz szabadság csak egy van, amikor az emberről van szó. [...] Erre a kettéválasztásra

¹³ Végel László: A nemzetiségi elit kritikájáért. *Képes Ifjúság*, 1969. április 9.

külön jellemző, hogy Major Nándor az egyetlen a jugoszláviai magyar írók között, akinek kiemelkedő társadalmi-politikai funkciói vannak. Az író és a politikus ilyen merev szétválasztása nem jelenti-e a homo duplex legitim apológiáját is?”¹⁴

Ugyanilyen értelemben tette fel a kérdést Bori Imrének néhány évvel később:

„Ha kulturális valóságunkban az utóbbi tíz esztendőben végbement változásokat vizsgáljuk, magától kínálkozik a kérdés, változtak-e az írástudók, változtak-e maguk a termelők, kultúránk termelői. Sok jel mutatja, hogy az írástudók gyakran passzivitásba, némaságba burkolóznak. Ennek magyarázata egyrészt az, hogy kultúránk ma extenzív fejlődési korszakát éli, s a kulturális piacokon ilyenkor általában nagyobb a kereslet, mint a kínálat. Az írástudók közvetlen érdekei – többek között – tehát nincsenek veszélyeztetve. De nem hagyják-e mégis cserben a szélesebb horizontokért vívott küzdelmet, az írástudók történelmi felelősségétől való menekülést választva helyette?”¹⁵

„Szükségesnek tartom, hogy kitérjünk az írástudók felelőségének egyik döntő vonatkozására, az írástudóknak ahhoz a közösséghez való viszonyára/viszonyulására, amelyhez szólnak. E tekintetben mintha passzív közömbösség uralkodna, noha gyakran hallgatunk a közösség melletti naiv kiállásokról is. A közösség ilyenkor nem objektumként szerepel-e? Milyen lenne a közösséghez való igazi viszony? Tudatosodott-e már bennünk a szó, a közösség és az alkotó sorsának komoly, mély történelmi egysége?” – kérdezte.¹⁶

Bori válasza a kortárs irodalmárokról lesújtó volt („Tapasztalhattuk az elmúlt években, hogy még azok is, akik »írástudóknak« vallják magukat, mennyire közömbösek, amikor nagy jelentőségű közös dolgainkról van szó”), a jövőt illetően pedig kérdésekkel teli („egészen a közelmúltig nagyon kevés olyan lehetőségünk volt,

¹⁴ Végel László: Intenciók és eredmények. *Új Symposion*, 39–40. sz. 10–14.

¹⁵ Az írástudók felelősége. Interjú Bori Imrével. Az interjút készítette: Végel László. *Magyar Szó*, 1971. december 11.

¹⁶ Az írástudók felelősége. Interjú Bori Imrével. Az interjút készítette: Végel László. *Magyar Szó*, 1971. december 11.

hogy ez a magatartásforma érvényesülhessen, így a »közösség és alkotói sorsának« egysége vonatkozásában a múltból szinte nincs is tapasztalatunk”). Ezt a jövőt fürkészték azután a következő évtizedekben mindketten: ki-ki a maga módján, de a társadalmi légkör lehülése után mind nehezebb körülmények közepette.

Az Ifjúsági Tribün szétverése, az *Új Symposion* két számának betiltása után Végel László 1972-ben a *Magyar Szó*hoz került, a napilap *Kilátó* című heti kulturális rovatának szerkesztője lett. Úgy tűnik, hogy ezen a poszton huzamosabb időre beépül a jugoszláviai magyar szellemi élet intézményrendszerébe, de ebből az időszakból a legkevésbé sem szép emlékek maradtak meg számomra.

„Amikor a *Kilátó*hoz kerültem, valójában akkor vette kezdetét az antiliberalis kurzus, amely egyszerre akart antidemokratikus lenni és antinacionalista is. Mondjam így, a fordulat után pár hét múlva kerültem oda. [...] Saját belső alkotóenergiáimat kellett elnyomnom, sokszor a nézeteimet is palástolnom kellett, hogy ne idegenítsem el a munkatársakat a *Kilátótól*. [...] a magyar kommunista kisebbségi politikai elit ellenőrizni és befolyásolni akarta a kultúrát, sokszor nem rettent meg a durva repressziótól sem, de erre nem is volt túl nagy szüksége, hiszen minden állami volt, úgyhogy az értelmiséget könnyen sakkban tartotta. De ehhez tartozik egy másik dolog is: ugyanaz az elit a saját legitimitációját többek között a kisebbségi kultúra támogatásában látta. Mindenképpen fontos volt a kultúra, az például, még akkor is, ha ez súrlódásokat és konfliktusokat hozott magával.”¹⁷

Ezt követően a Vajdaságban beszűkültek közlési lehetőségei, mindinkább kivetette magából a rendszer, ezért a szerbhorvát nyelvterület felé fordult. Több könyve jelent meg először szerbül és csak utána magyarul.

A Forumból az Újvidéki Televízióba került, de ott is keresték az alkalmat, hogy megszabaduljanak tőle. A Belgrád és Újvidék közötti mozgástér hozzásegítette, hogy szellemileg fennmaradjon a jugoszláviai összehasonlításban is fokozottan dogmatikus és autoritárius vajdasági vezetőség nyomása ellenére.

¹⁷ Gerold László: „Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan”. Interjú Végel Lászlóval, a *Kilátó* (1972–1983) szerkesztőjével. *Hungarológiai Közlemények*, 2002. 3. 10–14.

Amikor azonban a 90-es években megkezdődött a bomlás utolsó szakasza, a háború, amelynek, mint tudjuk, „az első áldozata az igazság”, akkor Végel számára már sehol sem maradt hely. A televízióból elbocsátották, az Újvidéken felállított Soros-iroda vezetője lett, ebből élt nyugdíjba vonulásáig. Azóta csak író. Számos kitüntetést kapott, köztük 2009-ben Kossuth-díjat is. 2006-ban és 2007-ben DAAD-ösztöndíjasként sokat tartózkodott Berlinben. Gondolkozik a megtett útról, a helyről és helyzetről, amelybe beleszületett, s amelybe saját akaratából jutott. Elsősorban a határokról és a peremvidéki létről.

„Valójában a határ az nemcsak egy vonal, hanem az, ami az agyunkban van, és az én agyamban mindig a határ fog élni. Amikor az újvidéki Duna-hídon bandukolok, akkor tudom, a Balkán és Közép-Európa határán vagyok, különböző etnikai közösségek és nyelvek határán, mindig mindennek a határán. Sehova sem tartoztam, nem azért, mert nem akartam, hanem mert sehova sem tartozhattam egészen. Ez a határeset-szituáció nagyon nagy balszerencse, ugyanakkor nagy előny is. Megpróbáltam belőle mindig valamiféle előnyt faragni.”¹⁸

Fiatal korában úgy látta, hogy ez a „peremvidéki élet” nagy lehetőségeket rejt magában, több világba nemcsak beleláthat, hanem azok része is lehet, közvetíthet is közöttük. Az idő múltával már mind kevésbé látja az előnyöket. Azok már inkább virtuálisak, képzeletünkben és vágyainkban élnek.

„Született homo duplexek vagyunk, mások nem is lehetünk. Mindezt még nem sejtettem, amikor bepillantottam abba a trieszti kávéházba, amely véletlenül esett az utamba. Nem tudtam hová lenni az elragadtatástól, hiszen pont ilyennek képzeltem el a Dornstädtert¹⁹ meg a bécsi kávéházakat, melyeket az irodalomból ismertem. Igazi bécsi kávéházat fedeztem fel Triesztben. Két Ponte Rosso-s csomagomat szorongatva álltam az ajtó előtt, elegáns pincér lépett elé. Fekete öltönyben hajlongott, kezén fehér kesztyűt viselt, és csokornyakkendőt hordott. Könnyed ba-

¹⁸ Nem tudjuk visszavarázsolni a múltat. Végel Lászlóval Vári György beszélget. *Híd*, 2011. 12. 38.

¹⁹ Egykori híres újvidéki kávéház.

lettmozdulatokat tett, és olaszul kérdezett. Nem értettem, emiatt zavaromban szerbül gagyogtam el, hogy szeretnék meginni egy kávé. A pincér azon nyomban levetette előkelő mosolyát, az elegáns mozdulatokról megfélelkezve a fejéhez kapott, és szerbül válaszolt. – Mít keresel itt, drága földim? Ebben az előkelő kávéházban egy kávé majdnem annyit tesz ki, mint egy farmer a piacon. Mint földi a földinek tanácsolom, iszkolj innét, ne rendelj itt semmit, még egy pohár vizet sem. – Köszönöm, földi, nagyon köszönöm – hebegtem, miközben utolsó pillantást vettem a kávéház belterére, majd csomagjaimmal ügyetlenkedve kihátráltam. [...] Évekkel később került a kezembe Claudio Magris rokonszenves esszéje a San Marco kávéház kifinomult közép-európai szelleméről és kávéházi hangulatáról, amelyben furcsán keverednek a közép-európai meg a mediterrán sorsok. A San Marco igazi kávéház, történelmi peremvidék, itt konzervatív hűség és liberális pluralizmus járja, írta, majd az L alaprajzú kávéházból megfigyelte, amint az alkonyi nap lángra lobbantja a kerek domborműveket körülburjánzó széles arany kávécserjeleveleket, az asztal mögötti tükörben pedig felcsillan a tengerbe bukó nap utolsó sugara. [...] Mi lenne, ha egy napon, miközben Magris szürcsölgeti az Illy kávé, betoppannék Ponto Rossó-s műanyag szatyraimmal a San Marco kávéházba? Ő a mediterrán és a közép-európai világ peremvidékén, Triesztben mereng a csodálatos és imaginárius Közép-Európáról, amelynek kultúrája a „marginális és periferikus, a mulandó, gyenge és jelentéktelen védelmét jelenti a nagyravágó szintézisek ellen, amelyek valami általános nevében áldozatul dobják az egyént”. Elővárásolja a közép-európai enyészet és romlás csodálatos virágait, amelyek a San Marco a nagy metaforája. Én viszont a Balkán és a Közép-Európa határán, Újvidéken, tehát ugyancsak a peremvidéken a romlás virágainak – a két farmernadrág meg a nejlon reklámszatyor emlékével – már csak a romlás virágainak a kóróját ismerem. Azt a világot, amelyben egyik napról a másikra változnak az utcák és a városok elnevezései, az emberek identitása és hitvallása, a határok, a rendszerek, a vezérek, az eszmények, a történelem. Onnan jövök, ahol minden állandó forma összeroppant.”²⁰

²⁰ Végel László: Bűnhődés. *Híd*, 2011. 1. 42–44.

■ ■ ■

■

■ ■ ■

■■■ INTERJÚ ■

Nem törekszel arra, hogy elrejtse munkáidban az elveidet, világnézeted, művészetszemléleted, úgyhogy ez könnyen rekonstruálható, ha az emberek olvasnak. Inkább segítsünk azoknak, akik már – vagy majd – ezeket elemzik, és próbáljunk egy intellektuális fejlődési vonalat megrajzolni. 1941-ben születted Szenttamáson, sem a legjobb időben, sem a legjobb helyen. Nálad ez nem volt a legdöntőbb, de mégis mi az, ami legkorábbi időktől kezdve kihatott az alakulásodra?

Az én alakulásomra nem annyira Szenttamás, mint egy kisváros hatott – külön esetleg majd beszélhetünk arról, hogy ezt a szülőföldmítoszt miért nem tudom érzékelni, és miért tartom az erre való hivatkozást mindig, illetve nagyon gyakran visszaélésnek –, szóval, mint valami jellegzetes szenttamási világot én nem mondhatom, hogy külön érzékelttem, ellenben nagyon hatottak rám az 50-es évek. Úgy érzem, hogy azokban az években (most nem az árnyoldalait mondanám el, amikre utólag esetleg rájöttem, hanem a romantikáját) valahogy a társadalomban volt egy üzenet, hogy ezeregy dolgot nagyon gyorsan megoldunk, ha megoldjuk az éppen akkor felmerülő, pillanatnyi gazdasági nehézségeket, akkor bizonyos kommunisztikus elveket majd gyorsan és automatikusan megoldunk. Az emberek nem látták, hogy még milyen hosszú út áll előttük, hogy valami megnyugtató eredményt érjenek el. Minden úgy tűnt, hogy rövidebb lesz, hogy gyorsabban elérjük, és volt egy eredendő lelkesedés az emberekben. Én még emlékszek azokra a népünnepélyekre, amelyeken édesapám együtt ünnepelt november 29-én²¹ vagy május elsején az igazgatóval. Volt valami közvetlenség az emberi kapcsolatokban, úgy tűnt, hogy kézen fogva mennek az emberek előre. Persze, a szociális differenciáció komor jelei akkor már megvoltak, csak azokkal a szemekkel én még nem vettem észre. Valahogy minden lehetőség plasztikusnak tűnt. Ez volt az egyik dolog, a másik meg egyféle plebejus indítás. Megérződött egy posztszkojista²² nemzedék romantikája, egy erős aktivizmus, egy naiv hit, hogy ha most mi is hozzájárulunk a társadalom megváltoztatásához, akkor majd gyorsan elérünk valamit. Úgy tűnt, hogy az igazságot könnyebben ki lehet mondani.

Szóval, ez az időszak, az 50-es évek lendülete nem véletlenül jött létre, hisz a munkásönigazgatást akkor vezették be, volt egy szabadulás a

²¹ A Köztársaság napja, a legnagyobb állami ünnep a titói Jugoszláviában.

²² SKOJ: Savez komunističke omladine Jugoslavije = Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség.

dogmatizmustól, az emberek kezdtek másképp érezni, másképpen élni, kezdtek nemcsak politikailag gondolkodni, hanem egész emberi lényként kitárulkozni, és ezekben az első lépésekben volt is valami naivitás, valami egyszerűség és közvetlenség, nem volt annyi áttétel még ember és ember között, az ember és az élet között, szóval, énram ez az idő, az időnek ez a szele hatott, és valóban úgy jöttem be Újvidékre, hogy most néhányadmagammal majd csatlakozunk azokhoz, akik meghódítják a világot, ezt a várost, hogy valóban csinálunk valami nagyot és fontosat. Nem arra gondoltam, hogy majd irodalommal foglalkozok, őszintén szólva nem is volt előttem valami konkrét cél, hogy mi lesz belőlem. De volt bennem egy hit, hogy bármi leszek, az egy nagyon fontos dolog lesz. Azt hiszem, hogy ez nem csak az én elképzelésem volt. Mi, akik 1940, 1941, 1942, 1943-ban születtünk, már akiben volt valami érzékenység, akkor ez mind azt érezte. Még a gimnáziumban is majdnem mindannyian plebejusok voltunk. Néhányan már kezdtek másként öltözködni, kezdték mutatni, hogy ők gazdagabbak, hogy ők egy más réteghez tartoznak, de azért a többség plebejusi indítású volt.

Részemre Szenttamás elsősorban ez, és emögött egy létező közösség a saját specifikus problémáival.

Ezekben az években milyen volt a társadalmi és szociális státusod, az első tapasztalataid az emberekkel kapcsolatban, az első sérelmeid?

Nem beszélhetek kimondott sérelemről. Az biztos, hogy már a gimnáziumban kialakult egyféle szociális konfliktus. Jól emlékszem, akkor kezdtük hordani a vindjaknikat²³ és nekem az én vindjaknim a gimnázium első osztályában még jó volt, aztán később már egy kicsit kinőttem, és akkor az egyik gazdagabb família gyermeke azt mondja: nézd, neked milyen rövid a vindjaknid ujja. Azután kezdtem érezni, hogy a tanárok is lassan, de különbséget tesznek a szociális státus alapján. No, de ez nem jelentett valami nagy tragédiát, mert mi, szegényebbek akkor abban az osztályban többen voltunk, szóval, mi voltunk a többség. Nekünk ezért nem kellett szégyellnünk magunkat. Jöttek a temerini utazók, délbánáti fiatalemberek, nem kellett amiatt szégyenkeznünk, hogy éppen nincs mozira pénzünk, vagy hogy nem tudunk szépen öltözködni, vagy kávéházba járni, valahogy természetes volt, hogy ez nem tart sokáig, hogy ezt mind megoldjuk, hogy ez tulajdonképpen mellékes. Ezeket a dolgokat

²³ Viharkabát.

■■■

én éreztem, de nem hatottak rám akkor még tragikusan. Inkább a város volt egy nagy problémám, amikor megérkeztem. Azelőtt soha nem voltam városban. Becsére jártam a kórházba, amikor beteg voltam, de Újvidékre én akkor, ötvenhatban jöttem először, amikor beiratkoztam a gimnáziumba. A Néphadsereg utcában, a Moša Pijade Gimnázium előtt megijedtem, hogy milyen nagy épület ez, és mentem fel a lépcsőn, nagyon szépen emlékszem, hogy félttem, és amikor a gimnázium titkárnője elé léptem, akkor reszketett a lábam, és nem tudtam szóhoz jutni. Nem a titkárnőtől félttem, hanem ettől az épülettől, ettől a várostól. De ez fölébresztett bennem egy szellemi kíváncsiságot, egy mohóságot, mindent meg akartam azonnal ismerni. Én hónapok alatt megismertem Újvidéket, minden utcáját bejártam, és akkor szerettem én meg ezt a várost, de mindig valami rejtélyes dolog volt, hogy mi is tulajdonképpen ez a város, és mindig szerettem volna teljesen belemerülni, szinte úgy odaadni magam. A városnak az élménye volt talán, ami úgy megdöbbenett, mindennemű érdeklődést, kíváncsiságot fölkelített bennem. A másik meg a mozi. Nagyon gondosan beosztottuk a zsebpénzt, takarékoskodtunk, akkor nyitották meg a tejsárdákat, akkor vezették be a joghurtot, és joghurtot ettünk, hogy mehessünk moziba. És tulajdonképpen a mozi is a városi embernek az ópiuma. Falun talán a mozi – én ott is jártam moziba – egy ünnep volt. De városban az egy napi ópiumadag, szóval, másként hatottak rám a filmek itt Újvidéken, mint Szenttamáson.

Milyen gyerek voltál a középiskolában, zárt, introvertált, extrovertált, irigy, magadnakvaló, közlékeny; milyen típus?

Azt hiszem, hogy inkább nyitott voltam és közlékeny. Nem tudom, hogy ez mennyire eredendő tulajdonságom, azt még magam sem tudom megítélni pontosan, hogy milyen vagyok, mert úgy érzem, hogy én nem tudom meghatározni magam, de engem ez a város nagyon kíváncsivá tett, és elkezdtem mindenfelé járni. És harcoltam a magány ellen. Mégis albérleti szobám volt, és ott nagyon szörnyű volt egyedül lenni, és sokat voltam egyedül. Kerestem a társaságot. Így ismerkedtem meg az Ifjúsági Tribünnel. Még a Šafarik utcában volt, akkor folytak ott a küzdelmek Vasko Popa költészetéről, Zoran Mišić antológiájával, akkor jelent meg az új szerb költészet, az új szerb kritika, a modernisták és a traditionalisták harca. Jártam a Tribünre, ott sok embert láttam, akiről azt hittem, hogy ugyanúgy gondolkozik, mint én, mert ő is ott van, én is ott vagyok, tehát valami közösségnek vagyunk a tagjai, és akkor szerettem volna velük megismerkedni, de hogy megismerjek egy másik embert, ahhoz

■■■

mindig úgy éreztem, hogy nekem kell kezdeményezni, tehát ez egyféle közlékenységi inger. Nálam lehet hogy a közlékenység meg a nyitottság nem egy előre megadott tulajdonság, de az csiholja ki belőlem, hogy szeretnék mindig valahova tartozni, valami közösségbe. Hogy a közlékenység, a nyitottság, a kommunikáció, a szellemi mohóság is valahogy a hovatartozás kérdése, nem annyira a temperamentumé vagy a jellemé. Én végül is nagyon nem szeretem a magányt... de úgy érzem sokszor, hogy a szellemi orientációm miatt magányra vagyok kényszerítve. No de ebből ki is akarok törni, szóval, ez egy ellentmondásos helyzet, de ez erősítette mondjuk a gimnáziumban a közlékenységet és a nyitottságot.

Másrészt rá is voltam kényszerítve, mert egy évig diákintézetben laktam. Voltak ott az ország minden tájáról, de főleg Boszniából, Montenegróból. Egy másik világgal találkoztam, amiről Szenttamáson nem sokat tudtam. Láttam, hogy másképpen beszélnek a szerb nyelvet, mint mi, szenttamásiak. Ez engem nagyon meglepett. Akkor hallottam először Njegosról. A montenegrói középiskolások mondták, hogy ők fejből tudják Njegoszt, és ezen én nagyon meglepődtem. Tényleg tudták fejből, és ez egy virtuóz dolog volt náluk, hogy ki tudja szebben szavalni Njegoszt.

Én akkor kis színész voltam a Rádióban, úgyhogy én nem a költészet felé, inkább a színház, illetve a rádiószínház felé indultam. Oda vitt a sors, de ez inkább jelentéktelen ügy.

Az intézeti élmények hogy hatottak rád? Ott van bizonyos fegyelem. Hogy érezted magad?

Megvolt az idő, mikor kellett tanulni, mikor kellett beszélgetni, aludni. Engem szörnyen érdekelt, hogyan lehet ezt kijátszani, de úgy, hogy azért megtanuljam azt, amit meg kell tanulni, hogy azért pihent is legyek, és hogy emberekkel is beszélgessek. A szabályok tulajdonképpen nem mindig olyan rosszak, mert az embernek van mivel vívódnia, és akkor rádöbben, hogy miért vannak a szabályok. Nem elegendő csak a szabályok ellen küzdeni. Rájöttem, hogy ezek a szabályok az intézetben tulajdonképpen egy felesleges mechanizmust képviseltek, hogy ezek csak apró, láthatatlan pedagógiai drilleknek nevezhetők, mert egyébként mindig megtanultam azt, amit meg kellett tanulni, és akkor teljesen nevetséges volt, hogy most minek kell nekem ott ülni és nézni a levegőbe, mert olyankor még regényt se lehetett olvasni, volt intézeti felügyelő, aki ment a sorok között és figyelte, hogy tanulok vagy olvasok.

Akkor jöttem rá, hogy sok társadalmi előírás teljesen felesleges az autonóm egyéniség szempontjából, ellenben ezek mind olyan módsze-

rek, hogy az embert még idejekorán megtanítsák bizonyos sztereotípiák betartására. Ez volt aztán később a gimnáziumban is. Elsőben, másodikban még szorgalmasabb voltam, a 3., 4. évben láttam, hogy rengeteg fölösleges dolgot csinálunk, hatalmas a formalitás az oktatásügyben, és a tanárok eléggé unottan és érdektelenül adták elő és magyarázták azt, ami a mi részünkre is érdektelen volt. Kinek volt az érdeke, hogy fölösleges dolgokkal nyomjanak el bennünket? Azt hiszem, hogy ez öröklődött, és tulajdonképpen sok hagyomány éppen a pedagógián keresztül jut be az újabb társadalomba. A társadalmi jelszavak meg a társadalom célkitűzései sokkal modernebbek voltak 1956-ban, mint a pedagógiája, amely még mindig magán viselte azokat a jellemzőket, amelyek egyszerűen arra hivatottak, hogy betörjék az embert, hogy a friss gondolkozását, a kreatív hozzáállását valahogy fékezze.

Egyfajta konformizálódást segítettek elő?

Igen. A diákok kisebbségénél viszont ez ellenszegülést szül. Ezt láttam, és ez aztán végig ment később az egyetemen is. Itt kezdenek megoszlan az emberek. Persze a konformizálódók maguk között sem egyformák. Vannak ravaszok, akik azt mondják, hogy mindez butaság, de részemre hasznos, tehát én ezt a butaságot elsajátítom, de majd idővel ebből teremtek jót. Vannak sokan, akik önként alávetik magukat és rosszul érzik magukat, vannak, akik nagyon jól érzik magukat. Nem lehet csak a konformisták és nemkonformisták tábora aláosztani ezt az időszakot, hanem a konformisták között is megoszlások voltak, és az úgynevezett nemkonformisták között is voltak olyanok, akik egyszerűen szellemi lustaságból mondtak ellent ennek a pedagógiai mechanizmusnak. Tehát ők valószínűleg ellentmondtak volna, bármilyen jó legyen az a mechanizmus. Akik valami meggyőződésből próbáltak szembefordulni ezzel, azoknál mindig volt valami speciális érdeklődés. A barátaim között volt, aki már gimnazista korában az orvostudomány iránt érdeklődött. Más dolgokat nem tudott elsajátítani, de már egyetemi szinten ismerte az orvostudományi kérdéseket. Tehát ezeknél valamilyen speciális érdeklődés alakul ki, igen korán. Azóta sem sikerült ezt megoldani a társadalomnak, mert még mindig azok járnak legjobban, akik nem alkotói módon alávetik magukat az iskolai fegyelemnek, a céltalan tudás megszerzésének.

Hogyan állt össze az a bizonyos első Symposium-nemzedék?

Erről bizonyára sokféle elképzelés van, én azt mondhatom el, ahogy én láttam. Mi akkor itt Újvidéken már jártunk az Ifjúsági Tribünre. Újságok, folyóiratok érkeztek Újvidékre, azoknak a szerzőit itt megismerhettük, hallottuk, hogy beszélnek, és úgy láttuk, hogy a jugoszláviai magyar kultúrában elég nagy lemaradás tapasztalható, és hogy kellene valamit tenni.

A *Symposion* melléklet megszervezésében Tolnai Ottó játszott nagy szerepet. Nagy csatangoló volt, mohó olvasó és nagy csatangoló. Egész nap az utcákat járta, figyelt és szervezte az embereket. Tulajdonképpen az utcán születhetett meg az *Új Symposion*, és nem hiszem például, hogy az egyetemen.

Ugyanakkor már institutionális keretek között is érezték, hogy a jugoszláviai magyar kultúrában kellene valami polemikusabb szellem. Először természetesen az *Ifjúság* című lapban érződött ez, és megalkotottak egy külön irodalmi mellékletet autonóm szerkesztőkkel, emlékszem, Deák és Bányai voltak az első szerkesztők, de ez nem hozta meg az *Új Symposiont*, ez rövid életű volt, utána Varga László, az akkori főszerkesztő ezt a szerkesztői posztot felajánlotta Tolnainak, és akkor Tolnai hirtelen valami erős, ösztönös érzéssel, de egy jó intellektuális megfigyelőképességgel kezdte verbuválni az embereket.

Hogy született meg a címe? A Futaki utcán a kaszárnyától kicsit feljebb van az a bizonyos „csőbútoros” nevű kocsmá...

Igen, ott született meg. Ottó akkoriban Krležát olvasta, de Halász Gábort, Szerb Antalt is, szóval, ebben a két irányban tapogatózott, és akkor Halász Gáboréktól jött ez a cím, hogy *Symposion*. Ő javasolta a többi szerkesztőt, azt hiszem, hogy ő adott meg egy vakmerő, széles látókörű és mozgósító, fantáziadús programot. Tolnaiban rengeteg volt a szerkesztői fantázia. Nem biztos, hogy mindig pontos intellektuális beméréssel végezte a munkáját, de azt hiszem, hogy egy hatalmas költői fantáziával szerkesztett, és kereste az embereket. Kitűnő megérzései voltak egy-egy emberrel kapcsolatban, volt benne egy nagy szellemi energia, kisugárzás, teljesen avantgardista fegyverzetben ő már akkor eléggé kialakult személyiség volt köztünk. És egy nagy pazarló, szellemi pazarló, az ötletekkel állandóan játszott, és azt hiszem, hogy itt valahol kezdődött a *Symposion*. És azért lett egy homogénabb csoport, mert olyan rémületet váltott ki az a néhány keményebb kritika, hogy nagyon kegyetlenül támadtak bennünket. És ez az egyébként különböző beállítottságú embereket összehozta. Nem egy elmélyült szellemi közösséget hozott létre, de létrehozta az összetartozás tudatát. Tehát a *Symposion* nem belülről teremtődött meg,

hanem kívülről teremtették meg. Ez később aztán jó pár évtized múlva ki is derült. Ide tartozik az a gondolatom, hogy nem is tudom azokat a nézeteket elfogadni, amelyek szerint először úgy indultunk, mint egy csoport, és aztán később ki-ki a saját útjára tért. Én azt hiszem, hogy mindenki a saját útján haladt elejétől kezdve. Az a csoport inkább csak az irodalmi élet egyik látszata, vagy pedig kényszere volt. De ha valaki komolyabban elemezné az akkor megjelent írásokat, később főleg az *Új Symposion* című folyóiratban, lehet, hogy abban volt domináns hang, de mindig tele volt ellentéttel. Szóval, nem mondható sem esztétikailag, sem világnézetileg, hogy kialakult valami közös platform. Mindig külön utak voltak a *Symposionon* belül. Voltak bizonyos áramlatok, affinitások, egyrészt egy modernebb irodalom, másrészt egy radikálisabb kérdésfelvetés tekintetében, de nem volt szükség arra, hogy valaki kibújjon a burokból és eldöntse, hogy most ő önálló útra tér, ez elég naiv elképzelés.

A symposionistáknak két fronton kellett megvívni a harcot. Egyrészt az idősebb nemzedék elég keményen szembeszegült, másrészt ugyanennek a nemzedéknek egyes tagjai a Symposion fellépte után szintén háttérbe szorultak. Milyenek voltak ezek a konfliktusok?

Én nem emlékszem annyira ezekre a konfliktusokra. Azt hiszem, hogy a *Symposion* elég nyitott orgánium volt, szóval, ez is egy mesterségesen terjesztett téveszme, hogy zárt.

Ez egy elég gyakori vád...

Én azt hiszem, hogy soha nem is volt zárt, hogy a jugoszláviai magyar kultúrában a mai napig a *Symposion* volt a legnyitottabb folyóiratorgánium. Pontosan emlékszek azokra az időkre, amikor a folyóiratot szerkesztettük. Jól jött minden írás. A jugoszláviai magyar kultúrában nincs olyan nagy szellemi potenciál, hogy az ember csak válogasson. Ezt én merem állítani, a *Kilátó* szerkesztője voltam hét éven keresztül. Minden jobb írás nagyon jól jön, bárki írja azt. Szóval, nem úgy állt össze az *Új Symposion*, hogy élével álltak a kéziratok és a szerkesztő válogatott. Harcolni kellett a kéziratokért, várni, néha nem lehetett leadni a nyomdába, mert nem jött elég kézirat. Ilyen helyzetben az ember nem lehet zárt, ez fizikailag lehetetlen. Másrészt mindig is volt egy utópikus vágyakozás a nagy közösség iránt. Én legalábbis mindig szerettem volna, ha sokan vagyunk, annak árán is, hogy eltérően gondolkozunk. Emlékszem, hogy például

Tolnaival is nem mindig és nem mindenben egyeztünk, sőt alkalmanként vitáink is voltak, szóval belül volt sok és érdekes vita, ennek sajnos írásbeli nyoma nem maradt, és ez nagy kár. Ehhez már nem voltunk elég erősek. De bárki az *Új Symposion* szerkesztőségében nagyon örült, ha megjelent valaki. Ha jött egy fiatal novellista, és hozott egy novellát, és ha az elfogadható volt, akkor már biztattuk, hogy írjon tovább. És nagyon sok ember megjelenhetett az *Új Symposion*-ban. Persze, volt valami félreértés mondjuk éppen azok között, akik már afirmálódtak, és azok között, akik csak az *Új Symposion*-nak köszönhették az afirmációjukat. Mert tulajdonképpen ezen a generáción belül biztosan volt két réteg: az egyik már a *Híd*-ban jelentkezett, az *Ifjúság*-ban, sőt a *Magyar Szóban* is. A másik réteg meg csakis az *Új Symposion*-nak köszönhetette a létezését. Most azt sem állíthatom, hogy ez a két réteg mereven szemben állt volna, mert mondjuk Tolnai már szerepelt a *Híd*-ban, elég rendszeresen írt, és mégis valahogy inkább a fiatalabbak között érezte talán jobban magát. Szóval még itt sem lehet pontos felosztást végezni, inkább úgy mondanám, hogy a már afirmáltak között volt egy rész, amelyik megdöbbenéssel, néha gyanakvással nézte, hogy most milyen sokan jelentkeznek újak, még a nevüket sem tudják megjegyezni, annyian jöttünk egyszerre.

Egyesek azt mondják Tolnaira, hogy „felfedező mániája” volt...

Igen, Ottónak volt ilyen mániája, és őbenne ez tényleg egy nagy szenvedély volt. Én emlékszem, amikor az *Egy makró emlékiratai* című regénykéziratom első oldalait megmutattam, akkor ő ezt nagyon fontosnak tartotta befejezni, írni. Emlékszem, Geroldnál milyen fontosnak tartotta, hogy legyen ennek a nemzedéknek színikritikusa, szerette volna, hogy filmkritikusa legyen, különböző specialistái stb. Ebből persze nem sok valósult meg, de ilyen mániája volt Tolnainak.

Mi az, amit bevittél a Symposionba, és mi az, amit kaptál tőle?

Először is a *Symposion*-tól megjelenési lehetőséget kaptam. Bennem mindig volt valami félelem, ami a megjelenést illeti, és ma is valamilyen lámpalázam van, ha odaadom egy szerkesztőnek az írásomat. Én hiszem azt, hogy amit írok, az jó. De mégis sok kétely párosul ehhez, ha valakinek odaadom. Akkor egy egész nagy kétségbeesés vesz erőt rajtam és szinte görcsös félelem. Hirtelen azt gondolom, hogy az egész kézirat nem ér semmit, hogy ezt hiába írtam, hiába dolgoztam, szóval mindig volt bennem ilyen kötöttség. A *Symposion* sodrást adott és bátorítást.

Tudtam, hogy a kéziratot várják, hogy szükség van rá. Ez adott nekem valami erőt.

A másik dolog, hogy adott lehetőséget a párbeszédre. Hangsúlyozom, ez nem látszik annyira magán a folyóiraton, sőt a mellékleten sem, de emberileg sokat jelentett, hogy kicserélhettem sok emberrel a véleményem. Ez néha csak információcsere volt egy-egy fontosabb könyvvel kapcsolatban, szóval én fölhívhattam valakinek a figyelmét, de az én figyelmemet is felhívták, hogy megjelent egy jó könyv vagy egy jó folyóiratszám. Ez már egy szellemi impulzus.

Azután, talán adott még ez a folyóirat valami emberi elkötelezettségre való felhívást is. Talán ezt az utóbbit később éreztem meg, mikor a *Symposion*nak már megvoltak a maga eredményei, akkor kezdtem rájönni arra, hogy ennek a folyóiratnak a múltja valamilyen emberi magatartásra is kötelez, mert ez a folyóirat engem támogatót, valahogy nem tagadhatom meg soha többé annak alapvető szellemi célkitűzését, szóval nem kerülhetek szembe sosem azokkal az eszmékkel, amelyeket ez a folyóirat a 60-as években meghatározott, kialakított. Úgy érzem, hogy adósa vagyok ilyen szempontból ennek a folyóiratnak, hogy nem lehet ezt csak úgy elfelejteni, csak úgy nézni, mint a történetem, szellemi életem egyik részét, egy szakaszát, amelyet az ember könnyen felülmúl, hanem egy olyan történetnek a része, amely kötelez, amely meghatároz, és amit nem lehet és nem szabad megtagadni. Ez egy hosszú távú dolog, hogy az ember megvédje magát attól a vádtól, hogy nemcsak azért volt fiatal és lázadó, hogy később elfoglalja az elődeinek a székét, hanem azért, mert őszintén így gondolkozott, és semmi ok nincs arra, hogy ezt a véleményét megváltoztassa. Ha kezembe veszem a folyóirat évfolyamait, ez mindig egyfajta lelkiismereti ítélőszék, hogy vajon én tartom-e magamat azokhoz az alapvető elvekhez (részkérdésekben az ember fejlődik, változik, de ez a fejlődés nem lehet vak, céltalan, anarchikus, nem lehet erkölcsstelen), ilyen szempontból morális küldetéstudatra nevelt a *Symposion*.

Hogy mit adtam, arról már nehezebben szólnék, mert én elég mohó ember vagyok, sokszor ez kapkodással is jár vagy járt, a sokféle figyelés, valami különös kíváncsiság van bennem, és talán itt sikerült valamit adnom a folyóiratnak, hogy a horizontját növeljem. Másrészt én főleg fiatalabb koromban elég intenzíven foglalkoztam filozófiával, és a folyóiratba sok ilyen irányt sikerült bevinnem, és sok ilyen tárgyú problémát sikerült a többi emberekkel is megbeszélnem. Azt hiszem, hogy egy teoretikus érdeklődést próbáltam kialakítani. Ez sokszor akadályokba is ütközött, mert nem voltunk egyformák, de azt hiszem, hogy mégis megértésre találtam, és a folyóiratot kellene megnézni, hogy ez milyen eredménnyel járt.

Mondod, hogy az alapvető elvekhez tartani magad, de azoknak a kialakításában te is részt vettél...

Volt egy kérdés, amiben feltétlenül mindannyian egyetértettünk, az antiprovincializmus. Ez egy minimális program, mindenki érezte, hogy ebben szót kell értenünk. De emellett nekem voltak külön elképzeléseim. Ha ezt mondom, akkor nem arra gondolok, hogy csak az én elképzeléseim, inkább arra, hogy voltak olyan problémák, amelyekre én külön hangsúlyt szerettem volna tenni. Ma is úgy érzem, hogy kevés, és nem is megfelelő definíció az, hogy a *Symposion* antiprovincialista volt, sőt az az érzésem, hogy ezt az antiprovincializmust az előző nemzedék is megfogalmazta, tehát én nem látom, hogy a *Symposion* ebben volt valami sajátos, esetleg mi ezt harsányabban fogalmaztuk meg, programszerűbben, látványosabban, de az előző nemzedék egy része is már ki akart lépni egy szűk vajdasági keretből. Ezt mindenképpen el kell ismerni az előző nemzedéknek.

Most én milyen gondolatokat szerettem volna megfogalmazni?

Először is, spontánul csatlakoztam azokhoz, akik egy modernebb irodalomfelfogást hirdettek, egy avantgardizmust. Ezen belül nekem egy sajátos elképzelésem volt az avantgardizmusról olyan értelemben, hogy ez nemcsak formális jellegű, hanem kapcsolódnia kell bizonyos kritikus szemlélettel. Tehát az avantgardizmus nemcsak nyelvi, formális, szerkezeti megoldások hordozója, hanem az egész létállapotunk, tudatunk kritikus megfogalmazása. Természetesen a kritikus szemlélet önmagában még nem művészet, de a tiszta forma sem vezethet komplex, újszerű műalkotásokhoz. Nekem állandó problémám volt e kettőnek az összhangba hozása. Ezen belül elég sokat vitatkoztam, lehet hogy valamennyire oszcilláltam is, hogy megteremtsem a kettőnek nem a szintézisét, mert én nem tudok elképzelni ebben egy statikus szintézist, hanem egy dinamikus összhangzattant, a kettő egymásra hatásának módszerét. Ezeket a kérdéseket elég gyakran felvettem a *Symposion* hasábjain.

A másik, amiben hozzájárulhattam a folyóirat profiljának kialakításához, ez egy jugoszláv orientáció volt. Most itt elég fontos probléma jelentkezett, mert ugyanebben az időben alakult ki a jugoszláviai magyar irodalom koncepciója is. Én már akkor is eltértem ettől a nézetől, amely egy igen autonóm, zárt világnak képzelte el a jugoszláviai magyar irodalmat.

Ez a Bori-féle koncepció.

Ez a Bori-féle koncepció. Most én ezt másképpen látom. Én a jugoszláviai magyar irodalmat a Jugoszláviában írott magyar irodalomnak tartom, amely szerves része a jugoszláv irodalmaknak, de ugyanolyan szerves része a magyar irodalomnak is. Ebben az irodalomban megvan egyféle termékeny kettősség. Én ebben egy nagyon termékeny mozzanatot látok és semmiképpen sem hátrányt. Ez azt jelenti, hogy egy intenzív nyitottság kell mindkét kultúra felé. De ezt a nyitottságot csak akkor teremtheti meg, ha egyben európainak is érzi magát, tehát ez nem valami protokolláris nyitottság, hanem az írói személyiségek szabad, független kitekintése a világra. Most ide tartozik a jugoszláv orientáció, én nem úgy éreztem, hogy nekünk csak úgy megismerni kell a jugoszláv irodalmakat, hanem benne kell élni, benne kell lennünk, ugyanúgy, mint mondjuk egy szerbnek, horvátnak, szlovénnek. Alkotórészei kell hogy legyünk, és ha alkotórészei leszünk a jugoszláv irodalmaknak, akkor alkotórészei leszünk az egyetemes magyar irodalomnak is.

Én látom, hogy az ilyen autonóm jugoszláviai magyar irodalom-koncepciónak is vannak előnyei, elsősorban mozgósító, az intézmény-rendszerek kialakításának vonatkozásában, szóval én nem tartom ezt az elvet megvetendőnek vagy csak kritikára érdemesnek, viszont csak egy mozzanatnak látom, ez mindig egy történelmi kategória, hogy mennyire autonóm, és milyen belső ingadozások vannak, ez függ az adott történelmi helyzettől. Például, amikor mi indultunk, akkor sokkal nagyobbak voltak a különbségek mondjuk egy itteni regény és egy magyarországi regény között. Ma már ezek a különbségek nem léteznek, legalábbis a diskurzus, a nyelv vonatkozásában, modern formanyelvek stb. Azt hiszem, hogy most már nem beszélhetünk egy nagy szakadékról, legfeljebb ott van a különbség, hogy egy itteni modern regény erősen magán viseli a jugoszlávság legjobb értelemben vett bélyegét. Tehát én nem abban látom a lényegét, hogy ezt a regényt Vajdaságban lehetett megírni, hanem hogy Jugoszláviában lehetett megírni. Ezért lehet érdekes a magyar irodalomban mint a magyar irodalom része.

Az első Symposion-nemzedéknek milyen konkrét harcokat kellett megvívnia az institucionalizálódás érdekében?

Nem voltak ezek olyan túl nehéz harcok, mondjuk pusztán az, hogy a folyóiratot megkapjuk. Nem szabad mítoszt csinálnunk a mi harcainkból. Én azt mondom, hogy lehetnek volna ezek a harcok keményebbek is, szóval nem jártak nagy áldozatokkal, nem mondhatjuk, hogy valami hatalmas csatának voltunk a részei.

A mellékletet igen éles bírálatok érték. Engem nem az zavar, hogy ezek a bírálatok élesek voltak, sőt... Nagyon jó lett volna, ha egy komolyabb párbeszéd, eszmecsere alakul ki. Semmi problémát nem jelentettek volna az éles megfogalmazások, kialakult volna egy konzervatív és egy avantgárd irodalomszemlélet. Ez nagyon hasznos lett volna. Sajnos, ez is elmaradt. Nálunk sok minden elmaradt. Mert akkor nekem is sok dolgot tovább kellett volna gondolni, elmélyültebben. Ilyen ellentmondások mindig jók az irodalomban és a kultúrában. Ezek az éles hangok engem nem zavartak. Legfeljebb időnként az zavart, hogy ezeknek a kulturális vitáknak politikai melléköngéik keletkeztek, és sokszor olyan politikai minősítésekben volt részünk, amelyekre nem lett volna szükség. Ez sajnálatos tény, és ebből kellene tanulnia a kultúrának, hogy az új nemzedéket nem szabad meggondolatlanul politikailag bírálni, mert az esetleg lehetetlenné teszi a komolyabb és mélyebb eszmecserét, amelyben kikristályosodhatnak a vélemények.

Tehát én azt mondom, hogy végső fokon nem volt ez egy hatalmas háború, lehetek volna az akkori viták szélesebbek, elmélyültebbek, sőt radikálisabbak is, úgyhogy mi a folyóiratot viszonylag könnyen megkaptuk. Én emlékszem, egy kora tavaszon lehetett, Doronjski elvtárs fogadott bennünket a szigeten, a Forum víkendházában. Ott volt Sinkó Ervin is, és egy beszélgetés folyamán merült fel, hogy mi a szándékunk, és akkor Bosnyák István azt mondta, hogy szeretnénk folyóiratot.²⁴ Tulajdonképpen ott már megfogalmazódott a folyóiratalapítás lehetősége, sőt nemsokára meg is indult. Szóval, nem kellett nekünk itt a lehetetlennel birkóznunk. És utána megindult a folyóirat, amelyben folytattuk azt, amit elkezdtünk a mellékletben, csak most már sokkal jobb feltételek között, komolyabban. A folyóiratot terjesztették külföldön is, úgyhogy külön együttműködési programot alakíthattunk ki Jugoszlávia felé.

Az a baj, hogy később a folyóiratban sem voltak komolyabb viták. Mi valahogy szeretnénk túlméretezni a nehézségeinket. Ez nem így volt. Könyveink is a hatvanas években viszonylag szépen megjelentek. Időnként felmerültek bizonyos akadályok, de ezek nem voltak olyan súlyosak, hogy lehetetlenné tették volna egy-egy könyv megjelenését. Akkoriban mégis megvolt egy párbeszédre való hajlam az intézmények részéről, ezt el kell ismerni, mert ha túlméretezzük a saját nehézségeinket, akkor szerintem azt érzjük el, hogy nagyon gyors feloldást kívánnánk a mai hibáinkért. Egyszer józanul fel kell mérni, hogy mit hirdettünk meg, mit akartunk, és mit valósítottunk meg mindebből ma. Külön-külön, egyé-

■

²⁴ Vessd össze a Bosnyák Istvánnal készült interjú bevezetőjével, 122. oldal.

nenként. Ilyen alapos és átfogó elemzés nem született. Biztos, hogy ezt nem nekünk kell elvégezni, hanem majd egy utánunk jövő nemzedéknek, sőt, azt hiszem, hogy az a nemzedék tudja majd ezt jól elvégezni, amelyet nem mi ellenőrzünk. Mert az a helyzet alakult ki, hogy mi végül is, ez az igazság, bizonyos irodalmi beháború után, amelynek voltak súlyosabb szakaszai is, elég gyorsan az irodalmi élet vezető posztjaira kerültünk. Ez egy másik dolog felmérni, hogy miért volt ez? Elsősorban a hatvanas években intenzíven fejlődött a jugoszláviai magyar kultúra intézményrendszere, és az intézményekbe emberek kellettek, és mi ott voltunk... Hogy mi az intézményekben valóban abban a szellemben tevékenykedtünk-e, amelyet meghirdettünk, ez most már más kérdés. De ezzel az járt, hogy az újabb nemzedékeket tulajdonképpen mi ellenőrizzük, és mindaddig, amíg ez az ellenőrzés tart, addig majdnem lehetetlen, hogy kritikusan mérjenek fel bennünket, illetve kritikusan mérjék föl azt az időszakot, amíg mi a folyóiratot csináltuk.

Elkerültél az egyetemre. Jóformán láttad a Magyar Tanszék konstituálódását. Ezzel kapcsolatban milyen emlékeid vannak?

A Magyar Tanszékkel kapcsolatban azt hiszem, hogy inkább a tudós szárnynak vannak konkrét tapasztalatai, gondolok itt Bosnyák Istvánra, Bányai Jánosra, Gerold Lászlóra. Ők valahogy jobban a Magyar Tanszék fénykörében éltek; Domonkos, Tolnai vagy én inkább szellemi kalandorok voltunk, nem éltünk annyira a tanszékkel, mint a kollégáink. Engem nem érdekelt annyira a tudásszerzés intézményes formája. Én mindig valami saját utamon akartam kiharcolni magamnak valami ismeretet, tudást. A megismerés vágya nálam elég kalandos volt, és mindig úgy éreztem, hogy szemben állok a könyvekkel és a könyvekkel vívok egy harcot, és az intézmény akadályozza mondjuk ezt a gerillaharcot a tudásért. Ezért én a Magyar Tanszékről kevesebbet mondhatnék, az én emlékezetemben a Magyar Tanszék egyenlő Sinkó Ervinnel és B. Szabó Györggyel. Az ő jelenlétük jelentette számomra a Magyar Tanszékét, hogy ez a két ember ott van, és időnként kapcsolatban lehettem velük, hogy velük beszélgethetek, hogy meghallgathatom őket.

Nem voltam ideális egyetemi hallgató, amilyent általában a tanszékek szeretnek és megbecsülnek. Inkább kalandor voltam a tanszék körül, és igazából más érdekelt. Valószínűleg egyetlen tanszék sem elégitett volna ki. Ez az én problémám. Ha újragondolom az életemet, és újra kellene választanom, akkor biztos, hogy mondjuk a tiszta filozófiát választanám. Lehet, hogy az állt volna akkor is legközelebb hozzám, de akkor nem volt

megfelelő anyagi lehetőségem, hogy eljussak egészen Belgrádba. Belgrád számomra sokáig különös, misztikus, nagy, ismeretlen városnak tűnt. Szüleim soha nem voltak Belgrádban, úgyhogy nem is gondoltak arra, hogy én esetleg Belgrádban tanuljak. Újvidék volt a világ közepe, nemcsak az én részemre, hanem a szüleim részére, mindenki részére, akik között éltem. Amikor már eljuthattam volna Belgrádba, akkor késő volt. Lehet, hogy tényleg filozófiát kellett volna tanulnom. Nem azért, hogy professzionális filozófus legyek, hanem az teremtetett volna számomra legnagyobb szellemi lehetőséget, szóval hogy a választások sora nagyobb lehetett volna, hogy akkor egy gazdagabb világban válogathattam volna, szabadabb lett volna a kezem. Szóval, amikor a Tanszékről beszélek, akkor inkább magamat bírálom.

A Tanszékhez hozzátartozik, hogy később is a Tanszékről verbuválódott a *Symposion*. Majdnem minden *Symposion*-munkatárs a Tanszékről jött. Ez nagyon szép dolog, de én ma is úgy tartom, hogy ez nem jó. Valahogy éppen ennek köszönve megőriztünk mégis valami provincializmust. Beszéltem arról, hogy a *Symposion*nak volt egy nagyon programszerű és nagyon becsületes antiprovincialista programja, de talán egyszer arról is kellene beszélni, hogy mit őriztünk meg ennek ellenére a provincializmusból. Úgy érzem, hogy a szellemi anatómiája ennek a folyóiratnak nem úgy született, mint ahogy a húszadik század végén. Mi most már a XXI. század küszöbén vagyunk, és mi még nem éreztük meg a XXI. századot. Nagyon homályos elképzelésünk volt arról a jövőről, ami vár bennünket. Sok új diszciplínáról nem vettünk tudomást. Nem éltünk aktívan bizonyos új dolgokkal, és amikor aztán odafigyeltünk néhány új irányzatra – ez még a 70-es években kiderült –, akkor ezt nem tudtuk elhelyezni egy civilizatórikus légkörben. Mindig szűken, mindig valami kis pályán szaladtunk. Lehet, hogy gyorsan meg becsületesen futottunk, de valahogy ez nagyon keskeny pálya volt. A század horizontja hiányzott belőlünk. Kellemetlen most itt többes számban beszélni, ez inkább saját magamra vonatkozik, hogy feszültségben voltunk mégis a XX. század végével. Mégis, azt hiszem, hogy sok dolgot radikálisabban kellett volna végiggondolni, és fölvetni is. Igaz, hogy megkötötték a kezünket a körülményeink és egyféle felszínes hagyományfelfogás, de nem tartom ezt olyan jelentősnek, és nem tartom döntő érvek arra vonatkozólag, hogy miért ne gondoltuk volna végig még radikálisabban a korunkat, és miért ne néztünk volna még vakmerőbben előre.

A tanárok közül kikről milyen emlékeid maradtak?

Szokás úgy említeni Sinkót, mint egy európeér embert, tehát európaiságot Sinkótól tanultunk, B. Szabótól meg megtanulhattuk volna a sajátos vajdasági problémákkal való tragikus küszködést. Ez is igaz. Én azonban úgy látom – B. Szabó óráit hallgattam –, hogy B. Szabótól is lehetett európaiságot tanulni. Rengeteget beszélt a francia költőkről, francia eszszéirodalomról, sohasem láttam B. Szabót olyan lelkesnek, mint amikor erről beszélt. Sinkótól is lehetett tanulni egyféle magatartásmódot, ami a Vajdaságban kialakítható. Ez a két ember nem ellenpont, nem antipólus volt. Én valahogy a kettőjüket közelebb látom egymáshoz. Persze Sinkónak az élete olyan volt, hogy reprezentálta ezt a forradalmas európai korszakot. Aztán rettenetes időknél volt tanúja, hatalmas élettapasztalat volt mögötte, és ilyen értelemben vonzóbb volt, mint B. Szabó György. És ez az ő nagy vallomásszerű beszédmódja, amely engem meghipnotizált, az a szenvedélyes szuggesztivitása, ez a hangvétel, ezt nem tudom elfelejteni. De ugyanakkor engem vonzott az a tragikus beszabói zárkózottság is. Ha visszagondolok rá, akkor valóban úgy érzem, hogy ő valami finom márvány lapok mögé rejtette a nagyon érzékeny szubjektivitását. Tehát ebben is hasonlított Sinkóhoz, csak a megjelenési formában tértek el. Azt hiszem, hogy B. Szabónak igen keserű tapasztalatai voltak Vajdaságban, és nem véletlen, hogy egyszer egy levelében ő említette Sinkó Ervinnek, hogy legjobb lenne, ha a Magyar Tanszék nem Újvidéken lenne.²⁵ Talán erről az oldalról kellene egyszer megismerni B. Szabó Györgyöt, hogy személyiségének gazdagsága feltáruljon, és hogy azokat a szenzibilitásbeli mélyrétegeket definiálni tudjuk, amelyek mondjuk megjelentek a képzőművészetében. Ott látszott, hogy ő tulajdonképpen milyen világot alakított ki magának.

Hol voltak a munkahelyeid?

Egy évet dolgoztam a Rádióban, a gyermek- és ifjúsági drámaosztályon, ott azonban nem találtam fel magam, utána az egyetemre kerültem. Azután katonaság, aztán szabad művész voltam, aztán az újvidéki Ifjúsági Tribün főszerkesztője, és akkor kerültem a *Magyar Szó*hoz. Szóval elég sokat bolyongtam. A *Magyar Szó*ban a *Kilátó* szerkesztője lettem. Erről az időről nekem nincsenek a legjobb tapasztalataim, bár utólag is emlegetik, hogy a *Kilátó* akkor egy értéket képviselt, és fontos volt. Nem tudom ezt megítélni, hogy mennyire volt fontos, én csak azt tudom, hogy én mit vesztettem. Ebben az időben nagyon keveset írtam. Majdnem teljesen arra

²⁵ Lásd Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban 1960-1964*. Újvidék, 2013, VMMI, 199.

használtam fel az időmet, hogy másokat írásra ösztökéljek, és rengeteg apró szervezői-szerkesztői gond, napi harcok, úgyhogy az én érzékszerveimben ez az idő nem egy kellemes időszak. Nagyon sajnálom, hogy fontos időszakot pazaroltam el. Nekem ekkor döntenem kellett, hogy a maradék szabad időmet írásra használjam fel, vagy tanulásra, további szellemi kutatásokra, valami szellemi tartalék megszerzésére. Én mégis az utóbbi mellett döntöttem, és az ilyen döntést nagyon nehéz meghozni. Nálunk a jugoszláviai magyar irodalomban valahogy könnyű könyvhöz jutni, ez az igazság. És ha az ember ír, azt előbb-utóbb kiadják. Ez nagyon veszélyes, mert akkor ebből teljesítménymánia lesz, mennyiségmánia. Nem kell igazi akadályokkal megküzdeni. Tulajdonképpen semmilyen akadállyal nem kell megküzdeni. Nem kell harcolni az olvasóért. Nincs kitéve az ember a piac diktátumának, mint mondjuk egy szerb vagy egy horvát író. És az intézmény, a Forum Könyvkiadó is viszonylag jól funkcionál. Talán az a baj, hogy túl jól funkcionál, hogy jól, ügyesen megtalálja azt a középszert, azt az irodalmat, amely nem idéz elő nagy ellentmondásokat, vitákat, amely viszonylag, körülményeinkhez képest elfogadható szinten van megfogalmazva, és ez valahogy kényelmessé teszi az íróinkat, nem kellett harcolni az íróiségért. Igazi konkurencia nem is volt köztünk, mindenki, ha írt, könyvekhez jutott. Most vannak itt persze ilyen-olyan vélemények, hogy egyik vagy másik író el van nyomva. Ez időnként előfordul, de az az érzésem, hogy az akadályoknak egy nagyobb száma talán segítene az irodalmunkon. Ha többet kellene küzdeni meg szenvedni egy-egy könyvért, egy-egy gondolatért, akkor talán többet is tudnánk nyújtani. Félek, hogy tulajdonképpen könnyű a dolgunk. És ezt mi nem is vesszük észre. Megszokjuk a kis körben való elismertséget. Nem tudjuk, mi az igazán megszenvedett, megküzdött gondolat. Lehet, hogy ezek mind rémképek, és hogy én fantomokkal hadakozok, de azt hiszem, hogy a jugoszláviai magyar író helyzete ma elég kényelmes. Sőt, megvesztegetően kényelmességre ösztökélő.

*Igen, kényelmes abban az esetben, ha eleget tesz bizonyos fel-
tételeknek.*

Igen, ez így van, de most én nemcsak világnézeti problémákat vetnék fel, amikor ezt a kényelmességet emlegetem, hanem esztétikai problémákat is, hogy tulajdonképpen éppen azért, mert kényelmes a helyzetünk, szakmailag sem, tehát a szűkebben vett írásművészet terén sem nyújtjuk a maximumot. Nem használjuk ki azokat az erőket, amelyek egy mélyebb, elkeseredettebb gondolkodásra kényszerítenének bennünket.

Valószínűleg én most nem tudok elég pontosan fogalmazni, de például... Itt majdnem minden író szóba hozza a szülőföldhöz vagy a közösséghez való hűséget. Tulajdonképpen ez egy szép elv, de a közösséghez való hűséget úgy lehet demonstrálni, ha egy komoly, színvonalas, értékes művét szétkapkodták a könyvkereskedésekben. Nem a kosarazó gyerekektől veszik meg, hanem a könyvkereskedésben. Akkor ez azt jelenti, hogy itt ennek a hűségnek van hatása. Mikor történt meg, hogy a könyveinket szétkapkodták? Mégis itt van valami ellentét. Ez mégis azt jelenti, hogy mi ezt a közösséget nem ismerjük eléggé. Én itt nem a szólamszerű ismeretre gondolok, mert itt mindenki azt hiszi, hogy ha a búzamezőkről ír, vagy egy falusi témát vet föl, akkor ismeri a közösséget. Nem. A közösség egy enigmatikusabb dolog, annak a mély tragédiáját megfogalmazni, azokat a nagy ellentmondásokat, amelyek a mi korunk embereiben lezajlanak, a mi közösségünk embereiben. Én azt hiszem, ott kezdődne valami megismerése a közösségnek. A közösséghez való hűség abban a pillanatban válik hitelessé, amikor annak a tragédiáját megfogalmazzuk.

*A hűséget valószínűleg úgy értelmezik, hogy egy közösség
institucionális rendszeréhez való hűség...*

Igen. No, most, ezt lehet hogy így is értelmezik, hogy ha az intécióit megbecsüljük, nem támadjuk, akkor hűek vagyunk, de én arra is gondolok, hogy van egy szentimentális fogalom, egy elképzelt közösséghez való hűség és nem a reális közösséghez. Itt tennék egy különbséget.

*Amíg a Kilátó szerkesztője voltál, addig volt a legautoritárisabb
funkciód, a legnagyobb hatalmad. Döntöttél élő és halott kéz-
iratok fölött. Milyen emlékeid vannak ezzel kapcsolatban?*

Azt hiszem, nem jó, ha egy író sokáig van ilyen státusban. Én hét évig voltam a *Kilátó* szerkesztője, és őszintén megmondom, sokallom. Négy év elég egy embernek, hogy egy irodalomban döntő funkciói legyenek, utána vissza kell lépnie, és írnia kell. Ezt tartom az egyetlen elfogadható dolognak, számomra legalábbis. Én kértem is már akkor a *Magyar Szóban*, hogy negyedik év után más munkahelyre tegyenek, de ezt nem sikerült elérnem. Azért nem jó a döntő funkció, mert egyszerűen elkezd az ember taktizálni. Akarva-akaratlanul. Tulajdonképpen lehet, hogy ennek a taktizálásnak védekező funkciója van először, de később már öncélúvá válik, és kialakít előítéleteket az emberek iránt, elveszti a felismerésének a frissességét. Ez az egyik dolog. A másik, hogy az irodalmi

hatalommal való élés szép, de bizonyos fertőzést idéz elő a szerkesztőben, vagy az emberben vagy az íróban. Egyszerűen megtanul számot vetni olyan dologról, amiről egy írónak nem kell számot vetnie, megtanulja a gyakorlati megoldások algebraját. Az se jó. Én nem szeretnék újra ilyen helyzetben lenni, és szeretném azt hinni, hogy a nemzedékem legnagyobb része azon a véleményen van, hogy ha el is fogad bizonyos irodalmi hatalmat, akkor ezt csak rövid időre kell tenni. Talán tíz év múlva így állhatunk nyugodtan saját morális ítélőszékünk elé, és csakis így tudjuk elmondani mindazt, amit akarunk.

Hogy alakult utána a pályád?

A tévében a drámai osztályon dolgozok. Azt hiszem, hogy ez nagyon izgalmas munka, egyrészt mert a televízió modernebb médium. Arra kényszerültem, hogy sok dolgot újra tanuljak. Sok dolgot majdnem elemi fokon kellett kezdeni. Ez engem mindig inspirál, ha valamit újra kell kezdeni. Azután a drámai osztályon nagyon szerteágazó, sokrétű munka folyik, sokféle emberrel kerülök kapcsolatba, és sokféle szellemi magatartást ismerek meg. Ritkán van, hogy egy évben kétszer ugyanazzal az emberrel dolgozok, ugyanazzal a stábbal. Itt színészek, rendezők, scenográfusok, kosztümösök, ezek mind különleges profilú emberek, akiknek a világmegismerése, a fölfogása nagyon eltérő, sajátos, és én ebben nagy örömet lelek, az ezekkel az emberekkel való kapcsolatokban. Új világokat fedezek fel, nemcsak emberileg, hanem művészileg is. Nagyon fontos, hogy egy scenográfus hogyan lát egy művészi tárgyat. Vagy hogy egy jelmeztervezőnek milyen művészi elképzelései vannak. Ez sokszor erőteljesebben fölveti a modern irodalom, a modern stílus kérdését, mint mondjuk a kritikai vagy másmilyen konvencionálisabb működési terület. Részemre ez nagyon tanulságos. Azt a helyzetet szeretem legjobban, engem az inspirál alkotásra, amikor tanulhatok, tehát amikor úgy érzem, hogy most valami nagy erőfeszítés árán valamit el kell sajátítanom, akkor érzem, hogy én is tudok alkotni valamit. Ez a helyzet engem inspirált a televízióban, úgyhogy ebben az időszakban sokkal többet írtam, az *Áttüntetések* című regényem is ebben az időben kapta meg a végleges formáját, de nagyon sok esszét írtam, színházi kritikát, teatrológiai dolgozatot. Új világok tárultak föl előttem, és talán a televízióban való munkám segített abban, hogy továbbfejlesszek bizonyos gondolatot, amit már régebben magamban hordtam, de most szinte gyakorlati módon szembekerültem vele. Mondjuk, a regénykompozíció kérdése. Ezt éppen a díszlettervezőtől és a kosztümtervezőtől tanultam

gyakorlati módon. A dízlettervező egy kompozíciót nagyon gyakorlatias módon képzel el. Ez nem pusztá praktikizmus, ez mögött áll egy esztétika, de amikor ezt ő megvalósítja, akkor gyakorlatiasan viszonyul hozzá.

Ennek a kronológiai sornak a végére hagytam egy időszakot, amely azt hiszem a leglényegesebb az életemben. Ez a hatvanas évek vége. Akkor voltál a Tribünön is. Ezek azok a momentumok, amelyek újra és újra felfedezhetők az írásaidban. Az az érzésem, hogy bármivel is foglalkozol, színikritikával, filmkritikával vagy harmadikkal, mindig is lényegében a politika érdekel. Akkor kaptad talán azokat a legmélyebb élményeidet, amelyek meghatároznak.

Én a legfontosabb éveknek a hatvanas évek közepét tartom. Akkor fogalmaztam meg legtöbb fontos kérdésemet. Azokkal ma is vívódom, sokra még ma sem tudtam választ találni.

A hatvanas évek közepét már elég tudatosan éltem át, és akkor fogalmazódott meg bennem az a gondolat, hogy az ifjúkori illúziókat, utópiákat csak valami tragikus, hosszú menetelés által lehet megvalósítani, hogy nehéz bizonyos emberi és társadalmi hittel élni, de valamiféle hitet vállalni kell. Ez a hit azonban erőtlen lesz, ha nem járul hozzá egy kritikus szemlélet. Szóval a hitnek meg a kritikának egyféle párosítására lenne szükség.

A hatvanas évek közepén jöttem rá bizonyos társadalmi mechanizmusok működésének jellegére. Akkor ismertem fel a szociális megosztások technikáját. A hatvanas évek közepe nálunk azért is érdekes volt, mert ebben a társadalomban volt egy nagyon különös nyitottság minden felé, egyszerre sokféle áramlat találkozott. Mi az új civilizációba majdnem hogy a patriarchális szokásokból ugrottunk bele, hiányzott egy jól átgondolt és átmélyült polgári szakasz. Mi mindannyian falusiakból lettünk a modern civilizáció emberei, akarva vagy akaratlanul. A hatvanas évek elején tanultam meg telefonálni, a hatvanas évek közepén már úgy éreztem, hogy telefon nélkül nem tudok élni. Ebben az időszakban nagyon sokat kellett tanulni a világból. A hatvanas évek közepén kezdtem utazni Jugoszláviában, Zágrábba. Akkor ismerkedtem meg nagyon sok emberrel, ezek döntő élmények. Akkor tanultam tudatosan szemlélni a nagyvilágot, azokat a társadalmi, esztétikai mozgásokat, amelyek léteznek a nagyvilágban. Egyszerűen ezek sokkhatások voltak. Ugyanakkor a hatvanas évek közepén fogalmazódott meg az a gondolat bennem, hogy az irodalom nem lehet elvonatkoztatott terület, hanem egy társadalomnak a része, hogy egy különös mozgással, de mégis abban van. Én

sosem hittem, hogy egy mechanikus egység a társadalomban, de hogy egy különös, ellentmondó mozgással részt vesz a társadalomban, akkor azt megtanultam. És akkor valahogy a társadalmi mozgásirány nagyon egyezett az elvárásaimmal, szóval úgy éreztem, hogy mindig, amikor lépünk egyet előre, akkor a levegő frissebb lesz. Ezért voltak fontosak és termékenyek számomra a hatvanas évek, mondjuk így a második fele.

Akkor írtam a *Makrót*.²⁶ Ott már aztán sok mindent meg kellett tanulni, mert ha regényt ír az ember, akkor az egy egyetem is, akkor tanul. Egy regényvilág kialakításának van olyan szerkezeti, nyelvi és világnézeti belső törvényszerűsége, hogy ha regényt ír az ember, az olyan, mintha egyetemre járna. Miközben a *Makrót* írtam, tanultam elsajátítani a világot, szóval nemcsak a világ ösztökélt az írásra, hanem az írás ösztökélt arra, hogy megismerjem a világot. Itt kétoldalú a viszony. Úgy éreztem, hogy a *Makró* írása után már többet tudok a környezetemről, és az írás tanított erre.

Gondjaim voltak a *Makró* kiadása körül, de aztán mégis megjelent, gyorsan utána szerbül is,²⁷ és nagyon meglepődtem, hogy milyen a fogadtatása. Kitűnő kritikusok írtak róla, akik ma már a szerb vagy a horvát kritika klasszikusai közé tartoznak. Ők akkor indultak, és a *Makró* fontos élmény volt számukra. Én nem is tudtam akkor fölmérni ennek a jelentőségét, és csak csodálkozni tudtam, hogy miért nem akarja kiadni a Forum, miért hallgat olyan sokáig és miért nem ad választ a leveleimre. Ugyanígy nem tudtam megérteni, hogy miért következett be aztán a kedvező jugoszláv fogadtatás.

Tehát a hatvanas évek nekem ezt jelentették, a meglepetések, a jó meglepetések, a tanulás idejét. Innen van az én kötődésem ehhez a korszakhoz.

Mondod, hogy engem a politika érdekel. Ebben van bizonyos igazság, de a politika engem úgy érdekel, mint sajátosan megfogalmazott sorszimbólum, tehát nem mint technika, mint irányítás. Sokszor a politika az első jel, amely figyelmeztet egy korra. Mint amikor megcsillan valami fény. Az csak a szemedet érinti, az egész testedet meg az agyadat még nem, de fölhívja a figyelmet, hogy most valamire oda kell figyelni, akkor kitartóan kell menni abba az irányba, hogy az ember valami alaktalan világban felismerje azokat az emberi formákat, egzisztenciális, szellemi, gondolkodói, esztétikai formákat, amelyeket fontosnak tart. Szóval, én a

■

²⁶ Végel László: *Egy makró emlékiratai*. Először az *Új Symposion* közölte folytatásokban a 4. számtól (1965), majd 1967-ben a Forum Kiadó könyv alakban is megjelentette.

²⁷ Matica srpska, 1969.

politikában egy ilyen idegmozgást látok, nem többet. Az ideg magában semmi. De segít ahhoz, hogy meglássa az ember az egész testet, korának a testét. Egyszerűen a politikai érdeklődés meg kell hogy legyen az emberben, hogy azután kiteljesedjék benne az emberi érdeklődés. És amikor már elér az emberi lényeghez, akkor már a politika kevésbé fontos, sőt akkor már egyféle kritikus módon tekint vissza a politikára. Ilyen értelemben érdek a politika.

Az az igazság, hogy én a hatvanas években plasztikusabban érzékelttem a politikát, mint ma. Abban az időszakban több volt bennem a politikai lendület, valamilyen aktivizmust is előidézett bennem, ösztökélt, hogy az életben tevékenyen vegyek részt. Ma már a politika inkább csak ilyen kontemplációra inspirál, szóval nincs többé a hétköznapi élet szintjén az a jelentősége, ami megvolt, legalább is az én életemen.

Ez persze függ a politikától is. A hetvenes évek idején egy lehülés következett be. Az új körülmények közepette természetes, hogy nem reagálhattál ugyanúgy.

A hetvenes években Európa-szerte volt egy konszolidáció, szóval, őrizni azt, amit meg lehet őrizni, ez volt az európai politikának a lényege, hogy kevesebbet álmódizzunk, hogy a politika legyen inkább az adott megőrzésének a technikája. Nálunk a 70-es években volt egy bizonyos ambivalencia. A gazdasági helyzet kihat arra az emberre, akit én látok magam körül. Tévedés lenne valami örök emberről beszélni. Az az ember, akivel én találkozok, a hetvenes években formálódott, az embereknek nagy része. Ekkor kezdődött meg a gazdasági krízis, észrevehetően vagy észrevétlenül, ez most lehet a vita tárgya. Szóval, valahol 73-ban, 75-ben kezdődött az eladósodásunknak a trendje. Akkor kezdtünk minden fedezet nélkül költekezni, invesztálni. Jó lenne, ha azt mondhatnánk, hogy ez csak a gazdaságra vonatkozik, de vajon nem akkor kezdtünk fedezet nélkül gondolkodni is? Fedezet nélkül élni, tevékenykedni? Vajon akkor nem ingott meg sok más fedezet is? Most itt marxi értelemben (és én egy kritikus szempontból ma is marxistának tartom magam, bár ma azt hiszem, most már nagyon erős egy marxistaellenes hangsúly, sőt egyféle neutralizmus e kérdés irányában) az egyik posztulátum az, hogy a gazdasági élet hat, módosított formában, nem mindig közvetlenül, nem mechanikusan, de valahogy meghatározza az ember kulturális, szellemi reflexeit is, szóval, kulturálisan az ember már érezhette ezt a fedezetnélküliséget, sőt kulturálisan sokszor még előbb megérezheti, mint ahogy azt a gazdasági mutatószámok mondják.

Igen, a szabadság alapvető szüksége a társadalomnak ahhoz, hogy egyáltalán funkcionáljon, gazdasági értelemben is, minden értelemben. Ha a művészetnek valamilyen célja lehet, akkor az a szabadság tágítása. Azt hiszem, téged igen intenzíven foglalkoztat az értelmiségi helyzete, sorsa ebben az adott társadalmi szituációban.

Itt is valamennyire módosítottam a saját elképzeléseimet. A hatvanas években kevésbé voltam kritikus az értelmiség iránt. Ma már sokkal differenciáltabb értelmiségképlettem van, egy dologban azonban megőriztem a folyamatosságot, hogy az értelmiség nem gyárthat magának alibit, tehát felel a történelemért. Nem hivatkozhat arra, hogy azt a történelmet mások csinálták. Az igazság az, hogy nálunk, de általában minden társadalomban az értelmiségnek mégis kiváltságos helyzete van. Kezdve attól, hogy a munkamegosztás nem idéz benne elő olyan romboló következményeket, így hát a munkafolyamatban már kiváltságos a státusa. Tehát az értelmiségnek nálunk is vannak kiváltságai, most ezek a kiváltságok mindig nagyon veszélyesek. Vitathatatlan, hogy ezek a kiváltságok szükségesek, mert nélkülük nem lehetnének értelmiségiek, nem létezhetne ez a fontos funkcióval ellátott réteg, de ezek a kiváltságok veszélyesek, és tulajdonképpen a kiváltságok osztják meg az értelmiséget. Én kritikus vagyok az értelmiség azon részével szemben, amely a kiváltságokat még szeretné fokozni, amely úgy érzi, hogy ezek a kiváltságok természetesen, szükségszerűek, és hogy ezeket a kiváltságokat fétisként kell tisztelni. Én jobban vonzódok az értelmiség azon részéhez, amely a kiváltságokban bizonyos lelkiismeretfurdalási alapot vél felfedezni. Ezeket a mi kiváltságainkat, amelyek nem nélkülözhetők a mai általános munkamegosztásban, nem szabad minden feltétel és belső szenvedés nélkül elfogadni. Ilyen értelemben ma már kevésbé tudnék egyértelműen beszélni értelmiségről, már inkább hajlok afelé, hogy egy olyan értelmiségről beszéljek, amely fölényesen, értelmesen, rutinszerűen fogadja el saját kiváltságait és saját korát, és egy olyan értelmiségről, amely a saját kiváltságainak láttán, saját helyzetének felismerésében lát egy tragikus kettősséget, és éppen ez növeli a felelősségét, félelmét is. Nem biztos, hogy mindazok a kérdések, amelyeket mi megfogalmazunk, érdekesek lesznek húsz év múlva. És ez egy szörnyű dolog, hogy a gondolataink lehet, hogy pár év múlva már nevetségesek lesznek. Lehet, hogy az, amiről mi most gondolkozunk, mellékes dolog, és nem látjuk a lényegeset. Szörnyű bizonytalanságot érzek én...

Te magad választottad ezt az állapotot...

Igen, magam választottam, és azt hiszem, hogy ezt át kell élni, és valahol itt kezdődik egy alkotási folyamat, hogy tulajdonképpen a bizonytalanságon át kell esni, valahogy a sötétben kitapogatni valamilyen érzékeny idegszálát. Ez az értelmiség. Kevésbé hiszek most már abban, hogy vannak messianisztikus funkciói, mint valamikor hittem. Éppen azért, mert az értelmiség nem tud elszakadni a kiváltságaitól. Valahogy mi természetesnek vesszük, hogy néhány dologhoz jogunk van. Persze én most itt az értelmiségnek egy széles körére gondolok, nem kifejezetten az írókra, hanem mindenkire, aki szellemi munkával foglalkozik, és ez a szellemi munka valamiképpen hat a valóságra.

Amikor most a könyvedet elolvastam szerbhorvát nyelven, mert magyarul még nem jelent meg, az volt az alapvető érzésem, hogy erős nosztalgiát érzek az akció után, az akció ideje után. Az akció ideje '68 volt, magad is párhuzamba állítottad '68-at,' 41-et, ezeket az aktív időszakokat. Az emberek akkor, '68-ban is, úgy érezték, hogy az akcióval könnyen elérnek bizonyos célokat, mert létezett egy mítosz, 41 mítosza, amikor az akcióval egy csapásra nagy intellektuális erőfeszítés nélkül gyakran manifesztatív, nagy eredményeket értek el. Ez talán egy lecke a 68-as nemzedéknek, amikor megpróbált ugyanilyen akcióval fölvonulni, viszont most csődöt mondott. Akkor nem mondott csődöt. Talán most az a régi mítosz is egy kicsit megrongyolódott, viszont talán ez a 68-as nemzedék megtanulta, hogy a „hidegpróba” idejében is dolgozni kell, mélyebben kell gondolkozni, kevesebb felvonulás, kevesebb zászló kell és több elmélyültebb gondolkodás. Rajtad hogy szűrődött ez le? Lehet, hogy te intellektuálisan ezt érzékeled, de úgy érzem, hogy valójában a lelked mélyén mégiscsak azt az akciót kívánod, amiben most nem veszel részt már igen régóta... Kicsit hosszú a kérdés.

A kérdés hosszú volt, de igen sok eleven kérdésre tapintott rá. Bennem mindig is volt egy vágyakozás az értelmes tevékenység iránt, és magamban hordom azt a fájdalmat, hogy nem lehetek részese az értelmes tevékenységnek. Valahogy mindig fontosnak tartottam, bár tudom, hogy ezt lehetetlen egycsapásra elérni, hogy az ember mindig úgy keljen, ébredjen és álmodjon, hogy a megváltás nincs messze. Hogy az igazi történelem,

ahogy Marx mondaná, nem egy nagyon távoli jövő. Mert ha valami nagyon távoli, akkor mit csináljak én a saját életemmel, ha tudom, hogy még az unokáim sem élnek meg azt. Akkor mégis elveszik a cselekvés érosza, a cselekvésnek egy igazi, naiv szenvedélye. Úgy kell valahogy élni, hogy az igazi történelem lehet, hogy pár év múlva elkezdődik. Tudom, hogy nem kezdődik el, de a tudásnak és a hitnek ez a kettőssége mégis kell, hogy létezzon az emberben. Ez tehát él bennem. Viszont ugyanakkor él bennem az a felismerés is, hogy ez a kettősség egyszerűen romboló hatást gyakorol az autonómiára. Sok dologgal átmenetileg képtelen azonosulni, sok dolog megingatja, az érzékszerveit egy állandó feszültségben tartja, és a sérülékenységi lehetőség mind nagyobb. Egyszerűen vágyom a cselekvésnek és a hitnek egyfajta expanzióját, robbanását, lángolását, de ugyanakkor félttem magamat is, hogy ha teljesen ebben élek, akkor egyszerűen elégek benne. Tehát újabb ellentmondás van, hogy ebben a folyamatban hogyan őrizzem meg a saját autonómiámat. Az a különbség, hogy az utóbbi időben talán erre az autonómiára gondolok többet. Úgy érzem, hogy mégis, valahogy a szenzibilitás, az emberi egzisztencia forradalma ott kezdődik, hogy megtanuljuk becsülni saját autonómiánkat, személyiségünket. Valami újféle individualizmusra gondolok itt. Ha ebben egy nagy gyakorlatot szerez az emberiség, akkor talán idővel könnyebben vállalhatja a nagy megváltási akcióit. Úgy látszik, hogy a XX. században nagyon sokat foglalkoztunk mindennel, csak éppen a személyiségnek a függetlensége, ez a nemes ősi pátosz, ez hiányzott ebből a leckéből, ezt még nem tanultuk meg eléggé. Persze, lehet, hogy ez is egy kényszerhelyzet, mégis egyféle hagyományos művészetfelfogás a különálló emberről. Ez egy önkritika, ha úgy nézzük, mert mi sem lenne rosszabb a XX. század művészetében, irodalmában, mint újra fölmelegíteni a különálló ember mítoszát.

Kérdés, hogy ez a törekvés belső emberi tulajdonság-e, vagy csak egy bizonyos társadalmi-gazdasági formáció hozta magával az individualizmus fokozott igényét. Talán épp a sztálinizmus tapasztalatai hatottak úgy erre a nemzedékre, hogy agresszívan ellenáll minden olyan kísérletnek, amely sérti az individualitását.

Igen, de én köztes embernek tartom magam. Például itt van Rosa Luxemburg. Ma is sokkal nagyobb kritikával nézik Rosa Luxemburgot, mint mondjuk én, amikor megismerkedtem Rosa Luxemburggal. Én benne mégis egy nagy, romantikus marxistát láttam, aki alapvető kérdéseket

■■■

vetett fel, ma inkább szüziphoszi hőst látnak benne, aki a lehetetlenen próbálkozott. Én mégis azt hiszem, hogy ő a lehetségesre tekintett föl, hogy lehetséges programot fogalmazott meg. A prózámban ez egy szüntelenül visszatérő motívum, a közösség és az egyén közötti feszültség. Nem egy mechanikus ellentmondásra gondolok, hanem egy olyan közösségvágyra, amelyben az egyén megőrzi az autonómiáját, de minden vonatkozásban, tehát a szokásrendszerében, a véleménymegfogalmazásának egész hálózatában, az érzelmi életének kialakításában, a kulturális világának megfogalmazásában. Ez az ember nagyon sok részből áll, és úgy látom, hogy egy különös menetelésnek vagyunk most tanúi, hogy nagyon sok félreértéssel cipekedve megyünk, haladunk a XXI. századba. Rengeteg dolog történt körülöttünk, és ezt mind visszük magunkkal. Nem tudtunk megfogalmazni egy olyan szilárd pontot, amelyen állva azt mondjuk, vannak dolgok, amelyek szükségtelenek lesznek. Mindig úgy költözünk át az újabb évtizedekbe, hogy sok dolgot vállalunk föl az előző évtizedekből. Igaz, ettől lehet hogy gazdagabbak is vagyunk, de vajon nem veszünk-e el egy másféle lehetőséget, egy másféle gazdagságot, amiről még fogalmunk sincs. Nem történt-e meg az, hogy amíg meneteltünk, ismeretlen világok mellett haladtunk el.

Hogy túlságosan ragaszkodtunk a sémákhoz, bizonyos koncepciókhoz, erre gondolsz?

Igen.

Itt lenne szükség egyfajta pluralizmusra a társadalmi légkörben, hogy meglássuk ezeket a különféle világokat, ami, sokáig azt mondták, elveszi az akcióképességét a társadalomnak...

Igen – én azt hiszem, hogy – növeli, mert akkor feszültségek alakulnak ki, ellentmondások fogalmazódnak meg, és akkor valahogy dinamikusabb lesz a társadalom, tehát dinamikusabb lesz az egyén is. A *Symposion* történetében az volt a probléma, hogy nem volt elég pluralizmus sem bennünk, sem körülöttünk. Most is azt érzem, hogy a kultúránkban borzalmasan hiányzik egy policentrikus, egy pluralisztikus, egy sokféle hang, elvszerű összetűzések, kemény polémiák. És ez nagyon káros, mert ez mindannyiunkat uniformizál. Így van a kultúrában, de így van a társadalomban is. Mindenfelé, ahol hiányzik a vita, ott mindig valami lelassul, mindig valami toporgási tünet mutatkozik. Nem véletlen például, hogy Marx meg Lenin a legnagyobb vitatkozók voltak. Éppen

■■■

azért, mert volt egy dinamikus elképzelésük a jövőről. Ahol a vita ingere, impulzusai megszűnnek, ott, ahogy Walter Benjamin mondaná, a tétlenség dialektikája jelentkezik.

Erről beszélve nem kerülhető meg a hatalom kérdése.

Hogy az ember a hatalomhoz természetes kritikával, egészséges autonóm szemlélettel viszonyuljon, ez nem elsősorban politikai kérdés, nem egy politikai cél megfogalmazása. A hatalomhoz akkor viszonyulhat az ember szabadabban, függetlenül, akkor lehet annak komoly kritikusa, ha megtanul másként álmodozni, ha egyszerűen az érzékszervei is másképpen működnek. Ha mások az igényei a hétköznapi életben, ha nem engedi meg, hogy egyszerű fogyasztója legyen egy világnak. Abban a pillanatban, amikor én nem akarok ebben a világban csak vásárolni, csak fogyasztani, akkor másképpen viszonyulok a hatalomhoz. Ha másképpen álmodok, akkor a hétköznapi életben is egyszerűen sok dologra másképpen reagálok.

A hatalomnak bizonyára idővel mind anonimabb lesz a mechanizmusa. Nem egy rétegben testesül meg, hanem van egy gazdasági hatalom, amely bizonyára anonimabb...

Nem egy feudális úr, hanem maga a mechanizmus...

... maga a mechanizmus lesz anonim, tehát ez a probléma felmerült már akkor, amikor a pénz közvetítő lett ember és ember között, akkor már a pénz egy nagyon kemény hatalom lett. De van egy másik probléma, hogy mivel ezt a mechanizmust nem tudjuk mindig pontosan definiálni, akkor egyféle mitikus erőt tulajdonítunk egy állítólagos hatalomnak, amely állítólag fogságban tart bennünket. Én azt hiszem, hogy az értelmiség között ez a nézet eléggé elterjedt, és ez semmi más, mint alibigyártás, hogy miért nem tud kritikusan szembesülni saját korával, akkor azt mondja, azért, mert ez eleve lehetetlen. Ezt a zsákutcát én nem tudom elfogadni. Minden korban megvan a lehetősége annak, hogy az ember kritikusa legyen a hatalomnak, a hatalmi mechanizmusoknak, és mindazoknak a forrásoknak, amelyek nem tágítani akarják az ember sokrétű, tehát nemcsak politikai, hanem más vonatkozású szabadságát is; tehát minden időben lehet ezért harcolni.

Persze az irodalom nem lehet ennek a harcnak egyik eszköze, és semmi sem lenne veszélyesebb, mint az irodalomban csak ezt látni. Az irodalomban én egy olyan erőt látok, amely egy párhuzamos univerzumot

épít fel. Nem függetlenül a meglévőtől, de egy olyan párhuzamos világot, amelynek a belső működési elvei mások. A törvényszerűségei nem függetlenek a reális törvényszerűségektől, de egy irodalmi műalkotás belső törvényszerűségei másként alakulnak. Ez a más jellegű művészi törvényszerűség azt hiszem hat az ember egészére, egy közösségre, valami lehetőség kitágítását is jelképezi. Egyszerűen az ember elismer egy imaginárius másik világot, és ez már nagyon sokat jelent az emberi életben. Ha létezik egy fiktív világ, amely másként működik, akkor az ember egyszerűen kezd másképp érezni és gondolkozni az ő saját világában...

... nem tartja eleve adottnak és megfellebbezhetetlennek...

Ilyen értelemben, tehát nem a konkrét üzenet, vagy a konkrét definíció szintjén, hanem ilyen értelemben látom mondjuk az irodalomnak egy fölszabadító „funkcióját”. Ez nem gyakorlati kérdés.

Beszéljünk a sajátos státusodról. Elég régóta kizárólag szerb-horvát nyelven publikálsz. Hogyan ment végbe nálad ez a folyamat, mi idézte elő, hogyan érzed magad most?

Különbséget kell tenni a kettő között. Egyik pusztán a szerb nyelvű publikálás ténye, a másik pedig, hogy miért nem publikálok magyarul. Én valami terjedelmesebb szöveget magyarul a Sziveri János által szerkesztett *Új Symposion*ban közöltem, ott sem annyit, hogy a fiatalabbaktól elvegyem a lehetőséget, én ott közöltem, mert a szerkesztő kért írásokat, és én időnként adtam. Ez egyszerű szerkesztői–munkatársi viszony. Most hogy más magyar nyelvű folyóiratokban nem közlök, az nem is az én illetékességembe tartozik, hanem az illető szerkesztőségek illetékességébe, amelyeknek megvan a joguk, hogy attól kérjenek írásokat, akitől akarnak.

Viszont a szerb nyelvű publikálás részemre nagyon érdekes kalandot jelent, és ezen az úton nagyon sokat tanultam. Valahogy úgy kezdődött 3-4 évvel ezelőtt, hogy néhány írást közöltem szerbül, horvátul, és akkor más folyóiratok szerkesztői erre fölfigyeltek. Olvasták őket és levélben, telefonon vagy valami úton, kértek erről–arról írást. Így rengeteg emberrel ismerkedtem meg Jugoszláviában, és ma már a szerb nyelven való publikálás valahogy természetes számomra. Nem is tudnék ma már úgy írni, hogy ne legyen a szemem előtt ennek a lehetősége, ez egy kemény munkát jelentett számomra, mert egyszerűen itt más a szint, egy keményebb konkurencia létezik. Itt az ember tudja, hogy az írást – értően, gondolom – nemcsak néhány ismerős, egy kis kultúrának a tagjai olvassák, hanem

rengeteg ismeretlen, akik nagyon kritikusan nézik, és valami módon válaszolnak rá. Keményebben kell dolgozni. Sokkal több időt kell szentelni az írásnak. Ez egy szörnyű hosszú futásra hasonlít, amiben jó szellemi kondícióval kell rendelkezni, és nem szabad az idővel nem ekonomikusan bánni. Másrészt, egy állandó szellemi készenlétre és jelenlétre vagyok kényszerítve, tehát nem lehet időről időre megszólalni, hanem szüntelenül jelen kell lenni, mert akkor nagyon gyorsan elfelejtik. Nem lehet a dicsőségből élni, hanem állandóan kell bizonyítani. Most 43 éves vagyok, és éppen jól jött ez a lecke, mert a 40 év nagyon veszélyes. Akkor az ember hirtelen beleesik abba a betegségbe, hogy meg van elégedve magával. Én 40 éves koromban olyan helyzetbe kerültem, hogy majdnem ott voltam a kezdet kezdetén. Egyszerűen a szerb kultúrában – illetve a jugoszláv kultúrában, én szívesebben mondanám ezt – újra kellett kezdenem, újra kellett szinte napról napra bizonyítanom. Abban a pillanatban én kezdő voltam. Az más, hogy egy tapasztalattal vállaltam ezt a kezdőséget, de ténylegesen én kezdő voltam, akinek írásról írásra kellett kiharcolni magának valami területet, és írásaival kellett ismeretlen embereket, szerkesztőket arra inspirálni, hogy újabbakat kérjenek, hogy könyveket rendeljenek meg nála, úgyhogy ez egy nagyon flexibilis világ, gyorsan felfigyel rád, de gyorsan el is felejt. Egy állandó szellemi izgalomban kell élni. Például a szerb nyelven megjelent regényem után néhány kiadó szerkesztője elolvasta a regényt. Ez most nagyon fontos dolog... És akkor ők azzal fordultak hozzám, hogy az új regényemre írjunk alá már most szerződést. De az új kiadás problémája attól függ, hogy hogyan olvassák...

Sokféle új hatás pergőtüzében van az ember, és itt fel kell találnia mindenkinek magát, aki élni akar. Kulturálisan, gondolom. Most persze ebben a világban engem nagyban segít az, hogy egyszerre több kultúrából táplálkozok, tehát itt valahogy én gyakorlati módon érzem azt, hogy ez a sajátos helyzet, a jugoszláviai magyar író helyzete lehet előny is. Olyan új világokat hozhatok be ezzel, amelyeket mások nem. Ilyen értelemben éppen azt tartom fontosnak, hogy a magyar kultúrában is teljesen benne éljek. A magyar kultúrának egyszerűen szerves részeként vagyok jugoszláv is, ezt szinte gyakorlatilag érzem, amikor az írásaimra jönnek a válaszok vagy a reakciók, hogy éppen ez a mozzanat jelent valami sajátos értéket az írásaimban. Erre éppen mások figyeltek föl, éppen azok, akikkel elbeszélgettem az írásaimról, vagy akikkel vitatkoztam. Nekünk itt Vajdaságban majdnem a tenyerünkön van Közép-Kelet Európa, és az a probléma, hogy valahogy mindig bezárkózunk. Ez egy hatalmas gazdagság, ami itt van az orrunk előtt, és ezzel nem élünk. Ez a provincializmus. Elfeledkezünk a kultúrák szembesüléséről, többféle kultúra termékeny elsajátításáról.

Benne lenni mindenben. Közben hogyha ezt megtennénk, akkor itt egy kis Európát fogalmazhatnánk meg kulturálisan. Erre tényleges lehetőségünk van, csak egyszerűen meg kellene változtatni néhány prekonceptiót, a zárt nemzeti kultúráról, a zárt regionális kultúráról.

Voltak olyan pillanatok, amikor élt ez a közösség ezekkel a lehetőségekkel. Például annak idején az Új Symposion sok fordítást hozott, reagált a külföldi dolgokra. 1977-ben készítettünk egy interjút, abban említetted, hogy az Új Symposion két igénnyel állt elő: hogy leszámoljon egyrészt az üres esztétizálással, másrészt a „köldöknéző vajdasági irodalommal”. A hetvenes évek óta itt Újvidéken kialakult egy úgynevezett strukturalista iskola, amely inkább egyfajta üres esztétizálásra hasonlít. Másrészt viszont a talajszinti irodalmat épp azok művelik legkevésbé, akiket annak idején a Symposion is támadott, vagyis a régi nemzedék. És magában az irodalomban most, amikor beért ez a Symposion-nemzedék, jelen volt fokozott mértékben az esztétizálás is és a talajszintiség is. Hogyan magyarázod ezt?

Először is egy problémát vetnék fel. Ez a strukturalista iskola egy globális terminus. Ide hozzánk az első impulzus egy pozitivista változatban érkezett meg. Azt hiszem, hogy most már megtörténnek azok a döntő lépések, hogy a strukturalizmusnak ezt a pozitivista változatát fölülmúlja maga a strukturalizmus. Mondjuk a legújabb kutatások, említsünk meg egy példát, mondjuk Todorov. Sokáig a strukturalistáknak az volt a jelszava, hogy az irodalmiság fogalmát kell kutatni. Todorov, aki ennek az irányzatnak egyik kiemelkedő személyisége, ma már, de vele együtt még sokan mások, azt bizonygatják, hogy ilyen fogalom mint irodalmiság, nincs is. Különböző beszédmódok vannak, de külön irodalmiság nincs. Tehát nagyon érdekes változásokon ment át ez az irányzat, amelyet feltételesen neveznek csak strukturalizmusnak, mert ez is különböző áramlatokra oszlott, úgyhogy nagyon nehéz most közös nevezőre hozni ezeket. Én azt hiszem, hogy itt nagyon sok pozitív dolog történt. Ez már érezhető nálunk is, ennek az esztétizáló törekvésnek a fölülmúlása éppen a strukturalizmus által, mert az közben bevezette az interdiszciplináris kutatásokat stb. Azt akarom csak ezzel mondani, hogy nekünk volt, úgy a hetvenes években inkább, a 70-es évek elején, egy dogmatikus strukturalizmus, amely megállt néhány közhely tudálékos ismételtetésénél, amelyik tulajdonképpen dogmát teremtet, egy újféle dogmát az irodalmi mű kutatásából. Tehát nem volt egy széles horizontja. Csak hogy azóta pozitív és új folyamatok léptek életbe,

és ezt mind jobban érezzük, hogy éppen ennek a (hangsúlyozom, nagyon általánosító terminusról van szó) strukturalizmusnak köszönve ez a dogma ma már szétrobbant és nevetséges, úgyhogy azok, akik megálltak azon a szinten, azok ma már strukturalistáknak sem nevezhetők. Tehát ilyen kiterő által valahogy mégis jó irányban halad ez a kérdés.

Ez a vajdasági köldöknézés, ez már sokkal bonyolultabb. Igaz, hogy ebben a kultúrában vannak kiemelkedő személyiségek, akiket méltatlanul ért a köldöknézés vádja, de én nem is ebben látom a problémát, hanem abban, hogy vajon az én nemzedékem csak programszerűen volt-e européer? Vajon csak egy verbális manifesztáció volt, amikor azt mondtuk, hogy felülmúlni egy szűk regionalizmust? És tulajdonképpen beleesett ugyanabba a csapdába. Most inkább magamat szeretném fölülvizsgálni, hogy volt-e erő bennem, hogy ezeknek az elveknek a munkám folyamán igazi tartalmat adjak. Hogy vajon mi történik velem, hogy belenyugodtam-e ebbe a köldöknézésbe, vagy nem. Tulajdonképpen most már mindannyiunknak, nekem is, éreznünk kell, hogy kezdődik valami nagyon fontos dolog, amikor az embernek számot kell adni. Megkezdődik a számvetés órája. Ez sokáig tart, de most már nem lehetünk felelőtlenek a saját elveink iránt. Ezért tartom fontosnak, hogy saját magamat vegyem bonckés alá.

A *Magyar Szóban* eltöltött időszakban, mint a *Kilátó* szerkesztője, nagyon sok engedményt tettem az elveim ellenére. Valami kompromisszum jegyében született a *Kilátó*. Hogy ez mennyire volt szükségszerű, mennyire nem, az más kérdés, amikor az embernek saját magának kell számot adnia, akkor nem hivatkozhat arra, hogy ez szükségszerű volt, és hogy csak ez az egy út volt.

Másrészt éppen azzal, hogy más nyelvben is élek, és ott is tevékenykedek, valahogy sikerült mégis egyféle köldöknéző világot szétfeszítenem, megtagadnom. Tehát van itt pozitívum is, meg negatívum is.

Volt egy időszak, amikor nyitottabb volt a vajdasági kultúra. A Magyar Szóban cikkek, recenziók jelentek meg a nyugati irodalmakról, angolról, franciáról, de a nyugaton élő magyar írókról is. Ebben az időben az előremutatóbb magyarországi írók itt publikáltak nálunk. És talán a fordításiirodalom is frissebb volt, már a művek megválogatásának szempontjából. Most kialakult egy olyan hangulat, hogy eleve ideológiailag gyanúsnak tűnik minden, ami a mi autonóm tartományunk határain kívül van. Ha nyugati, ott eleve valami kompromittált dologra gondolunk, ha Magyarország felé közeledünk, akkor minősíthető irredentizmusnak, ha Jugoszlávia felé,

akkor például olyan vád érheti az embert, hogy „elárulja” a nemzetiség érdekeit. Tehát leszűkül a mozgástér.

Igen, ilyen leszűkülés tapasztalható. Ezért fontos egy jugoszláv orientáció, mert tulajdonképpen minden szélességnek a jugoszláv orientáció a próbaköve. Ha megnézzük a jugoszláv könyvkiadást, nagyon frissen reagál minden irodalom felé, tehát ha mi ott meg tudjuk találni a mi saját párhuzamainkat és saját programunkat ezen belül, akkor ezek a manipulációs lehetőségek csökkennek. Másrészt ez egyféle civilizáció kérdése. Sok mindenről kellene tájékozódni. Ez egy első lépés, nem is sorsdöntő, én természetesnek tartom, hogy mindenféle sokkal nyitottabbnak kellene lennie a jugoszláviai magyar kultúrának, és nem annyira csak önmagával bíbelődnie, belső kis problémákkal megelégednie. De amikor a fordításirodalomról beszélünk, vagy egyszerűen az informálásról, az még semmi. Statisztikailag a fordítások aránya ma sem tragikus. De nem az a probléma, hogy mennyit fordítunk, hanem hogy milyen a szellemi viszony a fordítás tényéhez. Tehát hogy azt belső szükségességéből, ne csak az együttműködés elvéből kifolyólag fordítsák, hanem úgy, hogy a fordítással én rengeteget kapok, hogy ezzel sokkal gazdagabb lesz az én világom. Most ez a belső feszültség hiányzik, és szerintem ma is fordítunk, de valahogy rutinból, és nem szenvedélyből. Itt érzem ezeket az árnyalatokat, amelyek gondba ejtenek, hogy nemcsak a nyitottság, hanem a nyitottság szenvedélye hiányzik belőlünk. De lehet, hogy egy általánosabb szenvedély hiányzik belőlünk, és ezért hiányzik a nyitottság szenvedélye. Hiányzik a problémákkal való szembenézés, a korral való szembesülés szenvedélye, hiányzik egy mélyebb intellektuális szenvedély, az a nyugtalanság, a kalandorság, a fölfedezésnek, mindenmű fölfedezésnek a szenvedélye. Mert ha mi nem vagyunk elég nyitottak a világgal szemben, és nem tudunk ott fölfedezni, de szenvedélyesen, vajon ez nem jelzi-e azt a veszélyt, hogy a saját környezetünkben sem vagyunk eléggé fölfedező szenvedélyűek? Hogy tulajdonképpen ez a kettő összefügg... Hogy itt is megelégszünk néhány sémával, néhány már megrágott, megemésztett gondolat ismételtetésével. Ha figyelmesen olvassa valaki a prózaköteteket... A próza, a regény nagyon árulkodik. A regény egyszerűen elárulja, kiadja egy kultúra hibáit, megmutatja, föltárja. Tíz regény rengeteget mond egy kultúra problémavilágáról. Megnézni ezeket a regényeket, és annak alapján feltérképezni kulturális tudatunkat, konfliktusvilágunkat, civilizációnkat, hétköznapi gondjainkat, nehézségeinket, emberi drámáinkat. Ez egy érdekes feladat lenne, akinek van ereje, lehet hogy majd meg is csinálja. Én attól félek, hogy itt is hiányzanak az igazán fontos és döntő lépések. Hogy újrafogalmazunk olyan történeteket, amelyeket már megfogalmaztak. Szó-

val hogy mindig azt kutatjuk, ami már ismert. És nehezen kalandozunk el ismeretlenebb, kockázatosabb területekre.

Ez a sajátos helyzeted, nem érzed, hogy kivált benned valami neurotikus állapotot? Ez a helyzet, hogy itt élsz Vajdaságban, és szellemileg itt vagy legkevésbé jelen?

Számomra egyáltalán a munka szerez örömet. Bizonytalan kérdés, és nehezen megválaszolható, hogy az ember hol van jelen. Ezt úgy kellene felvetni, hogy vajon azok a folyóiratok, amelyekben közlök, jelen vannak-e, mondjuk Újvidéken melyik folyóirat van jobban jelen stb. Mondjuk a regényem szerbül nagyobb példányszámban jelenik meg, és azt itt is vásárolják Vajdaságban. Különbséget kell tenni a recepció és a megjelenési hely között, ez egy fontos különbség. Én például jobban érzem a jelenléteket most, mint amikor csak magyar nyelven közöltem.

Van itt egy érdekes dolog. Az a jugoszláviai magyar író, kritikus stb., akinek az odafigyelésére kíváncsi vagyok, az elolvassa a dolgokat szerbül is. És azt hiszem, hogy a jugoszláviai, most nemcsak annyira a literáris értelmiségre gondolok, hanem orvosokra, mérnökökre, hogy azok egyre nyitottabbak ebben az irányban, nagyon félek, hogy mi írók, kritikusok, lemaradunk, hogy tulajdonképpen az orvosok, a mérnökök nyitottabbak Jugoszlávia felé, mint mi írók, kritikusok vagy költők. Könnyen meglehet, hogy ez így igaz, és lehet, hogy tíz év múlva ennek a következményeit is érezni fogjuk.

Milyen következményekre gondolsz?

Arra, hogy tíz év múlva, mivel nem tanultunk meg igazán harcolni, versenyezni, egyszerűen nem leszünk érdekesekek még mondjuk egy kulturálisan képzett magyar polgár részére sem.

Itt Vajdaságban kialakult egy igen terebélyes intézményrendszer. Ez egy nagy kvantitatív folyamatot idézett elő, az értelmiség hígulását talán.

Vajdaságban mondjuk a 70-es években az intézmények expanziója következett be. Most szükségszerű, hogy bekövetkezett egy hígulás. Én ebben nem látok meglepőt, mert az intézményrendszerek egyszerűen gyorsabban fejlődtek (extenzív fejlődésről van szó), mint ahogy a tudományos utánpótlás vagy az alkotói értelmiségi utánpótlás. Ezt én nem

tartom megbotránkoztató jelenségnek, és azt hiszem, hogy majd pár évtized múlva összhangba kerül a kettő, az intézmények majd egyszerűen nevelik az utánpótlást, szükségszerűen kinevelnek majd egy erősebb értelmiségi réteget. Minden valószínűség szerint előbb létre kellett jönniük az intézményes kereteknek.

Ha úgy ítéljük meg, hogy ez az intézményrendszer viszonylag terebélyes, miért vagyunk mégis híján egyfajta pluralizmusnak, egyfajta dialógusnak, miért nincs több szín?

Vajdaságon belül külön kérdés a nemzetiségi kultúra. Én a magyart ismerem, én abban is élek, potenciálisan vagy valóságosan, most ez időről-időre változik. Az a probléma, hogy nálunk még nem is indult meg egy mozgás abban az irányban, hogy a képlet minél változatosabb legyen. Hogy a folyóiratok, lapok kulturális koncepciója egymással vitatkozva alakuljon ki. Ez egy nagy hiányossága ennek a kultúrának. Az intézményrendszerek még mindig bizonyos fokon centralizálva vannak. Mondjuk a Forum adja ki a lapokat, a Forumban van a könyvkiadó is. Most nagyon nehéz elképzelni azt, hogy a Forumban valamelyik lap bírálja a könyvkiadót, mégpedig élesebben is. Tekintsünk vissza, a *Magyar Szóban* egy évtizede nincs kritikája a Forum Könyvkiadónak, vagy nincs kritikája a másik lap művelődési rovatának vagy folyóiratnak. Vagy a *Híd*ban hogyan lehetne a Forum Könyvkiadó tevékenységét kritikailag felülvizsgálni, és egy tartós kritikai folyamatot megteremteni, amikor egy társultmunka-alapszervezet adja ki. Ez azért van, mert a világ közben megváltozott körülöttünk, erősen megváltozott, sokkal változatosabb lett mondjuk a jugoszláv kultúra, ezen belül a jugoszláviai magyar kultúra megőrizte egy régebbi szerkezetét. Lehet, hogy az a szerkezet egy időben jó volt, de azt hiszem, hogy betöltötte a funkcióját, és ezen változtatni kellene.

Milyen régebbi szerkezetre gondolsz, honnan datálódik? Arra a nemzetiségvédő koncepcióra, aminek a nevében Szenteleky hadakozott?

Nem. Arra gondolok, hogy az ötvenes években, amikor ki kellett alakítani az intézményeket, akkor nem lehetett szétszórtan megszervezni, kellett valami közös meder. Tehát amikor kialakult a Forum, akkor ennek megvolt az indokoltsága. Valószínűleg még a hatvanas években is ez indokolt volt, bár akkor már fölmerült ennek a kritikája és már látszottak a fogyatékoságai. A hetvenes években, amikor még gazdagabb a jugoszláviai magyar

intézményrendszer, akkor már kiderült, hogy itt szerkezeti változtatásra lenne szükség. Hogy milyen szerkezeti változtatásokra, ezt egy ember nem tudná megmondani, én is képtelen volnék valamilyen víziót megrajzolni. Valószínűleg egy nagy kollektív beszélgetésre lenne szükség, és egy jó szociológiai fölmérésre, ami nálunk teljesen hiányzik: az irodalmi élet szociológiája, a kulturális élet szociológiája, ezzel senki nem akar foglalkozni. Ha kellő alapokat kapnánk, hogy milyen struktúra is felelne meg legjobban a kulturális életünkben, akkor lehetne változtatni, de egyelőre nem is analizáljuk a meglevő helyzetet, tulajdonképpen megfedkezünk ilyen dolgokról. Tehát egy mechanizmus továbbra is spontánul működik. Ebben látom a problémát, de nem tudom pontosan, hogy miként kellene most meglelni a kivezető utat. Holott maga a teremtő és alkotó munka, egyáltalán az új médiumok kialakulása – és ez fontos – nagy változásokat kell hogy előidézzon. Mi még mindig egy verseskötetet rendkívül fontosnak tartunk, de egy évtized múlva majd az emberek rendelkeznek saját technológiával, és televíziódramát hoznak létre intézményektől függetlenül. Úgy érzem, hogy a médiumok változása majd előidézi azt, hogy egy polifonikusabb szerkezetű kulturális mechanizmus jöjjön létre a jugoszláviai magyar kultúrában. Ez nem évek kérdése, de valószínűleg egy pár évtized kérdése. Hogy mi ezt megérjük-e, ez más kérdés, de azt hiszem, hogy a most kezdő fiatal nemzedék kell hogy tudja ezt a tényt. Nem feledkezhet meg róla, hogy egyszerűen más ruhában kell majd élnie, mert a kifejezésmódok változnak majd. Én nem tartom kizártnak, hogy a médiumok fejlődése egyszerűen még a regény formáját is, külső formáját is megváltoztatja, hogy elektronikus úton lehetek egy regény olvasója. Abban a pillanatban már egy kiadó helyzete is más. Azt hiszem, hogy ilyen dolgokban kell reménykedni.

Tudnál feltenni magadnak egy kérdést?

Hogyha magamnak kell feladnom egy kérdést, akkor talán azt tenném fel, hogy sikerül-e még néhány évtizedig megőrizni azt a privilégiumot, hogy ne fogadjam el saját gondolataimat fenntartás nélkül, hogy magammal tudjak kritikus párbeszédet folytatni, és hogy képes leszek-e mindig valami új dologba belefogni, és hogy meg tudom-e majd őrizni azt, hogy elégedetlen legyek önmagammal. Negyven éven túl kezdődik egy szellemi szklerózis folyamata, amikor az ember hirtelen elhisz sok fölösleges dolgot önmagáról, és általában hajlamos túlbecsülni önmagát. Hogy ezt sikerül-e kikerülnöm, ezt a kérdést tenném föl magamnak, persze ez az a kérdés, amelyre nagyon nehéz válaszolni, és csak reménykedni lehet.

■ ■ ■ MUTATÓ ■

■ ■ ■

■

■ ■ ■

- 100% folyóirat 40
7 Nap hetilap
89, 102, 230, 245–246, 274,
276–277, 282, 326, 357, 492
- Abbázia 433
Aczél György 99, 402
Ács József 66, 453, 495–496
Ács Károly → Kovács Károly
Ada 94, 273, 280, 291
Ady Endre
16, 29, 88–89, 98, 110, 224, 237,
248, 382, 450–451, 471, 479, 486,
491, 503, 557
Agitprop 108
Ágoston András 94–95, 355
Ágoston Mihály 57, 285
Aladics János 383, 485, 502
Albee, Edvard 390
Alkotók Gyűlése 311, 396, 467, 482
A Mi Irodalmunk 40, 574
amnesztia 434
Andrée Dezső 531
Andrić-díj 26, 27
antiszemizmus → zsidók
Antiszthenész 567–568
anyanyelvpolitika 61
anyanyelvű oktatás 147
Aracs folyóirat 183, 530, 537–539
Arany János 228, 242, 436
Argyelán István 123, 213, 401
- B. Szabó György → Szabó György, B.
Babić, Sava 29, 250
Babić-Lanji, Stevan → Lányi István
Babits Mihály
41, 447, 456–457, 491–492, 500, 577
Bácsfeketehegy 348, 360
Bácska
91, 141, 160, 181, 294, 296, 461
- Bácsordas 463
Bácsszőlős 294
Bagi Károly 282–287
Bakos Lajos 454
Balassa János 414, 501
Balatonfüred 403
Balázs Béla Stúdió 39
Balázs Piri Aladár 56
Bálint András 39
Bálint István 18, 521
Balla László 293
Balla Zsófia 91
Balogh István 349
Bánát 91, 181, 280, 294, 296
Bányai János
63, 87, 119, 126, 213, 355, 357–
360, 384–385, 388, 390–392, 395,
404, 445, 448–449, 452, 454–455,
461, 463, 473, 481–483, 485, 488,
495–496, 504, 509, 519, 528, 547,
553, 563, 593, 608, 615
Baranya 114, 125, 141, 294
Baranyai Júlia → Schneider Júlia
Baráth Ferenc 463
Barta Lajos 72–73
Bartók Béla 491
Báti Zsuzsa 507
Baudelaire, Charles 55
Bauer Irén 383
Becse Béla 522
Beckett, Samuel 442, 508
Becse → Óbecse
36, 94, 171, 203, 514, 605
Begovics Imre 43
Belgrád
39, 55, 69, 77, 99, 105, 107, 120,
126, 149, 151, 199, 203, 204, 211,
245, 273, 287–288, 306–307, 324,
326, 367, 404–406, 408, 410, 427,
442–443, 452, 460, 468–469, 471,

- 482–483, 495, 500–501, 503–506,
509–510, 516, 521, 588, 595, 599,
616
- Belgrádi Egyetem 55
- Beljanski, Slobodan 452, 519
- Benes József 500, 501
- Benjamin, Walter 473, 628
- Berisavljević, Živan 510
- Berkesi András 584
- Berlin 600
- Bihac 388, 595
- Boccaccio, Giovanni 40
- Bogaras 109, 164
- Bogdánfi Sándor
17, 48, 258, 385–386, 435, 447,
449, 580
- Bogdanović, Milan 203
- Bognár Antal 523
- Bóka Mária 383
- Bóna Júlia 43, 57
- Borba napilap 284, 408
- Borbély János 11–33,
Borbély Márta 13
- Bori Imre
17–18, 35–111, 118, 129, 173, 199,
202, 209, 241, 257, 307, 311, 324,
328, 359, 398–399, 411–412, 430,
440, 444, 447–448, 454–456, 471,
487, 492–493, 498–501, 507–508,
534, 536–538, 541–542, 544–545,
547, 572, 598, 612–613
- Borsos István 498
- Borus Erzsébet 43, 209, 210
- Bosch+Bosch csoport 506
- Bosnyák István
17–18, 87, 113–156, 311, 324, 353,
355, 385–387, 391, 399, 449, 452,
459, 462–463, 481, 483–485, 489,
491–492, 510, 512–553, 565, 595,
614–615
- Bošnjak, Branko 464–465
- Božić, Mirko 12, 26
- Braque, Georges 465
- Brasnyó István 90, 359
- Bratstvo-jedinstvo Kiadó 254, 495
- Broz, Josip Tito
7, 8, 42, 46, 53, 57, 77–78, 80,
82–83, 86, 120–121, 167, 214,
270–271, 276–277, 459–460,
468–467, 475–476, 538–539
- Budapest
57, 89, 92, 99, 102, 114–115, 118,
120–122, 130, 136–139, 179, 212,
224, 243, 247, 251, 259, 270–271,
288, 309–310, 334, 399, 403, 412,
416, 418, 553, 591, 596
- Bulganyin, Nyikolaj Alekszandrovics
435
- bunyevácok 301–302
- Burány Nándor → Burányi Nándor
- Burányi Nándor (= Burány Nándor)
18, 157–187, 244–245, 385, 444,
446, 500
- Cagi → Vukovics Géza
- Camus, Albert
385, 430, 441, 498–499
- Cioran, Emil 470–471
- Čanadanović, Mirko
276, 496, 525–526, 528
- Čerović, Dragan 526
- Čiplić, Bogdan 18, 25
- Čudina, Marija 503
- Ćosić, Bora 32
- Ćosić, Dobrica 54, 132, 404, 418
- Csáki Lajos 80
- Csáky Sörös Piroska → Sörös Piroska
37, 57, 110
- Családi Kör hetilap 91

- Csantavér 211, 294, 427
Csáth Géza 440, 480, 499
Csáth Géza Művészetbaráti Kör 360
Csehszlovákia 30, 73, 367, 402
csehszlovákiai magyarság 72
Csépe Imre 48, 399
cserkészek
 384, 425, 429, 432, 435, 476
Csikós István 293
Csóka 36, 48, 105, 440, 500, 508
Csoóri Sándor 212, 403
Csorba István 296
Csuka Zoltán 571
Csuka Zoltán Műfordító Műhely 22
- DAAD-ösztöndíj 600
Dado → Đurić, Miodrag Dado
Dancsó Jenő 415, 500, 507
Dánia 408, 444
Danyi Magdolna 523
Darvas József 98–99
Davičo, Oskar 441, 499, 510
Dávid András 57
Deák András 454
Deák Ferenc
 364, 384, 440, 444–445, 452, 457,
 477, 498, 593, 608
Debreczeni József
 109, 237, 531–532, 547, 557–558
Délbácska napilap 531
Delo folyóirat 503
Dér Zoltán → Dévavári Zoltán
Déry Tibor 88–89, 382
Dési Ábel → Sárkány Szilveszter
Desnica, Vladan 21
Destovnik-Kajuh, Karel 215
Dévavári Zoltán (= Dér Zoltán)
 196, 323, 445, 534, 547
Dévics Imre
 123, 213, 522, 401, 453, 523
- Dobó Tihamér
 420, 429, 438–441, 452, 461,
 497–499, 501
Dobos János 429
Dolgozó Nép Szocialista
 Szövetsége 295–297, 300
Dolgozók hetilap
 43,130–131,200–201, 246, 258,
 275–277, 386, 449–450, 492, 513
Domonkos István
 55, 78, 81, 119–120, 122, 129, 139,
 387, 389, 410, 419, 421, 433, 449,
 451–454, 462–463, 466, 468–469,
 471, 473–475, 477, 479–481,
 484–485, 488, 490–491, 495–496,
 504–505, 515–516, 523–524, 528,
 535, 553, 615
Don 427
Dormán László 364
Dornstädter 600
Dóró Sándor 383, 445, 452, 477
Doronjski, Stevan
 122, 132, 276, 307, 496, 614
Doroszló 94
Dos Passos, John 430, 441, 498
Dositej Napok 30
Dragojević, Danijel 421, 505, 511
Drašković, Vuk 563
Dubrovnik 433, 434
Dudás Károly 269–271, 357, 364
Dumas, Alexandre 23
Đuretić, Jagoš 510
Đurić, Miodrag Dado (= Dado)
 500–501, 515
Džadžić, Petar 505
- Egerić, Miroslav 404, 509
Életjel Irodalmi Élőűjság
 36, 54, 209, 273, 547
Eliot, Thomas Stearns 390, 479, 504

- Eörsi István 402–403, 416
Erasmus 91–92
Erdélyi Károly 444
Ernst, Max 510
Ernyes György 43, 199, 240–241
Erődi Béla 52
Eszmélet 402–403, 568
- Farkas Nándor
55, 57, 123, 213, 243, 252–253, 307,
328, 401, 434–435, 452, 495, 597
- Fehér Ferenc
17, 24, 37, 43, 48, 189–234, 241,
258, 307, 309–310, 341, 343,
384–385, 399, 426, 430, 439,
446, 454–456, 458, 460, 468, 483,
497–499, 502–503, 542–543, 596
- Fehér Kálmán
78–81, 119, 120, 351, 383–384,
387–388, 390–391, 418, 440,
444–446, 452, 455, 481–482, 488,
490, 495, 500, 502, 507, 539, 593
- Féja Géza 41, 181, 201
- Fejes Endre 477
- Fekete Lajos 24
- Feketics 349
- Felsőhegy 427
- Fenyő Árpád → Bogdánfi Sándor
- Filipović, Vladimir 464–465
- filmgyártás 66
- Filozófia Tanszék, Belgrád 588
- Finta → Kolarik Vilmos
- Forum Könyvkiadó
22, 27, 60, 89, 100, 110, 120–121,
123, 171, 192–193, 213, 245, 260,
273, 298, 306, 311, 334, 340, 386,
396, 401, 440, 462–463, 474, 482,
489, 495, 508, 510–512, 523–524,
530, 534, 536, 543–549, 552, 557,
599, 614, 618, 622, 635
- Földi Zsuzsanna 441
- Francz Mihály 438
- Frobenius 91
- Fromm, Erich 351, 378
- Füst Milán 382, 388
- Gábor Andor 40
- Gál János 427
- Gál László
15, 17, 100, 109, 196, 200–202,
209, 211, 213, 215, 238, 239, 241,
243, 255, 293, 307, 325, 385, 494
- Garai László 364
- Gardner, Ava 594
- Gavrilović, Dimitrije Gavra 462
- Gellér Tibor 43, 196
- Gerold László
389, 395, 454, 467, 486–488, 553,
599, 610, 615
- Gide, André 430, 441, 498, 499
- Gion Nándor
53, 111, 463, 486–487, 514,
521–522, 547, 555, 558, 584
- Girizd László 435, 449
- Glavurtić, Miro 504
- Gledišta folyóirat 510
- Gliha, Oton 505
- Gobby Fehér Gyula 215, 216, 486, 487
- Goli otok 82, 296, 463
- Golnik 192
- Gordos Tibor 435
- Gorjan, Zlatko 499
- Gotovac, Vlado 343, 468, 515
- Görömbei András 218–219
- Grétsy László 300
- Grlić, Danko 468
- Gubás Jenő 92–93
- Gulyás József
383–384, 445, 477, 534–535

Gyetzvai Károly 123, 213, 293, 401
Gyulai Pál 150, 582

Habram Károly 515

Hajdújárás 294

Halász Gábor 500, 608

Halász Péter 521

Hangya András 262, 434, 499

Hangya Szövetkezet 434

Hantai Simon 500

Haraszty István 516

Hatala Zoltán 43

Hauser Arnold 142

Havas Emil 575

Hebrang, Andrija 53–54

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 465

Heidegger, Martin 473, 509

Hemingway, Ernest 544

Herceg János

50, 87, 117, 171, 238–239, 241,
243, 245–246, 249, 254, 258–259,
271, 328–330, 393, 399, 442, 447,
451, 454, 457, 494, 543, 545–546,
550, 573

Híd folyóirat (Újvidék)

16–18, 22, 25–27, 29, 42–43, 46–
49, 55–56, 63, 80, 83, 85–87,
91–93, 95–96, 99, 103, 107, 109,
110, 117, 167, 173–174, 177, 196,
199, 201–202, 204–205, 208–209,
211–213, 238, 240–243, 250,
266–268, 306–310, 319, 320,
324, 326–330, 339, 343, 349, 352,
355–357, 360, 389, 391, 416, 429,
439, 467, 475, 488–489, 491, 493,
497, 499, 504, 531–532, 537, 538,
542, 547–548, 553, 560, 571–572,
595, 610, 635

Híd folyóirat (Budapest) 250

Híd-díj

36, 119, 158, 190, 273, 306, 311,
382, 394, 399, 453, 478, 552

Hitler, Adolf 20

Hock Rezső → Hock Rudolf

Hock Rudolf

240, 245, 271, 280, 293, 296

Hohnjec, Darko 39, 507

Horgos 397, 431, 445, 452, 477

Hornyik Miklós 355, 363

Horthy Miklós 221

Horvát Irodalomtörténeti

Intézet 28

Horváth Árpád 279

Horváth Benő 463

Horváth János 41, 447, 448

Horvátország

54, 91, 95, 215, 271, 276, 280,
283, 515

Hölderlin, Johann Christian

Friedrich 515

Hruscsov, Nyikita Szergejevics 435

Hrvatski tjednik 496, 515

Hungarológiai Intézet

63–64, 74, 98, 100, 114, 118,
144–147, 273, 449, 474, 552,
574–575

Huszák Tibor 384

Huszár Zoltán 93

Huxley, Aldous 439, 456, 498

Hübsch Richárd 518

Ifjúság hetilap

17–18, 49, 114, 121, 123, 125,
158, 190, 202, 204, 213, 382,
385–386, 399, 439, 401, 440, 452,
497–499, 502, 513, 533, 553, 588,
608, 610

Ifjúság Szava hetilap

17, 24–25, 45–46, 199, 400, 429,
438–439, 499

- Ifjúsági Tribün
13, 39, 55, 117, 130–132,
384–385, 405, 445, 449, 455, 473,
485–486, 495–496, 505–515, 520,
523–524, 588, 591–593, 599, 605,
608, 617, 621
- Illyés Gyula
100–101, 181, 230, 398–399, 411,
446, 457–458, 500, 537–538
- Indeks egyetemista lap 117, 452, 509
- Informbűró → Tájékoztató Iroda
- Ionesco, Eugéne 442
- Irodalomtörténeti Közlemények 41
- iskolareform 76, 146–147
- Ivkov, Boško 506
- Izvor folyóirat 47
- Jámbor László 57
- Jámbor Mária 43
- Jancsó Miklós 39
- Janus Pannonius 448
- Jarry, Alfred 390
- Jászi Oszkár 89
- JKP → Jugoszláv Kommunista Párt
- JKSZ → Jugoszláv Kommunista
Szövetség
- JMNYE → Jugoszláviai Magyar
Nyelvművelő Egyesület
- Jódal Rózsa 446
- Jókai Mór 23, 237
- Jovanović, Dušan 465
- Joyce, James 499
- József Attila
37, 78, 98, 153, 172, 346, 451,
503, 568
- József Attila Művelődési Egyesület,
Újvidék 384, 445–446, 497, 533,
592
- Jugoszláv Írószövetség
43, 46, 202–204, 238, 309, 382,
396, 403, 405, 408–410
- Jugoszláv Kommunista Párt →
Jugoszláv Kommunista Szövetség
- Jugoszláv Kommunista
Szövetség 7–8, 46, 77–78, 117,
131, 271–272, 277, 330, 593–594
- Jugoszláv Tudományos és Művészeti
Akadémia 28, 202
- Jugoszláviai Magyar Könyvtár 574
- Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség
196, 266, 269, 271, 292–294,
296–297
- Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő
Egyesület
266, 271, 273–274, 277–279, 281,
284, 290, 292, 298–299, 302–303
- Juhász Ferenc 36–37, 349, 412
- Juhász Géza
37, 43, 244, 257, 542–544
- Jung Károly 343, 349
- Kalangya folyóirat
171, 237, 243, 545, 552, 571–575
- Kalangya Könyvtár 574
- Kalapis Zoltán
57, 123, 213, 237–238, 401, 435,
453, 531
- Kanizsa → Magyarkanizsa
- Kanizsai Írótábor 430
- Kapitány László 394, 498, 506
- Karadžić, Vuk 52
- Karavukovo 463
- Kardelj, Edvard
8, 46, 77, 163, 174–175,
- Kardos István 73
- Karinthy Frigyes 513
- Kartag Nándor 516
- Kassák Lajos
37, 98, 439, 459, 474, 500,
507–508, 522
- Kaszap István 432

- Katona Jozefine 57
Katona József 50
Kazinczy Ferenc 576
Kázmér Ernő 575
Keck Zsigmond
238, 252, 254, 267, 293, 296, 449
Kelebia 294
Kelemen Mátyás
123, 213, 299, 401, 495, 597
Képes Ifjúság hetilap
81, 348–349, 359, 363–364
Keresztényi József 109
Kermauner, Taras 505, 510
Kerouac, Jack 468, 504
Kevi 427
Kierkegaard, Sören 408, 507
Kilátó
123, 181, 213, 273, 375, 401, 496,
588, 599, 609, 617, 619, 632
Király Imre 284
Kiss László 523
Kiš, Danilo
12, 22, 27, 29, 32, 444, 479,
503–504
Kizúr Eta 293
Knežević, Milan 125, 525
Književne novine 497
Književnik folyóirat 443
Književnost folyóirat 468
Kodály Zoltán 491
Kodolányi János 201
Kohlmann Anna (= Majtényiné
Kohlmann Anna) 235–246
Kohlmann Dezső 237–238, 248
Kolarik Vilmos 120, 502
Kolozi Tibor 271, 548
Komáromi József Sándor
246, 250
Kominform → Tájékoztató Iroda
Koncz István
119, 204, 327, 426, 429, 434, 435,
438, 441–442, 446, 452, 460, 486,
497, 500, 502, 507, 519, 528
Koncz József 507
Koncsol László 32
Kongó Tivadar 265–303
Konjović, Milan 259, 261
Konrád György 418, 563
Konstantinović, Radomir
456, 500, 505, 510–511
Kontrapunkt 595
Kopeckzy László
209–210, 282, 323, 513
Kopilović, Stipan
276–277, 283, 286–287, 290–292,
300–302
Korčulai Iskola 473
Korhecz Zoltán 284
Kosovel, Srečko 511
Kosovo
30, 288–289, 405–406, 408–409,
518, 538
Kossuth Rádió 334, 562
Kossuth-díj 382, 423, 600
Kostić, Laza 346, 511
Kosztolányi Árpád 440
Kosztolányi Dezső
440, 446, 470–471, 491, 499, 550,
561
Kovač, Mirko 32
Kovačić, Ivan Goran
12, 26–28, 215, 340
Kovács András 555, 597
Kovács Antal 258
Kovács Kálmán 271, 293
Kovács Károly (= Ács Károly)
18, 83, 90, 138, 202, 241,
305–346, 439, 456–458, 460, 468
Kovács László 291

- Könyvbarátok Híradója 554
könyvbehozatal 151
Körmendi Ferenc 445
Kövek 60
Közművelődési Közösség
119, 296, 297
Kracsun Tódor 416, 427, 456
Kragujevac 563
Kristály István 37
Kristovác László 284
Krlježa, Miroslav
37, 57, 92, 122, 202–204,
309–310, 341–342, 404, 413, 418,
439, 442, 456, 465, 468–471, 474,
492, 500, 503, 509, 553, 608
Kropotkin, Pjotr Alekszejevics 474
Krúdy Gyula 37
Krugovi folyóirat 443, 468
Kultúregyesületek Szövetsége
43–44, 297
Kun Szabó György 267, 293, 295

Ladan, Tomislav 443, 468–469, 504
Ladik Katalin 558
Lalić, Ivan V. 344
Lányi István 555, 556
Laták István
48, 87–88, 238, 254, 267, 271, 293,
385, 445, 534, 547
Látóhatár folyóirat 500
Lautréamont, Comte de 503
Leksikografski zavod 468
Lengyel József 142
Lenin, Vlagyimir Iljics 43, 135, 627
Lepušina, Koviljka 594
Leskovac, Mladen 495
Letopis Matice srpske 509
Létünk folyóirat
467, 491, 497, 533, 537, 539, 548
Lévay Endre 238, 267, 293, 296

Levendel Júlia 212, 403
Löbl Árpád (= Lőrinc Péter)
17, 48–49, 293, 238, 307, 328, 547
Lőrinc Péter → Löbl Árpád
Lőrincze Lajos 300
Ludaspusztá 294
Lukács György
134–135, 142, 149, 227, 402, 439,
448, 473, 486, 494, 507
Lukó András 293
Luxemburg, Rosa 626

Mácsay István 48
Madách Imre 50
Madarász András 43
Magris, Claudio 601
Magyar Irodalmi Társaság
18, 44, 48, 202–203, 241–242, 307
Magyar Közművelődési
Közösség 296
Magyar Kultúrszövetség
18, 196, 266, 269–270, 292–
293, 296
Magyar Kultúrtaács 18
Magyar Műhely 401, 459
Magyar Nemzeti Tanács 97
Magyar Népkör, Székelykeve 297
Magyar Szó
19, 25, 40–44, 51, 55, 61–62,
64–67, 69, 71–72, 74–76, 81–82,
86–92, 94, 97, 101, 109, 117,
122–123, 129–130, 146, 151, 155,
158, 174, 181, 190–193, 196, 202,
204, 210, 213, 215–216, 230, 238,
246, 251, 254, 277, 284, 306–307,
324, 326–327, 333, 375–376, 385,
388–399, 401, 403, 407, 416,
418–419, 434–435, 453–454,
457–458, 476–477, 501–502, 532,
535–536, 538, 548, 558, 561, 585,

- 588, 591, 594–595, 598–599, 610,
617, 619, 632, 635
- Magyar Tanszék
36–37, 39, 55, 57, 59, 63, 82, 97,
105, 114, 117, 120, 130, 146, 147,
348–349, 382, 384, 401, 413, 443,
516, 538, 552, 557, 565, 588, 615,
617,
- Magyar Tudományos Akadémia
36, 41, 102, 415, 557
- Magyar Ünnepi Játékok
270, 296
- magyarellenesség 183, 470
- Magyarkanizsa (= Kanizsa)
94, 119, 258, 280, 291, 316, 382,
389, 396, 397, 416, 426–428, 430–
432, 434, 438, 440, 443, 449, 451,
456–457, 461–462, 467, 476,
497–499, 501, 510, 595
- Magyarország
22, 30, 39, 45, 72–73, 97, 117,
119, 129, 151, 173–174, 182–183,
211–212, 227, 280, 290, 316, 333,
400, 402–403, 410, 413, 461–462,
470–471, 489, 512, 522, 538, 550,
562, 573, 584–585, 589, 591, 632
- Major Nándor
17, 25, 43, 45–46, 48–49, 54,
63, 199, 201, 243, 307–308,
310, 311, 324, 359, 400, 418, 429,
430, 444, 450, 483, 496, 498, 502,
504, 522, 523, 526, 528, 597–598
- Majtényi Mihály
18, 25, 48, 107, 109, 110,
237–241, 244–247, 251, 254–255,
257, 271, 429–430, 439, 447, 449,
499, 523, 543
- Majtényi-Markovics András 254, 523
- Majtényiné Kohlmann Anna →
Kohlmann Anna
- Mák Ferenc 40
- Makó 427
- Maksimović, Vladimir 525
- Malenkov, Georgij
Makszimilijanovics 435
- Mali, Sava 400
- Mallarmé, Stéphane 505
- Mandić, Miroslav
355, 515, 519, 520, 521, 525
- Mannheim, Karl 142
- Manojlović, Todor 237, 382, 509
- Márai Sándor 218, 451
- Marcuse, Herbert 472–473, 509
- Marinković, Ranko 12, 26–27
- Marjai József 99
- Marković, Mihailo 473
- Marócsik György 293
- Márton László 595–596
- Marx, Karl 144, 495, 626–627
- MASPOK 283, 301, 515
- Matić, Duan 441, 500
- Matica hrvatska 277, 283, 515
- Matica srpska 289, 622
- Matkovics József 287, 302
- Matuska Márton 444
- Maurits Ferenc 24, 463
- May, Karl 23
- Mayer Ottmár 267, 538
- McLuhan, Marshall 473, 484, 509
- Mediale 459, 500, 503–504
- Medved, Andrej 507
- Mészöly Miklós 89
- Mihailović, Dragoslav 27, 32
- Mihalić, Slavko
343, 418, 443, 468, 511
- Mihanović, Zvonimir 85
- Milatović, Mile 53–54
- Miljković, Branko 505
- Milošević, Branko 509
- Milošević, Nikola 509

- Milošević, Slobodan 562
Mišić, Zoran 505, 605
Mladina hetilap 507
Molnár Cs. Attila → Molnár Csikós
Attila
Molnár Csikós Attila (= Molnár Cs.
Attila) 384
Molnár Ferenc 23
Móricz Zsigmond 37, 224, 491
Morus Tamás 92
Moša Pijade Gimnázium,
Újvidék 605
Mucsi József 496
Műfordítói Kézfogások 30
Muraszombat 111
Művelődési Közösség 67
művésztelepek 495, 522
Müller Imre 597
- Nádas Péter 402
Nagy Ferenc 281–282, 597
Nagy József
57, 123, 213, 277, 401, 453, 462,
495–597
Nagy László 36, 90, 412
Nagy Sándor 177, 293
Nagybecskerek (= Zrenjanin) 36, 452
Napló hetilap
72, 237–238, 247–248, 262, 266,
313–314, 316, 382, 537–538
Nazor, Vladimir 215, 319, 342
Németh István
43, 109, 110, 246, 324, 385, 435,
444, 447, 450, 502, 545
Németh László 41, 172, 201
Népfront 295, 297
Népi Ifjúság 593
Népkör, Óbecse 293–295
Népkör, Szabadka 196, 266–267, 281
Népszínház, Szabadka 245, 295, 522
- Népújtság, Lendva 507
Neubauer János 523
Nikšić, Stevan 523, 525
NIN-díj 26–27
Njegoš → Petrović, Petar Njegoš
Novak, Slobodan 468
- nyílt beszédet védő bizottság 396
Nyugat
72, 102–103, 110, 399, 491, 582
Nyugat folyóirat 491
- Óbecse 36, 94, 203, 605
OHO csoport 511, 515
Oláh József 476
Olajos Mihály
42–43, 56, 63, 123, 174, 199, 213,
240, 242, 271, 329, 401, 538
Országos Magyar Kultúrszövetség
293
Országos Széchényi Könyvtár 289
Osvát Ernő 110
- önképzőkör
39, 438, 444–446, 502, 592
Palics
270, 296, 382, 408, 419–420, 423
pályázatok 247, 273, 549
Pancsova 293, 297, 515
Páneurópa mozgalom 33
Pap József
196, 310–311, 323, 389, 454, 458
Papp Imre 13
Papp Miklós 463, 477
Papp Tibor 463, 465
Párizs
29, 91, 192–193, 233, 393, 459,
463, 470–471, 494, 500–501,
503–504, 508
Pavić, Milorad 32

- Pedagógiai Főiskola 36, 48, 199, 300
Pejović, Danilo 473
Penavin Olga 41, 57, 448
Pénovátz Antal 57
Pepi → Végel László
Pervić, Muharem 505
Petkovics Kálmán 43, 276, 450
Petőfi Sándor
 29, 237, 296–297, 327, 436,
 438–439, 498, 503, 557
Petrović, Boko 27, 403
Petrović, Gajo 464
Petrović, Petar Njegoš (= Njegoš)
 18, 606
Petrović, Svetozar 494
Pilinszky János 98, 388
Pintér Jenő 41
Pintér Lajos 383–384
Pinter, Harold 390
Podolszki József
 81, 347–380, 394–395, 560
Podolszki József Emléknep 360
Podolszki József publicisztikai
 pályázat 360
Poe, Edgar Alan 439
Polácsi János 40
Politika napilap 286
Polja folyóirat
 117, 203, 367, 495, 506, 510, 523
Popa, Vasko 389, 441, 456, 505, 605
Popin, Vladimir 281, 291
Poros Anna 43, 542
Pound, Ezra 479, 504
Poznanović, Bogdanka 510
Poznanović, Dejan 506, 509, 510
Pozsony 32
Praxis folyóirat 464, 468
Prishtina 289
Prokletije 434
Proust, Marcel 256, 510
 provincializmus
 75, 148–151, 330, 338, 390, 536,
 576, 612, 616, 630
Puskás Ferenc 590
Radács Mihály 429, 498
Radičević, Branko 19, 25
Radnóti Miklós 36, 53, 229, 382, 556
Radojičić, Mirko 515
Radovanović, Mileta 495, 506
Radović, Borislav 85
Radulović, Jovan 32
Rajk László 524
Rákosi Mátyás 400
Ranković, Aleksandar
 54, 58, 77, 272, 462
Redep, Draško 452, 487, 509, 510
Reggeli Újság 222, 436, 531
Rehák László
 17, 57, 174–176, 307, 435, 448, 597
Rehm Alfréd, dr. 288
Rejtő Jenő 430
Reljić, Radomir 504
Republika folyóirat 504
Rijeka 595
Rilke, Reiner Maria 441, 456
Rimbaud, Arthur 456, 499
Ristić, Marko 441, 456, 494, 500, 510
Róma 428
Románia 31, 72, 280, 427, 430
Rózsa Sándor
 39, 355, 404, 513–514, 518–520,
 524–525
Rukovet folyóirat 36, 54
Sáfrány Imre
 91, 258, 382, 439–440, 460, 499
Sallai László 284
Sárkány Szilveszter (= Dési Ábel)
 323, 385–386, 448, 534

- Sárosi Károly 43
Sartre, Jean Paul 430, 499
Sáta Pál 451
Savanya István 300
Savić, Milisav 27, 32
Savić, Nenad 123, 213, 401
Schisgal, Murray 390
Schmidt Jula (Jula) 462
Schneider Júlia (= Baranyai Júlia) 141
Schöpflin Aladár 576
Sepilov, Dmitrij Trofimovics 435
Sesztov, Lev 509
Simokovics Rókus 215, 267
Simon István 349
Simon István, Cs. 539
Sinatra, Frank 594
Sinka István 209, 446, 456
Sinkó Ervin
 37, 44–46, 55, 57–58, 69, 90–91,
 97, 107, 114, 118–119, 126, 130,
 142–143, 150, 202–204, 212, 221,
 241, 243, 309, 310–311, 400, 413,
 442, 447, 450, 453–454, 465, 468–
 470, 482–483, 489, 490, 492–495,
 507–508, 521, 528, 537, 553, 581,
 614–615, 617
Sinkó Irma 454, 508
Sinkó-díj 86, 119, 355, 438, 537
Slamnig, Ivan 343, 443, 468, 504
Slaviček, Milivoj 343, 443
Soltész József 299
Somorja Sándor → Steinfeld Sándor
 293, 538
Soros Alapítvány 588, 600
Sóti Pál 299, 307, 495, 597
Sörös Piroska (= Csáky Sörös
 Piroska) 37, 57, 110
Sőtér István 52
Split 388, 459, 595
Squad csoport, New York 521
Steinfeld Sándor 293, 538
Steinitz Tibor 193, 242, 245, 543
Sterija Játékok 495
Stevanović, Vidosav 27, 32
Stipić, Đuro 283–287
Stražilovói Találkozó
 118, 502, 505–506, 509
Strelitzky Dénes 271, 293, 295
Stroheim, Erich von 501
strukturizmus (= strukturalista
 iskola) 473, 571, 631, 632
Student hetilap 515
Stupica, Gabriel 505
Subotičke novine 284
Sulhóf József 202, 241, 271, 457
Supek, Rudi 464
Sükösd Mihály 390
Svraka István 39
Symposion
 117, 119–123, 125, 132, 213, 215,
 273, 330, 352, 359, 365–379, 382,
 385–386, 389–393, 396, 401, 413,
 418, 429, 433, 443, 445, 448, 452,
 453–455, 461, 464–466, 468, 474,
 481, 484–491, 496–497, 505–506,
 508–509, 511–515, 518–522, 524,
 526–528, 546–548, 553–554, 565,
 581–582, 608–609, 610, 612, 616,
 627, 631
Symposion Könyvek
 108, 110, 440, 546
Symposion melléklet
 117, 399, 461, 481, 608
Symposion-mozgalom
 119, 352, 353, 355, 401, 418, 474,
 594
Symposion-nemzedék
 547, 554–555, 558, 570, 578, 581,
 607, 613, 631
Šalamun, Andraž 511

- Šalamun, Tomaž 356, 421, 511
Šalgo, Judita 409, 507, 511
Šamac–Sarajevo vasút 109
Šejka, Leonid 503–504
Šimunović, Frano 505
Šoljan, Antun
 12, 418, 443, 461, 468–469,
 504–505
Štefan, Florika 211, 309, 506, 535
- Szabad Líceum, Szabadka 360
Szabadka
 12, 24, 36, 56, 62, 94, 103, 190,
 196, 209, 226–229, 237, 238,
 245–249, 252, 255, 262, 266–268,
 273, 276–283, 286–288, 291–293,
 295, 297, 301, 306, 320, 323, 326,
 340, 360, 399, 419, 431–432, 441,
 443, 445, 448, 452, 461, 497, 506,
 516–517, 522, 536, 539, 547
Szabadka Sándor 291
Szabadkai Rádió 517
Szabó Dezső 500
Szabó György, B. (= B. Szabó György)
 41–44, 56–57, 63, 114, 117, 123,
 145, 148, 150, 192, 199–200, 213,
 240–241, 271, 307, 401, 441–442,
 447–451, 453–454, 483, 499, 541,
 544, 553, 581, 615, 617
Szabó Ida 292, 597
Szabolcsi Miklós 98, 99
Szabolcska Mihály 53
Szajkó Margit 384
szakirányú oktatás 147
Szálasi Ferenc 201
Szántó Zoltán 364
Szász István 52
Szecsei Mihály 279, 284, 299
Székely Imre 521
Székely László 527
- Székelykeve [a szövegben
 Skorenovac] 296
Szeli István
 36–37, 41, 55, 63–64, 100, 118,
 148, 277, 426, 439, 441, 447, 500,
 537, 544
Szeli Miklós 277
Szemerédi Magda 246, 449
Szempont
 61, 68, 76, 79–80, 83–85, 90, 173,
 330, 398, 523
Szteleky Kornél
 36–37, 72–73, 92, 171–172, 190,
 233–234, 237, 330, 545–546, 573,
 575–576, 585, 635
Szteleky-díj 115, 119, 530, 552
Szteleky-napok 129, 537
Szentendre 289
Szentkuthy Miklós 499, 510
Szenttamás
 477, 485–486, 588, 603–606
Szép Szó Élő Irodalmi Szemle,
 Újvidék
 384, 445–446, 533–534, 592
Szerb Antal 221, 608
Szerbiai Népfrent Vajdasági
 Tartományi Bizottsága 266, 291
Szervezett Munkás 60
Szilágyi Domokos 505
Színházi Élet 440
Szirmai Károly 545, 550, 573
Szivác 233–234, 537
Sziveri János
 86–87, 340, 396, 403, 467, 512, 629
Szkopál Béla 513–514
Szlovákia 100, 280
Szlovénia
 231, 271, 280, 396, 430, 475, 507
Szolzszenyicin 89
Szovjetunió 8, 30, 45–46, 212

- Szónyei Tamás 212, 402–403
Sztálin, Joszif Visszarionovics
42, 46, 379, 400, 435
Sztáncsics András 284–285
- Tadić, Ljubomir 473
Tadijanović, Dragutin 27–28
Tájékoztató Iroda
45–46, 295–297, 400, 410, 442,
573, 591
Tamás István 23
Tanárképző Főiskola
12, 17, 41–43, 105, 158, 530–531,
541
Tanítóképző, Szabadka
36, 43, 54–56, 62, 114, 117, 120,
484
Tankönyvkiadó 273, 544
Tanulmányok 36, 146
Tari István 364
Tartományi Oktatásfejlesztési Intézet
61
Tavankút 301
Tel Quel 484, 509
Telep
14, 24, 419, 422, 479, 486, 523, 559
Temerin 95
tenger 433
Tersánszky Józsi Jenő 498
Testvériség-Egység Könyvkiadó
190, 241–242, 297–298, 415, 439,
573
Thomka Gábor 17
Thürmer Gyula 562
Tišma, Aleksandar 27, 28, 404, 409
Tišma, Andrej 515
Tisza 410, 425, 430–431, 433, 457
Tito → Broz, Josip Tito
Todorov, Tzvetan 631
Toldi Éva 537
- Tolnai Ottó (= Töfe)
39, 82, 98, 117, 119–120, 122,
139, 172–173, 213, 311, 355–357,
359, 381–528, 535, 547, 553, 559,
578, 593, 595, 608, 610, 615
Tolnai Zoltán 384, 426, 446, 497
Tolsztoj, Lev 23
Tomán László
17, 37, 43, 106, 108, 174, 177, 199,
241, 274, 307, 328, 384, 418, 441,
445, 477, 531–550
Tomán Sándor 531
Topolya
19, 43, 94, 193, 205, 223, 226, 228,
231, 241, 266, 267, 280, 291, 292,
375, 453, 495
Topolyai Művésztelep 453, 522
Tornyos 427
Torok Csaba 445
Töfe → Tolnai Ottó
Tőke István 426, 500
Tőkei Ferenc 473
Törökkanizsa 279, 507
Trencsényi Waldapfel Imre 92
Trieszt 600–601
Tutsnek Anna 23
Tutola, Amos 430, 498
- Ugrenov, Ruža 510
Új Hírek
222, 237–238, 249, 259
Új Látóhatár 595
Új Symposion
39, 82, 110, 114–115, 117–118,
122–123, 125–128, 139, 149,
218–219, 339, 348, 352–353, 355,
382, 386–387, 390, 392–393, 396,
402–404, 420, 489, 510, 512, 514,
522, 552, 560, 566, 580, 583, 595,
599, 608–610, 629, 631

Újvidék

12, 14–15, 17–18, 22, 24–25, 30,
36, 39, 41, 44, 48, 54–55, 61, 64,
66, 75, 98, 101, 103, 107, 117,
126–127, 149, 151, 180, 190,
199, 202, 207, 238, 241, 245–246,
250–252, 259, 273, 281, 284–285,
287, 291, 293, 297–298, 307, 321,
324, 326–328, 375, 377, 382–384,
404–406, 408, 413, 415, 419–420,
427, 440, 442–445, 453, 455, 465,
470, 477, 481, 486, 493, 497–498,
503, 505, 515, 530–531, 533, 555,
562, 570, 590, 600–601, 604–605,
608, 616, 631,

Újvidéki Rádió

12–13, 19, 22, 26, 55, 90, 158,
173, 190, 204, 216, 273, 349,
382–383, 393, 438, 474, 494, 502,
523, 526, 592–593, 606, 617

Újvidéki Rádió és Televízió 288

újvidéki razzia 180, 555

Újvidéki Televízió

273, 523, 539, 588, 599

Umek Miklós 523

Urbán János 48, 534

Utasi Csaba

129, 178, 392, 395, 448–449, 454,
463, 467, 481–484, 523, 551–586

Utasi Mária 349

Uzon Miklós 283, 285, 290, 293

Üzenet folyóirat

339, 377, 467, 491, 536, 548

Vajda Gábor 349, 539, 575

Vajda József 435, 441, 447

Vajdaság 66, 537

Vajdasági Írás 237

Vajdasági Íróegyesület

22, 29–31, 118, 203, 382, 396,
403, 406, 409, 522

Vajdasági Íróegyesület műfordítói
szakosztálya 22, 29–30

Vajdasági Kultúregyesületek
Szövetségének Magyar Osztálya
43

Vajdasági Legfelsőbb Bíróság
279, 300

Vajdasági Magyar Szövetség 97

Vajdasági Magyarok Demokratikus
Közössége (= VMDK)
94–97, 266, 278, 312–313, 537, 561

Vajdasági Tudományos és
Művészeti Akadémia 36

Vajdasági Végrehajtó Tanács
280–281, 299

Valéry, Paul 505

Vallai Péter 39

Van Gogh, Vincent 448

Várady József 281, 293

Várady Tibor
82, 384, 445–446, 452, 473, 481,
483, 496, 509, 513–515, 519–521,
525, 573

Varga Géza 364

Varga István 284

Varga László 125, 452, 455, 461, 608

Varga László, B. 349

Varga Rózsa 383–384

Varga Zoltán 179, 300, 340

Vas István 471

Vasas Erzsébet 384

Vass Béla 283, 285–287

Vébel Lajos

13, 123, 343, 401, 435, 453, 459,
535

Večernje novosti Napilap 284

- Véghel László
39, 74–75, 101, 122–123, 132,
139, 155, 213, 351, 359, 388,
390–391, 443, 473, 475, 481–483,
485–488, 490–491, 495–496, 507,
514–517, 528, 555, 563–564, 579,
587–636
- Végh Lajos 349
- Végh Sándor 293
- Veljačić, Čedomil 465
- Venac 279, 299
- Veres Péter 218, 522
- Verne Gyula → Verne, Jules
- Verne, Jules 23, 436
- Vértesi Károly 428
- Veselinov, Jovan 470
- Vicei Károly 515
- Vidici folyóirat 459, 503
- Vidmar, Josip 203
- Vigh Rudolf 383–384, 445
- Vigilia folyóirat 509
- Vinaver, Stanislav 511
- Vinkler Imre 460
- Vitéz György 504
- Vitrac, Roger 390
- Vlaovics József 384, 451, 454
- VMDK → Vajdasági Magyarok
Demokratikus Közössége
- Vörös József 515
- Vörösbaranyi Zoltán 18
- Vörösvári Heinz Vilmos 534
- Vranicki, Predrag 464
- Vuković, Ivan 279
- Vukovics Géza 247, 385, 388
- Weigand József 48
- Weöres Sándor 382, 450, 522
- Werfel, Franz 544
- Wilde, Oskar 500
- Zadar 360
- Zágráb
27, 47, 57, 85, 89, 92, 105, 107,
117, 120, 130, 149, 203, 204, 232,
268, 271, 297, 382, 386–387, 390,
404, 407, 413, 442, 443, 449, 462,
464–470, 475, 477, 480, 493–494,
505, 507, 527, 535, 555, 621
- Zákány Antal → Zvertyel Antal
- Zanai Márta 438
- zarándokok 428
- zeneiskola 429, 498
- Zenta
24, 36, 94, 158, 258, 280, 291,
383, 896, 419, 438–439, 440,
443–445, 446, 461, 463, 482, 499,
500–501
- Zilahy Lajos 250, 402
- Zlobec, Jaša 507
- Zombor
44, 62, 202, 237, 241, 245,
248–249, 259, 261, 307, 494,
- Zrenjanin → Nagybecskerek
- Zrenjanin, Žarko 80
- Zubac, Pero 496
- Zvertyel Antal (= Zákány Antal)
196, 213, 323, 578
- Zsáki József 123, 213, 401
- Zsáki József-díj 115, 119
- Zsdanov, Andrej 500
- zsidók [antiszemizmus, zsidóság]
196, 197, 521, 522

■ ■ ■

■ ■ ■

■

Vékás János
Utak 2.
Interjúk és társadalomtörténeti portrék

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet
Zenta, 2017

Kiadja a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet
www.vmmi.org

Felelős kiadó a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet
megbízott igazgatója

Felelős szerkesztő Varga Tamás

Olvasószerkesztő és korrektor Búbos Márki Otília

Műszaki szerkesztő Beszédes István

Készült a szabadkai Grafoprodukt Nyomdában
500 példányban

ISBN 978-86-80644-07-3

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Szerb Matica Könyvtára, Újvidék

929(=511.141)(497.113)(047.53)

821.511.141(497.11):929

821.511.141(497.11)-83

VÉKÁS, János, 1953–

Utak. 2, Interjúk és társadalomtörténeti portrék / Vékás János. –
Zenta : Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2017 (Szabadka : Grafo-
produkt). – 654 str. ; 22 cm + 1 elektronski optički disk (CD-ROM)

„CD-melléklettel” → nasl. str. – Tiraž 500. – Registar.

ISBN 978-86-80644-07-3

a) Мађари – Војводина – Интервјуи b) Мађарски књижевници – Србија
– Интервјуи

COBISS.SR-ID 314704903

Az 1980 és 1990 között készült interjúk az akkori szemléletmódjáról tanúskodnak mind a kérdeztnek, mind a kérdezőnek. Csak kisebb, kimondottan stiláris jellegű módosításokat végeztem a törzsszövegen, helyel-közzel lábjegyzetben fűztem hozzá magyarázatot ott, ahol ma már ennek szükségét éreztem.

Az interjúkhoz mellékeltem jegyzeteket, portrék terjedelme viszont mind nagyobb, ahogy az illető által megélt – vagy pontosabban: a legintenzívebben megélt – időszak tekintetében haladunk előre az időben. Így van ez a kronológiakötetek esetében is: a pusztán tényhez mind több interpretációt kell társítani, ahhoz, hogy a folyamatokat mozgató körülményeket megértsük. Ezek az elmúlt két év alatt íródtak, és a mai szemléletmódomat tükrözik.

Amikor az egyén, a személyiség oldaláról szemléljük a történeket, az azokat mozgató körülmények mellett még egy dolgot szem előtt kell tartani: az indítékokat. Ugyanis a tárgyalt periódus az előzőnél sokkal bonyolultabb.

E kötetbe azt a tizenhárom személyt soroltam, akiknek az életútjában nyomatékos szerepet játszottak a hatvanas évek. Érdemes pontosabban meghatározni ezt a időszakot, amelyet nevezhetnénk a „hosszú huszadik század” „hosszú hetedik évtizedének” is. Jelképesen 1955. január 1-jén, Tito hagyományos újévi üzenetével kezdődött, amelyben közölte, az addigi eredmények lehetővé teszik, hogy „minél jobban megkönnyítsük hazánk polgárainak további országépítő erőfeszítéseit, vagyis hogy életszínvonalunk mai lehetőségeinkhez képest fokozatosan emelkedjék.” Megkezdődött az ország demokratizálásának folyamata, amelynek jelképes vége ugyancsak Tito nevéhez fűződött: 1972. szeptember 29-én Tito és a Végrehajtó Iroda levéllel fordult a Kommunista Szövetség minden szervezetéhez és tagjához „a társadalmi visszasságok leküzdése érdekében”.

Vékás János

ISBN 978-86-80644-07-3

9 788680 644073